

Julia Tidigs

Jag är nemligen född i det polyglotta Wiborg **fullkomnades den babyloniska förbistringen** blitz tausend donnerwetter, tschort **Es ist nicht wahr, das ist eine Lüge** röfvat språkskatter, ordsmycken, klangjuveler och fört dem till hemmet **Jak skulle ock ha nåket att sige** Ännu en moment, herr kornett, en pandrosett här i flätan, och allt är färdich **man bryter ej på riksspråk, man bryter på landsmål** Jag har tröttnat på ce Gustave III roy de Suède, il m'embête **Svenskan är ett så svårt språk. Jag lärde mig det först vid 10 år, till dess talte jag så godt som endast finska** född i det polyglotta Wiborg **Johan minä sanoin: en ymmärrä venettä** "Yksi kieli, yksi mieli", ljuder från Ochotska hafvet till Eckerö **men så var man ju också i Wiborg och det är likväl ännu i dag någonting annat än det öfriga Finland** "Se on sallittu" **Mitäpä se maa maksaa kun kansa kaukanaan lähtee** Kah, kun kuusi kuunteli ja kuutar katseli, kun minä sinulle maksoin rahat **velikulka** Kiitoksi metschän kuningas, / Metschän kuldainen kuningas **Pyytä, männe af det finska pyytää!** Itkevien kallio, det är de gråtandes bärg **Om inte herrn kan spela på fyra språk så är det bäst att ni packar in** Senatus populusque Wiburgensis **Ach du verfluchter Hund** Men ett godt löje förtjenar din grammatik, ditt kuriösa språk, dina förvända ordbildningar **må vi frigöra oss från alla grammatikaliska fördomar, från etymologiens och syntaxens**

Att skriva sig över språkgränserna

Flerspråkighet i Jac. Ahrenbergs och Elmer Diktonius prosa

inkrånglade regler Hva skia du skrjyta, hva skia du skrjyta, kakk ja tar mitt hvita vallack, kakk ja far fietton gånger om ditt ryöa märr **wir haben eine Reise nach Finnland gemacht** Hoppas träffa alla i goda helsan **Hans conduite, hans moeurs hafva, som jag granneligen förmärker, blifvit en annans och de äro icke louable** Soyez fidèle **inom det svenska språkets gränser – och över dem** Tyskans tysta ljud är grötaktigt, engelskans som luft, finskans som grusbemängd lätt olja **Vore det ryssar bleve det – ryskigt!** hauhau hiuhiu OIJO! tako-tako päkä-päkä **offrar till samma avgudar: "puukko ja perkele"** vadevikari-vadevikari stronk-stronk-stronk **pikkuliten** Också en håla, en hamn, ett folk, ett land – this damned country! **våra finska puukkodikter kan i enstaka fall ha sina monumentala ögonblick** nitschevåar sig genom allt **ack Josef, o Josef (wie bist du so keusch, das Küssen tut so gut wie kein Geräusch)** Nu är alles ferschtert, hans schtällnink, tri packer kläte – nu sitter han hos polisen och kråter, och tet plir nok Khackola. Main krein, main gold, du bist schein wie der laichtender sun; min krona, mitt guld, du är skön som den strålande solen **Å så fick ja den si, å den ä så fin å mjuk å riktigt siden å den ha bara lite blackna** Nevski prospekt, krasnaja lampa, votvot! **svabåda, svabåda, åh!** no kyllähän ne ryssät pikkasen yritti meitit peljättää **Mä olen orjanruusu / ruusuista kaunehin** nu skall vi hålla rokuli (pidetään rokulia)! **Men "tuijun" är ett mycket mildare ord, och likaså den belysning som tuijun skänker** Kuut som haver paarnen säär **låna oss den där amatjonen! låna oss! låå-oss! – öööh!** Murmeltier kann tanzen **Våtand våtand, våfote-tand** Ajaj Tammerfors! – inga Tammerfors, skjuta bombom, Tammerfors brinna, vita Tammerfors, röda springa, skjuta, springa, vot väldiga högar döda, såhär höga, man och kvinna och lilla pojke död – Tammerfors kaputt. Panimajte paschalusta: kaputt! **Pa-ter-nos-ter-pa-ter-nos-ter från magasinet till lastluckan, lastluckan till magasinet** oma maa mansikka, fastän min mage icke tål smultron

Julia Tidigs

(f. 1979) är litteraturvetare och kritiker. Medlem i projektet "Tidig finlandssvensk litteratur: program och praktik" vid Svenska litteratursällskapet i Finland (2007–2009), under 2014 verksam i projektet "Kirjallisuuden monikielisyys nyky-Suomessa" (Koneen säätiö) och 2014–2016 i projektet "Senmodern spatialitet i samtida finlandssvensk prosa" (Helsingfors universitet/SLS).

Omslag, grafisk form och ombrytning: Margita Lindgren/Ekenäs TypoGraf

Omslagsfotografier:

Porträtt av Jac. Ahrenberg ur Svenska Klubbens arkiv, reprofoto Janne Rentola, Historiska och litteraturhistoriska arkivet vid Svenska litteratursällskapet i Finland.
Elmer Diktonius brittiska registreringsbevis 1921, foto Janne Rentola, Historiska och litteraturhistoriska arkivet vid Svenska litteratursällskapet i Finland.

Åbo Akademis förlag
Tavastgatan 13, FI-20500 Åbo, Finland
Tfn +358 (0)2 215 3478
E-post: forlaget@abo.fi

Försäljning och distribution:
Åbo Akademis bibliotek
Domkyrkogatan 2–4, FI-20500 Åbo, Finland
Tfn +358 (0)2 215 4190
E-post: publikationer@abo.fi

ATT SKRIVA SIG ÖVER SPRÅKGRÄNSERNA

Att skriva sig över språkgränserna

Flerspråkighet i Jac. Ahrenbergs och Elmer Diktonius prosa

Julia Tidigs

Åbo Akademis förlag | Åbo Akademi University Press
Åbo, Finland, 2014

CIP Cataloguing in Publication

Tidigs, Julia.

Att skriva sig över språkgränserna :
flerspråkighet i Jac. Ahrenbergs och
Elmer Diktonius prosa / Julia Tidigs. -
Åbo : Åbo Akademis förlag, 2014.
Diss.: Åbo Akademi. - Summary.
ISBN 978-951-765-708-2

ISBN 978-951-765-708-2
ISBN 978-951-765-709-9 (digital)
Oy Nord Print Ab
Helsingfors 2014

INNEHÅLL

FÖRORD	9
INLEDNING	13
Syfte och tillvägagångssätt	15
Material och avgränsningar	18
<i>Jac. Ahrenberg</i>	23
<i>Elmer Diktonius</i>	25
Teoretiska perspektiv	27
Tidigare forskning	32
<i>Jac. Ahrenberg</i>	32
<i>Elmer Diktonius</i>	36
<i>Flerspråkighet i Finlands svenska litteratur</i>	40
Avhandlingens uppbyggnad samt formalia	42
DEL I	
LITTERÄR FLERSPRÅKIGHET – UTGÅNGSPUNKTER	45
1 LITTERÄR FLERSPRÅKIGHET – TERMER OCH DEFINITIONER	45
<i>Ord och fraser</i>	48
<i>Andra former av flerspråkighet</i>	50
<i>Inomspråklig variation och språkstatus</i>	53
<i>Sammanfattning</i>	55
2 LITTERÄR FLERSPRÅKIGHET OCH FORM.	56
<i>Relation/dialog</i>	56
<i>Integration</i>	57
<i>Glossering</i>	59
<i>Kvantitet och distribution</i>	61
<i>Ortografi, lexikon, syntax och semantik</i>	62
3 FLERSPRÅKIGHET, NORMBROTT OCH EFFEKT	64
4 (KON)TEXTUELLA EFFEKTER	73
<i>Stil</i>	73
<i>Berättande</i>	76
<i>Tematik</i>	80

5	FLERSPRÅKIGHET OCH KONTEXT	83
	<i>Autenticitet</i>	83
	<i>Författaren och modersmålet</i>	88
	<i>Läsaren och förståelsen</i>	99

DEL II

JAC. AHRENBORG: FLERSPRÅKIGHET MELLAN NATIONALISM OCH KOSMOPOLITISM

1	MODERSMÅL	110
	<i>Den modersmåslöses lidanden</i>	110
	<i>Orent tal – ortografisk parodi</i>	120
	<i>Modersmål och kommunikation</i>	123
	<i>Ahrenbergs modersmål</i>	128
	<i>”Kasta bort ert usla modersmål” – modersmål och territoriebevakning</i> .	139
2	TERRITORIER	144
	<i>Hemma i östra Finland</i>	145
	<i>En guide till främmande platser – hemma och utomlands</i>	154
	<i>I Viborg ”på alla fyra”</i>	160
	<i>Finska namn, främmande hjärtan – ”våra landsmän”</i>	170
	<i>Imperiets dragkraft</i>	175
3	ANOR.	180
	<i>En fråga om ras</i>	180
	<i>En fråga om klass</i>	192
	<i>En fråga om stil? – ”Anor” och Rojalister och patrioter</i>	198
	AVSLUTNING: SAMLANDE OCH SPLITTRANDE KRAFTER	210

DEL III

ELMER DIKTONIUS: FLERSPRÅKIGHET MELLAN FOSTERLAND OCH KROPP

1	DIKTONIUS ”TUNGOBAND”	216
	<i>Diktonius mellan svenskan och finskan</i>	216
	<i>Tungobanden i skrift?</i>	224
2	ATT ”SKRIVA IHOP” FINLAND PÅ SVENSKA	228
	<i>Hemmafrämmande i Finland – Onnela</i>	229
	<i>This damned country! – Janne Kubik</i>	243
	<i>Puukko ja perkele – flerspråkighet och maskulinitet</i>	257
	<i>Kärlek på jiddisch – ”Josef och Sussan”</i>	262
	<i>Engsligt och ryskigt?</i>	272

3	DE ÄLSKLIGA BOKSTÄVERNA	278
	<i>Översättningens irrvägar</i>	279
	<i>De underliga orden</i>	286
	<i>Kroppen full av ord</i>	292
	AVSLUTNING: INOM OCH ÖVER DET SVENSKA SPRÅKETS GRÄNSER	304
	SLUTORD: ATT SKRIVA SIG ÖVER SPRÅKGRÄNSERNA	307
	SUMMARY	315
	FÖRTECKNING ÖVER ANVÄNDA FÖRKORTNINGAR	321
	KÄLLOR OCH LITTERATUR	322
	PERSONREGISTER	343

FÖRORD

Det talas ofta om att cirkeln ska slutas, med något, ett arbete. Vid det här laget har jag följt cirkeln varv på varv, och den har visat sig vara ett kalejdoskop. För varje varv har de fragment som är undersökningen kastats om. Nya mönster träder fram, andra skjuts i bakgrunden. Det hade säkert gått att fortsätta: hos båda de fascinerande författarna vilkas texter jag läst och läst om finns mycket mer att upptäcka. Men nu är det dags att sätta punkt – och gå vidare till nytt och annat.

Jag har varit ovanligt lyckligt lottad i fråga om handledare. Professor (numera emeritus) Clas Zilliacus stack en gång i tiden ett par särtryck av Bengt Lomans artiklar om Jac. Ahrenberg i handen på mig efter ett pro gradu-seminarium, och plötsligt öppnades en hel ny värld av frågeställningar kring språk, makt och litteraturens möjligheter. Clas har ställt de svåraste och mest givande frågorna och kommit med nya infallsvinklar som bara han och ingen annan hade kunnat bidra med, samtidigt som han har visat förtroende för min förmåga och gett mig friheten att slå in på slingerkrokar. På något vis tycks Clas också alltid veta när det enda som behövs är ett uppmuntrande ord. Att tacka tillräckligt för så mycket är omöjligt. Jag försöker ändå: Tack.

Som min biträdande handledare har fil.dr Pia Maria Ahlbäck varit ett ständigt stöd. Med sin intellektuella skärpa och idériedom har hon inspirerat, gett mig fasta ramar och hjälpt mig värna om min arbetsro på ett sätt som gjort färdigställandet av detta arbete möjligt. Roliga samtal har vi också haft. Tusen tack för att du ville åta dig detta Pia – jag hoppas på fortsatt samarbete och intellektuellt utbyte även i framtiden!

Ett varmt tack även till mina båda förhandsgranskare, professor Anders Olsson, Stockholms universitet, och docent Heidi Grönstrand, Åbo universitet. Att för första gången sända iväg sitt färdiga arbete till granskning sker inte utan viss ängslan – tack för att ni ville åta er uppdraget, för omsorgsfulla läsningar och goda kommentarer som har varit till hjälp i slutskedet och gett styrkande bekräftelse på att det jag har velat uttrycka på något sätt verkar ha gått fram. Ett särskilt tack till Anders för att jag fick

delta i den tankeberikande kursen ”Exil och modernism” vid Stockholms universitet 2008, och för att du kunde tänka dig att ställa upp som opponenter.

När jag i det nya årtusendets gryning för första gången kom till litteraturvetenskapen vid ÅA var ämnets lektor Roger Holmström den första ur kollegiet jag mötte. Rogers kurs i finlandssvensk prosa gjorde mig bekant med en hel litteratur som jag dittills känt fragmentariskt. När jag efter resor hit och dit återkom till ÅA som doktorand var Roger tillförordnad professor, och alltid lika vänlig och hjälpsam fanns han där för att svara på alla frågor. Roger har varit en omistlig del av det som gjorde litteraturvetenskapen vid ÅA till mitt akademiska hem och av den kollegiala gemenskap som präglat tillvaron vid ämnet. Tack för råd, tips och kloka kommentarer genom åren.

Litteraturvetenskapens forskarseminarium, sedan 2010 under ledning av professor Claes Ahlund, har hela tiden varit livskraftigt, konstruktivt och med en varm anda. Tack alla ni som deltagit, för kommentarer, konstruktiv kritik och trevliga postseminarier. Claes ska också ha särskilt tack för praktisk hjälp – och tålmod – kring den överraskande snåriga byråkrati som vägen från doktorand till doktor för med sig. Jag vill särskilt tacka ämnets båda Mior, M(ar)ia Österlund och Mia Franck, som har varit viktiga för att bevara en gemenskap vid ämnet, för gott lunch- och samtalssällskap under åren.

Åren som doktorand vid ÅA har inte bara gett mig goda kollegor utan även nära vänner att samtala om både forskning och liv med i olika skeden av avhandlingsarbetet. Tack Ulrika Gustafsson, som läste mina texter när jag var ett litet doktorandfrö och som jag haft mycket roligt med. Maria Lival-Juusela var först min lärarkollega och därefter min vän – tack Maria för goda samtal i Åbo, Helsingfors och i taxibilar lite här och var på den engelska landsbygden. Och till min kära Judith Meurer-Bongardt – våra ändlösa samtal på två språk om finlandssvenska modernister, om livet och arbetet, Finland och världen har betytt massor. Utan dig skulle jag aldrig ha känt mig lika hemma i Åbo: tack.

En stor del av arbetet med denna avhandling ägde rum inom projektet i Finland *Tidig finlandssvensk litteratur: program och praktik* vid Svenska litteratursällskapet i Finland 2007–2009. Vid mina år på SLS var forskningschef Christer Kuvaja ständigt mån om forskarnas goda arbetsvillkor och gemenskap – tack! Projektet bjöd på nya, fruktbara samarbetsformer och en fin gemenskap. Tack till projektledaren, Holger Lillqvist och till projektmedlemmarna Kristina Malmio, Michel Ekman och Eva Kuhlefelt för givande diskussioner och trevlig samvaro. Kristina: tack för konferenssällskap, långa luncher och många goda råd. Det ska bli roligt att få samarbeta de kommande åren! Tack också min kära Eva för din humor, generositet och sympati i akademiska sammanhang och utanför.

Tack också Maria Margareta Österholm, min trygga hamn på Biskops-Arnö en gång för länge sedan och en förebild med ditt stora mod och din förmåga att hålla fast vid din alldeles egen vision. Tack Trygve Söderling, som alltid intresserat dig för vad jag håller på med. Tack Marika Tandefelt, för goda kommentarer kring Jac. och Viborg – som du har ett unikt perspektiv på – genom åren.

Jag har genom åren suttit på många arkiv och bibliotek, alltid med en fantastiskt engagerad personal. Ett stort tack till personalen på SLS:s Historiska och litteraturhistoriska arkiv, också för att jag fick möjlighet att använda fotografier ur arkivet till pärmen på denna bok. Mitt varma tack till personalen vid Brages pressarkiv – detta arkiv är en pärla!

Arbetet med denna avhandling har möjliggjorts genom finansiering från Svenska litteratursällskapet i Finland, Litteraturvetenskapliga nämnden vid SLS, Anne-Marie Cronströms Minnesfond, Tage Rohloffs fond vid Åbo Akademi, Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut, Oskar Öflunds Stiftelse, Waldemar von Frenckells Stiftelse, Kommercerådet Otto A. Malms donationsfond, Svenska kulturfonden samt Rektors peng (ÅA) för doktorandstudiernas slutskede. Dessutom har vistelsestipendier från Kulturfonden för Sverige och Finland möjliggjort arkivstudier i Stockholm och Uppsala. Tack alla mina finansiärer, och särskilt tack till Litteraturvetenskapliga nämndens medlemmar för respons på min forskning under många seminarier genom åren.

I slutskedet av arbetet är det lätt att känna sig ensam och bortkollrad av byråkratin, men flera personer har gjort att jag för det mesta sluppit detta. Tack Heidi Granqvist och Sarah Bannock för översättningen av min sammanfattning. Hjärtligt tack Margita Lindgren vid Ekenäs TypoGrafi som handhaft ombrytningen och den grafiska formgivningen av denna bok, för att du har förvandlat mitt manuskript till En Riktig Bok, vacker att läsa. Till min medredaktör för HLS, Jennica Thylin-Klaus: tack för alla tips, goda råd och hejarop i samband med färdigställandet av avhandlingen.

Tack också Annika Holmbom och Johanna Rae för hjälp med översättningarna av finska citat. Annie och Jonna: ni är två av de mest tvåspråkiga människor jag känner och jag har lärt mig mycket av er om hur det känns att ha flera språk som sina – allt det har på ett eller annat sätt gått in i avhandlingen. Tack också mina kära vänner i Sverige och Finland för allt stöd under åren, och för att ni fått mig att tänka på annat. Här ska särskilt nämnas Helena Pellrud, Jonas Bernander, Catrin Rosquist, Peter Björkfors, Johan Hjerling och Jessica Lindman. Tack Berit för stöd och nya perspektiv – utan dig hade det inte blivit någon avhandling.

Till sist: Tack till mina föräldrar, Merja och Åke Tidigs, som gett mig två hemländer och en självklar, outsläckt läslust. Tack också mamma för din enorma hjälp med allt möjligt praktiskt – utan dig hade den här boken aldrig blivit klar, så är det. Till Kristian, för ditt alldeles ovärderliga stöd, tålmod, för din förståelse, kärlek och inte minst humor (jag famlar efter ord): Tack, för det Hela. Och till min dotter Iris Klockars, vars upptäcktsfärd i språket under de sista åren har gett mig en helt ny förståelse av vad allt det här handlar om: Tack, du är den stora glädjen.

Helsingfors i januari 2014
Julia Tidigs

INLEDNING

Litteratur är ett språkligt fenomen med särskilda förutsättningar. Som språklig står litteraturen alltid i förbindelse med den sociala verklighet i vilken språk skapas och som i sin tur också skapas genom språk. Den utsträckning i vilken litteraturens språkliga aspekter har uppmärksammats är dock något i hög grad historiskt föränderligt. Det gäller inte minst den vikt som har fästs vid, och de definitioner som har varit gällande för, språklig renhet och mångfald i litteratur.

Den bibliska berättelsen om tornet i Babel kan ses som en berättelse om mänsklighetens mångspråkighet som ett Guds straff – språkförbistringen innebar försvärad kommunikation och ökad misstro människor emellan.¹ Myten om Babels torn implicerar en ursprunglig och upphöjd enspråkighet, men så långt mänsklighetens minne sträcker sig har världen ändå varit mångspråkig, och flerspråkigheten har tagit sig en oöverskådlig mängd former. Flerspråkiga författare och flerspråkiga texter har funnits i tusentals år.² Men den antika retorikens ideal om *puritas* ledde till att inskott av främmande språk betecknades som barbarismer, och flerspråkighet reserverades för de lägre, komiska genrererna.³ Trots detta förutsatte *puritas* och enspråkiga texter inte enspråkiga författare; t.ex. renässanspoeterna växlade språk enligt genre.

Även om redan antikens renhetsideal hade ideologiska implikationer spreds dock under romantiken en ny språkuppfattning utifrån Herders språkfilosofi, med nya följder. Från att betraktas som verktyg för mellanmänsklig kommunikation omhuldades språken nu som folksjälens distinkta uttryck.⁴ *Modersmålet* kom att utgöra själva det

1 George Steiner, *After Babel. Aspects of language and translation* (1992), s 60 f.

2 Susan Bassnett, *Comparative Literature. A Critical Introduction* (1993), s. 84; Tino Villanueva, "Brief history of bilingualism in poetry" (2000), s. 701 f.

3 K. Alfons Knauth, "Multilinguale Literatur" (2004), s. 269; Gerald Gillespie, "Multilingualism in the High Modernist novel and poem" (2002), s. 52.

4 Leonard Forster, *The Poet's Tongues. Multilingualism in Literature* (1970), s. 55; Svante Nordin, *Från tradition till apokalyps. Historieskrivning och civilisationskritik i det moderna Europa* (1998), s. 57.

modus med vilket en människa uppfattade världen. Folket, språket och ett territorium länkades till varandra och idén om ”nationallitteratur” vann spridning.⁵ Samtidigt står nationalismens starka betoning av kopplingen mellan språk och territorium, både under 1800-talet och nu, i kontrast till den flerspråkiga värld där olika språk samsas och slåss om utrymmet, såväl inom samhällen som hos individer – och i skönlitterära texter.

I Finland växte en svensk nationalitetsrörelse fram under slutet av 1800-talet, i mångt och mycket som ett svar på det finska nationalitetsmedvetande som hade väckts redan tidigare under seklet. Under åren kring självständighetsförklaringen 1917 kanalisades detta nationalitetsmedvetande hos Finlands svenskspråkiga befolkning i termer som ”finlandssvensk” och ”Svenskfinland”.⁶ Efter hand skulle detta nationalitetsmedvetande alltmer övergå i ett minoritetsmedvetande, svenskans officiella ställning som national- och inte minoritetsspråk till trots.

Den svenska litteraturen i Finland blev under denna nationaliseringsprocess, som Clas Zilliacus påpekar, alltmer påpassad och omhuldad. ”Ögonsten, och prövosten, innebär att litteraturen ansas och vårdas; dess tillstånd ses som ett kriterium på en trots allt bibehållen kulturell livskraft.”⁷ Detta ansande och vårdande kom så småningom att i allt högre grad gälla den finlandssvenska litteraturens språkliga dräkt. Under det sena 1800-talet, då författare som Zacharias Topelius och Jac. Ahrenberg var verksamma, fanns inte ännu någon enhetlig norm för finlandssvenskan och klass-tillhörighet var för de flesta svensktalande i Finland viktigare än språktillhörighet.⁸ Efter självständigblivandet fick språkvårdare dock ”ett arbetsverktyg för språklig övervakning” i och med Hugo Bergroths *Finlandssvenska.Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift* (1917) där det deklarerar: ”författaren måste lära sig att skriva högsvenska”.⁹ Denna högsvenska var grundad på den bildade klassens svenska och skulle vara så fri från provinsialismer samt finsk och rysk påverkan som möjligt.

Då litteraturen var den finlandssvenska kulturens ögonsten – i högre grad än andra konstarter – uppstod förväntningar på finlandssvenska författare att skriva föredöm-

5 I *Beyond the Mother Tongue. The Postmonolingual Condition* (2012) lanserar Yasemin Yildiz begreppet ”enspråkighetsparadigmet” (”the monolingual paradigm”) och menar att enspråkighet är ”a key structuring principle that organizes the entire range of modern social life, from the construction of individuals and their proper subjectivities to the formation of disciplines and institutions, as well as of imagined collectives such as cultures and nations. According to this paradigm, individuals and social formations are imagined to possess one ’true’ language only, their ’mother tongue’, and through this possession to be organically linked to an exclusive, clearly demarcated ethnicity, culture, and nation” (Yasemin Yildiz, *Beyond the Mother Tongue. The Postmonolingual Condition*, s. 2).

6 Se nedan, i ”Material och avgränsningar”.

7 Clas Zilliacus (utg.), ”Nittonhundratalet”, *Finlands svenska litteraturhistoria II. 1900-talet* [hädanefter angiven som FSL II] (2000), s. 5.

8 Erik Andersson, ”Språkvård genom litteratur”, FSL II (2000), s. 21; Bo Lönnqvist, ”Retoriken i den etniska mobiliseringen” (2001), s. 16.

9 Andersson, ”Språkvård genom litteratur”, s. 22; Hugo Bergroth, *Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift* [1917] 1992, s. 20, kursivering i original. Att skalder som Runeberg och Topelius uppskattas i Sverige beror, menar Bergroth, på att ”de äro så stora författare, att man överser med deras provinsialismer” (ibid., s. 19).

lig litteratur, såväl språkligt som politiskt.¹⁰ Trots detta var den finlandssvenska litterära institutionen tämligen tolerant, så pass att det också fanns författare som testade gränserna för toleransen, t.ex. i fråga om språklig hybriditet.¹¹ En metod för att göra detta, ivrigt tagen i bruk av modernisten Elmer Diktonius, var att låta den litterära svenskan infiltreras av andra språk, som finska och ryska. Här knyter Diktonius an till kontinental modernism, där flerspråkig text är ett centralt kännetecken.¹²

I Finlands svenska litteratur är text med inslag och påverkan av andra språk inget ovanligt. Från Topelius introduktion av finska ordspråk till Cia Rinnes intermediala totalmångspråkighet har författare använt olika språk med en mängd estetiska och politiska effekter som följd.¹³ Hur flerspråkigheten har sett ut, och hur den har fungerat, varierar stort. Det har inte minst med förändringar i normer för språk och litteratur att göra, men också med det symbolvärde som fästs vid det litterära språkets renhet, och vid språket som uttrycksform för det nationella. En läsning av litterär flerspråkighet i Finlands svenska litteratur kan berätta om vad språkblandning förmår åstadkomma litterärt. I förlängningen leder undersökningen till att begrepp som enspråkighet och modersmål börjar krackelera.

Syfte och tillvägagångssätt

Syftet med föreliggande avhandling är att undersöka flerspråkigheten i Jac. Ahrenbergs och Elmer Diktonius prosa.

I introduktionen till antologin *Literatur und Vielsprachigkeit* (2004) presenterar Monika Schmitz-Emans fem varandra både angränsande och överlappande områden som omfattas av begreppsparet ”litteratur och flerspråkighet”. De här områdena indelar hon i a) flerspråkiga nationers, staters, regioners eller kulturers litteratur (som kan vara en- eller flerspråkig), b) (en- eller flerspråkiga) litterära verk av flerspråkiga författare, c) flerspråkiga texter, d) intermedialitet som ett slags flerspråkighet och e) inomspråklig flerspråkighet.¹⁴ Med undantag för d) berör jag alla dessa kategorier i min avhandling, men mitt absoluta fokus gäller c), flerspråkighet i litterära texter.

10 Andersson, ”Språkvård genom litteratur”, s. 22; om Arvid Mörnes ideologiska program för den finlandssvenska litteraturen, och dess begränsningar, se Michel Ekman, *Må vi blicka tillbaka mot det förflutna. Svenskt och finskt hos åtta finlandssvenska författare 1899–1944* (2011), s. 34–47.

11 Zilliacus, ”Nittonhundratalet”, s. 5; Clas Zilliacus, ”Finlandssvensk litteratur”, FSL II (2000), s. 15.

12 Se Knauth, ”Multilinguale Literatur”, s. 274 ff. och Gillespie, ”Multilingualism in the High Modernist novel and poem”, s. 52. – Peter Firchow menar: ”The multilingual component of Literary Modernism is, I believe, merely *the most obvious external symptom of its, generally speaking, internationalist outlook, of its resistance to the pressures of militant nationalism and militant mono-lingualism*, as apparent for example in the theory if not the practice of an arch-modernist like Marinetti. Paradoxically, this is as true of socially conservative or even reactionary modernist writers like Pound and Eliot (and Marinetti) as it is of socially progressive ones like Auden and Isherwood.” (Firchow, ”Literary multilingualism and modernity: The Anglo-American perspective”, 2002, s. 61. Min kursiv.)

13 Se Cia Rinne, *zaroum* (2001), *notes for soloists* (2009).

14 Monika Schmitz-Emans, ”Literatur und Vielsprachigkeit. Aspekte, Themen, Voraussetzungen” (2004), s. 11–16.

När jag i detta arbete talar om litterär flerspråkighet, textuell flerspråkighet, litterär språkblandning och litterärt flerspråksbruk avser jag inskott av ord och fraser från flera språk, t.ex. finska, franska, tyska, engelska eller ryska, i de skönlitterära texternas huvudspråk svenska, samt även annan påverkan av andra språk på svenskan i texterna, t.ex. i form av hybridord eller avvikande syntax eller ortografi.¹⁵ Det är alltså själva texternas flerspråkighet, spelet mellan de olika språken i texterna, som står i förgrunden.

I andra hand blir andra aspekter av flerspråkighet och litteratur av intresse. Finlands svenska litteratur är ett flerspråkigt lands litteratur (Schmitz-Emans punkt a), och jag undersöker förbindelserna mellan texternas litterära flerspråkighet och den språkpolitiska utvecklingen i Finland under 1870–1940-tal. De författare jag behandlar var båda, i olika hög grad, flerspråkiga (b) och en av dem, Elmer Diktonius, var även verksam som skribent och författare på två språk. Till mitt syfte hör även att belysa hur författarens språkliga bakgrund av kritiker, forskare och av författarna själva har använts som förklaringsgrund till deras litterära flerspråkighet, och omvänt hur den litterära flerspråkigheten har påverkat bilden av författarens språkliga bakgrund och kompetens. Här är recensioner samt författarnas egna brev och tidningsartiklar ett viktigt material.

I min undersökning av författarskapen blir det också tydligt att den litterära flerspråkigheten står i förbindelse med inomspråklig variation (e), och jag ser närmare på både harmoniska och disharmoniska relationer mellan flerspråkigheten och den inomspråkliga variationen. Vid sidan av dessa aspekter av litteratur och flerspråkighet blir flerspråkighet som motiv och problemställning i texterna av intresse, och här fokuserar jag särskilt på det spänningsfyllda förhållandet mellan textuell flerspråkighet och det som sägs *om* flerspråkighet i texterna.

Som framgår ovan omfattar min undersökning både textuella och kontextuella aspekter av litterär flerspråkighet, och jag betraktar dem som intimt och ofrånkomligt sammanbundna. Såväl stil och berättande som tematik och politik finns i undersökningens blickfång. Förhoppningen är att avhandlingen kan förnya bilden av författarskapen och belysa frågor av litteraturhistorisk, men i viss mån även av teoretisk karaktär.

Först och främst vill jag visa på flerspråkighetens roll för Jac. Ahrenbergs och Elmer Diktonius författarskap, och för hur dessa författarskap har värderats. Alla de av mig undersökta texterna har ett huvudspråk, svenska, av mer eller mindre variationsrikt slag, och det finns utan tvivel läsare som tillägnar sig dessa verk utan att närmare

15 Man kan förstås också tänka sig litterära texter som inte har *ett* huvudspråk utan består av flera ungefär jämnstarka språk. Schmitz-Emans anger som en första differentieringsmöjlighet mellan olika slags litterär flerspråkighet just huruvida texten består av ett huvudspråk med inskott av andra språk eller om den är en blandning av ungefär lika starka språk (Schmitz-Emans, "Literatur und Vielsprachigkeit. Aspekte, Themen, Voraussetzungen", s. 14). De av mig behandlade verken har alla ett huvudspråk, svenska. En utförlig terminologisk diskussion förs i del I, kapitlet *Litterär flerspråkighet – termer och definitioner*.

reflektera över förekomsten eller påverkan av andra språk än svenska i dem. Jag vill ändå hävda att flerspråkigheten hos Ahrenberg och Diktonius, om än inte överväldigande till sin kvantitet, är en omistlig del av bägge författarskapen och att flerspråkigheten knyter an till, och förmår exponera, så gott som alla centrala aspekter av författarskapen. Flerspråkigheten har inte utforskats i större utsträckning i någondera författares verk, varför en studie kan kasta nytt ljus över författarskapen.

Jac. Ahrenbergs och Elmer Diktonius prosa undersöks med samma syfte, att utforska den litterära flerspråkigheten, men undersökningarna skiljer sig åt. Hos både Ahrenberg och Diktonius ser jag på den litterära flerspråkigheten i relation till dynamiska och problematiska koncept som modersmål, språktillhörighet, hembygd, nation och folk. Men en central utgångspunkt för min undersökning är att den litterära flerspråkighetens själva modus, dess sätt att inte bara se ut utan även att fungera, skiljer sig åt radikalt i olika författarskap, i olika sammanhang och vid olika tider. Den är inte stöpt i samma form och kan inte heller analyseras enligt ett förutbestämt schema. All litterär flerspråkighet är t.ex. inte ett verktyg för verklighetsefterbildning. En viss form av litterär flerspråkighet har inte automatiskt en viss ”funktion”.¹⁶

Om man med en undersökning av litterär flerspråkighet vill kunna säga något av litteraturvetenskaplig relevans – om texterna, författarskapen, ett litteraturhistoriskt skede eller den litterära flerspråkighetens vara – måste man utgående från vissa kriterier och en problematiserad förståelse av text och kontext följa de linjer som flerspråkigheten lägger ut.¹⁷ Det handlar om att läsa flerspråkigheten i relation till texten i sin helhet, till författarskapet i sin helhet, till tiden och inte minst till olika möjliga läsare. Det handlar även om att spåra upp smärtpunkterna, de ställen där det skaver, mellan flerspråkigheten och resten av texten, mellan den flerspråkiga texten och dess omgivning – och utforska dessa smärtpunkter närmare.

I förlängningen är ett syfte med att undersöka två så olika författarskap med så skilda förutsättningar att visa upp något av den textuella flerspråkighetens väldiga mångfald och litterära potential.

Genom att undersöka prosatexter under perioden 1870-tal till 1940-tal och relatera den litterära flerspråkigheten till normer för språk, litteratur och nationalitet, vill jag även säga något om Finlands svenska litteratur och dess metamorfos till *finlandssvensk* litteratur ur en språklig synvinkel. Ur detta perspektiv kan de av mig undersökta författarskapen visa på möjliga vägar, som på grund av det finlandssvenska språkprogrammets strävan till renhet aldrig underhölls.¹⁸ Det litteraturhistoriska

16 Dyliga problemställningar diskuterar jag utförligt i del I.

17 Detta innebär bl.a. att undersökningen inte bjuder på en genomgång av varje fall av språkblandning i de undersökta verken och att den inte struktureras enligt deskriptiva kategorier.

18 Termen ”finlandssvensk” slog igenom på 1910-talet (se avsnittet ”Material och avgränsningar” nedan i detta kapitel). I litteraturhistorieskrivning används termen ”finlandssvensk” ibland även i fråga om svenskspråkig litteratur i Finland innan termen var uppfunnen – dock inte i detta arbete. Eftersom ”finlandssvensk” som begrepp är laddat med en nationalitetsuppfattning som inte var rådande tidi-

syftet gäller alltså både flerspråkighetens betydelse för författarskapen och i Finlands svenska litteratur.

Litterär språkblandning är, trots att det förekommit i tusentals år, ett ämne som relativt nyligen har blivit föremål för ett mera omfattande forskarintresse.¹⁹ Under den tid jag har arbetat med denna avhandling har intresset tagit fart på nordiskt och även finlandssvenskt håll, till stor del hos språkvetare men i ökande takt även hos litteraturvetare. Den övergripande tendensen på finlandssvenskt håll har dock varit att betrakta den litterära flerspråkigheten som språkligt exempelmaterial, ur identitetspolitiskt perspektiv och som verktyg för realism. Ett syfte med min avhandling är att visa att flerspråkigheten kan åstadkomma också mycket annat och mer än detta.

Material och avgränsningar

Litterär språkblandning är ett sedan länge förekommande och vanligt drag i Finlands svenska litteratur. På 1860-talet förekommer det inslag av franska i Adelaïde Ehrnrooths berättelser.²⁰ Under andra hälften av 1800-talet ger Zacharias Topelius både finskan och franskan tillträde till sina prosaverk.²¹ På var sin sida om sekelskiftet 1900 bjuder Ina Lange och Sigrid Backman på inslag av finska och dialekt.²² I Edith Södergrans lyrik återfinns en subtil påverkan av tyska.²³ I *Finlands svenska litteraturhistoria* (del II, 2000) räknar Clas Zilliacus upp en rad 1900-talsförfattare som alla inkorporerar finska inslag i sina prosatexter, från Guss Mattsson och Elmer Diktonius via 1930-talets misärskildrare till efterkrigstida Helsingforsskildrare som Anders Cleve och senare Kim Weckström och Kjell Westö.²⁴ Bland författare på denna sida av millennieskiftet kan nämnas Marianne Backlén, Emma Juslin, Malin Kivelä och Johanna Holmström.²⁵ Av särskilt, och skilda, slag är flerspråkigheten i Monika Fagerholms prosa och Cia Rinnes polyglotta lyrik. Båda dessa författarskap förtjänar att uppmärksammas ur flerspråkighetssynpunkt.

gare och en målsättning i detta arbete är att granska litteratur och nationalitet, skulle ett dylikt bruk av finlandssvensk vara anakronistiskt och missvisande. I denna avhandling används termen således enbart om litteratur från 1910-talet och framåt – Elmer Diktonius kan kallas finlandssvensk, men inte Jac. Ahrenberg.

19 För historiska översikter av litterär flerspråkighet/flerspråkighet och litteratur, se Forster, *The Poet's Tongues*, Tino Villanueva, "Brief history of bilingualism in poetry" samt K. Alfons Knauth, "Multilinguale Literatur".

20 Se t.ex. [Adelaïde Ehrnrooth] A-ï-a, "Familjen Wärnsköld", *Bilder ur familjekretserna i Finland. Berättelser* (1866).

21 I t.ex. "Konungens handske", "Tant Mirabeau" (båda *Vinterqvällar* I, 1880) och "Gamla baron på Rautakylä" (*Vinterqvällar* III, 1897).

22 Det finns flera exempel, t.ex. Karin Smirnoff (*Under ansvar*, 1915) och Alexandra Gripenberg (*I tätande led*, 1886). Inslagen av andra språk än svenska är hos båda författarna dock mycket små.

23 Se Agneta Rahikainen, "'Tyskan är mitt bästa språk'. Om Edith Södergrans språkliga verklighet" (2011) samt George C. Schoolfield, *A History of Finland's Literature* (1998), s. 458.

24 Zilliacus, "Finlandssvensk litteratur", s. 15.

25 Kristina Malmio tar upp flerspråkighet i romaner av de tre förstnämnda i artikeln "Ut i vida världen. Flerspråkighet i några finlandssvenska romaner på 1990- och 2000-talen" (2011).

En komplett historik över flerspråkighet i Finlands svenska litteratur vore en spännande men enorm uppgift. I detta arbete fokuserar jag på en specifik tidsperiod för att kunna relatera författarnas flerspråkiga prosa till vissa litterära och språkpolitiska skeenden. Den litteratur som behandlas skrevs under perioden 1878–1943. Jac. Ahrenberg debuterade 1878 med *På studieresor*, och samma år publicerades hans serie ”Skildringar från Östra Finland” i *Helsingfors Dagblad*. Diktonius var verksam som lyriker ända in på 1950-talet, men hans sista prosabok, *Höstlig bastu*, kom ut 1943, vilket medför att undersökningen slutar innan krigstid har hunnit bli efterkrigstid.

Tidsramen för avhandlingen bestäms av författarskapen såtillvida att dessa behandlas i sin helhet, men skälen till att undersöka flerspråkig prosa under denna tid är mer djupgående än så. Även om de första försöken att skapa en gemensam folkgrupp av de svensktalande i Finland skedde redan på 1860- och 1870-talen fanns i slutet av 1800-talet inget etablerat svenskt nationalitetsmedvetande.²⁶ Som Michel Ekman lyfter fram innebar skapandet av ett dylikt medvetande en sammanlänkning av grupper som hade mycket lite gemensamt:

Den svenska rörelsen i Finland jämkades samman efter en mödosam process som utgick från två befolkningsgrupper som inte hade något annat gemensamt än språket. Å ena sidan kusternas landsbygdsbefolkning som i alla tider levat mer eller mindre bortglömd av de styrande skikten, och som vid den fennomanska väckelsens början gärna lyssnade till dess aktivister bland lärarna och prästerna. Å andra sidan medlemmar av städernas styrande skikt, som knappast identifierade sig som specifikt svenskspråkiga utan som ”finnar”.²⁷

Frammot sekelskiftet bredde den ”etniska mobiliseringen” – för att låna ett uttryck av etnologen Bo Lönnqvist – ut sig. I början av 1910-talet introduceras så den benämning på de svensktalande i Finland som sedermera blivit dominerande, *finlandssvensk*.²⁸ Olof Mustelin påpekar i sin studie av begreppets historia att ordet finlandssvensk tidigt vann ”insteg också i skönlitteraturen. Detta kan i sin mån ha bidragit till att uttrycket småningom, om också inte uteslutande, togs i allmänt bruk.”²⁹ Arvid Mörne var den som introducerade ordet i prosan.

Såväl finlandssvenskheten som den finlandssvenska litteraturen befann sig i en intensiv konstruktionsfas under perioden 1880-tal till 1920-tal.³⁰ Oron för svenskan i Finland och dess ökande divergens från svenskan i Sverige växte under andra hälften av 1800-talet.

26 Lönnqvist, ”Retoriken i den etniska mobiliseringen”, s. 17.

27 Ekman, *Må vi blicka tillbaka mot det förflutna*, s. 25.

28 För en utredning av begreppets historia samt övriga termer som var i svang vid denna tid (såsom ”svenska finnlänningar”, ”svensk-finne” m.fl.), se Olof Mustelin, ”Finlandssvensk’ – kring ett begrepps historia” (1983), s. 50–65. Se även Charlotta af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag* (2012), s. 14 f. samt Jennica Thylin-Klaus, ”Den finländska svenskan” 1860–1920. *Tidig svensk språkplanering i Finland ur ett idéhistoriskt perspektiv* (2012), s. 37 f.

29 Mustelin, ”Finlandssvensk’ – kring ett begrepps historia”, s. 58.

30 Lönnqvist, ”Retoriken i den etniska mobiliseringen”, s. 16; Zilliacus, ”Nittonhundratalet”, s. 6.

Som Christer Laurén nämner i sin studie av normer för finlandssvenskan ägnades skönlitteraturens språk inte särskilt mycket uppmärksamhet i språknormsdebatten under slutet av 1800-talet.³¹ Men allt eftersom arbetet med att skapa en enhetlig norm för den finländska svenskan intensifierades blev författarens roll som språkligt föredöme allt viktigare. På 1920-talet hade både termen finlandssvensk och Hugo Bergroths språknorm, presenterad i *Finlandssvenska*, slagit igenom. Men året innan detta verk publicerades gjorde modernismen sitt intåg i Finlands svenska litteratur med Edith Södergrans och Hagar Olssons debuter, och modernisterna var aldrig särskilt laglydiga vad gäller språknormer. De följande decennierna präglades både av internationalism inom litterära strömningar och språkstrid på såväl den politiska som den kulturella arenan.³²

Min undersökning av flerspråkighetens variationer i två mångsidiga författarskap sker alltså mot bakgrund av en språkligt, kulturellt och politiskt dynamisk period. Ahrenbergs texter skrevs då normen för svenskan ännu inte var fixerad och något svenskt nationalitetsmedvetande ännu inte hade brutit fram i bredare mening. Diktonius debuterade vid en tid då den starka kopplingen mellan språk och identitet som finlandssvenskheten vilar på hade slagit igenom. Tillsammans med en (gentemot påverkan från andra språk) puristisk språknorm kunde det tänkas ha konsekvenser för toleransen för litterär flerspråkighet. Flerspråkighetens roll i författarskapen motiveerar i sig en undersökning, men genom att tillsammans spänna över dessa sex dynamiska decennier kan undersökningen också kasta nytt ljus på en litterär utveckling och språklig normeringsprocess som inleddes under sent 1800-tal och hade starka efterverkningar under mellankrigstiden.

Under den tidsperiod som detta arbete omfattar var Jac. Ahrenberg och Elmer Diktonius inte de enda i vilkas verk flera språk förekom. Välkända författare som K. A. Tavaststjerna och Runar Schildt skrev även de prosa med inslag av andra språk än svenska, men i betydligt mindre utsträckning än de av mig undersökta författarna.³³ Ett kriterium för urval är mängden flerspråkighet i författarnas samlade produktion, men också flerspråkighetens koncentration i åtminstone vissa av deras texter.

Det fanns också andra ivriga språkblandare under perioden, t.ex. i populärlitteraturen med Konni Zilliacus och Gabriel Sandén. I reseskildringar och noveller med motiv från såväl Nord- som Mellan och Sydamerika stoppar Konni Zilliacus in spanska, engelska, tyska och olika indianspråk.³⁴ Dialogen i Sandéns roman från börsyrans Chicago, *Money* (1916), är späckad med engelska ord och fraser, och i ”revolutionsromanen” *Blod* (1918) är det ryska, franska och även lite tyska och finska som gäller. Gemensamt för flerspråkigheten hos Sandén och Zilliacus är att inslagen av främmande språk främst återfinns i dialogen, där de skänker lokalfärg åt berättelsen och ger in-

31 Christer Laurén, *Normer för finlandssvenskan. Från Freudenthal till 1970-tal* (1985), s. 29.

32 Se Rainer Knapas, ”Språkstrid och högerextremism”, FSL II (2000), s. 140.

33 Tavaststjerna t.ex. i *En patriot utan fosterland* (1896), Schildt t.ex. i *Den segrande Eros och andra berättelser* (1912).

34 Se t.ex. *Indiankriget. Amerikanske gränsmarkshistorier* (1898), *Mariquita och andra historier från världens utkanter* (1890) och *Vandringsår 1* (1920).

formation om språken i de skildrade miljöerna. Samma ord och fraser tenderar också att upprepas. Särskilt hos Zilliacus används olika språk också för att skapa eller befästa stereotyper. Zilliacus och Sandén är två språkblandande författare vars produktion kunde berätta mer om flerspråkighet som ett verktyg i skildringen av för läsekretsen främmande miljöer.

En numera bortglömd mellankrigstidsförfattare som förtjänar att nämnas i detta sammanhang är Guido Simberg, vars Karelenskildring *Tranans skri* (1927) ger prov på språkblandning särskilt i skildringen av Viborg, och där nationalitetsfrågan och viborgssvenskans framtid står i blickfånget. Författarskap som Sandéns, Simbergs och Konni Zilliacus har dock här fått ge plats åt Ahrenbergs och Diktonius, två författarskap där språkblandningen präglas av större variationsrikedom och mångfald av effekter. Texter där både relation och dialog bär på flerspråkighet och där de ”främmande” elementen varierar såväl i fråga om form och kvantitet som om effekt har prioriterats. Språkblandning är intressant att undersöka som ett verktyg för skapande av ett sken av autenticitet, men här fokuserar jag på verk som även gör annat med inslagen av olika språk.

Inte att förglömma i språkblandningssammanhang är folklivsskildringen, som främst bjuder på växling mellan dialekt och högsvenska hos författare som Anders Allardt och Josefina Bengts. Som flera forskare påpekar har folklivsskildringen varit förbisedd i Finlands svenska litteraturhistorieskrivning.³⁵ Det gäller inte minst dess språkliga karakteristika och folklivsskildringen är väl värd att uppmärksammas närmare som dialektlitteratur. Att den traditionella finlandssvenska folklivsskildringen till största delen faller utanför undersökningen har flera skäl. En undersökning av dialektlitteratur ryms inte inom detta arbetes ramar, lika lite som en jämförelse mellan språk- och dialektväxlande litteratur.

Trots att dialektlitteratur inte står i fokus för min undersökning vill jag hävda att *folklivsskildringen* finns med, dels i form av Ahrenbergs skildringar från östra Finland, dels i Diktonius prosaskisser från Mellersta Finland och Tavastland. Erik Ekelund har betonat de folkloristiska inslagen i Ahrenbergs Karelenskildringar och placerar honom i *Finlands svenska litteratur 2* (1969) tillsammans med bl.a. Allardt, Anders Johan Nygren och Ina Lange under rubriken ”Finlandssvenska folklivsskildrare”. Svenskhetsrörelsens omhuldande av den svenskspråkiga allmogen och det faktum att det flerspråkiga Viborg inte rymdes in i det imaginära hemlandet ”Svenskfinland” är några omständigheter som säkerligen har bidragit till att ”förfinlandssvenska” författarskap likt Ahrenbergs har glömts bort. Att Ahrenberg på svenska skildrar *finskt* folkliv gör honom inte till mindre av en folklivsskildrare. Detsamma gäller för Elmer Diktonius.³⁶

Min undersökning begränsar sig till flerspråkighet i prosa. Globalt sett har en stor

35 Roger Holmström, *Att ge röst. Omvärld och identitet i några nyländska folklivsberättelser* (2005), s. 19; Mari Koli, ”Folklivsskildringens folk och litteraturhistoriens borgerskap. Om etnisk självporträttering i litteratur och litteraturvetenskap” (2000), s. 49 f.

36 Diktonius har också uppmärksamats som folklivsskildrare, se del III, avsnittet ”Hemmafrämmande i Finland – *Onnela*”.

del av forskningen om flerspråkig litteratur gällt lyrik. Det har sannolikt ett samband med att flerspråkighet är vanligt förekommande i vissa lyrikstarka litteraturer som har blivit föremål för mycket forskning, t.ex. Chicanolitteratur, och hos flera världsnamn inom den lyriska modernismen, som Ezra Pound och T. S. Eliot. I Finlands svenska litteratur är flerspråkighet dock vanligare inom prosan än inom lyriken, något som är intressant med tanke på att särskilt den finlandssvenska 1900-talslitteraturen har ansetts vara viktad mot lyriken.

Att jag enbart behandlar prosa och inte både prosa och lyrik, särskilt med tanke på att Elmer Diktonius också var lyriker, har flera orsaker som berör både prosatexters uppbyggnad och genremässiga status. Prosan skiljer sig från lyriken i fråga om textstruktur men också i fråga om modus. Prosa är framför allt berättande text. Prosans narrativa karaktär och dess mångfald av röster och perspektiv aktualiserar särskilda effekter hos flerspråkigheten.

Något som tydligt framgår av diskussionen kring språkblandning i prosa, både i dagspress och i forskningslitteratur, är att den flerspråkiga prosan underkastas särskilda förväntningar på autenticitet. Litterär flerspråkighet har ofta accepterats under förutsättning att den ”motsvarar” flerspråkighet i tal eller motiverats utifrån det att en flerspråkig värld kräver ett flerspråkigt litterärt uttryck.³⁷ Flerspråkighet i prosan har likställts med muntlig kodväxling, ålagts att återgiva verkliga språkförhållanden och förklarats utifrån författarens språkliga bakgrund. På samma gång påverkar genrens status också den litterära flerspråkighetens effekter. Prosan är traditionellt sett mindre prestigefylld än lyriken och dess former, t.ex. romanen, är ofta yngre och saknar starka genrekriterier, något som måhända öppnar för språkliga experiment.³⁸ I föreliggande arbete behandlar jag både flerspråkighet som ett verktyg för berättande och den inverkan som den läsande omgivningens förväntningar på autenticitet har på den litterära flerspråkighetens effekter. Jag problematiserar också forskningens förväntningar på den flerspråkiga prosans ”äkthet”.

Mitt huvudsyfte gäller de skönlitterära texternas flerspråkighet, och min studie av författarskapen är i hög grad primärtextcentrerad. Men eftersom jag betraktar den litterära flerspråkighetens effekter som ofrånkomligen kontextrelaterade är också annat material såsom recensioner, manuskript, brev och tidningsartiklar av stor betydelse och citeras rikligt. Författarnas uttalanden om språk i andra fora visar både på den litterära flerspråkighetens rumsliga och tidliga sammanhang och på spänningsförhållanden mellan uttalanden om språk och texternas språkliga praxis. Mottagandet,

37 För exempel på detta, se del I, avsnittet ”Autenticitet”.

38 Clas Zilliacus har tagit upp denna fråga: ”Av täta former som modernistisk prosa och prosalyrik förväntar sig ingen att de skall avrapportera en yttre verklighet. De behöver därför inte heller förhålla sig till att, eller hur, språkets gränser har dragits en bit innanför världens gränser. De kan radikalt lösa problemet med sådana realia som är vanskliga på svenska: det finns verksamheter, miljöer, klangbottnar som då de skildras brister i trovärdighet därför att de sällan levs enspråkigt. Historiefiktions relativa betydenhet i finlandssvensk litteratur har förklarats med att man där kan finna gömmor som undandrar sig verklighetspolisär kontroll” (Clas Zilliacus, ”Den finlandssvenska litteraturens korta, lyckliga liv”, 2002, s. 68).

såsom det fångas upp i recensionerna, berättar om samtida litterära och språkliga normer, och jämförelser mellan manuskript och bok problematiserar bl.a. föreställningar om den litterära flerspråkighetens överlagdhet/oöverlagdhet. Allt detta kringmaterial bidrar således till att föra kontexten närmare och därmed nyansera och perspektivera läsningarna av de skönlitterära texterna.

JAC. AHRENBORG

Den viborgsfödde författaren och arkitekten Jac. (Johan Jacob) Ahrenberg (1847–1914) hann under 1800-talets sista årtionden publicera en ansevärd mängd romaner och novellsamlingar samt även författa ett par dramer innan han efter sekelskiftet 1900 övergick till att skriva memoarer. En sista roman, *Kronofogdens pengar*, gavs ut postumt (1917). Han var dessutom en flitig skribent i dagspressen, främst i *Hufvudstadsbladet*, och i tidskrifter som *Finsk Tidskrift*, där han även ingick i redaktionsrådet. Ahrenberg ingick också i direktionen för Söderströms förlag. Åren 1921–1922 utkom hans *Samlade berättelser* i en språkligt sett grovt redigerad utgåva och sedan dess har hans verk inte kommit ut på nytt.

Min undersökning av flerspråkigheten i Ahrenbergs verk omfattar hela författarskapet, från debuten *På studieresor* (1878) till *Kronofogdens pengar*. Tyngdpunkten ligger på de texter av Ahrenbergs där språk blandas flitigt och variationsrikt eller där en språklig eller territoriell problematik är särskilt framträdande. Det sistnämnda är fallet särskilt i den lilla novellen ”Utan modersmål” ur *Österut* (1890) som jag diskuterar utförligt. Exempel tas särskilt från Ahrenbergs skildringar från östra Finland, förutom *Österut* berättelsesamlingen *Hemma* (1887) och romanerna *Hihuliter* (1889) samt (i viss mån) *Stockjunkarn* (1892). Här finns inslag av ofta dialektal finska, men även tyska och ryska, särskilt i Viborgsskildringarna. Ahrenbergs två mest franskpåverkade texter, brevnovellen ”Anor” (*Anor och Ungdom*, 1891) och romanen *Royalister och patrioter* (1901) ägnas ett särskilt avsnitt. ”Anor” är ett av Ahrenbergs verk med motivet ”vår landsman”; de andra, *Familjen på Haapakoski* (1893) och ”Vår landsman” (1897) behandlas också i flera sammanhang.³⁹ Förutom franskan finns i dessa verk inslag av t.ex. ryska, tyska och italienska.

När ämnet är flerspråkighet i Ahrenbergs prosa hamnar naturligt nog vissa av hans verk där flerspråkighet inte är särskilt framträdande i skymundan; det gäller t.ex. Stockholmskildringen ”Ungdom” (*Anor och Ungdom*, 1891) och den historiska romanen *Med styrkans rätt. Äfventyr och strider i österled* (1899). Det ska också nämnas att det i fallet Jac. Ahrenberg är av största vikt att använda förstautgåvorna av hans verk, eftersom språket i *Samlade berättelser* tvättats till den grad att det väsentligt förändrar förutsättningarna för analys av de litterära verken.

39 Flerspråkigheten i *Familjen på Haapakoski* behandlas utförligt, men med annorlunda terminologi än i föreliggande arbete, i min magisteravhandling, publicerad som *En allvarsam olägenhet till följd af språket. Kodväxling och språklig rollfördelning i Jac. Ahrenbergs Familjen på Haapakoski* (2003).

Flerspråkigheten i Ahrenbergs prosa varierar, sett både till de många olika språk som förekommer och till hur språken blandas och vilka effekter det har. I Ahrenbergs verk talas det också mycket *om* olika språk, om språktillhörighet och om språklig och nationell lojalitet. Författarskapet igenom förekommer en vacklan mellan ett kosmopolitiskt hyllande och ett nationalistiskt nedvärderande av flerspråkighet. Konflikten mellan kosmopolitism och fosterländsk lojalitet är, som Erik Ekelund påpekar i monografen *Jac. Ahrenberg och östra Finland* (1943), central.⁴⁰ Jag frågar: I vilken tjänst står flerspråkigheten i Ahrenbergs prosa? Vilka motiv engageras den i? Hur underbygger den textuella flerspråkigheten resonemang om språk och nationalitet i texterna och hur problematiserar den dem? En viktig utgångspunkt för min läsning är att följa flerspråkigheten som både samlande och splittrande kraft i författarskapet.

Jag redogör som nämnt inte för *all* flerspråkighet, d.v.s. för *varje* förekomst av språkblandning i författarskapet; något sådant skulle svära mot de grundläggande utgångspunkterna för min undersökning (vilka utvecklas i del I, ”Litterär flerspråkighet – utgångspunkter”). Flerspråkigheten i Ahrenbergs verk kan undersökas ur andra synvinklar – något jag tidigare har gjort i anslutning till *Familjen på Haapakoski*.⁴¹ I föreliggande arbete är mitt fokus flerspråkighet, territorium och nationalitet, nyckelbegrepp som den textuella flerspråkigheten hos Ahrenberg kan relateras till. Min studie är alltså inte strukturerad enligt formellt deskriptiva kategorier, även om en genomgång av all flerspråkighet i författarskapet givetvis har företagits (detsamma gäller f.ö. Diktonius verk).

Ahrenbergs verk beskyldes redan vid utgivningen för att vara bristfälliga språkligt sett, och som nämnt reviderades hans samlade verk efter hans död. Därför frågar jag också: Vilken roll har flerspråkigheten, både författarens och texternas, spelat i bedömningen av Ahrenbergs skönlitterära prosa? Och vad kan detta berätta om litterär flerspråkighet vid en tid då normen för svenskan i Finland ännu inte hade förenhetligats?

Vid sidan av de skönlitterära verken hänvisar jag ofta till Ahrenbergs memoarserie *Människor som jag känt* (I–VI, 1904–1914). Jag undersöker inte eventuell flerspråkighet i memoarerna, men i dem utvecklar Ahrenberg ett tänkande kring ras, nationalitet och språk som till viss del står i överensstämmelse med, till viss del ingår i ett spännings- eller motsägelsefullt förhållande till flerspråkigheten i hans skönlitterära prosa. Kontrasten mellan skönlitteraturen och memoarerna samt även kåserier och tidningsartiklar är viktigt för mig att utforska. Ahrenberg var en flitig kåsör i bl.a. *Hufvudstadsbladet* och publicerade också urvalsvolymen *Infall. Expectorationer i dagens frågor* (1908) under en av sina pseudonymer, ”Chevalier”.⁴² Jag gör ingen systematisk genomgång av Ahrenbergs rika publicistiska verksamhet, det skulle vida överskrida

40 Erik Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland. En litteraturhistorisk studie med politisk bakgrund* (1943), s. 370.

41 I *En allvarsam olägenhet till följd af språket* (2003) tar jag bl.a. upp språkväxling och miljöskildring, markering av språkval, språktillhörighet, identitet m.m.

42 Flera av kåserierna i boken hade i dagspressen ingått med signaturen ”Flanör”, Jac. Ahrenbergs flitigast nyttjade pseudonym.

denna avhandlings ramar. I stället har jag utgått från urklipp ur dagspressen i de olika Ahrenbergiska samlingarna vid Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS) Historiska och litteraturhistoriska arkiv (HLA). Odaterade urklipp har kunnat lokaliseras, och kompletteringar göras, tack vare Historiskt tidningsbibliotek (Nationalbiblioteket).⁴³

I SLS:s samlingar finns ett mycket rikligt och varierat arkivmaterial – brev, dikthäften, manuskript m.m. Många brev från Ahrenberg till svenska bekanta finns i Kungl. biblioteket i Stockholm. Referenser till detta arkivmaterial förekommer fortlöpande i min studie av Ahrenbergs prosa – de fördjupar, kompletterar och problematiserar undersökningen av Ahrenbergs litterära flerspråkighet och dess mottagande.

Eftersom mottagandet och värderingen av Ahrenbergs verk är en viktig del av min undersökning tar jag även upp recensioner av Ahrenbergs verk. Här har jag utgått från recensioner i Maria Grotenfelts samling vid Brages pressarkiv i Helsingfors och kompletterat med recensioner (i synnerhet av ”Anor” och *Royalister och patrioter*) ur dagspressen, ett material som tacknämligt nog finns tillgängligt digitalt i Historiskt tidningsbibliotek.

ELMER DIKTONIUS

Elmer Diktonius (1896–1961) debuterade som aforistiker och poet 1921 med *Min dikt* och som prosaist fyra år senare med *Onnela. Finsk idyll* (1925). Därefter utkom *Ingenting och andra novellistiska skisser* (1928), romanen *Janne Kubik. Ett träsnitt i ord* (1932), *Mull och moln* (1934, liksom *Onnela* bestående av både lyrik och prosa), *Medborgare i republiken Finland. Novelliad* (1935), *Medborgare. Andra samlingen* (1940) samt *Höstlig bastu* (1943). Samtliga dessa verk diskuteras i min undersökning av Diktonius litterära flerspråkighet. *Onnela*, *Janne Kubik* och novellen ”Josef och Sussan” ur *Medborgare II* tillägnas varsitt eget avsnitt. I synnerhet *Janne Kubik* behandlas i så gott som varje avsnitt.

Även om Diktonius lyrik innehåller enstaka inslag av andra språk är flerspråkigheten mycket mera utbredd i hans prosa. Min studie begränsar sig till prosan, och det är också prosan, som annars är en underutforskad del av det diktoniuska författarskapet, som har stått i centrum för diskussionen om Diktonius flerspråkighet. Det språk som starkast gör sin närvaro påmind vid sidan av svenskan är finskan, men också ryska, engelska och även jiddisch förekommer.

Diktonius prosa visar på ett annat slags litterär flerspråkighet än Jac. Ahrenbergs. Här finns ord och fraser på andra språk än svenska, men de främmande språken kan också göra sig påmind på andra vis, t.ex. i form av icke-idiomatiska uttryck, en avvikande ortografi eller kalklerlån. Finskans inflytande föranledde Thomas Warburton

43 <http://digi.lib.helsinki.fi/sanomalehti/secure/query.html?oldLanguage=fi&language=sv> (kontrollerat 13/5 2013). Historiskt tidningsbibliotek omfattar Finlands samlade dagspress 1771–ca 1910 i digitaliserad och sökbar form.

att beskriva romanen *Janne Kubik* som ”tänkt på finska från början”.⁴⁴ Jag behandlar denna ”finska karaktär” i Diktonius prosa som ett utslag av litterär flerspråkighet och frågar: Vad är det som närvaron av finska i texterna åstadkommer? Vad berättar tidigare läsningar av Diktonius litterära flerspråkighet om normer och föreställningar kring modersmål, flerspråkighet och folk?

Diktonius prosa tillkom då en enhetlig, puristisk norm för svenskan i Finland hade lanserats av Hugo Bergroth i *Finlandssvenska*. Hur förhåller sig flerspråkigheten till alla de andra sätt på vilka Diktonius prosa avviker från högsvenskan? Hur förhåller den sig till författarskapets centrala frågeställningar? Jag undersöker dels hur inslag och spår av olika språk är delaktiga i Diktonius ”ihopskrivande” av Finland och dess medborgare, dels hur de utgör ett led i ett ifrågasättande av språkgränsers ogenomtränglighet.

Även om det främst är som svenskspråkig författare Elmer Diktonius är ihågkommen skrev han författarskapet igenom också på finska.⁴⁵ Denna finska diktning faller helt utanför min undersöknings ramar. Som Jörn Donner påpekar i sitt efterord till urvalsvolymen *Ringar i stubben* (1954) är den finskspråkige diktaren ”en annan konstnär med en annan utvecklingskurva”.⁴⁶ Han är också diktare i ett annat sammanhang, i en annan kontext än den framväxande finlandssvenska litteratur som är en viktig referensram i föreliggande arbete.

Också Diktonius rikliga verksamhet som översättare lämnas därhän i detta arbete.⁴⁷ Diktonius översatte även sin egen roman *Janne Kubik* till finska.⁴⁸ En jämförelse mellan flerspråkigheten i *Janne Kubik* och *Janne Kuutio* (1946) förtjänar utan tvivel sin undersökning, men den faller utanför min avhandlings räckvidd. Jag gör dock enstaka punktnedslag i *Janne Kuutio* vid särskilt belysande fall där flerspråkigheten har förändrats.

Elmer Diktonius försörjde sig på sin penna. Hans produktivitet som litteratur- och musikkritiker och kåsör var enorm.⁴⁹ Jag hänvisar därför enbart till en handfull viktiga tidskriftsartiklar som särskilt berör frågor om språk.⁵⁰

I Diktonius ålderdom samlade Jörn Donner hans manuskript, brev och övriga papper som nu finns tillgängliga i den omfattande Diktoniuska samlingen vid SLS:s Historiska och litteraturhistoriska arkiv. Att göra systematiska jämförelser mellan de

44 Thomas Warburton, *Femtio år finlandssvensk litteratur* (1951), s. 237. Warburtons tes, och olika svar på den, diskuteras utförligt i Diktoniusdelens (del III) första kapitel, *Diktonius ”tungoband”*.

45 Ett urval av Diktonius finska dikter gavs ut av Jörn Donner under titeln *Kirjaimia ja kirjavia. Runoja* (1956).

46 Jörn Donner (red.), ”Efterskrift”, *Ringar i stubben. Dikter och småprosa 1918–1953* (1954), s. 94.

47 För en presentation av Diktonius som översättare, se Clas Zilliacus artikel i *Svenskt översättarlexikon*, http://www.oversattarlexikon.se/artiklar/Elmer_Diktonius (kontrollerat 14/5 2013).

48 *Janne Kuutio. Puupiirros sanoin* (1946).

49 Om Diktonius som kritiker, se Kalevi Granqvist, ”Diktonius – litteraturkritiker i *Arbetarbladet*” (1971) och Marit Lindqvist, ”I demokratins tjänst – nedslag i Diktonius trettiotsjournalistik” (2000).

50 Främst ”Muualla ja meillä” i *Ultra* (1922) och ”Umajärven kumpareilta. Mutkelma” (1949).

av mig behandlade böckerna och original-, renskrivna och sättningsmanuskript vore en övermäktig uppgift. Jag behandlar dem dock i vissa belysande fall, särskilt i samband med *Onnela* och *Janne Kubik*. I HLA samt vid olika bibliotek finns ett stort antal brev från Diktonius till familjemedlemmar och författarkollegor. Ett urval av dessa finns tryckta i volymen *Brev* (1995).⁵¹ Jag hänvisar tämligen ofta till brev och då så sker hänvisas i första hand till arkivet, i andra hand till den tryckta versionen. I HLA har Jörn Donner också låtit deponera en mängd urklipp av recensioner av Diktonius verk. När jag undersöker mottagandet av Diktonius litterära flerspråkighet är det dels dessa urklipp, dels urklippen i Brages pressarkiv, som jag utgår ifrån.

*

Jac. Ahrenberg och Elmer Diktonius skrev olika slags prosa under inflytande av olika slags språkliga och litterära normer. Mellan Ahrenbergs realistiska prosa med en dragning åt det romantiska och Diktonius vanvördiga expressionism finns således många uppenbara skillnader. En viktig språngbräda för min undersökning är just dessa skillnader både i flerspråkighetens form och i dess sammanhang. Men vid sidan av detta har de båda författarskapen också vissa gemensamma faktorer som inbjuder till ett studium av deras flerspråkighet: Ahrenberg och Diktonius blandar i sin prosa många olika språk och gemensamt för författarna är en variationsrikedom i användningen av språken. I deras texter förekommer olika slags inslag av främmande språk, i många olika sammanhang och med en mängd olika effekter. Både Ahrenbergs och Diktonius verk visar på ett spänningsfyllt förhållande till rådande litterära och språkliga program. Båda författarna förhåller sig till muntlighet i sin prosa, något som ofta har ett samband med flerspråkigheten i den. Både Ahrenberg och Diktonius är ivrigt sysselsatta med det finska Finland, med frågor om hembygd och nationalitet.

Här är det viktigt att slå fast att fastän de två författarskapen och deras flerspråkighet skiljer sig åt radikalt, så är de inte utvalda som något slags polära exempel, det ena konservativt/efterbildande/reterritorialiserande och det andra radikalt/icke-mimetiskt/deterritorialiserande.⁵² Tvärtom är en stark strävan i min undersökning att följa olika linjer i författarskapen, att följa flerspråkigheten som både samlande och splittrande kraft, i texterna och i relationen mellan text och värld.

Teoretiska perspektiv

En utförlig begreppsdiskussion och en närmare behandling av hur olika teoretiska perspektiv vägleder min läsning av flerspråkighet i Jac. Ahrenbergs och Elmer Dikto-

51 Finska brev gavs samma år ut med titeln *Kirjeitä ja katkelmia*.

52 Deleuzes begrepp re- och deterritorialisering presenteras i ”Teoretiska perspektiv” samt i del I, kapitlet *Flerspråkighet, normbrott och effekt*.

nus prosa är ämnet för del I, ”Litterär flerspråkighet – utgångspunkter”. Här presenterar jag endast olika teoretiska utgångspunkter och traditioner i avhandlingen.

Eftersom jag intresserar mig för såväl stil, berättande, tematik och politik som för frågor om författare, autenticitet och förståelse och för *hur* flerspråkigheten blir effektiv, finns det all anledning att ta flera angreppsvinklar i bruk. Forskningen kring litterär flerspråkighet är också brokig sett till de teoretiska referensramarna; någon generell teori om litterär flerspråkighet lär vänta på sig och frågan är om den ens är eftersträvansvärd. Under det decennium som har gått sedan jag för första gången intresserade mig för ämnet i min magisteravhandling har forskningen som nämnt börjat öka på allvar. Medan forskningen på 1970-talet och 1980-talet ofta var språkvetenskaplig eller starkt språkvetenskapligt influerad, har de litteraturvetenskapliga perspektiven på litterär flerspråkighet nu blivit flera.⁵³

Pragskolelingvisternas begrepp, varav *aktualisering* och *avautomatisering* är två av de viktigaste, har använts om litterär flerspråkighet åtminstone sedan 1970-talet.⁵⁴ I min undersökning är de av intresse för diskussionen av hur flerspråkigheten kan bli effektiv som en form av normbrott, samtidigt som själva idén om normbrott måste problematiseras utifrån ett enspråkighetsnormkritiskt perspektiv.

En annan stark ådra i forskningen knyter an till avantgardestudier – flerspråkighet har varit ett viktigt kännetecken för en stor del av det modernistiska avantgardet. Här framträder komparatister som Monika Schmitz-Emans och K. Alfons Knauth, som dels skriver fram en problemorienterad historia kring flerspråkighet och litteratur, dels bidrar till en litteraturvetenskaplig teoribildning i ämnet, Schmitz-Emans bl.a. med hjälp av Theodor W. Adorno. Denna forskning berikar dels min terminologiska diskussion, dels min förståelse av flerspråkighetens former inom modernismen.

Några viktiga begrepp som hjälper mig att utforska flerspråkighetens verkningar både inom texterna och mellan text och kontext tillhandahåller Gilles Deleuzes och Félix Guattaris *deterritorialisering* och *reterritorialisering* samt *större* och *mindre språk* och *litteratur*, som de utvecklar i *Kafka. Pour une littérature mineure* (1975), *Milles plateaux* (1980) samt Deleuze i *Critique et Clinique* (1993).⁵⁵ När Deleuze och Guattari utvecklar de- och reterritorialisering talar de i termer av spatialitet och rörelse. I sin doktorsavhandling *Avhandling i litteraturvetenskap. Deleuze, Adorno och litteraturens möjligheter* beskriver Anders Johansson termerna på följande vis:

53 För bibliografier över forskning om flerspråkighet och litteratur, se ”Auswahlbibliographie” (sammansatt av K. Alfons Knauth) i *Literatur und Vielsprachigkeit* (2004) & Ton Hoenselaars, ”English literature and the other languages. A select bibliography” i *English Literature and the Other Languages* (1999).

54 En av de första artiklarna där kodväxling och aktualisering diskuteras i förhållande till flerspråkig litteratur är troligtvis Guadalupe Valdés Fallis ”Code-switching in bilingual Chicano poetry” från 1976.

55 Jag använder mig av de engelska översättningarna *A Thousand Plateaus* (transl. Brian Massumi, [1987] 2011) och *Essays Critical and Clinical* (transl. Daniel W. Smith & Michael A. Greco, 1997) samt den svenska *Kafka. För en mindre litteratur* (övers. Vladimir Cipciansky & Daniel Pedersen, 2012).

[...] varje "territorium" – ett språk, en bok, en tolkning, en nation, en familj, en moral, en genuseditet etc. – innehåller *deterritorialiseringsrörelser* som upplöser territoriet, samtidigt som deterritorialiseringen alltid är oskiljaktig från *reterritorialiseringsrörelser*, det vill säga rörelser som löper i motsatt riktning, mot ökad organisering, enhetlighet, systematik och form. Varje territorium bär på så vis alltid på ett motgift mot de deterritorialiseringar det utsätts för.⁵⁶

De- och reterritorialisering som begrepp hjälper mig att utforska flerspråkigheten som kraft i texterna och författarskapen. De implicerar även rörlighet och dynamik – till skillnad från "funktioner" – och löser upp en statisk syn på text, författare och värld som något slags enhetliga kategorier.⁵⁷

Deleuzes och Guattaris "mindre litteratur" utvecklades utifrån Kafka och pragtysk litteratur: "Mindre litteratur är inte den litteratur som skrivs på ett litet språk, utan snarare den som en minoritet åstadkommer i ett stort språk."⁵⁸ Den mindre litteraturen ska alltså inte förväxlas med minoritetslitteratur överlag, utan handlar i denna bemärkelse om pragtyskarnas bruk av tyskan, finlandssvenskarnas av svenska, och så vidare. Men mindre litteratur är framför allt ett *språkbruk* och som sådant begränsar det sig inte till vissa litterära territorier:

Den mindre litteraturens tre kännetecken är språkets deterritorialisering, det individuella koppling till det omedelbart-politiska, utsägandets kollektiva anordning. Detta betyder så mycket som att "mindre" inte längre bestämmer vissa litteraturer utan de revolutionära förutsättningarna för all litteratur i hjärtat på den som man kallar stor (eller etablerad). Även den som har olyckan att födas i ett land med en stor litteratur måste skriva på sitt eget språk, liksom en tjeckisk jude skriver på tyska, eller en uzbek på ryska. Skriva som en hund som gräver ett hål, en råtta som skapar sitt bo. Och finna sin egen punkt av underutveckling för detta, sin egen dialekt, sin egen tredje värld, sin egen öken.⁵⁹

Det är framför allt i form av *språkbruk* som jag använder mindre språk och litteratur i avhandlingen, och jag gör det i första hand angående Diktonius. Deterritorialisering är den mindre litteraturens främsta kännetecken, men begränsar sig alltså inte till mindre litteratur utan möjligheten till deterritorialisering finns i alla slags territorier.⁶⁰

56 Anders Johansson, *Avhandling i litteraturvetenskap. Deleuze, Adorno och litteraturens möjligheter*, (2003), s. 45 f.

57 Se del I, kapitlet *Flerspråkighet, normbrott och effekt* samt *Flerspråkighet och kontext*.

58 Deleuze & Guattari, *Kafka. För en mindre litteratur*, s. 34.

59 *Ibid.*, s. 39.

60 Elias Kreuzmair listar tre slags språklig deterritorialisering: för det första ett språks deterritorialisering, t.ex. tyskans i Prag, för det andra språket som kan deterritorialiseras genom författaren och, för det tredje, språket som deterritorialiseras i skriften ("Die Mehrheit will das nicht hören. Gilles Deleuze' Konzept der *littérature mineure*", 2010, s. 40). Mitt huvudfokus är flerspråkighet och deterritorialisering i de skönlitterära texterna, men diskussionen kring hur den i sin tur står i förbindelse

Med detta sagt så bör det även skrivas ut att detta inte är att betrakta som en "deleuziansk avhandling". Det finns problem med Deleuzes yttranden om mindre litteratur kontra litterär flerspråkighet, och i förlängningen med hur han ser på en- och flerspråkighet, något jag diskuterar i del I och återkommer till i Diktoniusdelen. I Ahrenbergdelen är Deleuzes synlighet inte stor. Jac. Ahrenberg är inte ett exempel på mindre litteratur i Deleuzes och Guattaris mening – flerspråkigheten fungerar, som jag visar, ofta i termer av representation, nationalitet och auktoritet.

Trots detta influerar Deleuzes och Guattari min förståelse av Ahrenbergs författarskap på så vis att jag ser på flerspråkigheten som kraft i det och lägger tonvikt vid hur flerspråkigheten kan verka samlande och splittrande, simultant. Deras problematisering av relationen mellan text och kontext är viktig för min studie av författarbilden av Ahrenberg och dess relation till hans verk och den bedömning verken fick. Deleuzes och Guattaris betoning av språkets performativa karaktär syns även i hur jag i stället för att se litteraturen som verklighetsåtergivning fokuserar på hur Ahrenberg och Diktonius "skriver ihop" eller sätter samman territorier som kan bära namnen "Viborg", "Karelen", "Nurmijärvi" eller "Ryssland".

I samband med Diktonius, och särskilt i undersökningens senare del, blir Deleuze synligare. Dels därför att flerspråkigheten hos Diktonius lättare kan diskuteras i termer av deterritorialisering och mindreblivande i och med dess flagrant ifrågasättande av språkgränser och språknormer, men också för att vi med Diktonius befinner oss i en situation där svenskan i Finland är trängd på ett nytt sätt.

Uppfattningen om att språket, modersmålet, ligger till grund för den nationella och personliga identiteten vann allt större spridning under den tidsperiod som denna avhandling omfattar. Teoretiska perspektiv på konstruktionen av nationella kategorier och litteraturens förhållande till dessa kategorier är därför användbara. Jag förstår *nation* i Benedict Andersons efterföljd som en föreställd gemenskap; nationer är inte något som finns utan något som görs.⁶¹ En medvetenhet om detta ligger bakom alla mina resonemang kring folk och nation, också när jag i anslutning till Jac. Ahrenberg med avsikt ligger nära hans eget termbruk, där "ras" är en vanligare term än "nation".

En ansenlig del av den litteraturvetenskapliga forskningen kring litterär flerspråkighet tar sin utgångspunkt i postkoloniala studier och berör litteratur skriven under koloniala eller postkoloniala förhållanden. Postkoloniala perspektiv har visat sig vara fruktbara i läsningen av flerspråkig litteratur, i synnerhet för att de fäster uppmärk-

med svenskans deterritorialisering i Finland är även av intresse. Deleuzes tankegång om språket som deterritorialiseras i skriften berörs i Diktoniusdelens sista avsnitt, "Kroppen full av ord".

61 "[...] I propose the following definition of the nation: it is an imagined political community – and imagined as both inherently limited and sovereign (Benedict Anderson, *Imagined Communities, Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, 1991, s. 5 f.). Anderson betonar i en kritik av Ernest Gellner att det att nationer föreställs eller skapas inte betyder att de skulle vara "falska" i motsats till andra, mera "naturliga" gemenskaper: "In fact, all communities larger than primordial villages of face-to-face contact (and perhaps even these) are imagined. Communities are to be distinguished, not by their falsity/genuineness, but by the style in which they are imagined" (ibid., s. 6).

samhet vid språk och makt och så gott som alltid tar kontextuella effekter med i beräkningen i undersökningar av litterär flerspråkighet.⁶²

När postkolonialt inriktad forskning används i denna avhandling anpassas den dock efter de särskilda förutsättningar som gäller Finlands svenska litteratur. Finlandssvenskheten och Finlands svenska litteraturs förhållande till den under den tid avhandlingen behandlar utgör ett praktexempel på en dynamisk nationsbildningsprocess. Men svenskan i Finland är inget vanligt minoritetsspråk och Finlands svenska litteratur ingen traditionell minoritetslitteratur. Finlands förflutna som Sveriges östra rikshalva, den svenska befolkningens historiska närvaro i Finland och det svenska språkets starka institutionella stöd är några omständigheter som medför att flerspråkigheten i Finlands svenska litteratur inte passar in i det inom postkolonial forskning vanliga schemat ”elitflerspråkighet” kontra ”folklig flerspråkighet”.⁶³ Svenskan i Finlands svenska litteratur är snarare både och. Dessutom skiftar maktförhållandena mellan svenskt, finskt och ryskt under den tidsperiod jag behandlar och präglas dessutom av asymmetri av olika slag, vid en viss tidpunkt betraktat.

Inom sociolingvistikens undersöks såväl individuell och samhällelig som (i ökande takt) litterär flerspråkighet, och många av pionjärstudierna av litterär flerspråkighet lånade sina analysverktyg från lingvistikens, något som syns tydligt i min diskussion av den litterära flerspråkighetens effekter i del I. *Flerspråkighet* i sig är en term som litteraturvetare har hämtat från språkvetenskapen.⁶⁴ *Kod* och *kodväxling* är andra termer som fortfarande är i flitigt bruk i beskrivningen av litterär flerspråkighet, men som jag har valt att inte använda mig av eftersom en syn på språk som kod har blivit alltmer problematisk att omfatta, särskilt i förhållande till Diktonius.⁶⁵

En fördel med sociolingvistiska perspektiv på litterär flerspråkighet är synen på språk som ett socialt fenomen vars betydelse är avhängig en sociokulturell kontext. På samma gång riskerar en överflyttning av termer från språk- till litteraturvetenskap ofta att leda till att den litterära textens särskilda förutsättningar och flerstämmighet förbises. Det har ibland att göra med syftet: undersöks flerspråkigheten från litterära premisser eller som språkligt material som anses vara representativt för språket i ett samhälle/hos en person? Ibland leder det till den underförstådda premissen att litterär flerspråkighet (särskilt flerspråkighet i dialogen) skulle vara språkligt exempel-

62 I *Beyond the Mother Tongue. The Postmonolingual Condition* (2012) kombinerar germanisten Yasmine Yildiz postkoloniala perspektiv med kontinental filosofi och psykoanalys vilket ger upphov till innovativa och nyanserade läsningar av både kanoniserade författare som Kafka och nyare tysk litteratur. Se även Bill Ashcroft, Gareth Griffiths & Helen Tiffin, *The Empire Writes Back. Theory and practice in post-colonial literatures* (1989), Alfred Arteaga, *Chicano Poetics. Heterotexts and Hybridities* (1997) samt Alfred Arteaga (ed.), *An Other Tongue. Nation and Ethnicity in the Linguistic Borderlands* (1994).

63 Denna uppdelning och min kritik av den i förhållande till Finlands svenska litteratur behandlas i del I, avsnittet ”Författaren och modersmålet”.

64 Knauth, ”Multilinguale Literatur”, s. 266.

65 Detta till skillnad från i min magisteravhandling, där kodväxling var ett centralt analysverktyg. För en utförlig terminologisk diskussion, se del I, kapitlet *Litterär flerspråkighet – termer och definitioner*.

material på flerspråkighet i tal, endast i nedskrivnen form.⁶⁶ Samtidigt som jag under arbetets gång alltmer har fjärrat mig från en språkvetenskaplig begreppsapparat är vissa deskriptiva språkvetenskapliga begrepp, t.ex. *finlandism*, i bruk i avhandlingen.⁶⁷

Avslutningsvis vill jag nämna att studiet av litterär flerspråkighet gör att man kommer i kontakt med de mest skilda forskningsdiscipliner – ämnet är intersektionellt i sig självt och frågor om språk knyter ständigt an till frågor om nationalitet, klass, kön, stil, språkfilosofi m.m. Den gemensamma nämnaren för de teoretiska perspektiv som är aktiva i min avhandling, och som ligger bakom mina resonemang även där explicita hänvisningar till teoretiker saknas, är utgångspunkten i språkets *variation* och *mångfald*. Det har ett samband med det normkritiska syfte jag har. Startpunkten i flerspråkighet i stället för i en föreställd ursprunglig pre-babylonisk enspråkighet gäller för Deleuze och Guattari, för den postkoloniala forskningen, för George Steiners *After Babel*, Daniel Heller-Roazens *Echolalias. On the Forgetting of Language* (2005) och andra verk som jag stöder mig på.⁶⁸

Tidigare forskning

I det följande behandlar jag tidigare forskning kring Jac. Ahrenbergs och Elmer Diktonius författarskap med särskild tyngdpunkt på flerspråkighet och andra för detta arbete viktiga aspekter av författarskapen. Jag berör även den litteraturvetenskapliga forskningen om flerspråkighet i Finlands svenska litteratur överlag. Teoretiska studier av litterär flerspråkighet samt hur jag förhåller mig till dem diskuteras utförligt i del I: ”Litterär flerspråkighet – utgångspunkter” och behandlas därför inte här.

JAC. AHRENBERG

Den vid sidan av föreliggande arbete enda övergripande studien av Jac. Ahrenberg som författare är Erik Ekelunds monografi *Jac. Ahrenberg och östra Finland. En lit-*

66 Jfr Carla Jonsson, *Code-switching in Chicano Theater. Power, Identity and Style in Three Plays by Cherríe Moraga* (2005), s. 20. Frågan om representation och autenticitet diskuteras i del I, avsnittet ”Autenticitet”.

67 Se del I, kapitlet *Litterär flerspråkighet – termer och definitioner*. ”Finlandism” förstår jag i Charlotta af Hällström-Reijonens mening som ”ett ord, en fras eller en struktur som bara används i finlandssvenska samt i finlandssvenska regionalspråk eller som i dem används i en annan betydelse än i svenskan i Sverige. Även uttryck som är påfallande mer frekventa i finlandssvenska och finlandssvenska regionalspråk än i svenskan i Sverige räknas till finlandismerna” (af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*, s. 79).

68 Även om jag inte använder mig av Michail Bachtins ”polyglossi” och ”heteroglossi” annat än undantagsvis ska hans betydelse för uppmärksammandet av både fler- och inomspråklig variation i litterärt språk inte underskattas. Som Ton Hoenselaars betonar: ”The recognition of phenomena such as polyglossia, the interanimation of languages, and intra-language heteroglossia, has revolutionized the study of literature, including the interpretation of those more conspicuous other languages it tends to accommodate, also in genres other than the novel” (Ton Hoenselaars, ”English literature and the other languages. An introduction”, 1999, s. xiii).

teraturhistorisk studie med politisk bakgrund (1943).⁶⁹ Studien är utförd i en klassisk liv- och dikttradition och Ekelund, sedermera litteraturprofessor vid Åbo Akademi, behandlar Ahrenbergs samtliga skönlitterära verk samt memoarerna. Han tar även upp Ahrenbergs släktbakgrund samt sätter genomgående de skönlitterära verken i relation till såväl inhemska som nordiska och europeiska litterära strömningar. Ekelunds övergripande tes är att det Ahrenbergiska författarskapet präglas av en spänning mellan patriotism och kosmopolitism: ”Den konservativa människans kärlek till fädernetorvan och den romantiska individualistens längtan ut till den stora, underbara världen – det är de två polerna i Ahrenbergs liv och dikt.”⁷⁰ Denna spänning är något jag tar fasta på som en utgångspunkt för min undersökning av flerspråkigheten hos Ahrenberg.

Ekelund är genomgående en viktig samtalspartner för mig i detta arbete. Han behandlar dock inte flerspråkigheten i Ahrenbergs författarskap annat än i förbigående i samband med enskilda verk. *Jac. Ahrenberg och östra Finland* är påverkad av att ha tillkommit mitt under brinnande krig mellan Finland och Sovjetunionen, något som bl.a. märks i passagerna om Ahrenbergs Rysslandsbild. Även synen på språknormer och språkblandning är tidstypisk och jag drar mig därför inte för att gå i en kritisk dialog med Ekelund på dessa och andra punkter.

Ahrenbergs författarskap ägnades viss uppmärksamhet under åren efter författarens död. I samband med R. F. von Willebrands minnesruna över Ahrenberg i *Finsk Tidskrift* 1914 trycktes en artikel av litteraturhistorikern Arvid Hultin om ”Jac. Ahrenberg såsom hembygdsskildrare”.⁷¹ I urvalsvolymen *Från Östra Finland* (1919) återfinns en introduktion till Ahrenbergs verk av förläggaren Bertel Appelberg. Appelbergs bild av Ahrenberg präglas av skribentens svensknationella sympatier vilket leder till ett par anakronismer och vrågbilder, något jag kommenterar i samband med Ahrenberg som Karelenskildrare.

Efter Ekelunds monografi har Ahrenberg på ett par undantag när fallit i glömska inom den svenskspråkiga litteraturforskningen. Sven Hirn uppmärksammar i sin

69 Jac. Ahrenberg är i forskningen lika aktuell som arkitekt och aktiv i konstsammanhang. Det färskaste exemplet härpå är Anna Ripattis doktorsavhandling *Jac. Ahrenberg ja historian perintö. Restauointisuunnitelmat Viipurin ja Turun linnoihin 1800-luvun lopussa* (2011). Ripatti behandlar Ahrenbergs ofullbordade restaurationsplaner för Åbo och Viborgs slott och visar på hur de betonar ett västeuropeiskt arv under en tid av förryskning. Ripatti har även i andra sammanhang poängterat hur exceptionellt internationellt inriktad Ahrenberg var som arkitekt och konsthistoriker (Anna Ripatti, ”The architect Jac. Ahrenberg and studies on Turku Castle at the turn of the 20th century, 2007, s. 53, 61). Ville Lukkarinen disputerade 1989 med en avhandling om bl.a. Jac. Ahrenberg och anakronism inom arkitekturen (*Classicism and History. Anachronistic Architectural Thinking in Finland at the Turn of the Century. Jac. Ahrenberg and Gustaf Nyström*, 1989). Ahrenberg är dessutom en flitigt förekommande gestalt i Kerstin Smeds doktorsavhandling *Helsingfors–Paris. Finland på världsutställningarna 1851–1900* (1996).

70 Erik Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 370.

71 R. F. von Willebrand, ”Jac. Ahrenberg” (1914); Arvid Hultin, ”Jac. Ahrenberg såsom hembygdsskildrare. Ett hittills otryckt företal till hans novellsamling ’Österut’” (1914).

opublicerade licentiatavhandling om Karelen i finlandssvensk litteratur att Ahrenberg gjorde Karelen bekant för en vidare läsekrets, men kritiserar också Ahrenberg som folklivsskildrare.⁷² I *Att skriva sin värld* (1993) behandlar Merete Mazzarella Ahrenberg som memoarförfattare och i en kort men innehållsrik essä i *Den blå stenen* (1994) tecknar Johannes Salminen en bild av det Ahrenbergska författarskapet. Salminen tar upp Ahrenbergs förhållningssätt till Ryssland, problematiken kring ”vår landsman” och kosmopoliterna och Ahrenberg som Karelensskildrare. På skalan nationalism–kosmopolitism är det otvetydigt ”gränsvarelsen”, ”kosmopoliten” Ahrenberg som Salminen tar fasta på.⁷³

Vid sidan av Hirn, Salminen och Mazzarella (som ju inte behandlar roman- och novellförfattaren utan memoarförfattaren Ahrenberg) är det andra än litteraturvetare som *på svenska* har uppmärksammat författaren Ahrenberg under de senaste decennierna.⁷⁴ I artiklarna ”Kunde Jac. Ahrenberg skriva korrekt svenska?” och ”Om språkformen i Jac. Ahrenbergs *Samlade berättelser*” (båda 1980) behandlar professorn i svenska vid Åbo Akademi Bengt Loman kritiken mot språket i Ahrenbergs verk och de språkrevideringar som verken utsattes för efter Ahrenbergs död. Loman diskuterar den finlandssvenska språknormens utveckling i förhållande till Ahrenbergs litterära språk och går i detalj in på finlandismer och andra språkliga drag i Ahrenbergs prosa. Lomans perspektiv är språkvetarens och han går inte närmare in på finlandismernas eller de främmande ordens litterära effekt även om han föreslår att de har betydelse för ”talspråklig realism”, lokalfärg och miljöskildring.⁷⁵

Lomans studier är utan tvivel viktiga för min undersökning. Dels är han den som synliggjort spänningen mellan norm och språkbruk hos Ahrenberg, dels är han i princip den enda som åtminstone tangerar flerspråkigheten i författarskapet, även om hans huvudsakliga fokus ligger på finlandismer. Att Loman ändå blir föremål för kritisk diskussion har mycket att göra med de bakomliggande antaganden om autenticitet och representation som präglar hans i sig välvilligt inställda undersökningar av Ahrenbergs verk.

72 Sven Hirn, *Karelen i finlandssvensk litteratur från viborgska smällen till Tranans skri. En kulturgeografisk kartläggning* (1956), s. 144, 138.

73 Johannes Salminen, *Den blå stenen. Anteckningar om öst och väst* (1994), s. 94.

74 Ur ett historikerperspektiv har Max Engman uppmärksammat Ahrenbergs böcker om ”vår landsman”, den finske adelsmannen i rysk tjänst, i stor utsträckning genom att kontrastera en patriotisk och konservativ Ahrenberg mot en mer kosmopolitiskt medkännande K. A. Tavaststjerna (Max Engman, ”Landsmännens dubbla lojaliteter”, 2002). Susanne Concha-Emmrich har behandlat Ahrenberg som reseskildrare (”Du unga land” – Jac. Ahrenbergs grekiska upplevelser”, 2006). – Ahrenbergs bekantskap med den franske rasteoretikern J. A. de Gobineau har också varit föremål för studium i uppsatser av Börje Colliander (”Ett hundraårsminne. Bekantskapen mellan makarna Ahrenberg och Arthur de Gobineau”, 1977) och Anna Maija Virtanen (”Jac. Ahrenberg ja Gobineau”, 1986). En stor del av det stoff som Colliander, Virtanen samt historikern Aira Kemiläinen (*Suomalaiset, outo pohjolan kansa. Rotuteoriati ja kansallinen identiteetti*, 1993, s. 151 f.) nämner är känt främst från Ahrenbergs memoarer. I min diskussion av ras i Ahrenbergs författarskap går jag i första hand till memoarerna och arkiven.

75 Bengt Loman, ”Kunde Jac. Ahrenberg skriva korrekt svenska” (1980), s. 53 f.

Utöver dessa svenskspråkiga studier behandlas Ahrenbergs författarskap i litteraturhistoriska verk som John Landquists *Modern svensk litteratur i Finland* (1929), Gunnar Castréns bidrag i Henrik Schücks *Illustrerad svensk litteraturhistoria* (1932) och E. N. Tigerstedts *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria* (1957), Rafael Koskimies *Suomen kirjallisuus* (1965), Erik Ekelunds *Finlands svenska litteratur 2* (1969) och George C. Schoolfields *A History of Finland's Literature* (1998). Gemensamt för de flesta av dessa verk är att Ahrenberg presenteras dels som Karelenkildrare, dels som utforskare av en nationell problematik. I synnerhet Landquist och Schoolfield kommer med uttalanden relevanta för min studie.

I *Finlands svenska litteraturhistoria* I–II (1999, 2000) nämns Ahrenberg vid en handfull tillfällen men diskuteras egentligen uteslutande som memoarförfattare, åter av Merete Mazzarella.⁷⁶ Det kan även nämnas att medan Ahrenberg finns representerad i äldre litteraturhistoriska verk från Sverige, är han frånvarande i ett verk som Lars Lönnroths och Sven Delblancs *Den svenska litteraturen*. Han saknas också i Kai Laitinens *Finlands litteratur* (1988). Under sin livstid ställdes Ahrenberg ofta bredvid eller strax efter K. A. Tavaststjerna i fråga om litterär rang, men det är tydligt att det är den yngre av de två författarna som står högre i kurs i senare tids forskning: Tavaststjerna finns med i båda de ovan nämnda verken och behandlas dessutom utförligt i *Finlands svenska litteraturhistoria*.⁷⁷

En omständighet av intresse är att Ahrenberg i högre grad förefaller ha levt vidare inom den finskspråkiga litteraturforskningen än inom den svenska under det senaste halvsekle. Ahrenbergs författarskap har här inte ägnats separatstudier men behandlats bland andra finsk- och svenskspråkiga författarskap i en nationell kontext. I *Karjalan löytäjät* (1969) lyfter Hannes Sihvo fram Ahrenberg som en av de första karelianisterna innan 1890-talets egentliga ”karelianism” hade kommit till som konstnärligt program.⁷⁸ Annamari Sarajas har behandlat Ahrenberg som ”finlandssvensk kosmopolit”.⁷⁹ Pirkko Alhoniemi betitlar i sin tur Ahrenberg ”den siste runebergianen”.⁸⁰ Om Jac. Ahrenberg hos Ekelund slits mellan patriotism och kosmopolitism och i Salminens händer blir en kosmopolitisk gränsvarelse, är det helt och hållet patrioten Ahrenberg som Alhoniemi tar fasta på.⁸¹ Den konservative patrioten Ahrenberg är också representerad i Hannu Syväojas avhandling om den nationalistis-

76 Mazzarella, Merete, ”Memoarer och självbiografier” i *Finlands svenska litteraturhistoria I. Åren 1400–1900* [hädanefter angiven som FSL I] (1999).

77 Se Johan Wrede, ”Karl August Tavaststjerna” i Lars Lönnroth & Sven Delblanc (red.), *Den svenska litteraturen III. De liberala genombrotten 1830–1890* [1988] (1993), s. 197; Kai Laitinen, *Finlands litteratur* (1988), s. 135 ff.; Johan Wrede (utg.), ”K. A. Tavaststjerna – den hårda verkligheten”, FSL I, s. 437–445.

78 Hannes Sihvo, *Karjalan löytäjät* (1969), s. 73.

79 Annamari Sarajas, *Tunnuskuvia. Suomen ja Venäjän kirjallisen realismin kosketuskohtia* (1968), s. 117.

80 Pirkko Alhoniemi, *Idylli särkyy. Kansallisromanttisten ideaalien mureneminen jälkiromantiikan ja realismin kauden kirjallisuudessamme* (1972), s. 133.

81 Ibid., t.ex. s. 137.

ka traditionen i Finlands litteratur under storfurstendömetiden.⁸² Syväöjas behandling av Ahrenberg begränsar sig till de sena romanerna *Med styrkans rätt* (1899) och *Royalister och patrioter* (1901) vilket säkert har bidragit till den något ensidiga bilden av Ahrenbergs patriotism. Ytterligare en finskspråkig studie där merparten av Ahrenbergs skönlitterära verk nämns är Päivi Lappalainen *Koti, kansa ja maailman tahraava lika* (2000). Lappalainen nämner t.ex. *Hihuliter, Stockjunkarn, "Vår landsman"* och "Anor" och tar upp Ahrenbergs gestaltning av klassklättraren.⁸³

Som framgår av redogörelsen ovan har de språkliga aspekterna av Ahrenbergs skönlitterära verk, med Bengt Loman som det viktiga undantaget, diskuterats i mycket liten utsträckning. En del av forskningen har därtill utgått från den språkligt tvättade postuma samlingsutgåvan av Ahrenbergs verk, *Samlade berättelser* (1921–1922). Författarskapet har främst uppmärksamats för dess gestaltning av miljöer (Karelen, Ryssland) och för dess nationella problematik. Diskussionen av litterär flerspråkighet är, med undantag för mina tidigare publicerade artiklar i ämnet, i det närmaste obefintlig, om än Ekelund och Schoolfield (förutom Loman) som nämnt berör ämnet flyktigt.⁸⁴

ELMER DIKTONIUS

Forskningen kring Elmer Diktonius författarskap har varit betydligt ymnigare än forskningen kring Jac. Ahrenbergs verk. Som en av den finlandssvenska modernismens centralgestalter har Diktonius tilldragit sig mycket uppmärksamhet, men medan min studie behandlar hans skönlitterära prosa är det poeten och aforistikern Diktonius som det har forskats mest om. Denna forskning redovisar jag inte för i sin helhet, men delar av den har förstås relevans även för min studie av flerspråkigheten hos Diktonius.

En grundlig diskussion av forskningens behandling av Diktonius tvåspråkighet och dess relation till författarskapet är ärendet för det första kapitlet i del III, *Diktonius "tungoband"*, varför jag inte här upprepar sådant som diskuteras utförligare där. Inledningsvis kan bara konstateras att fastän Diktonius tvåspråkighet och i viss mån dess inverkan på hans litterära språkbruk har omnämnts, från Thomas Warburtons tes i *Femtio*

82 Hannu Syväoja, "Suomen tulevaisuuden näen". *Nationalistinen traditio autonomian ajan historiallisessa romaanissa ja novellissa* (1998).

83 Päivi Lappalainen, *Koti, kansa ja maailman tahraava lika. Näkökulmia 1880- ja 1890-luvun kirjallisuuteen* (2000), s. 173.

84 I min magisteravhandling *En allvarsam olägenhet till följd af språket. Kodväxling och språklig rollförändring i Jac. Ahrenbergs Familjen på Haapakoski* (tryckt 2003) undersöker jag utförligt flerspråkighetens stilistiska, narrativa och tematiska effekter i en av Ahrenbergs romaner. I artikeln "En äkta rysk barina. Flerspråkighet och makt i Jac. Ahrenbergs *Familjen på Haapakoski* (2006) behandlar jag frågor om flerspråkighet, makt och kön. I artikeln "Flerspråkighet som tema och litterärt grepp i Jac. Ahrenbergs Viborgsskildringar. Genus, kommunikation och nationalitet" (2008) diskuterar jag modersmålet och Viborg som flerspråkigt territorium. Ahrenbergs viborgska ursprung diskuterar jag i artikeln "Viborgska anor. Jac. Ahrenberg i kritik och praktik" (2008). Se även Tidigs, "Babels storhet och förbistring. Jac. Ahrenberg, flerspråkigheten och modersmålet" (2011).

år *finlandssvensk litteratur* om att Diktonius roman *Janne Kubik* skulle ha varit ”tänkt på finska” och framåt, har flerspråkigheten i hans texter inte undersökts närmare.⁸⁵

Vid sidan av mina egna tidigare publicerade artiklar om Diktonius är Kristina Malmio den enda som haft Elmer Diktonius flerspråkighet som huvudärende i ett par artiklar.⁸⁶ Malmios forskning, som berör det finlandssvenska litterära fältet på 1910- och 1920-talet, har framskridit parallellt med min egen, till viss del inom projektet ”Tidig finlandssvensk litteratur: program och praktik” vid Svenska litteratursällskapet i Finland 2007–2009. Malmios perspektiv är främst litteratursociologiskt och kretsar kring den flerspråkige författaren, endast undantagsvis tar hon upp flerspråkighet i Diktonius verk.⁸⁷ Hon kommer dock med en del synpunkter på Diktonius litterära flerspråksbruk i *Janne Kubik* som jag kommenterar i kapitlet *Att ”skriva ihop” Finland på svenska*. Malmios forskning berikar min undersökning på flera sätt och hon är en av mina viktigaste samtalspartner kring Diktonius.

Tapani Ritamäkis opublicerade licentiatavhandling *Bondkatt eller jaguar – en analys av Diktonius 30-talspoesi och -prosa* (Helsingfors universitet, 1997) är ett av de för min studie viktigaste bidragen till Diktoniusforskningen.⁸⁸ Ritamäki lyfter bl.a. fram Diktonius som samtidsskildrare, vilket väsentligt förändrar bilden av Diktonius utveckling såsom den tidigare har tecknats med utgångspunkt i lyriken av bl.a. Johannes Salminen.⁸⁹ Tyngdpunkten i Ritamäkis behandling av Diktonius prosa ligger på komposition och idehistorisk kontext, men han diskuterar även språket och det han kallar ”språklösheten” i *Janne Kubik* och vänder sig mot Thomas Warburtons tes om *Janne Kubiks* språk. Denna polemik behandlar jag i *Diktonius ”tungoband”*.

Bredvid Ritamäkis och Malmios hör Clas Zilliacus Diktoniusforskning till den viktigaste för min avhandling. I det inledande avsnittet av *Finlands svenska litteraturhistoria* II prövar Zilliacus Deleuzes och Guattaris *mindre litteratur* i samband med ett resonemang om den finlandssvenska litteraturens svar på en trängd situation, och tar Diktonius som exempel:

85 Warburton, *Femtio år finlandssvensk litteratur*, s. 237 f. Se även kapitlet *Diktonius ”tungoband”*.

86 Till mina tidigare publicerade artiklar om flerspråkighet hos Diktonius hör: ”Here I am at home – here I am in a foreign land. Multilingualism, modernism and (de)territorialization in the works of the Finland-Swedish writer Elmer Diktonius” (2009) där jag relaterar Diktonius litterära flerspråkighet till modernism och mindre litteratur, och ”Upplösta språkgränser? Flerspråkighet i Elmer Diktonius *Janne Kubik*” (2008). En kortare, svenskspråkig version av den förstnämnda artikeln finns tryckt som ”Här är jag hemma – här är jag i främmande land. Språkblandning som ett avantgardistiskt och (de)territorialiserande drag i Elmer Diktonius prosa” (2009).

87 Kristina Malmio, ”Arma lasseliten med kluven tunga. Elmer Diktonius och den tvåspråkigas identitet” (2011); ”Fork-tongued like the best young snake. Elmer Diktonius and Finno-Swedish bilingualism” (2010); ”Min egen tunga, kynnpoikanen. Elmer Diktonius’ tvåspråkighet som en form av kulturellt och socialt kapital i 1920-talets Finland” (2009).

88 Delar av tankegodset i Ritamäkis avhandling återfinns i hans artikel ”Diktonius som samtidsförfattare” (2000) samt i hans ”Trettioalets misärskildringar”, FSL II (2000).

89 Salminen gör detta i essäerna ”Så har jag åter fot mot jord” i samlingen *Levande och död tradition* (1963) och ”Det var en gång en jaguar” i *Pelare av eld* (1967). Som titeln på Ritamäkis avhandling visar tar han uttryckligen avstamp i Salminens bild av Diktonius som den revolutionära jaguaren som blev en spinnande bondkatt och utsätter Salminens tes för en grundlig kritik.

Iråkad modersmåslöshet kan man försöka göra dygd av, bota eller dölja. Även kombinationer är möjliga. Ett kardinal exempel på den första möjligheten, den att vända nackdel till dygd, är Franz Kafka, som vid seklets början bejakade den uttunnade, osäkra och avsensualiserade tyska som talades av en knapp tiendedel av Prags invånare. Ett försök att teckna Kafkas belägenhet och hans sätt att hantera den är en långessä från 1975 där författarna, Gilles Deleuze och Félix Guattari, gör honom till mönster för vad de kallar en mindre litteratur; i franskans *mineure* är också betydelsen ”omyndig” stark. [...] I denna bok är det framför allt modernister som gör så – Gunnar Björling eller Elmer Diktonius. Den sistnämndes *Janne Kubik* står liksom hans översättning av Kivis *Sju bröder* tätt vid språkgränsen, båda verken kan vad två språk kan.⁹⁰

Zilliacus är den som först ställt ”mindre litteratur” i relation till Finlands svenska litteratur och alltså även specifikt till Diktonius. Att närheten till finskan i Diktonius skönlitterära verk kan ses som ett produktivt svar på en situation, något Zilliacus resonemang alltså innebär, och inte bara som transferens eller bristande språklig korrekthet, är en alldeles central utgångspunkt för min studie av Diktonius litterära flerspråkighet. Också i andra studier av Diktonius som översättare, Diktonius förhållande till det runebergska arvet och Diktonius kosmopolitism har Zilliacus lagt fram nya rön som jag drar nytta av i min avhandling.⁹¹

Diktonius författarskap har utöver mängder av strödda uppsatser blivit föremål för en handfull doktorsavhandlingar och andra monografier. Noterbart är att doktorsavhandlingarna – Thomas Henriksons *Romantik och marxism. Estetik och politik hos Otto Ville Kuusinen och Diktonius till och med 1921* (1971), Bill Romefors *Expressionisten Elmer Diktonius. En studie i hans lyrik 1921–1930* (1978) och Jörgen Larssons *Poesi som rörelse i tiden. Om vers som källa till kognitiv rytmisk respons. Exemplet Elmer Diktonius* (1999) – sysselsätter sig med poeten och aforistikern Diktonius. Henriksons och Larssons arbeten har inte stor koppling till mina läsningar av Diktonius flerspråkighet, däremot fungerar Romefors resonemang kring Diktonius expressionism i vissa fall belysande. Utöver dessa litteraturvetenskapliga avhandlingar refererar jag även till Matti Vainios musikvetenskapliga avhandling *Diktonius. Modernisti ja säveltäjä* (1976) angående expressionism och synestesi.

Den första större studien av Diktonius författarskap, Olof Enckells *Den unge Diktonius* (1946), behandlar författarskapet fram till 1930 och saknar därför flera för mitt arbete centrala prosaverk som *Janne Kubik* och *Medborgare I & II* samt *Höstlig bastu*, vilka utkom på 1930- och 1940-talet. Däremot är Enckell en viktig samtalspartner angående det finska i Diktonius 20-talsprosaöcker *Onnela* och *Ingenting*. En annan

⁹⁰ Zilliacus, ”Finlandssvensk litteratur”, s. 16.

⁹¹ T.ex. Clas Zilliacus: ”Diktonius, Runeberg, Masters. Om *Medborgare i republiken Finland*” (2005); ”Poesi som polemik. Elmer Diktonius tolkningsantologi *Ungt hav* (1923)” (2011); ”The Roaring Twenties of Elmer Diktonius. A centenarian as wonder boy” (i *Gudsöga, djävulstagg. Diktoniusstudier*, 2000, tidigare i *Scandinavian studies* (69) 1997: 2, s. 171–187).

monografi där litterär flerspråkighet i viss mån berörs är George C. Schoolfields engelskspråkiga *Elmer Diktonius* (1985), där hela författarskapet är föremål för behandling.

Till de färskaste Diktoniusstudierna hör Michel Ekmans studie av Diktonius och det finska Finland i *Må vi blicka tillbaka mot det förflutna. Svenskt och finskt hos åtta finlandssvenska författare 1899–1944* (2011).⁹² Ekmans studie berör särskilt Diktonius som folklivsskildrare och hans relation till det runebergiska arvet. Relevant särskilt för diskussionen av Diktonius och (det finska) folket är också Sven Willners essäer om Diktonius.⁹³

Jörn Donner har ägnat Diktonius uppmärksamhet under mer än ett halvsekel. Hans opublicerade laudaturavhandling *Kaos och demokrati* (Helsingfors universitet, 1958) har använts flitigt av senare Diktoniusforskare och även jag refererar till den. År 2007 kom Donners biografi *Diktonius. Ett liv*, som också behandlar Diktonius verk. Här lägger Donner fram en del nya fakta kring Diktonius person och han tar också upp Diktonius relation till finskan, något jag diskuterar i *Diktonius "tungoband"*. Vid sidan av sina publikationer om och introduktioner till Diktonius, varav utgivarskapet av Diktonius svenska och finska brev är en viktig del, är det även Jörn Donner som räddade Diktonius manuskript och brev undan förgängelsen och deponerade dem i Svenska litteratursällskapets i Finland Historiska och litteraturhistoriska arkiv.

I doktorsavhandlingen *Det groteska. Kroppens språk och språkets kropp i svensk lyrisk modernism* (1998) ägnar Ingemar Haag Diktonius ett kapitel där den fysiologiska fokuseringen i främst Diktonius lyrik utforskas. Haags undersökning blir en viktig jämförelsepunkt i det sista avsnittet i min undersökning, "Kroppen full av ord", där jag ställer flerspråkighet, ett fysiologiskt präglad uttrycksätt och språkupplevelse i förbindelse med varandra i Diktonius prosa.

Härtill bör nämnas den utomordentliga samling Diktoniusstudier som gavs ut under namnet *Gudsöga, djävulstagg. Diktoniusstudier* (2000). Här finns såväl Tapani Ritamäki och Clas Zilliacus som Ingemar Haag och Jörgen Larsson representerade, och av särskild betydelse är Marit Lindqvists artikel om Diktonius 1930-talsjournalistik.⁹⁴

Avslutningsvis noteras att Diktonius språk har varit föremål för flera opublicerade magisteravhandlingar genom åren, oftast med en språkvetenskaplig utgångspunkt och med siktet inställt på avsteg från språknormen och språklig inkorrekthet.⁹⁵ De

92 Ekmans bok är i likhet med Malmios kommande studie *Hymner och hånskratt. Jarl Hemmer, Elmer Diktonius och det finlandssvenska litterära fältet på 1910- och -20-talen* sprungen ur forskningsprojektet "Tidig finlandssvensk litteratur: program och praktik" vid Svenska litteratursällskapet i Finland 2007–2009.

93 Sven Willner, *Dikt och politik* (1968); "Elmer Diktonius" (*Finländska gestalter VI. På scen och estrad*, 1967); "Elmer Diktonius, Joel Pettersson och 'folket'" i *Mellan tvång och frihet* (1989).

94 Lindqvist, "I demokratins tjänst – nedslag i Diktonius trettiotaljournalistik" (2000).

95 T.ex. May Eklund, *Ordstudier i Elmer Diktonius' prosa. Avvikelser från högspråket*, avhandling pro gradu, Åbo Akademi 1962; Ingrid Jansson, *Studier i språk och stil i Diktonius' Onnela*, avhandling pro gradu, Åbo Akademi 1990; Marja-Liisa Kallio, *En studie över Elmer Diktonius prosastil i Janne Kubik*, laudaturavhandling, Helsingfors universitet 1967; Minna Rautiainen, *Den pluralistiska stilteorin i manuskriptforskning. En studie i Elmer Diktonius roman Janne Kubik*, avhandling pro gradu, Helsingfors universitet 1994.

behandlar långt ifrån alltid förekomsten av främmande språk och kommer endast i undantagsfall med iakttagelser av litteraturvetenskapligt intresse. Jag refererar därför endast undantagsvis till dessa arbeten. Där så sker handlar det om att uppsatserna kan ge svar på frågor rörande ords etymologi, manuskriptobservationer eller liknande.

FLERSPRÅKIGHET I FINLANDS SVENSKA LITTERATUR

Som framgått tidigare i detta inledningskapitel råder det ingen brist på texter med inslag av främmande språk i Finlands svenska litteratur. Forskningen kring flerspråkighet i litterära texter har dock fram till relativt nyligen främst varit en angelägenhet för språkvetare, i ännu högre grad än vad fallet ser ut att vara internationellt. Bengt Loman tangerade ämnet i artiklar om den bergrothska språknormen och finlandssvensk litteratur.⁹⁶ I sin avhandling om dialogen i Runar Schildts verk behandlar Anne-Marie Londen inslag av främmande språk och markering av språkval utifrån Meir Sternbergs ”översättningsmimesis”.⁹⁷ Samma år, 1989, är Pirkko Lilius mig veterligt den första som i samband med Finlands svenska litteratur talar om ”flerspråkig litteratur” i betydelsen ”litteratur där författaren kombinerar språk i ett och samma litterära verk”.⁹⁸

Lilius artikel ingår i ett nummer av *Folkmålsstudier* som ägnas flerspråkighet och litteratur (ur ett språkvetenskapligt perspektiv).⁹⁹ Senare har Ulla Pedersen behandlat språkväxling i finlandssvensk barnlitteratur i ett par artiklar.¹⁰⁰ Gemensamt för de språkvetenskapliga undersökningarna är att prosan står i förgrunden, särskilt dialog, samt att flerspråkigheten betraktas som verktyg för realism och markering av språkval.

I ”Att analysera litterär flerspråkighet” (2011) föreslår Saara Haapamäki och Harriet Eriksson en modell för analys av flerspråkighetens litterära funktioner. Fokus i deras studie ligger på flerspråkighetens form och på verklighetsefterbildning i prosa, och de övertar ett perspektiv på litteratur som kommunikation från talforskningen. Deras modell har begränsad bäring på litteraturvetenskapliga spörsmål, men jag nämner den bl.a. i samband med diskussionen av formaspekter i del I.

96 Bengt Loman, ”Högspråk och lågspråk i finlandssvensk prosadiktning” (1980) & ”Perspektiv på Bergroth” (1983).

97 Anne-Marie Londen, *Litterärt talspråk. Studier i Runar Schildts berättarteknik med särskild hänsyn till dialogen* (1989).

98 Pirkko Lilius, ”Om språkval i den finlandssvenska litteraturen” (1989), s. 111. Lilius utvecklar sina resonemang i en senare artikel, ”Om språkväxling i finlandssvensk skönlitteratur” (1992).

99 Andra artiklar som med varierande terminologi behandlar flerspråkiga texter i *Folkmålsstudier* 32 (1989) är Arto Kirri, ”Språk i språk”, Erik Andersson, ”Språkmöte i finlandssvenska sjöfartsskildringar” samt Mirja Saari, ”Kodbyte och lån”. Övriga artiklar berör flerspråkiga författarskap resp. finlandismer.

100 Ulla Pedersen ”Förlåt ... Anteeksi! Om språkmöten i några finlandssvenska barn- och ungdomsböcker” (1999); ”Soffa för mjuk, icke sover bra. Några språkdrag hos en rysk Madam” (1999).

En förelöpare till senare litteraturvetenskapliga studier är Michel Ekmans essä ”I novembers tröstlösa nätter – om Helsingforsskildringen hos några yngre finlandssvenska prosaister” (1995). Ekman har inte uttryckligen flerspråkighet i fokus, men diskuterar olika språkliga strategier för att skildra ett Helsingfors där finskan dominerar hos bl.a. Kjell Lindblad, Marianne Backlén och Kjell Westö. En annan pionjärstudie är Clas Zilliacus artikel ”Den finlandssvenska litteraturens korta, lyckliga liv” (2002), där han belyser den finlandssvenska litteraturens uppkomst och utveckling utifrån ett språkperspektiv som inkluderar flerspråkighet och andra språkliga drag som testar högsvenskans gränser.

På senare år har forskningsintresset glädjande nog ökat på litteraturvetenskapligt håll, både gällande flerspråkiga författarskap och flerspråkig text. Vid sidan av sitt intresse för Elmer Diktonius flerspråkiga identitet har Kristina Malmio även analyserat flerspråkigheten i romaner av Emma Juslin, Marianne Backlén och Malin Kivelä.¹⁰¹ Heidi Grönstrand undersöker i sin tur både flerspråkiga författarskap samt språkbyte hos bl.a. Kersti Bergroth och flerspråkighet i skönlitterär prosa, främst hos Kjell Westö.¹⁰² Tillsammans har Malmio och Grönstrand redigerat den populärvetenskapliga *Både och, sekä että. Om flerspråkighet. Monikielisyydestä* (2011) där flerspråkighet och litteratur behandlas ur en mängd perspektiv.

Avslutningsvis bör även nämnas att forskningen om litterär flerspråkighet har tagit fart inte bara på finlandssvenskt utan även på finskt och nordiskt håll. I ett nystartat forskningsprojekt, ”Kirjallisuuden monikielisyyden nyky-Suomessa” (Koneen säätio) under ledning av Heidi Grönstrand, kommer flerspråkighet i både litteratur och seriekonst på finska, svenska och andra språk i dagens Finland att undersökas. Flerspråkighet i modern finsk lyrik behandlas av Satu Grünthal i en artikel i *Multilingualism and multiculturalism in Fenno-Ugric Literatures* (2011).¹⁰³ I Norge har Ingeborg Kongslie i flera artiklar behandlat flerspråkiga författarskap utifrån ett ”translingvalt” perspektiv, och Christian Refsum läser flerspråklig hybriditet hos bl.a. Jonas Hassen Khemiri med hjälp av Deleuze.¹⁰⁴ Särskilt Refsums studie är av intresse för min undersökning och behandlas i del I. Dessutom ska nämnas Markus Huss pågående doktorandprojekt *Motståndets akustik. Språk och (o)ljud hos Peter Weiss 1946–1960* vid Söderströms högskola om modersmålsproblematik, fler- och enspråkighet i Peter Weiss författarskap.¹⁰⁵

101 Malmio, ”Ut i vida världen” (2011).

102 Heidi Grönstrand, ”Eeva suomeksi ja Eva ruotsiksi. Kirjailija-kääntäjä Kersti Bergroth kielikiistojen sovittelijana” (2011); ”Language choice as a strategy of resistance and solidarity: the case of the author-translator Kersti Bergroth” (2011); ”Kjell Westö – kielisiltojen rakentaja ja kulttuurisen järjestyksen uudelleen muotoilija” [”Kjell Westö: Constructing linguistic bridges and reshaping the Finnish cultural field”] (2012).

103 Satu Grünthal, ”Multilingual features in contemporary Finnish poetry: two examples” (2011).

104 Ingeborg Kongslie, ”Translingval fantasi – nordiske forfattere som skriv på andrespråket” (2009); Christian Refsum, ”Flerspråkighet i nyere skandinavisk litteratur: Jonas Hassen Khemiri og Øyvind Rimbereid” (2010).

105 Huss disputerar i maj 2014.

Avhandlingens uppbyggnad samt formalia

Avhandlingen består utöver inledningskapitlet av tre delar, varav den första behandlar frågor av teoretisk och metodologisk karaktär och de två senare ägnas åt utforskningen av litterär flerspråkighet i författarskapen.

I del I, "Litterär flerspråkighet – utgångspunkter", diskuterar jag premisserna och principerna för min läsning av flerspråkighetens effekter. Efter en inledande terminologisk diskussion behandlas formmässiga aspekter av litterär flerspråkighet. Därefter tar jag upp frågan om *hur* flerspråkighet skapar effekt. De därpå följande kapitlen behandlar olika slags effekter av litterär flerspråkighet samt relationen flerspråkig text/kontext, med utgångspunkt i tidigare forskning.

I del II, "Jac. Ahrenberg: Flerspråkighet mellan nationalism och kosmopolitism", utforskar jag flerspråkigheten i författarskapet utifrån nyckelorden modersmål, territorier och anor. I kapitel 1, *Modersmål*, undersöker jag modersmål, flerspråkighet och språktillhörighet som problematiska koncept i författarskapet, samt hur de framställs och ifrågasätts genom den textuella flerspråkigheten. Dessutom diskuterar jag hur framställningar av Jac. Ahrenbergs modersmål har använts som bedömningsgrund för hans litterära flerspråksbruk och vice versa. I kapitel 2, *Territorier*, behandlar jag flerspråkighetens roll i den textuella formeringen av territorier (Karelen, Ryssland), i territoriella förskjutningar (förryskning) och i etablerandet av författaren som guide och expert. I kapitel 3, *Anor*, utforskas förbindelser och spänningsförhållanden mellan flerspråkighet, "ras" och "klass" såsom de etableras både i Ahrenbergs skönlitterära verk och i hans memoarer och artiklar i dagspressen. Dessutom jämför jag de historiska skildringarna "Anor" och *Royalister och patrioter* och det mottagande de fick, för att närmare få syn på bedömningsgrunder och värderingar kring litterär flerspråkighet.

I del III, "Elmer Diktonius: Flerspråkighet mellan fosterland och kropp", öppnar jag upp flerspråkighetens effekter i författarskapet i tre kapitel, *Diktonius "tungoband"*, *Att "skriva ihop" Finland på svenska* och *De älskliga bokstäverna*. Det första kapitlet utgör en utförlig problematiserande diskussion av omdömen och hypoteser kring Diktonius tvåspråkighet och dess relation till hans litterära flerspråkighet. I det andra kapitlet ser jag närmare på hur flerspråkigheten i Diktonius prosa är engagerad i uppdraget att skriva ihop Finland och dess medborgare, vare sig det handlar om en inlandsfinsk idyll, nationen Finland, den finske mannen eller judiska helsingforsare. Fokus ligger inte enbart på flerspråkighet som samlande kraft utan också på flerspråkighet som disharmonisk eller splittrade kraft. I det sista kapitlet rör jag mig från en diskussion av flerspråkigheten som förfrämligande faktor i karaktärernas repliker via resonemang om översättning och översättlighet in i orden och deras kroppslighet, samt undersöker hur flerspråkigheten förhåller sig till stammande och sinnlighet.

Texter som innehåller litterär flerspråkighet synliggör, på sätt och viss tydligare än enspråkiga verk, hur olika läsare adresseras på olika vis.¹⁰⁶ I min avhandling måste jag, med de språkkunskaper jag har och det simultana ut- och inifrånperspektiv på finlandssvenskheten som jag bär på, ta hänsyn till läsare med högst olika kunskaper både om den finländska kontexten och i de språk som här förekommer. Jag har strävat efter att en läsare utan några kunskaper i finska ska få allting förklarat för sig, om än inte alltid direktöversatt. En begränsad del av de skönlitterära inslagen av tyska, franska, italienska med flera språk översätts också, medan engelska oftast förblir oöversatt.

Tryck- och skrivfelen i särskilt Ahrenbergs verk är många. Han var också verksam vid en tid då det inte fanns en enhetlig stavningsnorm för svenskan i Finland; han, liksom många andra, växlade mellan äldre och yngre stavningsformer och ordböjningar. Att skriva ut [sic] vid varje för nutidsläsaren ovan stavning eller böjning eller varje inkorrekt stavat ord skulle leda till alltför många svårlästa citat. Jag har därför strävat efter att reservera bruket av [sic] till sådana fall där felet är av en särskilt häpnadsväckande karaktär, eller där de ouppmärksammade kan leda till missförstånd. Om inget annat anges är kursivering av främmande ord och uttryck alltid i original.

106 Se del I, avsnittet "Läsaren och förståelsen".

DEL I

LITTERÄR FLERSPRÅKIGHET – UTGÅNGSPUNKTER

Denna första del av avhandlingen ägnas åt en utförlig diskussion av utgångspunkter för läsningen av litterär flerspråkighet, med särskild hänsyn till prosa. Inledningsvis (kapitel 1) behandlar jag den *terminologi* som är i bruk i avhandlingen och vilka språkliga fenomen som litterär flerspråkighet omfattar. Därefter (kapitel 2) presenteras viktiga kriterier som har med den textuella flerspråkighetens *form* att göra. Efter en problematisering av flerspråkighet, *normbrott* och *effekt* (kapitel 3) behandlar jag flerspråkighet och *stil*, *berättande* och *tematik* (kapitel 4). Till sist diskuterar jag litterär flerspråkighet i relation till föreställningar om *autenticitet*, till *författaren* och dennes *modersmål* och till olika *läsare* och olika former av *förståelse* (kapitel 5).

1 LITTERÄR FLERSPRÅKIGHET – TERMER OCH DEFINITIONER

Forskningen om skönlitterära texter där två eller flera språk eller andra språkliga varieteter förekommer visar upp en högst brokig terminologi. Ett skäl till mängden termer är måhända att det jag väljer att benämna "litterär flerspråkighet" tar sig mycket skiftande uttryck i olika texter, författarskap och litteraturer. Texterna i fråga kan innehålla allt från enstaka ord eller delar av ord till hela satser eller långa stycken på andra språk än textens huvudspråk. Det finns texter där balansen mellan olika språk är sådan att ett enda huvudspråk inte kan urskiljas. Flerspråkighet kan även yttra sig på andra och mer subtila sätt än genom inslag av främmande ord, t.ex. i form av en av-

vikande syntax som bär på spår av ett annat språk, eller ett icke-idiomatiskt språkbruk som har ett annat språk som mall.

Även när likartade fenomen undersöks används en mängd olika termer av olika forskare. Några exempel är kodväxling (code-switching)¹, språkväxling², tvåspråkighet (bilingualism)³, flerspråkighet (multilingualism, Vielsprachigkeit, Mehrsprachigkeit)⁴, blandspråkighet (Mischsprachigkeit)⁵, ”interlingualism”⁶, ”language alternation”⁷, ”macaronics”⁸, ”multilingual hybridization”⁹, polyglossi (polyglossia)¹⁰, ”polylingualism”¹¹, ”plurilingualism”¹² och ”internally translingual texts”¹³. Till viss del

-
- 1 T.ex. Gary D. Keller, ”Toward a stylistic analysis of bilingual texts. From Ernest Hemingway to contemporary Boricua and Chicano literature” (1976) & ”The literary strategems [sic] available to the bilingual Chicano writer” (1979); Lenora A. Timm, ”Y se hinchó into armor. The pragmatics, metapragmatics, and aesthetics of Spanish/English code-switching poetry” (2000); Refsum, ”Flerspråkighet i nyere skandinavisk litteratur” (2010).
 - 2 Saara Haapamäki & Harriet Eriksson, ”Att analysera litterär flerspråkighet” (2011).
 - 3 Om ”bilingualism in literature” eller ”bilingual literature” talar t.ex. Leonard Forster i *The Poet’s Tongues* (1970), Alfred Arteaga i *An Other Tongue* (1994) och *Chicano poetics* (1997) och Tino Villanueva (”A brief history of bilingualism in poetry”, 2000).
 - 4 ”Multilingualism” används t.ex. av Forster (*The Poet’s Tongues*, 1970), Hana Wirth-Nesher ”Between mother tongue and native language. Multilingualism in Henry Roth’s *Call It Sleep*” (1990) och Werner Sollors (”Introduction”, *The Multilingual Anthology of American Literature. A Reader of Original Texts With English Translations*, 2000). På tyska argumenterar K. Alfons Knauth för ”Multilingualismus” (”Multilinguale Literatur”, 2004) medan Monika Schmitz-Emans använder såväl Vielsprachigkeit, Mehrsprachigkeit och Mischsprachigkeit i delvis överlappande betydelser (”Literatur und Vielsprachigkeit. Aspekte, Themen, Voraussetzungen”, 2004).
 - 5 Se Knauth, ”Multilinguale Literatur” & Schmitz-Emans, ”Literatur und Vielsprachigkeit. Aspekte, Themen, Voraussetzungen”.
 - 6 Se t.ex. [Juan] Bruce-Novoa, ”Dialogical strategies, monological goals. Chicano literature” och Ada Savin, ”Bilingualism and dialogism. Another reading of Lorna Dee Cervantes’s poetry”, båda i *An Other Tongue. Nation and Ethnicity in the Linguistic Borderlands* (1994).
 - 7 T.ex. Guadalupe Valdés Fallis, ”The sociolinguistics of Chicano literature. Towards an analysis of the role and function of language alternation in contemporary bilingual poetry” (1977).
 - 8 *Makaronisk text* hänför sig främst till blandning av latin och folkspråk i medeltida text. Även om ”makaronisk” också har använts i beskrivningen av annan slags litteratur avstår jag från den, på grund av dess specifika associationer till en viss tids och ett visst slags litteratur. Knauth avråder också från bruk av termen som även är starkt kopplad till komiska genrer (Knauth, ”Multilinguale Literatur”, s. 266 ff.).
 - 9 Alfred Arteaga (ed.), ”An Other Tongue”, *An Other Tongue. Nation and Ethnicity in the Linguistic Borderlands*, s. 9.
 - 10 Se t.ex. Forster, *The Poet’s Tongues* och Doris Sommer, *Bilingual Aesthetics. A New Sentimental Education* (2004). I synnerhet postkolonialistiskt influerad forskning om litterär flerspråkighet har tagit Michail Bachtins begrepp *heteroglossi* och *polyglossi* i flitigt bruk (se t.ex. Arteaga, ”An Other Tongue”, s. 14 f. och Sommer, *Bilingual Aesthetics*, s. 17 f.).
 - 11 Meir Sternberg, ”Polylingualism as reality and translation as mimesis” (1981).
 - 12 Werner Sollors, ”Cooperation between English and foreign languages in the area of multilingual literature” (2002), s. 1292.
 - 13 Stephen G. Kellman har myntat termen ”translingualism”, som han använder för att beskriva litteratur av författare som använder ett annat språk än det egna modersmålet. Författarna i fråga skriver inte nödvändigtvis flerspråkig text, men Kellman menar att texterna ofta bär spår av ”internal translingualism”, med vilket han avser allt från främmande ord till subtila ekon av ett annat språk (Stephen G. Kellman, *The Translingual Imagination*, 2000, s. 12, 15).

beror det varierande termbruket på olika språk- eller litteraturvetenskapliga forskningstraditioner, men valet av termer påverkar också vilka fenomen som omfattas av undersökningen. Någon konsensus råder inte, men tendensen är att flerspråkighet/multilingualism/Multilingualismus/monikielisyyss, som jag när jag påbörjade arbetet med denna avhandling ofta fick argumentera utförligt för, nu är på väg att ta över.¹⁴ Samtidigt används ”kodväxling” fortfarande ofta för att beskriva de enskilda fallen av växling mellan språk i texterna.

I föreliggande arbete använder jag som nämnt *litterär flerspråkighet* och alternativt *textuell flerspråkighet/språkblandning/blandspråkighet*. Ibland talar jag även om *hybriditet*, medan jag av skäl som presenteras nedan undviker *kodväxling*.

Termen *flerspråkighet* syftar, som nämnades i ”Syfte och tillvägagångssätt”, i detta arbete på den skönlitterära prosatexten, som där den innehåller eller bär spår av flera språk kan betecknas som flerspråkig. Termen flerspråkighet har fördelen att kunna beskriva en mängd olika fenomen, på samma gång som ordet ligger nära vardagligt språkbruk.

K. Alfons Knauth, som är den som kanske utförligast har arbetat med en den litterära flerspråkighetens terminologi, gör en distinktion mellan fler-/mång- respektive blandspråkighet:

Die Termini Mehr- und Mischsprachigkeit geben am klarsten den begrifflichen Unterschied von intertextuellem und innertextlichem Multilingualismus wieder, wobei Mischsprachigkeit ausschließlich die in einem Text vorkommende Mischung verschiedener Sprachen benennt, während Mehrsprachigkeit sowohl die in verschiedenen an sich einsprachigen Texten desselben Autors vorliegenden Sprachenvielfalt als auch die Mischsprachigkeit einzelner Texte bezeichnen kann.¹⁵

Medan blandspråkighet begränsar sig till texter där flera språk blandas, är flerspråkighet således ett bredare begrepp som kan syfta både på enspråkiga texter av flerspråkiga författare och på blandspråkiga texter. Eftersom det är den senare typen av litterär flerspråkighet, d.v.s. språkblandning i text, som är mitt fokus används flerspråkig och blandspråkig ofta synonymt.¹⁶ ”Flerspråkig” används ibland även om personer, städer och liknande medan så inte är fallet med ”blandspråkig”, som uteslutande hänför sig till text. Dessutom förekommer ”polyglott” sporadiskt, och reserveras då för polyglot-

14 Se t.ex. Malmio, ”Ut i vida världen” (2011, flerspråkighet), Refsum, ”Flerspråkighet i nyere skandinavisk litteratur” (2010), Grönstrand, ”Kjell Westö – kielisiltojen rakentaja ja kulttuurisen järjestyksen uudelleen muotoilija” (2012, monikielisyyss), Haapamäki & Eriksson, ”Att analysera litterär flerspråkighet” (2011), Johanna Laakso, ”Linguistic approaches to Finno-Ugric literary multilingualism” (2011).

15 Knauth, ”Multilinguale Literatur”, s. 266 f.

16 Se t.ex. Schmitz-Emans som omväxlande använder ”mehrsprachig”, ”mischsprachig” och ”vielsprachig” om flerspråkiga texter (”Literatur und Vielsprachigkeit. Aspekte, Themen, Voraussetzungen”, t.ex. s. 21 f.).

ta personer; termen används alltså inte om textuell flerspråkighet. I vissa fall talar jag även om ”hybrid” och ”hybridisering”. ”Hybrida ord” är sådana som består av element från två språk, och hybridisering används vid begränsade tillfällen för särskilt intensiv eller språkgränsupplösande flerspråkighet.

Ord och fraser

Den största delen av den flerspråkighet jag undersöker, och likaledes den överväldigande delen av den flerspråkighet som forskningen har ägnat sig åt, är av det lexikala slaget. Det handlar om enstaka ord, fraser eller större partier av språk som blandas.

Språkblandning eller inskott av främmande ord och fraser i textens huvudspråk beskrivs ofta som ”kodväxling”.¹⁷ Kodväxling är en term som utvecklats med tanke på språkväxling i mänskligt tal, men har använts i forskning om litterär flerspråkighet åtminstone sedan mitten av 1970-talet.¹⁸ Kodväxling som begrepp förutsätter olika språkliga koder som det växlas mellan – dessa behöver inte vara politiskt erkända språk, de kan även vara dialekter och vissa forskare vidgar kodväxling till att även inbegripa stilskifte.¹⁹

Jag väljer av flera skäl att inte tala om kodväxling i förhållande till Ahrenberg och Diktonius, även om språkövergångarna särskilt hos den förstnämnde ofta är tydliga. Det beror delvis på termens starka förankring i en sociolingvistisk tradition; användningen av kodväxling kan föra med sig att textuell flerspråkighet betraktas som analog med flerspråkighet i tal, och förhållandet mellan text, författare och läsare som analog med förhållandet mellan budskap, sändare och mottagare. Som jag diskuterar nedan är min syn på detta förhållande en annan.²⁰ Viktigt att ha i åtanke är även att kod och kodväxling som begrepp är präglade av en förväntning på urskiljbara och isolerbara språkliga koder. En stark fokusering på språk som koder riskerar att naturalisera en syn på olika språk som just avskiljbara helheter, eventuellt även med ”naturliga” gränser. Denna språksyn bär på ett slags ”enspråksnormativitet”, medan jag i stället tar min utgångspunkt i mångfald och en problematisering av såväl inom- som mellanspråklig variation.

Det är viktigt att hålla i åtanke att gränsen för vad som är inskott av ett främmande språk är flytande. Det kan vara mycket svårt att avgöra var gränsen går mellan ett

17 Från engelskans ”code-switching”, ”the juxtaposition within the same speech exchange of passages of speech belonging to two different grammatical systems or subsystems” (J.J. Gumperz, cit. i Suzanne Romaine, *Bilingualism*, 1989, s. 111). Andra svenska översättningar av code-switching är t.ex. språkväxling (Lilius, ”Om språkval i finlandssvensk skönlitteratur”, s. 119 f.), kodbyte (Saari, ”Kodbyte och lån”, s. 197) och switching (Staffan Klintborg, ”Switch it, magistern, switch it’ – för kodväxling i samtidens prosa är framtidens melodi”, 1999, s. 48).

18 Den äldsta studien av litterär språkblandning som jag har hittat där ”code-switching” används är Valdés Fallis ”Code-switching in bilingual Chicano poetry” från 1976.

19 Romaine, *Bilingualism*, s. 111.

20 Se kapitlet *Flerspråkighet, normbrott och effekt* & kapitel 5, avsnittet ”Autenticitet”.

”främmande” ord och ett etablerat lånord.²¹ Kodväxling och tillfälliga lån skiljs ofta åt på basis av de främmande ordens syntaktiska, morfologiska eller fonetiska integration i målspråket. Men det fonetiska kriteriet går inte alltid att applicera på text och även annars förekommer gränsformer. Svårigheten ökar med tidsglappet mellan undersökningen och den tid vid vilken texten tillkom – därtill kan även läggas ytterligare en tidpunkt, den som t.ex. en historisk roman utger sig för att skildra.

Eftersom mitt syfte är de effekter flerspråkigheten har, är en kategorisering enligt grammatiska kategorier eller främmande ord/lån inte relevant. Däremot kommer de främmande elementens grad av *integration* att diskuteras.²² Ett avgörande huruvida ett ord är främmande eller inte är inte alltid möjligt att fatta. Min princip för definitionen av flerspråkighet är tillåtande och utgår från den enskilda litterära texten. Sådana lånord som är väletablerade, tydligt integrerade och inte på något sätt främmandegjorda i texten, räknas dock inte som flerspråkighet. Syftet är inte att urskilja något slags ren, ursprunglig ”kod” i de undersökta verken. Såväl hela stycken som enstaka ord och halva ord räcker för att jag ska kunna tala om språkblandning. En möjlig nackdel med den generösa definitionen av flerspråkighet är risken för vaghet. Fördelen, som jag anser överväga stort, är en ökad nyansrikedom i undersökningen.

Hur frekventa och omfattande inslag av andra språk än textens huvudspråk (i de fall texten har ett huvudspråk) som krävs för att en text, t.ex. en text av romanlängd, ska betraktas som ett exempel på ”flerspråkig litteratur” är det närmast omöjligt att besvara. Skulle något enstaka ord räcka för att hela texten ska klassificeras som flerspråkig skulle snart sagt all litteratur vara flerspråkig. I stället handlar det oftast om grader av flerspråkighet. Att med något slags kvantitativa metoder bedöma när en text kan betraktas som flerspråkig är inget jag har intresse av att göra. Jag talar i stället om ”litterär flerspråkighet” och ”flerspråkighet i litteratur” – det att en del av texten är flerspråkig eller att en text bär på drag av flerspråkighet gör inte nödvändigtvis hela texten flerspråkig. Men det är också värt att minnas att kvantiteten av främmande inslag inte nödvändigtvis bestämmer deras effekter i texten.²³

21 Suzanne Romaine redogör utförligt för olika bud inom sociolingvistik om hur lån och kodväxling skiljer sig åt (Romaine, *Bilingualism*, s. 133 ff.). Diskussionen om gränsen mellan kodväxling och lån försiggår också angående litterär flerspråkighet. Som Carla Jonsson uttrycker det i sin doktorsavhandling om kodväxling i Chicano-teater: ”the distinction between CS [code-switching] and borrowing can be complicated. In fact, it has been questioned whether it is possible to differentiate between the two phenomena of code-switching and borrowing” [...] (Jonsson, *Code-switching in Chicano Theater*, s. 115). Jonsson är en av flera forskare som inte skiljer mellan tillfälliga lån och kodväxling i undersökningen av litterär flerspråkighet. – I en tidig artikel om litterär kodväxling talar John Lipski om ”an accepted continuum between borrowing and switching” (John M. Lipski, ”Spanish-English language switching in speech and literature. Theories and models”, 1982, s. 197).

22 Se avsnittet ”Integration” i följande kapitel.

23 Anmärkningsvärt nog diskuterar nästan inga forskare vad som räknas som flerspråkig text utan betecknar bara de texter som analyseras som flerspråkiga.

Andra former av flerspråkighet

Kännetecknande för den litteraturvetenskapliga forskning som talar om flerspråkighet/multilingualism är att den vidgar begreppet till att inbegripa även annat än inskott av ord och fraser från flera språk. Denna mer inkluderande syn på litterär flerspråkighet präglar även min undersökning. Flerspråkighet kan handla om hybrida ord och oetablerade fennicism, på ett *syntaktiskt* plan om avvikande ordföljd med påverkan av ett annat språk, eller på ett *semantiskt* plan om översatta metaforer eller ett avvikande ordbruk. Jag tar även med en avvikande *ortografi* som frammanar ett slags ”brytning”.

Dessa flerspråkiga fenomen på andra plan än det lexikala är ofta mindre iögonfallande än ord och fraser på olika språk. Måhända som en följd av dess svårfånglighet är terminologin rörande detta slags flerspråkighet ännu mera svävande än för litterär flerspråkighet överlag. Nedan redogörs för olika språkliga former som flerspråkighet kan ta sig. Ambitionen är inte att upprätta fasta kategorier för vad som räknas som flerspråkighet – jag tar i stället min utgångspunkt i själva det skönlitterära materialet.

Gary D. Keller var tidigt ute med att ur en litteraturvetenskaplig synvinkel försöka definiera litterär flerspråkighet och dess premisser. I en artikel från 1979 tar Keller upp exempel från såväl Hemingway som Chicanopoeter och lyrisk modernism för att visa på den litterära flerspråkighetens yttringar.²⁴ Keller rör sig med en extremt bred definition på ”kodväxling” då han menar att Hemingways idiosynkratiska bruk av vissa engelska ord, varigenom konnotationer som motsvarande ord har i spanskan väcks till liv, utgör ”code-switches without even using Spanish in a manifest way”.²⁵ Keller beskriver denna form av flerspråkighet som att ett språk är *manifest* men ett annat språk samtidigt *latent* närvarande – på detta sätt skapas en ”dual code”.²⁶ Det har effekten att betydelser hos ett ord ur ”det latent språket” kan frammanas utan att ordet faktiskt förekommer, som då Hemingways bruk av engelskans ”rare” stämmer överens med betydelserna hos spanskans ”raro”.²⁷

En uppdelning i manifest och latent flerspråkighet motsvaras i Johanna Laakso förslag till en mer differentierad terminologi kring litterär flerspråkighet av *explicit* och *implicit* flerspråkighet; Laakso talar om ”intratextual (explicit) and intertextual

24 Artikelns rubrik nämner tvåspråkig Chicanolitteratur men Keller menar att undersökningen i förlängningen även gäller ”any multilingual or multidialectal literature”. (Keller, ”The literary strategems available to the bilingual Chicano writer”, s. 263).

25 Ibid., s. 278.

26 Ibid. Även Haapamäki & Eriksson talar om latent (implicit) och manifest (explicit) språkväxling men menar då något annat; latent språkväxling innebär för dem en enspråkig text där det framgår att andra språk är närvarande i ”romankontexten”, t.ex. genom kommentarer om karaktärernas språktillhörighet (”Att analysera litterär flerspråkighet”, s. 45). Deras definition av latent språkväxling har alltså inte med textuell flerspråkighet att göra – deras definition av flerspråkighet begränsar sig till det lexikala planet.

27 Keller, ”The literary strategems available to the bilingual Chicano writer”, s. 279.

(implicit) multilingualism”.²⁸ Den senare formen handlar enligt Laakso om ”the covert presence of another language without overtly using elements from it”, och de exempel hon ger berör dels intertextualism i klassisk betydelse, i form av sånger och andra litterära texter som det anspelas på, dels ordlek eller ”mock ethnolect”.²⁹

Ett avvikande språkbruk kan alltså utgöra flerspråkighet i den mån olika syntaktiska eller semantiska drag från ett annat språk påverkar textens manifesta språk. Denna typ av litterär flerspråkighet är särskilt viktig för undersökningen av Elmer Diktonius prosa; till skillnad från Keller benämner jag den dock inte kodväxling. Snarare är detta slags flerspråkighet ett argument mot att tala om åtskiljbara koder som det växlas mellan, eftersom språken här egentligen är omöjliga att separera, samtidigt närvarande inom ett och samma ord eller textpassage.

I *Beyond the Mother Tongue* ägnar Yasemin Yildiz utförlig uppmärksamhet åt direktöversättningar som en form av textuell flerspråkighet. Direktöversättningen tillhör två språk samtidigt, och kännetecknas av sin o/synlighet.³⁰ Yildiz påpekar att direktöversättningen inte är beroende av en originaltext, men däremot av att uttrycken av läsaren igenkänns som härstammande ur ett främmande språk, vilket kräver att de är bekanta.³¹ Idiomatiska uttryck och välkända ordspråk lämpar sig särskilt väl, och genomgår en ”alienationseffekt” i översättning. Jag instämmer med Yildiz såtillvida att direktöversättning är en form av flerspråkighet. Att idiomatiska uttryck och ordspråk lämpar sig väl visar också Diktonius prosa.³² Däremot menar jag att direktöversättningens effekt inte är beroende av att läsaren igenkänner det avvikande uttryckets ursprung, d.v.s. att det kommer från ett annat språk och vilket språk det kommer ifrån. Det som krävs för effekt är att läsaren upplever den som avvikande, främmandegjort språk, oavsett ursprung.

Olika uttryck för flerspråkighet har även diskuterats ur ett mimesisperspektiv av bl.a. Meir Sternberg och Hana Wirth-Nesher. I en artikel från 1981, ”Polylingualism as reality and translation as mimesis”, listar Sternberg olika slags flerspråkig interferens som verktyg i skildringen av en flerspråkig miljö. Kodväxling är ett av verktygen – ett annat är ”formell transponering” som inbegriper bl.a. ortografisk idiosynkrasi (var-

28 Laakso, ”Linguistic approaches to Finno-Ugric literary multilingualism”, s. 31. Ett problem med Laakso's terminologi i detta fall är att ”intertextuell” redan är taget i bruk gällande flerspråkig litteratur i en annan betydelse: Knauth skiljer mellan å ena sidan ”inotextuell” (ty. ”innertextlich”) flerspråkighet i betydelsen flera språk i en och samma text, å andra sidan intertextuell flerspråkighet i betydelsen författarskap med texter på olika språk men där varje text i sig är enspråkig (Knauth, ”Multilinguale Literatur”, s. 266 f.). Dessutom är ju även den ”latenta” flerspråkighet Laakso talar om till stora delar inotextuell, d.v.s. den uppstår i texten och är inte beroende av ett förhållande till en annan text.

29 Laakso, ”Linguistic approaches to Finno-Ugric literary multilingualism”, s. 31 f.

30 Yildiz talar om direktöversättningen (”literal translation”) som ”a form of multilingualism that is both visible and invisible in the text” (*Beyond the Mother Tongue*, s. 144) och som ”a multilingual form that can affectively recode all involved languages” (ibid., s. 168).

31 Ibid., s. 144.

32 Se t.ex. passagen om ”hjärtland” i ”Hemmafrämmande i Finland – *Onnela*” samt avsnittet ”Kroppen full av ord” om översatta metaforer/ordspråk.

med ett ”främmande” uttal frammanas), grammatiska oegentligheter, lexikala avvikelser (t.ex. i form av översatta idiomatiska uttryck) och stilistiska drag som är främmande för ”the ’spirit’ of the language”.³³ Här är det snarast lexikala avvikelser som påminner om de fenomen Keller uppfångade hos Hemingway. Sternbergs starkt värdeladdade beskrivning av grammatiska avvikelser kan med annan terminologi kallas ”syntaktisk fusion”, varmed syntaktiska drag från två språk fogas samman.³⁴

Sternberg fångar upp olika sätt på vilka ett språk kan göra sig påmint i texten utan att hela ord på språket förekommer, men hans resonemang om ”översättningsmimesis” är samtidigt högst problemfyllt.³⁵ Sternberg ser texten som en översättning av världen, och anser flerspråkigheten vara motiverad enbart då den överensstämmer med flerspråkighet i den värld som ska efterbildas i texten – flerspråkighet som inte passar in i detta schema benämner han pejorativt ”*vehicular promiscuity* [...] where shifts of medium are mimetically gratuitous and polylingual means are often flagrantly summoned to represent a unilingual reality of discourse.”³⁶ Här moraliserar Sternberg över ett språkligt fenomen utan att dess litterära potential närmare undersöks.

I studier av judisk-amerikansk litteratur tar Hana Wirth-Nesher sin utgångspunkt i Sternbergs modell, men synen på relationen text–värld är här en annan. Wirth-Nesher betraktar flerspråkighet ”not only [as] the literal presence of two languages but also the echoes of another language and culture detected in so-called monolingual prose”.³⁷ Dessa ekon av ett annat språk kan leda till att texten läses som en ”översättning” av ett frånvarande källspråk som ”hemsöker” texten.³⁸ Det handlar alltså om språkliga medel varmed ett *sken* av ett bakomliggande språk skapas, en tanke som är central för min undersökning av bl.a. Elmer Diktonius *Janne Kubik*.

Vid sidan av kodväxling och formell transponering diskuterar Wirth-Nesher andra former av flerspråkighet. Wirth-Nesher berör ”interlingual homonyms” när t.ex. ”English words are perceived to be homonyms for Yiddish words, and are therefore either accidentally or deliberately misunderstood”.³⁹ Den som missförstår kan t.ex. vara en karaktär. Hos Henry Roth, som Wirth-Nesher undersöker, uppfattas engelskans ”altar” som tyskans/jiddischs ”alter” och den senare betydelsen väcks därmed till liv i texten. ”Self-embedding” innebär enligt Wirth-Nesher att ett ord eller en fras på textens huvudspråk förekommer i dialogen men där har ”transponerats” från ett

33 Sternbergs term är ”verbal transposition” (Sternberg, ”Polylingualism as reality and translation as mimesis”, s. 227). De svenska översättningarna av Sternbergs termer är Anne-Marie Londens (*Litterärt talspråk. Studier i Runar Schildts berättarteknik med särskild hänsyn till dialogen*, 1989).

34 Ashcroft et al., *The Empire Writes Back*, s. 68 f.

35 ”Translational mimesis” (Sternberg, ”Polylingualism as reality and translation as mimesis”, s. 225).

36 *Ibid.*, s. 224.

37 Hana Wirth-Nesher, *Call It English. The Languages of Jewish American Literature*, 2006, s. 6. Wirth-Nesher utgår här från Baal-Makhshoves.

38 ”In some cases it is the other language that haunts the English prose, at times artfully and self-consciously, as in the stories of Delmore Schwartz, when the English reads like a translation from the Yiddish” (Wirth-Nesher, ”Between mother tongue and native language”, s. 300).

39 *Ibid.*, s. 305.

annat, frånvarande språk. Trots att ordet är på huvudspråket upplevs det som främmande. Ett exempel är stavningen "Kippin companyih" av engelskans "keeping company" hos Roth.⁴⁰ Här är det fråga om ortografin som medel för att skriva fram en "brytning". Wirth-Nesher nämner även "single word cultural indicators", ord utan motsvarighet i det andra språket som kan frammana en främmande kultur.

Wirth-Neshers definition av litterär flerspråkighet omfattar flerspråkighet på såväl syntaktisk och semantisk som lexikal nivå. Som framgår ovan ser hon även ett starkt samband mellan flerspråkighet och mångkulturalitet. Sternberg nämner även "begreppsmässig återspeglning", som Anne-Marie Londen beskriver som försök att "återspegla inte den främmande kodens lingvistiska form utan i stället dess sociokulturella normer och semantiska kategoriseringar. Det kan vara fråga om samtalsämnen, attityder, allusioner, tilltalsskick och paralingvistiska drag som gester".⁴¹

Till allra största delen faller denna "begreppsmässiga återspeglning" utanför min undersökning. Mitt fokus ligger på de språkliga uttryck som gör texten flerspråkig, inte på "översättning" av genrer, konventioner eller "kultur". Men jag tar alltså hänsyn till flerspråkighet på syntaktiskt, semantiskt och ortografiskt plan, d.v.s. i de fall då det är tydligt att ett annat språk frammanas genom ett avvikande språkbruk.

Inomspråklig variation och språkstatus

Som nämndes i "Syfte och tillvägagångssätt" tar Monika Schmitz-Emans med inomspråklig variation, "flerspråkighet mitt bland språk", i sin utredning av beröringspunkter mellan "flerspråkighet" och "litteratur".⁴² I föreliggande avhandling är det flerspråkighet, i betydelsen politiskt erkända språk, som är mitt ämne. Jag berör annan språklig variation, t.ex. dialekt och slang, i andra hand, men reserverar här "flerspråkighet" för olika språk i traditionell betydelse.

Fokuseringen på språk ska ingalunda tolkas som att jag omfattar en föreställning om att skillnaden mellan språk och andra språkliga varieteter, som dialekter, är statisk eller naturlig. Tvärtom är en viktig ansats att problematisera en- och flerspråkighet och skenbart naturliga och/eller obrutna gränser mellan språk. Att vissa varieteter har upphöjts till språk är ett resultat av historiska, kulturella och politiska processer snarare än språkliga kriterier.⁴³ Språk skiljer sig från dialekter genom det politiska erkännande och institutionella stöd som språken får.⁴⁴ Som Johanna Laakso påpekar (i Max

40 Ibid.

41 Sternberg, "Polylingualism as reality and translation as mimesis", s. 230 f.; Londen, *Litterärt talspråk*, s. 144.

42 "Vielsprachigkeit *inmitten* der Sprachen" (Schmitz-Emans, "Literatur und Vielsprachigkeit. Aspekte, Themen, Voraussetzungen", s. 15).

43 Se t.ex. Romaine, *Bilingualism*, s. 27; Caroline Sandström, "Från 'svensk språkdialekt' till 'svenska folkmål'" (2000), s. 178.

44 T.ex. Carla Jonsson (*Code-switching in Chicano Theater*, s. 67) avvisar termen dialekt till förmån för varietet eftersom hon menar att dialekt bidrar till marginaliseringen av variteten i fråga samt av dess talare, och för att den aktualiserar den problematiska gränsdragningen mellan språk och dialekt.

Weinreichs efterföljd) är en viktig del av en språklig varietets institutionalisering dess litteratur – ”a language is not just a dialect with an army and a navy, but also a dialect with a literature”.⁴⁵ Gränserna mellan dialekter och mellan språk är föränderliga och diffusa. Varje ”språk” är fullt av variation, och i själva verket kan *enspråkighet* därför betraktas som en abstraktion.⁴⁶ Inslag av dialekt i skönlitterär text har precis som inslag av främmande språk effekter av estetiskt och politiskt slag. Men det att språken är erkända som språk har en inverkan på dessa estetisk-politiska effekter. I samhällen där språk, nationalitet och territorium kopplas samman är det av intresse att undersöka vad ”främmande” språk kan åstadkomma litterärt, och hur de tolereras.

Även sett till skillnader i erkännande och institutionellt stöd är dynamiken mellan språk och dialekter mångfacetterad. Å ena sidan kan språkens officiella status ses som en indikation på att de är mer acceptabla inslag i litterära texters högspråk, till skillnad från dialekterna som saknar institutionellt stöd. Gränsen mellan litterärt och traditionellt icke-litterärt språk kan alltså tänkas vara minerad i högre grad än gränsen mellan olika språk. Inskott av prestigespråk som franska och latin är del av en europeisk bildningstradition medan inslag av dialekt utgör ett brott mot den högsvenska normen. Å andra sidan kan inslag av andra språk ses som något mer kontroversiellt då nationell lojalitet anses förutsätta språklig lojalitet, medan dialekten blir den egna gruppens mest ”autentiska” uttryck i en tid av nationell samling.⁴⁷

I *Kafka. För en mindre litteratur* nämner Gilles Deleuze och Félix Guattari något de kallar ”den förnyade regionalismen och dess reterritorialisering genom dialekt eller landsmål, modersmål”. Å ena sidan kan dialektlitteraturens regionalism motverka nationella agendor genom att betona det lokala. Å andra sidan kan den innebära ”den mest reaktionära, den mest oidipala reterritorialiseringen: å mamma, ah mitt fäderneland, min lilla kåk, olé olé”. Inslag av dialekt kan få vitt skilda effekter, beroende på bruk och sammanhang.⁴⁸

Att den status som ett språk åtnjuter påverkar effekterna när språket tas i bruk litterärt betyder således inte att språkets status och institutionella stöd automatiskt bestämmer denna effekt. Dynamiken i det litterära bruket av flera språk (eller dialekter) är mera komplicerad än så. Effekten av språkblandning beror både på vilket språk som används och på *hur* det används. Vikten av den litterära flerspråkighetens *hur* kan inte framhållas nog tydligt. Varje undersökning av litterär flerspråkighet bör utgå ifrån hur växlingen mellan språk fungerar i texten och hur den samverkar med eller står i ett disharmoniskt förhållande till andra element i texten. Dessutom kan ett språks eller en dialekts status i texten vara en helt annan än i kontexten.

45 Laakso, ”Linguistic approaches to Finno-Ugric literary multilingualism”, s. 32.

46 Se kapitel 3 och kapitel 5 (avsnittet ”Författaren och modersmålet”) samt Schmitz-Emans, ”Literatur und Vielsprachigkeit. Aspekte, Themen, Voraussetzungen”, s. 23.

47 Äkthetsargument är vanliga när dialektlitteratur lyfts fram; dialekten beskrivs som det finlands-svenska folkets genuina uttryck. Se t.ex. Loman, ”Högspråk och lågspråk i finlandssvensk prosadiktning”, s. 133 ff.; Barbro Wiik & Jan-Ola Östman, ”Skriftspråk och identitet” (1983), s. 186 ff.

48 Deleuze & Guattari, *Kafka. För en mindre litteratur*, s. 52.

Sammanfattning

Huvudtermen för beskrivning av litterär språkblandning som används i detta arbete är *flerspråkighet*. Flerspråkighet kan komma till uttryck i form av:

- ord eller fraser
- hybrida ord
- avvikande ortografi som frammanar språklig brytning
- avvikande grammatik
- icke-idiomatiskt språkbruk
- översatta metaforer eller andra semantiska lån

Övriga specificeringar av vilka språkliga drag som utgör litterär flerspråkighet sker i samband med de behandlade författarskapen. Diskussionen kommer i viss mån även att gälla *frånvaro* av flerspråkighet i författarskap där flerspråkighet i övrigt är vanligt förekommande. Viktigt är att betoningen ligger på de effekter flerspråkigheten får för stil, berättande, tematik och för texterna i sin helhet. Förhållandet mellan flerspråkighetens form och effekt diskuteras nedan.

2 LITTERÄR FLERSPRÅKIGHET OCH FORM

I fokus för min undersökning ligger som nämnt den litterära flerspråkighetens effekter stilistiskt, narrativt, tematiskt och politiskt. Detta präglar framställningen – flerspråkigheten behandlas enligt vad den *gör* och hur den knyter an till olika problemställningar eller motiv i författarskapen. Eftersom flerspråkighetens form i sig inte bestämmer en viss ”funktion” vore en strukturering av undersökningen enligt form inte fruktbar ur litteraturvetenskaplig synvinkel.⁴⁹

Detta betyder förstås inte att en medvetenhet om flerspråkighetens uppenbarelse på textsidan och dess implikationer saknas – en dylik medvetenhet är tvärtom av största vikt för en undersökning av flerspråkighetens ”hur”. Hur flerspråkigheten ger sig tillkänna i prosatexten – huruvida ”främmande” inslag förekommer hos berättaren eller i dialogen, hur distributionen och koncentrationen av språkblandning ser ut, huruvida främmande element översätts eller markeras som främmande och huruvida språkblandning sker på det lexikala, syntaktiska eller semantiska planet – är faktorer som jag i min studie av flerspråkigheten hos Ahrenberg och Diktonius är ständigt medveten om; de bildar den utgångspunkt där den litteraturvetenskapliga undersökningen tar sin början.

Relation/dialog

En viktig faktor relaterad till flerspråkighetens form är huruvida språkblandning förekommer både i relationen och i dialogen eller enbart på ett av dessa områden. Anmärkningsvärt nog är distinktionen mellan flerspråkighet i relation och dialog något som forskningen sällan uppmärksammar.⁵⁰ När detta inte beror på att andra genrer, som lyrik eller dramatik, behandlas, beror det ofta på man med litterär flerspråkighet helt enkelt förutsätter flerspråkighet i dialogen.

Att flerspråkighet begränsas till dialogen medan relationen förblir enspråkig är mycket vanligt i flerspråkig prosa. Det motsatta – enspråkig dialog men flerspråkig berättare – är mycket ovanligt. Flerspråkighetens fördelning på relation/dialog har effekter på flera plan. Om flerspråkighet begränsas till dialogen får den ett tätare samband med de litterära karaktärernas tal. Genom att hålla relationen fri från språkblandning kan författaren också visa att han är förmögen att producera enspråkig text och att hans litterära flerspråkighet inte är oavsiktlig, vilket påverkar mottagandet av flerspråkig text på ett litterärt fält där enspråkighet är norm.⁵¹

Flerspråkighet hos berättaren kan (men måste inte) få mera långtgående konsekvenser eftersom berättaren ofta intar en auktoritativ position och är mer dominant

49 Jfr t.ex. Carla Jonsson, *Code-switching in Chicano Theater* (2005), där flerspråkigheten behandlas utifrån kategorier som interjektioner, citat, upprepningar.

50 Inte heller Haapamäki och Eriksson uppmärksammar denna distinktion i sitt förslag till analysmodell av flerspråkighet i litteratur (eg. prosa).

51 Se del II, avsnitten ”Ahrenbergs modersmål” och ”En fråga om stil? – Anor och *Royalister och patrioter*”.

än någon av de enskilda karaktärerna. James Loeffler konstaterar angående den judisk-amerikanska författaren Abraham Cahans författarskap:

Though Cahan could shift easily from Yiddish to English, embracing Yinglish as heard on the streets of the Lower East Side, he still refrained from changing the language of the narration itself. Determining the dividing line between these snatches of misspoken or heavily accented English and Yiddish (or Yinglish) remains quite difficult, but language, dialect, and accent operate only within the less problematic realm of dialogue sequences. *To cross the languages within the narration itself would wreak havoc on the sober opposition between Yiddish and English upon which Cahan's work ultimately rests.*⁵²

Som Loeffler påpekar kan den flerspråkiga texten bygga på distinktion och opposition mellan två språk. Relationen utgör den övergripande ramen för skildringen och läsaren förknippar dessutom ofta berättaren med författaren. Riklig flerspråkighet i relationen kan leda till att hela texten ges en hybridkaraktär och språken kan se ut att blandas ”okontrollerat”. Som diskuteras nedan påverkar detta den styrka som varje enskilt fall av språkblandning får. I den mån språkblandningen förmår introducera ett nytt och annorlunda perspektiv i texten, eller element som förknippas med ”fienden” (som ryska i tider av förryskning i Finland), får flerspråkighet hos berättaren långtgående konsekvenser.⁵³

När flerspråkighet hos berättaren undersöks är det självfallet av vikt att ta hänsyn till hur berättaren är. Av stor betydelse är även i vilken utsträckning relationen utgörs av fri indirekt diskurs och återger karaktärernas tankar eller tal. Hos Diktonius är gränsen mellan berättare, fri indirekt diskurs och dialog ofta i det närmaste utsuddad.

Ett specialfall är fiktiva brev, något som är vanligt förekommande i Ahrenbergs verk.⁵⁴ Å ena sidan är breven uttryck för karaktärernas röster och är, särskilt i den mån de är delar av en brevväxling, delar av ett slags dialog karaktärerna emellan. Å andra sidan tillåter breven karaktärerna att breda ut sig på ett annat sätt än i dialogen. Dessutom förekommer ofta enstaka brev i Ahrenbergs verk – de möts inte av svarsbrev och utsagorna i dem står oemotsagda i texten. Dessutom finns i breven möjligheter att referera andra karaktärers repliker, något som ofta sker.

Integration

I en studie av flerspråkighet i nyzeeländsk litteratur föreslår Elizabeth Gordon och Mark Williams en kategorisering av ”kodväxling” enligt de inväxlade elementens form och integration i texten. Flerspråkigheten kan enligt Gordon och Williams vara antingen

52 James Loeffler, ”Neither the King's English nor the rebbetzin's Yiddish'. Yinglish literature in the United States” (2002), s. 139 f. Min kursiv.

53 Se Tidigs, ”En äkta rysk barina. Flerspråkighet och makt i Jac. Ahrenbergs *Familjen på Haapakoski*”.

54 Särskilt i ”Anor” (1891) och *Royalister och patrioter* (1901).

påförd, organisk eller *politisk*.⁵⁵ ”Påförd” flerspråkighet utgörs av små uttryck, t.ex. interjektioner, som enligt Gordon och Williams inte är centrala för förståelsen av texten, fungerar stereotypiserande och ”bara” bidrar med lokalfärg. De främmande orden är dessutom markerade som främmande genom t.ex. kursivering, och artikelförfattarna avfärdar dem som ”sociolinguistically unrealistic”.⁵⁶ Påförd flerspråkighet kan jämföras med det som Johanna Laakso i sitt förslag till kategorisering av flerspråkighet benämner ”exclusive multilingualism”: ”the use of foreign elements to describe or characterise the ’Other’”.⁵⁷ Både Laakso och Gordon och Williams använder Agatha Christies Hercule Poirot som exempel och menar att bruket av franska hos Christie fungerar stereotypiserande och att läsaren inte förväntas identifiera sig med Poirot.

”Organisk” flerspråkighet markeras också som främmande genom t.ex. kursivering men skiljer sig från påförd genom att de främmande elementen är viktiga för förståelsen av texten. För att inte utestänga vissa läsare översätts eller förklaras de främmande orden i texten eller i en ordlista. Den ”politiska” kodväxlingen är däremot oöversatt och syftar enligt Gordon och Williams till att ”discomfort the reader by confronting him or her with an apparently uncrossable cultural boundary”.⁵⁸

Denna kategorisering av flerspråkighet, och i synnerhet de slutsatser som dras angående flerspråkighetens verkningar och laddning, är problematiska av flera skäl. Gordon och Williams förväntningar på flerspråkighetens äkthet bidrar till en negativ syn på ”påförd” flerspråkighet som gör att de förbiser sådant som sociolinguistiskt icke-representativ flerspråkighet kan bidra med. Flerspråkighet av denna typ kan onekligen fungera stereotypiserande, men denna effekt visar paradoxalt nog att de främmande inslagen har betydelse utöver ”lokalvärg”.

Kategoriseringen är också problematisk därför att den utgår ifrån att flerspråkighetens form direkt bestämmer dess betydelse. Flerspråkighetens politiska potential skulle alltså bero på huruvida den översätts, kursiveras eller på andra sätt markeras. Därmed sker deras bedömning av kodväxlingens betydelse *a priori* – utan att ta hänsyn till texten i sin helhet, utan att problematisera verkets kontext. Modellen är därför ett trubbigt verktyg för en undersökning av vad flerspråkigheten faktiskt åstadkommer för texten på olika plan.

De främmande elementens integration i texten är trots detta en viktig faktor. Citattecken, kursivering, spärrad text eller annan avvikande typografi är olika sätt på vilka främmande ord och fraser kan *markeras* som främmande. Den grad i vilken ”de andra” språken av-integreras typografiskt påverkar deras förmåga att särskilja och betona. De typografiska markörerna antyder också vilka läsare texten tar hänsyn till. Omvänt kan

55 Elizabeth Gordon & Mark Williams, ”Raids on the articulate. Code-switching, style-shifting and post-colonial writing” (1998), s. 80. Originaltermerna är *extrinsic*, *organic* och *political*. *Påförd* är Clas Zilliacus översättning. Gordon och Williams artikel är inte central i forskningen om litterär kodväxling men erbjuder en språngbräda för diskussion av främmande elements integration i texten.

56 *Ibid.*, s. 83.

57 Laakso, ”Linguistic approaches to Finno-Ugric literary multilingualism”, s. 30.

58 Gordon & Williams, ”Raids on the articulate”, s. 80.

flerspråkighet på detta vis sägas utgöra ett mer explicit verktyg för att inkludera och exkludera olika läsare än de verktyg som står tillgängliga för en enspråkig text.

I fråga om de främmande elementens integration i texternas huvudspråk är det också av intresse huruvida de främmande orden och uttrycken utgör separata enheter med tydliga gränser, bibehållen ordböjning eller liknande, eller om de integreras i huvudspråket, t.ex. syntaktiskt. En hybridiserande tendens, tydlig hos t.ex. Diktonius, medför å ena sidan assimilering av de främmande orden. Å andra sidan luckras gränserna mellan svenskan och de andra språken upp, vilket kan få oanade följder. Poängen är att en viss laddning eller effekt inte automatiskt kan bestämmas utifrån flerspråkighetens integration eller avsaknad av integration – flerspråkigheten måste kontextualiseras, på flera plan.⁵⁹

Glossering

En formaspekt som är besläktad med de ”främmande” elementens integration eller avsaknad av integration i texten är den mån i vilken inslagen översätts, parafrastras eller på annat sätt förklaras, eller om de lämnas översatta. Dessa olika sätt att förklara eller kommentera de främmande uttrycken benämner jag ”glossering”.⁶⁰ Eventuell glossering kan indikera något om hur texten förhåller sig till läsare med olika slags språkkunskaper, och huruvida dess innehåll ”ska” begripas i traditionell mening.⁶¹ Glossering i form av förklaringar kan även ge hänvisningar till en specifik tolkning eller betydelse hos ett främmande ord eller uttryck. Den påverkar också den utsträckning i vilken ett främmande uttryck synliggörs som främmande.

Åsikterna om vad glossering av främmande element åstadkommer går isär. Gordon och Williams anser att ”organisk” flerspråkighet berövas sin politiska kraft genom att anpassas till den enspråkiga läsaren. Politisk effekt har flerspråkighet enligt dem endast om den enspråkiga läsaren exkluderas i den mening att hon konfronteras med uttryck vars innehåll hon inte förstår.⁶² Översättning innebär enligt dem att de främmande elementen neutraliseras och oskadliggörs.

59 I ett förslag till analysmodell av litterär flerspråkighet (eg. flerspråkighet i prosa) berör Haapamäki och Eriksson några av de formaspekter jag behandlar. De talar också om ”markering” och ”integrering” men delvis i annan betydelse, varför ett klagande kring begreppsapparaten kan vara nödvändigt. Med ”integrering” avser de ”språkväxlingens [eg. de inväxlade elementens] grammatiska anpassning till romanens huvudspråk” (Haapamäki & Eriksson, ”Att analysera litterär flerspråkighet”, s. 47). Med markering avser de ”att den manifesta språkväxlingssekvensen förses med någon typ av markör, t.ex. en kommentar eller en översättning eller en typografisk markör av något slag” (ibid., s. 46). Jag behandlar både grammatisk integration och typografiska markörer som olika aspekter av integration. Däremot delar jag upp det som Haapamäki och Eriksson ger den gemensamma nämnaren ”markering” i två olika besläktade, men dock distinkta, kategorier: dels av-integrering (typografiska markörer etc.), dels *glossering*, vilket diskuteras i det följande.

60 Termen är en översättning av engelskans ”glossing”, som används av Ashcroft et al. i *The Empire Writes Back*, s. 61 ff.

61 Flerspråkighet och förståelse diskuteras nedan i *(Kon)textuella effekter*.

62 Gordon & Williams, ”Raids on the articulate”, s. 80.

I en studie av flerspråkighet i dramatik menar Hans-Jürgen Diller tvärtom att glossering utgör ett ”stöd” genom att säkerställa att betydelsen av inväxlade uttryck inte går förlorad för publiken. Omvänt kan de främmande orden också sammanfatta något som först sägs på huvudspråket.⁶³ Den värdeladdning glossering har hör alltså samman med huruvida textens olika språk ses som samarbetspartners eller kombattanter.⁶⁴ Detta beror i sin tur också på vilket perspektiv man intar och vilken publik, t.ex. en en- eller flerspråkig, man prioriterar. Det behöver inte vara en fråga om antingen eller, det kan vara både och.

Gordon och Williams kategorier implicerar att inslag av främmande språk *antingen* är oöversatta och därmed besitter politisk kraft *eller* att de är översatta och därmed politiskt ofarliga. I *The Empire Writes Back* påpekas att det snarare handlar om en gradskillnad översatta och oöversatta element emellan. Även om glossering enligt detta resonemang ger det översatta ordet och ”mottagarkulturen” företräde fungerar inväxlade element som skillnadsmarkörer.⁶⁵ Det att ett ord förses med glossering visar att det i någon mån är främmande. Skillnaden mellan ett översatt och ett oöversatt element är snarare att det förra ”makes explicit that alterity which is implicit in the gloss”.⁶⁶ Även ord som glosseras kan fungera anti-essentialistiskt genom att föreställningen om identitet mellan ord och objekt undergrävs. Som Doris Sommer uttrycker saken i *Bilingual Aesthetics*: ”overloaded systems unsettle meaning. When more than one word points to a familiar thing, the excess shows that no word can own or be that thing. Several contending words point, each imperfectly.”⁶⁷ Genom att på detta vis relativisera föreställningar om mening och betydelse får flerspråkigheten konsekvenser på både narrativt och politiskt plan.

Det är viktigt att hålla i minnet att översättning sker i *olika utsträckning*. Det är inte så att ord från ”andra” språk kräver översättning medan ord ur ”samma” språk inte behöver det. Som George Steiner framhåller i *After Babel* kan all läsning, all tolkning betraktas som en form av översättning.⁶⁸ Och varje översättning kan betraktas som partiell och tillfällig.⁶⁹ I den flerspråkiga texten är det inte heller fråga om att inväxlade ord antingen översätts eller inte alls – detta blir mycket tydligt både i förhållande till

63 Hans-Jürgen Diller, ”Code-switching in medieval English drama” (1997–98), s. 510 f.

64 Monika Schmitz-Emans nämner frågan om huruvida textens språk förhåller sig komplementärt eller antagonistiskt till varandra som en utgångspunkt för förståelse av textuell flerspråkighet: ”Läßt sich die Beziehung der differenten sprachlichen Anteile als Komplementarität oder als Antagonismus beschreiben?” (Schmitz-Emans, ”Literatur und Vielsprachigkeit. Aspekte, Themen, Voraussetzungen”, s. 14).

65 Glossering ”gives the translated word, and thus the ‘receptor’ culture, the higher status” (Ashcroft et al., *The Empire Writes Back*, s. 66).

66 Ibid., s. 65.

67 Sommer, *Bilingual Aesthetics*, s. xix.

68 Steiner, *After Babel*, s. 294 f.

69 Se Fredrik Hertzberg, *Moving Materialities. On Poetic Materiality and Translation, with Special Reference to Gunnar Björling’s Poetry* (2002), s. 6, samt avsnitten ”En guide till främmande platser – hemma och utomlands” i Ahrenbergdelen (del II) resp. ”Översättningens irrvägar” och ”De underliga orden” i Diktoniusdelen (del III) i föreliggande arbete.

Ahrenberg och till Diktonius. Upprepningar på ett annat språk ger inte nödvändigtvis samma information som det ord de upprepar, och vår läsning av upprepningen påverkas av att vi redan läst det som den är en upprepning av. Carla Jonsson poängterar att upprepningar också har kallats ”kvasiöversättningar” och att de snarast utgör ”an alteration or a variation of the expression in another language”.⁷⁰ Upprepning av ett uttryck på ett annat språk kan även göra det möjligt att förmedla en tolkning och lyfta fram en viss aspekt eller betydelse av det upprepade uttrycket. Glossering kan på detta vis vara ett instrument för att betona, vidga betydelse och undervisa läsaren.⁷¹

Gordon och Williams förutsätter att främmande ords betydelser är otillgängliga för den enspråkiga läsaren om de inte översätts. Men även om uttryck inte förses med en översättning eller explicit förklaring kan de förklaras av sammanhanget i texten eller vara placerade nära synonymer på ett annat språk.⁷² Gordons och Williams resonemang implicerar att ordens betydelse finns inuti dem; Ashcroft m.fl. menar tvärtom att ”the word does not have some ‘essential’ meaning which is [...] inaccessible to members of another culture; the meaning of the word is that composite of uses which emerges in any reading”.⁷³ Det sätt på vilket främmande ord tas i bruk ger dem betydelse. Och även där de inte förklaras är de betydelsefulla som markörer för det främmande, genom att upprätta gränser och skapa brott i texten. Ahrenbergs och Diktonius författarskap ger prov på en mängd exempel på hur många olika former för glossering som finns, och att det inte finns något enkelt schema för deras effekt.

Kvantitet och distribution

Ytterligare en faktor att ta hänsyn till är flerspråkighetens *kvantitet* och *distribution*.⁷⁴ I fråga om distribution ger flerspråkighetens eventuella koncentration till vissa situationer, karaktärer eller motiv signaler om dess roll i texten – omvänt kan även *frånvaro* av flerspråkighet vara betydelsefull. I fråga om kvantitet råder det skilda meningar om effekten av en hög grad av flerspråkighet i en text. En stor mängd oglosserade element kan utestänga enspråkiga läsare. Men om dessa element är små behöver inte läsaren exkluderas, och det finns andra former av förståelse än förmågan att kunna översätta ord.⁷⁵ Utbredd flerspråkighet kan dock skapa en konstant spänning mellan språk, ge texten hybridkaraktär och bidra till en ständigt återkommande avautomatisering.⁷⁶

70 Jonsson *Code-switching in Chicano Theater*, s. 151.

71 Ibid., s. 153.

72 Detta påpekar t.ex. Barbara Lalla i en studie av karibisk prosa. (”Registering woman. Senior’s zig-zag discourse and code-switching in Jamaican narrative”, 1998, s. 88). Pirkko Lilius nämner också hur en karaktär i sin replik kan glossera främmande ord yttrade av en annan karaktär. (Lilius, ”Om språkval i den finlandssvenska litteraturen”, s. 123).

73 Ashcroft et al., *The Empire Writes Back*, s. 43.

74 Haapamäki & Eriksson talar om ”frekvens”; de går inte närmare in på betydelsen av hur flerspråkigheten är fördelad i texten (”Att analysera litterär flerspråkighet”, s. 46).

75 Se nedan, avsnittet ”Läsaren och förståelsen” i kapitel 5.

76 Om normbrott och avautomatisering, se nedan i *Flerspråkighet, normbrott och effekt*.

Flera forskare menar dock att ymnig flerspråkighet försvagar den effekt varje enskilt fall av språkblandning har. Carla Jonsson lyfter fram lingvisten Peter Auer som menar att "the frequency of the code-alternations makes the effect of these weaker".⁷⁷ Den effekt som Auer och Jonsson beskriver är stilistisk. Om ständiga avvikelser från "huvudkoden" förekommer skulle varje enskilt fall bli mindre uppseendeväckande och förmågan att aktualisera svagare. En förstärkning av "symbolisk effekt" skulle alltså resultera i en försvagning av flerspråkighetens stilistiska effekt, men i slutändan kan flitig språkblandning genom att bli rutinmässig också försvaga flerspråkighetens helhetsverkan.

Doris Sommer poängterar: "Good code switchers will produce surprise effects, even if it means resorting to monolingualism where a code switch has become standard."⁷⁸ Sommers tes har relevans i fråga om aktualisering. Som Jan Mukařovský påpekar behövs normenligt, automatiserat språk i bakgrunden för att aktualisering ska kunna äga rum.⁷⁹ Men Sommer visar också att flerspråkig litteratur inte per definition är subversiv. Det är möjligt att föreställa sig en flerspråkig litterär norm som enspråkighet undergräver. Och om en text bara innehåller enstaka fall av språkblandning behöver de förstås inte ha en revolutionerande betydelse för texten i sin helhet – de kan i vissa fall vara oerhört verkningsfulla, men de kan också gå läsaren oförmärkt förbi. Effekten av flerspråkighetens kvantitet kan inte bestämmas på förhand.

Ortografi, lexikon, syntax och semantik

Jag beaktar även den språkliga nivån på vilken flerspråkighet förekommer. Spår av andra språk kan som bekant förekomma på *ortografisk* nivå genom avvikande stavning som frammanar ett slags "brytning", *lexikal* nivå genom ord och fraser, *syntaktisk* nivå genom t.ex. syntaktisk fusion och på *semantisk* nivå t.ex. genom översatta idiomatiska uttryck eller metaforer som hänvisar till ett annat språk.⁸⁰

Den lexikala flerspråkigheten är den mest explicita formen av flerspråkighet och många studier begränsar sig till denna typ av flerspråkighet. Uppmärksamhet kan dock dras till exempelvis syntaktisk och semantisk flerspråkighet genom att den kommenteras av berättare eller karaktärer. Ortografiska avvikelser tenderar också att vara relativt tydliga och igenkännbara då de spelar på välkända föreställningar om brutet tal.⁸¹

Subtiliteten i semantisk flerspråkighet kan å ena sidan anses gynna den flerspråkiga läsare som måhända känner igen betydelsen från det andra språket. Å andra

77 Jonsson, *Code-switching in Chicano Theater*, s. 117.

78 Sommer *Bilingual Aesthetics*, s. 33.

79 Jan Mukařovský, "Standard language and poetic language" ([1932] 1964), s. 20. Se även följande kapitel, *Flerspråkighet, normbrott och effekt*.

80 Se föregående kapitel, *Litterär flerspråkighet – termer och definitioner*.

81 För exempel, se särskilt "Kärlek på jiddisch – 'Josef och Sussan'" i Diktoniusdelen samt "Brutet tal – ortografisk parodi" i Ahrenbergdelen.

sidan kan den enspråkiga läsaren gynnas då hon, just genom att vara obekant med det andra språket, reagerar på huvudspråkets främmande karaktär. I föreliggande arbete är detta en viktig frågeställning särskilt i förhållande till Diktonius prosa. Det har till och med framhållits att semantisk flerspråkighet kan åstadkomma *mer*, eftersom t.ex. en alternativ konnotation hos ett ord kan frammanas *samtidigt* som möjligheten för alla läsare att förstå bibehålls.⁸²

*

Sammanfattningsvis: Ingen av de formaspekter hos flerspråkigheten som diskuteras ovan bestämmer i sig den textuella flerspråkighetens effekter. Samtidigt är flerspråkighetens form, de sätt den framträder i texten, av största betydelse. Återigen återkommer jag till *språkbruket*, både sett till flerspråkigheten överlag i texten, i relation till texten i övrigt och i den komplexa och mångbottnade relationen till världen där texten skrivs och läses, av olika läsare vid olika tidpunkter.

82 Detta är ett av skälen till att Keller hyllar Hemingways subtila flerspråkighet (Keller, "The literary strategems available to the bilingual Chicano writer", s. 280).

3 FLERSPRÅKIGHET, NORMBROTT OCH EFFEKT

Flera undersökningar av litterär flerspråkighet arbetar med en tudelning mellan olika slags betydelser, funktioner eller effekter hos flerspråkigheten. Gary D. Keller hävdar att "each and every code-switch must have a definite (be it explicit or implied, thematic or stylistic, etc.) esthetic function in order to justify itself". Han anser vidare: "when language alternation is esthetically significant it is 'good' and when it is of little or no esthetic importance it is 'bad'".⁸³ Principen är således att varje fall av kodväxling ska fylla en viss funktion, men Keller nämner även vissa omständigheter under vilka själva blandningen mellan språk är betydelsefull på ett annat plan, nämligen då författaren med hjälp av återkommande kodväxling etablerar en särskild relation till sina flerspråkiga läsare. Flerspråkigheten fungerar då som en författarens identitetsmarkör.⁸⁴ Denna effekt skapas av flerspråkigheten sammantaget, som sänder signaler till läsekretsen.

Av Kellers resonemang impliceras att viss språkblandning kan vara estetiskt betydelselös – dess identitetsmarkerande funktion anser han inte vara estetisk och inte heller något generellt för flerspråkig litteratur. I sin avhandling om flerspråkig Chicano-dramatik menar Carla Jonsson tvärtom: "in one way or the other, *all* switching has meaning. However, meaning can occur on different levels."⁸⁵ All flerspråkighet är betydelsefull, om än på olika vis. I Peter Auers efterföljd skiljer Jonsson mellan "lokal" och "global" betydelse. Den lokala betydelsen utgörs av att varje fall av språkblandning har en viss effekt, t.ex. att den verkar betonande eller möjliggör ordlek. Global betydelse uppstår däremot i själva den flerspråkiga textens möte med kontexten, där dess flerspråkighet bl.a. kan utmana enspråkiga litterära normer.⁸⁶ All kodväxling behöver enligt Jonsson inte ha lokal betydelse, men global har den alltid.⁸⁷ Jonsson poängterar vidare att betydelsen alltid uppstår i den flerspråkiga textens möte med sina läsare och att varje fall av kodväxling kan ha flera betydelser, och på flera plan, samtidigt.⁸⁸

Jag är överens med Jonsson såtillvida att jag betraktar all flerspråkighet som potentiellt verkningsfull, om inte på ett stilistiskt, narrativt eller tematiskt plan så genom

83 Keller, "The literary strategems available to the bilingual Chicano writer", s. 283 f.

84 Ibid., s. 284.

85 Jonsson, *Code-switching in Chicano Theater*, s. 110.

86 "In sum, CS and CM [code-mixing] can function to signal ethnic belonging, solidarity with the ingroup and a multifaceted identity which draws on at least two cultural environments. As a consequence, CS and CM can be used to mark distance from the Anglo American society. In addition, CS and CM can be used in Chicano plays as a means of constructing and reconstructing a hybrid/third space Chicano identity." Ibid., s. 248.

87 Ibid., s. 110 f.

88 Ibid., s. 112. Lenora A. Timm presenterar en likartad uppdelning men med annan terminologi. Timm skiljer mellan "pragmatiska" och "metapragmatiska" aspekter hos språkblandning. De pragmatiska funktionerna uppstår i texten när växlingen mellan språk t.ex. är ett stilistiskt verktyg, och påminner således om Jonssons lokala betydelse. De metapragmatiska funktionerna utgörs av återverkningar i kontexten och påminner om Jonssons globala betydelse. Språkblandningen kan fungera på båda nivåerna samtidigt. (Timm, "Y se hinchá into armor", s. 99, 104 f.)

hur den vänder sig till och från olika läsare och hur den förhåller sig till litterära och språkliga normer. Men det ”estetiska” är här alltid en del av det ”politiska”, och tvärtom, vilket måste utredas närmare.

Hur blandning av språk skapar effekt – eller med många forskares termer ”fyller funktioner” – i litterär text har diskuterats med varierande terminologi. På mitten av 1970-talet introducerade Guadalupe Valdés Fallis Praglingvisternas term *aktualisering* i studiet av flerspråkig litteratur. Begrepp som aktualisering och normbrott har varit centrala i flerspråkighetsforskningen och problematiseras i det följande.⁸⁹

Bohuslav Havránek definierar aktualisering och dess motsats *automatisering* på följande vis:

By *automatization* we thus mean such a use of the devices of the language, in isolation or in combination with each other, as is usual for a certain expressive purpose, that is, such a use that the expression itself does not attract any attention; the communication occurs, and is received, as conventional in linguistic form and is to be ”understood” by virtue of the linguistic system without first being supplemented, in the concrete utterance, by additional understanding derived from the situation and the context. [...]

By *foregrounding*, on the other hand, we mean the use of the devices of the language in such a way that this use itself attracts attention and is perceived as uncommon, as deprived of automatization, as deautomatized, such as a live poetic metaphor (as opposed to a lexicalized one, which is automatized).⁹⁰

Trots att Pragskolans textcentrerade litteraturförståelse utgår ifrån att litteratur domineras av en expressiv och inte av en kommunikativ funktion, och att litteratur inte fungerar på samma sätt som tal, är omvärlden och dess språkbruk som framgår av citatet ovan närvarande i själva begreppet aktualisering. Aktualisering sker genom *normbrott* varigenom texten drar uppmärksamhet till sig själv. Automatiserat språk överensstämmer med *konventioner*. På så vis är en social dimension alltid närvarande.⁹¹ Havránek utgår explicit från att det poetiska språkets grund är standardspråket.⁹²

89 *Aktualisering* är den översättning av tjeckiskans ”aktualisace” som används i Kurt Aspelins och Bengt A. Lundbergs antologi *Form och struktur* (1971). I engelskspråkig forskning används genomgående ”foregrounding” efter Paul L. Garvins översättning i *A Prague School Reader on Esthetics, Literary Structure, and Style* (1964).

90 Bohuslav Havránek, ”The functional differentiation of the standard language” ([1932] 1964), s. 9 f.

91 Detta påpekar t.ex. Paul L. Garvin (”Introduction”, *A Prague School Reader on Esthetics, Literary Structure, and Style*, 1964, s. viii).

92 Havránek, ”The functional differentiation of the standard language”, s. 3. Havránek betonar vidare vikten av att ord måste förstås i relation till hur de brukas i den struktur som texten utgör. Trots att allt språk i sin relation till en norm har sociala dimensioner, menar han samtidigt att kontexten *inte* behövs för att ett automatiserat yttrande ska vara meningsfullt. Då avautomatisering äger rum blir dock kontexten synlig genom att yttrandet inte förklaras i sig självt. Här slår en föreställning igenom om kontexten som ”vilande” då normen åtföljs, men uppmärksammas genom normbrottet.

Mukařovský betonar ytterligare den enspråkiga standardnormens betydelse för möjligheter till poetisk aktualisering. Det poetiska språkets själva funktion är avautomatisering, ”the intentional violation of the norm of the standard”.⁹³ Ju enhetligare norm, desto större möjligheter att förvränga den.⁹⁴ Precis som en enspråkig standard-språksnorm är explicit i dessa resonemang, är även föreställningen om en *intentionalitet* i avvikandet från den explicit.⁹⁵ Mukařovský nämner även hur ”[w]ords originating in slang, dialects, or foreign languages are [...] often taken over because of their novelty and uncommonness, that is, for purposes of foregrounding”.⁹⁶

När Valdés Fallis använder Pragskolelingvisternas begrepp är det framför allt Havráneks exempel på aktualisering i form av levande metaforer som hon tar fasta på. Enligt Valdés Fallis består den tvåspråkiga poetens ökade möjligheter att aktualisera i att han dels kan välja *vilket* av de två språken han vill aktualisera genom, dels i att han kan utnyttja *båda* språken samtidigt. De metaforer som avses kan alltså vara såväl en- som tvåspråkiga.⁹⁷

I två artiklar från sent 1970-tal utvecklar Gary D. Keller användningen av aktualisering och normbrott i flerspråkig text. Medan Valdés Fallis koncentrerar sig på den flerspråkiga textens möjligheter att skapa avautomatiserande metaforer, poängterar Keller: ”Code-switching is so radical a phenomenon that *in itself* it constitutes foregrounding. It is one of the most overt ways of having language call attention to itself”.⁹⁸ Genom att bryta mot en automatiserad, enspråkig litterär norm utgör alltså *själva växlingen* mellan språk aktualisering enligt Keller, oavsett om växlingen utnyttjas för att skapa en flerspråkig metafor eller inte. Samtidigt påpekar han (med hänvisning till Mukařovský) att ”there can be no esthetic norm for it is the essence of the esthetic norm to be broken”.⁹⁹ Vi kan föreställa oss en den flerspråkiga avautomatiseringens tradition som i slutändan gör kodväxling automatiserad. Även i synen på flerspråkighet som normbrott måste aktualisering alltså bedömas i förhållande till såväl den litterära traditionen som den situation i vilken texten läses, eftersom dess effekter förändras när texten färdas över tid och rum.

93 Mukařovský, ”Standard language and poetic language”, s. 18.

94 Förutom till standardspråket förhåller sig avautomatiserande text även till en automatiserad litterär kanon som är en kanon av tidigare avautomatisering som blivit gängse (ibid., s. 21).

95 Havránek menar att ”we can speak of automatization only in those cases where the speaker’s intent does not fail to obtain the desired effect, where the link between intent and effect is not broken” (Havránek, ”The functional differentiation of the standard language”, s. 10). Bakom ett dylikt antagande kan föreställningen skönjas om en ideal relation mellan avsändare – budskap – mottagare, trots att litteraturen enligt Havránek inte är kommunikativ.

96 Mukařovský, ”Standard language and poetic language”, s. 25.

97 Valdés Fallis, ”Code-switching in bilingual Chicano poetry”, s. 884 f. Liksom Pragskolelingvisterna betonar Valdés Fallis starkt intentionalitet bakom avautomatisering. Anmärkningsvärt nog avkräver hon även den litterära kodväxlingen *autenticitet* i betydelsen motsvarighet med kodväxling i tal. Samtidigt som föreställningen om aktualisering bygger på avvikelser från talat språk förväntar hon sig att de aktualiserande elementen ska ”reflect normal or accepted use” (Valdés Fallis, ”The sociolinguistics of Chicano literature”, s. 37).

98 Keller, ”The literary strategems available to the bilingual Chicano writer”, s. 283. Min kursiv.

99 Ibid., s. 272.

John M. Lipski har kommit med ytterligare förtydliganden kring flerspråkighet sedd som aktualisering. Lipski betonar nödvändigheten av att skilja mellan kodväxling och *språkval*, alltså mellan det brott som själva växlingen utgör och det specifika språk som det växlas till. Lipski menar:

[I]t is the switch itself, that is, the dynamic act of changing, that constitutes the foregrounding and not necessarily the particular choice of languages involved nor the direction of the switch [...].

[...] It is the *tension represented by the difference* that is more significant, from both a linguistic and a literary point of view, than the specific choice of languages, although clearly such a choice is far from arbitrary.¹⁰⁰

Distinktionen mellan växling och språkval är viktig – om förväntningen ligger på enspråkig text drar växlingen i sig till sig uppmärksamhet. Men för flerspråkighetens effekter i texten och i kontexten är också valet av språk av stor betydelse. Olika mönster för växling till olika språk i en flerspråkig text kan skapa en språklig rollfördelning. Olika språks status i omgivningen har också stor betydelse för hur flerspråkigheten tolereras och värderas.

Såsom konstaterades inledningsvis bygger föreställningen om aktualisering och flerspråkighet som normbrott på en både standard- och enspråkig litterär norm. I en studie av Chicanolyrik kommenterar Lenora A. Timm Havráneks beskrivning av aktualisering och menar: "This definition was made with a monolingual norm of language and literature in mind. For bilingual code-switchers, the shift of language might in and of itself attract attention and achieve an effect that is not automated and is certainly not lexicalized."¹⁰¹ Timm betonar, precis som Keller och Lipski, att själva växlingen mellan språk är viktig i aktualiserandet. Hon förbiser dock att själva växlingens aktualiseringsförmåga snarare blir större, och inte mindre, för enspråkiga läsare när den enspråkiga normen tvärtom är det som skapar särskilt stora möjligheter för flerspråkig aktualisering. Vi kan dock även tänka oss en situation med flerspråkig aktualisering trots en flerspråkig norm genom en – grammatiskt, domänmässigt eller på annat sätt – annorlunda flerspråkighet än den gängse.¹⁰²

Hittills har diskussionen om flerspråkighetens litterära effekter skett i termer av normbrott. Men som Monika Schmitz-Emans påpekar är det inte det enda möjliga sättet att betrakta flerspråkighetens verkningar på:

100 Lipski, "Spanish-English language switching in speech and literature", s. 194. Min kursiv.

101 Timm, "Y se hincha into armor", s. 101.

102 Jag använder inte "aktualisering" i min undersökning, på grund av begreppets enspråkshistoriska bagage och för att det vilar på antaganden om intention och på den strukturalistiska föreställningen om texten som en (visserligen dynamisk) hel struktur som i första hand skänker de enskilda delarna deras betydelse och där kontextens medskapande roll inte tas med i beräkningen i tillräckligt hög grad.

So können diese [gemischtsprachige Phänomene], allgemein gesprochen, entweder als Regelverstoß betrachtet werden oder als subversiver Hinweis darauf, daß es für den Sprachgebrauch keine verbindlichen Regeln, in der Welt der Sprachen kein wirkliches System gibt, es sei denn als heuristische Fiktion der Linguisten.¹⁰³

Flerspråkighet kan enligt Schmitz-Emans antingen betraktas som regelbrott eller som belägg för att det inte finns några absoluta regler, inget egentligt ”språkssystem”. Den flerspråkiga textens sätt att fungera och skapa effekt på kan alltså uppfattas på ett radikalt annorlunda vis. Schmitz-Emans påpekande är centralt, samtidigt som jag, på *ett* sätt, besvarar hennes antingen–eller med ett både–och, vilket utvecklas i det följande.

Själva begreppet flerspråkighet vilar, liksom kodväxling, på föreställningen om en tydlig skillnad mellan olika språkliga varieteter. I diskussioner om vad som räknas som kodväxling och vad som är lån skymtar strävan att markera ett ords hemvist i *antingen* ett språk *eller* ett annat. Synen på inskott av ”främmande” ord som avvikelser från en någorlunda avgränsad språklig ”kod” riskerar att leda till att normen naturaliseras – ett slags ”ensspråksnormativt” tänkande där utgångspunkten är en fiktiv, ”ren” kod i stället för den faktiska mångfalden och variationen.

Trots att studier av litterär flerspråkighet ofta vill ifrågasätta enspråkiga normer för litteratur saknas ibland ifrågasättandet av språkgränsers naturlighet. Jag försöker undvika detta och det beror långt på att jag tar min utgångspunkt i mångfalden. I *A Thousand Plateaus* hänvisar Gilles Deleuze och Félix Guattari till lingvisten Uriel Weinreich: ”Language is, in Weinreich’s words, ’an essentially heterogeneous reality.’”¹⁰⁴ Språk uppstår genom *bruk*, mellan människor: ”there is no language in itself, nor are there any linguistic universals, only a throng of dialects, patois, slang, and specialized languages.”¹⁰⁵ Variation – eller mångfald – är grundläggande.¹⁰⁶ Deleuze och Guattari tar fasta på det performativa i språket; yttranden utgör inte främst en beskrivning av verkligheten utan är med om att få saker att hända.¹⁰⁷ Även användningen av kod-begreppet är performativt; i sin skenbara deskriptivitet är det instruktivt och implicerar en språksyn där variationen, språkets förutsättning, görs till avvikelse.

En konsekvens av att språk uppstår mellan människor som står i olika relationer till varandra är att makt är något immanent i språket. En politisk laddning kommer alltså inte till i efterhand. Standardisering av språknormer handlar då inte bara om att fastställa regler utan också om att få folk att följa dem: ”The scientific enterprise of extracting constants and constant relations is always coupled with the political en-

103 Schmitz-Emans, ”Literatur und Vielsprachigkeit. Aspekte, Themen, Voraussetzungen”, s. 15.

104 Deleuze & Guattari, *A Thousand Plateaus*, s. 8.

105 Ibid.

106 Begreppet mångfald är för Deleuze till för att undkomma uppspjälkningen i ”en” och ”många” och kunna tänka ”mångfalden i dess rena tillstånd, för att upphöra med att göra den till ett numeriskt fragment av en förlorad Enhet eller Totalitet, eller tvärtom till ett element av en kommande organisk Enhet eller Totalitet” (Deleuze & Guattari cit. efter Johansson, *Avhandling i litteraturvetenskap*, s. 45).

107 Deleuze & Guattari, *A Thousand Plateaus*, s. 85 f.

terprise of imposing them on speakers and transmitting order-words.”¹⁰⁸ Politiken är alltså alltid i djupaste mening en del av estetiken och i undersökningen av litterär språkblandning kan de inte separeras annat än för heuristiska syften. I varje undersökning av litterärt språk är kontextuella aspekter relevanta.

Schmitz-Emans distinktion mellan ett synsätt på variation som normbrott och ett synsätt där variationen tvärtom är en hänvisning om att det inte finns någon absolut norm och inget fast system, är viktig. Det är viktigt att inte acceptera en naturaliserad föreställning av språk som kod, eller en given enspråkig norm. Som särskilt Diktonius författarskap är ett exempel på kan flerspråkighet på ett varierat och sinnrikt sätt över-skrida och ifrågasätta gränser mellan språk.

På samma gång kan det i en text etableras tydliga språkgränser; med Deleuze och Guattari kan man tala om reterritorialisering flerspråkighet. Det kan ske genom språkväxlingsmönster och kommentarer som knyter an till språkdoxa i kontexten. Att språkgränser inte är naturliga utan ett resultat av sociohistoriska processer gör dem inte heller mindre inflytelserika. Förhärskande idéer om ett organiskt samband mellan språk, folk och territorium gör litterär flerspråkighet särskilt betydelsefull i litteratur som involveras i nationella projekt. De facto kan litterär flerspråkighet utgöra normbrott – brott mot normer som är i allra högsta grad reella i den omgivning där texten kommer till och/eller den omgivning där den läses. Ett exempel på det är att litterära traditioner och föreställningar om korrekt litterärt språk inverkar på hur ett verks ”stilistiska kvaliteter” värderas. Eftersom språk och makt hör ihop har ”normbrytande” språkbruk inte bara språkliga och stilistiska utan också politiska konsekvenser.

Snarast förmår språklig hybriditet, som Schmitz-Emans framhåller, fungera som hänvisning om hur enkelt främmande element kan inkorporeras, att språkgränser inte är täta och att ett ord inte nödvändigtvis tillhör det ena *eller* det andra språket. För trots att standardiseringssträvanden söker stabilisera språket är det, genom att skapas och finnas till i ett ständigt skiftande bruk, omöjligt att fullt kontrollera.

I denna avhandling är det konkreta bruket av olika språk en given utgångspunkt; en stor del av Ahrenberg- och Diktoniusavsnitten kretsar kring vad flerspråkigheten gör i texten. Men för förståelsen av flerspråkighetens effekter är en brokig och föränderlig kontext, med olika slags läsare, av allra största betydelse.

Att språk är socialt, vilket medför att dess betydelse eller effekter måste betraktas i skenet av hur ord *brukas* och tillskrivs betydelse av människor; i samhällen, har uppmärksammas i forskningen om flerspråkig litteratur. Doris Sommer påpekar med hänvisning till Wittgenstein: ”Meanings, he concluded, depend on usage in changing circumstances, not on dictionary entries, or analyzable parts, or any other language elements that had seemed stable.”¹⁰⁹ Ords betydelser är ingenting stabilt som kan betraktas separat från den situation i vilken de används.

Att betrakta språkbruk, vare sig det är tal, läsning eller skrift, som en social aktivi-

108 Ibid., s. 112.

109 Doris Sommer (ed.), ”Introduction”, *Bilingual Games. Some Literary Investigations* (2003), s. 5.

tet innebär att den ofrånkomligen har politiska och maktrelaterade aspekter. Läsande och skrivande är, som Carla Jonsson uttrycker det, exempel på

a practice that is embedded in a specific socio-historical context and, thus[,] is imbued with a particular ideology. This, then, makes it impossible to treat any writing as neutral. It is therefore necessary to analyze the underlying ideological and political aspects of the society or community in which the writings took place.¹¹⁰

Synen på språk – och litteratur – som en social företeelse innebär att texten och dess språkval, betraktade som *handling*, får verkningar i kontexten. Själva användningen av flera språk får effekter som på ett sätt är oberoende av varje enskilt fall av språkblandning och dess eventuella estetiska effekt. Effekten uppstår då i en direkt konfrontation med maktrelationer som präglar förhållandet mellan språk i kontexten.

Carla Jonsson lyfter i sin avhandling om flerspråkighet i Chicano-dramatik fram språkets symboliska funktion och menar i Bourdieus efterföljd att "[t]he symbolic function of language also makes language into 'an instrument of power'".¹¹¹ När språk betraktas som ett socialt fenomen som präglas av makt blir val av (flera eller olika slags) språk en handling som understryker, utmanar eller på annat sätt förhåller sig till maktrelationer i kontexten. Det behöver inte handla om ett medvetet ställningstagande hos författaren utan snarare om effekter som uppstår i mötet mellan textens praxis och den mottagande omgivningens program. Vilka effekter som skapas varierar naturligtvis beroende på föreställningar om språk och litteratur under olika tider och på olika platser. Effekten av litterär flerspråkighet är således radikalt annorlunda om texten finns i en omgivning där språk *inte* kopplas till nationalitet jämfört med en omgivning där språk och nationalitet anses vara intimt förbundna.

Kontextuella effekter handlar på ett sätt om att den skönlitterära texten ses som ett (dynamiskt och ingalunda entydigt) inlägg i en språkpolitisk och litterär debatt. Blandning av olika språk kan vara ett sätt att inkludera eller exkludera olika läsare och därmed utmana rådande hierarkier, att understöda eller utmana litterära normer eller föreställningar om nationalitet och identitet. Utläsningen av den litterära flerspråkighetens effekter kräver att språkliga, nationella och litterära föreställningar i den miljö där texten tillkommer och läses tas med i beräkningen. Effekterna förändras även över tid och över plats.

Att flera språk används litterärt skapar i sig effekter, men *hur* de används påverkar också deras effekter. Flerspråkighet kan markera hybriditet, men den kan också understryka nationella stereotyper. Och som Arteaga påpekar: "literary citation and allusion [can] function in a manner that does not oppose the national narratives; indeed, such literary hybridization functions as a self-referential and tautological af-

110 Jonsson, *Code-switching in Chicano Theater*, s. 206.

111 Ibid., 21.

firmation of the national telos.”¹¹² Om ett binärt motsatsförhållande etableras mellan två språk i en text kan detta, som Bruce-Novoa framhåller, ha en ”monologisk” verkan där den Andre bara skrivs in i texten för att kunna skrivas ut igen, som ”a locus of negativity”.¹¹³

I *Beyond the Mother Tongue* formulerar Yasemin Yildiz med skärpa vikten av att ta hänsyn till både form och kontext i studiet av flerspråkig litteratur:

[...T]he particular *form* of multilingualism in a given cultural text encodes visions of social formations, individuals, and modes of belonging. As a result, the fact that an artwork – or any other cultural production – features multiple languages does not automatically mean that it stands for pluralism or multiplicity. Not the fact of multiple languages, but the form in which they are brought together and related to entities such as the social, the individual, and the affective plane matters. The work of multilingualism in the cultural sphere can thus only be understood if the particular form it takes is analyzed.¹¹⁴

Det räcker således inte att utgå ifrån att ett visst språk, med en viss status i omgivning, förekommer i texten. De former språket tar sig i texten är också avgörande för dess betydelse, inte bara i texten utan även i mötet med kontexten.

Med Deleuze och Guattari betraktas textens förhållande till världen inte som en avbild utan *rhizomatiskt*: ”contrary to a deeply rooted belief, the book is not an image of the world. It forms a rhizome with the world”.¹¹⁵ Rhizomet är en rumslig figur som för Deleuze och Guattari möjliggör ett annorlunda tänkesätt än det i västvärlden dominerande ”rot-” eller ”trädtänkande” som till sin karaktär är hierarkiskt, binärt, dikotomiskt. Både texten och världen kan var för sig förstås som rhizom:

[...T]he rhizome connects any point to any other point, and its traits are not necessarily linked to traits of the same nature; it brings into play very different regimes of signs, and even nonsign states. The rhizome is reducible neither to the One nor the multiple. [...] Unlike a structure, which is defined by a set of points and positions, with binary relations between the points and biunivocal relationships between the positions, the rhizome is made only of lines [...]. [...] The rhizome operates by variation, expansion, conquest, capture, offshoots.¹¹⁶

Mot trädtänkandets representation, struktur, hierarki och stabilitet står rhizomets flyktlinjer, rörlighet och instabilitet. Men Deleuze och Guattari poängterar att trädtänkande existerar lokalt i rhizom, och tvärtom. Å ena sidan återfinns rhizomatiska

112 Arteaga, *Chicano Poetics*, s. 74.

113 Bruce-Novoa, ”Dialogical strategies, monological goals. Chicano literature”, s. 229.

114 Yildiz, *Beyond the Mother Tongue*, s. 25.

115 Deleuze & Guattari, *A Thousand Plateaus*, s. 12.

116 *Ibid.*, s. 23.

drag som variation och rörelse i texten i och med att språk, hur standardiserat det än är, är variation. Å andra sidan är en fullständigt rhizomatisk text omöjlig att föreställa sig.

Deleuze och Guattari förstår de samexisterande strukturerande och upplösande tendenserna rumsligt som deterritorialisering och reterritorialisering. Samtidigt som texten i sig bär på re- och deterritorialiseringsrörelser bildar texten och världen rhizom, och re- och deterritorialiseringar involverar såväl bok som värld. Ett rhizomatiskt närmelsesätt medför att vi inte längre har texten *å ena sidan* och världen *å den andra* (eller, för den delen, subjektet *å den tredje*):

There is no longer a tripartite division between a field of reality (the world) and a field of representation (the book) and a field of subjectivity (the author). Rather, an assemblage establishes connections between certain multiplicities drawn from each of these orders, so that a book has no sequel nor the world as its object nor one or several authors as its subject.¹¹⁷

Rhizom är ett sätt att undgå kausala förklaringsmodeller utifrån intention och representativitet, samt en förenhetligande syn på text och värld.¹¹⁸ Träd- och rhizomtänkande, majoritärt och minoritärt, re- och deterritorialisering pågår simultant. Däremot resulterar de inte i en harmonisk helhet.

¹¹⁷ Ibid., s. 25.

¹¹⁸ Ytterligare en faktor är forskaren/läsaren. Den litteraturvetenskapliga undersökning jag utför, och där jag följer både de- och reterritorialiserande linjer i författarskapen, kan t.ex. annekteras in i finlandssvenska identitetspolitiska projekt, läsas som uttolkningar av flerspråkighetens väsen eller t.o.m. användas som exempelmaterial i uppställningar av kvantitativa modeller för hur litterär flerspråkighet fungerar – d.v.s. utsätts för reterritorialiseringar.

4 (KON)TEXTUELLA EFFEKTER

I det följande diskuterar jag den litterära flerspråkighetens effekter i texten, med särskilt tonvikt på prosa. För tydlighetens skull delas redogörelsen upp enligt *stilistiska*, *narrativa* och *tematiska* effekter. I det därpå följande kapitlet, *Litterär flerspråkighet och kontext*, diskuterar jag effekterna i förhållande till föreställningar om *autenticitet*, *författaren*, *modersmål*, *läsare* och *förståelse*. Uppdelningen mellan skenbart ”inomtextliga” och ”kontextuella” effekter är heuristisk. Av grundläggande betydelse är att det estetiska och politiska alltid är förenat – de textuella effekterna alltid i någon mån kontextuella.

Stil

Litterär språkblandning anses ofta medföra en utökad språklig repertoar för författaren.¹¹⁹ Tillgången till flera språk kan öka möjligheterna att skapa retoriska figurer och Valdés Fallis framhåller som bekant hur språkblandning kan ge upphov till levande metaforer i tvåspråkig lyrik.¹²⁰ I sitt försök till kartläggning av flerspråkiga litterära grepp framhåller Gary D. Keller särskilt den litterära flerspråkighetens stilistiska betydelse:

[...] I am convinced that bilingual literature in theory can display all of the stylistic features that have been unearthed in the literary analysis of monolingual literature at all levels, whether structure, the sound-stratum, imagery, rhetorical devices, diction, tone, or whatever, as well as some additional features not available to monolingual texts [...].¹²¹

Enligt Keller går ingenting förlorat i en flerspråkig text; snarare kan den utföra allt det som den enspråkiga texten förmår, och därtill även sådant den enspråkiga texten *inte* förmår. I den sistnämnda kategorin placeras Keller t.ex. kalkerlån.¹²²

I stor utsträckning ser Keller ändå flerspråkigheten som ytterligare ett verktyg för att åstadkomma samma saker som är möjliga i enspråkig text, och flerspråkighetens funktioner kan hos Keller beskrivas med en traditionell stilistisk begreppsapparat.

119 Se t.ex. Cordelia Candelaria, ”Code-switching as metaphor in Chicano poetry” (1988), s. 96; Lilius, ”Om språkval i den finlandssvenska litteraturen”, s. 127.

120 Valdés Fallis, ”Code-switching in bilingual Chicano poetry”, s. 884 f. Se även avsnittet ”Kroppen full av ord” i del III. Även Hana Wirth-Nesher nämner hur en direktöversättning ”revitalizes what would otherwise be a dead metaphor in the original” (Wirth-Nesher, *Call It English*, s. 47).

121 Keller, ”The literary strategems available to the bilingual Chicano writer”, s. 302. Keller menar även att kodväxlingens stilistiska möjligheter är större i litteratur än i tal. Jfr Carla Jonsson som menar att muntlig kodväxling sett såväl till form som till funktion är mer variationsrik än skriftlig och att litterär kodväxling fyller färre funktioner ”since the written text is always a representation of certain traits” (Jonsson, *Code-switching in Chicano Theater*, s. 97 f.).

122 Keller, ”The literary strategems available to the bilingual Chicano writer”, s. 306.

Under rubriken ”retoriska grepp” ger Keller exempel på bl.a. tvåspråkig anafor, kiasm, alliteration, metonymi och hyperbol.¹²³ Förutom att språkblandning medför ett ökat språkligt förråd att ösa ur, menar han att den stilistiska effekten blir än större genom att själva växlingen mellan språk utgör aktualisering.¹²⁴ Vid sidan av de retoriska figurerna behandlar Keller särskilt tonläge, flerspråkigt bildspråk (metaforer och liknelser) och avvikande stavning för karaktärisering eller dialektåtergivning.¹²⁵

Keller och andra efter honom ser alltså flerspråkighet som en ökad resurs för att åstadkomma stilistiska effekter lika dem i enspråkig text. I *Bilingual Aesthetics* kommer Doris Sommer till andra slutsatser. Sommer menar: ”Bilanguage games don't fit into the expectations we inherit from monolingual rhetorical techniques, so I will borrow and also improvise some terms to name bilingual aesthetic effects”.¹²⁶ Hon listar kategorier som ”avsiktig felöversättning” och ”malicious-delicious jokes”.¹²⁷ Sommers minst sagt lekfulla kategorier är estetiska – och för henne därmed även politiska – men inte nödvändigtvis begränsade till stilistikens område. För Sommer räcker en traditionell terminologi inte till för att beskriva flerspråkighet men hon menar att det är hög tid för estetiken att börja ta hänsyn till flerspråkig text.¹²⁸ Hon poängterar att flerspråkigheten också får sin effekt i mötet med läsaren, t.ex. i läsarens ”fälläsningar”. Hennes beskrivning av flerspråkighetens estetik uppmärksammar alltså att estetisk effekt förutsätter affekt och inte är något som ryms enbart i texten. De förskjutningar och den främmandegöring som litterär flerspråkighet ger upphov till involverar därmed läsare av olika slag.¹²⁹

I ”Brief history of bilingualism in poetry” tar poeten Tino Villanueva upp vad han benämner särskilda litterära motiv hos författaren för att ta flera språk i bruk. Dessa effekter går utöver de som flerspråkig litteratur delar med enspråkig litteratur eller med flerspråkigt tal. Språkblandning kan enligt Villanueva tjäna till:

1. ”[T]o sustain the unity of phonetic distribution, that is, the alliterative power of sound texture infusing the poetic line with sensory life as the subject matter warrants.”
2. ”To achieve multiple associations, puns and humorous word play.”
3. ”To grant fidelity to the persona of the poem.”

123 Ibid., 306 ff.

124 Ibid., s. 311. Se även föregående kapitel, *Flerspråkighet, normbrott och effekt*.

125 Keller, ”The literary strategems available to the bilingual Chicano writer”, s. 303 ff., 309 f.

126 Sommer, *Bilingual Aesthetics*, s. 34.

127 Sommers lista omfattar ”escape route”, ”purposeful mistranslation”, ”sounds-like slips between different languages”, ”prosthesis, otherwise known as *calque*”, ”black behind your ears”, ”abduction”, ”anemic-phonemic phenomenon of missing sounds”, ”malicious-delicious jokes made by listeners”, ”translated and improved” och ”vagrancy” (ibid., s. 38 ff.).

128 ”If aesthetics stays deaf to the provocations of strange sounds, it will be guilty of ignorance and bad faith. In any case, those alien sounds have a tradition more venerable than upstart Russian formalism” (ibid., s. 40).

129 Se nedan, avsnittet ”Läsaren och förståelsen”.

4. "To exploit both languages together in the name of creative experimentation."
5. "[T]o drive home a point of cultural, sociological and political import [...]".¹³⁰

Villanuevas första kategori motsvarar till stor del vad Keller åsyftar med allitteration och tonläge. Den andra kategorins "multipla associationer" är också något som Keller behandlar och liknar även det Sommer menar att "avsiktlig felöversättning" kan leda till. Den tredje kategorin hänför sig till viss del till den karaktärisering som också Keller behandlar. Medan den femte kategorin snarast beskriver en tematisk effekt eller en effekt riktad utåt mot läsekretsen, är den fjärde kategorins "kreativa experiment" vagt definierade, säkerligen för att det kan handla om en mängd olika fenomen. Villanuevas exempel gäller allt från bruket av olika skriftsystem till skapandet av levande metaforer.¹³¹ Villanueva tar upp dessa effekter i anslutning till lyrik, men flera av dem är t.ex. aktuella i Elmer Diktonius expressionistiska prosa.

Det skiftande termbruket forskare emellan visar dels på det starka enspråkiga fokus som estetiken har haft, dels på att det som beskrivs antingen kan vara den språkliga företeelsen – flerspråkighet av ett visst slag – eller den effekt språkblandningen får i texten.¹³² Oavsett om man hävdar att den litterära flerspråkighetens stilistiska aspekter kan beskrivas med en traditionell terminologi eller inte, visar studierna att språkblandning är ett mångsidigt stilistiskt verktyg. Här är min avsikt inte att lista alla dess effekter, som naturligtvis varierar stort beroende på genre, text och kontext.

För att ge en aning om flerspråkighetens bredd på det stilistiska planet kan nämnas att Carla Jonsson i sin undersökning av tre teaterpjäser (som ju saknar den spänning mellan dialog och relation som prosan har) av Chicanaförfattaren Cherríe Moraga har funnit att språkblandning

fulfills creative, artistic, literary and stylistic functions in the plays and can be used to add emphasis to a certain word or passage, to add another level of meaning, to deepen/intensify a meaning, to clarify and to evoke richer images, to instruct the audience about a particular concept, to attempt a more faithful representation of the voice of someone else, to either mark closeness, familiarity, emphasize bonds and include or, conversely, to mark distance, break bonds and exclude. C[ode-]S[witching] is used to alter expressions and meanings and in this respect it can be used to add humor to expressions and/or situations or, on the contrary[,] to make threatening situations even more threatening and painful situations even more painful, for example through the use of loaded words or reiteration.¹³³

¹³⁰ Villanueva, "Brief history of bilingualism in poetry", s. 694 ff.

¹³¹ Ibid., s. 697.

¹³² Medan vissa forskare sorterar kodväxling efter t.ex. allitteration behandlar andra det särskilda tonläge som kan skapas med sådana medel. På ett motsvarande vis kan fokus fästas antingen vid den flerspråkiga metaforen eller vid den t.ex. betonande eller avautomatiserande effekt som den har.

¹³³ Jonsson, *Code-switching in Chicano Theater*, s. 201.

Vissa av de flerspråkighetens verkningar som Jonsson tar upp verkar vara särskilt vanligt förekommande. Detta gäller flerspråkighetens förmåga att betona, att bidra till karaktärgestaltningen, vara en markör för muntlighet och inte minst möjliggöra ordlek, humor och parodi.¹³⁴ Ofta uppstår den humoristiska eller parodiska effekten i textens möte med läsare med olika språkkunskaper – skämtet kan då ske såväl på läsarens som på textens bekostnad. Men effekten kan också utebli om läsaren inte reagerar på den flerspråkiga ordleken.

Hur flerspråkigheten skapar stilistiska effekter är självfallet en omistlig del av *vilka effekter den skapar*. Strategin för beskrivningen av flerspråkighetens stilistiska effekter (och detta gäller även för effekter av annat slag) i föreliggande arbete är tydligt induktiv. Kan dessa effekter beskrivas med en traditionell terminologi sker det – behövs nya kategorier uppfinns sådana. Fokus ligger som bekant på flerspråkighetens effekter och det stilistiska är en del, på sätt och vis flerspråkighetens ”mikronivå”. Noteras bör att samma fall av språkblandning kan ha en tydlig stilistisk effekt och *samtidigt* vara av narrativ, tematisk och i allra högsta grad politisk betydelse.

Berättande

Flerspråkighet kan skapa flera slags narrativa effekter. Särskilt vanlig är flerspråkighet i texter med flerspråkiga miljöer eller flerspråkiga karaktärer, eller miljöer som är enspråkiga men där det på olika sätt markeras att språket är ett annat än textens. Angående flerspråkighet i finlandssvensk litteratur är det ofta på flerspråkighet som ett verktyg för berättande som fokus har legat. Ibland antas det rent av vara det enda som flerspråkighet är till för i prosa, att jämföra med lyrikforskningens fokus på stil som framgick i föregående avsnitt.¹³⁵

I det följande diskuterar jag de särskilda sätt på vilka flerspråkighet kan vara effektiv för berättande, särskilt då (individuell eller samhällelig) flerspråkighet eller ”annanspråkighet” skrivs samman, samt ytterligare tänkbara narrativa effekter av flerspråkighet.

I sin studie av litterär flerspråkighet och berättande urskiljer Meir Sternberg tre strategier för författaren att hantera en diskrepans mellan textens och världens

134 Ordlek, humor och parodi nämns av bl.a. Timm, ”Y se hincha into armor”, s. 103 f.; Keller, ”Toward a stylistic analysis of bilingual texts”, s. 143; Luis A. Torres, ”Bilingualism as satire in nineteenth century Chicano poetry” (1994), s. 255 f.; Frances R. Aparicio, ”La vida es un Spanglish disparatero. Bilingualism in Nuyorican poetry” (1988), s. 155. Sommer fäster stor vikt vid den flerspråkiga vitsen i *Bilingual Aesthetics* och Hana Wirth-Nesher behandlar i *Call It English* utförligt flerspråkighet som parodi hos Abraham Cahan samt intrikata flerspråkiga ordspel i Henry Roths *Call It Sleep* (1934).

135 Se t.ex. Haapamäki & Eriksson, som inte behandlar effekterna av litterär flerspråkighet närmare men nämner ”att en möjlig funktion hos språkväxlingen är att skapa äkthetskänsla eller ge en illusion av autentiskt språk och autentiska språkmiljöer” (”Att analysera flerspråkig litteratur”, s. 50). Också hos Ulla Pedersen (”Förlåt ... *Anteeksi!* Om språkmöten i några finlandssvenska barnböcker”), och Pirkko Lilius (”Om språkväxling i finlandssvensk skönlitteratur”) är det flerspråkighet och berättande som står i fokus. Också hos Malmio (”Ut i vida världen”, t.ex. s. 306) är berättandet en viktig, om än inte den enda, aspekt av den litterära flerspråkigheten.

språk. ”Referentiell restriktion” innebär att skildringen begränsas till en enspråkig miljö med samma språk som textens för att undvika översättningsproblematik. ”Vehicular matching” ger berättelsens språk företräde på så sätt att relationen t.ex. är högsvensk medan karaktärernas repliker ”återges” på dialekt. ”Homogenizing convention” innebär i sin tur att berättelsens språkvärld inte syns konkret på textens språkliga plan – även om miljön som skildras är flerspråkig förblir texten enspråkig.¹³⁶

Som Anne-Marie Londen påpekar i sin avhandling om Runar Schildts prosa är ”referentiell restriktion” ett vanligt sätt för finlandssvenska författare att hantera spänningen mellan textspråk och språkvärld, en delförklaring till lyrikens dominans och frånvaron av dialog i finlandssvensk prosa.¹³⁷ Eller, som Clas Zilliacus har påpekat: ”Som finlandssvensk normalfiktions etablerar sig en psykologisk och personporträtterande prosa, tillräckligt intimt fokuserad för att kunna maskera bort företeelser i litteraturens omvärld om de är språkligt motsträviga.”¹³⁸ Den hör samman med den ”döljandets” reaktion som Zilliacus observerat som en reaktion på ”irakad modersmåslöshet”; man döljer ”i val av former, genrer, modi. Man väljer in och väljer bort, skuggar och maskerar”.¹³⁹ Detta döljande påminner till viss del om Sternbergs ”referentiella restriktioner” och homogeniseringskonventioner – man begränsar sig till enspråkiga miljöer, eller gör vad man kan för att inte uppmärksamma diskrepanser mellan textens språk och språken i de världar man skriver samman.

Enligt Sternberg är de tre metoderna han behandlar så drastiska att författaren ofta ägnar sig åt ”översättningsmimesis”, vilket resulterar i inslag och spår av ”berättelsens språk” i textens.¹⁴⁰ Sternberg urskiljer fyra strategier: *explicit attribuering* innebär att det med en kommentar markeras vilket språk karaktärerna ”egentligen” talar.¹⁴¹ Det är alltså en enspråkig metod som talar *om* språket snarare än att introducera det direkt i texten. Flerspråkiga, i den mening som är rådande i föreliggande arbete, är däremot *selektiv reproduktion* (inslag av andra språk), *formell transponering* (andra språk gör

136 Sternberg, ”Polylingualism as reality and translation as mimesis”, s. 223 f.

137 Londen, *Litterärt talspråk*, s. 142.

138 Zilliacus, ”Finlandssvensk litteratur”, s. 17. I ”I novembers tröstlösa nätter – om Helsingforsskildringen hos några yngre finlandssvenska prosaister” (1995) behandlar Michel Ekman denna problematik i förhållande till finlandssvensk 80- och 90-talslitteratur: ”De författare som vill skriva samtidskildrande prosa utan distanseringseffekter måste antingen ha en sådan språklig säkerhet att de kan skildra en två- eller finskspråkig miljö utan att deras svenska kollapsar, eller också är de tvungna att skapa en på något sätt avgränsad fiktiv värld där det är naturligt att livet levs på svenska” (Ekman, ”I novembers tröstlösa nätter”, s. 212). I Kjell Westö hittar Ekman dock en författare vars ”språkkänsla är av det slaget att den tillåter honom att gå mycket tätt inpå en finsk verklighet utan att hans språk upphör att vara svenska. I många av hans noveller är samtalspråket finska, vilket markeras genom strategiskt insatta finska ord [...]. Trots detta låter dialogen fullständigt naturlig åtminstone i öronen på den som vuxit upp i Helsingfors” (ibid., s. 225).

139 Zilliacus, ”Finlandssvensk litteratur”, s. 16.

140 Sternberg, ”Polylingualism as reality and translation as mimesis”, s. 225.

141 Jfr Haapamäki & Erikssons ”metaspråkliga kommentarer” (”Att analysera flerspråkig litteratur”, s. 47).

sin närvaro påmind t.ex. i form av avvikande ortografi eller syntax) och i viss mån *begreppsmässig återspeglning*.¹⁴²

Viktigt här är strategiernas selektiva karaktär. Inskott av främmande ord är inte detsamma som att återskapa ”autentiskt” tal, och långt ifrån alltid markerar inskotten språkväxling hos de litterära karaktärerna. I stället betonar Sternberg att de främmande inskotten kan fungera som en ”mimetisk synekdoke”.¹⁴³ Att ett par ord av ”berättelsens språk” förekommer räcker till för att markera vilket *hela* dialogens språk ”egentligen” är. Det Sternberg ser som ”reproduktion” av ”verkligt språk” kan i själva verket betraktas som språkblandning för markering av karaktärernas språk.

Jämfört med kommentarer som tydligt berättar om vilket språket är, huruvida karaktärerna talar ett annat språk eller blandar in främmande ord i sitt tal, är inskott av främmande ord mer subtilt och mer riskabelt, eftersom inskotten kan tolkas på olika sätt. Ibland verkar de främmande inskotten synekdokeiskt och markerar hela dialogens eller replikens språk; andra gånger markerar de språkblandning inte bara i texten utan också hos karaktären. Kommentarer om språk ger läsaren starkare anvisningar och mindre utrymme för tolkning.

Angående formell transponering betonar Sternberg att det är en ”stylized mimesis of form”.¹⁴⁴ Den är inte främst att förstå som representation av flerspråkig interferens utan snarare som ett komplext sätt att frammana en språklig miljö. Därmed inte sagt att flerspråkighet inte också kan användas för att markera interferens i en karaktärs repliker.

Ovanstående redogörelse för Sternbergs översättningsmimetiska begrepp ska inte ses som att jag omfattar Sternbergs uppfattning av relationen mellan text och värld. Sternbergs termer, med ord som ”översättning” och ”reproduktion”, signalerar att litteratur utgör återgivande av ett utomtextligt (statiskt) objekt, en spjälkning mellan form och innehåll som stämmer illa överens med min språk- och litteratursyn.¹⁴⁵ Jag talar i stället om hur Ahrenberg och Diktonius sätter samman, ”skriver ihop”, miljöer och territorier och hur flerspråkigheten är en del av hur detta går till. En diskrepans mellan textens och berättelsens språk skapas *i* texten. Som Hana Wirth-Nesher poängterar är flerspråkigheten en narrativ strategi som kan frammana ett *sken* av ett ”frånvarande källspråk” som gör att läsaren upplever texten som *vore* den en översättning.¹⁴⁶

Keller, som också berör flerspråkighet och berättande, menar att flerspråkigheten kan skapa en ”tyst överenskommelse” mellan författare och läsare om att textens

142 Sternberg, ”Polylingualism as reality and translation as mimesis”, s. 225–231. De svenska översättningarna är Londens (*Litterärt talspråk*, s. 144).

143 Sternberg, ”Polylingualism as reality and translation as mimesis”, s. 225.

144 *Ibid.*, s. 228.

145 Ytterligare ett problematiskt drag i Sternbergs modell är språkens starka koppling till kulturer i den, något som främst uttrycks i ”begreppsmässig återspeglning”.

146 Wirth-Nesher, ”Between mother tongue and native language”, s. 301 f. Frågan om litterär flerspråkighet och autenticitet behandlas i följande kapitel.

språk ”egentligen” är ett annat.¹⁴⁷ Wirth-Nesher påpekar att texter där en annan språklig verklighet skildras med flerspråkliga medel har en väsentligt annorlunda realism än litteratur med ”lokalfärg” i form av talspråkliga eller dialektala inslag.¹⁴⁸ Medan lokalfärgslitteratur utger sig för att infoga ”autentiskt tal” och kan uppfattas som en extremrealistisk strategi, skapar flerspråkigheten i skildringar av främmandespråkliga miljöer en *spänning* mellan text och skildrad värld. Läsaren tillåts inte glömma att dialogen *inte* utgör inklippt tal och att estetiska strategier är verksamma i texten. Flerspråkighet är enligt detta synsätt en anti-autentiserande strategi.

Också i *The Empire Writes Back* betonas den litterära flerspråkighetens metonymiska snarare än metaforiska karaktär. ”The illusion, constantly undermined by post-colonial literature, is that literary discourse constitutes a process of mimetic representation [...]. In fact, the signs of identity and of difference are always a matter of invention and construction.”¹⁴⁹ De ”gap” mellan text och berättelse som enskilda fall av språkblandning kan öppna upp, fungerar synekdokeiskt och omöjliggör en läsning av hela texten som verklighet förflyttad till textsidan.¹⁵⁰

En viktig narrativ aspekt av flerspråkighet är dess förmåga att signalera språkval, språktillhörighet och språkliga miljöer. Men flerspråkigheten kan åstadkomma mycket annat. Pirkko Lilius nämner hur växling av språk kan markera rollbyte, ändrad synvinkel eller utesluta någon ur dialogen.¹⁵¹ Rosa Maria Bolettieri Bosinelli har behandlat inskott av främmande ord som distanseringsmekanism på flera plan hos Joyce.¹⁵² Lenora A. Timm nämner i sin tur språkväxling för perspektivbyte.¹⁵³ Anmärkningsvärt nog listar Carla Jonsson sådant som ”*role shift, addressee specification, and attention attraction*” som ”functions that are irrelevant in writing”.¹⁵⁴ Det finns ingen orsak att anta att litterär flerspråkighet *inte* kan ha dylika effekter, om flerspråkighet förstås som effektivt på det narrativa planet i texten, där karaktärernas men också berättarens roll och tilltal kan växla. Man kan även tänka sig växling från ett språk till ett annat för markering av fokaliseringsbyte och för växling mellan olika former av berättande som dialog, fri indirekt diskurs, inre monolog etc.

Viktigt är återigen att flerspråkighetens effekter för berättandet inte är statiska – ett visst grepp föder inte automatiskt en särskild effekt. De flerspråkiga elementen kan bara förstås i relation till texten som helhet, och till dess olika läsare. Detta framhåller också Sternberg:

147 Keller, ”The literary strategems available to the bilingual Chicano writer”, s. 285.

148 Wirth-Nesher, *Call It English*, s. 37.

149 Ashcroft et al., *The Empire Writes Back*, s. 55.

150 Ibid., s. 55 f. Även Wirth-Nesher talar om att “[e]verything is experienced at a remove linguistically” (Wirth-Nesher, ”Between mother tongue and native language”, s. 301).

151 Lilius, ”Om språkval i den finlandssvenska litteraturen”, s. 119 f.

152 Rosa Maria Bolettieri Bosinelli, ”Joyce slipping across the borders of English. The stranger in language” (2001), s. 400.

153 Timm, ”Y se hincha into armor”, s. 99 f.

154 Jonsson, *Code-switching in Chicano Theater*, s. 136.

The point is, however, that the absolute location of a device (or for that matter the text's whole gamut of devices) can in itself tell us very little about its actual mimetic effect or force of function, which can never be determined *a priori* but turns in each case on a large complex of variables and constraints – generic and specific, historical and poetic, sociolinguistic and generic, textual and contextual. In different contexts, the same translational form may serve different functions and the same function may be served by different forms.¹⁵⁵

Eftersom den narrativa effekten är beroende av bl.a. genremässiga, historiska och språkliga normer och skapas i samverkan mellan text och kontext, får undersökningen av litterär flerspråkighet inte stanna vid en kartläggning av olika grepp – de måste kontextualiseras och sättas i relation till olika läsare under olika tider samt till texten i sin helhet. Här kan man inte heller utgå ifrån att flerspråkigheten överensstämmer med och understöder andra narrativa strategier – den kan även verka splittrande. Även i relation till berättande är flerspråkigheten inte bara re- utan även de-territorialiserande, vilket framgår tydligt både hos Ahrenberg och hos Diktonius.

Tematik

Den litterära flerspråkighetens relation till textens tematik har diskuterats i relativt liten utsträckning i jämförelse med t.ex. stilistiska effekter. Däremot har flerspråkighet *som* tema diskuterats, särskilt i en minoritetslitterär kontext, men mera sällan berör man då den textuella flerspråkighetens roll i utformningen av tematiken.¹⁵⁶

Gary D. Keller ägnar flerspråkighetens tematiska effekter relativt utförlig uppmärksamhet och menar att ”much code-switching serves the special function of highlighting the theme, message, ideology, and so on, of the author”.¹⁵⁷ För Keller skapas tematisk effekt genom att flerspråkighet, där övergången från ett språk till ett annat skapar ett brott i texten, förmår betona och dra läsarens uppmärksamhet till vissa betydelsefulla passager i texten. Flerspråkigheten *understöder* enligt Keller den tematik som texten med enspråkiga medel bygger upp. Han diskuterar vidare flerspråkighet som markör av identitet, värderingar och det som betraktas som främmande.¹⁵⁸ Lenora A. Timm nämner hur språkväxling kan markera förändring av tema.¹⁵⁹

Hana Wirth-Nesher visar i studier av judisk-amerikansk litteratur hur flerspråkighet på ett konkret språkligt plan *utför, spelar upp* (enacts) ett verks tematik.¹⁶⁰ Hos Henry Roth motsvaras temat frigörelse och ökad distans från hemmet av det avstånd,

155 Sternberg, ”Polylingualism as reality and translation as mimesis”, s. 233.

156 Se t.ex. artiklar i *Litteraturens gränsland. Invandrar- och minoritetslitteratur i nordiskt perspektiv*, red. Satu Gröndahl (2002); Ingeborg Kongslien, ”Translingval fantasi”.

157 Keller, ”The literary strategems available to the bilingual Chicano writer”, s. 288.

158 *Ibid.*, s. 289 ff.

159 Timm, ”Y se hinchá into armor”, s. 99.

160 Wirth-Nesher, *Call It English*, s. 83.

den skillnad som flerspråkigheten skapar mellan textens och berättelsens språk, som dessutom utgörs av den ”nya” respektive den ”gamla” världens språk.¹⁶¹ Här fungerar flerspråkigheten som illustration till en social och psykologisk tematik; i själva verket, skulle jag vilja tillägga, är flerspråkigheten en del av hur denna tematik byggs upp. I texter där en språklig, nationell eller kulturell tematik står i fokus är flerspråkighet på textplanet ett sätt att ”förkroppsliga” temat, att utföra det på ett konkret språkligt plan. Flerspråkigheten vidgar tematiken genom att bidra till att den växer fram på flera olika nivåer i texten.

Där Keller främst behandlar flerspråkighet som berikande och betonande av en tematik och Wirth-Nesher som något som spelar upp en tematik, nämner Rosa Maria Bolettieri Bosinelli i sin läsning av Joyce hur vissa nya temata kan föras in i texten via andra språk. Bosinellis exempel är italienskan, som hon menar har erotiska konnotationer hos Joyce.¹⁶² Genom att fungera som en distanseringsmekanism förmår växling till ett annat språk ge det obscena tillträde till textens ”scen”. Bosinelli menar: ”what cannot be said in public can more easily be uttered in a language other than one’s mother tongue. [...] Thus, the unseen, the off-stage, is brought to us to be seen by means of a distancing and, at the same time, an approach of the unspeakable words”.¹⁶³ När växlingen mellan olika språk skapar skillnad i texten kan det främmande språket, enligt detta synsätt, *komplettera* textens huvudspråk och föra in temata eller konnotationer som inte kan föras fram på huvudspråket.

Ett ytterligare sätt på vilket flerspråkighet kan ha tematisk effekt är om en språklig rollfördelning upprättas i texten.¹⁶⁴ Rollfördelningen blir sannolikt särskilt tydlig i tvåspråkiga texter där det ena språket t.ex. är förknippat med hem, intimitet och känsla och det andra med offentlighet, distans och rationalitet.¹⁶⁵ I en flerspråkig text, särskilt i en sådan som har *ett* dominerande språk, är rollfördelningen oftast mer subtil. I sådana texter handlar en undersökning av rollfördelning snarast om att urskilja de tematiska eller ämnesmässiga områden, de domäner där huvudspråket inte ”klarar” sig ensamt. Den tematiska effekten skapas då i en cirkelrörelse. Genom att vissa språk används i samband med vissa temata, aktualiseras dessa temata varje gång språket förekommer.

I jämförelse med stilistiska effekter innebär rollfördelning en rörelse från mikro- till makronivå, eftersom rollerna är ett resultat av flera enskilda fall av språkblandning.

161 Wirth-Nesher, ”Between mother tongue and native language”, s. 302.

162 Bosinelli, ”Joyce slipping across the borders of English. The stranger in language”, s. 403.

163 Ibid., s. 401.

164 Jag behandlar utförligt språklig rollfördelning i Jac. Ahrenbergs *Familjen på Haapakoski i En allvarsam olägenhet till följd af språket*, s. 80–99; Kristina Malmio tar upp språklig rollfördelning i Marianne Backléns verk (”Ut i vida världen”, s. 304 f.).

165 Detta tycks vara en vanlig fördelning mellan spanska och engelska i t.ex. Chicanolitteratur (Keller, ”The literary strategems available to the bilingual Chicano writer”, s. 291; Candelaria, ”Code-switching as metaphor in Chicano poetry”, s. 95 f.; Aparicio, ”La vida es un Spanglish disparatero”, s. 149 f.). Gustavo Pérez Firmats ”tongue ties”, som diskuteras nedan i ”Författaren och modersmålet”, är ett slags motsvarande rollfördelning på det individuella planet.

Genom att fördela olika temata eller domäner på olika språk blir flerspråkigheten effektiv. Men den språkliga rollfördelningen präglas i sin tur av potentiellt tvetydiga hierarkier. Ett språk kan laddas negativt, vilket påverkar de företeelser som språket förknippas med. Samma språk kan dock, genom att ges stort utrymme i texten, trots allt visa på sitt inflytande. Av betydelse för ett språks laddning är vidare vilka av karaktärerna det förknippas med, eller om det associeras till berättaren. Men inte alla texter fungerar på detta vis.

Flerspråkighet kan betona, illustrera, spela upp eller bygga upp temata i texten. Men det är likaledes viktigt att hålla i minnet att flerspråkigheten kan ta sig uttryck som *motverkar* en i övrigt uttryckt ideologi eller hållning i texten och därmed ha en grundläggande betydelse för textens tematik och ”budskap”. Wirth-Nesher menar: ”These linguistic border crossings are often transgressive acts, fracturing any sense of wholeness or harmony.”¹⁶⁶ Flerspråkigheten kan *splittra* lika gärna som den kan samla. Genom att etablera mönster kan flerspråkigheten vara delaktig i att upprätta tematiska territorier i texten, men den är också en potentiellt centrifugal, deterritorialiserande kraft som gravt försvårar framförandet av en enda hållning eller stabila och naturaliserade nationella kategorier.

166 Wirth-Nesher, *Call It English*, s. 83.

5 FLERSPRÅKIGHET OCH KONTEXT

I det följande problematiserar jag förbindelserna mellan flerspråkig text och kontext. I avsnittet "Autenticitet" utmanas föreställningen av texten som representationell, i "Författaren och modersmålet" problematiseras föreställningar om författarens språktillhörighet och dess inverkan på hans litterära språk, och i "Läsaren och förståelsen", diskuterar jag föreställningar om vem den ideala läsaren av flerspråkig text är, och vad det i sin tur säger om vår uppfattning av förståelse och begriplighet.

Autenticitet

Att litterärt språk skiljer sig från talat är något som vi kanske antas kunna ta för givet och som därmed inte behöver vara föremål för utförlig diskussion i ett litteraturvetenskapligt arbete. Med början i rysk formalism och anglosaxisk new criticism har litteraturteorin under 1900-talet problematiserat den litterära textens relation till omvärlden, och dess språk till omvärldens språk. Forskningen på litterär flerspråkighet har dock ofta befunnit sig i gränslandet mellan lingvistik och litteraturvetenskap, och måhända som en följd av detta har frågan om flerspråkighetens äkthet, dess autenticitet, varit framträdande. Den är det fortfarande när flerspråkighet och finlandssvensk litteratur diskuteras.

Särskilt stor plats intar frågan om flerspråkighetens autenticitet i 1970-talets sociolingvistiska studier av litterär flerspråkighet, men även senare dyker påståenden om den litterära flerspråkigheten som representativ för flerspråkigt tal upp.¹⁶⁷ Även om flerspråkighetens autenticitet har diskuterats i samband med lyrik och dramatik, är frågan särskilt akut för just prosan. Föreställningar om "realism" och "verklighets- efterbildning" medför att flerspråkighet förväntas vara " trovärdig" eller till och med "äkta". Frågan om autenticitet handlar om relationen mellan textens flerspråkighet och flerspråkighet både i det samhälle texten kan utge sig för att skildra och i det samhälle där texten skrivs.

Att särskilda krav har ställts på att litterär flerspråkighet ska vara motiverad har att göra med att enspråkighet är litterär norm. Detta är, all språkblandande avantgarde- litteratur till trots, något som oftast tas för givet. Avvikelser från normer kräver motivering på ett sätt som normlydig litteratur inte gör. Genom att flerspråkighet ofta

167 Johanna Laakso menar apropå litterär flerspråkighet och realism: "Linguists, in particular, tend to take literary multilingualism at face value and treat it as a realistic depiction of what really happens, especially where minorities, disadvantaged, subordinated or less educated groups are concerned" (Laakso, "Linguistic approaches to Finno-Ugric literary multilingualism", s. 33). – Se t.ex. Valdés Fallis, "Code-switching in bilingual Chicano poetry" (1976) och "The sociolinguistics of Chicano Literature" (1977); Frances Aparicio beskriver hur en poet med puertoricansk bakgrund "maintains and documents the speech of the Puerto Rican community in New York" (Aparicio, "La vida es un Spanglish disparatero", s. 157 f.); Pirkko Lilius talar i sin tur om "inskott av autentiska samtalsinteraktioner" i finlandssvensk prosa (Lilius, "Om språkval i den finlandssvenska litteraturen", s. 116).

förstås som en form av normbrott och drar uppmärksamhet till sig, har olika krav ställts på den. Alla dessa krav gäller inte autenticitet; Gary D. Keller menar som bekant att litterär flerspråkighet ”in order to be esthetically appreciated, must have something else, it must be poetically significant, it must be harmoniously integrated into the language system established by the patterns of the literary text”.¹⁶⁸ Kellers bedömningsgrunder för litterär flerspråkighet är estetiska, men han ställer trots allt andra och högre krav på flerspråkig än på enspråkig litteratur.

För det andra har kravet på litterär språkblandning handlat om autenticitet och/eller representativitet, vilket ofta har hängt samman med önskan att skapa legitimitet åt marginaliserade gruppers litteratur. Som Satu Gröndahl lyfter fram avkrävs litteraturen ofta ”sanning” i tider av ökande nationell eller etnisk medvetenhet:

Det är också vanligt i nationsbildningsprocesser eller vid mobilisering av etniska minoriteter att normen för estetiskt fullgod litteratur inkluderar ett krav på representativitet, dvs. att litteraturen bör skildra det egna kollektivet ur ett rättvisande och ”sant” perspektiv. Litteraturkritiken fungerar då som en institution med anspråk på auktoritet såväl i språkvårdsfrågor som i estetiska och moraliska ställningstaganden.¹⁶⁹

Ahrenbergs och Diktonius verk tillkom under den tid då det svenska nationella medvetandet i Finland väcktes och befästes och när frågor om det litterära språkets karaktär blev alltmer aktuella. Representativitet – även språkligt – som något önskvärt för finlandssvensk litteratur är dock, som jag visar nedan, ett bestående drag även i senare forskning om finlandssvensk litteratur.

Kraven på autenticitet hos språkblandande litteratur kan jämföras med den ”etnifiering och essentialisering” som Satu Gröndahl nämner angående invandrarlitteratur.¹⁷⁰ Thomas Mohnike har pekat på hur invandrarlitteratur, såsom icke-normativ på basis av sin upphovsman, förväntas uppvisa ett annorlunda, ”autentiskt” invandrar-språk i skildringen av en ”invandrarverklighet”: ”auch hier ’garantiert’ die Sprache die ethnologische Authentizität”.¹⁷¹ Litterära avvikelser förmår alltså skapa legitimitet åt sig själva genom att ”spela autenticitetskortet”.

I sin diskussion av flerspråkig lyrik kritiserar Guadalupe Valdés Fallis sådan text som

in a linguistic sense, not only does not reflect normal or accepted use, but seems to be based on a random sprinkling of English or Spanish here or there. In

168 Keller, ”The literary strategems available to the bilingual Chicano writer”, s. 269.

169 Satu Gröndahl, ”Den kurdiska litteraturens situation i Sverige. Kurdisk litteratur och Kulturrådets provöversättningsstöd 1999–2000” (2002), s. 338.

170 Satu Gröndahl, ”Inledning. Från ’mångkulturell’ till ’mångspråkig’ litteratur?” (2002), s. 30.

171 Thomas Mohnike, ”Doppelte Fremdheit. Zur Verschränkung und Konstitution von poetischer und kultureller Alterität in Alejandro Leiva Wengers *Till vår ära* und seiner Rezeption” (2006), s. 155.

many cases, the poets themselves do not code-switch in their every day speech, and thus it is almost impossible for them to produce authentic examples of such use.¹⁷²

Valdés Fallis krav beror till viss del på att hennes syfte är sociolingvistiskt; hon använder lyrik som språkligt exempelmaterial och då den avviker från flerspråkigt tal kommer den enligt henne inte att accepteras av läsaren.¹⁷³ Hennes läsning visar på faran i att bedöma litterärt språk enligt talspråksnormer – hon glömmer bort att undersöka vad flerspråkigheten faktiskt åstadkommer för texten.

Lenora A. Timm menar tvärtom att den litterära flerspråkighetens ”icke-autentiska” karaktär inte har en negativ inverkan på den poetiska effekten, snarare tvärtom.¹⁷⁴ Keller påpekar att autenticitet ibland sammanfaller med estetik, närmare bestämt då texten är realistisk till sin karaktär och ”the desired artistic effect is a fiction of mimesis”.¹⁷⁵ Men när litteraturen sysselsätter sig med flerspråkiga karaktärer och miljöer gör den inte det genom att reproducera flerspråkighet i tal och klippa in bitar av verklighet i texten. Bakom förväntningarna på autenticitet återfinns en naiv tro på att litterärt språk över huvud taget kan vara inklippt verklighet, något som inte stämmer ens för enspråkig litteratur. Att den flerspråkiga litteraturens litteraritet måste försvaras i högre grad än den enspråkigas beror på att den avviker från en enspråkig litterär norm.

Även när litterär flerspråkighet som inte motsvarar mönster för flerspråkighet i tal inte fördöms, kopplas litterär flerspråkighet och autenticitet eller representativitet ofta samman. Att litterär flerspråkighet *förmår* vara autentisk är något som flera forskare antar. Pirkko Lilius menar t.ex. att ”även den fiktiva berättarens språk och stilistiska variationer i de fiktiva personernas språkbruk kan ge oss fakta kring språket i verkligheten”.¹⁷⁶ I ”Högspråk och lågspråk i finlandssvensk prosa” förespråkar Bengt Loman litterära inslag av dialekt och finlandismer och nämner bl.a. ”genuin dialekt” och slang som återges ”[f]ullt autentiskt”.¹⁷⁷

Även då medvetenhet finns om att litterär flerspråkighet måhända är realistisk men inte autentisk, länkas den tätt samman med omvärldens flerspråkighet. I Svenska språknämndens handlingsprogram för svenskan i Finland hävdar Marika Tandefelt t.o.m: ”Att på svenska återge en finländsk verklighet – svensk-, finsk- eller tvåspråkig – i skönlitteratur *kräver* ett språk med lokalfärg” i form av ”dialekt, finlandismer,

172 Valdés Fallis, ”The sociolinguistics of Chicano literature”, s. 37.

173 Valdés Fallis, ”Code-switching in bilingual Chicano poetry”, s. 878; ”The sociolinguistics of Chicano literature”, s. 38. Valdés Fallis godkänner dock även sådan poesi som är ”artistic”. En negativ inställning till ”sociolingvistiskt orealistisk” flerspråkighet finns också hos t.ex. Gordon och Williams (”Raids on the articulate”, s. 82 f.).

174 Timm, ”Y se hinchá into armor”, s. 98.

175 Keller, ”The literary strategems available to the bilingual Chicano writer”, s. 271.

176 Lilius, ”Om språkväxling i finlandssvensk skönlitteratur”, s. 377.

177 Loman, ”Högspråk och lågspråk i finlandssvensk prosadiktning”, s. 135, 137.

slang och/eller finska”¹⁷⁸ Litterär flerspråkighet förbinds med äkthet och representation också när den värderas positivt, vare sig det handlar om skildringens realistiska karaktär eller textens identitetspolitiska potential.

En prosatext är inte uttryck för *en* röst utan rymmer en iscensättning av skeenden och inbegriper urval, abstraktion och stilisering. Som diskuterades i avnittet om narrativa effekter kan flerspråkighet knyta an till berättande på många olika sätt, och synekdoeken är vanlig. Keller poängterar: ”the text achieves ’documenthood’ not by servile and indiscriminate copying of social life, but by considered exercise of craftsmanship, in order to *evoke* life. The realistic work of art is a hieroglyph, a pictograph of reality, not an exhaustive series of social snapshots.”¹⁷⁹ Synedoke, hieroglyf, piktogram: den flerspråkiga texten är ingen karta över verkligheten. Litterär flerspråkighet kan verka narrativt och det är läsaren som godkänner eller inte godkänner flerspråkigheten som realism. Dess effekt, som alltså förutsätter läsaren, är ett *sken* av autenticitet.

Hana Wirth-Nesher problematiserar också, med hänvisning till Bachtin, den flerspråkiga texten som realistisk i strikt betydelse:

”[T]he novelist does not and cannot achieve linguistically exact and complete reproduction of empirical data of those alien languages he incorporates into his text”, but rather ”he attempts merely to achieve an artistic consistency among the *images* of these languages.” Insofar as realism meant representing plain speech, it often intersected with dialect writing. Insofar as dialect writing was always the artistic image of language, it could never be realistic.¹⁸⁰

Den flerspråkiga texten producerar och presenterar *bilder* av olika språk. Detta kommer också Johanna Laakso in på då hon tar upp frågan om litterär flerspråkighet och realism. Hennes slutsats blir: ”In fact, what we can learn from texts [...] is only that there has been a generally acknowledged idea of how these non-native language varieties sound, connected in an essentialist way with the image of the speakers of these language forms.”¹⁸¹ Den litterära flerspråkigheten berättar om de *föreställningar* vi gör oss om språken och dess talare, snarare än om hur språken de facto brukas utanför texten.¹⁸²

178 Marika Tandefelt, *Tänk om... Svenska språknämndens förslag till handlingsprogram för svenskan i Finland* (2003), s. 144. Min kursiv.

179 Keller, ”The literary strategems available to the bilingual Chicano writer”, s. 271. Min kursiv.

180 Wirth-Nesher, *Call It English*, s. 38.

181 Laakso, ”Linguistic approaches to Finno-Ugric literary multilingualism”, s. 33 f.

182 Detta visar också Amy Houstons utförliga studie av flerspråkighet och glosseringsstrategier hos Conrad. Houston påpekar att de tyska karaktärernas tal, författarens tyskkunskaper till trots, reflekterar samtida missuppfattningar om tyska språket hos den engelska läsekretsen. ”Just as Conrads transcription of English spoken by Germans is governed by contemporary English perceptions of varying accuracy, so his transcription of Malay assumes an archaism, a grammatical complexity, and a romanticism that ultimately owes less to authentic characteristics of Malay than to exotic conceptions.” Dessutom saknar de icke-europeiska karaktärerna språkligt individualiserade röster, till skillnad från de europeiska. (Amy Houston, ”Implicit Translation in Joseph Conrad’s Malay Trilogy”, 1999, s. 112; citat s. 121.)

Detta till trots kan flerspråkigheten fungera narrativt och skapa ett slags ”verklighetseffekt”. Den förutsätter läsarens samtycke kring att de främmande orden ses som inslag av världen i texten. Att flerspråkighet ofta betraktas som ett autentiserande drag i texten visar på dess effektivitet i detta hänseende.

Men litterär flerspråkighet har också en avautentiserande verkan; den kan deterritorialisera upprättade förbindelser mellan textspråk och värld. Som nämndes i avsnittet om berättande gör flerspråkigheten ofta ett glapp mellan text och värld synligt och främmande ord har dessutom betraktats som särskilt av-essentialiserande.¹⁸³

På ett annat vis tar Theodor W. Adorno upp hur ord av främmandespråkligt ursprung demaskerar det förment naturliga i hela, ”organiska” språk.¹⁸⁴ Han kallar dem silverrevben i språkkroppen, och menar att de ”als Fremdkörper den Sprachleib bedrängen”.¹⁸⁵ De främmande orden som inkorporeras i språket släpar med sig nyanser som är oöversättliga, visar på skillnad och slår hål på myten om en sluten och organisk språkutveckling. Som diskuterades ovan i anslutning till bl.a. Deleuze kan även flerspråkighet vara ett sätt att avslöja avsaknaden av naturnödvändighet hos ”koden”. De främmande orden förmår visa hur språk kan inkorporera främmande element, att språkgränser inte är täta, att de kan överskridas och att ord inte nödvändigtvis tillhör det ena *eller* det andra språket.

Att det litterära språket inte är ett avtryck av talat språk på baksidan innebär inte att det inte kan relateras till språkförhållanden utanför texten. Bland annat reterritorialiseras boken i världen när den läses, t.ex. genom att den begripliggörs enligt gängse nationella diskurser.¹⁸⁶ Både Gröndahl och Mohnike lyfter fram mottagandets roll när invandrarlitteratur blir ”representativ” och ”autentisk”. När Christian Refsum utforskar Jonas Hassen Khemiris flerspråkiga litterära hybriditet i *Ett öga rött* och *Montecore. En unik tiger* betonar han hur Khemiri

deterritorialiserer förbindelsene mellom språk, identitet og nasjon og forespeiler en ytterligere fremtidig deterritorialisering. [...] Begge forfatterne [Khemiri och Øyvind Rimbereid] utsetter leseren for språklige koder som er egnet til å utsette en umiddelbar forståelse. Men mens den språklige deterritorialiseringen i *Ett öga rött* viste seg å bli reterritorialisert til noe kjent, ”rinkebysvenska”, i den svenske offentligheten, var den språklige deterritorialiseringen i *Montecore. En unik tiger* vanskeligere å håndtere, å reterritorialisere.¹⁸⁷

183 Ashcroft et al., *The Empire Writes Back*, s. 55.

184 Som Yasemin Yildiz påpekar är det uttryckligen ord av främmande ursprung, inte främmande ord, som Adorno avser när han talar om *Fremdwörter*, något som forskningen ibland har förbisett (Yildiz, *Beyond the Mother Tongue*, s. 68, 70). Gränsen för när ett främmande ord blir ett ord av främmande ursprung införlivat i målspråket är förstås flytande.

185 Theodor W. Adorno, ”Über den Gebrauch von Fremdwörtern”, *Noten zur Literatur* ([1974] 2003), s. 642.

186 Deleuze & Guattari, *A Thousand Plateaus*, s. 12.

187 Refsum, ”Flerspråkighet i nyere skandinavisk litteratur”, s. 88.

Khemiris språkliga hybriditet lägger hinder i vägen för förståelsen, tvingar varje läsare att läsa ”som en invandrare”.¹⁸⁸ Ändå gjordes *Ett öga rött* till ett exempel på genuin invandrarvenska i den litterära offentligheten. Den flerspråkiga deterritorialiseringen reterritorialiserades av recensenterna, och så var den språkliga och etniska ordningen (delvis) återställd.

Försöken att uppmärksamma det litterära språkets ”världslighet” enligt ett representationstänkande riskerar, vilket Anders Johansson diskuterar i sin *Avhandling i litteraturvetenskap*, att ”texten görs [...] till ett sekundärt uttryck för en primär verklighet, historia eller erfarenhet” och ”att man, genom att dra en gräns mellan representation och representerat, tvärtom *berövar* den dess världslighet. På den ena sidan hamnar texten, på den andra föränderligheten, ogripbarheten, mångfalden, materialiteten, värderingarna, känslorna, smutsen.”¹⁸⁹ I stället är textens styrka att kunna ge uttryck för en kaotisk mångfald *samtidigt* som den hänger ihop.¹⁹⁰ Johansson påpekar att man i stället kan

förstå litteraturen som ett drama, närmare bestämt ett triangeldrama mellan litteratur, värld och läsare, eller kanske mer precist: *text*, *historia* och *erfarenhet*. De olika komponenterna skulle visserligen kunna ges andra namn (”verklighet”, ”liv”, ”kontext”, ”verk”, ”subjekt”, ”läsare” etc.), och triangeln skulle kunna ersättas av en fyrkant, eller snarare en tetraeder, genom att ytterligare en eller flera komponenter lades till (”genus”, ”klass”, ”etnicitet” etc.). Poängen är i vilket fall som helst övergivet av föreställningen om litteraturen som ett hierarkiskt förhållande mellan ”text”, å ena sidan, och ”erfarenhet”, ”historia”, ”genus” å den andra, till förmån för en föreställning om litteraturen som en händelse, ett drama *i mötet mellan* dessa komponenter.¹⁹¹

En läsning som inte ser den litterära flerspråkigheten som en representation av verkligheten fokuserar snarare på spänningar och kontaktytor än på att söka en koherent och uttömmande tolkning av texten. Det vi får är alltså ingen ”analysmodell” för litterär flerspråkighet, inte heller ett sätt att dra en tydlig gräns mellan text och värld.

Författaren och modersmålet

När litterär flerspråkighet särskiljs från flerspråkighet i tal kan det ske med hänvisning till den *medvetenhet* som präglar skrivprocessen.¹⁹² Betoning på skrivprocess och

188 Ibid.

189 Johansson, *Avhandling i litteraturvetenskap*, s. 26.

190 Ibid., s. 146.

191 Ibid., s. 26 f., kursivering i original.

192 Gordon och Williams menar: ”When we look at code-switching in literature we are looking at a very conscious language use, unlike some instances of code-switching in speech” (”Raids on the articulate”, s. 79). Utöver ”conscious reflection” lyfter John M. Lipski fram ”the inherent correction, editing and rewriting process that accompanies any act of writing” samt att ”writing involves a clear exercise of self-consciousness” (”Spanish-English language switching in speech and literature”, s. 192).

medvetenhet hänger ofta samman med viljan att *försvara* litterär flerspråkighet. Att betona medvetenhet implicerar att författaren har kontroll över sitt språkbruk – den litterära språkblandningen skulle alltså inte vara ett resultat av bristande språkkunskaper eller avsaknad av språklig kontroll. I bakgrunden skymtar nidsbilderna av den ”halvspråkige” som inte behärskar något enskilt språk helt och fullt och med vilken man inte vill förbinda författaren till flerspråkig text. Betonandet av medvetenhet är nästan alltid ett sätt att legitimera litterär flerspråkighet och ladda den positivt.

Resonemang om medvetenhet pekar mot författaren och aktualiserar frågor om avsikt och om författarens språkliga bakgrund. Helt säkert använder sig många författare medvetet av språkblandning för att uppnå vissa stilistiska, narrativa, tematiska och inte minst politiskt laddade syften. Men det att litteratur skapas genom skrivprocesser (som ser högst olika ut för olika författare) som inbegriper redigering och reflektion medför inte med nödvändighet att all litterär flerspråkighet är medvetet infogad i texten för vissa syften. Dyliga antaganden bär spår av föreställningen att en ”ren”, enspråkig text är författarens utgångspunkt och att flerspråkigheten är sekundär, ett tillägg för att uppnå viss effekt. Att *all* litterär flerspråkighet, såväl infogade ord som andra drag av olika språk, skulle vara ett resultat av medveten reflektion hos författaren och med syfte att uppnå en specifik effekt är osannolikt.

Att avgöra vilken flerspråkighet som används medvetet och vilken som *inte* är ett resultat av författarens medvetna strävan är omöjligt. Dessutom är det av långt mindre intresse än att studera vad flerspråkighet faktiskt åstadkommer i texten, då det är texten läsaren möter och reagerar på. Att författaren eventuellt haft en viss avsikt med flerspråkigheten betyder inte att denna avsikt förverkligas i texten och än mindre att den garanterar avsedd effekt hos läsaren. Effekter varierar över tid och rum och med olika läsare. Det är inte heller otänkbart att omedveten flerspråklig interferens är litterärt produktiv. Därtill inbegriper publikationen av litterära verk en förlagsprocess där redaktörer, förläggare och språkgranskare kan påverka ett verks flerspråkighet.

Hur författarens *språkliga bakgrund* påverkar hans bruk av olika språk är likaledes en mycket komplicerad fråga som kan leda till frestande men förrädiska kausala förklaringsmodeller. Också idag verkar de mest välvilliga forskare ibland nöja sig med att förklara litterär språkblandning som att författaren flyttar ”sin egen” flerspråkighet in i sina böcker. Det sker kanske i brist på bättre redskap att analysera böckernas flerspråkighet med, men leder tyvärr till förenklingar och förvrängningar. Självfallet påverkar författarens kännedom om olika språk i någon mån hans möjlighet att använda sig av dem. Men som Doris Sommer påpekar: ”You don’t have to know a language well in order to play *with* it. In fact, it’s probably more fun to let mistakes show while you take the risk of making contact.”¹⁹³ Att man kan ta språk man inte behärskar särskilt väl i litterärt bruk är både Ahrenberg och Diktonius goda exempel på.

Antagandet att författarens språkliga bakgrund styr hans litterära språkbruk är ytterst problematiskt. Trots detta är distinktionen mellan å ena sidan ”elitflerspråk-

193 Sommer, *Bilingual Aesthetics*, s. 188. Kursiv. i original.

kiga” och å andra sidan ”folkligt flerspråkiga” författare populär, liksom antaganden om att den ”kategori” författaren tillhör styr hans litterära bruk av flerspråkighet. I *Chicano Poetics* beskriver Alfred Arteaga skillnaden mellan elit- och folkligt flerspråkiga författares litterära flerspråkighet genom att kontrastera Chicano-författarna Richard Montoya och José Antonio Burciaga med modernisterna T. S. Eliot och Ezra Pound:

The poetics of Montoya and Burciaga is similar to Eliot's and Pound's in the fact of its linguistic hybridization, but the fact of the border contributes to a different emphasis in the styles of that multilingualism. In Eliot and Pound there is much greater emphasis on quotation and literary allusion; while in Montoya and Burciaga, poetic hybridization tends to replicate the polyglot style of quotidian Chicano discourse.¹⁹⁴

Enligt Arteaga uppmärksammar Eliots och Pounds flerspråkighet ”content of that form” medan Chicanopoeterna fäster uppmärksamhet vid ”form of that form”.¹⁹⁵ Tydligt är att den senare formen av flerspråkighet värderas högre av Arteaga. Men för att upprätthålla detta motsatsförhållande måste han bortse från ett annat slags flerspråkighet hos de europeiska modernisterna: ”incorporation of common and quotidian speech”.¹⁹⁶ Även hos de europeiska modernisterna förekommer alltså annat slags flerspråkighet.

I sin översikt av den flerspråkiga poesins historia ställer sig Tino Villanueva också bakom en uppdelning i elit- och folklig litterär flerspråkighet:

It stands to reason that the bilingualism of Chicanos is more *existential*, while Eliot's and Pound's is more *referential*, *second-hand*, one might say, and bookish in its acquisition. Missing in their bilingualism (multilingualism in some instances) is the immediate context of, and their everyday relationship to, the cultures implied in the languages they quote; lacking is the drama of the lived-experience in the cultures whose languages they borrow. In short, what is absent is the poet's involvement in the daily habits and proceedings of those cultures. This, of course, does not invalidate their work in the very least; nor does it make of their poetry a lesser mode of thought or a self-discordant art.¹⁹⁷

Trots att Villanueva försäkrar att modernisternas flerspråkighet inte är sämre än Chicanopoeternas karakteriserar han den förra som präglad av avsaknad och brist (”missing”, ”lacking”, ”absent”, ”second-hand”) i jämförelse med den folkliga, ”existentiella” flerspråkigheten. Den bristfällighet Villanueva urskiljer har sitt ursprung i

194 Arteaga, *Chicano Poetics*, s. 69.

195 Ibid., s. 69.

196 Ibid., 74.

197 Villanueva, ”Brief history of bilingualism in poetry”, s. 709. Min kursiv.

kopplingen mellan språk och kultur. Chicanos flerspråkighet är *levd, upplevd*, medan modernisternas är ”boklig”, (*in*)*lärd*. Villanueva menar: ”what is reflected in these poets’ work is their individual and historical continuity in two cultures”.¹⁹⁸

Att på detta vis utgå från den existentiella flerspråkigheten hos en marginaliserad grupp och i förhållande till den karaktärisera den bildade elitens flerspråkighet som sekundär och bristfällig är helt tydligt en subversiv strategi. Som ett led i strävan att framhålla hybriditetens ställning och politiska laddning i Chicanolitteratur är den förståelig. Varje tudelning mellan elit- och folklig flerspråkighet vilar dock på generaliseringar, en dos essentialism och – framför allt – en kausal relation mellan ursprung och bruk. Eftersom föreställningar om att författarens språkliga bakgrund styr hans litterära bruk av olika språk, och i synnerhet för att föreställningar om modersmål och litterär språkblandning har varit oerhört inflytelserika i mottagandet av Ahrenbergs och förståelsen av Diktonius verk, finns det anledning att problematisera begreppet ”modersmål” och dess länk till litterärt språkbruk närmare.

Begreppet *modersmål*, och medvetenheten om det är av stor betydelse, är idag accepterade som något så självklart att det finns skäl att påminna om begreppets historicitet. Det har funnits sedan medeltiden, då det först myntades på latin, *materna lingua*.¹⁹⁹ Under 1800-talet skedde en betydande förändring i synen på språkets betydelse för individen. Herders språkfilosofi vände upp och ner på upplysningstidens syn på språket som i första hand ett kommunikationsmedel, och upphöjde kraftigt språkets betydelse. ”De som delade ett gemensamt språk delade också [enligt Herder] ett gemensamt sätt att uppfatta verkligheten, gemensamma kategorier, gemensamma perspektiv.”²⁰⁰ Eller i Leonard Forsters ordalag: ”the Romantics had discovered that languages had souls.”²⁰¹ Men innan detta skedde var språket inte den faktor som främst bestämde en individs sociala band, och språklojalitet var av mindre betydelse.²⁰² Herders filosofi bidrog i stället till att förändra verkligheten i denna riktning. När språk hade förbundits med folk och territorier blev författarnas språkval i hög grad politiska val.²⁰³

Herders språkfilosofi förutsätter att alla språk är organiska helheter, att alla har *ett* modersmål och lever bland andra som också talar detta modersmål och med vilka de hör samman.²⁰⁴ Hans filosofi är därmed tydligt enspråkighetsnormativ, och genom

198 Ibid., 710.

199 Daniel Heller-Roazen, *Echolalias. On the Forgetting of Language* (2005), s. 163, 252 (not 1).

200 Nordin, *Från tradition till apokalyps*, s. 57.

201 Forster, *The Poet’s Tongues*, s. 55.

202 ”It is clear that people in earlier centuries had a much less developed sense of what linguists have come to call ’language loyalty’ than what most of us have today” (Forster, *The Poet’s Tongues*, s. 19). – ”Språket var under tidigare perioder [d.v.s. före 1800-talet] inte en avgörande faktor vid uppkomsten av sociala band, och den språkliga identiteten hade ännu inte ideologiserats av nationella rörelser” (Erik Allardt & Christian Starck, *Språkgränser och samhällsstruktur. Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv*, 1981, s. 140).

203 Forster, *The Poet’s Tongues*, s. 55, 87. Jfr vad Forster menar om 1600-talslitteratur, bl.a. Milton: ”there is no mystique about languages; they are simply different media in which a poet can work – and can be expected to work” (ibid., s. 47).

204 Enligt en organisk metaforik betraktas språk som entiteter med varierande livskraft, och de anses

det stora inflytande den har fått på lingvistik (och indirekt på litteraturvetenskapen) leder den till begrepp som "halvspråkighet".²⁰⁵ Halvspråkig är man när man inte har *ett helt* modersmål, och man blir det genom att i barndomen komma i kontakt med flera språk. Enligt detta synsätt leder tidig kontakt med flera språk till att man inte kan ett enda ordentligt.

Som nämndes i denna avhandlings inledning skedde under 1800-talets andra hälft ett svensknationellt uppvaknande i Finland, som så småningom gav upphov till benämningar som "finlandssvensk" och "Svenskfinland".²⁰⁶ Skapandet av en finlandssvensk litteratur var i högsta grad en del av detta projekt, och en implicit förutsättning för denna litteratur var bruket av det *enda* och *rena* gemensamma modersmålet. Idén om att en persons "modersmål" lägger grunden för hennes identitet och samhörighet med andra är ofrånkomligen politisk.

Vörndaden för modersmålet har dröjt kvar i både lingvistik och litteraturvetenskaplig forskning. Inom lingvistik har enspråkighet varit implicit utgångspunkt. Herder själv var influerad av Johann Georg Hamann, som tillskrev språk olika världsåskådningar. Wilhelm von Humboldt spred i sin tur Herders filosofi inom språkvetenskapen. Hamanns, Herders och Humboldts idéer känns igen i den inflytelserika, om än starkt ifrågasatta "Sapir-Whorf-tesen", som även den bär på ett slags dyrkan av modersmålet som upphov till människans världsbild.²⁰⁷ Edward Sapir hävdade att språket ger upphov till olika sociala sätt att vara, som i sin tur ytterligare skiljer språken åt.²⁰⁸ Benjamin Lee Whorf lade tonvikt på hur grammatik och syntax skapar "tankevärldar" unika för varje språk, och resultatet är att det i slutändan inte finns någon objektiv fysisk möjlighet som alla har möjlighet att uppfatta. I deras resonemang är språken hela och avskiljbara.²⁰⁹ George Steiner påpekar i *After Babel* att Humboldts argumentation är cirkulär och Whorfs tautologisk; hos Humboldt får språket förklara kulturen som får förklara språket och hos Whorf uppfattar talaren världen annorlunda eftersom språket determinerar uppfattningen.²¹⁰

kunna födas, leva och dö. Den organiska metaforiken präglade Herders historiesyn (Nordin, *Från tradition till apokalyps*, s. 57) men har, som Daniel Heller-Roazen påpekar, funnits sedan den italienska renässansen (Heller-Roazen, *Echolalias*, s. 54 f.). Yasemin Yildiz, som har lyft fram modersmålet som enspråkighetsparadigmets affektiva knutpunkt, påpekar att själva mångfalden av språk inte är problematisk för Herder så länge språkgränserna och språkens entydiga förbindelser med separata "folk" upprätthålls (Yildiz, *Beyond the Mother Tongue*, s. 7, 10).

205 Termen "halvspråkighet" (eng. "semilingualism") introducerades enligt Suzanne Romaine i sociolingvistisk forskning i Hans-Erik Hansegårds studier av tornedalsfinska. Idén om halvspråkighet bygger på förväntningar om en balanserad tvåspråkighet som den halvspråkiga individen inte lever upp till, och har blivit hårt kritiserad inom forskningen (Romaine, *Bilingualism*, s. 232–244). Samtidigt lever en dylik uppfattning av tvåspråkighet uppenbarligen kvar i det allmänna medvetandet.

206 Se Bo Lönnqvist, "Myten om den finlandssvenska familjen" (2001), s. 27 f.

207 "It has been said that the line from Herder and Humboldt to Benjamin Lee Whorf is unbroken. Intellectually this is so" (Steiner, *After Babel*, s. 89).

208 *Ibid.*, s. 91.

209 *Ibid.*, s. 92.

210 Om Humboldt: "Civilization is uniquely and specifically informed by its language; the language

Alternativet till Herder–Humboldt–Sapir–Whorf-linjens extrema relativism är inte en universalism à la Noam Chomsky, som förfäktar universella grammatiska djupstrukturer. En sådan universalism bygger, även den, på enspråkighetsnormativa *a priori*-antaganden om separata språkssystem där variation betraktas som avvikelse. George Steiner vänder i stället helt på resonemanget utifrån en flerspråkig utgångspunkt: "Ambiguity, polysemy, opaqueness, the violation of grammatical and logical sequences, reciprocal incomprehensions, the capacity to lie – these are not pathologies of language but the roots of its genius."²¹¹ Föränderlighet, variationen hos språk och i samhällen är det bästa argumentet mot all typ av determinism. Språk förändras med användningen av dem. Människor lär sig flera språk och blandar språk. All kommunikation har inslag av översättning eller tolkning.²¹² I harmoni med Steiners språkförståelse tar Daniel Heller-Roazen upp Dantes betoning av det essentiellt föränderliga hos språket och menar själv: "Language has no being beyond its drifting parts"²¹³

Om vi inte tar upplevelsen av att leva i ett helt, avskiljbart språk som utgångspunkt, utan i stället ett liv med flera språk som går in i och ut ur varandra – vilket ju faktiskt är det vanligaste, globalt sett – ser saken alltså annorlunda ut. Doris Sommer anser att man utifrån en flerspråkig synvinkel "would have to question what native language means today, whether it is a single code or whether 'native' language is an archaic signifier too narrow to name the bi- or trilingual cultural homes that so many writers inhabit".²¹⁴ Detta är centralt för min förståelse av både Ahrenberg och Diktonius författarskap.

I forskning om flerspråkighet och litteratur lever modersmålets hegemoni kvar bl.a. i uppdelningen mellan elit- och folklig flerspråkighet i litteratur, kategorier baserade på författarens språkbakgrund. Även Steven G. Kellmans begrepp *translingualism* vilar på föreställningen om modersmålet och dess vikt – "translingual" är man om man skriver på ett annat språk än sitt modersmål, vilket förutsätts vara av stor personlig och litterär betydelse.²¹⁵ Enligt Kellmans synsätt gör Sapir-Whorf-tesen flerspråkighet till något befriande: "It enables us to entertain feelings and thoughts unavailable to the monolingual."²¹⁶ Visserligen kan flerspråkighet upplevas befriande för författaren, vidga hans tankevärldar och vara av stor betydelse

is the unique and specific matrix of its civilization. The one proposition is used to demonstrate the other and vice versa" (ibid., s. 88). Om Whorf: "It is tautological to argue that a native speaker perceives experience differently from us because he talks about it differently, and then infer differences of cognition from those of speech. Behind such inference lies a rudimentary, untested scheme of mental action" (ibid., s. 97).

211 Ibid., s. 246.

212 Ibid., s. xii.

213 Heller-Roazen, *Echolalias*, s. 97.

214 Doris Sommer, "Contrapuntal languages. The games they play in Spanish" (2002), s. 268.

215 Kellman skiljer mellan "ambilinguals" och "monolingual translinguals" – de förra skriver på flera språk medan de senare bara skriver på ett "främmande" språk (Kellman, *The Translingual Imagination*, s. 12).

216 Ibid., s. 36.

för hans verk. Begreppet ”translingualism” synliggör också en (stor och varierad) grupp författare och därigenom att språkbyte kännetecknar en ansenlig del av den moderna litteraturens omistliga författarskap. Men det är knappast så att flerspråkigheten ger författaren tillgång till två (eller flera) språks ”världsåskådningar” i stället för den enda han tidigare skulle ha rört sig med. Något dylikt innebär endast ett fångelse med två eller tre, i stället för ett rum – fångenskap i av språket avhängiga ”världsåskådningar” är det trots allt. Som jag har påpekat tidigare: förändring sker redan ”inom” ett språk.

Att klivet från ett språk till ett annat inte är klivet från en världsåskådning till en annan betyder inte att språk är utbytbara verktyg och att flerspråkighet och språkbyten inte är betydelsefulla. Som Sommer uttrycker saken: ”Even if I can say the same thing or idea in more than one language, switching from one to another performs points of entry or exclusion, and it sets off different sounds-like associations or etymological echoes.”²¹⁷ Med olika språk vänder vi oss till eller från olika människor. Ord bär på spår av de bruk som de har satts i. Deras betydelse påverkas av språkens betydelse för oss, som oftast beror på helt andra faktorer än inomspråkliga kriterier, något jag diskuterar nedan.

För Deleuze och Guattari finns inget naturligt modersmål: ”There is no mother tongue, only a power takeover by a dominant language within a political multiplicity.”²¹⁸ De talar här om språk på en samhällelig nivå, men det samhällliga och det individuella är förbundna med varandra. Vi föds måhända till ett språk, men det att vi kallar en viss varietet för vårt modersmål (utifall vi faktiskt kallar *en* varietet vårt modersmål) och förknippar det med en grupp människor, är något som är knutet till politiska och historiska processer.²¹⁹

Litteratur handlar för Deleuze om ”a decomposition or destruction of the maternal language, but also the invention of a new language within language.”²²⁰ Litteraturens språkbruk förmår göra oss främmande för det ”modersmål” vi kallar vårt. Genom litteraturen förmår vi göra motstånd mot både språkliga regler och de maktanspråk reglerna tjänar. Litteraturen förmår visa upp den variation som oundvikligen ligger inuti standardspråket, samt att språk är heterogena och föränderliga, inte organiska helheter. Som Heller-Roazen framhåller omöjliggör språkets luckerhet och föränderlighet dess karaktär av genuint modersmål:

[...] no matter what language one speaks, and no matter how many one may learn and one may forget, there is none that does not open onto another, there

217 Sommer, *Bilingual Aesthetics*, s. xviii. Hur dessa ”sounds-like associations or etymological echoes” kan ta sig uttryck rent konkret kan man se hos Diktonius i avsnittet ”Kroppen full av ord” i del III.

218 Deleuze & Guattari, *A Thousand Plateaus*, s. 8.

219 Heller-Roazen kallar nationalspråk för ”those official idioms of political associations” (Heller-Roazen, *Echolalias*, s. 92).

220 Deleuze, ”Literature and life”, *Essays Critical and Clinical*, s. 5. Detta åstadkommer man enligt Deleuze med syntaktiska medel.

is none that can be fully "native." In this sense, no tongue is truly a "mother tongue", not even one's mother's.²²¹

Språk bär alltid med sig förbindelser till andra språk som de inte kan avskiljas ifrån på ett fullständigt vis, och är därför alltid främmande. Monika Schmitz-Emans lyfter fram att varje språks variation, det att varje språk är flera språk, gör tydligt, "daß 'Einsprachigkeit' nur eine theoretische Hilfskonstruktion ist – bezogen auf Sprachgemeinschaften wie auch auf den einzelnen Sprachbenutzer".²²² *Enspråkighet är en teoretisk hjälpkonstruktion.*

Trots den avnaturaliserande ansatsen kring modersmålet rör sig Deleuze i diskussionen av "mindre litteratur" fortfarande med den enspråkighetsnormativa idén om ett *eget* språk som författaren ska befria sig från. Det främsta sättet att ägna sig åt ett mindre bruk av språk är att bli en främling i *sitt eget* språk: "To be a foreigner, but *in one's own tongue*, not only when speaking a language other than one's own. To be bilingual, multilingual, but in *one and the same language*, without even a dialect or patois."²²³ Uttalandet indikerar att flerspråkig litteratur, hur mycket den än ägnar sig åt deterritorialisering, inte är "mindre". I ett annat sammanhang påstår Deleuze om mindre litteratur:

This is not a situation of bilingualism or multilingualism. We can easily conceive of two languages mixing with each other, with incessant transitions from one to the other; yet each of them nonetheless remains a homogeneous system in equilibrium, and their mixing takes place in speech. But this is not how great authors proceed, even though Kafka is a Czech writing in German, and Beckett an Irishman (often) writing in French, and so on. They do not mix two languages together, not even a minor language and a major language [...]. [... A great writer] is a foreigner in his own language: he does not mix another language with his own language, he carves out a nonpreexistent foreign language within his own language.²²⁴

Här säger Deleuze rent ut att mindre litteratur inte handlar om att blanda olika språk. Den flerspråkiga litteratur han beskriver tycks skilja sig från traditionell enspråkig litteratur bara genom att innehålla flera stabila homogena språkssystem. Mindre litteratur handlar i stället om att utnyttja språkets inneboende variation och driva den längre, vilket resulterar i ett främmande språk i språket.

Deleuze och Guattari utvecklar "mindre litteratur" utifrån Kafkas författarskap. När Kafkas tyska blir "mindre" är det delvis genom att den präglas av trycket från

221 Heller-Roazen, *Echolalias*, s. 176.

222 Schmitz-Emans, "Literatur und Vielsprachigkeit. Aspekte, Themen, Voraussetzungen", s. 23.

223 Deleuze & Guattari, *A Thousand Plateaus*, s. 109. Min kursiv.

224 Gilles Deleuze, "He stuttered", *Essays Critical and Clinical*, s. 109 f.

tjeckiskan.²²⁵ Kafka är en mindre författare på ”sitt eget” språk tyska, men han är det också i kraft av relationen han har till tjeckiska, jiddisch och hebreiska, *om än inte på samma sätt*. Delvis är frågan om huruvida språkblandning kan skapa mindre litteratur en definitionsfråga. Den språkblandning Deleuze nämner sker i tal. Många litterära verk begränsar inte flerspråkighet till dialogen. Dessutom är flerspråkighet inte bara lexikal; även syntaktiska och semantiska influenser kan betraktas som flerspråkighet. ”The atypical expression constitutes a cutting edge of deterritorialization of language”, skriver Deleuze och Guattari.²²⁶ Ett strålande sätt att skapa dylika atypiska uttryck är språkblandning i form av direktöversättningar eller syntaktisk fusion.

I sin strävan att skilja flerspråkighet och mindre litteratur åt betraktar Deleuze och Guattari Joyces radikala flerspråkighet som att författaren ”genom överflöd och överbestämning [...] sätter alla världens reterritorialiseringar i spel”.²²⁷ Men i *Ordens asyl* (2011) visar Anders Olsson utifrån ett exillitterärt perspektiv hur språken i Joyces verk ingår ”nyckfulla och ofta monstruösa föreningar”, och språkblandningens ”innebörd styrs av det nödvändigtvis nyckfulla utbytet mellan text och läsare”.²²⁸ Joyces litterära språkbruk visar även, genom ”metodiskt överskridande av språkbarriärer”, på otillräckligheten i en uppfattning av språk som kod.²²⁹ Betraktat i deleuzianska termer fungerar Joyces flerspråkighet de- och inte reterritorialisering här – den upplöser territorialiteter kring litterär auktoritet, språkgränser och språk som kod.²³⁰

I sin artikel om flerspråkighet och deterritorialisering hos Jonas Hassen Khemiri och Øyvind Rimbereid tar Christian Refsum upp Deleuzes gränsdragning mellan flerspråkig och mindre litteratur, och förefaller acceptera den. Hos Rimbereid, där hybridiseringen är långt driven, menar Refsum ändå att det trots allt ser ut ”til å være en forbindelse i Rimbereids forfatterskap mellom hans interesse for oversettelsen, den stammende og mindre litteraturen, samt den flerspråklige litteraturen”.²³¹ Refsum iakttar också hur både Khemiri och Rimbereid, genom just flerspråkighet och hybridisering, ”søker å lage et eget språk i språket; i deleuzianske termer innebærer det å opprette deterritorialiserende fluktlinjer som undergraver både nasjonalspråket og den store litteraturens konvensjoner”.²³² Även om flerspråkig litteratur underkänns

225 Deleuze & Guattari, *Kafka. Mot en mindre litteratur*, s. 49.

226 Deleuze & Guattari, *A Thousand Plateaus*, s. 110. Deleuze skattar förvrängning av syntaxen högst: ”The creation of words or neologisms is worth nothing apart from the effects of syntax in which they are developed” (Deleuze, ”Literature and Life”, *Essays Critical and Clinical*, s. 5).

227 Deleuze & Guattari, *Kafka. För en mindre litteratur*, s. 41.

228 Anders Olsson, *Ordens asyl. Inledning till den moderna exillitteraturen* (2011), s. 78 f.

229 Ibid., s. 81.

230 Olsson är kritisk till tanken om ”mindre litteratur”. Min poäng ovan är endast att Olsson tydligt visar hur Joyces språkbruk kan förstås i termer av subversiv gränsöverskridning, något som enligt ett deleuzianskt tänkesätt torde utgöra deterritorialisering av en hegemonisk språkuppfattning. Deleuze har således en begränsad syn på Joyces litterära flerspråkighet om han bara räknar in den som reterritorialisering.

231 Refsum, ”Flerspråkighet i nyere skandinavisk litteratur”, s. 91.

232 Ibid., s. 93.

som ”mindre” på grund av erkända språkgränser, åstadkommer den uppenbarligen mycket av det den s.k. mindre litteraturen gör.

Deleuzes (och Guattaris) framhållande av ”det egna” språket som utgångspunkt för mindre litteratur bär onekligen på ekon av tanken om det enda och privilegierade modersmålet, oförenlig med deras framhållande av språkets pragmatik. Men även om vi överger tanken på det naturgivna modersmålet och i stället talar om erkända språkgränser – att det är modersmålet som måste göras främmande därför att det är modersmålet som genom den privilegierade ställning det intar utgör det hegemoniska territoriet – är det i min mening inte hållbart att reservera skapandet av ”mindre” litteratur för det egna språket. Det är det åtminstone inte om vi sätter *bruket* först – och det är just vad ”mindre” och ”större” språk och litteratur är: ”two different treatments of language”.²³³ Utifrån en pragmatisk språksyn där bruk står i centrum, språkgränser är luckra och re- och deterritorialiseringsrörelser upprättas i texten (och dess förbindelser med världen) finns det ingen anledning till att mindre litteratur under vissa omständigheter inte kunde skapas genom olika former av språkblandning. Deleuzes uttalanden om att författaren helt och hållet blir mindre på sitt eget språk bär också på spår av ett antingen-eller-tänkande som känns märkligt icke-deleuzeianskt.

Deleuzes resonemang kring litteratur tycks anta att författaren har ett språk som han kan kalla sitt eget och därefter försöka bebo som en främling. I *Den andres enspråkighet* kallar Jacques Derrida modersmålet för ”ett språk som man tilldelar en kraft av ursprunglighet”.²³⁴ Derrida påpekar också: ”Det så kallade modersmålet är aldrig rent naturligt, ej heller *eget* eller *beboeligt*.”²³⁵ Derrida tar upp hur språk tilldelas oss på olika sätt, i olika hög grad. En vit fransman och en algerisk-judisk-fransk kvinna har t.ex. inte samma tillträde till det som kallas ”det franska språket”. Även om det inte finns något eget och naturligt modersmål är den koloniserades, minoritets- eller exilförfattarens position annorlunda än den s.k. enspråkige västerlänningens. Den förras alienation från språket är re-markerad och dubbel.²³⁶

Vår relation till våra språk formas av omständigheter i vår fysiska verklighet – vilken hudfärg vi har, vilket namn vi bär, vem som styr i det land där vi bor. Klart är att människor kan ha olika slags betydelsefulla relationer till *flera* språk. Gustavo Pérez Firmat använder begreppet ”tongue ties”, bokstavligen ”tunghäfta”, på ett nytt och avvikande sätt för att utforska hur de känslomässiga band som författare har till olika språk kan vara litterärt produktiva eller hämmande. Dessa ”tungoband” kan ha personliga, politiska eller ytterligare ursprung. Pérez Firmat betonar:

[T]here is no model, no rule, no syntax, for the relation between Spanish and English or (more generally) between a first and a second language; the same

233 Deleuze & Guattari, *A Thousand Plateaus*, s. 118. Min kursiv.

234 Jacques Derrida, *Den Andres enspråkighet eller den ursprungliga protesens* ([1996] 1998), s. 86.

235 *Ibid.*, s. 88. Min kursivering.

236 *Ibid.*, s. 89.

tongues tie different speakers differently. [...] Perceptions of difference emerge from personal history, not linguistic theory.²³⁷

Vi knyter an till olika språk på olika vis. Det finns inget schema för hur vi måste göra det. Som ord avger modersmål intima associationer; det signalerar anknytning, att det kommer färdigt, givet till oss från modern vi alla antas ha, i livmodern eller med modersmjölken vi alla antas få. Men Pérez Firmat påminner oss: ”Just as it is possible never to have met one’s parents, it is possible to be ignorant of one’s mother tongue. The maternal denotes attachment, not skill; affinity, not fluency; familialness, not familiarity.”²³⁸ Om modersmålet är ett språk som ges en kraft av ursprunglighet, kan det också betraktas som ett språk som ges en kraft av anknytning och tillhörighet – oavsett om vi kan tala det eller inte.²³⁹ Hana Wirth-Nesher menar: ”not knowing a language is not an indicator of its influence, since it may be harder to abandon what cannot be grasped”.²⁴⁰

Att modersmålet som begrepp och ideologi är en konstruktion gör inte att det inte kan uppfattas, *kännas* verkligt och viktigt – och därigenom få stor betydelse. Yasemin Yildiz, som har betonat idén om det enda modersmålet som den enspråkighetsnormativa nationalistiska språksynens paradbegrepp, talar om betydelsen av att inte försöka bortse från modersmålet idé och dess inflytande utan i stället: ”to *work through* the mother tongue and not simply sidestep its force”.²⁴¹ I mina läsningar av Ahrenbergs och Diktonius flerspråkighet är modersmål ett viktigt begrepp som texterna förhåller sig till – och problematiserar. Viktigt att hålla i åtanke är dock idén om modersmålet som historiskt fenomen, och dess förbindelse till nationalismen och dess språksyn.

Efter denna problematisering av (författarens) *språktillhörighet* återvänder jag till frågan om sambandet mellan författarens språktillhörighet och språkkunskaper å ena sidan och hans litterära flerspråkighet å den andra. Lika lite som det finns ett schema för hur människor knyter an till olika språk finns det ett direkt samband mellan anknytning och kunskap, mellan kunskap och litterärt ibruktagande och mellan anknytning och litterärt ibruktagande.²⁴²

237 Gustavo Pérez Firmat, *Tongue Ties. Logo-Eroticism in Anglo-Hispanic Literature* (2003), s. 162.

238 Ibid., s. 4.

239 Yasemin Yildiz påpekar också hur allt det som anses rymmas i modersmålet i själva verket kan vara fördelat på flera språk: ”what is called the ‘mother tongue’ combines within it a number of ways of relating to and through language, be it familial inheritance, social embeddedness, emotional attachment, personal identification, or linguistic competence. Contrary to the monolingual paradigm, it is possible for all these different dimensions to be distributed across *multiple* languages” (Yildiz, *Beyond the Mother Tongue*, s. 205).

240 Wirth-Nesher, *Call It English*, s. 4.

241 Yildiz, *Beyond the Mother Tongue*, s. 13 f.

242 Ett knippe antologier med flerspråkiga författares texter om sina språk och sitt skrivande visar med all tydlighet hur olika dessa bindningar kan se ut och ta sig uttryck: se *Lives in Translation. Bilingual Writers on Identity and Creativity* (ed. Isabelle de Courtivron, 2003), *Switching Languages. Translingual Writers Reflect on Their Craft* (ed. Stephen G. Kellman, 2003) samt *Mitten durch meine Zunge. Erfahrungen mit Sprache von Augustinus bis Zaimoğlu* (Hrsg. Brigitta & Thomas Busch, 2008).

Dessutom kan flerspråkigheten hos s.k. ”elitflerspråkiga” författare vara en integrerad och mångsidig del av författarskapet. Att författaren har lärt sig ett språk senare i livet eller att vissa språk är ett resultat av bildning utesluter inte att dessa språk har en grundläggande betydelse för honom personligen, och för författarskapet. I *Ordens asyl* visar Anders Olsson hur ”exilen som språktillstånd”, något som i praktiken ofta kretsar kring flerspråkighet, får en grundläggande inverkan på författarskap som James Joyces, Samuel Becketts och Paul Celans.²⁴³ Olsson visar också på svårigheterna i, och det problematiska med, att dra en tydlig gräns mellan ”frivillig” och ”ofrivillig” exil.²⁴⁴ Något liknande gäller flerspråkighet – var dras gränsen mellan existentiellt och bildat, omistligt och valbart? Visst är makt, en författares nationalitet, kön och position i förhållande till språket av stor vikt, liksom som vad som sätts på spel när någon yttrar sig på ett visst sätt. Men här är både *bruket* och *omständigheterna* centrala – inget kan avgöras på förhand.

Då mitt ämne är textuell flerspråkighet får frågor om författarens språkkunskaper på ett sätt stå tillbaka till förmån för studium av texternas uttryck. Leonard Forster påpekar i *The Poet's Tongues*: ”For my purpose it is sufficient to note that certain languages were used in certain combinations in certain ways. The question of proficiency is always a difficult one to solve on written evidence alone [...]”²⁴⁵ Jag är inte intresserad av vad den textuella flerspråkigheten berättar om Ahrenbergs och Diktonius språkkunskaper. Däremot är jag i allra högsta grad intresserad av författarens *föreställningar* om sin egen språktillhörighet och sina språkkunskaper, och den mottagande omgivningens föreställningar om dem – och i synnerhet hur dessa föreställningar påverkar förståelsen och värderingen av den textuella flerspråkigheten. Det berättar nämligen en hel del om normer för språk och språklig renhet i den värld där texten skrivs och blir läst.

Läsaren och förståelsen

På samma sätt som det har ställts krav på språkkunskaper hos författaren till flerspråkig text har en mängd påståenden gjorts angående vilken läsare den flerspråkiga texten kräver. K. Alfons Knauth hävdar: ”Basically, multilingual literature needs mul-

243 ”De författare som undersökts här visar på helt olika sätt exilen som språktillstånd. Men alla utmärks de av en viss rubbning av det konventionellt måttfulla. Det leder till monomani och problematisering av språket, där Joyce vilt blandar språkstammar i ett lustfyllt Babel och där Beckett borrar sönder språket tills intet återstår. Celan klyver orden och frigör vandrande stavelser, Sachs upphäver tyngdkraften och får ordet att dansa, medan Sebald spinner in orden i väldiga kokonger av minne och vittnesbörd” (Olsson, *Ordens asyl*, s. 206). Här ska även nämnas antologin *Languages of Exile. Migration and Multilingualism in Twentieth-Century Literature* (2013), redigerad av Axel Englund och Anders Olsson, där exilens språkliga återverkningar i en mängd europeiska författarskap undersöks. Tyvärr utkom antologin vid en sådan tidpunkt att jag inte har haft möjlighet att beakta den i föreliggande arbete.

244 Olsson, *Ordens asyl*, s. 8 ff.

245 Forster, *The Poet's Tongues*, s. 18.

tilingual readers, that's why usually they are not made for a mass readership."²⁴⁶ Och Pirkko Lilius anser: "Flerspråkig litteratur förutsätter enligt min mening i princip en flerspråkig publik."²⁴⁷ Saara Haapamäki och Harriet Eriksson är vagare i sina slutsatser men postulerar ändå ett samband mellan en "publik" och flerspråkighetens form.²⁴⁸ Merete Mazzarella uttrycker sig mera drastiskt:

För författare som skildrat det moderna Helsingfors – som Kjell Westö – har det känts alldeles nödvändigt att använda finska slangord. Det är givet att det är frestande för finlandssvenska författare att ge sina verk autenticitet genom att blanda in finskan. [...] Det är emellertid också givet att finlandssvensk litteratur upphör att vara finlandssvensk – och framför allt: blir obegriplig i Sverige – om finskan får en framskjuten plats.²⁴⁹

Finlandssvensk litteratur skulle inte bara förlora sin identitet som finlandssvensk, "framför allt" skulle den bli "obegriplig" i Sverige om den innehöll för mycket finska. Här närmar sig Mazzarella det "sverigesvenska förlagsargument" som har varit så framträdande i diskussionen om den finlandssvenska litteraturens språk ända sedan 1800-talets slut. Charlotta af Hällström-Reijonen, som har myntat termen, menar:

Med det sverigesvenska förlagsargumentet menar jag en argumentering för att finlandssvensk skönlitteratur måste vara skriven på en korrekt svenska utan finlandssvenska särdrag för att godtas i Sverige; detta för att inte försvåra försäljningen av finlandssvensk litteratur i Sverige. Synvinkeln kan variera i någon mån; det kan t.ex. gälla förläggarnas ovilja att ge ut finlandssvenska böcker, men det kan också handla om en rädsla för sverigesvenska läsaes irritation över finlandssvenska särdrag i språket. [...] Ibland betonas språkets instrumentella funktion, ibland den identitetsskapande funktionen.²⁵⁰

af Hällström-Reijonen behandlar uttryckligen finlandismer, d.v.s. "inomspråkliga" särdrag, och slutsatsen av hennes undersökning är "att de sverigesvenska förlagen hade en förhållandevis liberal inställning till finlandismer och att den vikt som tillmättes ar-

246 K. Alfons Knauth, "Translation & Multilingual Literature as a new field of research in between Translation Studies and Comparative Literature" (2011), s. 17.

247 Lilius, "Om språkval i den finlandssvenska litteraturen", s. 112.

248 "[...F]örfattarens och mottagarens eventuella flerspråkighet samt det faktum att flerspråkigheten utgör eller inte utgör ett centralt tema i den litterära texten har konsekvenser för dess form, i detta fall för frågan om språkväxlingens närvaro eller frånvaro och karaktär" (Haapamäki & Eriksson, "Att analysera litterär flerspråkighet", s. 49). "Vi tycker oss se vissa tendenser som tyder på att ju bättre kunskaper författaren och publiken har i de språk som ingår i språkväxlingen och ju mer centralt element flerspråkigheten är i en litterär text, desto mer sannolikt är det att språkväxlingen är manifest, frekvent, ommarkerad och integrerad" (ibid., s. 50).

249 Merete Mazzarella, "Vad är finlandssvensk litteratur?" (2002), s. 229.

250 Charlotta af Hällström-Reijonen, "Tavaststjerna i provinsialismernas snårskog" (2007), s. 155.

gumentet i diskussionen om den svenska skönlitteraturen i Finland har varit orimligt stor.²⁵¹ Men som forskningslitteraturen visar har samma argument använts om inslag av finska: den flerspråkiga texten blir obegriplig för enspråkigt svenska läsare.

Den flerspråkiga textens förmåga att vända sig till och från olika läsare, dess förmåga att inkludera och exkludera dem, har betraktats som ett av den litterära flerspråkighetens kännemärken och förbundet med flerspråkighetens ”metapragmatiska”, ”symboliska” eller ”politiska” potential, beroende på vilken terminologi man väljer.²⁵² Flerspråkighetens identitetspolitiska potential hänger samman med läsarna.²⁵³

Den första distinktionen mellan olika typer av litterär flerspråkighet som Johanna Laakso gör är mellan det hon kallar ”exclusive” och ”inclusive multilingualism”. Här är läsaren central. ”Exkluderande flerspråkighet” handlar enligt Laakso om att beskriva ”den Andre”, som varken författaren eller läsaren identifierar sig med.²⁵⁴ ”Inkluderande flerspråkighet” däremot, ”is describing and targeting ‘us’ and ‘our multilingual reality’, something the readers can identify themselves with”.²⁵⁵ Märk väl ställer Laakso inte upp på den uppdelning i elit- och folklig flerspråkighet som jag diskuterade i samband med författaren; hon framhåller i stället att inkluderande

251 af Hällström-Reijonen, *Finlandism och språkvård från 1800-talet till i dag*, s. 90.

252 Till ”metapragmatiska” funktioner räknar Lenora A. Timm språkblandningens förmåga att genom inklusion och exklusion definiera särskilda relationer till läsarna vilket skapar spänning i den mottagande omgivningen (”Y se hinchá into armor”, s. 104 f.); Carla Jonsson tar upp språkblandningens förmåga ”to signal ethnic belonging, solidarity with the ingroup” som en av dess ”globala funktioner” (Jonsson, *Code-switching in Chicano Theater*, s. 248) och Gordon och Williams resonemang om glossering och politisk effekt hos språkblandning bygger på huruvida den enspråkiga läsaren inkluderas eller exkluderas i den mån främmande element översätts. Se avsnittet ”Glossering” i kapitel 2.

253 Det är i detta sammanhang jag förstår Trygve Söderling som talar om fennicism och finlandism som en identitetspolitisk strategi för att ”via den litterära offentligheten lyfta fram och återbörda vårt språk till oss som i vardagen talar just så här” (”Den fiktiva stadens fiktiva språk”, *Hufvudstadsbladet* 6/3 2005). Här menar Söderling knappast att litteraturens flerspråkighet måste följa mönster för språkblandning i tal – den identitetspolitiska effekten hör snarare samman med att textens flerspråkighet igenkänns och accepteras som ”vår” av läsarna. Charlotta af Hällström-Reijonen tar i i sin undersökning av det sverigesvenska förlagsargumentet upp en grupp ”offensiva” debattörer varav Söderling är en; dessa ”vill tvinga läsarna i Sverige att konfronteras med språkformer om vara används i Finland” och där ”den identitetsskapande funktionen hos det skönlitterära språket” framhålls (”Tavaststjerna i provinsialismernas snårskog”, s. 163). af Hällström-Reijonen diskuterar försvaret av finlandism och dialekt, men samma argument är giltiga för inslag av finska i litteratur.

254 ”By exclusive multilingualism I mean the use of foreign elements to describe or characterise ‘the Other’. Typically, this appears in the dialogue. Agatha Christie’s Hercule Poirot is a stereotypical example of a French speaker whose foreignness is constructed with his use of French phrases. In this case, the English-speaking target audience will recognise Poirot’s foreign phrases as French but not necessarily understand every word. When giving the French words into the mouth of this fictional character or reading them, Agatha Christie or her readers do not identify themselves with the French language, and this is not even expected” (Laakso, ”Linguistic approaches to Finno-Ugric literary multilingualism”, s. 30).

255 Ibid.

flerspråkighet både kan vara ”hög” och ”låg”: ”What is essential here is the identification with multilingualism and pride in being able to freely cross the language border”.²⁵⁶ Laaksos resonemang bygger på idén om ett slags pakt mellan författare och läsare, vare sig flerspråkighet ska markera avstånd till ”den Andre” eller markera en flerspråkig gemenskap. Onekligen kan dylika effekter av flerspråkighet uppstå, men de är långt ifrån givna eller de enda effekter man kan tänka sig. Som grundläggande differentieringskriterium är uppdelningen i exkluderande och inkluderande flerspråkighet därför problematisk.

I *Bilingual Aesthetics* (2004) tar Doris Sommer upp Viktor Sjklovskijs formalistiska begrepp *främmandegöring* (ry. ”ostranenie”) som det litteräras kännetecken. I Sommers förståelse av främmandegöring blir det uppenbart att den är själva länken mellan estetisk och politisk effekt:

Wordplay, distractions, detours, *foreign words* are among the devices of deliberate roughness that make up literary technique for Shklovsky. [...] Ironically, and in the same spirit of Shklovsky’s provocations, the delays or difficulties that English-only readers may encounter in a multilingual text probably make them better targets for aesthetic effects than readers who don’t stop to struggle. [...] Roughness can irritate the senses pleasantly enough to notice both the artist at work and a refreshed world that may have grayed from inattention.²⁵⁷

För Sommer uppstår estetiska effekter genom överraskning som förhöjer varseblivningen. Läsarens roll är, till skillnad från vad som är fallet i diskussionen av den på sätt och vis besläktade termen ”aktualisering”, mycket synlig i Sommers resonemang om främmandegöring.²⁵⁸ Den estetiska upplevelsen innebär för Sommer att läsaren dras med i oförutsägbara språkliga lekar. ”Surprise at what we assumed was familiar is the trigger both for aesthetics, where it produces an effect of estrangement, and for humor, where it ignites an explosion of laughter.”²⁵⁹ Både i fråga om främmandegöring och humor sker en perspektivförskjutning mellan familjärt och främmande. Inte bara det som betraktas sätts in i ett nytt perspektiv, också betraktarens, läsarens, position förskjuts. I flerspråkiga texter, som så explicit bjuder upp och ger korgen åt olika läsare, läggs fokus såväl på texten som på läsaren själv.

Sommer kallar främmande ord för ”foreign disturbances” och menar:

In the asymmetry of reception that they impose, in the deferred stress or delayed apprehension of meaning, in the skipped beat of a conversation that achieves the rhythm of a joke, spaces open up to esthetic and political experiment.

256 Ibid.

257 Sommer, *Bilingual Aesthetics*, s. 30.

258 Se ovan, *Flerspråkighet, normbrott och effekt*.

259 Sommer, *Bilingual Aesthetics*, s. 33.

Skewed rhythms and dissonant notes are more than noise; they are the very conditions of possibility for liberal improvisation. [...] Blockage comes, instead, from rushing to fill the gaps, from understanding too quickly or empathizing.²⁶⁰

Flerspråkighetens effekt skapas i mötet mellan text och olika läsare, som i det ”asymmetriska mottagande” den flerspråkiga texten skapar och hur den fördröjer eller försvårar förståelse. Doris Sommer uppmanar läsaren att inte skynda sig med att täppa till luckorna och göra flerspråkigheten *begriplig* – ”comprehension”, påminner hon oss, ”still means grasping, seizure”.²⁶¹ Sommer tar fasta på språkets sociala karaktär och förankring i en värld där människor läses efter sina kroppar, i kategorier som ras och kön. När flerspråkigheten bryter mot normen och främliggör den och det språk som bygger upp världen omkring oss, blir både språket och världen nya. Det som däremot saknas hos Sommer är antaganden om normens naturlighet; tvärtom tar hon sin utgångspunkt i variationen.²⁶² Främmandegöringen sker i världen, och högst konkret, genom språkbruk.²⁶³

Främmandegöring kan ske på flera nivåer i den flerspråkiga texten, något som Rosa Maria Bollettieri Bosinelli behandlar med utgångspunkt i Joyces flerspråkiga prosa. Bosinelli använder sig av en terminologi hämtad från översättningsforskningen, men menar att hon lika gärna kunde ha använt sig av en formalistisk (Sjklowskijsk) sådan.²⁶⁴ Främmande ord kan utgöra hinder på vägen till förståelse (”interruptions along the road to understanding”) och ligga till grund för en estetisk främmandegöring.²⁶⁵ Men Bosinelli visar också hur Joyces bruk av italienska ord i *Ulysses* liknar hans bruk av engelska ord, och hur språkspelen är en del av en språkfilosofi där vi *alla* är främlingar i språket.

The estranging power of Joyce's word choices functions to create a peculiar dialogue with his readers, based on an unwritten pact of cooperation that invites us to overcome the frustration of obscurity and accept the universal truth that misunderstanding, equivocation, misinterpretation, and misreading are part and parcel of any attempt at communication.²⁶⁶

260 Sommer, ”Contrapuntal languages”, s. 273.

261 Doris Sommer, *Proceed With Caution, When Engaged By Minority Writing in the Americas* (1999), s. x.

262 Se även ”Författaren och modersmålet”.

263 Sommer fäster stor vikt vid överraskning, men hon förklarar också att hon föredrar de ryska formalisternas litteraturuppfattning eftersom ”it makes more of roughness and uneasiness than of the beautiful polished product” (Sommer, *Bilingual Aesthetics*, s. 62). Den viktiga frågan blir ”What makes art work?”, inte frågan om god eller dålig konst (ibid., s. 65).

264 Bosinelli, ”Joyce slipping across the borders of English. The stranger in language”, s. 408 (i not).

265 Ibid., s. 396.

266 Ibid., s. 407.

För Sommer och Bosinelli är fördröjning och missförstånd snarast aspekter av en annan förståelse av förståelse och kommunikation. Litterär flerspråkighet kan i själva verket vara ett strålande medel med vilket förståelse kan problematiseras. ”Wir alle sind in Babel”, som Monika Schmitz-Emans påminner oss.²⁶⁷

En problematisering av litterär flerspråkighet och förståelse handlar delvis, men inte enbart, om att lämna den idealiserade föreställningen om relationen författare–text–läsare i förenhetligande termer av sändare–budskap–mottagare därhän. Jag har redan diskuterat hur relationen mellan text och värld, och mellan författare och språkbruk, är mera komplext än att författaren tar sina ”egna” språkkunskaper i bruk på ett representativt sätt för att förmedla ett budskap till en viss publik, vars språkliga kompetens han har bedömt.²⁶⁸ ”There is no ideal speaker-listener, any more than there is a homogeneous linguistic community.”²⁶⁹ Den flerspråkiga texten vänder sig till olika läsare på olika sätt, men det betyder inte att den flerspråkiga läsaren utgör den ideala publiken och att enspråkiga läsare eller läsare som behärskar en del av textens språk enbart stängs ute. Om främmandegöring anses vara en väsentlig aspekt av vad litteratur kan åstadkomma – om litteratur alltså inte betraktas som förmedling av information om ett skildrat objekt – är dessa skenbart icke-ideala läsare i själva verket alldeles ypperliga måltavlor för flerspråkig text, eftersom möjligheten är stor att de reagerar på det främmande i textens språk.

Men en problematisering av flerspråkighet och förståelse handlar också om olika sätt som man kan förstå något på. Clas Zilliacus menar att ”begriplighetskravet” på finlandssvensk litteratur har kompletterats med semiotisk betydelse:

Jag framkastar att om man tidigare brukat kräva att främmandespråkiga markörer skall vara begripliga, har detta krav i dag supplerats av en semiotisk funktion hos dem: de markerar ett annorlundaskap som förvisso registreras men inte till fullo måste begripas. Skälet må vara modern tolerans eller postmodern likgiltighet, men det har gjort själva skrivhandlingen mindre hämmad. I vårt lokala fall innebär det att finlandssvenska får bete sig som man gör inom tvåspråkiga kulturer som *inte* har körts genom tvättprogram.²⁷⁰

Främmande ord måste alltså inte kunna översättas för att ha effekt eller vara betydelsefulla, det räcker att läsaren förstår att något är annorlunda (”det finns andra sätt att tala/skriva”). Som Reed Way Dasenbrock poängterar i anslutning till s.k. ”multikulturell litteratur” är det viktigt att göra en distinktion mellan *begripligt* och *betydelsebärande*:

267 Schmitz-Emans, ”Literatur und Vielsprachigkeit. Aspekte, Themen, Voraussetzungen”, s. 25.

268 Se *Flerspråkighet, normbrott och effekt*, ”Autenticitet” och ”Författaren och modersmålet”. Detta blir också tydligt både i förhållande till Ahrenberg och till Diktonius.

269 Deleuze & Guattari, *A Thousand Plateaus*, s. 8.

270 Zilliacus, ”Den finlandssvenska litteraturens korta, lyckliga liv”, s. 72.

[...] intelligible and meaningful are not completely overlapping, synonymous terms. Indeed, the meaningfulness of multicultural works is in large measure a function of their unintelligibility for part of their audience. Multicultural literature offers us above all an experience of multiculturalism, in which not everything is likely to be wholly understood by every reader.²⁷¹

Att förstå behöver inte handla om att kunna översätta det som är främmande. Det kan i stället handla om att *reagera* på det främmande, eller om att förstå att man inte förstår, vilket förskjuter läsarens position. Men det är inte så enkelt som att översatt flerspråkighet nödvändigtvis har en utestängande effekt på en enspråkig läsare – läsaren måste också märka att hon inte förstår, annars uteblir effekten.²⁷² Som nämndes i avsnittet om flerspråkighet och autenticitet kan läsaren även reterritorialisera ett normbrytande, främmandegörande språk genom att tolka det som ett uttryck för genuin invandrarsvenska, finlandssvenska eller dylikt.

Att bredda bilden av vilken läsare som ”bäst” möter litterär flerspråkighet, och i förlängningen vår förståelse av förståelse, är viktigt. Längtan efter översättning måste också förstås utifrån en enspråkighetsnormativ horisont, vilket Monika Schmitz-Emans uppmärksammar i en kommentar kring Ernst Jandls mångspråkiga hybrid till dikt:

Wenn verstehen heißt, etwas so erfaßt zu haben, daß man es in die eigene Sprache übersetzen könnte, dann gibt es hier schwerlich etwas zu verstehen, denn wie sollte man Vielsprachiges in eine Sprache übersetzen? [...] Durch Abweichung von der Konvention macht Jandl auf die Sprache, die SprachEN als solche aufmerksam, erinnert an ihre Verschiedenheit, indem er sie ostentativ ignoriert. Die SprachEN selbst scheinen so zu tun, als seien sie nur eine, während ihre Wörter doch zusammenstoßen, sich aneinander reiben und voneinander abstechen wie nicht abgestimmte Farbwerte.²⁷³

Viljan att förstå flerspråkighet i betydelsen översätta den pekar på en längtan efter fullständig transparens, ett pre-babyloniskt tillstånd.²⁷⁴ Men läsningen av flerspråkig text får inte bara handla om att översätta de främmande orden, att försöka uppleva texten som en ”idealisk” flerspråkig läsare skulle uppleva den. Som Schmitz-Emans påpekar: Hur ska det flerspråkiga kunna översättas till ett språk? Litterär flerspråkighet både visar upp och överskrider språkgränser, den *arbetar med dem*. En undersökning av litterär flerspråkighet måste börja här: vad gör texten, just genom att vara flerspråkig?

271 Reed Way Dasenbrock, ”Intelligibility and meaningfulness in multicultural literature in English” (1987), s. 12.

272 ”Readers of multicultural literature can miss the point precisely where they think they get it (or fail to notice anything ’to get’ at all)” (ibid.).

273 Schmitz-Emans, ”Literatur und Vielsprachigkeit. Aspekte, Themen, Voraussetzungen” s. 16 f.

274 ”Sie erinnern an das Bedürfnis nach Übersetzung, an den Wunsch nach unbegrenzter Verständigung. Sie spielen an auf die Teilung der Welt in sprachliche Teilwelten” (ibid., s. 17).

DEL II

Jac. Ahrenberg: FLERSPRÅKIGHET MELLAN NATIONALISM OCH KOSMOPOLITISM

Det tjänar intet till att kringgärda sig och sitt språk med i ett chauvinistiskt växthus uppdragna språkblomster, tvärtom är det ett fel.

Chevalier [Jac. Ahrenberg], ”En gammal visa”, 1908¹

Redan som barn hade Fritz af en elak fé fått de tre viborgska språken, finska, tyska och ryska, som faddergåfva; och för att öka bördan af denna kunskap fick han senare lära sig svenska. När han var 10 à 12 år, fullkomnades den babylo-niska förbistringen med en fransk bonne.

Jac. Ahrenberg, ”Utan modersmål”, 1890²

De två citaten ovan kommer från en och samma persons penna: Jac. Ahrenbergs. De ger en antydning om de motstridiga utsagor om språk som Ahrenberg kommer med. I hans texter förevisas en spänning mellan hans i sig motstridiga syn på språk och det språk texterna själva visar upp. Kännetecknande för det Ahrenbergska författarskapet

1 *Infäll. Expectorationer i dagens frågor af Chevalier* (1908), s. 19. Vid hänvisningar till Jac. Ahrenbergs verk i det följande anges enbart verktitel, inte författare.

2 *Österut. Berättelser* (1890), s. 79.

är nämligen hans texters (fler)språkliga brokighet. I dem återfinns inskott av t.ex. engelska, finska, franska, italienska, ryska och tyska.

Jac. Ahrenberg (1847–1914) föddes i Viborg, något som har varit betydelsefullt såväl för hans litterära motivkrets som för granskare av hans verk. Även om han efter studieår vid Konstakademien i Stockholm och resor på kontinenten främst var verksam som arkitekt i Helsingfors (med tre års undantag i just Karelen), är östra Finland föremål för hans huvudsakliga litterära intresse. Efter debuten med *På studieresor* (1878) gav han under 1880- och 1890-talen ut en ansevärd mängd romaner och novellsamlingar innan han vid sekelskiftet 1900 övergick till att skriva memoarer. Ahrenbergs sista roman *Kronofogdens pengar* publicerades postumt 1917 och 1921–22 utkom hans *Samlade berättelser* i en språkligt sett grovt reviderad utgåva. Ahrenberg var också verksam som skribent i konst- och arkitekturhistoriska sammanhang, kåsör i dagspressen m.m. Under sin livstid var han flitigt läst, men hans skönlitterära författarskap har sedermera fallit i glömska.

I en tidig exposé över Ahrenbergs författarskap hävdar Söderströms vid den tiden verkställande direktor Bertel Appelberg: ”*Vad* han hade att berätta var för honom nog och av större vikt än *huru* det berättades”.³ Jag menar tvärtom att texternas *hur* är av största vikt när man ser på Ahrenbergs författarskap. Det språkbruk som texterna visar upp är väsentligt, ja oskiljaktigt från *vad* texterna talar om.

I min undersökning intresserar jag mig för de texter av Ahrenberg där språk blandas flitigt och variationsrikt. Inte alla av hans texter innehåller språkblandning, men en tillräckligt stor del av dem gör det för att flerspråkigheten kan betraktas som en viktig aspekt av hans författarskap. Genomgående behandlas frågor om modersmål och flerspråkighet också som något komplext och problematiskt i hans verk, och en ytterligare dimension av flerspråkigheten tillkommer då jag ser närmare på hur Ahrenbergs författarskap togs emot av den samtida kritiken samt hur det har behandlats i litteraturhistorieskrivningen. Även om jag alltså tar avstamp i texternas flerspråkighet kommer jag också att sätta de bilder som Ahrenberg själv ritar upp av sitt personliga och litterära språkbruk, och språkpolitiska tendenser i den omvärld som läste honom, i förbindelse med texternas språk.

I Ahrenbergs texter talas det också om olika språk, och här förekommer en vacklan mellan att hylla och beklaga flerspråkighet. En konflikt mellan kosmopolitism och fosterländsk lojalitet är central i Ahrenbergs författarskap, som Erik Ekelund påpekar i *Jac. Ahrenberg och östra Finland*.⁴ I min diskussion av Ahrenbergs texter tar jag fasta på de spänningar och motstridigheter som kännetecknar hans flerspråksbruk. Jag frågar: Vilka effekter har inslagen av främmande språk i Ahrenbergs texter? Hur ser spänningsfältet ut mellan Ahrenbergs litterära flerspråksbruk, hans egna uttalade ambitioner med sina verk och texterna som helhet? Hur påverkar den litterära fler-

3 Bertel Appelberg, ”Inledning”, Jac. Ahrenberg, *Från Östra Finland. Ett urval noveller och berättelser*, (1919), s. v. Min kursivering.

4 Erik Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 370.

språkigheten konstruktionen av författarbilden av Ahrenberg och omvänt, hur påverkar författarbilden värderingen av litterär flerspråkighet?

I stället för att gå igenom alla exempel på språkblandning i Ahrenbergs litterära produktion eller katalogisera dem enligt funktion, väljer jag att fokusera på olika texter där språkblandningen är särskilt tät eller effektiv eller sådana där flerspråkighet som möjlighet eller problem blir synliga. I det första kapitlet läggs fokus på *modersmålet*, ett centralt och problematiskt begrepp för Ahrenberg. I det följande kapitlet granskar jag den textuella flerspråkigheten i förhållande till *territorier*, då frågor om nationer, hembygd och lojalitet är viktiga i författarskapet. I tredje kapitlet fungerar begreppet *anor* som startpunkt för min diskussion av flerspråkighet och stil, ras och klass.

1 MODERSMÅL

Svenskan är ett så svårt språk. Jag lärde mig det först vid 10 år, till dess talte jag så godt som endast finska. [...] Jag är nemligen född i det polyglotta Wiborg där enligt en gouterad lokal vitz, ”hvarje bildad bör röra sig på de fyra” – språken nemligen finska, svenska, tyska och ryska. För mig kom ryskan dock icke i fråga som barn, först på lyceets 4de klass och sedan ute i lifvet.

Jac. Ahrenberg, brev till Georg Nordensvan, 1896⁵

Man lärde sig blott *ett* språk. Alla andra kan man icke. Till och med om man kan dem grundligt gramatikaliskt [sic], rör man sig i dem som en rund man i ett fyrkantigt håll; ett lefvande uttryck för ens själs rörelse blifva de aldrig.

Jac. Ahrenberg, ”Utan modersmål”, 1890⁶

Frågor om språkkunskaper och språktillhörighet sysselsätter som nämnt Jac. Ahrenberg under hela hans tid som verksam författare. Redan tidigt behandlar hans texter olika problem i relation till det sedan romantiken så inflytelserika begreppet *modersmål*. När han i början av sitt författarskap rör sig med utländska motiv står den språkligt-nationella problematiken inte i förgrunden. Det är när Ahrenberg beträder sin barndoms flerspråkiga landskap som frågor om modersmål och flerspråkighet kommer i fokus.

I det följande studerar jag Ahrenberg skiftande och motstridiga konceptioner av *modersmål* i relation till hans litterära bruk av olika språk. Hur skapas och diskuteras idéer om modersmål med hjälp av litterär flerspråkighet? Hur påverkar hans litterära flerspråksbruk läsningen av hans föreställningar om modersmål? Och hur har (bilden av) Ahrenbergs egna språkliga bakgrund använts, av honom själv och andra, för att värdera hans litterära språkbruk?

Den modersmålslöses lidanden

Som jag diskuterade i del I är fantasin om ”modersmålet” en alldeles central del av föreställningar om språk i dagens västerländska samhälle. Idén om modersmålet fungerar både utestängande och inneslutande, vilket Ahrenbergs författarskap också är ett gott exempel på. Den text där Ahrenberg mest explicit behandlar modersmålsproblematik är en kort novell ur samlingen *Österut* (1890), ”Utan modersmål”.

”Utan modersmål” är en märkvärdig text, präglad av såväl tvärsäkerhet som tystnad och ambivalens. Novellen har gett upphov till vitt skilda omdömen. Erik Ekelund menar att novellens huvudperson, den hopplöst flerspråkige viborgaren Fritz Nikola-

5 Jac. Ahrenberg–Georg Nordensvan 15/1 1896, Kungl. biblioteket (KB).

6 *Österut*, s. 78.

jewitsch von Dravershausen Kaporien, bär med sig något av Ahrenberg själv.⁷ Bengt Loman, en i övrigt ivrig försvarare av Ahrenbergs stil och metoder, anser novellen misslyckad av skäl som jag diskuterar nedan.⁸ George C. Schoolfield menar i sin tur att Ahrenbergs reflektioner över halvspråkighet i novellen är berättigade, men beklagar novellens underliggande rasism.⁹ I min läsning av romanen tar jag fasta på disharmonierna hos begreppet modersmål i novellen, särskilt i relation till förekomsten av främmande ord, men också med hänsyn till *frånvaron* av flerspråkighet eller ”brutet språk”.

I ”Utan modersmål” träffar den namnlösa jag-berättaren på en gammal skolkamrat som beskrivs på följande vis:

Fritz, den löjligen pojken, polyglotten, en bland de många af kamraterna i skolan och gymnasiet, på hvilken major Hart[1]ins odödliga yttrande: ”Jag kunna alla språk, tolko jag inte kunna dem tala”, kunde tillämpas. Fritz var nämligen en produkt af en under århundraden försiggången olämplig croisering, en korsning, som sprängt alt typiskt, alt karaktäristiskt, splittrat alla anlag, alla ansatser. Tyskt, polskt, svenskt, finskt och ryskt blod hade blandats i hans ådror. Detta täljde redan hans namn. Endast vid gränsmarkerna till de gamla kulturländerna och de stora världsrikena träffar man på sådana från olika språk lånade namn. Likasom detta namn, var hans språk hopplockadt från de idiom, som talas kring Östersjöns och Finska vikens stränder. Han var en af de sista representanterne för den jargon, som under namn af viborgsk svenska varit ryktbar i hela vårt land.¹⁰

Större delen av novellen utgörs av Fritz’ redogörelse för sin ömkliga språkliga belägenhet, refererad av berättaren. Redan i den inledande beskrivningen av denna flerspråkiga viborgare paras benämningarna ”polyglott” och ”löjlig” ihop, och berättaren är noga med att betona att inte bara språk utan också *blod* blandas i denna person. Redan inledningsvis kopplas alltså flerspråkighet och modersmål samman med ras, och det framgår tydligt att blandning av språk och raser inte anses vara av godo. Ras-tänkandet är alltså inte något underliggande – det är i hög grad explicit.¹¹

Genomgående i novellen länkas flerspråkighet också till kön, närmare bestämt till

7 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 121.

8 Loman, ”Kunde Jac. Ahrenberg skriva korrekt svenska?”, s. 44.

9 Schoolfield, *A History of Finland's Literature*, s. 371.

10 *Österut*, s. 75. Ahrenbergs förkärlek för personer med en liknande språkbakgrund som Fritz framkommer tydligt i memoarserien *Människor som jag känt* (sex delar, 1904–1914). Här återfinns Julius Krohn som undervisades på ryska, tyska, franska och slutligen på svenska för att sedan bli fennoman (*Människor som jag känt. Personliga minnen, utdrag ur bref och anteckningar. Sjätte delen*, 1914, s. 112 f.); Gustaf Edvard af Forselles som ”[I]ikasom general Sederholm, var [...] utan modersmål, kunde intet språk fullt och helt” (*Människor som jag känt. Personliga minnen, utdrag ur bref och anteckningar* [I], 1904, s. 239) och konstnären Wladimir Swertschkoff som förtvivlade över att inte ha ett modersmål (*Människor som jag känt. Personliga minnen, utdrag ur bref och anteckningar. Andra delen*, 1907, s. 95).

11 Ras och språk diskuteras utförligt i ”En fråga om ras” i kapitel 3.

en bristande maskulinitet hos denna flerspråkiga man.¹² Fritz' stämma "var späd och tunn, och huru lågt han än började sin sats, slutade den alltid högt i diskanten".¹³ Han beskriver sig själv som en rackelhane, som till skillnad från orrens "manliga djärfva blåsning" har ett "hväsannde oljud", "hängande vingar" och förstör orrspelet.¹⁴ "Så många språk du kan, så många man är du värd", invänder berättaren – men Fritz kan inte ett enda ordentligt.¹⁵

Att språkproblem ger "könsproblem" yttrar sig i att Fritz stöter på motgångar i relationen till det motsatta könet. Flerspråkighetens sabotage av Fritz' manlighet tar sig konkret uttryck då Fritz ska fria och hela frieriet stupar på ett grammatiskt genusfel – som redovisas i texten. Fritz säger "mitt hustru" i stället för "min", vilket väcker den älskades löje.¹⁶ Individens modersmål – eller brist på modersmål, som Fritz hävdar är fallet – är alltså kopplat till bland annat nationalitet och kön, och får stora konsekvenser för individens liv och lycka.

Några sidor in i novellen ges en närmare beskrivning av Fritz' språkliga bakgrund:

Redan som barn hade Fritz af en elak fé fått de tre viborgska språken, finska, tyska och ryska, som faddegåfva; och för att öka bördan af denna kunskap fick han senare lära sig svenska. När han var 10 à 12 år, fullkomnades den babyloniska förbistringen med en fransk bonne. Oredan i hans hjärna var nu grundlig och blef utan ordentliga grammatikaliska studier (den tiden lästes nästan endast latinsk syntax) år för år värre. Behovvet af nya ord växte nämligen till, ju mera han utvecklades, och dem tog han där det bäst passade honom i den etymologiska vildmark, han hade att förfoga öfver, och då han, som förlorat sina föräldrar, för det mesta vistades hos anförvandter i Wiborg, var denna vildmark stor nog.¹⁷

Flerspråkighet som börda och hinder i livet är kontentan av denna beskrivning, och att Fritz är "en af de sista representanterna" för detta slags flerspråkighet förefaller inte trösta berättaren. I stället för att beskrivas i positiva termer – individen har från början lärt sig flera språk och blivit flerspråkig – beskrivs flerspråkigheten negativt; den gör att individen saknar *ett* modersmål.¹⁸

12 Detta är intressant att jämföra med franskans roll i *Familjen på Haapakoski*, där förekomsten av franska i manliga karaktärers repliker feminiserar dem. Se Tidigs, *En allvarsam olägenhet till följd af språket*, s. 92 f.

13 *Österut*, s. 77.

14 *Ibid.*, s. 89 f.

15 *Ibid.*, s. 77. Detta ordspråk har flera varianter med delvis annan innebörd, t.ex. "Je mehr Sprachen Du sprichst, desto größer bist Du als Mensch", "Du hast so viele Leben, wie du Sprachen sprichst". Ordspråket tillskrivs olika ursprung, oftast slovakiskt.

16 *Ibid.*, s. 82. Kursiv i original.

17 *Ibid.*, s. 79.

18 Beskrivningen av Fritz' språkliga fostran kan jämföras med hur Ahrenberg skildrar de egna barnens viborgska tillvaro i mitten av 1880-talet: "Familjen utgörs sedan ett år af fyra smättingar Gaston, Signe, René och Märtha. De tala alla naturligtvis med undantag af Märtha finska och svenska och rådbråka med sin franska guvernant, en gammal schweitziska Galliens sköna tungomål. Här

Fritz är ett klassiskt exempel på den ”halvspråkige”. I ”Utan modersmål” förses det straff som flerspråkigheten/modersmåslösheten utgör med moraliska dimensioner genom den ”babyloniska” associationen och förbinds med bristande civilisation genom att Fritz placeras i en ”etymologisk vildmark”. I novellen skymtar föreställningen att individen inte själv kan tillgodose sina språkliga behov och än värre, att den flerspråkiges hjärna inte förmår hantera tidig inlärning av flera språk. I stället måste ”[o]redan i hans hjärna” tyglas genom ”grammatikaliska studier”. Eftersom hjärnan inte kan hålla isär de olika språken måste språkliga normer instuderas medvetet, ett modersmål bibringats honom i efterhand.

Den i barndomen grundlagda språkliga oredan yttrar sig enligt berättaren i den löjliga Fritz’ löjeväckande tal: ”Han talte tyska med ett egendomligt ryskt uttal och med ängsligt iakttagande af alla höflighetsord”.¹⁹ I en i övrigt väl utförd vidräkning med kritiken mot Ahrenbergs språk tar Bengt Loman upp novellen som en av Ahrenbergs ”minst lyckade” eftersom Fritz ”här på flytande felfri svenska [får] utreda hur svårt han har att uttrycka sig”.²⁰ Loman tycks påtala en bristande realism i skildringen och mena att Fritz’ språkliga belägenhet borde ha markerats tydligare på det textuellt-stilistiska planet.

Men nu förhåller det sig inte så att berättaren/författaren ”tvättat” Fritz’ brutna svenska. Berättaren kommenterar Fritz’ brutna tal och det framkommer att språket karaktärerna emellan är *tyska* och inte svenska. Berättelsens språk är alltså ett annat än textens.²¹ Kommentarer *om* språk skapar ett glapp mellan skildringens språk och det språk som texten är skriven på. Utan att här blanda in tyska ord i texten berättar Ahrenberg för oss hur Fritz talar: tyska med ryskt uttal. Men tyskan har i detta fall också introducerats i texten med Fritz’ första replik, ”blitz tausend donnerwetter, tschort”.²²

Fritz blandar också in svenska ord i sin tyska, något läsaren också meddelas om. Fördelen med denna modell är att icke-tyskkunniga läsare inte riskerar att uteslutas, även om den huvudsakliga effekten av de inväxlade tyska orden främst är att visa *hur* Fritz talar, inte att berätta *vad* han talar om. Men Ahrenberg använder sig även av andra, språköverskridande strategier för att fånga Fritz’ tal och signalera vilket samtalsspråk är. Fritz’ brutna svenska signaleras med ortografisk avvikelse: ”Tjyvärri!

i Wiborg, det moderna Babel, måste man tala tungomål” (Ahrenberg–Emmanuel Deutsch, trol. nyåret 1884, HLA). Notera dock frånvaron av tyska, och Ahrenbergs barn var inte nationellt ”croiserade” på samma vis som Fritz.

19 Österut s. 76 f.

20 Loman, ”Kunde Jac. Ahrenberg skriva korrekt svenska?”, s. 44.

21 Detta förefaller Loman att förbise. Även om de inte lägger in samma värdering av novellen tycks både Clas Zilliacus (”Den finlandssvenska litteraturens korta, lyckliga liv”, s. 66) och Erik Andersson (”Språkvård genom litteratur”, s. 22) likaså förbigå denna omständighet; åtminstone uttrycker de sin förvåning över att Fritz får tala felfri svenska.

22 Österut, s. 73. Notera att även ryskan kommer med i och med ”tschort”. Detta är intressant att jämföra med den nästan identiska svordomen varmed Ahrenberg väljer att karaktärisera en reskamrat i debutverket *På studieresor*: ”potz tausend Donner-wetter Teufel” (*På studieresor. Illustrerade små berättelser och anteckningar*, 1878, s. 218).

Tjyvärr”.²³ En viss strävan att korrekt ”återge” viborgstyskens svenska tycks också finnas – genusfel som det jag nämnde ovan förefaller ha varit vanliga.²⁴

Även Fritz’ tyska förekommer som nämnt i texten – *texten* växlar språk.²⁵ Tyskan träder in i novellen när Fritz säger ”Es ist nicht wahr, das ist eine Lüge”.²⁶ De tyska orden fungerar som en mimetisk synekdoke då de signalerar vilket hela dialogens språk är. Kort därefter förklarar berättaren: ”Att återgifva hans berättelse med hans ord och i hans språk vore omöjligt för mig, jag ber alltså att få förtälja den själv så godt jag kan.”²⁷ Det som läsaren möter är alltså inte Fritz’ tal utan berättarens ”återgivning” av Fritz’ tal. Vad Loman betraktar som bristande realism eller trovärdighet kan i stället ses som att Ahrenberg prioriterar innehållet i Fritz’ resonemang i stället för formen av det. Det budskap Fritz för fram, inte den språkliga formen, är viktigast. Detta trots att budskapet just gäller formen hos hans tal.

Huruvida detta är ett resultat av Ahrenbergs ”bristande förmåga” att återge brutet tal eller av hans fokus på lyckad kommunikation med läsaren kan vi bara spekulera i. Men tydligt är att just mellanmänsklig förståelse är en viktig aspekt i Ahrenbergs tematisering av flerspråkighet, något jag diskuterar i ”Modersmål och kommunikation”. Genom att använda explicit attribuering och förmedla Fritz’ historia genom berättaren behålls textens enspråkighet i stort. Berättaren fungerar som en medlare mellan den flerspråkiga karaktären och läsaren. Han underlättar den kommunikation som enligt den flerspråkige själv omöjliggörs just genom flerspråkigheten.

Ett mer omfattande försök till markering av Fritz’ tal hade måhända distraherat läsaren från att ta till sig hans budskap, men Fritz’ kommunikationssvårigheter skulle ha demonstrerats på det språkliga planet. Formen själv skulle ha berättat. Detta påminner kanske om Lomans resonemang, men är ändå inte samma sak. Om brutet språk hade markerats med ortografiska medel hade detta varken inneburit ökad realism eller autenticitet – Fritz är en litterär skapelse och som sagt, han och berättaren anges tala tyska. Bruten svenska skulle ha varit en transponering av bruten tyska.

Men avsaknaden av brutet språk i en text om brutet språk är ändå talande. Det är intressant att spekulera kring varför denna litterära skapelse, en framställning av den modersmålslöses lidanden, betonar ett glapp mellan den auktoritative berättarens och den löjliga karaktärens språk. Att hålla novellen så ”ren” som möjligt från blandspråk är en högst förståelig författarstrategi inför en autenticitetssuktande kritikerkår med enspråkighet som norm: prosans språk läses ofta som ett uttryck för författarens individuella röst. Som jag diskuterar nedan i ”Ahrenbergs modersmål” sattes Ahrenbergs

23 Österut, s. 77.

24 Marika Tandefelt (red.), *Viborgs fyra språk genom sju sekler* (2002), s. 175.

25 Däremot inte karaktärerna i berättelsen, för de har redan angetts tala tyska. Detta är ytterligare ett exempel på hur textens kodväxling inte motsvarar eller ”representerar” kodväxling hos karaktärerna. Detta behandlas även i Tidigs, *En allvarsam olägenhet till följd af språket*, s. 61–67. Se även del I, avsnitten ”Berättande” och ”Autenticitet”.

26 Österut, s. 77.

27 Ibid., s. 80.

litterära språk i samband med hans flerspråkiga bakgrund. Nu tar berättaren i ”Utan modersmål” – viborgare liksom författaren själv, som i sin tur ofta sammanblandas med både berättaren och karaktärerna i sina texter – avstånd från språkblandning och brutet språk genom att förklara sig oförmögen att återge sådant språk. Därmed visar han att han minsann har *ett* modersmål. Författaren visar att han minsann kan skriva korrekt svenska. Som Fritz (enligt berättaren) säger: ”Man lärde sig blott *ett* språk. Alla andra kan man icke.”²⁸

Ur ytterligare ett perspektiv, där berättarens ord om sin oförmåga tas på allvar, kan glappet mellan berättarens och Fritz’ språk ses som en markering av att den flerspråkiga viborgarens språk inte kan föras in i texten. Mellan den ”enspråkige” och viborgaren etableras en spänning. I förlängningen blir detta en spänning mellan ”finlands-svensken” och viborgaren, något jag diskuterar i följande kapitel, *Territorier*.

Fritz skyller allt som har gått fel i hans liv på bristen på ett modersmål. Inledningsvis förhåller sig berättaren mycket skeptiskt till Fritz’ redogörelse – det är ju ”croiser-ingen”, alltså själva blodsblandningen, som har ”splittrat alla anlag, alla ansatser”.²⁹ Det löje med vilket berättaren ser på Fritz minskar också trovärdigheten i dennes analys av sin språkliga belägenhet.³⁰ Men slutligen ger berättaren Fritz rätt. Novellen avslutas med en reflektion över den halvspråkiges avkomma (Fritz gifte sig till slut med en ryska och har fått fyrspråkiga barn): ”hvilka intressen utom sina personliga egna skulle dessa barn engång som vuxna bevaka?”³¹ Novellen knyts skenbart prydligt ihop med en appell präglad av nationalismens språksyn. Men synen på flerspråkighet i novellen är ändå långt ifrån konsekvent.

Fritz’ misslyckade liv handlar trots allt inte bara om bristen på modersmål, även om det är där fokus explicit läggs. Redan inledningsvis nämns blodsblandningen, och förklaringen i termer av ras fortsätter då Fritz redovisar vilka karaktäsegenskaper han ärvt av sina förfäder: ”Af esten har jag ärft den finska lojheten, bristen på aktivitet, beroende på, att rasen är fantasifull, drömmande, poetisk; af polacken fantiserandet, beroende på, att rasen är arbetsskygg, njutningslysten och utan praktiska anlag.”³² Det är efter denna redogörelse och upplysningen om Fritz’ hustrus nationalitet som berättaren ger Fritz rätt. Resonemang av detta slag var vanliga i litteraturen under denna tid och förekommer genom hela Ahrenbergs författarskap. Poängen i detta sammanhang är att flerspråkigheten utifrån dessa resonemang inte är *roten* till den flerspråkiges problem utan snarare ett symboliskt *uttryck* för blodsblandning. Modersmålet är

28 Ibid., s. 78.

29 Ibid., s. 75.

30 Fritz beskrivs som ”förlegad”, hans ansikte rött uppsvullet och illa rakat (ibid., s. 74) och han har rödsprängda ögon (s. 76). Dessutom stammar han, talar gällt och ”lika karaktärlöst som hans figur” (s. 77). Han kallas som nämnt rakt ut löjlig (s. 75) och använder också ”en stor löjlig gest” när han talar (s. 85). Berättaren söker gång på gång förmildra Fritz’ skildringar om sina lidanden i barndomen (s. 80) och i kärlekslivet (s. 84) och erkänner att han tror att Fritz överdriver sina lidanden (s. 86).

31 Ibid., s. 90.

32 Ibid., s. 87.

sist och slutligen ett uttryck för rastillhörighet. Ahrenberg förser blod med moraliska och politiska förtecken och demonstrerar sitt förakt för orenhet. Blodsblandningen är mer grundläggande såtillvida att den tillkommer i befruktningsögonblicket. Den språkliga uppfostran kan förvärra eller lindra den splittring som nationalitetsblandningen resulterar i, men i slutändan är det ”blandade” ursprunget och dess splittring av personligheten ett öde som individen inte kommer undan. Och bristen på modersmål är den yttersta manifestationen av denna splittring.

Fullt så deterministiskt som i ”Utan modersmål” förefaller Ahrenberg inte alltid att betrakta viborgsk mångnationell och mångspråkig bakgrund. En mera lyckosam broder till den språkligt och nationellt så hopplöst deterritorialiserade Fritz är Julius Krohn, som Ahrenberg porträtterar i sista delen av *Människor som jag känt* (1914). Krohn föddes in i en viborgsk kosmopolitisk familj där föräldrarna inte talade ett ord svenska. Han fick enligt Ahrenberg ryska och tyska som modersmål och undervisades på ryska, tyska, franska och svenska.³³ Till skillnad från Fritz tar sig Krohn ett modersmål:

Krohn hade länge ängslats för hvad han skulle bli, och främst hvilken nationalitet han skulle egna sitt arbete åt, med andra ord, hvar han skulle välja och finna sitt fädernesland. Denna oro fick hos honom år för år öfverhand. En dag kom han hem till min fader och bad med tårar i ögonen om ett råd, hvilket land han skulle välja till sitt fädernesland.

Kära far rådde honom att välja Finland, att helt egna sig åt studiet af dess språk, lära sig detta språk som sitt modersmål. Krohn följde rådet. Och i den mark hans moder kanske omedvetet upparbetat, föllo min faders ord, grodde och växte och buro frukt hundradefaldt.³⁴

Krohn blir ”fullblodsfenoman”, och lyckas därmed reterritorialisera sig själv ut ur den hemlöshet som språklig och nationell splittring för Ahrenberg är sammanlänkad med.

Det är också långt ifrån alltid som flerspråkighet fördöms i Ahrenbergs skönlitterära texter. Ett lockande sätt att skapa harmoni i flerspråkighetsbilden vore att skilja mellan samhällelig och individuell flerspråkighet. Den flerspråkiga staden Viborg skildras med förtjusning, medan det är den flerspråkiga individens beklaglighet som behandlas i ”Utan modersmål”.³⁵ Men det är inte så enkelt att samhällelig flerspråkighet skulle vara oproblematisk och individuell flerspråkighet alltid av ondo i författarskapet. Alla flerspråkiga karaktärer i Ahrenbergs produktion är inte lika olyckliga som Fritz.

I flera Ahrenbergtexter kopplas kunskaper i flera språk, särskilt franska, till bild-

33 *Människor som jag känt* VI, s. 112.

34 *Ibid.*, s. 115.

35 Det flerspråkiga Viborg diskuteras i *Territorier*.

ning och förfining. I romanen *Familjen på Haapakoski* (1893) framgår att huvudkaraktären Erik Horn behärskar både ryska och franska. Dessa språkkunskaper problematiseras inte. De markeras inte heller i texten genom inslag av dessa språk. Detsamma gäller systemen Hannas goda kunskaper i engelska och franska.³⁶ Syskonen Horns flerspråkighet är ett resultat av bildning, inte av flerspråkiga familjeförhållanden som för Fritz i ”Utan modersmål”.

I forskning om flerspråkig litteratur har det som nämnt varit vanligt att skilja mellan s.k. ”elitflerspråkighet” som ett resultat av bildning och ”folklig flerspråkighet” som beskrivs som existentiell.³⁷ Uppdelningen bygger på problematiska antaganden om olika språks betydelse för individen, och inte heller applicerad på Ahrenbergs verk fungerar den. Gång på gång demonstreras i texterna hur djupgående betydelse ett s.k. bildningsspråk kan ha för sina talare – ett exempel är Nikolai Konstantinowitsch i *Familjen på Haapakoski*, impregnerad med den franska han omger sig med. I brevnovelleten ”Anor” lämnar de nästintill sömlösa övergångarna mellan svenska och franska i de finska adelskvinnornas brev inget tvivel om vilken integrerad plats franskan har för deras uttrycksätt och tänkande. Däremot påverkar franskans starka plats inte deras nationella lojalitet – de är lyckosamt flerspråkiga.³⁸ Att polyglossi som ett resultat av bildning värderas högt är knappast förvånande. Men texternas flerspråkighet låter inte läsaren glömma hur viktiga, och identitetsskapande, dessa bildningsspråk kan vara.

Olika språks kulturella status och grad av ”västerländskhet” spelar i allra högsta grad roll när språken ges positiv eller negativ laddning i Ahrenbergs texter. Ändå räcker inte heller en uppdelning i ”västerländska” (franska, engelska och tyska) och ”österländska” (ryska, tatariska) språk till för att skapa harmoni i flerspråkighetsuppfattningen. Åter är Nikolai Konstantinowitsch ett gott exempel. Hans frankofili är en del av hans dekadens, något som utvecklas textuellt genom franska repliker och referenser.³⁹ Han är ett exempel på hur flerspråkighetens lyckosamma eller olyckliga inverkan på en karaktär har mindre att göra med vilka språk han talar, eller hur han har lärt sig dem, och mer att göra med det ursprung han har: Nikolai Konstantinowitsch är tatarättling.

Beroende på ursprung tycks alltså olika människor vara olika kapabla att hantera kunskap i flera språk i Ahrenbergs texter. För karaktärer som anges ha en enspråkig bakgrund och *ett* modersmål i bagaget verkar det vara enklare att ”klara av” andra språk. Det handlar om ras, och det handlar om klass. Lär sig en person med ”ren” bakgrund och från en högre klass bildningsspråk som latin, franska och i viss mån italienska, är hon flerspråkig på ett beundransvärt vis. Men betecknande i texterna är att såväl lyckosamt som olyckligt flerspråkiga karaktärer är ”textuellt flerspråkiga” – d.v.s. att det i replikerna hos båda slags karaktärer återfinns inslag av andra språk. Främmande språk kan användas både upp- och nedvärderande av en karaktär. Flerspråksbruket är återigen situationsbundet.

36 Se Tidigs, *En allvarsam olägenhet till följd af språket*, s. 69.

37 Se del I, avsnittet ”Författaren och modersmålet”.

38 Se även ”En fråga om stil?” i *Anor*.

39 Se ”En fråga om ras” i *Anor*.

Inte ens "Utan modersmål", en text om farorna med flerspråkighet och språkblandning, är fullständigt enspråkig. Ahrenberg strör in främmande ord inte bara i Fritz' tal utan också hos berättaren. Fritz' ansikte lyser av "*tempi passati*", som barn spelade de "bafka och linna" och Lessing och Körner "stodo al pari".⁴⁰ Uttrycken från "västerländska kulturspråk" som franska och italienska är medel för författaren att demonstrera sin bildning och världsvana samt tilltala en bildad publik med. Glossering förekommer i denna novell bara av ryska ord, som "kuschak (bälte) och furaschka (mössa)".⁴¹

Ahrenbergs flerspråkiga bakgrund komplicerar hans förfäktande av ett enda modersmål. Att inte ens den skenbart programmatiska "Utan modersmål" är fri från främmande element gör frågan yttermera komplex. För Fritz är det ytterst rasen, det blandade blodet, som ställer till det för honom. Dessutom har själva Fritz' språkliga *ängslighet* en del i hans problem. Upplevelsen av osäkerhet skapar en stelhet i hans språk, ett "ängsligt iakttagande af alla höflighetsord" som kan hindra talets flöde och som betonar distans mellan honom och hans samtalspartner.⁴² Och trots att novellen starkt betonar att Fritz' språkproblem grundlades redan i barndomen, har Fritz inte alltid varit lika osäker: "Åh så han hade förändrat sig. Han som förr var frimodigheten själf, han, som med orubbligt lugn talade sin viborgska, hos honom fans där nu något skyggt; han tycktes likasom anhålla om ursäkt, om skonsamhet; världen hade farit hårdt fram med honom."⁴³ Detta är berättarens första intryck av Fritz, ett intryck som leder i andra riktningar än den blodsblandningsförklaring som sedan utvecklas. När Fritz fick tala "viborgska", varmed det i novellen alltså avses ett slags blandspråk, var han inte ängslig.⁴⁴ Det är världen (med dess enspråkighets- och korrekthetsideal, för att spetsa till det) som farit illa fram med honom. Men Fritz upplever också hur han i skolan "var som den hvita korpen, den röda dufvan; alla sågo och hörde på mig".⁴⁵ Såväl i berättarens som i Fritz' motstridiga bilder av sin ungdom är ängslighet och iakttagenhet förklaringen till språkliga problem.

Även annorstädes argumenterar Ahrenberg för hur just språklig ängslighet är av ondo, och han var långt ifrån språkpuritan. I ett kåseri menar han att ett språks vitalitet bestäms av dess förmåga att "upptaga och insmälta nya flöden, det är nya lånord".⁴⁶ Men hos Ahrenberg återfinns också praktnationalistiska formuleringar om ett språks, närmare bestämt finskans, "själ", vilket antyder att det bär på element eller egenskaper som inte är utbytbara.⁴⁷

40 Österut, s. 74, 76, 84.

41 Ibid., s. 90. För en diskussion av glossering, se del I, kapitel 2.

42 Ibid. s. 77.

43 Ibid., s. 74 f.

44 Jfr viborgska som ett ordförråd snarare än ett blandspråk i "I Viborg 'på alla fyra" i *Territorier*.

45 Österut, s. 80.

46 *Infall*, s. 13.

47 Dels gäller det en "fadd och söt klang" som är främmande för finskans själ (*Människor som jag känt. Personliga minnen, utdrag ur bref och anteckningar* V, 1910, s. 271), dels är det översättligheten av Aleksis Kivis *Sju bröder* som beror på att humorn är förankrad i språkets själ (s. 279).

Antingen gäller olika lagar för olika språk – det är högst osäkert att Ahrenberg skulle se lika positivt på t.ex. finskt och ryskt inflytande på svenskan som han gör på franskt inflytande – eller så torde även ”modersmålet” få vara rörligt och dynamiskt. Hur som helst finns hos Ahrenberg en medvetenhet om att språk förändras och påverkar varandra. Detta är inte minst en tillgång för författaren:

Likasom de svenska vikingarne i forntiden drogo i främmande land för att göra strandhugg, taga skatter och omgjuta sina namn med tapperhetens glans, så ha de svenska skalderna i våra dagar gjort. Med den nyss fallne Snoilsky som föregångsman ha de alla, Strindberg, Fröding, Levertin, Heidenstam, Karlfelt m. fl. på äkta nordiskt vis dragit i ledung, gjort strandhugg i främmande land, röfvat språkskatter, ordsmycken, klangjuveler och fört dem till hemmet, och alla ha vi med tjusning lyssnat till de härliga orden, ty det är som Snoilsky säger: ”du klingande svenska tunga, nu sjunga du kan”.⁴⁸

De sverigesvenska författarna i citatet nyttjar inte bara språkets förmåga att ta till sig nya ord, de exploaterar den aktivt. Sådant skapande framstår som omöjligt i det finlandssvenska språk- och litteraturklimat som växte fram efter att Ahrenberg tystnat som skönlitterär författare. Detta klimat var, som Clas Zilliacus påpekar, djupt påverkat av *oro*. Oro för den finländska svenskans differentiering från sverigesvenskan, oro hos författarna för att göra fel när Hugo Bergroth ålagt dem att skriva högsvenska, och en känsla av ”iakttagenhet”.⁴⁹ I ”Utan modersmål” beklagar berättaren inledningsvis Fritz’ språkliga ängslighet, men ju längre novellen fortskrider, desto mer anammar han Fritz’ självföraktande syn på blandspråk. Och ändå plockar författaren Ahrenberg författarskapet igenom in främmande ord, ”språkskatter, ordsmycken, klangjuveler”, i sina texter.

I sin behandling av den modersmålslöses lidanden i ”Utan modersmål” talar Ahrenberg delvis om praktiska konsekvenser av flerspråkighet, t.ex. den konkreta kommunikationen mellan människor. Men enspråkighetsideal och en nationalistisk språkuppfattning ställer till det för Ahrenberg. Slutfrågan i novellen, om vilka nationella intressen Fritz’ barn kan bevaka, känns underligt påklistrad efter Fritz’ djupt personliga redogörelse för sina lidanden. I ”Utan modersmål” kan man bara ha ett modersmål. En föreställning om att man kan ha flera, som t.ex. George Steiner och Doris Sommer talar om, finns inte.⁵⁰ För att avsluta resonemanget om modersmålslöshetens skada flyr författaren till en nationell vädjan. Plötsligt är språket inte till för individen själv – för att han ska kunna kommunicera med sin omvärld eller liknande – utan för ”större”, nationella ändamål.

48 *Infall*, s. 15.

49 Zilliacus, ”Den finlandssvenska litteraturens korta, lyckliga liv”, s. 66, 70, 73.

50 I *After Babel* resp. *Bilingual Aesthetics*, se del I, avsnittet ”Författaren och modersmålet”.

Orent tal – ortografisk parodi

Fritz i ”Utan modersmål” är varken den första eller sista karaktären med ett ”bristfälligt” språk hos Ahrenberg. Figurer vars uttal eller blandspråk gör dem löjliga återfinns på annat håll, bland annat i ”groomen” Archer i *Familjen på Haapakoski*. Denna sidokaraktär uppges ha ”ett erbarmeligt språk, hoprördt af engelska, ryska, gester, svordomar och hästtermer” och det markeras med det engelska ”goddam” som han uppges svära i tid och otid.⁵¹ Det är den enda svordomen i romanen. Att grovt språk är främmande språk är ingen slump och kan jämföras med att en annan typ av ”obsценitet”, den som gäller erotiken, förs in på romanscenen av främmande språk, i det senare fallet franska och italienska.⁵²

Medan Archers rotväliska markeras med ett enda ord använder sig Ahrenberg i ett par andra texter av avvikande ortografi för att markera ett av andra språk påverkat, och därmed löjligt och inkorrekt, språk. Även om berättaren som nämnt ”återgav” Fritz’ brutna tyska på en obruten svenska, används avvikande ortografi också en gång i novellen, då Fritz säger ”Tjyvär! Tjyvär”.⁵³ I ”Historien om trafvaren Jalo”, liksom ”Utan modersmål” från samlingen *Österut*, är det en girig och grym rysk hästhandlare vars brytning parodieras genom att ortografin anpassas: ”Krokig som en fällknif hade [Jegor] bjudit på tobak och spitting, sagt: ’gudas’ och ’adjös’ och ’var så bras’ – ’inga pingar, nå jas, gör ingenting – en annan gång, schkrifva opp i bok – en annan gång husbond.”⁵⁴ Liksom ofta då främmande ord fungerar språkmarkerande hos Ahrenberg räcker det att markera karaktärens språk då han introduceras eller i början av en dialog.⁵⁵ I senare repliker är svenskan i Jegors repliker obruten. Märk väl är den tysta förutsättningen i berättelsen att karaktärerna ”egentligen” talar finska – medan det är (av ryska) bruten svenska, inte finska, som möter läsaren rent konkret.

Det är ingen slump i ”Historien om trafvaren Jalo” att den brutna svenskan förekommer då en karaktär etableras som osympatisk, oärlig och lismande. Som en ulv i fårakläder iklär sig ryssen svenska, men brytningen avslöjar honom. I ett kåseri i samlingen *Infall* (1908) används ortografisk anomali för att markera ryskpåverkad svenska. En ”...off, en snedögld äldre man, som talte en execrabel svenska” berättar om finska arbetare: ”Nej, di villj jinte de sorts arbete”, ”Sommaren vara kort, man måst arbeta fast 14 timmar, finska arbetare icke arbeta bara nio timmar, och finns dem som säja, det vara för mycke vill arbeta bara åtta timmar”.⁵⁶ Här signalerar ortografin både avvikande uttal och syntax som ett resultat av karaktärens ryska modersmål. Han avindividualiseras med ”...off” och betecknas rasmässigt främmande med ”snedögld”.

51 *Familjen på Haapakoski*, s. 52. Se även Tidigs, *En allvarsam olägenhet till följd af språket*, s. 56, 65.

52 Se Tidigs, *En allvarsam olägenhet till följd af språket*, s. 94.

53 *Österut*, s. 77.

54 *Ibid.*, s. 7.

55 Se även Tidigs, *En allvarsam olägenhet till följd af språket*, s. 64.

56 *Infall*, s. 130.

Men hans repliker är i linje med argumentationen i kåseriet, som riktar sig mot den finska arbetarrörelsen.

I ”Om staty- och tafvelfolket på Ateneum”, också i *Infall*, iscensätter Ahrenberg en diskussion mellan figurerna i museets tavlor om förhållandena på Ateneum. En som tar till orda är ”den lille judepojken Ismael Abrahamson”.⁵⁷

”Jak schkulle ock ha nåket att sige”, säger unge Ismael Abrahamson. ”När fater Abraham körde mamma och mik ut i öknen, så var det micket svårt många gånger, micket hett och micket torrt, men icke som her i Ateneum. Om kväl-larna kom en beskedlig ängel och gräfde en brunn åt mik, men her i Ateneum är det micket torrt, micket torrare än i öknen och hett. Jak schkulle villa att man schkulle vintilera her i Ateneum och att man schkulle får dricka vatten i Ateneum.”⁵⁸

Inte heller här är den ortografiskt skapade ”accenten” uttryckligen kopplad till önskad egenskaper – Ismael vittnar om den dåliga luftkvaliteten på konstmuseet, som kåsören vill rikta uppmärksamhet på. Men läsaren tillåts inte heller glömma att den som talar – vare sig det handlar om ”juden” eller, som i de andra exemplen, om ”ryssen” – är en främling med ett annat modersmål, vilket hade kunnat ske om han talat ”vanlig svenska” i texten. Liksom i ”Utan modersmål” är språket en yttre manifestation av ras. Ismael i Ahrenbergs kåseri talar en ortografiskt markerad ”judesvenska” typisk för en antisemitisk litterär tradition, där ”jag” blir ”jak”, ”mycket” ”micket” och ”skulle” ”schkulle”.⁵⁹

I *Call It English* diskuterar Hana Wirth-Nesher accenten, brytningen, i ett kulturellt sammanhang: ”pronunciation reveals how culture is inscribed onto the body, it documents the inescapability of personal history”.⁶⁰ Man kan inte välja (bort) sin accent. Innan spädbarnet träder in i språket har det förutsättningar att lära sig uttala vilka ljud som helst. Mötet med ett (eller flera) modersmål medför obönhörligen en begränsning. Och när människan senare i livet möter andra språk påminner brytningen om hennes tidigare språkliga liv; ”accent is the body remembering”.⁶¹ *Kroppen* är väsentlig i detta resonemang, ”the very concept of ‘accent’ is at the interface of race and culture, of body and language. [...] It is the writing onto the body of *collective* history and often of *collective* destiny”.⁶² Uttalandet av ljud är en konkret kroppslig verksamhet. Accenten

57 Ibid., s. 88. Ismael kommer från Erik Johan Löfgrens målning ”Hagar med Ismael i öknen” (1858).

58 Ibid., s. 90 f.

59 Lars M Andersson, *En jude är en jude är en jude... Representationer av ”juden” i svensk skämtpress omkring 1900–1930* (2000), s. 115. Se även ”Kärlek på jiddisch – Josef och Sussan” i del III för en utförligare diskussion.

60 Wirth-Nesher, *Call It English*, s. 59. Även Gary D. Keller tar upp ”spelling innovation” för markering av accent, men drar inga slutsatser om eventuellt parodierande effekter (Keller, ”The literary strategems available to the bilingual Chicano writer”, s. 309).

61 Wirth-Nesher, *Call It English*, s. 56.

62 Ibid., s. 75. Min kursivering.

synliggör talaren som främling, och detta sker i hennes kropp. Genom talet klassas kroppen som främmande. Modersmålet bakom brytningen är frånvarande-närvarande och skriver in talaren inte bara som främling utan också som del av en främmande grupp. Brytningen markerar, som Wirth-Nesher säger, en kollektiv historia, ett kollektivt öde. Ryssarna blir framför allt ryssar, inte individer, och Ismael framför allt jude.⁶³ Likaledes är namnet ”Jegor” ett namn för ”ryssen”. Markeringen av brytning med ortografiska medel är en påminnelse om deras främmande modersmål, men också av deras rastillhörighet, en indelning författaren inte låter dem undkomma.

Delvis annorlunda är det när Ahrenberg vid ett tillfälle parodierar Fredrik Pacius tyska brytning – ”Hewwe Gud, bliw ja nu pwest med”.⁶⁴ Den karaktäriserar i fallet Pacius en berömd person, vars uttal var ett av hans välkända karakteristika.⁶⁵ Dels är det hans position, dels hans ursprung som gör att han undgår ryssens och judens öde. Men som Lars M. Andersson har noterat i sin avhandling om juden i svensk skämtpress, verkar de språkliga koderna för ”tysk” och jude” svåra att skilja åt.⁶⁶ I *Royalister och patrioter* återfinns den smålöjlige tysken Burmeister:

Mein Gott! mein Gott! säger Burmeister förskräckt, men hennes nåd är alldeles braf nu igen. Jak kommer just nyss från henne, hon är snart färdig klädd, hon vill gå med på flottbaraden, så att herr kornetten kan vara utan oro. Ännu en moment, herr kornett, en pandrosett här i flätan, och allt är färdich. – Och de magra fingrarna löpte åter flinkt ordnande mellan lockar och band. Så satte han den trekantiga, svarta hatten med trens och plymer på Gustave François och med ett: jetzt ist alles fertig und wunderschön, började han att snabbt packa in sina utensilier. – Muss noch in die Kirche gehen [...].⁶⁷

Också här blir ”Jag” till ”Jak”, ”färdig” till ”färdich” o.s.v. Men Burmeisters replik innehåller också tyska, till skillnad från Ismaels. Hans replik innehåller inte heller lika många markörer för språklig brytning.

Språklig brutenhet har med normavvikelse att göra. Som Ahrenberg påpekar i en redogörelse för sitt och sina syskons barndomsspråk: ”ja de yngsta t.o.m. ’bröto på svenska, ett yttrande som (i förbigående sagdt) hvarje medveten svensk finner oförskämdt löjligt; man bryter ej på riksspråk, man bryter på landsmål”.⁶⁸ En brytning sker

63 Ahrenbergs ambivalenta inställning till judar diskuteras i ”En fråga om ras”.

64 *Infall*, s. 159.

65 Ahrenberg kommenterar Pacius uttal i essän över honom i *Människor som jag känt. Personliga minnen, utdrag ur bref och anteckningar. Fjärde delen* (1909): ”Han talade lifligt och gärna, på en svenska, som påminde, icke om tyskt, men om danskt uttal” (s. 256); ”han kallade oss i stället ömsom ’du’ ömsom ’kärrra brrrorr’, han skorrade starkt” (s. 259). Notera att hans skorrande uttal i essän inte överensstämmer med r-ljuden i kåseriet. Senare i essän återger Ahrenberg några av Pacius uttryck utan att markera uttal ortografiskt (s. 267).

66 Andersson, *En jude är en jude är en jude...*, s. 115.

67 *Royalister och patrioter. En sommarsaga från 1788* (1901), s. 174 f.

68 *Människor som jag känt IV*, s. 157.

alltid mot en (föreställd) norm. För att dra det till sin spets är det ett brott mot den språkliga lagen, och straffet är inte mildare för att det brottet är ofrivilligt. I Ahrenbergs fall är lagen den rena, accentfria svenskan. Han berättar själv om hur han som barn talade en viborgssvenska som ”för kära far, västfinne och Åbo-bo, lifvet igenom var och blef ett outtröttligt ämne för skämt och drift”.⁶⁹ Som vuxen använder sig Ahrenberg av samma strategier – förlöjligande och parodi.⁷⁰

Att språkväxling eller ortografiska anomalier används i parodierande syfte är inget nytt fenomen.⁷¹ Att genom bruket av ”antilitterära” ord mana fram en röst som avviker från den litterära normen är ett sätt att förlöjliga.⁷² Det är inte förvånande att de flesta fallen återfinns i Ahrenbergs kåserier, eftersom genren har som uppgift att vara humoristisk. Parodi kan vara ett effektivt subversivt vapen, ett litterärt medel att försöka vända upp och ner på rådande maktförhållanden med. Men fallet Ahrenberg visar hur den språkliga parodin också ett sätt att befästa rådande hierarkier. Inte ens när det gäller en figur i en tavla låter han läsaren glömma dennes rastillhörighet. Apropå förhållanden i USA vid sekelskiftet 1900 berättar Wirth-Nesher: ”Hybrid words, for example, whose parts are derived from different languages, were referred to as mixed breeds, 'Mongrel formations of this kind should be avoided.'”⁷³ Det främmande uttalet skrivs in i texten bara för att ”skriva ut” de främlingar som bär på dem. Det ortografiskt markerade normbrytande språket reterritorialiseras som ett uttryck för ras, vare sig det är ”juden” eller ”ryssen” som det handlar om.

Modersmål och kommunikation

I ”Utan modersmål” framgår att den mellanmännsliga förståelsen är en viktig aspekt av Ahrenbergs flerspråkighetstematik. Bristande förmåga att kommunicera sina inre känslor är en väsentlig del av Fritz’ dilemma: ”hvad jag kände djupast i min själ, låg förborgadt som musslan i hafvet”, beklagar han sig.⁷⁴ Flerspråkighet som försvårande omständighet när det gäller att förmedla tankar och känslor återkommer i flera av Ahrenbergs texter, t.ex. i *Familjen på Haapakoski*. När en grupp människor – i detta fall ryskan Helena, hennes finske make Erik och dennes familj och vänner – möts är en ”allvarsam olägenhet till följd af språket” att de inte kan förmedla varandra sina tankar och känslor på ett språk som de alla förstår.⁷⁵ Det leder till att Helena inte

69 Ibid., s. 156.

70 För finskspråkigas uttalssvårigheter visar han dock vid ett tillfälle förståelse, men den är då ett led i argumentationen mot värnplikt i kejsardömet militär: ”I sitt eget språk saknar [den finskspråkige] b, f, o och alla sch-ljud, och dock skall han lyda och uttala kommandon, som kunna vricka tungan på en forskare i indogermaniska språk!” (*Bilder, minnen och intryck*, 1895, s. 89.)

71 Se t.ex. Torres, ”Bilingualism as satire in nineteenth century Chicano poetry”, s. 255 ff.

72 Det är ingen slump att den löjlige Fritz introduceras med (en tysk) svordom. Liksom hos Archer verkar inte bara hans blandspråkighet utan även hans bruk av svordomar förlöjligande.

73 Wirth-Nesher, *Call It English*, s. 59.

74 *Österut*, s. 83.

75 *Familjen på Haapakoski*, s. 145.

känner sig välkomnad in i sin nya familj. Hon vantrivs i Finland, till en inte ringa del just på grund av språksvårigheter, och förmår till slut sin make att lämna sitt fosterland. Flytten till Ryssland fullbordar släktens förryskning och leder i sin tur till främlingskap mellan Erik och hans enda levande släkting, systemn Hanna.

Språktillhörighetens betydelse för upplevelser av gemenskap och distans markeras vid flera tillfällen med inslag av främmande språk. I breven till sin ”tant” – egentligen mor – Darja/Dorinne klagar Helena över livet i Finland. Där finns ”[i]ntet umgänge, ingen aristokrati, ingen militär, som talar vårt språk obehindradt som sitt modersmål. Rien de rien!”⁷⁶ Helenas avståndstagande från icke fransk- och rysskunniga personer markeras genom en markant ökad frekvens av franska ord när hon beskriver ”les grands bonnets” i den finska landsorten och sin svenskorienterade svägerska och svärfar.⁷⁷ Om de senare skriver hon:

Bland dem, som äga denna förmåga [att säga ”saker, som det icke är angenämt att höra”], är då visst ma belle soeur Hanna, elle ne se doute de rien. Hon tyckes ha satt sig i sinnet att göra mig till en rättrogen finska. Jag har intet emot saken, men medlet är illa valdt. Jag har tröttnat på ce Gustave III roy de Suède, il m’embête. Hans memoarer, lärda historiska arbeten på franska, fylla snart hela mitt bord. Il est l’idole de la famille. -----

Min svärfar, un noble vieillard – stolt och god, föreställ dig honom som ett utklipp ur Schardins ypperliga roman eller ett manligt motstycke till de stolta högdragna damer Turgenieff tecknat.⁷⁸

Samtidigt som koncentrationen av franska till passager som denna signalerar avstånd mellan Helena och den värld hon skildrar, markerar den också införståddhet med hennes korrespondent.⁷⁹ Sina brev undertecknar hon med den ryska diminutivformen ”Lenotschka”, som förenar intimitet, modersmål och barndom.⁸⁰

Helenas språkliga lidanden ges också uttryck på ett främmande språk, franska. Hon ombeds ställa upp som ”protektis för en förening av värlösa barns vård. Men då jag icke kunde göra mig förstådd för någon af dem, icke ens barnen, kunde jag icke emottaga anbudet.”⁸¹ Att hon däremot, efter löfte om tolkning till franska, tackar ja till att ställa upp för djurskyddsföreningen väcker omgivningens harm. Helena förklarar:

76 Ibid., s. 189.

77 Ibid., s. 189. Som von Willebrand påpekar i en promemoria över språkfel i *Familjen på Haapakoski* lyder det franska uttrycket eg. ”les gros bonnets” (R.F. von Willebrand–Jac. Ahrenberg, odaterad promemoria medföljande brev 23/3 1894). Om stadens tidningsredaktör skriver Helena: ”Il sent le [sic] Rabagas på långt håll, förtäres af sin ringhet, som han anser comme une injustice de la providence” (*Familjen på Haapakoski*, s. 190).

78 Ibid., s. 193.

79 Man bör observera att det är texten som ”växlar kod” här, inte nödvändigtvis Helena, som ju inte heller behärskade svenska.

80 Se även Tidigs, *En allvarsam olägenhet till följd af språket*, s. 78 f.

81 *Familjen på Haapakoski*, s. 191.

”Je crains de rester muette comme mes protégées” – hon tänker förbli lika stum som de djur som är hennes skyddslingar.⁸² Stumhet och oförståelse är priset hon betalar i en främmandespråklig miljö. Men hennes olycka är inte beroende av modersmålet – tvärtom är hon en polyglott uti fingerspetsarna med kunskaper i åtminstone ryska, franska och tyska. Svårigheterna uppstår eftersom så många i omgivningen är enspråkiga. Och hon hade gott kunnat nöja sig med ett annat språk än det ryska modersmålet, nämligen franskan. Hennes belägenhet är alltså annorlunda än Fritz’. Helenas modersmål och språkkunskaper ställer inte i sig till bekymmer, som för Fritz. Hon är ”bara” förflyttad till en plats där hon inte hör hemma. Till skillnad från Fritz existerar det miljöer, och språk, i vilka hon känner sig hemma.

I novellen ”Ensam” (ur *Österut*) gör olika modersmål i en Viborgsfamilj såväl mörkar som fäder och söner till främlingar. ”De hade icke ens mera samma språk för att uttrycka hjärtats finaste känslor, den ena talte illa svenska och den andra dålig tyska. De voro främmande för hvarandra.”⁸³ Titeln slår entydigt fast vad som präglar denna flerspråkiga familj – ensamhet. Men språkförbistringen är endast en delorsak till familjens problem enligt berättaren, som gör sig till tolk för hustruns tankar om sitt äktenskap. ”Mellan dem hade olika ras, språk och uppfostran, olika samhällsställning bildat en klyfta, som hon aldrig försökt att fylla.”⁸⁴ Ras, klass och bildning är minst lika viktiga kategorier. Sonen i familjen heter Fritz, och liksom sin namne i ”Utan modersmål” saknar han livskraft och skildras som feminin – en dylik ”degeneration” är återigen språk- och rasblandningens följder hos Ahrenberg.⁸⁵

Novellen behandlar uttryckligen flerspråkighetstematik, men är nästan helt enspråkig. Först i slutet bryter faderns, kommerserådet Schulzes modersmål genom i form av några tyska diktrader.⁸⁶ I dödsögonblicket yrar han på sitt modersmål och finner sig omgiven av sina sedan länge döda föräldrar. Flerspråkighet, död och avstånd finns på den ena sidan. Modersmål, barndom och gemenskap lockar på den andra.

För Fritz i ”Utan modersmål”, familjen Schulze i ”Ensam” och i viss mån för Helena i *Familjen på Haapakoski* handlar flerspråkighetsproblemen inte om kommunikation av fakta.⁸⁷ Det är behovet av själslig gemenskap med andra människor som inte kan tillgodoses på andra språk än de språk man kan perfekt. Men dessa språk är inte alltid modersmålet. För Helena räcker det med språk som man talar ”som sitt modersmål” – och i hennes fall är ett sådant språk franskan. Det är inte ett språk hon explicit

82 Ibid.

83 *Österut*, s. 35.

84 Ibid., s. 33.

85 Det talas om hans ”bleka, pussiga anlete, förstördt af utsväfningar och sysslolöshet” (ibid., s. 35) samt hans ”qvinliga, veka, för intryck mottagliga sinne” (s. 36).

86 ”Die Hoffnung führt uns ins Leben ein” ur Schillers dikt ”Hoffnung”, samt ”Der stille Gott taucht meine Fackel nieder, / Und die Erscheinung flieht”, ur Schillers ”Resignation” (ibid., s. 38).

87 Fritz kan lite av många språk, fadern Schulze talar sin hustrus och sons modersmål som främmande språk, och även om Helena inte kan kommunicera med landsortssocieteten har hon något språk gemensamt med alla medlemmar av makens familj – hon finner det dock pinsamt att tala lågstatusspråket tyska med sin svärfar, baron Stålsköld Horn (*Familjen på Haapakoski*, s. 146).

markerar intimitet med, men det fungerar ändå identitetsmarkerande eftersom det signalerar avstånd från dem som inte talar språket som sitt modersmål.⁸⁸

Rasaspekten är en del av Ahrenbergs gestaltning av flerspråkighet. Kommunikationsproblemen är delvis ett annat problem på ett mera praktiskt plan. Samtidigt hör de alltså samman med kategorierna ras, nationalitet och klass. Och kommunikationsproblemen är inte direkt avhängiga språkkunskaper. Även om man lärt sig ett främmande språk väl är det inte ”ett levande uttryck för ens själs rörelse”, som Fritz sorgset konstaterar.⁸⁹

Kommunikationsaspekten är en anledning till att det flerspråkiga Viborg värderas annorlunda i romanen *Hihuliter* (1889) än den flerspråkiga viborgaren i ”Utan modersmål”. På marknadsplatsen i Viborg talades ”[r]yska, tyska, finska, svenska och tatariska [...] om hvartannat, alla flytande orätt, men man förstod hvarandra så obegripligt bra ändå”.⁹⁰ Viborg må vara ett Babel, men man har åtminstone roligt där, umgås utan ängslan för att bryta mot språkliga regler. Det viktiga i detta sammanhang är inte korrekthet utan lyckad kommunikation. Kommunikationen kan löpa även utan korrekthet.

Kunskaper i flera språk kan ju anses vara något som underlättar kommunikation, men hos Ahrenberg betonas oftast raka motsatsen. Här skymtar den babyloniska kopplingen. Guds straff för att människorna satte sig upp mot honom genom byggandet av tornet i Babel var att de inte längre kunde kommunicera med varandra. Genom att använda sig av motivet Babel, i ”Utan modersmål” liksom i *Hihuliter*, tar Ahrenberg del av en lång tradition där flerspråkighet länkas till moraliskt eller andligt förfall.⁹¹ I bakgrunden spökar tanken på ett urspråk som tidigare förenat alla människor, en tanke som varit viktig för den indoeuropeiska lingvistikens. Men urspråket går aldrig att fånga, och enspråkighet är lika historiskt betingat som flerspråkighet.⁹² Drömmen om urspråket har mer med politiska ansatser än med historiska belägg att göra.

I alla de exempel som jag behandlar ovan förefaller något annat, mera grundläggande, ligga bakom flerspråkigheten som förklaring till karaktärernas bekymmer.

88 Ibid., s. 189. Min kursivering. Jfr Tidigs, *En allvarsam olägenhet till följd af språket*, s. 76 där jag kommer till delvis andra slutsatser. Min poäng i föreliggande arbete är snarast att franskan måhända inte signalerar nationalitet eller intimitet men att den fungerar ”negativt identitetsmarkerande” och visar på klasslikheter och -skillnader.

89 Österut, s. 78.

90 *Hihuliter. Skildringar från Östra Finland* (1889), s. 71.

91 Som Steiner poängterar vilar myten om Babels torn på idén om ett ”adamitiskt urspråk”, en ursprunglig enspråkighet som inte bara medförde att alla människor kunde kommunicera med varandra. Detta urspråk var också det språk med vilket Gud skapat världen, Guds eget språk. Babels torn medförde alltså en spjälkning mellan ord och ting/värld, det blev ett andra syndafall (Steiner, *After Babel*, s. 60 f.).

92 Heller-Roazen, *Echolalias*, s. 104 ff. Som Tony Crowley betonar utifrån Michail Bachtin: ”Monoglossia is now a result of historical circumstances which can be altered rather than a primary, pure state of language. Its representation as a version of the pure Adamic language in which world and word meet is the result of the desire for purity rather than historical accuracy” (Tony Crowley, ”Bakhtin and the history of the language”, 1989, s. 73).

Förutom att det i ”Ensam” och *Familjen på Haapakoski* finns flera modersmål i samma familj, fungerar språken som markörer för olika nationaliteter eller raser. Liksom i ”Utan modersmål” har en karaktärs ”anor” allt att göra med flerspråkighetens gynnsamhet eller ogynnsamhet.

Även som kåsör diskuterar Ahrenberg flerspråkighet och kommunikation. Det intressanta i en jämförelse med hans skönlitterära verk är hans försvar i kåserierna av främmandespråkligt inflytande. Han förordar t.ex. att finskan ska hämta in germaniska lånord för att bevara sin livskraft, underlätta för dess talare att klara sig i internationella sammanhang och för att främlingar lättare ska kunna röra sig i Finland.⁹³ Detta kan låta fördomsfritt och modernt, men handlar också om att knyta finskan närmare till ”det västerländska” i motsats till ryskt inflytande. Här döljer sig också en önskan att bevara det svenska kulturarvet i Finland genom ett svenskt eller germanskt inflytande på det finska språket. Språk är kopplat till folk och kultur. Precis som i novellerna döljer sig kategorin ras bakom resonemang om kommunikation.

Ahrenberg behandlar dock flerspråkighet och kommunikation också i förhållande till andra språk än finska. I kåserier om finskan jämför han med svenskan, som genom historien har lånat friskt från andra språk. Som jag diskuterade i ”Den modersmåslöses lidanden” argumenterar han för att de många lånorden har kommit svenskan till godo. Och han betonar den ”ovilkorligen [sic] sanna satsen, att ett språk är ett medel, ett *samfärdsmedel* och icke ett konstvärk, att alt hvad ett språk kan mottaga, ombilda, lingvistiskt smälta, är det till nytta”.⁹⁴ Här betonas språkets funktionella aspekter, men också att det är en gemensam angelägenhet. Om språket är ett *samfärdsmedel* gäller det att förändringarna, variationen omfattas av alla talare i en gemenskap. Individuell, ”idioletisk” flerspråkighet försvårar däremot kommunikationen.

Ahrenberg resonerar även kring språklig variation och kommunikation i ett kåseri om förlagspraxis i Sverige och Finland. Åter betonar han funktionalitet och pragmatism för en smidig kommunikations skull, snarare än att behårt slå vakt om den konstnärliga friheten:

Enligt enstämmigt uttalande af svenska förläggare lida våra böcker af dåligt korrektur och felbildningar, af dem kallade fennicismer. Hvarför då icke rensa bort dem. Vi taga ju en universitetslektor i franska hellre från Frankrike än Schweiz eller Belgien, hellre från Paris än den franska landsorten, och svenskan ligger ju oss i alla fall närmare än franskan. Detta göra vi för vår egen skull, icke för svenskarnas, icke för fransmännens.⁹⁵

93 ”En gammal visa” (*Infall*, s. 9–19). Se även ”Den modersmåslöses lidanden”.

94 Sylvester, ”Det finska språkets begränsning. (Några reflexioner af en icke-lingvist)”, Jac. Ahrenbergs manuskriptsamling. Att det är Ahrenberg som döljer sig bakom denna signatur stöds, förutom att den ingår i hans samling av egna urklipp, av återkommande ordvändningar, motiv och t.o.m. stycken ur andra, tydligt attribuerade texter av honom (jfr ”En gammal visa”, *Infall*, s. 9–19). Min kursivering.

95 [Jac. Ahrenberg] Flanör, ”Något om svenska och svensk-finska poeter, författare, förläggare

Ahrenberg accepterar här explicit sverigesvenska som norm för Finlands svenska, och anser inte att utrensning av fennicismerna är något särdeles dramatiskt, vilket är intressant med tanke på de språkrevideringar hans verk genomgick efter hans död.⁹⁶ Ahrenberg skiljer i kåseriet mellan fennicismerna och finlandismerna; med det senare verkar han – stick i stäv med nu gängse definitioner där finlandismerna kan ha olika ursprung – mena ord som inte har annanspråkligt ursprung.⁹⁷ De ”äro för öfrigt få och icke några fel”. Sammantaget menar Ahrenberg att den ”finsk-svenska” litteraturens språkliga fel är ”verkliga bagateller” och att det större problemet är den bristande korrekturläsningen på finskt förlagshåll. Författaren bör vara tacksam om hans text genomläses och korrigeras, och Ahrenberg håller inte med om att Finlands svenska författare skulle behandlas illa i Sverige.

Med tanke på Ahrenbergs betoning på lyckad kommunikation är det intressant att reflektera över flerspråkigheten i hans verk. Inslagen av främmande språk är generellt sett små – nästan aldrig större än enstaka satser. Som de följande kapitlen visar kommer de främmande inslagen ofta från dåtidens bildningsspråk, främst franska, och stänger därmed inte ute den bildade allmänheten som Ahrenbergs böcker främst riktade sig till. I texter som ”Utan modersmål” används enspråkiga strategier för att skildra flerspråkiga karaktärer eller miljöer, hellre än att låta texten invaderas av främmande språk. Han har en mängd olika strategier för glossering. Men han gör också in finska, främst i folklivsskildringarna. Ibland märks en upplysande eller undervisande tendens i dessa texter – författaren översätter och förklarar främmande uttryck och främmande kulturföreteelser.⁹⁸ Ändå förefaller Ahrenberg kräva tämligen mycket av sin läsare – hon får långt ifrån alltid en översättning av ryska, finska, tyska, engelska, franska och italienska ord och får stå ut med att texten, skenbart slumpmässigt och plötsligt, växlar språk.

Ahrenbergs modersmål

Ahrenberg var under sin livstid en mycket läst författare vars verk ofta kom ut i flera upplagor. Fastän hans yrke som arkitekt medförde att författandet fick ske på lediga stunder var han mycket produktiv och dessutom en aktiv medarbetare i bland annat *Finsk Tidskrift* och *Hufvudstadsbladet* samt medlem av Söderströms förlagsdirektion. Kring sekelskiftet upphörde han dock att ge ut romaner och noveller, något som förmodligen hade ett samband med den hårda kritik han fick utstå för sin historiska

och bokhandlare”, *Hufvudstadsbladet* 2/4 1903. Kåseriet är en del av en debatt om inställningar till och behandling av finländska författares språk i Sverige som pågick i *Helsingfors-Posten* och *Hufvudstadsbladet* våren 1903, se nedan i ”Ahrenbergs modersmål”.

96 I en recension av Gustav Alms *Höst dagar* förtäljer Ahrenberg att han sett texten i manuskriptform och att språket då tedde sig ”osvenskt”. Att så inte är fallet med den publicerade texten tackar han Albert Bonniers förlags omsorg för ([Jac. Ahrenberg] Chevalier, ”Höst dagar. En Helsingforshistoria av Gustav Alm”, rec., *Hufvudstadsbladet* 30/5 1907).

97 För en definition av finlandism, se ”Teoretiska perspektiv” i avhandlingens inledning.

98 Se ”En guide till främmande platser – hemma och utomlands” i följande kapitel.

roman *Royalister och patrioter* (1901).⁹⁹ I stället blev han en populär memoarförfattare med sex volymer *Människor som jag känt* (1904–14) där han porträtterar allt från den Ahrenbergska familjens trotjänare till kejsare och generalguvernörer.

Även om Ahrenberg kan betraktas som en del av det dåtida litterära etablissemanget utsattes hans prosa, och hans person, ofta för hård kritik. Såväl den samtida kritiken som senare bedömares bild av denna kritik berättar mycket om synen på litterärt språk från 1880-talet och framåt. Ofta – men långt ifrån alltid – handlade nämligen kritiken om Ahrenbergs språk. Författarens egna språkliga bakgrund, hans *modersmål*, har av kritiker, forskare och Ahrenberg själv gjorts till en förklaringsgrund till hans litterära språkbruk. I detta avsnitt läser jag Ahrenbergs litterära flerspråkighet mot bakgrund av bilder av – eller berättelser om – *Jac. Ahrenbergs modersmål*.

När Ahrenbergs romaner och noveller fick negativ kritik var det ofta författarens språk som inte befanns vara gott nog.¹⁰⁰ Som Bengt Loman framhåller i artikeln ”Kunde Jac. Ahrenberg skriva korrekt svenska?” var kritikernas svar på denna fråga ofta nekande.¹⁰¹ Att Ahrenberg inte kunde skriva korrekt svenska menar även Ekelund i sin monografi och Bertel Appelberg i inledningen till den postuma urvalsvolymen *Från Östra Finland*.¹⁰² Som Loman påpekar är begreppen ”korrekt” och ”inkorrekt” språk alltid bundna till varierande normer för språk. Åsikter om vad som är inkorrekt är talande för värderingarna i en viss tid och miljö.¹⁰³

Kritiker och forskare har framför allt satt två levnadsomständigheter i samband med Ahrenbergs ”inkorrekta” språk. Den ena är Ahrenbergs arkitektkarriär, den andra hans uppväxt i Viborg. Arkitektkarriären begränsade den tid han kunde ägna åt sitt skrivande och framför allt åt omarbetningar av sina texter.¹⁰⁴ ”Ahrenberg diktade oftast under en brådska, som ej kunde undgå att lända hans skriftställarskap till men”, skriver redaktören för *Finsk Tidskrift*, R. F. von Willebrand, i tidskriftens minnesruna över Ahrenberg.¹⁰⁵ Också Erik Ekelund nämner att Ahrenberg skrev i hast och inte bearbetade sina verk språkligt.¹⁰⁶ Ahrenberg själv skriver till sin svenska författarvän Annie Åkerhielm att hans skönlitterära skrivande är ”ett lån af tid för att icke säga en stöld” från arkitektvärvet och lägger själv grunden till bilden av författandet som tidsfördriv då han i förordet till debuten *På studieresor* skriver att texten tillkommit ”under lediga timmar, då passaren och blyertspennan hvilat”.¹⁰⁷

99 von Willebrand, ”Jac. Ahrenberg”, s. 227; Appelberg, ”Inledning”, s. xxi; Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 318 f.

100 Jag har utgått från recensioner bevarade i Brages pressarkiv (Helsingfors) samt i Ahrenbergs egna arkiv (HLA), brev till och från Ahrenberg och recensioner som t.ex. Ekelund och Loman refererar till.

101 Loman, ”Kunde Jac. Ahrenberg skriva korrekt svenska?”, s. 43.

102 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 121; Appelberg, ”Inledning”, s. iii.

103 Loman, ”Kunde Jac. Ahrenberg skriva korrekt svenska?”, s. 56.

104 von Willebrand, ”Jac. Ahrenberg”, s. 226; John Landquist, *Modern svensk litteratur i Finland* (1929), s. 56.

105 von Willebrand, ”Jac. Ahrenberg”, s. 226.

106 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 358.

107 Jac. Ahrenberg–Annie Åkerhielm 18/3 1908; *På studieresor*, s. [i]. I *Människor som jag känt* anger

Ryktet som slarver befästes av att Ahrenberg inför publiceringen av ”*Vår landsman*” 1897 hade glömt att skicka med ett par blad av boken till förläggaren. Sidorna i fråga hann sedan införas, men utan sidnumrering.¹⁰⁸ I *Modern svensk litteratur i Finland* beskriver John Landquist Ahrenbergs författarskap som en ”vederkvickelse” och i sin licentiatavhandling påtalar Sven Hirn Ahrenbergs ”benägenhet för mångsyssleri och en viss brist på koncentration och målmedvetenhet i det konstnärliga skapandet”.¹⁰⁹ Kommentarererna antyder att Ahrenberg inte var en ”riktig” författare.

Bristen på omarbetningar sätts även i samband med Ahrenbergs temperament, både då hans språk tadlas och försvaras.¹¹⁰ von Willebrand sätter ytterst Ahrenbergs bristfälliga språk i samband med dennes personlighet:

Främst berodde väl de i grunden rätt obetydliga, men icke desto mindre störande svagheter i hans litterära form dock på medfödt temperament, på obenägenhet eller oförmåga att tänka tanken riktigt till slut och att i hvarje fall skaffa den dess adekvata uttryck. Till stor del kunde väl hithörande olägenheter hafva undgåts genom en omsorgsfull öfverarbetning af det utskrifna manuskriptet. Sådant hade Ahrenberg dock en afgjord motvilja för.¹¹¹

I *Hufvudstadsbladets* minnesruna över medarbetaren Ahrenberg förlades dennes slarv också till temperamentet: ”För det exakta hade han, sin tekniska utbildning till

Ahrenberg tidsbrist som skälet till varför han inte ägnat sig åt dramatik, trots att han faktiskt skrev skådespelen *Kejsaren kommer* (1891), *Fördrivna* (1892), *Pengar* (1898, den enda av pjäserna som trycktes) samt farsen *Den glada skraddaren*. Till Ahrenbergs förfogande stod endast ”korta hel- och halftimmar, som om morgonen och sent på kvällen [...], och äfven detta efter långa intervaller” (*Människor som jag känt* V, s. 295).

108 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 284. Det rör sig om sex onummerade sidor mellan sidorna 213 och 214 i ”*Vår landsman*” (1897).

109 Landquist, *Modern svensk litteratur i Finland*, s. 56; Hirn, *Karelen i finlandssvensk litteratur från viborgska smällen till Tranans skri*, s. 134.

110 von Willebrand, ”Jac. Ahrenberg”, s. 225 f.; Hirn, *Karelen i finlandssvensk litteratur från viborgska smällen till Tranans skri*, s. 134; Loman, ”Kunde Jac. Ahrenberg skriva korrekt svenska?” s. 43 f.

111 von Willebrand, ”Jac. Ahrenberg”, s. 225 f. Faktum är att von Willebrand erbjöd sig att granska Ahrenbergs texter, ett erbjudande som Ahrenberg tacksamt tycks ha emottagit: ”En kväll för si och så många år sedan [...] voro fader Jacob och jag – förmodligen från Litteratursällskapets månadsmöte – på hemväg mot Kronohagstrakten, och jag ”skällde”, såsom ofta tillförne, på allehanda inadvartenser och strundt fel i hans böcker; och frågade varför han inte, som själv var ur stånd att fästa sig vid dylikt, lät någon annan människa på förhand kasta ett granskande öga på manuskripten, så de undgingo att komma ut med slika absolut onödiga och dock störande brister? Han svarade med en genfråga, vem i all världen jag trodde skulle åtaga sig ett sådant tråkigt och olönat värv. ’Gör du det kanske?’ Det lovade jag genast. Och så skedde.” (R. F. von Willebrand–René Ahrenberg 11/6 1923. Se även brev från R. F. von Willebrand till Jac. Ahrenberg 23/3 1894.) von Willebrands promemoria med (icke åtyllda) ändringsförslag till *Familjen på Haapakoski* finns bevarad (i HLA). Erik Ekelund har felaktigt antagit att ändringarna gäller ett manuskript till första upplagan av *Familjen på Haapakoski* (*Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 268), medan min granskning av de olika upplagorna visar att promemorian hänvisar till den andra upplagan av romanen (1894) och sannolikt var menad till hjälp inför den tredje upplaga som Albert Bonniers förlag gav ut 1894. Detta ämnar jag diskutera i en separat studie.

trots, föga sinne, och hans temperament var alltför konstnärligt lifligt för att tillåta honom en noggrann afslipning af sina arbeten, vare sig tekniska eller litterära.”¹¹² Även då Ahrenbergs språk försvaras betonas snabbheten i arbetsprocessen, som enligt Loman hörde samman med Ahrenbergs ”litterära teorier och ambitioner” och medförde att ”han inte gärna arbetade länge med en roman och att han också, liksom Tavaststjerna, ogillade att retuschera de formuleringar som en gång kommit ur pennan”.¹¹³ Appelberg talar i sin tur om Ahrenberg som ”stämmningsmänniska och improvisatör”, som ”ville att verket fullfärdigt skulle springa fram med hela omedelbarhetens charm över sig, ännu gnistrande av de lyckliga ingivelsernas träffsäkerhet och fyndighet”.¹¹⁴

I *Hufvudstadsbladet* den 14 januari 1894 förekommer en elak satir över Ahrenberg, ”Östra Finlands klassiska skildrare, patriotismens profet och allmänhetens förklarade gunstling”, i den fiktiva ”En engelsmans intervju hos våra författare” av en Mr. Halifax. Att det handlar om Ahrenberg markeras bland annat med att denne bor i ”Villa Haapakoski” (*Familjen på Haapakoski* hade kommit ut ett par månader tidigare). Bakom signaturen stod Werner Söderhjelm.¹¹⁵ Söderhjelm gör sig lustig över Ahrenbergs brist på blygsamhet, sakkännedom och insikt om sina egna begränsningar: ”Hvad språken beträffar, kände han alla.” Han riktar även in sig på Ahrenbergs produktivitet:

– Ni smickrar alldeles för mycket ... men låt mig fortsätta: när jag skrivit ner ett kapitel ser jag inte på det mera, utan sänder det i flygande fläng till tryckeriet ... ingen retuchering ... det gör att friskheten går förlorad ... och ingen ängslig petighet i språket ... känslan måste först och främst få sitt direkta intryck ...

[...]

– Och ert nästa arbete, om jag får fråga?

– Mitt nästa! Däröfver kan jag ännu inte med bestämdhet säga någonting, ty jag håller på med tre böcker samtidigt. Ni ser här dessa tre skrifbord, ett för hvar roman. Jag arbetar alltid en dag i sender på hvarje manuskript; när jag kommer hem om kvällen, sätter jag mig vid det bord hvars tur det är och flikar in hvad jag hört eller antecknat under dagens lopp.

– Ja, då förstår jag att ni inte kan säga någonting bestämdt... Till nästa jul kommer ni altså med hela tre romaner?

– Till våren, för all del, till våren. Till julen tre nya igen. Det är nu så, ser ni,

112 ”Jac. Ahrenberg”, osignerad minnesruna i *Hufvudstadsbladet* 11/10 1914.

113 Loman, ”Kunde Jac. Ahrenberg skriva korrekt svenska?”, s. 43 f.

114 Appelberg, ”Inledning”, s. iii. I *Nya Pressen* 30/11 1897 refereras ett ”Helsingforsbref” i *Aftonbladet* av signaturen ”Cric-crac”: ”Men Jac. Ahrenberg är ej ensamt författare. Han hör till dessa sällsynta rika naturer, hvilkas enda fel är, att de hafva för många ’pund’ att förvalta. Han är äfven en god akvarellist med fin uppfattning och poetisk sentiment. Och han ströfver med mångsidighetens nonchalans omkring sig stämningsfulla landskapsbitar och läckra små blomstermålningar, som den lycklige egaren sedan visar för sina bekanta med en viss stolt betoning. Detta är en ’Ahrenbergare.’”

115 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 184 f. Ekelund kallar karikatyren över Ahrenberg ”grym” och den ledde till att förhållandet till Söderhjelm, som tidigare prisat *Hihuliter*, ”öfvergick i öppen fiendskap” (ibid.).

att de andra ändå småningom måste uppge konkurrensen, och då är jag skyldig mitt land att svara för dess svenska literaturs blomstring.¹¹⁶

Produktivitet, popularitet och försäljningsframgångar gav inte litterär status. Man kan jämföra bilden av arkitekten-författaren-amatören Ahrenberg med den av K. A. Tavaststjerna, också han arkitekt till yrket och en gång Ahrenbergs assistent. Tavaststjerna gav dock upp arkitektvärvet till förmån för författarskapet, något Ahrenberg avrådde honom från att göra.¹¹⁷ Ahrenbergs tal på Tavaststjernas begravning uppfattades av många som stötande och ledde bl.a. till Juhani Aho's "Varikset", där Ahrenberg förekommer som kråkan Jaakko.¹¹⁸

Det verkar alltså ha rått konsensus om att Ahrenbergs texter var tämligen obearbetade. I ett brev till den svenska författaren Georg Nordensvan ger Ahrenberg dock en annan bild av sitt skrivande:

Att skriva har för mig ständigt varit förenadt med fysiskt obehag, – du ser det på stilen – och med betydande svårigheter. Svenskan är ett så svårt språk. Jag lärde mig det först vid 10 år, till dess talte jag så godt som endast finska. [...] Jag får lof att fila om min svenska oerhördt. Med undantag af berättelsen Anor, äro mina böcker omskrifna väl 3 om icke flere gånger.¹¹⁹

Tvärtemot den bild som von Willebrand, Appelberg, Ekelund och Loman – för att inte nämna Ahrenberg själv i andra sammanhang – ger av Ahrenbergs arbetsprocess säger sig Ahrenberg här alltså slita hårt med sina texter. Men att han inte kunde skriva korrekt svenska ansåg, eller påstod åtminstone, han även själv. Han sätter denna osäkerhet i samband med att han är "född i det polyglotta Wiborg", den andra omständighet som kritiker och forskare flitigt har lyft fram.

Att Ahrenberg verkligen inte skulle ha behärskat svenska som barn är mycket osannolikt. Loman hänvisar till skönlitterära skildringar av viborgsk barndom för att fram-

116 Mr. Halifax [Werner Söderhjelm], "En engelsmans intervju hos våra författare", *Hufvudstadsbladet* 14/1 1894.

117 I ett brev till Tavaststjerna 12/2 1894 (HLA) ber Ahrenberg enträget denne att ta emot en tjänst som arkitekt: "Bästa vän. Vi fäkta med ojemna vapen, du med lätta smidiga jag med tunga. Mitt bref måste af dig ha missförstått, beroende på att du icke känner ordningen vid detta verk – dit jag vill locka dig – icke för verkets skull, ty uppriktigt sagdt, det kan undvara dig likasom mig, utan för din egen skull och för den svenska litteraturen i Finland. [...] Att ärligen komponera och nedskrifva en bok som inbringar dig 4000 fm är otänkbart. Du gör det kanske ett år kanske två, men omöjligt längre. Du förstör ditt andliga pund till både kapital och ränta i unga år – och allra svårast blir det i fall publiken tröttnar innan du tröttna själf. [...] Nattvak oregelbundna måltider polemiken i språkfrågan etc allt detta skall rifva upp dig, slita ut dig andligt som fysiskt i förtid. [...] Omvexling är hvila. [...] Det är sant vid gud, det vet jag bättre än någon annan i detta land – om jag också icke är att anse annorlunda än som ett afskräckande exempel."

118 "Varikset" ingick i *Lastuja IV* (1899). Se Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 187.

119 Ahrenberg-Georg Nordensvan 15/1 1896.

hålla pojken Johan Jacobs finskspråkighet.¹²⁰ von Willebrand menar tvärtom att Ahrenberg växte upp ”i ett rent svenskt hem”.¹²¹ Ahrenbergs uttalande om sina svårigheter kan mycket väl vara en överdrift, ämnad att betona det märkvärdiga i att han sedan blev en firad svensk författare. I en essä i *Människor som jag känt* modifieras bilden av hans barndoms språk. Som jag nämnde i ”Orent tal – ortografisk parodi”, berättar Ahrenberg att han talade viborgssvenska som barn. Ahrenberg berättar också om familjens resa till Söderköping 1856, då han alltså var nio år.

Resan företogs av hälso- och språkliga skäl. [... A]lla barnen talade den mindre prydliga viborgska svenskan, som för kära far, västfinne och Åbo-bo, lifvet igenom var och blef ett outtröttligt ämne för skämt och drift. [... P]å Östergyllens feta slätter skulle vi lära oss, som far sade, ”lingua Ostrogotiae”, hvilket senare till min förvåning befanns vara svenska. Båda ändamålen vunnos, vi kommo hem friska och talade en lång tid bortåt en bättre svenska än öfriga viborgska medborgare [...].¹²²

Finska upp till tio års ålder, eller viborgsk svenska som sedan rensades i Sverige – frågan är hur sann någon av dessa bilder är. Om brevet till Nordensvan får belysa berättelsen i *Människor som jag känt* lär man sig enligt Ahrenberg ett språk först när man lär sig standardvarianten av det. För övrigt berättar han också om hur fadern månade om barnens skrivna finska.¹²³ Och i en annan essä i *Människor som jag känt* säger Ahrenberg sig komma ”ur ett hem, där man, medan barnen voro små, talade lika mycket finska som svenska”.¹²⁴

Intressantare är att Ahrenbergs finsk-, fler- eller viborgsspråkiga bakgrund som förklaring till hans ”bristande” svenska var både kritikerbild och (förmedlad) självbild. Ekelund förknippar omedelbart Ahrenbergs otillräckliga språk med det viborgska ursprunget: ”Som så många kritiker anmärkte lärde Ahrenberg sig aldrig att skriva en korrekt svenska. Hans språk bär ofta spår av den viborgska ’roth-wählskan’”.¹²⁵ Och

120 Loman, ”Kunde Jac. Ahrenberg skriva korrekt svenska?”, s. 45. Att finska var barndomens språk med tjänarna, som hade en stor del i barnens uppfostran, framgår också i Ahrenbergs essä ”Lena Lautiainen” (Ahrenberg, *Människor som jag känt Personliga minnen, utdrag ur bref och anteckningar* III, 1908, s. 3–19).

121 von Willebrand, ”Jac. Ahrenberg”, s. 225. Ahrenberg skriver själv att hans fader (med bönderna) talade ”en förskräcklig åbo-finska, för hvilka [sic] vi barn, reverenter sagdt, voro generade” (*Människor som jag känt* III, s. 13). Barnen kunde alltså finska, men att fadern skulle ha umgåtts med dem på sin ”förskräckliga åbofinska” är osannolikt.

122 *Människor som jag känt* IV, s. 156.

123 ”Kära far ville att också vi barn skulle lära oss finska ordentligt. Talte finska det gjorde vi ju alla i hemmet, till och med husfadern [...]. Men nu skulle vi börja med skriföfning” (*Människor som jag känt* VI, s. 117). Att familjen talade finska i hemmet betyder inte att de alltid talade finska, eller att de talade det med alla familjemedlemmar, snarare talade fadern sannolikt sin (dåliga) finska med tjänstefolket.

124 *Människor som jag känt* V, s. 272.

125 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 121. – Måhända är det dylika formuleringar hos Ekelund som lett en forskare som Annamari Sarajas att påstå att tyska och franska var lika bekanta språk som

trots att von Willebrand beskriver Ahrenbergs hem som ”rent svenskt”, anger även han ”[d]en Viborgska hemortens språkföbistring” som en delorsak till Ahrenbergs litterära språk.¹²⁶

Loman menar att Ahrenbergs ”karelska ursprung” var den främsta av kritiker-
nas förklaringar till hans ”språkliga egenheter”.¹²⁷ I recensionerna lyfts dock arkitekt-
yrket och Ahrenbergs temperament fram i minst lika hög grad som det viborgska
ursprunget. Den språkliga kritiken gäller ofta en ojämnhet i stilen eller yvigt bildspråk
och inte enbart finlandismer eller inslag av främmande språk.¹²⁸ Ofta nämns brist-
fällig korrekturläsning, vilket ju inte är helt synonymt med en kritik av författarens
språkkänsla.¹²⁹ Och kritiken är inte bara språklig, komposition och karaktärsteckning
kritiseras också ofta.¹³⁰

När språkets *inkorrekt*het framhålls hör ”främmande drag”, särskilt finska eller
ryska ord, och finlandismer till de oftast uppmärksammade ”felen”.¹³¹ Ekelund nämner
även ”en massa oriktiga grammatiska konstruktioner, otympliga satser, stil- och språk-
fel” och räknar bland annat upp olika finlandismer.¹³² Även om det inte uttryckligen
nämns kan de grammatiska och syntaktiska problemen ha med främmandespråkligt
inflytande att göra. Det är just i anslutning till ”Utan modersmål” som Ekelund upp-
märksammar Ahrenbergs bruk av främmande ord. Han nämner också de ”karelska
dialektorden och ryska uttrycken”.¹³³

Våren 1903 pågick en debatt om finländska författares språk i *Helsingfors-Posten*
och *Hufvudstadsbladet*.¹³⁴ Debatten är ett utmärkt exempel på det som Charlotta af

ryska, tyska och franska för Ahrenberg – eller så är det karaktären Fritz som spökar igen (Sarajas, *Tunnuskuvia*, s. 117). Cf Alhoniemi, *Idylli särky*, s. 133: ”Sitten Cygnaeuksen päivien meillä tuskin oli esiintynyt toista yhtä kielitaitoista kirjallijaa kuin Ahrenberg, jolle saksa ja ranska olivat yhtä tuttuja kuin venäjä, suomi ja ruotsi.” [Sedan Cygnaeus dagar hade det hos oss inte framträtt någon annan lika språkkunnig författare som Ahrenberg, för vilken tyska och franska var lika bekanta som ryska, finska och svenska.]

126 von Willebrand, ”Jac. Ahrenberg”, s. 225.

127 Loman, ”Kunde Jac. Ahrenberg skriva korrekt svenska?”, s. 44.

128 Ernst Gråsten menar apropå *Familjen på Haapakoski* att Ahrenberg ”alt emellanåt faller ur tonen” (*Nya Pressen* 17/12 1893) och i samband med ”*Vår landsman*” att Ahrenberg främst intresserar en läsare ”som icke är alltför känslig för den brist på stil i egentlig mening och på konstnärlig takt, hvilken icke så sällan besvärar hans skrifsätt” (*Nya Pressen* 28/11 1897).

129 ”Korrekturläsningen lemnar åtskilligt öfrigt att önska”, skriver Axel Berndtson i sin recension av *Anor och Ungdom* i *Hufvudstadsbladet* 22/11 1891. ”[K]orrekturläsningen har icke skötts med tillräcklig omtanke” konstaterar E[rnst]. G[råsten] i sin recension av *Familjen på Haapakoski* i *Nya Pressen* 17/12 1893, och kommer med flera exempel.

130 Se t.ex. Gråsten i *Nya Pressen* 17/12 1893 & O. M. Reuter i *Hufvudstadsbladet* 9/12 1893.

131 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 122, 358.

132 Ibid., s. 357.

133 Ibid., s. 122. Bland dem listas också en av de tidigare behandlade problematiska finlandismerna (mujka).

134 Debatten, som pågick i mars och april 1903, utgick från Johannes Hedengrens artikel ”Några ord om den svenska litteraturens framtid” i februarihäftet av *Finsk Tidskrift* samt en vidareutveckling av artikeln vid Skriftställarelogens möte där man diskuterade huruvida man bör anlita sverigesvenska språkgranskare av finländska författares verk. (För ett underhållande kåseri om Skriftställarelogens idé, se ”Ung-Hans” [Guss Mattsson] ”Helsingfors-bref” i *Helsingfors-Posten* 29/3 1903.) Deltagare i

Hällström-Reijonen benämner ”det sverigesvenska förlagsargumentet” och kretsade kring huruvida finländska författares verk behövde språkgranskas av en sverigesvensk korrektör. Ahrenberg var en av författarna vars språk kommenterades.¹³⁵ Rafael Lindqvist, som motsatte sig en sverigesvensk granskare, angav Ahrenberg som ett exempel på att språket *inte* är styrande för en författares framgång i Sverige:

Jac. Ahrenberg däremot med sitt långtifrån alltid högsvenska språk, stundom rätt stötande äfven i finländska öron, är den ende af våra författare, som egentligen går i Sverge, där så godt som alla hans böcker, främst ”Stockjunkarn”, ”Hihuliter” och ”Österut”, placerat sig mer eller mindre förträffligt. Och dock vanprydes skildringens pärlband, speciellt i ”Stockjunkarn” ofta af stilen och stämningen störande viborgska uttryckssätt – ej blott i dialogen. [...] Men Ahrenberg har den sällsynta gåfvan att taga sin publik, med intressanta motiv, lifliga färger och fångslande bilder, och han har därför råd att begå små försyndelser mot formen.¹³⁶

Åter är det ”viborgska uttryckssätt” som förs på tal, och även Lindqvist menar att de är ”vanprydande”, även om de alltså inte tycks utgöra ett hinder för framgång i Sverige. I ett svar till Lindqvist invände Odo Morannal Reuter att Ahrenberg ”skulle säkert haft intet emot att hans af herr L. omtalade viborgska uttryck och fennicismers bortfilats – han röstade för öfrigt för logens beslut”.¹³⁷ Som Ahrenbergs krönika samma dag visar, fick Reuter rätt.¹³⁸

Klart är att Ahrenbergs s.k. icke-korrekt svenska handlade om flera saker; de främmande orden utgör en del, men långt försåtligare är dialektala eller regionala drag, eller ”felspråkiga” sådana i betydelsen fennicismers. De är det eftersom de avslöjar den finländska svenskans differentiering från sverigesvenskan, en differentiering som enligt samtida röster var i tilltagande. I kritiken betraktas alltså den litterära texten symboliskt – som ett språkligt exempel utifrån vilket man kan diagnostisera den finländska svenskans tillstånd. Men både von Willebrand och Ekelund försvarar också Ahrenbergs språk. Ekelund nämner hur främmande ord bidrar med ”lokal-färg” och von Willebrand menar att ”äfven en ur rent språklig synpunkt fullt försvar-

debatten var bland andra Odo Morannal Reuter och Rafael Lindqvist. Jag har inte här möjlighet att redogöra utförligt för denna debatt, som dock är värd en separat undersökning.

135 Vilket i sin tur gav upphov till Ahrenbergs kåseri ”Något om svenska och svensk-finska poeter, författare, förläggare och bokhandlare” (*Hbl* 2/4 1903) som jag diskuterade i ”Modersmål och kommunikation” ovan. Om det sverigesvenska förlagsargumentet, se af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*, s. 88 ff.

136 Rafael Lindqvist, ”Om orsakerna till vår svenska literaturs ringa spridning” (fortsättning på artikel från 26/3 1903), *Helsingfors-Posten* 29/3 1903.

137 O.M. Reuter, ”Skriftställarelogens beslut beträffande den literäre ryktmästaren”, *Helsingfors-Posten* 2/4 1903.

138 Se ”Modersmål och kommunikation”.

lig retuscherig af uttrycksättet ingalunda alltid kunde verkställas utan förfång för [Ahrenbergs stilistiska] egenart”.¹³⁹

Skillnaden mellan kritikernas och författarens beskrivningar av modersmålets inverkan på det skönlitterära språket (s brister) rör framför allt *vilka* språks inflytande som betonas. Medan kritiker betonar finskan och ryskan lyfter Ahrenberg själv fram franskan. Finskan var barndomsspråk och han erkänner att han kan ryska, men påpekar i brevet till Nordensvan: ”För mig kom ryskan dock icke i fråga som barn, först på lyceets 4de klass och sedan ute i lifvet.” Båda dessa språk har enligt Ahrenberg själv försvårat hans relation till svenskan, men om det är något språk som har infiltrerat hans tänkande är det franskan. I ett brev skrivet på franska till Annie Åkerhielm säger han sig tänka på franska även när han skriver på svenska.¹⁴⁰ Något dylikt inflytande från franskan lyfter kritikerna inte fram, även om ”Anor” hyllas som en lyckad pastisch.¹⁴¹

Kritikernas värdering av Ahrenbergs främmandespråkliga influenser har ett samband med faktorn *medvetenhet*.¹⁴² I fallet ”Anor” läses franskan som en medvetet genomförd pastisch, ett sätt att uppnå stilistisk trovärdighet på. Spåren av ryska och finska i Ahrenbergs övriga texter läses i stället som ofrivilliga uttryck för bristande språkkänsla och signalerar en oförmåga att hålla sitt modersmål rent från främmandespråkligt inflytande. I ett enspråksnormativt klimat är detta självfallet icke önskvärt.

Utifrån ett medvetenhetsperspektiv får allt tal om Ahrenbergs slarv och obearbetade texter bäring också på synen på flerspråkighet i texterna. Bilden av Ahrenberg som slarver gör att flerspråkigheten i hans texter läses som misstag, transferens. Å ena sidan ”förvärrar” detta saken – det litterära språket är *författarens* inkorrekt språk. Å andra sidan förmildrar det språkkritiken – hade han varit noggrannare hade hans språk i högre grad likna andra, ”korrekta” författares språk. Å ena sidan har vi Ahrenberg som för Nordensvan förtäljer att hans språkproblem har lett till omarbetningar av hans texter. Å andra sidan har vi kritikerna som förklarar texternas språkproblem med att de *inte* har omarbetats.

Vid sidan av fokuseringen på medvetenhet visar kritikens och forskningens intresse för författarens modersmål på enspråkighet som litteraturens norm. Författarens språkbakgrund har ansetts förklara hans bruk av flera språk litterärt. (Frågan om enspråkighetens betydelse för frånvaron av litterär språkblandning ter sig snarast absurd.) Med sitt ursprung antas författaren kunna garantera *autenticiteten* hos sitt litterära flerspråksbruk.¹⁴³ Som jag har nämnt kan det handla om uppdelningen mellan ”elit-” och ”folkligt” flerspråkiga författare, något som passar finländska förhållan-

139 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 122; von Willebrand, ”Jac. Ahrenberg”, s. 230.

140 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 248. Ahrenbergs franska var inte alltid lika bra, eller viktig för honom. I brev talar han mera blygsamt om sina franskkunskaper (Ahrenberg-Widolfa von Engeström 10/3 & 15/11 1875, HLA). Se även *Människor som jag känt* II, s. 299.

141 Se ”En fråga om stil?” i kapitel 3, *Anor*.

142 Medvetenheten som legitimeringsfaktor för flerspråkighet är som bekant även vanligt inom forskningen. Se del I, ”Författaren och modersmålet”.

143 Se del I, ”Autenticitet” samt ”Författaren och modersmålet”.

den mycket illa vilket Ahrenberg själv är ett gott exempel på. Det kan också röra sig om subtila anspelningar på författarens språkliga kompetens. Man har i forskningen t.o.m. hävdad att författare som inte har flera modersmål inte kan blanda språk litterärt på ett trovärdigt sätt.

Synen på litterär flerspråkighet vilar ofta på antaganden om att den är ett verktyg för språklig realism, något som långt ifrån alltid är fallet. Ofta resulterar den dock i ett sken av autenticitet och den kan sätta samman olika bilder av språk och de människor som talar dem.¹⁴⁴ Ahrenbergs biografi ger inte en direkt förklaring till hans flerspråksbruk. Snarare synliggör kritikernas och Ahrenbergs bilder av hans språkliga bakgrund och dess inverkan på hans texter närvaron av (skiftande) enspråkiga litterära normer. Författarens uttalanden om språk kan ställas bredvid hans *bruk av dem*. Hos Ahrenberg uppstår en spänning när ett enda modersmål predikas i en flerspråkig text.

Fallet Ahrenberg visar hur förklaringarna går i två riktningar. Dels får författarens flerspråkighet, som i exemplet ovan, förklara hans texters flerspråkighet. Dels härleds författarens flerspråkighet ur hans litterära flerspråkighet. Loman spekulerar om hurvida Ahrenberg genom att blanda språk litterärt ”kanske delvis själv framsuggererat” intrycket av att präglas av viborgsk språkförbistring.¹⁴⁵ Flerspråkighet hos författaren anses ge upphov till litterär flerspråkighet, litterär flerspråkighet ger upphov till antaganden om flerspråkighet hos författaren.

Visst kan det i ett författarliv finnas kopplingar mellan författarens modersmål, språkkunskaper och relationer till olika språk å den ena sidan, och hans litterära bruk av dem å andra sidan. Det förvånar t.ex. inte att frankofilen Ahrenberg ofta använder sig av franska. Men dessa samband är förbluffande mångskiftande och inget tvingar en författare att använda ett språk litterärt bara för att han behärskar det – våra band till, och benägenhet till bruk av olika språk, beror som jag diskuterade i ”Författaren och modersmålet” i del I till stor del på icke-språkliga faktorer. Författaren kan ha helt olika relationer till språk han behärskar lika väl, och han behöver inte ens behärska ett språk i särskilt hög grad för att använda det litterärt. Som mina läsningar visar strör Ahrenberg in fullt av inslag av språk som han uppenbarligen inte känner särskilt väl.

När Ahrenberg beskriver sin språkliga osäkerhet för Nordensvan nämner han ”Anor” som ett undantag – denna text behövde han enligt egen utsago inte skriva om. Resonemanget implicerar ett slags ”flerspråkighetskompetens”. Tillåts författaren skriva två- eller snarare blandspråkig text bereder språket honom inget problem, det är enspråkig text som är svårt. Att koppla samman stilsäkerhet och språkblandning innebär på sätt och vis ett ifrågasättande av litterära enspråkighetsnormer. Men det handlar här inte om en flerspråkig person som skriver på sina modersmål – franskan är Ahrenbergs intellektuella språk, ett bildningsspråk som han lärt sig på sina resor på kontinenten. Det är ett tecken på hans själsfrändskap med ”det franska”, något som

144 Se Wirth-Nesher, *Call It English*, s. 38.

145 Loman, ”Kunde Jac. Ahrenberg skriva korrekt svenska?”, s. 44.

även yttrar sig i hans författarnamn ”Jac”, som uttalas ”Jacques”.¹⁴⁶ Och i hans resonemang skymtar fortfarande tanken på den flerspråkiges oförmåga att skriva enspråkigt, precis som den ”halvspråkiges” oförmåga att hålla isär olika språk är ett argument för att flera modersmål är farligt och skadligt i ”Utan modersmål”. Föreställningen om denna oförmåga ifrågasätts inte. I stället betonas det positiva med polyglottens språkblandning – den är litterärt effektiv.

En idé om flerspråkskompetens återfinns hos Bengt Loman, som dock motsätter sig idén om ”halvspråkighet”. Enligt Loman ger Ahrenbergs viborgska uppväxt honom förmågan ”att lyssna till olika idiom och accenter” och en syn på ”den språkliga mångfalden som en naturlig tillgång, vilket han alltså även kom att utnyttja i sitt författarskap”.¹⁴⁷ De olika språken ses av Loman som medvetet använda redskap i skildringen av flerspråkiga människor och miljöer. Det var de säkert ofta. Men även Lomans resonemang bär spår av idén om att litterär flerspråkighet legitimeras av medvetenhet och att de främmande inskotten på något vis är hårdare kopplade till ”världen”, liksom ”verkligare”.

Kritiker och forskare lyfter fram vissa språks inflytande hos Ahrenberg medan andra inte uppmärksammas. Det är inte så enkelt att all litterär flerspråkighet fördöms – snarare finns det mer eller mindre önskvärd litterär flerspråkighet, helt klart med politisk koppling. Det är inte underligt att det västeuropeiska bildningsspråket franska tolereras bättre än ryska under russifieringsåren, eller finska när den svenska samlingsrörelsen i hög grad uppstod som ett svar på fennomanin. Det är mycket tänkbart att toleransen för främmande inslag blev lägre när språk fick lägga grunden till en nationell svensk identitet i Finland. Helt klart är att toleransen för finlandismer inte var stor hos Hugo Bergroth. I *Finlandssvenska.Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift* (1917) tar han avstånd från ”viborgssvenskan, starkt påverkad av finskan, tyskan och ryskan”.¹⁴⁸ Bergroth använder många exempel på provinsialismer hos finländska författare, och Ahrenberg är en av dem.¹⁴⁹ Han nämns dock betydligt färre gånger än t.ex. Tavaststjerna och Topelius, även om hans språk enligt Loman ”kan ge exempel till var och varannan paragraf i Bergroths *Finlandssvenska* – och dessutom innehåller drag som inte ens Bergroth noterat”.¹⁵⁰

Ahrenbergs författarskap nedvärderades till en inte ringa del på grund av språket. Ett skäl till att Ahrenberg med åren har fallit i glömska är att originaltexterna till hans verk inte har funnits i handeln sedan författarens livstid. En ytterst konkret indikation på att Ahrenbergs språk inte ansågs duga är nämligen de grundliga språkrevi-deringar som hans texter genomgick inför den postumt utgivna *Samlade berättelser* (1921–22). Redan i samband med utgivningen av urvalsvolymen *Från Östra Finland* (1919) hade åtminstone en recensent upprört frågat: ”Var det skäl att lämna Ahren-

146 Ahrenberg signerade redan på 1870-talet brev med ”Jacques”.

147 Loman, ”Kunde Jac. Ahrenberg skriva korrekt svenska?”, s. 45.

148 Bergroth, *Finlandssvenska*, s. 17.

149 *Ibid.*, t.ex. s. 60, 153, 181.

150 Loman, ”Om språkformen i Jac. Ahrenbergs *Samlade berättelser*” (1980), s. 184.

bergs horribla slarv med språket orättat?”¹⁵¹ Recensenten var ingen mindre än Arvid Mörne, som alltså inte delade von Willebrands åsikt att Ahrenbergs texter inte kan retuscheras utan att något i dem går förlorat. I recensionen menar Mörne i stället att språket måste korrigeras för berättelsernas egen skull, och för att de ska kunna användas i skolorna. Okorrigerade duger Ahrenbergs verk inte som språkligt föredöme för ungdomen.

Vid utgivningen av *Samlade berättelser* två år senare gick Söderström & C:o på Mörnes snarare än på von Willebrands linje. Ahrenbergs texter är här mycket förändrade – inte bara stavning och böjningsformer utan även ordföljd har förändrats och ord bytts ut. Läsaren underrättas inte om revideringen, korrektorn är anonym och tillämpar övertitiskt normen från Bergroths *Finlandssvenska*.¹⁵² Olika stilnivåer har jämnats ut och livfullheten är försvunnen. Enligt Loman rörde sig Ahrenbergs svenska inom sin tids (d.v.s. 1880- och 1890-talets) normer, även om den inte mötte bergrothska krav på korrekthet drygt trettio år senare.¹⁵³ Loman påpekar mycket riktigt att revideringarna är ett utslag av en historielös språksyn.¹⁵⁴ Men som dagskritiken visar vann Ahrenbergs språk inte gillande ens hos hans samtida.

”Kasta bort ert usla modersmål” – språklojalitet och territoriebevakning

Det andra jag lade bort var mitt modersmål. Det var som att byta bort en liten gyllene bägare mot en stor förgyld stänka.

Jac. Ahrenberg, *Stockjunkarn*, 1892¹⁵⁵

Ovanstående ord yttras av pastorn Isak Hultila i romanen *Stockjunkarn*. Här återkommer tanken om att en människa måhända kan byta språk av praktiska skäl, men att detta nya språk blir ett fattigt substitut. Liksom modersmålslöshet framstår modersmålsbyte här som en personlig tragedi.

I linje härmed hyllas det envisa fasthållandet av modersmålet i novellen ”Lägerlif” ur *Österut*. En rysk storfurste besöker en fattig by ”sjuttio värst söderom Peters-

151 A.M-e [Arvid Mörne], ”Jac. Ahrenbergs berättelser i urval”, recension av *Från Östra Finland*, *Dagens Press* 10/5 1919.

152 Loman, ”Om språkformen i Jac. Ahrenbergs *Samlade berättelser*”, s. 178, 182 ff.

153 Loman, ”Kunde Jac. Ahrenberg skriva korrekt svenska?”, s. 50, 54.

154 Loman, ”Om språkformen i Jac. Ahrenbergs *Samlade berättelser*”, s. 191.

155 *Stockjunkarn. En berättelse från Karelen* (1892), s. 54. Medan romanen talar om språkbyte som ett bortbyte av något gyllene mot något förgyldt, är ordalagen hårdare i en essä över Kaarlo Bergbom, där det heter att denne brände sitt modersmål på bål. Därmed dödade Bergbom enligt Ahrenberg sig själv som ”skapande konstnär”. Däremot ”steg han som en fågel Fenix upp för att i föryngrad gestalt taga i tu med andra frågor. Han blef en storstilad regissör [...]” (*Människor som jag känt V*, s. 296 f.). Textpassagen i fråga kommer ursprungligen från Ahrenbergs minnesruna över Bergbom. Ur den extrema förlust som Ahrenberg hävdar att ett språkbyte innebär, finns alltså möjligheter till fortlevnad, men livet blir ett annat.

burg” och finner ”en finsk befolkning”.¹⁵⁶ Att den ännu är finsk har att göra med det envisa bevarandet av modersmålet hos invånarna. Storfurstens kalfaktor, stereotyp benämnd ”Ivan Ivanovitsch”, beordrar en av kvinnorna i byn att laga te åt honom men bemöts av tystnad, och följande scen utspelar sig:

Ivan upprepade sina ord med mera eftertryck. Intet svar. Nu blef Ivan ond. Sedan han en stund i olika tonarter gått på med hvad han hade på hjärtat, vände sig kvinnan mot kalfaktorn och sade buttert:

– En ymmärrä venättä *)

Ivan såg förbluffad först på kvinnan, så på sin herre; denne log och sade helt lugnt:

– Kalla in baron Koskull, vår värdinna är est.

I detsamma stego baronen och den tatariska fursten i stugan och finga veta, hvad saken gälde. De vände sig beschäftigt mot käringen och började hvardera att framföra kalfaktorns ärende; men kvinnan tycktes lika oberörd af estniskans blöta, som af tatariskans gutturala ljud. När de talande emellertid blefvo alt för ifriga, blef käringen ond på allvar. Man såg att blodet började att under barken stiga upp. Hon drog häftigt upp de magra armarna och sade argt:

– Johan minä sanoin: en ymmärrä venättä. **)

[...]

*) Jag förstår ej ryska.

**) Jag sade ju redan: jag förstår ej ryska.¹⁵⁷

Till slut ger storfursten upp och kallar kvinnan för det nedsättande ”tschuchonka”.¹⁵⁸

Berättaren informerar läsaren om att männen i denna by arbetade i Petersburg och därför ”sades kunna tala ryska”, men att kvinnorna, som skötte ”[j]orden och hemmet”, inte förstod ett ord. ”Utän skola, utan böcker och utan kyrka, med en prest, som bodde 50 värst från byn, hade de bevarat sitt finska tungomål – bevarat det sedan sekler mot tyskar, svenskar och nu mot hundra miljoner slaver. Herrarne förstår, att under sådana förhållanden kan också en gammal man vara optimist.”¹⁵⁹ I dessa rader skymtar idén om folkets renhet och oförstördhet; det besitter en ”naturlig” förmåga

156 Österut, s. 161 f. Berättaren återger i denna novell en skildring av ”den finska rasens uthållighet mot andligt tryck” som han säger sig ha fått höra af Hofrådet A., en finländare i rysk tjänst (ibid., s. 154). Berättelsen har en tydlig likhet med Ahrenbergs skildring av en resa i Ryssland, där han träffat på en tysk by där förhållandena är liknande – kvinnor och barn talar endast tyska, männen kan ryska på grund av sina handelskontakter (*Människor som jag känt* VI, s. 188 f.).

157 Österut, s. 159 f.

158 Ibid., s. 161. ”Tschuchonka” kommer från det i Ahrenbergs produktion vid flera tillfällen förekommande ordet ”tschuhon”, en rysk nedsättande benämning på finnar. I *Nordisk familjebok* (1919) nämns formen ”tjuhna”, som i sin tur kopplas till ”tjuder” (i äldre stavning ”tschuder”), ett gemensamt namn för ”allehanda finska stammar”. ”Tjuder” användes som nedsättande benämning på finnar av t.ex. A. O. Freudenthal (Ekman, *Må vi blicka tillbaka mot det förflutna*, s. 33).

159 Österut, s. 162.

att bevara sitt modersmål. Härigenom bevaras också ett stycke finskt territorium i det väldiga ryska imperiet. De enspråkigt finska kvinnorna sköter jorden – språk kopplas till territorium (liksom till blod, vilket vi sett tidigare). Deras lojalitet med finskan markeras tydligt genom finskans inträde i texten – men finskan översätts också för den icke-finskkunniga läsaren. Den enspråkigt svenskspråkiga läsaren stängs inte ute i denna text – fienden är här ryssen.

När modersmålsbevarande ses som en nationell seger blir språkbyte en nationell och territoriell förlust. Detta signaleras i slutorden till ”Utan modersmål”, där berättaren frågar om Fritz’ flerspråkiga barn: ”Hvar hade de sin rot, och hvar skulle de blomma?”¹⁶⁰ Den organiska metaforiken kopplar åter språk till territoriell förankring. Flerspråkighet och nationell lojalitet förefaller vara oförenliga begrepp.

I ”Utan modersmål” hävdar Fritz: ”att dekretera åt en nation tvänne språk var en absurditet – en omöjlighet”.¹⁶¹ Fritz säger sig veta detta eftersom han själv lider av bristen på ett modersmål. Individens ses här som analog till nationen, vilken bör förstås som en grupp människor och inte som en stat eller ett territorium. Även om innebörden av nation är luddig i ”Utan modersmål”, är en nation för Ahrenberg snarare kopplat till ras än till geografi.¹⁶² Han hyllar personlig enspråkighet och förbinder språk med territorium, men förespråkar trots allt ett tvåspråkigt Finland. Tydligt uttrycks detta i en dikt som den åldrande Ahrenberg komponerade till Svenska klubben inför Svenska dagenfirandet 1913. Han behandlar här den ”stora striden för vårt modersmål”:

[...]

Vi ha bekänt vår tro på modersmålets makt.

Vi hymlat ej, vi öppet stått på vakt.

”Förfäras ej du lilla hop”, det är vår lära,

För den vi stå, det sen må brista eller bära.

Orubblig är vår tro, att icke egensinne,

Ej självviskt gagn oss manat ut. Nej Finne!

Hvad språk du talar än, det öppet sägas kan,

”Allt Finlands sak”, vi velat värja som en man.

[...] ¹⁶³

Här sammanförs kampen för det svenska modersmålet och deklARATIONEN att såväl svensk- som finsktalande är Finnar med stor bokstav.¹⁶⁴ ”[V]i i Finland äga tvenne na-

160 Ibid., s. 90.

161 Ibid., s. 78.

162 Se ”En fråga om ras” i *Anor*.

163 ”Till Svenska klubben den 6:te november 1913”, diktmanuskript signerat ”Chevalier”, HLA.

164 En kuriös formulering är då Ahrenberg i en essä omtalar finskan som ”det andra modersmålet” (*Människor som jag känt* VI, s. 11), trots att det av sammanhanget framgår att han snarare syftar på det andra inhemska språket. Sådana formuleringar om ett territoriums två modersmål, finska och svenska, återkommer inte i det skönlitterära författarskapet.

tionaliteter, den finsk-ugriska och den skandinavisk-germaniska”, påpekar Ahrenberg i ett annat sammanhang.¹⁶⁵ Dessa nationaliteter tillhör dock samma folk.¹⁶⁶

Exemplen på Ahrenbergs förakt för fennomani och för den tanke om ett språk per stat som han lät Fritz ge uttryck för är många. Ett tydligt exempel är novellen ”En chauvinist” ur samlingen *Bilder, minnen och intryck* (1895). Här brister en finsk ”landsman” i Ryssland, ”Bacchus” kallad, ut i en monolog:

Fördömda tschuchoner är ni, som satt er fast här i det heliga Ryssland, parasiter, som lefven på det finska – – nej, det ryska folkets arbete och märg! Främlingar, som ägen ingen rot i det finska, – – nej, det ryska folkets djupaste lager. [...] Ert språk är främmande, fattigt, oskönt och talas af en försoffad nation på högst fem miljoner. [...] Sjung ni er nationalsång ”Herää Suomi” från Pyttis skär till Hangöudd – det blir väl slut på den visan, när vår härliga folksång, ”Yksi kieli, yksi mieli”, ljuder från Ochotska hafvet till Eckerö. [...] Nu vill det ryska – nej, det finska folket blir herre i sitt eget hus; vårt språk skall bli husbondens språk och icke längre endast hviskas i byknutarna och på bakgatorna! Vårt språk är fullt moget att ersätta ert. Vi ha en ung, lifskraftig litteratur, en världsstormande Tolstoj, hvars läror flyga världen kring, ett nationalepos, som öfverglänsar era dimdunkla fornsagor – –

[...] Tänk hur stor det vore af er att förstå tiden, att kasta bort ert usla modersmål, att omfatta det språk, som talas af hundra miljoner i vårt land.¹⁶⁷

Vacklan mellan ”finsk” och ”rysk” bidrar tillsammans med inskotten av finska och ryska till att driva tesen att fennomani är ett barn av slavofilin. Berättelsen avslutas med påpekandet att ”Bacchus” ”har fått anställning som krönikör i en mängd finska tidningar och heter nu ömsom Matti, Tuomas, Jussi och gud vet hvad!”¹⁶⁸ Fennomani och slavofili är enligt Ahrenberg besläktade, och att predika det förra innebär ett stöd för det senare. Sarkasmen är bitande – förutom socialister tillhör fennomani Ahrenbergs mest kära hatobjekt. ”Skeppen er åter in i edra ekstockar och faren till er ljufva vester”, manar chauvinisten.¹⁶⁹

Som ett negativ till monologens budskap framgår det att ett envist kvarhållande av det *svenska* modersmålet för Ahrenberg blir garanten för ”den svenska nationens” överlevnad i Finland, garanten för ett tvåspråkigt land. Åter sker en koppling mellan

165 Ibid., s. 240.

166 Av ovanstående framgår att Ahrenberg, som annars framhöll frågan om svenskan i Finland som en kulturfråga, här omfattar en nationalitets- och folkuppfattning à la A. O. Freudenthal och J. V. Snellman: ”språket samlar den grupp människor som kan betecknas som en nation, medan ett folk utgörs av människor som lyder under samma överhet och lagar” (Thylin, ”Norm och nationalitet. Tidig svensk språkplanering i Finland ur ett idéhistoriskt perspektiv”, 2006, s. 394). Se även ”En fråga om ras”.

167 *Bilder, minnen och intryck*, s. 169 ff.

168 Ibid., s. 171.

169 Ibid., s. 169.

språk och territorium. Det är kopplingen mellan Ahrenbergs litterära flerspråkighet och olika geografiska territorier som jag ägnar nästa kapitel åt.

2 TERRITORIER

[S]vordomar på olika tungomål, gnäggningar och oljud af tusen slag fylde luf-
ten, så man kunde tro sig med ens förflyttad bland helt andra människor än
lugna, säfliga finnar – men så var man ju också i Wiborg och det är likväl ännu
i dag någonting annat än det öfriga Finland.

Jac. Ahrenberg, *Hihuliter*, 1889¹⁷⁰

Hvad är det som binder mig vid denna jord och denna bygd? Hvad är det grund-
väsentliga i den enskildes patriotism, icke den patriotism som går ”i flock och
farnöte”, som följer andras fanfarer och lystringsrop [...].

Jac. Ahrenberg, ”Ignoi Wornanen”, *Människor som jag känt* II, 1907¹⁷¹

En blick på titlarna på Ahrenbergs skönlitterära verk från debuten 1878, genom
1880-talet och in på 1890-talet avslöjar *platsens* centrala position i författarskapet. Där
debuten *På studieresor* signalerar mobilitet betonar uppföljaren *På främmande botten*
(1880) de tre berättelsernas förankring i främmande miljöer. Denna volym följs av ett
glapp i Ahrenbergs produktion. När han sju år senare återkommer som skönlitterär
författare är det nya och främmande utbytt mot det för författaren välkända – *Hem-
ma* (1887) är titeln på Ahrenbergs första ”skildring från östra Finland” i bokform.¹⁷²
Ahrenberg berättar i *Människor som jag känt* att detta perspektivbyte var Topelius
förtjänst:

[Topelius] tog mig vid ett gillesmöte afsides och hade ett långt samtal med mig,
som började med: ”du skall lofva mig en sak: att aldrig mera skrifva en bok ’på
främmande botten’. Du ... kommer att skrifva mycket ännu, det hör till tem-
peramentet. Hvarför då icke låta barnen af din fantasi växa upp i Finland? [...] Hvem
skall göra vårt land känt, om våra egna skildrare skrifva om Frankrike?
Tag vara på din hembyggs [sic] så dramatiska historia, så har jag gjort med mitt
Österbottens”.

Den råd lyder är vis.¹⁷³

170 *Hihuliter*, s. 72.

171 *Människor som jag känt* II, s. 21.

172 Delar av det som skulle komma att bli *Hemma* hade publicerats med rubriken ”Brokiga bilder från Östra Finland” i *Finsk Tidskrift* 1883–1887 (del I & II i *FT* Senare halfåret 1883: 5, del III & IV i *FT* Senare halfåret 1883: 6, del V i *FT* Senare halfåret 1884: 6; del VI i *FT* Förra halfåret 1887: 1 och del VII i *FT* Senare halfåret 1887: 1).

173 *Människor som jag känt* III, s. 232. I själva verket innebar *Hemma* en återgång till den motivfär som Ahrenberg ägnat sig åt redan under tiden för debuten – ”Skildringar från Östra Finland” kallades en artikelserie av Ahrenberg i *Helsingfors Dagblad* 1878 (se nedan, avsnittet ”I Viborg ’på alla fyra’”).

Hemma blev Ahrenbergs skönlitterära genombrott och därefter står östra Finland, på några få undantag när, i fokus författarskapet igenom.¹⁷⁴ Titlar som *Österut, Från Karelen* (1894) och *Familjen på Haapakoski* fokuserar platsens stora betydelse. Men också andra av Ahrenbergs böcker har underrubriker som ”En berättelse från Karelen” (*Stockjunkarn*) eller ”Skildringar från Östra Finland” (*Hihuliter*). Gång på gång betonar Ahrenberg geografien och den regionala förankringen.

I detta kapitel undersöker jag den textuella flerspråkighetens förbindelser med olika geografiska territorier hos Ahrenberg. I vilken utsträckning är flerspråkighet territoriellt kodad i texterna? På vilka sätt är språkblandningen delaktig i formeringen av territorier och diskussionen av territorieförlust? På vilka sätt fungerar den som ett störningsmoment då vissa territorier tematiseras? Platser som besöks är bland andra Viborg, Konstantinopel och Moskva, men även de karelska skogarna.¹⁷⁵

Hemma i östra Finland

Med undantag av drygt tre år som arkitekt vid länsbyggnadskontoret i Viborg i mitten av 1880-talet tillbringade Ahrenberg hela sitt yrkesverksamma liv i Helsingfors. Ändå är huvudstaden tämligen osynlig i hans skönlitterära produktion.¹⁷⁶ Desto synligare är östra Finland, d.v.s. de områden öster om Kymmene älv som kom under ryskt styre redan på 1700-talet.¹⁷⁷ För östra Finland innebar åren efter 1809 en återförening med Finland, men mycket hade hunnit ske under det föregående seklet. Berättelserna i *Hemma* behandlar till stor del Karelens särhistoria under ryskt styre och särskilt hur fattigt folk påverkades. Ahrenberg skriver om förtrycket från ryska donationsherrar, trycket från ortodoxin och karelarnas envisa motstånd mot förryskning och medvetenhet om sitt kulturarv. Den antirussicistiska tendensen är stark. I den inledande sviten berättelser ”I Tervola” betonas hur ”Sydkarelens jord druckit blod och suckat under våld och våld”.¹⁷⁸

174 Undantagen är långnovellen ”Ungdom” (1891) som utspelar sig i Stockholm, och den postumt utgivna *Kronofogdens pengar* (1917) som utspelar sig i en residensstad i inlandet.

175 Ahrenberg använder sig också på flera håll av en territoriemetaforik, t.ex. då språk diskuteras. Ett exempel finns i kåseriet om de svenska författarna på vikingastråt (se ”Den modersmåslöses lidanden” i föregående kapitel). I *Människor som jag känt* kopplas kultursvenskhet till territoriebevakning och Svenska litteratursällskapet i Finland omnämns som ett ”värn” och en ”borg” (*Människor som jag känt* V, s. 204). I HLA finns ett album ”Poesie” med ungdomsdikter av Ahrenberg, där såväl fäder som sönder uppmanas att ”stå som Torkelsborg” och som ”en förmur mot mörkrets makt” och kämpa ”för frihet och rätt i Norden”. Det vore onekligen intressant att studera denna territoriemetaforik närmare. Jag behandlar den dock bara då den har en koppling till litterär flerspråkighet.

176 Däremot är den central i hans kåserier under signaturerna ”Flanör” och ”Chevalier” i *Hufvudstadsbladet*. Kåserierna handlar om Helsingfors och riktar sig till en helsingforsisk publik.

177 D.v.s. ”gamla Finland”, det område som tillföll Ryssland vid freden i Nystad 1721 (innefattande Kexholm, Norra och Ladoga-Karelen samt Viborg) samt de områden som tillföll Ryssland vid freden i Åbo 1743, Kymmenedalen och Södra Karelen. Området administrerades som det viborgska guvernementet, med tyska som administrativt språk. Se Tandefelt, *Viborgs fyra språk under sju sekler*, s. 35 ff.

178 *Hemma. Skildringar från Östra Finland* (1887), s. 4.

Det är också främst som Karelskildrare Ahrenberg har karaktäriserats som skönlitterär författare. Ekelund kallar honom ”karelsk diktare” och rent av den enda företrädaren för en ”karelsk provinsialism i Finlands svenska litteratur”.¹⁷⁹ Bertel Appelberg kallar Ahrenberg ”östra Finlands skildrare framom andra” och menar att han överträffar även de finskspråkiga författarna.¹⁸⁰ Arvid Hultin påstår att Ahrenberg ensam ”infört Östra Finland i vår inhemska diktnings värld”.¹⁸¹

I berättelserna i *Hemma* formulerar Ahrenberg ett slags ”karelskhet”, en karaktäristik som förbinder människorna i ett visst territorium. I den avslutande novellen i Tervola-sviten, ”Isvoschiken”, slår han fast:

Karelaren hör icke till de ordkarga, tystlåtna finnarna; har man något att klaga öfver är det motsatsen. Han talar som Kalevala, samma sak minst två gånger med olika ord och former; därtill förledd såväl af lätthet att uttrycka sig som af språkets rikedom på ord och former.¹⁸²

Denna version av karelskhet är inte Ahrenbergs egen uppfinning – han bygger bland annat vidare på de populära regionala stereotyperna hos Topelius i *Boken om vårt land*.¹⁸³ Samtidigt betonar han skillnaden mellan karelaren och finnen överlag – Ahrenbergs pratglada och runosjungande karelare är fjärran från Runebergs ”bonden Pavo”, tystlåtet stretande på Saarijärvis moar.

Även i andra sammanhang lyfter Ahrenberg fram denna skillnad. I *Människor som jag känt* är Adam Viskari, förebilden till Matti Viskari i *Hihuliter*, ”urtypen för en finsk finne, icke karelare”.¹⁸⁴ Både memoarernas Adam och romanens Matti karaktäriseras med uttrycket ”Se on sallittu”, ”det är så bestämdt”.¹⁸⁵ Lakoniskt uttryckt fatalism ställs mot pratgladhet. Ahrenbergs karelare är inte bara stereotyp – gång på gång förankrar Ahrenberg det ”karelska” historiskt och kulturellt. Å ena sidan betonar han östra Finlands särhistoria och karelaren som något annat än finnen. Å andra sidan slår han fast att karelarna är finska på historiska, religiösa och rasmässiga grunder. ”Den historiska tråden, engång våldsamt afbruten, hade åter knutits”, heter det när karelska gods återgår i finsk ägo.¹⁸⁶

Karelskheten utvecklas till stor del i passager som den om den talföre karelaren, men textuell flerspråkighet har också sin del i den. Inskotten av finska, och av karelsk-finsk dialekt, i skildringarna från östra Finland (*Hemma*, *Hihuliter*, *Österut*, *Stockjunkarn*) är många. Ahrenberg ansåg själv att ”lokalfärgen” var det viktigaste i en bok

179 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 100, 104.

180 Appelberg, ”Inledning”, s. xxxi.

181 Hultin, ”Jac. Ahrenberg som hembygdsskildrare”, s. 361.

182 *Hemma*, s. 56.

183 ”De brunlockiga karelarna med livliga blå ögon är öppna och godmodiga, de representerar solsidan av det finska folket” hos Topelius (Hedvig Rask, ”Topelius Boken om vårt land”, FSL I, 1999, s. 425).

184 *Människor som jag känt* I, s. 6.

185 *Hihuliter*, s. 48; *Människor som jag känt* I, s. 14. Se även ”En fråga om klass”.

186 *Hemma*, s. 57.

som *Hihuliter*, en roman om laestadianismen i Karelen.¹⁸⁷ En del av denna lokalfärg är onekligen inskotten av finska. Att karaktärerna är finskspråkiga markeras textuellt, t.ex. med finska vändningar i repliker som ”Viskarin Matti” för Matti Viskari.¹⁸⁸ Inskotten kommer från mycket olika stilregister och domäner, där ytterligheterna måhända är ”Jumala varjelkoon” å den ena sidan och ”Perkele” å den andra.¹⁸⁹ Självfallet heter hunden ”Musti” och inte ”Svarten”.¹⁹⁰

Det som förenklat kan benämnas lokalfärg är i själva verket en djupverkande effekt av de finska inskotten i skildringarna från östra Finland. Gång på gång påminns läsaren om att detta territorium är förbundet med ett annat språk än textens. Finland, hos Ahrenberg, försiggår på finska – trots att det skrivs fram på svenska. Inskotten förekommer både i repliker och hos berättaren, där den också kan ha ”transformerats in i” svenskan som då flottkarlarna ”nukkade till” i *Stockjunkarn*.¹⁹¹ En förbindelse mellan det finska språket och jorden etableras också på finska i slutet av ”Isvoschiken: ”Mitäpä se maa maksaa kun kansa kaukanaan lähtee, hvad är jorden värd när folket flyttar bort”.¹⁹² Svenskan sufflerar här finskan som kommer in när berättelsens centrala budskap ska förmedlas.

I den korta skissen ”Vittnen” ur urvalsvolymen *Från Karelen* (1894) bryter finskan in på ett sätt som ger sken av att den svenska texten är en otillräckligt översatt verklighet. Skissen berör folktrons betydelse för karelaren, som gör att naturen besjålas. Finskan dyker först upp i en svensk ”förklaring” av ett finskt ord: ”Allt har sin h a l t i a , sin vårdande, sin uppehållande ande.”¹⁹³ Därefter följs ett par av textens svenska repliker av finsk glossering:

– Minns du inte granne, att granen lyssnade och månen såg på, när jag gaf dig dina penningar.

(Kah, kun kuusi kuunteli ja kuutar katseli, kun minä sinulle maksoin rahat.)¹⁹⁴

Finskan skiljer sig från svenskan inte bara i ordens innebörd. Här saknas det inledande ”Minns du inte granne” men i stället finns den uttrycksfulla finska interjektionen ”Kah”. Svenskan saknar helt finskans rytm, allitteration och assonans. På finska är månen, ”kuutar”, besjälad genom att ha försetts med femininändelsen ”-tar” – ett språkligt uttryck för det som textpassagen behandlar. I följande replik saknar svenskan ett viktigt ord:

187 *Människor som jag känt* V, s. 293.

188 *Hihuliter*, s. 13.

189 *Ibid.*, s. 51, 149. ”Jumala varjelkoon”, sv. ”Gud bevare eder”.

190 *Ibid.*, s. 160. ”Musti” kommer av det finska ”musta”, ”svart”.

191 *Stockjunkarn*, s. 199. ”Nukkade till” kommer från finskans ”nukahtaa”, att somna.

192 *Hemma*, s. 62.

193 *Från Karelen. Vald samling berättelser och kulturbilder* (1894), s. 56.

194 *Ibid.*, s. 59.

Jag minns nu! Jag minns nu, visst betalte du! (muistan, muistan velikulta! kah!
kun maksoitkin).¹⁹⁵

Något motsvarande finskans ”velikulta” (ung. ”käre bror”), som visar på den återknutna vänskapen och sämjan mellan grannarna ”Schipaka Antti” och ”Tolvajärvi Kuisma”, återfinns inte i svenskan. De svenska replikerna i skissen präglas överlag av skriftspråklighet och stelhet i motsats till finskans rytmiskhet och koncentration. Här kan man verkligen fråga sig om det är finskan som kommer med en ”översättning” av de svenska replikerna eller om det inte är tvärtom. Framför allt visar skillnaderna mellan de ofullständiga ”översättningarna” på problematiken i själva begreppet översättning.

Spänningen mellan svenska och finska är inte den enda språkliga dynamiken i Ahrenbergs Karelskildringar. Östra Finland är som nämnt också något annat än resten av Finland hos Ahrenberg. I linje härmed visas också skillnader upp: i finskan, mellan standardspråk och dialekt eller mellan olika dialekter, t.ex. i mötet mellan en österbottnisk pastor och hans karelska församling i *Hemma*: ”Och så talar han den grymmaste österbottniska; när han talar om itikkor, menar han boskapshjordar, hans åhörare taga det för myggor, när han säger äijä menar han stor, de åter farfar, med korva menar han fors, de åter öra o.s.v.”¹⁹⁶ I det flerspråkiga Viborg förstår man som jag diskuterar nedan varandra bra trots olika modersmål, men mellan en österbottning och en karelare som båda talar finska uppstår förvirring.

Den karelska finskan återfinns i såväl större som mindre inskott. Ibland är det fråga om ett ord som ”kauppapuodi” (sv. handelsbod), ibland om en ordvändning i en replik som ”a kuin sie tulit”, där det dialektala inslaget ryms inom ”sie” (i stället för ”sinä” för ”du”).¹⁹⁷ I andra fall, som i berättelsen ”En jagt i Suojärvi” (*Hemma*), är det långa strofer med folkdikt:

Kiitoksi metschän kuningas,
Metschän kuldainen kuningas,
Metschän ehdoissa emändy,
Haapasaaren neiti kaunis,
Metschän taatto, metschän briha,
Metschän onni, metschän osmo,
Metschän valgia vasikka,
Metschän koko sugukunda.

(Haf tack du skogens konung,
Skogens gyllne konung,
Skogens vänliga värdinna,

195 Ibid., s. 59 f.

196 *Hemma*, s. 159.

197 *Hihuliter*, s. 4; *Hemma*, s. 188.

Skogens sköna jungfru,
Skogens lycka, skogens gunstlig [sic]
Skogens hvita, vackra kalf,
Skogens hela herskarslägt).¹⁹⁸

Det dialektala markeras ortografiskt, t.ex. med "Metschän kuldainen kuningas" i stället för det standardfinska "Metsän kultainen kuningas" (sv. "Skogens gyllene konung), "valgia" i stället för "valkea" (sv. "vit") och "briha" (sv. "yngling").¹⁹⁹ Liksom i "Vittnen" är den svenska glosseringen, satt inom parentes, anmärkningsvärt skrift- och standardspråklig i jämförelse; dessutom saknas en rad.²⁰⁰

Den karelska finskan för in Kalevala-arvet i den svenskspråkiga texten på det mest explicita vis. Ekelund lyfter fram en "provinsiell romantik" hos Ahrenberg, där den karelska runodiktaren var "en landsman och yrkesbroder till själva Väinämöinen, Kalevalas ordkunniga sångare!"²⁰¹ Memoarförfattaren Ahrenberg påstår att han hade svårt för, ja till och med avskydde, Kalevaladiktningen till dess han på en resa i Sordavalatrakten träffade på jägaren Ignoi Wornanen, föregångaren till Mihail Konin i "En jagt i Suojärvi", och fick höra sångerna i "sin hembygd".²⁰²

I fråga om det rurala Karelen är det vanligaste "främmande" språket i texterna finska, men ryska och semiryska translittererade ord förekommer också. De markeras ofta som främmande med citattecken eller genom att glosseras i en parentes. Efter en björnjakt hålls en "glädjefest med plätschit (dans)".²⁰³ Man reser i den "bastmattbeklädda vosocken (kurslåden)" och äter "vattkringlor (baraschki)".²⁰⁴ Döps man ortodoxt kan man vara en "rättroende 'pravaslava'".²⁰⁵ Medan finskan, särskilt den dialektalt karelska, är en del av formuleringen av en "autentisk" folkkultur i territoriet östra Finland, visar ryskan såväl på den vardagliga närvaron av ryska och den geografiska närheten till Ryssland som på det politiska och kulturella trycket från imperiet. Men medan texternas berättare ofta tar avstånd från förryskningstendenser är de ryska inslagen oftast varken negativt eller positivt laddade utan helt enkelt en del av den skildrade miljön.

Inslag av olika språk etablerar en spänning mellan det svenska språket och territoriet "östra Finland" i texterna. Östra Finland befinner sig politiskt, kulturellt men också språkligt i ett spänningsförhållande till finskhet, ryskhet och inte minst svenskhet. Gång på gång markerar Ahrenberg det han också påstår i essän över viborgaren Julius Krohn i *Människor som jag känt*: "Med ett ord, det gick ej till som på denna sidan af

198 Ibid., s. 194.

199 Ibid., s. 194, 197.

200 "Metschän taatto, metschän briha", (ung. "Skogens far, skogens yngling") saknas i den svenska versionen. Samma dikt, och med samma svenska glossering, återfinns i *Människor som jag känt* II, s. 8.

201 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 99.

202 *Människor som jag känt* II, s. 5. I essän över Ignoi Wornanen återkopplar Ahrenberg uttryckligen till och citerar ur denna berättelse i *Hemma* (ibid., s. 10 ff.).

203 *Hemma*, s. 196.

204 *Hihuliter*, s. 17, 36.

205 Ibid., s. 33.

Kymmene älf.”²⁰⁶ I negativa termer skapas östra Finland i motsats till det övriga Finland och till Ryssland. I positiva termer skapas östra Finland som gränstrakt, till en väsentlig del genom att olika språk förekommer i texten: ryska, finska och – särskilt i Viborgsskildringarna – tyska. I *Stockjunkarn* möter läsaren till och med en bedjande tatars ”Medjid el haran, Medinet en Nebe”.²⁰⁷

De språkmöten och -skillnader som texterna behandlar skapas delvis just genom språkkonfrontationer i de textuella territorierna. Själva den flerspråkiga variationen kan fungera metonymiskt för kulturell skillnad. Detta beror inte på att språken i sig förkroppsligar olika kulturer utan är ett resultat av bruket av dem.²⁰⁸ Men det är inte alltid som språk får markera kultur – ofta förekommer främmande ord utan att reterritorialiseras som uttryck för en kultur.

Den andra sidan av fokuseringen på östra Finland är Ahrenbergs totala ointresse för den svenska allmogen i Finland – den svenska allmoge som sedermera blev grundbulten i projektet ”Svenskfinland”, finlandssvenskarnas imaginära hemland.²⁰⁹ Det svenskspråkiga ”folket” är osynligt i detta svenska författarskap från Finland, och när Ahrenberg uttalar sig om svensk folkkultur i Finland är det nedlåtande. I ett brev till Werner Söderhjelm 1890 är hans ställningstagande tydligt:

En Helsingforsisk svekoman blir jag aldrig – af skäl som du redan påpekar – men ett till ännu, det viktigaste. Jag *vill* icke, *vill* aldrig i lifvet blifva det. Der äro många fiffiga män bland dem, många skarpa, klara, rediga hufvuden och goda hjertan, men deras synkrets är inskränkt. De känna sitt land ungefär som de känna Frankrike och Danmark, Sverige och England, ytligt – hvad man känner ytligt det älskar man svalt. Det är orsaken hvarför deras bästa pennor kunnat gifva så litet. Att göra något af den trilska nyländska bondrasen utan dikt, utan saga, utan sång, med några reminiscenser av gammal svensk hedendom några medeltids visor och litet ordspråk – är platt omöjligt.²¹⁰

Ahrenberg fortsätter med att utmönstra även den svenska litteraturen om ”vårt societets lif, kulturmänniskan hos oss” som inte heller den får honom att känna ”mitt land bättre”.

Författaren bör känna sitt land för att få läsaren att känna det bättre. Tanken är central för hela Ahrenbergs författarskap och rollen som expert och guide spelar han, som jag visar i följande avsnitt, gärna. Men i stället för att som den svenska samlingsrörelsen betona gemenskap mellan svenskspråkig bildad klass och allmoge, lyfter

206 *Människor som jag känt* VI, s. 132. I *Familjen på Haapakoski* går Kymmene älv tvärsigenom familjen Stålsköld Horns ägor och kampen mellan väster- och österländskt rakt genom familjen.

207 *Stockjunkarn*, s. 40.

208 Ashcroft et al, *The Empire Writes Back*, s. 52, 57.

209 Se Lönnqvist: ”Den stora formen i den finlandssvenska myten blev och är begreppet Svenskfinland” (”Myten om den finlandssvenska familjen”, s. 36).

210 Ahrenberg–Werner Söderhjelm 1890, HLA. Även tr. (i nystavad form) i Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 98 f.

Ahrenberg fram avståndet. ”Svekomanerna” känner inte sitt land. I sin önskan att skapa svensk samling tvingas de vända och vrida på en fattig nyländsk folkkultur – men det gör inte god litteratur enligt Ahrenberg. Den modersmålets stora betydelse som Ahrenberg bitvis pläderar för motsägs av hans territoriella fokusering på flerspråkiga och finskspråkiga områden. Utan ett modersmål är individen ingen del av en nationell gemenskap, förefaller han säga i ”Utan modersmål”. Men som författare visar han själv inget intresse att ta del av en svensk nationell gemenskap.

För Ahrenberg, menar Ekelund, ”var språkfrågan ännu en kulturfråga. Ahrenberg såg, kan man säga, frågan om svenskt och finskt i Finland ur samma historiska, kulturaristokratiska synvinkel som C. G. Estlander”.²¹¹ Detta stämmer såtillvida att Ahrenberg talar mot fennomani och demokratisering. Men i hans skildringar från östra Finland är fokus på den finska folkkulturen mera direkt – den ingår långt ifrån alltid i nationella resonemang gentemot svenskan.

Ahrenbergs Finland är östra Finland – underförstått i brevet till Söderhjelm är att Ahrenberg själv känner sitt land, är *hemma* i östra Finland. I motsats till de ”helsingforsiska svekomanerna” – Ahrenberg själv tillbringade den absoluta merparten av sitt vuxna liv i staden – älskar han därmed sitt land med hetta. I essän över Ignoi Wornanen spekulerar han över sin kärlek till Karelen.

Hvad är det som binder mig vid denna jord och denna bygd? Hvad är det grundväsentliga i den enskildes patriotism, icke den patriotism som går ”i flock och farnöte”, som följer andras fanfarer och lystringsrop – så har det varit svårt att komma till ett fullt exakt svar på frågan. Men det har tyckts mig som om där bakom minnena från fädernehemmet, minnena från unga år skytmade fram något som var starkare än allt detta. Sommarmorgnar i guldgult ljus, rosiga vårkvällar, djupa skogar i vintermörker, vida vatten, belysta af ljusterflammar, ljumma sammetsmjuka sommarnätter ute på torra, solvarma åsar under glesa grågröna tallar, mystiska band mellan människan och naturen, starkare än allt detta andra som gömmes bakom de stora och mycket fordrande orden: ansvar, plikt, folk och nation.²¹²

Människans anknytning till en bygd, ett geografiskt territorium, framstår här som så mycket mer djupverkande än nationella slagord. Men det är också något annat än kultursvenskhetens *ubi bene ibi patria* – det är en djup identifikation med ett territorium. Den svenska nationaliteten i Finland får stå tillbaka för hemmahörigheten i Karelen och gemenskapen med de människor som också hör hemma där. Ahrenbergs folk och land är ur detta perspektiv *finska*, och folklivet i Karelen färgrikare än annanstans.²¹³ Den territoriella förankringen trumfar modersmålet.

211 Ibid., s. 97.

212 *Människor som jag känt* II, s. 21 f.

213 Ahrenberg i Hultin, ”Jac. Ahrenberg såsom hembygdsskildrare”, s. 360.

Att Ahrenberg samtidigt skriver om östra Finland *på svenska* visar på en territoriell lojalitet som går över språkgränser. Å ena sidan innebär detta att han representerar en äldre författarroll där författaren, som Michel Ekman påpekar, ”oberoende av språk förväntades spela en nationell, i vid mening politisk roll, och där Runeberg kunde ses som förebilden”.²¹⁴ Å andra sidan, sedd i förhållande till den framväxande svenska mobiliseringen, kan Ahrenbergs territoriella lojalitet över språkgränsen ses som en deterritorialisering av idén om ”nationen” som en språkligt baserad gemenskap. Vid sidan av det kan Ahrenbergs svenska texter med finska inslag ses som en deterritorialisering av den svenska samlingsrörelsens territorialisering av svenska som kustens folks språk. Av kritiker har Ahrenbergs val av motivfär dock betraktats som en landvinning. Som en recensent uttryckte det hade Ahrenberg ”erövrat en hel ny provins för den finlandssvenska litteraturen”.²¹⁵ En dylik läsning innebär ett slags anakronistisk reterritorialisering där författarskapet i efterhand inkorporeras i finlandssvenskheten och medför en expansion av finlandssvenskhetens territorium.

Enligt Bertel Appelberg är det märkvärdigt nog så att Ahrenberg, eftersom han ”förlorat sinnet för det nationellt svenska”, i stället ”fått blicken öppen för den finska folkkaraktären” och därmed ”vunnit de största förutsättningar för att på svenska kunna skildra sin hemtrakts finska befolkning”.²¹⁶ Men Ahrenberg vände inte sig bort från en redan existerande språklig identifikation mot östra Finland, han lät snarare bli att från sin hembygd östra Finland vända sig bort av språklig lojalitet mot svenskan.

Ahrenbergs ointresse för det svenska är ett skäl till att han sällan tas med bland svenskspråkiga folklivsskildrare i Finland.²¹⁷ Om den finlandssvenska folklivsskildringen som Mari Koli menar ”kan tolkas som en alltmer trängd minoritets självanalys” hör Ahrenberg absolut inte till den – tidsmässigt ligger han också för tidigt för att benämningen ”finlandssvensk” kan bli något annat än en anakronism.²¹⁸ Däremot är hem och hemlöshet, centrala begrepp för folklivsskildringen överlag, centrala också för Ahrenberg, vilket inte minst titeln *Hemma* visar.

I ett brev till Georg Brandes 1892 förklarar Ahrenberg om östra Finland: ”Att i diktens form omsätta landskapets och dess befolknings egendomligheter har alltsedan jag 1887 utgav mitt arbete ’Hemma’ varit mitt syftemål”.²¹⁹ Gång på gång blottläggs östra Finlands och dess befolknings ”särskildhet” i Ahrenbergs verk. Med tanke på

214 Ekman, *Må vi blicka tillbaka tillbaka mot det förflutna*, s. 13.

215 Hj[almar]. L[enning]., ”Jac. Ahrenberg i närbild”, rec. av Erik Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland, Hufvudstadsbladet* 23/12 1943.

216 Appelberg, ”Inledning”, s. xxx.

217 Mari Koli nämner t.ex. inte Ahrenberg med andra folklivsskildrare (”Folklivsskildringens folk och litteraturhistoriens borgerskap”, s. 49. I *Finlands svenska litteraturhistoria* kommer den enda referensen till honom som folklivsskildrare då Pia Forssell nämner att Lilly Londén vid sidan av Ahrenberg var en företrädare för karelianismen (Forssell, ”Kvinnliga folklivsskildrare”, FSL I, 1999, s. 412). I *Finlands svenska litteratur* sorterar Erik Ekelund dock in Ahrenberg under rubriken ”Finlandssvenska folklivsskildrare”, i sällskap med bl.a. Anders Allardt, Oscar Behm och Ina Lange.

218 Koli, ”Folklivsskildringens folk och litteraturhistoriens borgerskap”, s. 50.

219 Ahrenberg–Georg Brandes 1882, cit. efter Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 119.

att Ahrenbergs östra Finland ständigt befinner sig i ett kontrasterande förhållande till resten av Finland och att han betonar dess särställning, är det förvånande att andra uttolkare så enkelt placerat honom i en nationell tradition med Runeberg och Topelius.²²⁰ I republiken Finland, där finlanssvenskhets begrepp, är detta måhända lätt hänt med författare som inte lätt infogar sig i en finlandssvensk folklivsskildrartradition. Men det är inte, vilket Ekelund påstår, så enkelt att Ahrenbergs författarskap är en hyllning till ”det enkla finska folket och dess fosterlandskärlek” i runebergsk anda.²²¹ Ahrenberg sysselsätter sig mycket lite med det *finska* folket, men desto mer med det *östfinska*.

I samband med *Österut* författade Ahrenberg ett förord, som dock först publicerades postumt, där han deklarerar sina avsikter med berättelserna från östra Finland. Han inleder: ”Östra Finland har hittills varit den finska konstens och den finländska skönlitteraturens styfbarn” och fortsätter:

Att i någon, om än ringa, mån länka vårt folks uppmärksamhet på dessa nejder, med en natur mer omväxlande och storslagen än hvad vida sträckor af det öfriga landet uppvisa, med ett folkliif, färgrikare än någonstädes hos oss, har varit författarens syfte allt sedan han begynte till motiv för sitt skriftställarskap välja inhemska förhållanden.²²²

Han avslutar med att kraftigt protestera mot beskyllningar om bristande nationell lojalitet i östra Finland, och lyfter i stället fram ”Fosterlandskärlek och orubblig samhörighetskänsla”.²²³ Här förenas beskrivningen av östra Finlands särskilda karaktär med påståenden om nationell gemenskap.

Onekligen har det funnits olika åsikter om hur väl Ahrenberg lyckades med sina folklivsskildringar. Arvid Hultin ser i en artikel ingen motsättning mellan bilder av en ”främmande” kultur och den svenskspråkiga litteraturen i Finland. Han anser tvärtom att Ahrenberg har ”införlivat sin hembygds egendomliga natur- och kulturförhållanden med vår vitterhet”.²²⁴ Men i sin licentiatavhandling om Karelskildringar påtalar Sven Hirn det jag benämner en spänning mellan textens språk och den berättade världen. Han menar att Ahrenbergs ”grepp om den karelska befolkningen” är svagt men finner det ”i och för sig naturligt att den realistiska folklivsskildringen rör sig ovigt i en språkligt främmande omgivning”.²²⁵ Som nämnt har flerspråkighet ofta lästs autentiserande, som något som garanterar äkthet och lokalfärg i Ahrenbergs författarskap.

220 T.ex. Pirkko Alhoniemi, vars drivande tes angående Ahrenberg är att han är ”den siste runebergaren” [”ajan viimeinen runebergiläinen”] som upplevde sig vara ett odelat fosterlands skildrare precis som Runeberg [”hän tunsii olevansa jakamattoman isänmaan kuvaaja niin kuin Runeberg”] (Alhoniemi, *Idylli särkyy*, s. 133, 139).

221 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 134.

222 Ahrenberg i Hultin, ”Jac. Ahrenberg såsom hembygdsskildrare”, s. 360.

223 *Ibid.*, s. 360 f.

224 *Ibid.*, s. 356.

225 Hirn, *Karelen i finlandssvensk litteratur från viborgska smällen till Tranans skri*, s. 138.

Liknande kopplingar mellan territorier och språk skymtar i Hirns resonemang. Här antas realismen omöjliggöras när ett territorium inte skrivs på det ”riktiga” språket. Ahrenbergs litterära flerspråkighet kommenterar han inte.

En guide till främmande platser – hemma och utomlands

I *Hufvudstadsbladets* minnesruna över Jac. Ahrenberg beröms han för en ”stor förtrogenhet med de kulturförhållanden, som bilda böckernas bakgrund, särskildt förhållandena i hans hembygd, östra Finland”.²²⁶ Av formuleringen framgår att Ahrenbergs skönlitterära verk ansågs nära förbundna med verkligheten. Att Ahrenberg lyckas i sitt uppsåt att framställa östra Finland i ord anser även Ernst Gråsten i en recension av *Österut*: ”teckningen är korrekt” och texterna benämns ”kulturbilder af värde”.²²⁷ *Kulturbilder*, ja. Berättelserna beröms inte främst för sina litterära kvaliteter utan för sina etnografiska. När Arvid Hultin hyllar Ahrenberg för att ha skrivit in östra Finland på den litterära kartan är det för att han gör folklivet där mer känt för landets svensktalande befolkning.²²⁸

Erik Ekelund lyfter fram släktskapet mellan Ahrenbergs novellistik och journalistik, där den förra skulle ha sitt ursprung i den senare. Hans folklivsskildringar är enligt Ekelund praktexempel på ”den etnografiskt inspirerade realismen”.²²⁹ Jac. Ahrenberg själv tycks inte ha haft invändningar mot bilden av sina texter som initierade folklivsskildringar. Enligt Ekelund höll Ahrenberg ”styvt på verklighetsgrunden för sina berättelser”.²³⁰ Ekelund hävdar att Ahrenberg såg på ”de säregna förhållandena i östra Finland med något av en främmande resenärs blick” och benämner honom en ”turist i sin hembygd”.²³¹ Som framgick i föregående avsnitt skapar Ahrenberg östra Finland litterärt som ett sär eget territorium främmande från resten av Finland. Till skillnad från Ekelund menar jag dock att Ahrenberg själv inte närmar sig östra Finland som en främling, utan tvärtom med en stark identifikation. För de flesta av hans läsare, bildade svenskspråkiga finländare och sverigesvenskar, är östra Finland däremot något främmande och exotiskt. Och detta ger författaren möjlighet att verka som guide och etnografisk expert. Denna roll konstrueras med textuella medel, bland dem bruket av flera språk.

Rollen som expert, och skildringarnas förmodade verklighetsanknytning, konstrueras på flera nivåer i folklivsskildringarna. I ett förord till *Hihuliter* signerat J. A. och daterat ”Helsingfors i Dec. 1889” deklarerar att skildringen ”såväl till sina allmänna drag, som ock hvad berättelsens uppräning beträffar, är tecknad efter naturen” och beskriver ”sekten, dess lif och lära”.²³² Skissen ”Vittnen” ur *Från Karelen* inleds

226 Minnesruna över Jac. Ahrenberg, *Hufvudstadsbladet* 11/10 1914.

227 Gråsten, Ernst, ”Vår svenska skönlitteratur 1890–1891”, *Finsk – Julrevy* 1891, s. 6.

228 Hultin, ”Jac. Ahrenberg såsom hembygdsskildrare”, s. 356, 361.

229 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 111.

230 *Ibid.*, s. 135.

231 *Ibid.*, s. 101.

232 *Hihuliter*, s. [i].

med ett resonemang om karelarens panteism varpå jag-berättaren meddelar att berättelsen illustrerar ”den karelska bondens uppfattning” och att han fått den förtäljd för sig ”af kronofogden S. i Impilaks”.²³³ Dessa introduktioner är, som Ekelund nämner, ämnade att skänka ”huvudskildringen en prägel av sanning”.²³⁴

Författarens roll som expert byggs delvis upp genom hans kunskaper om folketro och folkpoesi, varigenom flerspråkighet också blir aktuellt. Ahrenberg lyfter fram folktron i ”naturföreteelser, i gamla ordspråk och talesätt”.²³⁵ Talesätten och folkpoesin förs därpå in i texten och visas upp för eleven/läsaren, som får se hur mycket författaren känner till. Märk väl fungerar de finska inslagen auktoriserande även för de läsare som inte har språkkunskaper nog att översätta dem. Som Reed Way Dasenbrock påpekar i en artikel om s.k. ”multikulturell” litteratur är ”intelligible” och ”meaningful” inte överlappande begrepp.²³⁶ Även om innehållet i de finska raderna inte är tillgängligt för läsaren, verkar inslagen betydelsebärande genom att läsaren drar slutsatser om författarens kunskaper i den skildrade miljöns språk. De står också som ”autentiska” exempel på den främmande värld författaren för närmare sin läsare.

Framför allt blir författaren expert i och med sina ”översättningar” av folkpoesi och andra icke-svenska begrepp och fraser, d.v.s. glosseringen av dem. Expertrollen uppstår således i själva mötet mellan svenska och (såsom oftast är fallet) dialektal finska. Såsom nämndes i ”Hemma i östra Finland” förekommer glossering av ryska, finska eller lokalt svenska begrepp ofta i parentes, varmed berättaren visar på sin förmåga att inlemma främmande företeelser i läsarens begreppsvärld. Särskilt tydlig blir den undervisande rollen då det gäller fackföreteelser som hör till en viss lokal verksamhetsfär, som i berättelsen ”Sälsskyttarne” ur *Österut*. Här förklaras begrepp som ”kräka” (”Smyga sig på säl”) och ”gå i fålan” (”Säljagt”). Beskrivningen av verbet ”pyyta” låter närmast som hämtat ur *Nordisk familjebok*: ”Pyyta, manne af det finska pyytää! ordet användes af vår svenska allmoge i betydelsen – jaga.”²³⁷

I ”Sälsskyttarne” görs ivrigt bruk av fotnoten, en glosseringsmetod som fungerar särskilt auktoriserande eftersom noter är en omistlig del av den vetenskapliga litteraturens konventioner. I *Hihuliter* förklaras ett specifikt bruk av det ryska ”Schwetka” i en fotnot: ”Schwetka – svensk – kallas öfveralt i Ryssland den finska hästrasen. De finska hästarne ha för öfrigt godt renommé i Ryssland för uthållighet och förnöjsamhet.”²³⁸ Som Carla Jonsson påpekar om ”instructional reiterations” i flerspråkig text har glosseringen betydelse både för en- och flerspråkiga läsare. Enspråkiga läsare undervisas i främmande uttryck, medan glosseringen kan sätta ytterligare fokus på ett visst uttryck för den flerspråkiga läsaren. Som med ”Schwetka” gör glosseringen det möjligt

233 *Från Karelen*, s. 56.

234 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 96.

235 *Från Karelen*, s. 55.

236 Dasenbrock, ”Intelligibility and meaningfulness in multicultural literature in English”, s. 12.

237 *Österut*, s. 135 f.

238 *Hihuliter*, s. 74.

att lyfta fram en viss betydelse hos ett främmande uttryck.²³⁹ Det främmande ordet och fotnoten ger berättaren möjlighet att visa på sina kunskaper i ryskt språkbruk, påpeka hur svenskt och finskt i ryssens ögon hör samman och ytterligare bygga ut ett resonemang om nationalkaraktär där finnen karaktäriseras som hårt arbetande och förnöjsam. På alla sätt stärker det hans roll som expert.

Glossering i fotnoter eller i löpande text ger ofta sken av att uttömmande ”översätta” eller förklara främmande ord. Men de kan vara ofullständiga, som då rader saknas av runobönen i ”En jagt i Suojärvi”.²⁴⁰

Menin mie miehissä metschään,
Urohissa ulkoteille,
Kahen kolmen koiran kanssa
Kuu'en viien villahännän,
Seitschemän schebelikaglan
Lapin loajalle salolle
Sinisen metschän sisälle
Kuljin kuusikumburoilla
Viivyin viitarandioilla
Haukkui koirani karhuun.

Tapio metschän kuningas,
Metschän kuldainen kuningas
Tuo tuolta tuonembata
Lapin loajalta salolta,
Sinisen metschän sisältä
Minun koirat, pentukoirat
Ampujat alakätöiset.

Eller fritt återgifvet på svenska:

Gick i sällskap ut till skogs,
Gick att jaga skogens åbo
Följd af trenne kvicka hundar,
Trenne hundar ullsvansprydda,
Med sin hvita ring kring halsen.
Öfver furukullar drog jag,
Dröjde uti kärr och mossor;
Hör! då mina hundar skälla,
Skogens bruna björn det gäller.

239 Jonsson, *Code-switching in Chicano Theater*, s. 159 f.

240 Se även ”Hemma i östra Finland”.

Tapio, skogens stora konung,
Konung du med gyllne krona,
Bringa bytet i min väg,
I från Lappands fjärran näjder,
Från den vida blåa skogen;
Hämta det till mina hundar;
Mina ullsvansprydd valpar.²⁴¹

Berättaren medger att översättningen är fri, men den icke-finskkunniga läsaren har ingen möjlighet att bedöma *hur* fri den är. Måhända reagerar hon över att första versen av den svenska versionen är en rad kortare än den finska. Experten-författaren översätter skenbart uttrycket för en exotisk kultur, men döljer också. Läsare som inte förstår finska får ingen ledtråd om att den finska dikten har en utpräglad dialektal ortografi. Glosseringen på högsvenska saknar territoriella signaler (finskan finns dock kvar i och med Tapio, det finska namnet på skogens konung, älgen). Ett slags överföring av dialekten vore förstås svår genomförbar. Den hade krävt svenska dialektala markörer som därmed skulle ha knutit den svenska texten till ett helt annat, icke-karelskt territorium. Den finskkunniga läsaren har däremot möjlighet att utläsa både den dialektala prägel och att jämföra de olika versionerna, d.v.s. testa författarens expertis.

I berättelsen ”Stockflötning” ur *Österut* finns ett annat exempel på hur icke-finskkunniga läsare stängs ute trots utförlig glossering. Berättelsen handlar om den fattige Matti Matalamaa, vars efternamn förklaras på följande vis:

Mot norr sluttade ön i en lång, svag sluttning mot sjön, som på denna sida var mycket grund samt för det mesta säf- och vassbevuxen, ett tillhåll för gräsänder och krickor. Där på motsatta stranden hade Matti sin stuga, omgifven af låga, sura ängar, fulla med tufvor och våta frostömma åkrar, nästan utan fall mot sjön, och det var just därför han bar sitt namn Matalamaa.²⁴²

För den finskkunniga läsaren är namnet, på svenska ungefär ”Lågland”, därmed förklarat. För en läsare utan kunskaper i finska blir namnet knappast mycket mera begripligt av ovanstående resonemang.

Ahrenberg använder sig av en mängd olika glosseringsmöjligheter – allt från kommentarer i löpande text till ”översättningar” inom parentes eller i fotnoter. Glossering kan också ske inne i en replik. I romanen *Stockjunkarn* berättar skomakaren Nestor Rönni om ”ett högt bärg, där de klagade och jämrade sig så att bärget än i dag heter Itkevien kallio, det är de gråtandes bärg”.²⁴³ Kommentaren till ”Itkevien kallio” är

241 *Hemma*, s. 196 ff.

242 *Österut*, s. 46.

243 *Stockjunkarn*, s. 180 f.

föga anmärkningsvärd om man inte betänker att det fiktiva samtalet sker mellan två finskspråkiga karaktärer. I en svensk text översätter alltså en finskspråkig karaktär sin finska för en annan finskspråkig karaktär.

I sin genomgång av de språkliga revideringarna av sex av Ahrenbergs romaner konstaterar Bengt Loman att korrektorn gick hårdast åt de karelska folklivsskildringarna *Hihuliter* och *Stockjunkarn*.

I sina romaner med motiv från Karelen söker Ahrenberg då och då påminna läsaren om att dialogernas språk egentligen är finska. Detta kan ske genom anspelningar på den talandes modersmål eller språkliga egenheter eller genom att finlandssvenska (och delvis finskpåverkade) uttryck får alludera på finskan. Mer direkt kommer dessa påminnelser genom sparsamt insatta finska vändningar [...]. Men vid revideringen stryks dessa helt eller återges med motsvarande fraser ur högsvenskan.²⁴⁴

Jag företar som sagt ingen utförlig studie av hur korrigeringarna har påverkat flerspråkigheten i Ahrenbergs författarskap. Med tanke på hur varierad Ahrenbergs glosseringsteknik var, d.v.s. hur intrikat de främmande elementen samspelar med svenska kommentarer, är det inte svårt att föreställa sig att de ändringar som Loman nämner fick en förödande effekt ur glosseringssynpunkt.

Glosseringen av främmande uttryck ger Ahrenberg möjlighet att glänsa som expert på östfinska kulturförhållanden, samtidigt som en del av hans läsekrets inte har möjlighet att kontrollera hans förklaringar. De främmandespråkliga inslagen skapar även ett sken av autenticitet, att den exotiska verkligheten i det främmande östra Finland har transporterats livs levande in i texten. Glosseringen neutraliserar inte de främmande inslagen utan fungerar som markörer av den ”främmande verkligheten” som behöver ”översättas” för läsaren.

Ahrenberg var inte ensam om att föra in främmande ord eller dialekt med undervisande och autentiserande verkan. Roger Holmström har iakttagit samma tendenser hos andra finländska folklivsskildrare under (grovt sett) samma period. Hos Ina Lange ser Holmström hur finskan både skapar ett sken av autenticitet och verkar som en exotisk markör, särskilt i böcker som publicerades i Sverige.²⁴⁵ Hos Anders Allardt är det östnyländska dialektala drag som ger dialogen en lokal prägel.²⁴⁶ Flerspråkighet har, som jag diskuterar i del I, ofta ansetts fungera autentiserande. Fallet Ahrenberg visar att bruket av främmande ord bidrog till hans erkännande som initierad folklivsskildrare. Men en granskning av hur dessa element förklaras visar att det alltid handlar om selektion, om estetiska val. Och själva behovet av glossering markerar det språkliga och kulturella glappet mellan text, läsekrets och skildrad ”verklighet”.²⁴⁷ Ah-

244 Loman, ”Om språkformen i Jac. Ahrenbergs *Samlade berättelser*”, s. 184 f.

245 Holmström, *Att ge röst*, s. 35.

246 Ibid., s. 50.

247 Se även Ashcroft et al., *The Empire Writes Back*, s. 54.

renberg spinner vidare på föreställningen om ”det gamla sagolandet Karelen”, som han dessutom anser vara på försvinnande.²⁴⁸ Läsaren får möjlighet att turista litterärt – det betyder dock inte att författaren själv, som Ekelund hävdar, vore turist. Som Hannes Sihvo påpekar är Ahrenbergs synvinkel på Karelen lokal, inte exotisk – hur det var för läsekretsen är en annan sak.²⁴⁹

*

Det är dock inte enbart det exotiska östra Finland som Ahrenberg guidar sina läsare i; han rör sig även i andra geografiska riktningar. Ahrenbergs författardebut skedde som nämnt med *På studieresor*, en reseskildring som sammanställdes av reseberättelser han hade publicerat i dagspressen och brev som han skickat till nära och kära under sin bildningsresa ner på kontinenten och hela vägen till Konstantinopel 1875–76, samt under bröllopsresan till Nordafrika 1876.

Strikt taget är *På studieresor* inte en skönlitterär bok, men jag är trots allt benägen att hålla med den recensent i *Finsk tidskrift* som betraktade boken som en ”skönlitterär produkt”.²⁵⁰ Stilistiskt och berättarmässigt liknar den på många sätt skönlitterär prosa. Här och där förekommer främmande ord eller fraser från de språk som omger berättaren på hans resor – ibland påverkar tyskan med ord som ”fenster” för fönster och ”naglar” för ”nålar” – ibland får ett tåg helt enkelt heta ”train”.²⁵¹ Utan att nämna språket vid namn redogör Ahrenberg till och med för de sefardiska judarnas ladino.²⁵²

Ombord på en båt till Ancona fyller den kosmopolitiska tillvaron, där det ”talades alla världens språk”, berättaren med glädje.²⁵³ Men i Saloniki är flerspråkigheten mindre tilltalande, och i Konstantinopel klagar han över ”turbanbeprydda män” och ”deras barbariska rotväliska”.²⁵⁴ Staden, ”detta moderna Babel”, kännetecknar han på följande vis:

Först och främst är det de många språken här talas, som hjälpa till att förvirra en. Jag har nu hört så många nasala och gutturala afrikanska och asiatiska oljud, dertill största delen af Europas språk passera förbi mina öron, att om jag skulle möta ett par karelska bönder, inbegripna i smörhandel och hästbyte, så skulle det icke förvåna mig alls, eller åtminstone icke mera, än när jag hos en handlande grek såg ”Familjejournalens” afskyvärda premieplanche, björnjagten, el-

248 *Från Karelen*, s. [ii].

249 ”Hänen näkökulmansa Karjalaan oli siis paikkakuntalainen eikä eksoottinen” (Sihvo, *Karjalan löytäjät*, s. 73).

250 M. Wegelius i *Finsk Tidskrift* december 1880, cit. efter Concha-Emmrich, ”’Du unga land’ – Jac. Ahrenbergs grekiska upplevelser”, s. 111.

251 *På studieresor*, s. 234, 275.

252 *Ibid.*, s. 271.

253 *Ibid.*, s. 90.

254 *Ibid.*, s. 266, 283 f.

ler i Galata såg, under namnet ”gants suedois”, franska silkesvantar utbjudas åt allmänheten.²⁵⁵

Det moderna Babel, Konstantinopel, lämnar berättaren bortkommen och likt invånarna i det ursprungliga Babel förvirrad inför tungomålens mångfald. Ändå lämnar han inte sin roll som guide i det främmande Orienten, och en viktig del av guiderollen är förmedlandet av en främmandespråklig miljö. Mutor heter ”backschiss”, ”hamal” är ett stadsbud, ”marabut” en helig, ordet bazar förklaras med ”turkiska bezestin af bez, linne”, för att nämna några av de främmande företeelser som förklaras i texten, oftast i parenteser.²⁵⁶ Ibland går han så långt som att försöka återge en ”turkisk” fras – ”Asker rend devia misal, den [cypresskogen] är oräknelig som sandkornen på havets botten.”²⁵⁷ De flesta läsare har ingen möjlighet att kontrollera översättningarnas korrekthet.

De utströdda icke-svenska orden är inte främst ett led i någon språkundervisning utan en del av berättaren-författarens guide- och expertroll. Såväl glosserade som oglosserade visar de främmande elementen på hans införståddhet med de främmande miljöerna, även om kunskapen här är tämligen ytlig. Då elementen översätts intar han, liksom i skildringarna från östra Finland, en undervisande roll gentemot läsaren. De främmande inslagen liknar dem i mycken reselitteratur och skönlitterär prosa från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal, t.ex. Konni Zilliacus amerikanska reseskildringar och berättelser och Gabriel Sandéns ”amerikanska roman” *Money* (1916).²⁵⁸ På sätt och vis övar sig Ahrenberg inför folklivsskildringarna från östra Finland, som innebär en utveckling och utvidgning av såväl flerspråkigheten som guiderollen i debuten.

I Viborg ”på alla fyra”

På hemmaplan hade författaren till *På studieresor* ”denna näst Konstantinopel Europas mest polyglotta stad” Viborg.²⁵⁹ Viborg var som nämnt Ahrenbergs födelsestad och han ägnade den mycket uppmärksamhet i författarskapet, från *Hemma* och framåt. Ahrenbergs intresse för Viborg är å ena sidan en del av hans intresse för östra Finland men innebär å andra sidan även ett annat slags, specifikt Karelen. Ett viktigt särtecken är förstås att Viborg är urbant. Ett annat kännetecken är stadens flerspråkighet. I pjäsen ”Talia i trångmål eller Den olyckliga teaterdirektören”, troligtvis från 1880-talet, ansätts den stackars teaterdirektorn i Viborg av kritikern Petig och kommunalrådet Herr Wiborg. Petig och Herr Wiborg är oense om allt utom en sak:

255 Ibid., s. 287.

256 Ibid., s. 284, 285, 292, 302.

257 Ibid., s. 309.

258 Se t.ex. Konni Zilliacus *Mariquita och andra historier från världens utkanter* (1890) samt *Vandringsår I* (1920) där främmande ord förekommer särskilt i dialogen och då kulturspecifika företeelser introduceras.

259 Ahrenberg–Georg Brandes 1892, cit. efter Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 119.

Wiborg

Och så skall herrn spela på fyra språk.

Direktorn

Hvad för något? Fyra?

Wiborg

– språk! huru skulle jag annars kunna förstå det! Vet inte herrn, att jag är fyr-språkig? – vet inte herrn att det fins fyra inhemska språk här i staden – och att vi röra oss på alla de fyra?

Direktören

Jo, jo men – huru skall jag?

Wiborg

Om inte herrn kan spela på fyra språk så är det bäst att ni packar in, ty det blir intet annat för Er än att kollektera mot slutet af sejouren.

Direktören

Ja men, huru skall jag kunna åstadkomma något dylikt?

Wiborg

Det är er ensak. Men fyra språk ska' det vara.

Petig

Det är gifvet.²⁶⁰

I Viborg är flerspråkighet norm. Viborg var referensram redan i *På studieresor* – på en grekisk soiré, informerar Ahrenberg oss, talas ”lika många språk som i Wiborg”.²⁶¹

Första gången Ahrenberg behandlar Viborg skönlitterärt i bokform är i den lilla skissen ”Kejsaren kommer” i sviten ”Från pojkåren” i *Hemma*.²⁶² Viborg i ”Kejsaren kommer” ligger redan 1887 några decennier tillbaka i tiden.²⁶³ Vid tsarens besök i staden råder feststämning, och både entusiasmen inför besöket och det antiklimax det innebär – berättaren får inte se en skynt av imperiets härskare – skildras ur ett pojkerspektiv.²⁶⁴ På rundvandringen genom staden kommer flera språk än svenska läsa-

260 Jac. Ahrenberg, ”Talia i trångmål eller Den olyckliga teaterdirektören”, manuskript (HLA). Pjäsen är troligtvis tillkommen under andra hälften av 1880-talet då Ahrenberg var tf. stadsarkitekt i Viborg – i pjäsen bär en av karaktärerna den titeln. Se även Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 117, där pjäsen dateras tidigare än *Kejsaren kommer* som uppfördes på Svenska Teatern i Helsingfors 1891.

261 *På studieresor*, s. 179.

262 Tidigare version i *Helsingfors Dagblad* 5/11 1878 (”Skildringar från östra Finland VII. Kejsaren kommer”).

263 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 116.

264 Om de självbiografiska markörerna i ”Från pojkåren” får styra tilldrar sig händelserna under slutet av 1850-talet och kejsaren vore då Alexander II (som tillträdde 1855). Ekelund menar dock att berättelsen skildrar Nikolaj I:s besök i Viborg 1830, då borgmästaren i Viborg hette just Buchman (borgmästare 1822–1859) och rådmannen Zinke (eg. Zincke, politierådman 1822–1846), (Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 378 i not samt J. W. Ruuth, *Viborgs stads historia*, 1906, s. 786, 788).

ren till mötes. Ryskan gör sin närvaro påmind texten igenom. I Viborg heter hyrkuskarna ”isvoschikar”, man tar sig en sup – en ”tankställare” – i en ”kurenja (hökarbod)” och de besvikna pojkarna spottar dessutom i ”ploschkorna’ (mareschallerna)”.²⁶⁵

Nere vid kalitkan (stadsporten) hade rådmannen och bagaren Zinke, som också var stadsarkitekt, byggt upp en triumfport, i mitt tycke värd alla jordens mäktige segervinnare. Den var hopkommen af bakor och granriskransar och tog sig särdeles p[r]ydlig ut med sina kolonner à la ”sittna-bröd”, sina ornamentar à la ”strislar” och sin krokant-artade afslutning.²⁶⁶

I den korta skissen hinner ryskan täcka in dels lokala företeelser, dels mer allmänna. Ibland suffleras den av svenskan i parentes, ibland står den för sig själv – isvoschik var ett välkänt begrepp även utanför östra Finland.

Anmärkningsvärt i ”Kejsaren kommer” är att alla repliker är på tyska. Borgmästaren Buchman, även benämnd ”Senatus populusque Wiburgensis”, manar nervöst på viborgarna med ”Sein Sie nur ruhig und vergessen sie nicht das Hurra!”. Frasen upprepas, dock med den korrekta imperativformen ”Seien” i stället för ”Sein”. Och när Buchman blir förgrymmad på en häst utbrister han ”Ach du verfluchter Hund”.²⁶⁷ Ingen av dessa repliker glosseras. Ambitiösare i sin glossering är Ahrenberg däremot då det gäller finska. Den vane folklivsskildraren använder sig här av fotnoter:

Hvilken brokig tafla. Den Wiborgska jungfru staten i ”lyhveet vaatteet”*), puffärmar och röd kofta. Jääskis gummorna i hvit ”huntu” Joutsenobor i sin bruna långrock, lafka-ryssar i röd skjorta utanpå pantalonerna, beskedliga borgarfruar i ”katsaveika”**) och salopp med ”håken” på hufvudet [...].

*) Lyhveet vaatteet s.k. den här ofvan i I skärgården beskrifna Wiborgska folkdräkten.

**) Stoppadt ytterplagg.²⁶⁸

Som noten anger har den viborgska folkdräkten beskrivits – enspråkigt – redan tidigare i *Hemma*.²⁶⁹ Då befann man sig i skärgården. Det är först när dessa dräkter befinner sig i staden Viborg som deras finska namn finns med i texten. Och trots att

265 *Hemma*, s. 221, 224, 228. Samma Siliverstoffs ”kurenja” återkommer, dock i annan stavning, i sviten ”Från pojkåren” i *Österut* (s. 167). Åter går man dit för att ta sig en snaps med ost.

266 *Hemma*, s. 222.

267 *Ibid.*, s. 224 f., 227. ”Senatus populusque” även s. 228.

268 *Ibid.*, s. 226.

269 ”Männen sitta för sig iklädda gula söndagssydvästar och blå jackor, qvinnorna i den vackra gamla Wiborgska folkdräkten: korta bjärta lifstycken utan ärmor, lintygsärmarna i stora puffar, armarna bara, en duk omkring halsen, klädningen mörkrandig, förklädet bredt, konstigt utsydt i hälsöm eller med bärd. På hufvudet bära de gifta qvinnorna en märkvärdig mössa, med tvänne såkallade horn, en mössa som helt och hållet döljer deras hår.” *Ibid.*, s. 157.

ryskan och tyskan redan befolkar texten är det först när folkspråket i östra Finland, finskan, dyker upp som adjektivet ”brokig” används. Denna brokighet återkommer i en senare bild av det flerspråkiga Viborg i feststämning, i *Hihuliter*. De berättelser ur det som skulle komma att bli *Hemma* som Ahrenberg lät publicera i *Finsk Tidskrift* under mitten av 1880-talet rubricerades även de ”Brokiga bilder från östra Finland”.

I ”Kejsaren kommer” kan ingen läsare bortse från ryskans, tyskans och finskans närvaro i staden. Det är så självklart att stadens borgmästare talar tyska att det över huvud taget inte kommenteras. Ryskan och tyskan markeras inte på något vis som ”mera” främmande än finskan. Och ryska och finska benämningar på ting och företeelser faller uppenbarligen berättaren hellre på läppen än svenska, även om svenskan senare ofta åtföljer dem, eftersläntrande i parenteser. Viborg etableras textuellt som ett flerspråkigt territorium.

Det flerspråkiga Viborg i ”Kejsaren kommer” var ingen nyhet för hans läsare i Finland. Marika Tandefelt påpekar i *Viborgs fyra språk under sju sekler* (2002): ”Flerspråkigheten, också språkblandningen, var förmodligen redan tidigt stadens varumärke.”²⁷⁰ Redan under medeltiden var den svenska gränsstaden trespråkig – invånarna var främst finsktalande men administrationen svensk och handelsspråket tyska. När Sverige förlorade Viborg till Ryssland blev tyska administrationsspråk, och ryskan inom militär och handel gjorde staden fyrspråkig. När Viborg sedermera återförenades med Finland återgick administrationen till svenska. Under slutet av 1800-talet växte den finskspråkiga befolkningen till närmare tre fjärdedelar av stadens invånare medan de andra språken minskade. Svensk- och tysktalande utgjorde bara några procent. Men minoritetsskap är som bekant inte en direkt följd av antal – de svensk- och tyskspråkiga viborgarna var välrepresenterade i stadens högre kretsar. I början av 1900-talet var Viborg Finlands tredje största stad efter Helsingfors och Tammerfors, med närmare 44 000 invånare.²⁷¹ Förutom de fyra språken fanns det också cirka hundra jiddischtalande och franska var en naturlig del av de högre klassernas liv, precis som i Ryssland.

Men redan långt innan ”Kejsaren kommer” publicerades hade Ahrenberg visat sig som en kännare av Viborg i dagspressen. År 1878 kom artikelserien ”Skildringar från Östra Finland” i *Helsingfors Dagblad*. I själva verket innebar *Hemma* alltså en återkomst i bokform till en trakt han redan skildrat i artiklar. Viborg, och särskilt viborgarnas språk, ägnas här stor uppmärksamhet, bl.a. under rubriken ”Språkforskning”. Ahrenberg kallar visserligen viborgarnas språk ”komiskt” och deklamerar till staden:

Men ett godt löje förtjenar din grammatik, ditt kuriösa språk, dina förvända ordbildningar, hopsamlade kring hela den finska vikens och Östersjöns stränder, din hundra års fysiologi midt inne i en nyvaken och hufvudyr tid. Har det löjet haft den verkan att någon värdigare penna än min börjar att samla

270 Tandefelt, *Viborgs fyra språk under sju sekler*, s. 176.

271 *Ibid.*, s. 140. Vid vinterkrigets utbrott 1939 var Viborg Finlands näst största stad (*ibid.*, s. 144).

de spridda dragen af ditt borgerliga lif och åt minnet bevara denna Gammal-Wiborgska, som nu håller på att räknas till det förgångna, så ha dessa rader utträttat mer än nog.²⁷²

Komiken och löjet hos artikelskribenten är dock mera godhjärtat än det löje som den flerspråkiga viborgaren Fritz väcker i "Utan modersmål".²⁷³ Artikelförfattaren räknar tydligt in sig själv bland dessa viborgare, oavsett om de talar komiskt eller inte: "vi Wiborgare", skriver han. Minnet av denna "Gammal-Wiborgska" förtjänar även att bevaras inför framtiden. För att rätt kunna göra reda för den behöver man dessutom göra sig av med vissa fördomar:

Och nu, må vi frigöra oss från alla grammatikaliska fördomar, från etymologiens och syntaxens inkrånglade reglor! Endast på så vis skola kunna vi studera det nu mera i det närmaste utdöda språk, som under namn af *Wiborgska* vunnit en viss ryktbarhet tillochmed långt utom vårt fäderneslands gränser.²⁷⁴

Efter denna något skämtsamma appell övergår Ahrenberg till att upplysa läsaren om att Gammal-Wiborgskan sönderfaller i tre dialekter – "Fredrikshamns-, Sordavala- och Wiborgs dialekten". "Viborg" är alltså större än staden Viborg och tycks snarast omfatta städerna i det viborgska guvernementet, men också landsmål tas upp. Fredrikshamnsbon är enligt artikeln mest påverkad av tyska, kexholmsbon av ryska medan viborgaren "opartiskt blandade ihop alla de fyra rivaliserande språken". Exempel på de olika varianterna av "Gammal-Wiborgska" tillhandahålls flitigt. I trakten kring Sordavala fanns major Hartlin, vilken enligt artikeln överanvände det ryska "kakk" för "huru": "Hva skia du skrjyta, hva skia du skrjyta, kakk ja tar mitt hvita vallack, kakk ja far fietton gånger om ditt ryöa märr". "Det vanligast förekommande idiomet var" enligt Ahrenberg "det, der svenskan uppblandades med direkta ordagranna öfversättningar från finskan och stundom från tyskan. Dit höra yttranden, sådana som: 'ursäktat att ja ä så ryö men ja ha vari me bryöna i ungen'; eller 'min yöga ä så ryö i kanterna å släpper vatten'."²⁷⁵

Som kritikern Petig och Herr Wiborg slog fast i "Talia i trångmål eller Den olyckliga teaterdirektören" ska skaldekonsten i staden vara flerspråkig. Samma idé förekommer i ytterligare en av Ahrenbergs "Skildringar från Östra Finland": "Karakteristiskt för den gammal-Wiborgska skalde-konsten är, att Sånggudinnorna 'rörde sig

272 Jac. Ahrenberg, "Skildringar från Östra Finland II. Ett företal som kommer efteråt", *Helsingfors Dagblad* 8/8 1878.

273 Jag delar här Ekelunds uppfattning om humorn och driften i Ahrenbergs skisser, bl.a. "Kejsaren kommer": "När han i sina skisser drev med de gamla byråkraterna i det goda Viborg, gömde hans skämt mycket av [August] Blanches harmlösa komik, men föga av Strindbergs gift och galla" (Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 116).

274 "Skildringar från Östra Finland III. Språkforskning, IV. Huru man reste fordomtida", *Helsingfors Dagblad* 27/9 1878.

275 Ibid.

på de fyra, och att de rörde sig endast, vid vissa högtidliga tillfallen.” Han ger exempel på en tvåspråkig tillfällesdikt av mindre lysande kvalitet, och förklarar: ”En sådan vers kallas inom den Wiborgska skaldeskolan ’Kakssprächisch,’ ordagrant tvetalan, af ’kaksi’ och ’sprechen.’”²⁷⁶

Marika Tandefelt påpekar att det som kallades ”Rothe-Wahlska” eller viborgssvenska och som viborgarna själva såg som ett blandspråk, i själva verket ofta var svenska talad av tyskar, med stark påverkan av tyska.²⁷⁷ Sådant ger Ahrenberg själv exempel på; i *Människor som jag känt* återfinns frasen ”Låt di fräta lite, kasta ut di sen”, där tyskans ”fressen” går samman med svenskans ”äta”.²⁷⁸ Viborgskan var snarare ett ordförråd med element från stadens fyra språk, ”wiborska”, än ett regelrätt blandspråk.²⁷⁹ Ur detta ordförråd kommer säkerligen flera av de icke-svenska elementen i ”Kejsaren kommer”. Men Tandefelt lyfter också fram ett slags ”antipurism” hos viborgarna som uppmuntrade ”aktiv flerspråkighet” och tendensen till språkblandning kan ha varit ännu starkare på den bortre gränsen av sekelskiftet 1900, d.v.s. den tid Ahrenberg behandlar.²⁸⁰ Hans exempel i ”Skildringar från östra Finland” tyder på att talarna av ”Gammal-Wiborgska” ivrigt blandade språk, inte bara införde några främmande element. Som Tandefelt också tar upp ansågs inte ”blandspråket” vara något skamligt även om man tog vara på dess möjligheter till skämt – vilket är precis det som Ahrenberg gör i artikelserien.²⁸¹

Visst gör sig artikelskribenten lustig över major Hartlin och den ”Wiborgska skalde-konsten”, och kallar viborgarna ”språkfördervare”. Exemplet på viborgska är till stor del ämnade att få läsaren att skratta. Men skrattet är inte illvilligt. Och stadens hantverkare, som ”rörde [...] sig ledigt på de fyra, som det kallades, d. v. s. talade de fyra språken tyska, finska svenska, ryska” anser skribenten vara ”kunnigt, bildadt präktigt folk [...] öfver all jemförelse med många af våra moderna handtverkare”. Även viborgare ur mindre förnäma klasser blir mer bildade av sin flerspråkighet – att flerspråkighet och beröm här ställs bredvid varandra antyder att åtminstone en del av deras överlägsenhet hade med språkmiljön att göra.

Det historiska perspektivet, gemensamt för artikelserien och ”Kejsaren kommer”, etablerar en spänning mellan det flerspråkiga Viborg och nuet, ”en nyvaken och hufvudyr tid”. Sekelskiftet 1900 har beskrivits som en glansperiod för viborgssvenskan, dels därför att språkpurismen ännu inte vuxit sig så stark, dels för att svenskan ännu var framträdande i staden.²⁸² Att Ahrenberg så tidigt som 1878 talar om viborgska som detta nu mera ”i det närmaste utdöda” och ”från jorden utplånade” språk är förstås

276 ”Skildringar från Östra Finland VI. Märkeliga män inom vårt samhälle”, *Helsingfors Dagblad* 17/10 1878.

277 Tandefelt, *Viborgs fyra språk under sju sekler*, s. 168, 171.

278 Ahrenberg, *Människor som jag känt* VI, s. 131.

279 Tandefelt, *Viborgs fyra språk under sju sekler*, s. 172.

280 *Ibid.*, s. 172, 176.

281 *Ibid.*, s. 168.

282 Esther Höckert & Ingrid Borenius, *Människor och minnen från Wiborg vid sekelskiftet* (1940), s. 160; se även Tandefelt, *Viborgs fyra språk under sju sekler*, s. 175.

inget bevis för att så var fallet. Men i både 1878 års ”Skildringar från Östra Finland” och ”Utan modersmål” från 1890 beskrivs viborgska som tillhörande det förflutna. Även Fritz i ”Utan modersmål” ”var en af de sista representanterne för den jargon, som under namn af viborgsk svenska varit ryktbar i hela vårt land.”²⁸³

Men medan sentensen ”Jag kunna alla språk, tolko jag int kunna tala” fungerar som en humoristisk slutknorr i artikeln ”Språkforskning”, inleder den i ”Utan modersmål” en krass beskrivning av den olämpliga ”croisering” som ”splittrat alla anlag, alla ansatser” hos den flerspråkiga viborgaren.²⁸⁴ År 1890 kopplas viborgska till bristande nationell lojalitet. År 1878 är denna dimension helt frånvarande – tvärtom hyllas viborgarnas ”fäderneärfda seder” och ”ärliga patriotism”.²⁸⁵ Viborgskan omfattas med ett godlynt löje, och kunskap om den anses värd att bevara för framtiden.²⁸⁶ Ekelund menar: ”En stor del av Jac. Ahrenbergs novellistik är ett uttryck för periodens strävan att i dikt, i ett ordens museum, bevara allt det gamla och forna, det brokiga och färgrika, som gick förlorat där den nya tiden drog fram, obönhörligt.”²⁸⁷ Till detta brokiga och färgrika hör onekligen viborgskan, som i högsta grad stimulerar Ahrenbergs etnografiska intresse även inom journalistiken.

I *Hihuliter*, en roman som till största delen utspelar sig i en karelsk by, finns en gnistrande Viborgsskildring där ägaren till ”Tobias Pullisen kauppuuodi” rest in till staden för att tävla med sin häst i travtävlingarna.²⁸⁸ I Viborg var det ”mera lif och vimmel än vanligt”.²⁸⁹ Särskilt bråttom var det vid travbanan:

Rundtomkring det hela stimmade en rörlig hop barischnikar, isvoschikar, amatörer, hästskojare, tidningsreporters och en massa pojkar, icke de minst ifriga vid denna sportfest. Språkförbistringen var storartad. Ryska, tyska, finska, svenska och tatariska talades om hvartannat, alla flytande orätt, men man förstod hvarandra så obegripligt bra ändå. De olika springarnes forna bedrifter utlades, deras nuvarande ”chancer” diskuterades ifrigt, svordomar på olika tungomål, gnäggningar och oljud af tusen slag fylde luften så man kunde tro sig med ens förflyttad bland helt andra människor än lugna, säfliga finnar – men så

283 *Österut*, s. 75. Detta tröstar som bekant inte berättaren.

284 *Ibid.*, s. 75.

285 ”Skildringar från Östra Finland II”. I det postumt publicerade förordet till *Österut* vänder sig Ahrenberg också emot beskyllningar om bristande lojalitet hos invånarna i östra Finland: ”Att härvid, enligt hvad en eller annan tidningsnotis både inom och utom fäderneslandet antydt det, beteckna Gamla Finland såsom mindre tillförlitligt, innebure en skymflig oförrätt mot denna sent återvunna del af vårt land” (Ahrenberg i Hultin, ”Jac. Ahrenberg såsom hembygdsskildrare”, s. 360).

286 Samma formuleringar verkar ha återkommit långt senare, d.v.s. i det efterkrigstida Finland där Viborg hade gått förlorat. I *Wiborgs Nyheter* ser Tandefelt ett återkommande tema: ”konstaterandet att äkta viborgsspråk inte längre finns eller att det är ett utdöende idiom, som man har skäl att vara stolt över och försöka bevara för eftervärlden” (Tandefelt, *Viborgs fyra språk under sju sekler*, s. 175). Nästan sjuttio år innan Viborg blev sovjetiskt påstår Ahrenberg i stort sett samma sak.

287 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 110.

288 *Hihuliter*, s. 4.

289 *Ibid.*, s. 69.

var man ju också i Wiborg och det är likväl ännu idag någonting annat än det öfriga Finland.²⁹⁰

Förtjusningen i detta Viborg går inte att ta miste på. Ryskan är närvarande med ”barischnikar” och ”isvoschikar”, lånordet från franskan ”chancer” lyfts fram med citattecken, och till och med tatariska omnämns. ”Språkförbistringen var storartad” – men är ändå ingen språkförbistring eftersom ”man förstod hvarandra så obegripligt bra ändå”. Det må vara ett ”modernt Babel”, men man har åtminstone roligt här, kommunikationen fungerar och livet leker.²⁹¹ Viborg är något annat än resten av Finland, och man frestas att dra slutsatsen att något annat implicerar ”något mer”. Språkblandningen är en viktig del av varför Viborg sjuder av liv, det är den som gör Viborg unikt. Och Ahrenbergs texter bebos, liksom Viborg, av flera språk.

Viborg skiljer sig alltså från resten av Finland, men de urbana viborgarna (som har olika bakgrund och långt ifrån alltid är ”finländare”) skiljer sig också från de rurala karelarna. Denna skillnad mellan finsktalande bönder och kosmopolitiska viborgare lyfts fram i berättelsen ”Skallgången” ur sviten ”Från pojåkären” i *Österut*. Här berättas om sällskapet som möts för en skallgång efter en varg som rivit svansen av en ko:

Alla stadens honoratiores från Wiborg voro med. Där taltes tyska, finska och ryska samt svenska af en och annan ”Finnländer”; de andra voro nämligen ”Wiborgare”, som, när de reste till ”Fredrikshamniska sidan”, talte om att ”wir haben eine Reise nach Finnland gemacht”.²⁹²

Wiborgare – invånare i en stad i storfurstendömet Finland – förklaras här anse sig som allt annat än finländare.²⁹³ Skillnaden mellan viborgare och finländare markeras med hjälp av flerspråkighet, men den ena kategorin benämns på den andras språk och vice versa: ”Finnländer” på tyska, ”Wiborgare” på svenska. För viborgare, tycks det i ”Skallgången”, är Finland inte hemma – de är hemma i staden men inte finländare.²⁹⁴

290 Ibid., s. 71 f.

291 Ahrenberg kallade Viborg för ”det moderna Babel” i ett brev till Emmanuel Deutsch (se ”Den modersmålslöses lidanden” i not; även cit. i Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 118). Jfr ”En guide till främmande platser – i Finland och utomlands” om Konstantinopel. Se även ”Flerspråkighet och kommunikation”.

292 *Österut*, s. 167.

293 Denna bild av viborgarnas inställning till det övriga Finland var troligen bekant för läsaren, se Max Engman om Gamla Finlands uppgående i Finland efter 1809: ”Viborgs tyskar orienterade sig fortfarande mot Nordtyskland och avvisade nyfinländarna med ett nedlåtande: ’Er ist aus Neu-Finnland.’ Östra Finlands tyska och balttyska släkter uppgavs hysa en ärtlig aversion mot allt svenskt och svenskar. [...] Aversionen var ömsesidig [...]” (Engman, *Ett långt farväl. Finland mellan Sverige och Ryssland efter 1809*, 2009, s. 124).

294 Miljön i ”Skallgången” påminner mycket om Ahrenbergs beskrivning av sina sommargrannar utanför Viborg i *Människor som jag känt VI* (s. 127–132). Här fanns greker, ryssar, tyskar, holländare och italienare i en salig blandning.

Språk och territorium länkas tydligt samman liksom i alla Ahrenbergs Viborgstexter, och närvaron av ”främmande människor” som hör hemma i Finland markeras språkligt. Viborg förefaller vara ett eget gränsmarksterritorium. Bertel Appelberg hävdar att det på grund av stadens språkförbistring ”krävdes [...] mer än vanliga förutsättningar, för att ur denna kosmopolitiska miljö en hel personlighet skulle kunna uppväxa”.²⁹⁵ Fritz i ”Utan modersmål” skulle onekligen hålla med, men i Ahrenbergs övriga Viborgstexter är Viborg ett flerspråkigt *hem*.

Kontrasten mellan bemärkta viborgare och de tjänande klasserna skapas också med hjälp av främmande inslag – även om benämningen ”främmande” ter sig särskilt otillfredsställande i detta sammanhang.²⁹⁶ Liksom i ”Kejsaren kommer” är berättelsens få repliker inte svenska utan tyska. Skallfogden skriker ”schweig still!” och borgmästaren säger: ”das ist doch eine ganz traurige Geschichte”.²⁹⁷ Men tyskan finns också hos berättaren. Att borgmästaren håller ett ”Gespräch” markeras visserligen med citattecken och därmed står det utan att större förklaringar har krävts klart att borgmästaren talar tyska. Allt detta sker i sin tur på ”pappas hof (den tiden kallades alla egendommar för hof)”.²⁹⁸ Men i slutet av berättelsen kommer plötsligt finskan in då tjänarinnan Kristin ”helt tvärt” säger: ”– Mor ber hälsa och säga; nyt susi vei koko lehmän”. Finskan är försedd med en not där en märkbart mindre slagkraftig översättning tillhandahålls: ”Nu for vargen af med hela kon”.²⁹⁹ Liksom ”Kejsaren kommer” är ”Skallgången” vad Ekelund benämner en tidstypisk humoresk.³⁰⁰

De med finska och tyska etablerade skillnaderna mellan högt och lågt, kosmopolitiskt och folkligt i ”Skallgången” går, förenklat sett, igen i resten av Ahrenbergs skildringar från östra Finland. Som exemplen visar är det oftast inplockade språket förutom svenskan i skildringarna av den karelska landsbygden finska, även om ryska och rysksvenska hybrider också förekommer. Gällande Viborg är situationen annorlunda. I ”Skildringar från östra Finland” lyfter Ahrenberg fram det berömda talesättet att en äkta viborgare ”går på alla fyra” – ”Ein echter Wiburger geht auf allen Vieren” – d.v.s. använder alla fyra av stadens språk. Detta stämmer också för de flesta av Viborgstexterna. Ryska ord förekommer, translittererade i en ortografi påminnande om tyskans.³⁰¹ Tyska finns ofta i hela repliker och finska finns också med. Gång på gång etableras, delvis genom flerspråkighet, Viborg som ett långt ifrån ”rent” svenskt territorium av det slag den svenska nationalitetsrörelsen drömde om i ”Svenskfinland” ett par decennier senare.

295 Appelberg, ”Inledning”, s. xxvii.

296 Ekelund menar att den skarpa kontrasten mellan ”allmogens ursprunglighet” och ”babylonisk språkförbistring” hos överklassen var tidstypisk för 1880-talets Karelen (Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 107 f.).

297 *Österut*, s. 169, 171.

298 *Ibid.*, s. 167.

299 *Ibid.*, s. 172.

300 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 114.

301 Förutom exemplen ovan kan nämnas ”litkit” och ”Schwetka” (*Hihuliter*, s. 74) och ”labas’ (nederlag)” samt ”pitschak” i *Stockjunkarn* (s. 15, 32).

Passager som Viborgsscenerna i *Hihuliter* och Ahrenbergs ivriga språkblandning i Viborgstexterna kan ge sken av att han är en sann kosmopolit. Men som kapitlet *Modersmål* visade är det inte så enkelt, och det är det inte heller med Viborg. I artikelserien hyllar han staden för att ha verkat som ett svenskt fäste mot öster, och i ett brev till Annie Åkerhielm förundrar han sig över att ”i den yttersta östern”, ”i den landsändan som 1710 hissade ned den blågula flaggan, svenskt språk och svensk världsåskådning än i dag gör sig gällande”.³⁰² Svenska språket, ja – men aldrig ensamt, och med en krympande andel talare. Svensk världsåskådning – såsom ”västerländsk” i motsats till den ofta omnämnda ryska, ”österländska” ja, men skildringar som ”Skallgången” och *Hihuliter* visar att den svenska identifikationen i östra Finland var långtifrån al-lenarådande.³⁰³

I den sista, postumt utgivna delen av *Människor som jag känt* (1914) skriver Ahrenberg om Viborg som en ”knutpunkt [...], där tre raser karelare, slaver och skandinaver, i mera än femhundra år kämpat om plats” med ett ”kaos af språk, tyska, ryska, franska, svenska och finska”.³⁰⁴ Denna tanke är själva grunden i Ahrenbergs historiska roman *Med styrkans rätt* (1899). Men i de skönlitterära skildringarna av staden Viborg från 1880- och 1890-talet är språkblandningen livfull, humoristisk och rasresonemangen frånvarande. I *Hihuliter* går viborgarna inte bara på fyra utan flera ben/språk. I ”Utan modersmål” däremot karaktäriseras Fritz’ språk som viborgssvenska – och är långt ifrån något att hylla. Det är inte så enkelt att Ahrenberg är en ren kosmopolit – men det innebär inte heller att ”kosmopoliten” Ahrenberg i skildringarna från östra Finland har ”kapitulerat inför patriotens”, som Ekelund påstår.³⁰⁵ Till och med Ekelund lyfter fram hur Viborg var ”en miniatyrbild av hela den vida världen, som ständigt sjöng sin frestande sirensång för den rolöse Odysseus – Jac. Ahrenberg”.³⁰⁶

Som jag diskuterar i ”Ahrenbergs modersmål” angavs hans viborgska ursprung ofta som en förklaring till hans litterära språk. När Hugo Bergroth definierade korrekt finlandssvenska gjorde han det gentemot annan slags svenska i Finland, däribland ”viborgssvenskan, starkt påverkad av finskan, tyskan och ryskan”.³⁰⁷ Visst befolkas Ahrenbergs Viborgstexter av dessa språk, och man kan tänka sig att Ahrenberg i sina Viborgsskildringar drog nytta av den språkmiljö han vuxit upp i. Men han skapar inte några hybridtexter – gränserna mellan språken upprätthålls överlag. Och en individuell flerspråkighet som Fritz’ behandlas inte utan avståndstagande.

I Ahrenbergs litterära territorium Viborg finns en spänning mellan textuellt språkbruk och påståenden om språk. Det finns också en spänning mellan olika texter – ibland tycks fungerande flerspråkighet vara möjlig eller till och med självklar, ibland fullständigt omöjlig. I ”Utan modersmål” förklarar sig berättaren vara oförmögen att

302 Ahrenberg–Annie Åkerhielm 28/10 1908.

303 Se nedan, avsnittet ”Imperiets dragkraft”.

304 *Människor som jag känt* VI, s. 113.

305 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 134.

306 *Ibid.*, s. 118.

307 Bergroth, *Finlandssvenska*, s. 17.

återge Fritz' språk. Textens enspråkighet garanteras, men en spänning mellan svensk-språkighet och "viborgskhet" är därmed också satt i fokus.³⁰⁸

Finska namn, främmande hjärtan – "våra landsmän"

En figur som Ahrenberg ständigt återkommer till, både i sina skönlitterära verk och i memoarerna, är "vår landsman". "Landsmännen" var finländare, ofta adelsmän, som tjänstgjorde som officerare i Ryssland.³⁰⁹ På sätt och vis utgör landsmännen en underkategori till de kosmopoliter som Ahrenberg hyste en sådan förkärlek för att porträttera. Det är onekligen så som Johannes Salminen har påpekat att Ahrenberg patriotismen till trots "attraheras [...] ohjälpligt av det som är nationellt udda och avvikande".³¹⁰ I centrum för Ahrenbergs behandling av landsmännen står deras band till, och lojalitet med, det finska fosterlandet. Litterärt är de figurer för territoriell förlust, något som ibland uttrycks genom flerspråkighet i texterna. Landsmännen skapar ytterligare en förbindelse mellan språk och territorium i Ahrenbergs författarskap.

I *Människor som jag känt* presenteras flera landsmän och porträtten av dem har ansetts vara de allra bästa eller intressantaste i memoarerna.³¹¹ Bland landsmännen återfinns artillerigeneralen Edvard Gustaf af Forselles, generallöjtnanten Carl Robert Sederholm och amiral Johan Hampus Furuhjelm, som enligt Ahrenberg ilsket beklagar sig över det bristande intresse som landsmännen bemöts med i Finland:

"Hvem f-n bryr sig här i landet om hvad vi Finlands söner utträttat där borta i Ryssland. Om vi styrde områden större än hela vårt land, upptäckte nya länder, det räknar oss ingen till förtjänst än mindre till ära. För oss här i Finland slutar världen österut vid Systerbäck, västerut sträcker den sig litet längre bort, ända till Hull, ty dit går vårt smör". Det ligger en viss sanning i detta. De gamla hedersgubbarna general C. R. Sederholm, E. af Forselles, V. Procopé och flere andra ha sagt ungefär samma sak. "De år vi arbetat i Ryssland äro som utstrukna ur vårt lif".³¹²

Även om Ahrenberg i både memoarer och romaner främst behandlar landsmännens förhållande till Finland, finns det en medvetenhet om att Finlands förhållande till landsmännen inte enbart var gott, och att det hos landsmännen fanns en känsla av

308 Se "Den modersmåslöses lidanden".

309 Engman, "Landsmännens dubbla lojaliteter", s. 375. Benämningen "vår landsman" kommer av rubrikerna på tidningsnotiser som förtäljde om dessa personers karriär i imperiets tjänst.

310 Salminen, *Den blå stenen*, s. 98.

311 Mazzarella, "Memoarer och självbiografier", s. 469 & *Att skriva sin värld. Den finlandssvenska memoartraditionen* (1993), s. 68; Appelberg, "Inledning", s. x. Mazzarella menar för övrigt att Ahrenberg i *Människor som jag känt* "förmår [...] förverkliga sig långt mer mångsidigt än han förmått genom sitt skönlitterära skrivande" (*Att skriva sin värld*, s. 64).

312 Ahrenberg, *Människor som jag känt* VI, s. 7.

övergivenhet. Vissa av dem kom från en nationellt brokig bakgrund, andra gifte sig med ryskor, något som Ahrenberg beklagade.³¹³

”Vår landsman” står i fokus i tre av Ahrenbergs skönlitterära verk, alla från 1890-talet: brevnovellen ”Anor” samt romanerna *Familjen på Haapakoski* och ”Vår landsman”. I kommentarer om Ahrenbergs skönlitterära behandling av ”vår landsman” har Ahrenberg främst kontrasterats mot K. A. Tavaststjerna. Enligt Johan Wrede anlägger Ahrenberg ett ”diametralt motsatt, kritiskt perspektiv” till den mer förstående Tavaststjernas.³¹⁴ Max Engman hävdar att ”Vår landsman” var en ”nästan direkt polemik” med Tavaststjernas *En patriot utan fosterland* (1896) och att *Familjen på Haapakoski* är ”ett slags dom över ’landsmännen’” medan Tavaststjerna tar dem i ett ”mångtydigt försvar”.³¹⁵ Jag vill i stället föreslå en mer nyanserad läsning av Ahrenbergs romaner om ”våra landsmän”. Inte minst flerspråkigheten har en del i Ahrenbergs ambivalenta uppfattning om landsmännens dilemma.

Skönlitterärt introducerade Ahrenberg på allvar ”vår landsman” i Finlands svenska litteratur i brevnovellen ”Anor” (1891), som behandlas mera utförligt i följande kapitel.³¹⁶ Carl Alexander Stjernstedt i ”Anor” hamnar som gosse på 1820-talet i ryska kadettkåren, ett resultat av att han inte givits plats vid Carlberg i Stockholm på grund av de svensk-ryska relationerna efter Sveriges förlust av Finland 1809. För att undvika en i hennes ögon olycklig förbindelse mellan Carl Alexander och en kvinna av borgerligt ursprung ser hans farmoder, friherrinnan Marie Louise, sig tvungen att få honom placerad i fjärran land. Han hamnar i Polen där han effektivt bekämpar polackernas frihetskamp och blir alltmer desillusionerad. Han dör i en duell, med sin ungdomskärleks namn på sina läppar. Därmed är den Stjernstedtska ätten utdöd. Carl Alexanders förfall är beklagligt, men orsaken till det anges inte vara någon ondska utan dels den svensk-ryska politiken, dels nedärvda egenskaper som försvagar hans karaktär.³¹⁷ Trots att franskan intar en mycket stor plats i ”Anor”, och det alltså är en text som i hög

313 Mer om Ahrenbergs syn på olämpligheten av finsk-ryska äktenskap i ”En fråga om ras” i följande kapitel. – En av dem som ingick ett dylikt äktenskap var ministerstatssekreteraren Woldemar Carl von Dæhn, som Ahrenberg uttryckligen anger som förebild för friherre Erik Horn i *Familjen på Haapakoski*. Texten om den lakoniske von Dæhn hör onekligen till höjdpunkterna i *Människor som jag känt*, trots att den drabbats av censuren – Ahrenberg talar om sina ”af censuren så gränslöst stympade anteckningar öfver ministerstatssekreteraren Woldemar von Dæhn” (*Människor som jag känt* II, s. 225). Den första volymen av *Människor som jag känt*, vari essän ingår, utkom 1904 då den ökände Bobrikoff var Finlands generalguvernör. Ett manuskript om 66 sidor + 1 sidas inledning samt titelblad finns i HLA. Här framgår att särskilt hårda omdömen om von Dæhns ryska hustru strukits från den tryckta versionen.

314 Wrede, ”K. A. Tavaststjerna – den hårda verkligheten”, s. 445.

315 Engman, ”Landsmännens dubbla lojaliteter”, s. 387, 384.

316 Redan 1880 hade Ahrenberg behandlat ”vår landsman” i en novell publicerad i *Finsk Tidskrift* (Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 235).

317 Ekelund (ibid., s. 243) talar om ”naturalismens stränga determinism” i ”Anor”, något som bryter av mot novellens gustavianska stil. De ”moderna resonnemang” som påträffas i ”Anor” uppmärksammades också av Axel Berndtson i hans recension av *Anor och Ungdom* i *Hufvudstadsbladet*. – I *Idylli särkyy* påpekar Pirkko Alhoniemi att det för Carl Alexander inte finns någon tredje valmöjlighet, d.v.s. att varken vara ryss eller svensk utan finländare (s. 136).

grad släpper in annat språk, skildras ”vår landsmans” brutna band med sitt hemland inte språkligt – Carl Alexanders brev skrivs på en ”korrekt” svenska.

Sex år senare återkommer såväl släktgodset ”Karttula” som namnet Karl Alexander (nu med K), i romanen ”*Vår landsman*”. Denna gång är ”vår landsmans” efternamn Segerberg och händelserna utspelar sig ungefär tre decennier senare. Författarens kritiska hållning till landsmannens lojalitet signaleras redan med de distanserande citattecken som omger titelorden. Liksom i de flesta av Ahrenbergs skildringar av högreståndskretsar finns en del främmande ord – franska, ryska, latin – som visar på både berättarens och karaktärernas språkkunskaper och bildningssfär.³¹⁸ Karl Alexander Segerbergs förryskning efter tiden i kadettkåren demonstreras dock språkligt, i första hand genom hans grammatiskt inkorrekta svenska i brev till fastern Sandra Segerberg:

Älskade faster!

Sluteligen allt klart. Jag är gardeofficer. Afreser nästan samtidig med denna bref. Gleder sig att se mamma och en älskad faster och Kartula, min gamla hem. Hoppas träffa alla i goda helsan. Intet anledning till vidare denna gång, hvarför tecknar med helsning fasters

Karl Alexander.

Sådan var den svenska Karl Alexander efter tioårig vistelse utom landets gränser skref och sådan den han talade.³¹⁹

Som jag visar i ”Orent tal – ortografisk parodi” framställs bristande svenskkunskaper eller brytning ofta med ortografiska medel hos Ahrenberg. I ”*Vår landsman*” är Karl Alexanders svenska dock inte ett redskap i parodins tjänst. I stället är den ett synligt resultat av pojkens förflyttning från sin barndoms territorium till ett främmande. Denna territoriella förskjutning uttrycks språkligt och har konsekvenser för hans nationella lojalitet: ”Nu först märker fastern, hur illa han talar sitt modersmål, och hon gissar nu, hvilken inre, hvilken andlig omhvälfning han under dessa tio år genomgått.”³²⁰ Den språkliga förändringen anges inte som orsak till den ”andliga” förändringen, men är ett uttryck för den.

Karl Alexander är den minst sympatiska av alla Ahrenbergs landsmän, han är en streber som bryter både nationella och personliga band för att ta sig fram. På Karl Alexander passar också en formulering från *Människor som jag känt in*; han är ”man-

318 T.ex. ”le double extrait” & ”beati possidentes” (berättaren, ”*Vår landsman*”, s. 21), ”tout est perdu fors l’honneur” (indirekt diskurs, *ibid.*, s. 66), ”Bin Wienerkind, hab’ Wiener-blut, född invid S:t Stefan, – jag är triple extrait de fine fleur de Vienne” (dialogen, *ibid.*, s. 169).

319 *Ibid.*, s. 52 f.

320 *Ibid.*, s. 58. Anmärkningsvärt nog är den replik av Karl Alexander som föregår fasterns slutsatser på korrekt svenska, till skillnad från det ovan citerade brevet.

nen utan fädernesland, utan hjärterötter i något land, det är utan ideal”.³²¹ Han är också den av författarskapets landsmän vars (bristande) språkkunskaper lyfts fram i högsta grad. I slutet av romanen har han blivit belönad med Georgskorset, något han kan läsa om i den finländska pressen. Först får han finskspråkiga tidningar tillhanda och förklarar: ”De äro finska – dem förstår jag knappt, jag är svensk.”³²² Men när han därefter öppnar *Helsingfors Dagblad* stöter han på problem:

Han öppnar tidningen, läser en spalt, ännu en spalt, men förstår det ej mer än om det han läser varit skrivvet på ett alldeles främmande språk. Han blir ifrig; han börjar om igen; omöjligt, han tycker, att han begriper hvarje ord för sig, men tanken, meningen i det hela förstår han ej. ”Kan det vara möjligt, att man så kan glömma sitt modersmål?” frågar han sig själf, och oroligt upprörd beslutar han sig för att alla dagar ägna några timmar åt denna läsning, för att åter komma in i det språk, som en gång var hans barndoms språk.³²³

Huruvida Karl Alexander verkligen ägnar sig åt svenskstudier efter denna upptäckt blir oklart – i epilogen framgår bara att svenskan går ”mycket trögt” och att inte heller hans franska är god.³²⁴ Ahrenbergs tilltänkta uppföljare till romanen blev aldrig skriven.³²⁵

Kopplingen mellan språklig och nationell lojalitetsförlust är som nämnt inte kausal i romanen. Snarare är de båda uttryck för vad som sker när en människa förflyttas, hemifrån bort. I ”Orent tal – ortografisk parodi” diskuterar jag utifrån Hana Wirth-Nesher brytningen som ett tecken för kroppen som minns. Det som den minns kan vara ett frånvarande, kanske lämnat, territorium med en annan språkgemenskap. Men i fallet Karl Alexander Segerberg är brytningen på det gamla svenska modermålet snarare ett tecken på en kropp som *glömt*, när den för länge varit frånskild sin gamla omgivning.

Den mest ambivalenta, och intressanta, gestaltningen av landsmannaproblematiken sker i *Familjen på Haapakoski*. Här markeras förryskningsprocessen också språkligt, men till skillnad från i ”*Vår landsman*” inte genom ortografiskt avvikande svenska – huvudpersonen Erik Stålsköld Horn glömmet aldrig sitt modersmål.³²⁶ I stället är

321 *Människor som jag känt* VI, s. 200.

322 ”*Vår landsman*”, s. 226.

323 Ibid.

324 Ibid., s. 233 f.

325 Med undantag för den fortsättning som trycktes i *Finsk Tidskrift* (Förra halfåret 1900: 3), ”Ett kapitel ur andra delen af ’Vår landsman’”. I ett brev till Annie Åkerhielm 18/3 1908 skriver Ahrenberg om sina planer: ”Om jag engång finge tid att i ro och efterhvarandra skriva en bok, så skulle förvisso den andra delen af Vår Landsman komma ut. Tecknad efter lefvande modell / likasom den första / ger ämnet uppslag som jag vid conceptionen icke ens kunde ana, slutet blef nemligen Katastrofen vid Bobrikoffs entre i senaten, men åren gå, mitt lif har flutit hän, min dag är all [...]”.

326 Liksom förebilden von Dæhn behåller han sin svenska – åtminstone deklarerar inget annat. ”I olikhet med mången ’vår landsman’ talade v.D. svenska utan den minsta ryska brytning” (*Människor som jag känt* I, s. 138). I romanepilogen anges sonen Erik Erikowitsch Horns tal i lantdagen vara ”på

det enstaka ryska ord eller svensk-ryska hybrider som signalerar förryskning. I romanens inledning talar en familjebekant om finländare som går under i den ryska malströmmen och om sin glada förvissning att Horn ”inte skall komma att höra till dem”.³²⁷ Här grundläggs romanens tragiska ironi, att just detta sker.

Språkbyte som territorieförlust markeras genom namnbruket i *Familjen på Haapakoski*. Erik Horns benämns först ”Erik Alexandrowitsch”, en hybrid mellan svenskt och ryskt.³²⁸ I slutet av romanen kallas han dels ”barin”, dels ”Papinka, papuschka”.³²⁹ Båda uttrycken är benämningar på olika roller som Horn har, som herreman och som far. Det att han definieras på ryska demonstrerar hans förryskning. Att dessa helryska benämningar förekommer i slutet av romanen indikerar att utvecklingen är fullbordad. Släkten Horn ska nu ”uppblandas med den tyska dussinadel, som under det gemensamma namnet Karl Karlowitsch åtnjuter gemensam antipati i hela Ryssland”.³³⁰ Förryskningen innebär en territoriell förlust dels genom att den svenskspråkiga adeln, enligt Ahrenberg det statsbildande elementet i Finland, försvinner i Ryssland, dels genom att förryskade finska adelsmän på finskt territorium i själva verket knyter storfurstendömet hårdare till Ryssland.

Nästan övertydlig är förändringen av Horns sons namn, lille Erik. Mot föräldrarnas avsikter blir han (nöd)döpt till Jegor. I förbindelse med att dopet är ortodoxt står det ryska namnet som symbol för den förryskning som är på väg att drabba släkten – Erik/Jegor är den siste i ätten Stålsköld Horn. Två karaktärer använder sedan namnet Jegor. Den ena är tjänarinnan Marfa, som är ansvarig för dopet och förkroppsligar det antipatiska ryska i romanen. Den andra är Erik Horns västerländskt orienterade syster Hanna, en bitter motståndare till det ryska. Mycket riktigt blir den finsk-ryske arvtagaren också en tvetungad landsförrädare. Han benämns vidare ”Erik Erikowitsch” och hybridnamnet markerar att han är en rysk ulv i finländska fårakläder.³³¹

Som Ernst Gråsten påpekar i en recension av romanen är det landsmannens ”ättlingar, *ces revenants*, sönerna med det finska namnet och det främmande hjärtat [som] utgöra den verkliga olyckan!”³³² Det att Erik/Jegor är döpt efter sin far understryker att det är dennes svaghet (gentemot sin ryska hustru) som har låtit förryskningen drabba

dålig svenska” (*Familjen på Haapakoski*, s. 294), något Ekelund (*Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 264) skriver under på. Erik Erikowitschs bristande språkkunskaper i svenska är dock inte synliga rent ortografiskt.

327 *Familjen på Haapakoski*, s. 14.

328 *Ibid.*, s. 31. Även Karl Alexander i ”*Vår landsman*” kallas Karl Alexandrovitsch, och av sin älskade ”Karluscha” (”*Vår landsman*”, s. 44, 132). Till skillnad från Erik Horn, som inte använder ryska benämningar om sig själv, kallar Karl Alexander också sig själv i en replik för ”Karl Alexandrovitsch” (*ibid.*, s. 184), och hans ”Alexandrovitsch” är inte ett patronymikon: ”Jag fick namnet Alexandrovitsch i pagekåren, ers excellens, sedan dess har det hängt vid mig. Min fader hette verkligen Ferdinand, men som ers excellens vet, ryska språket saknar...” (*ibid.*, s. 186.) Att Karl Alexander inte nämns vid sin faders namn blir ytterligare en markör av hans övergivande av fadersarvet och fäderneslandet.

329 *Familjen på Haapakoski*, s. 263, 271, 282.

330 *Ibid.*, s. 292.

331 *Ibid.*, s. 289.

332 Gråsten, rec. av *Familjen på Haapakoski*, *Nya Pressen* 16/12 1893.

släkten, men fadern, Erik Stålsköld Horn, är i sig ingen antipatisk karaktär. Han försöker karriären igenom måna om finska intressen och skulle ha stannat i Finland om det inte varit för hans hustru. Romanens förklaringsgrund baseras snarare på idéer om ras, varom mera i kapitlet *Anor*.

I alla Ahrenbergs texter om ”vår landsman” är ”kärleken till jordtorvan”, som Ekelund uttrycker det, central.³³³ Det som går förlorat med förryskningen är inte bara individerna utan även deras släktgods, vare sig det kallas Karttula eller Haapakoski. Som Scott Spector menar om situationen i det sena 1800-talets Böhmen i *Prague Territories*: ”In a discourse where territory was represented by language, property loss meant the erosion of a territorial border”.³³⁴ Hos Ahrenberg går landsmännen förlorade för de territorier de borde ha bidragit till att upprätthålla (och lämnar därmed dörren öppen för ryskt och fennomanskt inflytande). Spector observerar även ”the association of linguistic health and territorial integrity” bland tyskspråkiga i det sena 1800-talets Prag.³³⁵ En liknande koppling finns hos Ahrenberg. ”Vår landsman” blir den knutpunkt där språklig sjuka får den territoriella integriteten att krackelera – eller snarare, där den territoriella förflyttningen kan skapa en språklig sjuka.

Imperiets dragkraft

Historikern Max Engman kallar som nämnt *Familjen på Haapakoski* en dom över vår landsman. Thomas Warburton karaktäriserar Ahrenberg som ”ständigt patriot med front mot öster”.³³⁶ Ekelund benämner redan 1943 romanen ”en rätttegång”, men han nämner också att representanterna för det ryska folklynnet i romanen ges drag som Ahrenberg själv kunde sympatisera med.³³⁷ Enligt Ekelund fascineras Ahrenberg av kejsardömets lyx och kan därför skildra lockelsen som Ryssland utgör för ”vår landsman” så väl.³³⁸ John Landquist skiljer sig från de flesta andra iakttagare då han betonar internationalistiska drag och en mindre negativ Rysslandsbild i romanen.³³⁹ Enligt min mening är en nyanserande faktor i skildringen av ”våra landsmän” Rysslands pompa och ståt hos Ahrenberg. Här spelar flerspråkighet också en roll.

För en läsare av memoarförfattaren Ahrenberg är säkerligen ”ambivalent Rysslandsbild” ett svårsmält påstående om författaren. I *Människor som jag känt* får läsaren höra hur opraktiska ryssarna är och Ahrenberg konstaterar: ”Ryssland hör nog till de fulaste trakter på vår planet.”³⁴⁰ I ett brev förklarar han sig afsky S:t Petersburg.³⁴¹

333 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 255.

334 Scott Spector, *Prague Territories. National Conflict and Cultural Innovation in Franz Kafka's Fin de Siècle* (2000), s. 74

335 *Ibid.*, s. 86.

336 Warburton, *Femtio år finlandssvensk litteratur*, s. 16.

337 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 269.

338 *Ibid.*, s. 369.

339 Landquist, *Modern svensk litteratur i Finland*, s. 61.

340 *Människor som jag känt VI*, s. 176.

341 Ahrenberg–Annie & Dan Åkerhielm 18/12 1912.

Ryssen är för Ahrenberg oriental, och en resa från Finland till Ryssland innebär en resa från väster- till österlandet. Ändå medger han att "[m]an kan med en bildad ryss, icke ryss-tysk, tala mera fritt, otvunget och rakt på sak än med någon annan människa på jordens rund, endast man talar höfligt, lugnt och förbindligt".³⁴²

Tendensen i memoarerna återfinns i Ahrenbergs skönlitterära verk, men i dem är hans Rysslandsbild mera komplex, och i detta har flerspråkigheten en del. Även om Ahrenberg i sina skildringar från östra Finland ibland rör sig på ryskt territorium eller behandlar ryssar boende i storfurstendömet, är det främst i sina böcker om "vår landsman" som Ryssland utformas som territorium. Särskilt utförligt sker detta i *Familjen på Haapakoski*.

I *Människor som jag känt* erkänner Ahrenberg att "Moskva i feststämning" minsann är "en storslagen miljö".³⁴³ Det är just ett Moskva i vårlig festskrud som möter läsaren av *Familjen på Haapakoski*. Kapitel två inleds med en högstämmd ordmålning av Moskva, en stad som benämns "väldig", "mäktig" och "helig".³⁴⁴ Det grandiosa i stadens fashionabla societetsliv frammanas på en känslomättad, rytmisk prosa. Stadens kosmopolitiska karaktär betonas bland annat genom damernas "pariser mod", där de förs fram av vagnar "i engelskt, i franskt, i ryskt anspann" i Petroffska parken. Vagnarna far dessutom i "andante maestoso", och den italienska musiktermen fungerar här som en stämningssmarkör som betonar det aristokratiska, ja majestätiska i denna societetsstillvaro.³⁴⁵

Överlag tjänar främmande ord till att markera utländska influenser i Ryssland, både hos berättaren och i romandialogen. I Moskva talas det om "chaussén" och "cour d'honneur", man utbringar en "toast", låter barnen skötas av en "bonne" och blir inbjuden till en "fête champêtre".³⁴⁶ De många franska orden i dialogen bidrar också till formeringen av detta territorium som västerländskt influerat – franskan är utan tvekan det viktigaste främmande språket i romanen. När Erik Horn följer sin hustru till en kurort på Krim kommer franskan honom (och läsaren) till mötes i repliken "– On commence, messieurs et mesdames, hviskade han ifrigt, mais silance, silance [sic]".³⁴⁷ Anonymiteten hos talaren förstärker effekten av honom som representant för en miljö, i stället för att repliken bara skulle markera en karaktärs språkval. Såväl form och innehåll förenas i repliken genom att de båda påkallar uppmärksamhet. Det är den första och enda repliken på många sidor, den skiljer sig från berättartexten genom språket och är innehållsmässigt en uppmaning att lystra till. Repliker som denna möjliggör en omedelbar skildring av språken i den ryska miljön, där en enspråkig text hade fått förlita sig på explicit attribuering.

342 *Människor som jag känt* V, s. 260.

343 *Människor som jag känt* VI, s. 197.

344 *Familjen på Haapakoski*, s. 25.

345 *Ibid.*, s. 26, 37.

346 *Ibid.*, s. 39, 86, 67, 231, 65. I "Vår landsman" finns samma tendens med några franska ord och uttryck hos berättaren samt franska repliker. Franskan lämnas oglosserad. (t.ex. s. 83, 233.) Översatt latin finns i repliker av en läkare och en katolsk präst (s. [tredje onummerade sidan] samt 219 f.).

347 *Familjen på Haapakoski*, s. 256.

Den starka närvaron av franska i *Familjen på Haapakoski* stör karaktäriseringen av Ryssland som österländskt i motsats till det västerländska Finland. Franskan lyckas inte rucka på den dikotomiska ordningen i *Familjen på Haapakoski*, men den visar ändå på västerländska influenser i miljön.

Men allt är förstås inte internationellt i Moskva. Det förekommer även vissa ryska ord som ”nanja”, ”muschik” och maträtten ”rastegai” som betonar en rysk vardag och åskådliggör språksfären karaktärerna rör sig i.³⁴⁸ Ryska ord fungerar även som identitetsmarkörer, t.ex. benämningarna på Horn vilka jag diskuterade i föregående avsnitt. Språkets betydelse för karaktärerna förstärks genom att ryska förekommer i intima sammanhang, hos karaktärer från olika samhällsklasser, och betonar närhet till skillnad från latin och franska som ofta markerar distans.³⁴⁹ Horns fru Helena Nikolajewna karaktäriseras stilistiskt av ett flitigt bruk av franska, men de ord hon definierar sig själv med är det ryska ”barina” och smeknamnet ”Lenotschka”.³⁵⁰ Det senare betonar närheten till den hon skriver till, och associerar både till det Ryssland som hon är geografiskt avskild från och till hennes ryska barndom. Tillsammans med Erik/Jegors ”Papinka, papuschka” skapar ”Lenotschka” och ”nanja” en associativ kedja mellan identitet och barndom.³⁵¹

Ryssland utmålas tidigt i romanen som det stora hotet mot finländarna. Tillsammans med kommentarer om ”den malström, som sjuder och kokar där vid tronens fot” medför de täta kopplingarna mellan språk och identitet i boken att bruket av ryska blir laddat.³⁵² Som Päivi Lappalainen påpekar är det just Moskva som det moraliska förfallet kopplas till, inte det mera västerländska S:t Petersburg.³⁵³ Utförliga beskrivningar av Moskva med många ryska plats- och släktnamn skapar intrycket av att ryskan får ett större utrymme i romanen än det i själva verket har.³⁵⁴ De ymnigt förekommande person- och verkreferenserna har också som en viktig uppgift att teckna den ryska ”folksjälen”. Ryskan blir ett farligt språk, och att det förbinds med fienden oskadliggör det inte eftersom denna fiende beskrivs som oerhört mäktig. Inslagen av ryska dramatiserar, som exemplen i föregående avsnitt visade, det ryska hotet.

Ryskan lyckas också, trots de få inslagen, tränga in på finskt territorium i flera bemärkelser. Detta skedde delvis med benämningarna på Erik Horn, men två gånger får ryska ord hos berättaren definiera Finland och livet där. I det ena fallet är det tjänarinnan Marfa som betraktar finländska tjänare som ”tschuchoner, en lägre ras, otrogna och okunniga; de talade icke ens ryska”.³⁵⁵ Detta starkt nedsättande omdöme, där språk-

348 Ibid., s. 118, 282, 90.

349 Se Tidigs, *En allvarsam olägenhet till följd af språket* (kapitel 6).

350 *Familjen på Haapakoski*, s. 193, 191.

351 Ibid., s. 271, 282.

352 Ibid., s. 14.

353 ”Rappio liitetään nimenomaisesti Moskovaan, ei länsimaiseen Pietariin” (Lappalainen, *Koti, kansa ja maailman tahraava lika*, s. 198).

354 *Familjen på Haapakoski*, s. 20, 44.

355 Ibid., s. 229. För df på ”tschuchon”, se ”Kasta bort ert usla modernmål – modersmål och territoriebevaktning” i not.

kets betydelse också framhävs, tillskrivs dock en karaktär som genomgående porträtteras som smutsig, osympatisk och okunnig, vilket undergräver omdömet tyngd. I det andra fallet beskriver berättaren den finska stad där makarna Horn bosätter sig som ”en riktig tschinovniksstad, utan några resurser i och för sig”.³⁵⁶ Tschinovniken var en lägre tjänsteman, men benämningen är inte nedsättande i högre grad. Integrationen i svenskan och bristen på avståndsmarkörer skär igenom medvetenheten om det ryska hotet och föraktet för mycket av det ryska som berättaren annars uttrycker.

Att få ryska ord förekommer i *Familjen på Haapakoski* uppvägs delvis av att svenskan vid flera tillfällen förefaller att härma ryska. Det ”lilla mor” som används om Helena är ett exempel på att ett ryskt uttryck översätts. Andra uttryck markeras som främmande med citattecken:

Vår brusade flodens bruna vatten, där det bubblande drog hän mot Volga, ”Volga Rysslands stora moder.”³⁵⁷

När tåget far öfver näset vid Perekop, drifver nordan framför sig stinkande dimmor från ”den döda” och ”den ruttna sjön”, dunster som göra det svårt för passagerarna att andas.³⁵⁸

Och du missnöjda, elaka varelse, se dig omkring: hvar har du sett ett paradissådant som ”denna bit af Ryssland”?³⁵⁹

Genom att fraserna avintegreras med citattecken signalerar svenskan att den återger specifikt ryska formuleringar i översättning. Den formella transponeringen skiljer sig alltså från de ryska orden, där avståndsmarkörer inte är nödvändiga. Som Hana Wirth-Nesher påpekar är det viktiga inte huruvida det finns ett original till ”översättningen” eller inte.³⁶⁰ Detta bruk av svenskan strider inte mot den allmänna tendensen gällande Ryssland och det ryska. Fördelen med denna strategi är dock att begripligheten garanteras samtidigt som en distans till det ryska språket upprätthålls.

Förekomsten av flera språk motverkar till viss del det öppet politiska budskapet om ett främmande och farligt Ryssland. Medan de ryska och österländska inslagen förstärker detta budskap bryter närvaron av italienska, franska, tyska och engelska dikotomin öst och väst (Ryssland och Finland) genom att påminna om kosmopolitiska, västorienterade drag i det ryska samhällslivet. Också genom exempel från olika konstarter (och genom diskussioner om konst) och element ur främmande språk (och kommentarer om språkanvändning) framträder en mer splittrad bild av Ryssland.

Men kanske är denna splittring också ett hot. Här skapas en värld som är både

356 Ibid., s. 181.

357 Ibid., s. 25.

358 Ibid., s. 248.

359 Ibid., s. 273.

360 Wirth-Nesher, ”Between mother tongue and native language”, s. 302 f.

fashionabel och dekadent, väst- och östorienterad, befolkad av människor med höga ideal men liten praktisk erfarenhet. Ryssland blir till en sällsam blandning av civilisation och barbari, därigenom förrådskt, något farligt för att det är så mäktigt. Den tragik som romanen befattar sig med förstärks då faran utmålas i all sin prakt.³⁶¹ Gestaltningen av det mäktiga och motsägelsefulla Ryssland fördjupar budskapet i romanen, antyder en förklaring till varför ”många äro de spår som leda dit, få de som komma därifrån”.³⁶²

Min läsning är inte genomförd i syfte att vederlägga bilden av *Familjen på Haapakoski* som en roman där finskt ställs mot ryskt och förryskning skildras som en stor fara. Jag vill visa på att texten pekar åt flera håll. Flerspråkigheten fördjupar Rysslandsskildringen i romanen och är en del av varför åtminstone inte *Familjen på Haapakoski* är en enkelt utfärdad dom över landsmannen. En ytterligare förklaring till Erik Horns förlust av fäderneslandet förläggs också till hans föräldrar. Medan fadern, baron Alexander Horn är en handlingskraftig man, var Eriks mor vek och mild, och det är hennes vekhet han har arvt. Liksom för Carl Alexander Stjernstedt i ”Anor” spelar *anorna* en stor roll för individens utveckling hos Ahrenberg. Olika aspekter på anor, och deras koppling till texternas flerspråkighet, är ämnet för nästa kapitel.

361 Denna karaktäristik är lika träffande för Helena Nikolajewna, en personifikation av det lockande, förrådiska ryska.

362 *Familjen på Haapakoski*, s. 15.

3 ANOR

Att något inom honom brustit, gått isär, kan jag dock tydligen märka. Hans conduite, hans moeurs hafva, som jag granneligen förmärker, blifvit en annans och de äro icke louable. Alla de egenheter, som engång varit så caracteristique för hans fader, och som under inflytande af hans ungdom och denna amour slumrat inom honom, tyckas vilja komma i dagen och taga honom i besittning, såsom en sträng herre, hvilken efter många år inträder i sin possession.

Jac. Ahrenberg, ”Anor”, 1891³⁶³

Från skilda samhällsklasser, ja raser, med olika bildnings- och kunskapsgrad, kunde vi dock bortom allt det som skilde oss åt förstå och värdera människan hos hvarandra.

Jac. Ahrenberg, *Människor som jag känt* II, 1907³⁶⁴

Jac. Ahrenberg döpte ett av sina verk till ”Anor”, och frågor om ursprungets inverkan på individen sysselsätter honom i flera av hans böcker. I memoarer och i tidningsartiklar resonerar Ahrenberg, på tidstypiskt manér, genomgående i termer av ras och nationalitet, två kategorier som hos Ahrenberg intar ett skiftande förhållande till varandra. Klass är ytterligare en kategori som Ahrenberg förbinder med ras – och med språk.

I detta kapitel undersöker jag den litterära flerspråkigheten i Ahrenbergs verk i relation till ras och klass, aspekter som har tangerats redan tidigare. Hur är flerspråkigheten delaktig i att formulera ras- och klasskillnader i texterna? I vilken mån grumlar den dessa skillnader? Och i förlängningen: Kan en diskrepans urskiljas mellan de skönlitterära texternas konception av ras och klass eller understödjer de resonemangen i Ahrenbergs memoarer och tidningsprosa? Ett särskilt avsnitt ägnas verken ”Anor” och *Royalister och patrioter* (1901). Jag diskuterar texternas flerspråkighet och det mottagande som den fick i förhållande till status, klass och stil.

En fråga om ras

Såsom framkommit gång på gång i de föregående kapitlen, stöter man i diskussionen av språk, nationalitet eller territorier i Jac. Ahrenbergs verk ofta på ”ras”. I detta avsnitt vill jag utförligare diskutera Ahrenbergs konception av ”ras” och ”nation”, och beröra kopplingen till språk och flerspråkighet.

I ”Den modersmåslöses lidanden” diskuterade jag hur ”den olämpliga croiseringen” som var Fritz’ nationellt blandade ursprung saboterade hans möjligheter att utveckla

363 *Anor och Ungdom*, s. 102 f.

364 *Människor som jag känt* II, s. 20.

ett gott språk, men också en hel personlighet. Denna tanke återkommer i Ahrenbergs porträtt av konstnären Wladimir Swertschkoff i *Människor som jag känt*: ”Utan modersmål, utan fädernesland, utan det starka moraliska värnet af en nationalitet bakom sig, dref han omkring i Europa, buren af det mått genialitet han besatt, af sin brinnande skaparlust. När det arvet var förtärdt, var hans lif förbrukadt.”³⁶⁵ Swertschkoff drömde enligt Ahrenberg ”om ett konstnärskap, fritt från all nationalitet”, men denna dröm, förklarar memoaristen, ”är ohållbar. Konsten, så fri den är, är bunden af samma band som allt annat i världen. Den är bunden af breddgrad, eskimåernas och negrernas dans äro olika till form och rytm, ehuru uttryck för samma känsla.”³⁶⁶

Ahrenberg medger alltså en för alla nationaliteter gemensam ”känsla” som konsten försöker uttrycka. Men uttrycket i sig är nationellt bestämt, och nationaliteten är dessutom ett moraliskt skydd. Som Ekelund formulerar saken: ”En stil är, skrev [Ahrenberg], nationalkaraktären översatt till konstens språk.”³⁶⁷ En följd av dessa resonemang är att nationellt oförankrad konst både är stillös och amoralisk. Ja, den är till och med ”dödsdömd”.³⁶⁸ I sin monografi över Albert Edelfelt slår Ahrenberg fast: ”Den äkta konstnären kan icke vara nog lokal, nog starkt genomsyrad af sin hembygds själ.”³⁶⁹

Där nationell konst blomstrar lider den nationellt splittrade konstnären, i detta fall Swertschkoff:

En ryss, född i Finland, hade han lärt sig sin konst i Frankrike, lefde större delen af sitt lif i Tyskland, för att dö i Italien och begravas på den engelska kyrkogården i Florens. Man behöver icke nämna mera än detta för att förstå, att han var en olycklig man.³⁷⁰

Här finns en icke-fiktiv Fritz, en konstnär, men trots det ett tragiskt öde. Precis som hos Fritz ligger grunden till Swertschkoffs olycka enligt Ahrenberg i ett blandat ursprung. Han mor kom från en viborgsk släkt, hans far var ryss.³⁷¹ I samband med Swertschkoff formulerar Ahrenberg som allra tydligast den tanke som genomsyrar mycket av hans författarskap:

Min erfarenhet om de blandade finsk-ryska äktenskapen är, att de äro minst sagdt olämpliga, d.ä. bli olyckliga för barnen. Är modern rysk och fadern finne, går produkten i de flesta fall förlorad för fäderneslandet. Är fadern ryss och

365 Ibid., s. 117.

366 Ibid., s. 94.

367 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 349.

368 *Människor som jag känt* II, s. 95.

369 Jac. Ahrenberg, *Alb. Edelfelt* (1902), s. 23.

370 *Människor som jag känt* II, s. 117.

371 Ibid., s. 79 ff. Medan den rysk-finska konstären plågas av sitt blandade blod verkar en svensk-finsk blandning i Finland kunna vara gynnsammare. Ahrenberg menar om Albert Edelfelt att denne ”var en underbart harmonisk sammansättning af svenskt och finskt” (*Människor som jag känt* III, s. 142).

modern finska, blir resultatet vanligen bättre, men barnen råka tidigt i en skef ställning i lifvet. Den ofördragsamma ryska ortodoxin, rasdifferenserna, den absolut olika världsåskådningen hos föräldrarna, allt gör att särskilt sönerna blifva slitna mellan tvenne land, deras kritik manas fram, tack vare påtvungen jämförelse vid unga år.³⁷²

”Rasdifferenserna” kopplas här till världsåskådning. Och tillgång till olika världsåskådningar samt förmågan att jämföra dem framställs, precis som tillgången till flera språk i ”Utan modersmål”, som något skadligt.

En mera flyktigt skildrad, men lyckligare broder till Fritz och Swertschkoff möter läsaren i den lilla skissen ”Sommar” i *Hemma*. Här träffar berättaren på

en gammal förnäm man, hvars släkt i så många generationer croiserats med Europas högaristokrati, att det nu var omöjligt att säga, till hvilken nation den hörde och bland hvilket folk den fostrats och födts. Han var hvad man i östra Finland så betecknande kallar en Petersburgare – med fransktysk uppfostran, engelska manér och lika främmande för Ryssland som hans namn: baron Holstein Wapparn.³⁷³

Till skillnad från Fritz och Swertschkoff är denne man inte en blandning av finskt och ryskt utan av europeisk aristokrati – en sådan croisering, en som dessutom gör honom främmande för allt ryskt, är alltså inte så farlig som exempelvis Fritz, trots att mannen talar ”en vek rysk franska”.³⁷⁴ Den bild som mannen och hans familj utgör bjuder i stället på en behaglig kontrast till den avskyvärda resa berättaren säger sig ha företagit: ”Jag hade sett armodet i hvitögat, jag hade sett vadmal, tråkäril, rökiga pörten och barkade anleten.” Nu får han i stället se ”tre präktiga Wienerlandäer [...] två långa guldbeslagna betjenter i rött livré med damasker och plymagerade felbhattar [...] praktfulla schalar, kappor, parasoller, engelska koffertar med blanka beslag, vackra korgar med frukter och vin”.³⁷⁵ Från armod vid ryska gränsen till kosmopolitisk prakt.

Wladimir Swertschkoff hade en finsk mor och en rysk far. Erik/Jegor Horn i *Familjen på Haapakoski* är däremot frukten av äktenskapet mellan en finsk adelsman och en rysk-tatarisk furstinna. Han är nationellt illojal och en för Finland rent av farlig person. Som Ahrenberg själv lyfter fram är *Familjen på Haapakoski* en konstnärlig gestaltning av idén om ”olämpligheten af giftermål mellan skandinaver och slaver”.³⁷⁶ Insikten om detta har han rasteoretikern Joseph Arthur de Gobineau att tacka för. Under sina studier i Stockholm på 1870-talet verkade Ahrenberg en tid som Gobi-

372 *Människor som jag känt* II, s. 116.

373 *Hemma*, s. 67.

374 *Ibid.*, s. 68.

375 *Ibid.*, s. 66 f.

376 *Människor som jag känt* I, s. 37.

neaus hjälpreda. Han benämner Gobineaus *Essai sur l'inegalité des races* (1853–1854) ett ”stort” och ”vackert” verk, men menar samtidigt att hans egen uppfattning om de finsk-ryska äktenskapen endast var ”en personlig öfvertygelse”.³⁷⁷

Som jag diskuterade i avnittet om ”våra landsmän” markeras en nationell förlust med ryska benämningar i *Familjen på Haapakoski*. Ändå är det inte så enkelt som att flerspråkigheten befäster nationella kategorier genom att karaktärer av en viss nationalitet kopplas till nationella språk. De ryska karaktärerna gör ju flitigt bruk av franska, och Ryssland skapas som jag diskuterade i ”Imperiets dragkraft” som en instabil blandning av väster- och österländskt, delvis med hjälp av språkliga markörer. Den främste representanten för den ryska nationalkaraktären, den sjukliga spiritisten Tscherebatschoff, karaktäriseras t.ex. inte med repliker fulla av ryska ord.

Inslag av främmande språk, som franskan i samband med Erik Horns hustru Helenas far, den degenererade Nikolai Konstantinowitsch, markerar i stället karaktärens kulturella inriktning eller identifikation. Språklig och kulturell hemmahörighet är förbundna. ”Han talade hälst franska, citerade ordstäf och anekdoter ur Crebillon, de Sade och andra klassiker i pornografi”.³⁷⁸ Hans första replik är förstås på franska ”Ah quelle taille superbe, mon colonel, quelle figure inviable, charmé de vous voir, marquis de Casse-coeur, charmé”.³⁷⁹ Men hos denna ättling till Haidulla, en ”haidamak, höfding för en muhamedansk kosackstam”, kan ingen fransk förfining i världen dölja raskaraktären. I stället observerar Horn med motvilja hur Nikolai Konstantinowitsch ”hade samma förfärliga drag af grymhet, ehuru betydligt förvanskadt och förmildradt, som det han nyligen där borta i salen observerat i stamfadrens drag” i ett porträtt. När Helenas far sjunker ner i ett moraliskt fördärv är det dessutom ”de länge bundna fäderneärfda lidelserna” som har väckts till liv i honom.³⁸⁰

I stället för att karaktärisera honom som en västerländskt orienterad person, bidrar den litterära flerspråkigheten till att i Nikolai Konstantinowitschs person förknippa franskan med dekadens. Resonemangen om ras, om det muslimskt-österländska ursprunget, smittar av sig på språket denna karaktär använder, ett språk som annars signalerar ”västerländskhet” och bildning.³⁸¹

I fallet Helena kan flerspråkigheten ses spegla, eller snarare vara en del av, karaktäriseringen av henne som en blandning av väst och öst. Franskan är det oftast förekommande språket i hennes repliker och brev, men där finns också udda tyska och latinska ”österländska” uttryck. Uttryck som ”vox humana” eller ”in's Blaue hinein” står inte

377 Ibid., s. 37 f., 45.

378 *Familjen på Haapakoski*, s. 105.

379 Ibid., s. 104.

380 Ibid., s. 32 f., 105, 120.

381 En något vänligare stämd skildring av en ”österlänning” finns i ”*Vår landsman*”. Furst Dodo Davidovitsch Sasdanadsche, Karl Alexander Segerbergs barndomsvän, är fantasifull och i ”de mjuka veka dragen blef det mera uttryck än man vanligen finner hos den unge österlänningen” (”*Vår landsman*”, s. 22). Dodo låter sig till och med döpas. Men: ”Denna primitiva och okultiverade själ tröstade [Karl Alexander] i stunder af ensamhet och ledsnad, men hvad han kunde bjuda i andlig näring var i alla fall för litet och armt” (s. 27).

för någon nationell eller kulturell förankring hos henne, men vid sidan av franskan förstärker de intrycket av Helena som en hybridkaraktär i vilken olika kultursfärer och levnadsideal konfronteras.³⁸² I *Familjen på Haapakoski* markerar flerspråkigheten oftare kulturell inriktning eller klass, särskilt eftersom karaktärerna är flerspråkiga. Graden av nationell lojalitet tycks inte ha särskilt stort samband med vilka språk som kännetecknar karaktärerna. Men mångfalden av språk som förekommer i boken, och just det att en karaktär kan förknippas med flera olika språk, rubbar föreställningen om att ras-, nations- och språkgränser alltid skulle sammanfalla.

När Gobineau framställer finnarna som ett icke-statsbildande folk, ett folk utan folkvilja, protesterar Ahrenberg först men måste ändå ge Gobineau viss rätt att uttala sig om skandinaviska förhållanden, och här kommer språket in:

Frånsedt hans stora arbete i frågan om raser, ägde han en större insikt i lagarna för de finska språken än jag någonsin funnit hos någon icke finne eller svensk. Han kände till den finska partikeln *icke* i dess böjningsformer, lagen för de finska postpositionerna och suffixerna, ägde min knotttrige lärare Coranders afskyvärda grammatik, och alla öfversättningar till tyska och franska af Kalevala.³⁸³

Här framgår att språkets struktur och ordförråd är ett led i bevisföringen om rasens karaktäristik – ”språken stå i full öfverensstämmelse med det relativa värdet af rasen”.³⁸⁴ Bakom en sådan inställning döljer sig förstas nationalromantiska antaganden om språket som uttryck för en folksjäl, eller som Ahrenberg uttrycker saken: ”Vår nationalitet, vår personlighet som folk”.³⁸⁵ Och nationaliteten uttrycks alltså rent strukturellt och semantiskt i språket. I ett osignerat kåseri karaktäriserar Ahrenberg finnarna:

Finnarna höra till Europas äldsta folk, ett folk som för årtusenden sedan fullgjort sitt stora dagsverke i kulturens tjänst. Ständigt undanträngda af andra nationer ha de kastats upp mot nordens, och hade ej arier af germansk och skandinavisk ras tagit finnarna om hand, så vore de som bulgarerna och magyarerna ombildade, så att endast grammatiken påminde om deras finska ursprung.³⁸⁶

Språkets grammatikaliska egenheter skulle alltså vara det sista och djupaste tecknet på nationaliteten. Språket är enligt detta resonemang ett grundläggande uttryck för ras – men i Ahrenbergs skönlitterära texter är saken, som vi har sett, inte så prydligt ordnad.

382 *Familjen på Haapakoski*, s. 264, 283.

383 *Människor som jag känt* I, s. 55.

384 Ahrenberg refererar här Gobineau (ibid., s. 47).

385 Ahrenberg–Annie Åkerhielm 17/3 1914.

386 [Jac. Ahrenberg], ”I den stora trätans dagar”, *Hufvudstadsbladet* 29/1 1908. Kåseriet är osignerat men Gobineau nämns och det återfinns i samlingen ”Jac. Ahrenbergs manuskript” bland Ahrenbergs egna tidningstexter, i mappen ”Hufvudstadsbladet 1907”. Tankegångarna och formuleringarna som förs fram i kåseriet samt förvaringsplatsen gör att jag anser det vara en text av Ahrenberg.

Ahrenbergs nationalitetsuppfattning bär både på drag av estlandersk kultursvenskhet och på en freudenthalsk koppling av språk till nationalitet.³⁸⁷ Till skillnad från Freudenthal stod Ahrenberg förstas främmande för tanken på Finlands svenskspråkiga allmoge som basen för ett s.k. finlandssvenskt folk. I mångt och mycket påminner hans syn på nation(alitet) om Zacharias Topelius, dock med vissa avsevärda skillnader. Hos Ahrenberg återfinns inte Topelius idéer om en gudomlig planerad utvecklingsgång för nationen, ingen ödesbestämmdhet.³⁸⁸ De skiljer sig också åt i synen på judar, varom mera nedan.

Med Topelius delar Ahrenberg däremot uppfattningen om att Finlands folk var sammansatt av två språkligt baserade nationaliteter, den svenska och den finska. Som Nils-Erik Forsgård påpekar bär denna nationalitetsuppfattning på spår av ett romantiskt-nationellt rastänkande.³⁸⁹ Liksom Topelius vägrar Ahrenberg igenkänna något slags förtryck av den finskspråkiga befolkningen från svenskt håll: ”Fennomanerna göra ohistoriska d.ä. ologiska slutsater; se förföljelse och förtryck, där det i själfva verket icke finnes annat än en ädlare och finare kulturs naturliga och historiskt berättigade motstånd mot öfvervärderade nationella drömmier.”³⁹⁰ Tanken om två språkligt baserade nationaliteter är för Ahrenberg förbunden med tanken på svenskarna som kulturbärande element i Finland. I memoressän om Topelius proklamerar Ahrenberg:

Vi [alla finländare] ha blott ett värn, ett skydd, – den finska kulturen, och den är ännu svensk i vår rätt, i vår tro, i vår historia. Hvad den en gång blir i framtiden, det vet ingen. Den rent finska kulturen är ännu det stora X, som i dagens strider icke kan tagas med i beräkningen. Man kan i en strid bygga sitt försvar endast på det som faktiskt finnes, icke på hvad man hoppas på.³⁹¹

I essän om Estlander påstår Ahrenberg visserligen att de svensktalande kan dra sig ”tillbaka till det plan, som tillkommer minoriteten i ett samhälle” när de väl fått garantier om att kulturtraditionerna kan bevaras under nytt styre.³⁹² Detta förefaller dock inte sannolikt, för likt Topelius anser Ahrenberg i Gobineaus anda att finnarna inte är ett statsbildande folk. ”[M]änniskan är af naturen ett socialt djur, som lefver i hjordar, har kollektivitetens, samhällighetens instinkt i blodet, i nerverna – i ju högre grad, dess bättre för rasen. Judar, araber, finnar sakna den och ha därför aldrig bildat stabila

387 Som Jennica Thylin-Klaus påpekar försköts användningen av ”nation” från att hos Freudenthal beteckna en grupp människor med samma språktillhörighet till att beteckna ett folk ”och kom med tiden allt mer att stå för den statliga gemenskapen”. För Freudenthal var nationen en språkligt baserad grupp, medan folket var den grupp människor som löd under samma lagar. (Thylin, ”Norm och nationalitet”, s. 394.)

388 Se Nils-Erik Forsgård, *I det femte inseglets tecken. En studie i den åldrande Zacharias Topelius livs- och historiefilosofi* (1998), s. 106 f., 113.

389 *Ibid.*, s. 106.

390 *Människor som jag känt* II, s. 241. Se även Forsgård, *I det femte inseglets tecken*, s. 112.

391 *Människor som jag känt* III, s. 230.

392 *Människor som jag känt* V, s. 181.

stater, de är individualister af renaste vatten.”³⁹³ Den statsbildande och kulturbärande kraften är enligt detta resonemang ett raskännetecken, rotat i kroppen.

Trots kopplingen mellan ras och språk hävdar dock både Topelius och Ahrenberg språkfrågan som en kulturfråga. Enligt Forsgård protesterar Topelius mot det han uppfattar som fennomanernas vilja att skapa två olika folk i Finland, ”det ena representerande nationen, det andra, dvs de svenskspråkiga, ett folk av främlingar. Var-ken historien eller statsförfattningen kunde enligt Topelius erkänna en uppdelning mellan det finska folket och Finlands folk.”³⁹⁴ Inte heller Ahrenberg vill kännas vid två folk i Finland. I en essä medger han att han är ”schvedoman, men finne, absolut finne”.³⁹⁵ Och han attackerar vid flera tillfällen ilsket ”den allt nedtrampande nationella chauvinismen”.³⁹⁶ I berättelsen ”Monsieur Jean Bonhomme de Chauvin †” stöter berättaren på herr Chauvin i Finland och märker ”att han var fennoman”.³⁹⁷

I berättelsen ”En chauvinist”, även den från *Bilder, minnen och intryck*, är tongångarna mindre roade, mera ilsket ironiserande. Den smått schizofrena fennoman-slavo-filen framställer svenskan som ett inkräktarspråk i Finland:

Ert språk är främmande, fattigt, oskönt och talas af en försoffad nation på högst fem miljoner. Er kultur hör vestern till. Skeppen er åter in i edra ekstockar och faren till er ljufva vester. Där bor ni en handfull folk, sex sjundedelar, nej – låt mig se – en tiotusendedel af oss. Där har ni lagt vantarna på de bästa bitarna af vårt land, ty havet är bäst, och ni säger helt frankt att ni suttit där i tusen år. Hvem har bevisat det? De, som kommo för tusen år, äro längesedan döda. Sjung ni er nationalsång ”Herää Suomi” från Pyttis skär till Hangöudd – det blir väl slut på den visan, när vår härliga folksång, ”Yksi kieli, yksi mieli”, ljuder från Ochotska hafvet till Eckerö.” Och ljuda skall den, ty vi ha rätten på vår sida, rätten, d.v.s. folkets heliga, klart uttalade vilja, den kompakta majoritetens.³⁹⁸

Här får Ahrenberg in tanken om att fennomani innebär ett närmande till Ryssland bort från västerländsk kultur, samt kopplingen mellan fennomani och demokrati. Nationalism i form av en vilja att rubba ordningen är inte önskvärd – fennomanerna ger, skriver Ahrenberg i ett brev, uttryck för obildning och ”rashat”.³⁹⁹ Annorstädes menar Ahrenberg att idealet är ”[e]n stark aristokratisk folksjäl med de friaste tänk-

393 *Människor som jag känt* III, s. 226.

394 Forsgård, *I det femte inseglets tecken*, s. 136.

395 *Människor som jag känt* V, s. 215. Jfr tidigare formuleringar om att aldrig vilja bli en ”Helsingforsisk svekoman”, se avsnittet ”Hemma i östra Finland” ovan.

396 *Människor som jag känt* V, s. 265.

397 *Bilder, minnen och intryck*, s.141. Berättelsen hade tidigare publicerats i *April-album* (1893), en samling berättelser av finska författare där läsaren själv fick gissa vilken författare som hörde till varje berättelse.

398 *Bilder, minnen och intryck*, s. 169 f.

399 Ahrenberg–Gösta Mittag-Leffler 10/11 1906 (KB).

bara demokratiska styrelseformer”, likt Holland och England.⁴⁰⁰ Detta är ett av mycket få exempel, om inte det enda, på en positiv klang hos ordet demokrati hos Ahrenberg. Finnarna är ett folk, men det består av ”tvenne nationaliteter, den finsk-ugriska och den skandinavisk-germanska”.⁴⁰¹ Då de finstalande inte är statsbildande, är det ”[d]enna lilla svensktalande stam i Finland” som bär upp staten och kulturen och verkar som ett värn mot öster.⁴⁰²

Varför den finska ”rasen” skulle vara på detta vis diskuterar Ahrenberg däremot mera sällan, men i novellskissen ”När värneplikten rycker in” nämner berättaren åtminstone att ”[l]ifvets börda är tyngre hos oss än hos andra [...]. Mödan, mörkret och nöden är det som hos oss gör racen förkrumpen”.⁴⁰³ Denna förkrumpenhet är i detta sammanhang fysisk, diskussionen gäller det skrala materialet till armén. Men fysiologi och psykologi kopplas ju ständigt till varandra i rasteorier. En av Ahrenbergs uppgifter som Gobineaus assistent var att införskaffa finska skallar för mätning.⁴⁰⁴

Ett exempel på en lyckad statsbildning med flera raser är Schweiz, anser Ahrenberg:

Schweiz innesluter tre raser, dess folk tala trenne tungomål och bekänna officiellt två religioner, dess befolkning är geografiskt delad i små samhällen, men ändock håller sig dess folk samman i en stat. Hvadän detta? Jo, alla de tre raserna höra till världens starkaste statsbildande folk, germanerna, de västfranska stammarna och de norditalienska, hvilka sistnämnda ”i det Italien som nu är utgöra dess moral och dess ryggrad”. Icke olika språk-, icke olika religionsbekännelser, icke begäret att förena sig, enhvar med sin ras’ stora och närliggande komplex har kunnat hos dem framkalla dessa lumpna tvister, detta partihat som nu genomsyrar och fördärfvar hela vårt land.⁴⁰⁵

Det finns alltså andra möjliga lösningar för flernationella stater än den som förespråkas för Finland – där svenskarna bär upp finnarna. I Schweiz samexisterar inte mindre än tre starka ”raser”, utan att någon av dem tycks dra för starkt åt sitt håll. I kåseriet sägs dock ingenting om eventuella orsaker till känslan av *gemenskap* mellan de olika nationaliteterna i Schweiz’ fall.

Uppfattningen om finnarna som ett icke-statsbildande folk återkommer bland an-

400 *Människor som jag känt* V, s. 35.

401 *Människor som jag känt* VI, s. 240.

402 *Ibid.*, s. 144. Som Erik Ekelund påpekar ”verkar ju Ahrenbergs språkpolitiska manifest [i *Med styrkans rätt*] ovederhäftigt i högsta grad – särskilt som han själv tidigare i skissen ’Lägerliv’ [Ekelunds nystavning] i samlingen ’Österut’ gett uttryck åt sin beundran inför den seghet, varmed de finska folkspillrorna i närheten av Petersburg trotsat all förryskning” (Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 298). Och det handlar ju djupast om ras uttryckt genom språk. Se även ”Kasta bort ert usla modersmål’ – modermål och territoriebevakning”.

403 *Bilder, minnen och intryck*, s. 80.

404 *Människor som jag känt* I, s. 35.

405 ”I den stora trätans dagar”.

nat i romanen *Med styrkans rätt*. Och idén om språkliga skillnader som metonymi för rasskillnader återkommer, utan de explicit nationalistiska motiveringarna, i Ahrenbergs kåserier. De sverigesvenska författarna i "En gammal visa" liknas som nämnt vid vikingar, och deras lånord är skatter som de bär med sig hem till modersmålet. Kåseriet går i själva verket ut på att argumentera för indoeuropeiska lånord i finskan, i stället för finska nybildningar. Puristiska försök att byta ut de från svenskan hämtade "herra" och "rouva" för "herre" och "fru" till "uros" och "urotar" beskriver kåsören som en "dumhet född i äkta förbund mellan Monsieur de Chauvin och Madame de Stupidité".⁴⁰⁶

Argumentationen rör sig i termer av kommunikation och kontakter till Väst-europa. Kåsören oroar sig för att den finska språkpurismen "drager kring vårt land en kinesisk mur, skiljer oss från det öfriga Europa och lämnar oss som våra bröder i tundrornas land att förgås i det levande livvets starka omfamning".⁴⁰⁷ I själva verket bär kåseriet på en språklig analogi till idén om de svenskspråkiga som kultur- och statsbärande kraft i Finland. Finnarna är inte statsbildande, de behöver det svenska folkelementet. Finskan riskerar att förgås och behöver ingjutas med svenska lånord för att inte isoleras och riskera hamna under starkare ryskt inflytande. Ahrenberg proklamerar att finskan bör, "fritt från klåfingrade språkförbättrare, växa uppåt och utåt *af sin egen inneboende andliga kraft*".⁴⁰⁸ Märkvärdigt nog länkas den inneboende kraften till en förmåga att *införliva* främmande, d.v.s. indoeuropeiska och främst germaniska, element. Språklig livskraft är en förmåga att "omforma och insmälta all världens rotväliska", och engelskan det stora föredömet.⁴⁰⁹ Här håller språk- och rasanalogin inte längre – språklig "croisering" förefaller vara mycket gynnsammare än rasmässig. Men kanske handlar det i båda fallen för Ahrenberg om att det finns ett grundspråk, en grundnationalitet, som det främmande kan införlivas i, inte att resultatet är en total hybrid.

En "ras" som Ahrenberg och Topelius har olika uppfattning om är judarna. De delar utgångspunkten att judarna inte är statsbildande. I Ahrenbergs formulering är inflytandet från Gobineau påtagligt:

Ingen känd ras äger i högre grad än judarna individualismen i sitt hjärteblod. Det är för dem absolut omöjligt, att bilda ett samhälle, de sönderfalla genast i stammar eller claner och tvista till döden om abstrakta teorier, strunt – bagateller, tvister som förr eller senare ofelbart föra dem som stat till undergång; om de också som ras besitta en blodets renhet och intellektets klarhet som knappast något annat folk.⁴¹⁰

406 *Infall*, s. 12. "Uros" betyder traditionellt "hanne" på finska. "Urotar" är en feminin variant, en nybildning. Ingen av dessa benämningar slog igenom, det heter fortfarande "herra" och "rouva".

407 *Ibid.*, s. 19.

408 *Ibid.*, s. 17. Min kursivering.

409 *Ibid.*, s. 15.

410 [Ahrenberg], "I den stora trätans dagar".

Där Topelius anser judarna för ”ett utsugande och parasiterande folkslag” som inte borde få medborgerliga rättigheter i Finland, går Ahrenberg en annan väg.⁴¹¹ Han var arkitekt till synagogan i Helsingfors, undervisade den läsande allmänheten om judiska religiösa riter, samlade in medel till synagogebygget och till (av ryssarna) förföljda judar, påtalade hur illa judarna i Finland hade behandlats och räknade sig själv bland judarnas ”försvarare och vänner”.⁴¹² Likt Gobineau räknar han judarna till ett av de ”små, till antalet obetydliga folk, som äro ledande i kulturens utveckling”.⁴¹³ Och vidare:

Ett visst mått af folket, rasen och dess lifsuppfattning skall i det trögt rinnande lifvet hos nordens folk egga till initiativ och väcka upp möjligheter, som hos oss eljest ligga på djupet. Se på det judefria Norge! Hade norrmännen haft något af den etsande, skarpa judiska kritiken, så hade de bevarats för en nästan löjlig själförgudning [...].⁴¹⁴

Ahrenberg tar i artikeln ”Våra judar och deras nya synagoga” på sig rollen som lärare i judisk religionsutövning och frossar i uttryck från hebreiska och jiddisch.⁴¹⁵ Han kommer också med en invändning då han först redovisar för Gobineaus uppfattning att ”judarnes emancipation [...] är judendomens fördärf [...]. Friheten utplånar judendomen, förtrycket pressar judarne samman, tvingar dem till att bevara rasegendomligheterna för att kunna existera som individer. [...] Dock måste det erkännas”, skriver Ahrenberg, ”att vi i allmänhet behandlat våra judar ytterst illa”. Han vill ”hjälpa dem i deras sträfvanden till borgerlig frihet och att bereda dem möjlighet till skolbildning”.⁴¹⁶ Som formuleringen lyder i ett utkast till en uppmaning om stöd för byggandet av synagogan, kan judarna först då de har skola och synagoga ”häfda sin historiskt berättigade särställning i världen”.⁴¹⁷

Denna uttryckliga välvilja rymmer dock en ambivalens. Ahrenberg gör en gränsdragning mellan sefarder som ”äro högväxta, ha vackra drag, små händer och fötter” och ”asjkenasim”, ”lågt stående polska judar”.⁴¹⁸ Alla judar i Finland kom från Östeuro-

411 Forsgård, *I det femte inseglets tecken*, s. 131.

412 ”Vi Helsingfors fattiga judar...”, brevutkast, HLA.

413 *Människor som jag känt* I, s. 46.

414 ”Laicus”, ”Våra judar och deras nya synagoga. Ett intervju med herr Jac. Ahrenberg”, *Veckans krönika*, 1906: 13, s. 203.

415 T.ex. ”finska ’risches’, så kallas oviljan mot judarne af dem själfva”; ”Sjulen”; ”Bimmen”; ”Chasan”; ”Schulchou”; ”Misrah”; ”Row”; ”beroché”; ”Thauros Mausche”; ”Chumisch”; ”Oraun hakaudesch”; ”Om Schabbes (sabbaten) skall man vara menaho (glad), till lekovand Schabbes (till ära för hälgdagen)” (Laicus, ”Våra judar och deras nya synagoga”, s. 197 ff.). Ahrenberg anser också ”att ingen religion har ett mera gripande och praktfullt ceremoniel än judarnes vid Jaumkippur festen” (ibid., s. 200).

416 Ibid., s. 200 f.

417 Brevutkast av Jac. Ahrenberg ”Vi Helsingfors fattiga judar...”

418 ”Laicus”, ”Våra judar och deras nya synagoga”, s. 201 f.

pa.⁴¹⁹ En ”invasion” av dessa polska judar vore onekligen skadlig anser han, men tröstar läsaren med att det bara finns runt ett tusen judar i Finland, och att ”den kända judiska oenigheten” – denna icke-statsbildande rasegenskap – ”skall skydda oss, likasom immuniceringen skyddar oss för just det onda, ur hvilket ymplymfan är utgången”.⁴²⁰

Till den svenska arkitekten Ernst Jacobson skriver Ahrenberg i början av 1890-talet för att be om utländskt stöd för det ”sällskap för judarnes väl” som han varit med om att bilda. Bland övriga medlemmar nämner han Topelius. Ahrenberg inleder med att påtala det hårda trycket från Ryssland, och konstaterar att det med ”vårt lands judiska medborgare är [...] värre. Du vet huru okristligt, eller snarare kristligt; ryssarne bära sig åt mot dem i sitt eget land. Nu har turen kommit till oss.”⁴²¹ Ahrenberg betygar sin aktning för den judiska tron, och föreningens ”mål är att skaffa fattiga judar arbete, deras barn undervisning, ty de få ej emottagas i statens skolor och de privata äro för dyra. Vi hjälpa dem att emigrera till Amerika, en ha vi sändt till Persien o.s.v.” Oavsett hur goda intentionerna än må vara är resultatet en minskning av judarna i Finland. Månandet om judarna blir ett sätt att protestera mot Ryssland.

Ras är en kategori som Ahrenberg resonerar i, i brev, artiklar och memoarer. Bruket av termerna ”ras” och ”nationalitet” växlar och är ofta utbytbara. Ahrenberg intresserar sig för nationella stereotyper, som han i de icke-skönlitterära texterna snarare slår fast än problematiserar. Till skillnad från ”de öppna och naiva, med omåttligt själförtroende begåfvade normännen” och ”de spydiga verserade och af tyskt gemyt genompyrda danskarna” är svensken ”kritisk och misstrogen” – men för den som har ”vunnit honom, fått honom att bryta sin kyla, visa sig sådan han är, för den är han trofastheten och gästfriheten i egen person”.⁴²² Privat skriver han dock till R. F. von Willebrand om ”svenskens förbannade lätthet att anpassa sig alla land och bland alla nationer, som gör en första generations svensk i England till engelsman i Ryssland till ryss. Jag tror att de bland negrer skulle bli negrer.”⁴²³

I ett kåseri om förbudslagen, som kåsören anser vara ”en verklig skandal, en skamfläck för vårt land”, berättar ”Chevalier” om ”hottentotterna”, det första folk i världen som omfattats av en förbudslag.⁴²⁴ Hottentottjämförelsen tjänar till att förlöjliga förbudslagen och visa att den inte anstår ett civiliserat folk. Det Ahrenberg tar fasta på hos hottentotterna är dels deras språk, ”som är ett af de kuriösa i världen, karaktäriseras af ’tungsmällar’ och ’smackjud’”, dels deras kroppar.⁴²⁵ Kåsören lyfter in ett icke namngivet ”vetenskapligt arbete”:

419 Se t.ex. Tapani Harviainen, ”Judarna i Finland” (1988), s. 61: ”Alla judar som år 1898 bodde i staden [Helsingfors] härstammade från det kejsrerliga Ryssland som dåförtiden också omfattade Polen. Med undantag av en fåtalig intelligentia stod alla på något sätt i förbindelse med den ryska militären i Finland. Inte en enda familj hade svensk eller annan västeuropeisk bakgrund.” Kursiv. i original.

420 ”Våra judar och deras nya synagoga”, s. 202.

421 Ahrenberg– Ernst Jacobson 12/1 1892, KB.

422 J[ac]. A[hrenberg]., ”Yankee Doodle”, *Hufvudstadsbladet* 9/7 1903.

423 Ahrenberg–R. F. von Willebrand 19/2 1900, HLA.

424 *Infall*, s. 188.

425 *Ibid.*, s. 189.

Hudfärgen smutsigt gulbrun; extremiteterna smala och spinkiga, men bålen, särskildt bäckentrakten, starkt utvecklad med den abnorma hypertrofi af bakdelen som fått namn steatopygi. En abnormitet hos den hottentottiska kvinnan, det beryktade "hottentottskörtet", består i en 12–18 cm. lång fliklikt nedhängande förlängning af labia minor.⁴²⁶

Åter sammanförs ras, språk och kropp. Noteras bör att latinets vetenskapliga diskurs gör det möjligt för kåsören att komma undan med ett resonemang om blygdläppar i dagspressen – det obscena får tillträde till den offentliga scenen då det kläs i ett främmande språk.

För att återvända till europeiska nationaliteter är det främst tyskarna Ahrenberg har problem med. "Likasom hos oss känner mången – allra innerst i sitt hjärta, dit inga främmande blickar få intränga – en viss tillfredsställelse att bli tagen för engelsman, under det att ingen är smickrad öfver att exempelvis bli tagen för tysk."⁴²⁷ För den åldrande Ahrenberg ställer världskriget, som bryter ut under hans sista levnadsår, till problem:

Jag är vis à vis kriget i ett sabla dilemma. Ett obehagligt, taktlöst, öfvermodigt och groft folk, utan högre konstförstånd (de ha dåliga målare och skulptörer tråkiga arkitekter) äro tyskarna. Men duktiga äro de. Fransmännen ha alla mina sympatier, men mitt förstånd bjuder mig att af rent yttre skäl hålla med tyskarna. Gud skall veta att det kostar på mig.⁴²⁸

Ahrenbergs nedlåtande syn på tyskarna går igenom i vissa formuleringar om t.ex. "den tyska dussinadel, som under det gemensamma namnet Karl Karlowitsch åtnjuter gemensam antipati i hela Ryssland" – en av få gånger då Ahrenberg omfattar (vad som enligt honom är) den rådande ryska meningen.⁴²⁹ I "Anor" verkar tysk litteratur ha en degenererande verken på "vår landsman".⁴³⁰ Gällande Ryssland är situationen mindre konfliktfylld då Ahrenberg uttalar sig privat eller som tidningsskribent – nationalism är "olidlig" "hos ett primitivt folk som ryssarna".⁴³¹ Som jag visade i "Imperiets dragkraft" är situationen mer komplicerad i de skönlitterära texterna.

426 Ibid.

427 [Ahrenberg], "Yankee Doodle".

428 Jac. Ahrenberg–René Ahrenberg 22/8 1914. Ett par veckor senare, 5/9 1914, skriver han till redaktören för *Gefle-Posten*, Dan Åkerhielm: "Mina sympatier äro sedan barnaåren franska, men mitt förstånd säga [sic] att det ginge åt helsingland med Europa om Tyskarna blefve slagna. Tyskarna äro det vet jag, nu beljugna, baktalade, offer för engelsk afundsamhet och generationers i Ryssland hat, älska gör jag dem ej, men ett duktigt folk är det. Oaktadt allt måste jag önska att de skulle reda sig i denna afskyvärda kampanj!" – Åter beskrivs lojaliteterna som en kamp mellan förnuft (Tyskland) och känsla (Frankrike). Ahrenberg avled drygt en månad senare och fick sålunda bara genomleva krigets upptakt.

429 *Familjen på Haapakoski*, s. 292.

430 Se nedan, "En fråga om stil?"

431 Ahrenberg–Annie Åkerhielm 17/3 1914.

Flerspråkigheten i Ahrenbergs skönlitterära texter kan ses som en markör för nationalitet, och särskilt nationell eller språklig lojalitet. Brutet tal kan markera en ”främmande” person, och flerspråkighet kopplas till blandat ursprung. Men lika ofta bär flerspråkighet *inte* på en laddning i termer av ras eller nationalitet. När ras uttryckligen diskuteras i texterna är flerspråkighet inte ett särskilt betydande drag. De språk som används har inte alltid samma laddning som de nationaliteter de förbinds med, och länken ras–språk försvagas därmed. Framför allt saknas de tankar om ras som Ahrenberg för fram i artiklar och memoarer oftast i skildringarna av östra Finland; skönlitteraturen är således inget enkelt medel för ideologiska mål.⁴³² Börje Colliander hävdar i en artikel om kontakten Ahrenberg–Gobineau att det flerspråkiga Viborg var en inspiration till Ahrenbergs förteckning över blandrasers fördärvlighet.⁴³³ Detta går inte igen i Ahrenbergs skönlitterära Viborgsskildringar, med undantag för Fritz i ”Utan modersmål”. Det är ingen slump att det mest framträdande materialet som jag behandlar i detta avsnitt om ras är memoarerna, skrivna 1904–1914 av en åldrande Ahrenberg. Som Johannes Salminen har påpekat blev Ahrenberg mer konservativ med åren, och härtill hör en starkare betoning av anorna, varav ras är en del.⁴³⁴

En fråga om klass

När berättaren i slutet av ”Utan modersmål” flyttar blicken till den stackars Fritz’ söner, skildrar han dem som ”riktiga rackelhanar, illa formade, askfärgade i håret och instruerade i de fyra språkens vulgära kvickheter och tvetydiga slangord”.⁴³⁵ Polyglottens barn plockar således åt sig det vulgära och osanktionerade språket, en markör för klassmässig nedgradering. Ovårdad språk är ett uttryck för en ovårdad karaktär, som groomen Archer i *Familjen på Haapakoski*. Archers ”rotväliska”, ”ett erbarmeligt språk, hoprördt af engelska, ryska, gester, svordomar och hästtermer” företräds i texten av svordomen ”Goddam”.⁴³⁶ Det finns kopplingar av flera slag mellan språk och klass hos Ahrenberg.

Familjen på Haapakoski är en roman där skillnader i språks status diskuteras och olika språk, genom flerspråkigheten, kopplas till olika samhällsklasser. När Helena möter sin finska svärfamilj gör berättaren en utläggning om detta:

432 Även Anna Maija Virtanen har noterat att resonemang i termer av ras inte är framträdande i Ahrenbergs tidiga verk, med undantag för just ”Utan modersmål”; rasresonemangen är i stället tydligare i den åldrande Ahrenbergs memoarserie (Virtanen, ”Jac. Ahrenberg ja Gobineau”, s. 217, 220). Inte heller de finskspråkiga recensenterna förefaller ha uppmärksammat rasaspekten i Ahrenbergs verk i någon högre grad (ibid., s. 218).

433 Colliander, ”Ett hundraårsminne. Bekantskapen mellan makarna Ahrenberg och Arthur de Gobineau”, s. 38.

434 Salminen, *Den blå stenen*, s. 102 f.

435 Österut, s. 90.

436 *Familjen på Haapakoski*, s.52, 55 f. Svenskan i Archers repliker är svordomsfri.

Vid måltiden uppstod en allvarsam olägenhet till följd af språket. Ingen utom de nygifta talade ryska; fröken Hanna talade flytande franska, men gamle baronen rörde sig endast med svårighet på detta tungomål. Man måste tillgripa tyskan. Det säges om kejsar Carl V att han sagt: jag talar spanska med min Gud, franska med damerna och tyska med mina lakejer – om spanskan utbytes mot ryskan, så gäller detta kejsarens yttrande än i dag bland ryska dignitärer. För Helena var det i högsta grad pinsamt att tala tyska med en person i den ställning som hennes svärfar; därtill kom, att han talade tyska ytterst illa.⁴³⁷

Denna redovisade roll- och stausuppdelning mellan språk går delvis igen i bruket av olika språk i romanen. Franskan är överklassspråket par préférence, här och i författarskapet överlag. Det återfinns hos karaktärer som hör hemma i adelskretsar. Det är dessutom ett språk som används när någon ser ner på någon annan och markerar ett von oben-perspektiv, som då Helena raljerar över den finska småstadsbefolkningen, ”les grands bonnets” och sin svärfamilj.⁴³⁸ Hon ironiserar över sin ”belle soeur” Hanna och ”le fameux Runeberg”.⁴³⁹ Att franskan förknippas med högre kretsar påverkar förstås den auktoriserande verkan språket får när det förekommer hos berättaren.

Franskan är överklassens språk inte bara i *Familjen på Haapakoski* utan författarskapet igenom, från ett relativt tidigt verk som ”Anor” (1891) till den postumt utgivna *Kronofogdens pengar* (1917). I den sistnämnda romanen är det i skildringen av greve Fredenskölds hus som franska uttryck förekommer, både hos berättaren och i replikerna. ”Eh bien”, ”jeunesse dorée”, ”Mais sois tranquille” och ”Mais c’est gentil, c’est grandiose” är exempel på franska fraser eller uttryck som bidrar till gestaltningen av en frankofil och förfinad värld.⁴⁴⁰ När det ”franska pratet” går ”löst” inser romantitelns barske fogde ”huru olämpligt han kommit i detta hus, huru öfverflödig han var vid detta bord”.⁴⁴¹ Franskan stänger honom ute, gör honom medveten om sin klassmässiga underlägsenhet.

I *Familjen på Haapakoski* är franskan också överklassens språk att tala om underklassen på. På en riduppvisning för välgörande ändamål brister damerna förtjust ut ”Regardez, cinq cents roubles pour mes pauvres” efter att ha fått en gåva av självaste prinsen.⁴⁴² Även i Finland vill Helena göra nytta och talar om ”mes protégées”.⁴⁴³ I Finland väljer hon att engagera sig för djurens väl, vilket gör skandal eftersom hon tackat nej till ”Orpolasten huone”, hemmet för föräldralösa barn.⁴⁴⁴ Kopplingen mellan de främmande orden och klass blir som allra tydligast just mellan franska och finska,

437 Ibid., s. 145 f.

438 Som påpekats ovan ska det alltså vara ”les gros bonnets”.

439 *Familjen på Haapakoski*, s. 193.

440 *Kronofogdens pengar*, s. 127, 129, 130, 136.

441 Ibid., s. 138.

442 *Familjen på Haapakoski*, s. 52.

443 Ibid., s. 191.

444 Ibid., s. 199.

särskilt som ”Orpolasten huone” är det enda exemplet på finska i romanen utöver finska ort- och egennamn. Protekttriserna talar på franska om ”mes pauvres”, de som hör hemma i ”Orpolasten huone”.

En än mer explicit kontrastering av klass och levnadssfär genom införsel av främmande ord har vi redan sett i ”Skallgången” (Österut). Efter att romanen sysselsatt sig med stadens ”honoratiore”, vars repliker är på tyska, kliver mjölkbudets Kristin in, niger och kommer med sitt lakoniska ”nyt susi vei koko lehmän”.⁴⁴⁵ Repliken bjuder på berättelsens humoristiska slutkläm – trots herrarnas skallgång gick det nu som det gick ändå, för både vargen och den förrymda kon. Men den bjuder också på en perspektivering, ett slags utzoomning, där den folkliga finskan sätter punkt för herrarnas kalas.

Finskan är ju, som framgår av föregående kapitel, framför allt den östfinska befolkningens språk hos Ahrenberg. Som sådan är den förknippad med fattiga torpare och fiskare, och får därigenom en klassbundenhet. Det finska uttrycket ”se on sallittu”, som förekommer både i *Hihuliter* och i *Stockjunkarn*, står som emblem för finnarnas ödestro. I *Stockjunkarn* förekommer en utläggning om uttrycket:

Detta ”se on sallittu,” detta romarens fatum, ”det är sagdt,” och grekernas tragiska öde är produkten af en världsåskådning, som röjer en lägre grad af utveckling, en inskränktare syn på företeelserna, men som därför icke hindrar den, som omfattar läran, att lägga i dagen en heroism, hvilken mer än en gång förvånat världen.⁴⁴⁶

Intressant nog kopplar Ahrenberg finnarnas ”se on sallittu” till greker och romare och ger det sålunda en grandios kulturell länk. Utläggningen är ambivalent. Å ena sidan prisas den heroism som kan framspringa hos detta folk, å andra sidan anges ödestro som tecken på låg utvecklingsgrad och inskränkthet. Det är ingen slump att det är just ”se on sallittu” som valts ut för att karaktärisera finnen hos Ahrenberg. Det motsvarar mycket väl Ahrenbergs gobineauskt influerade uppfattning om finnarna som icke-statsbildande folk. Här är ett folk som inte självt kan bryta sig loss från ryskt förtryck – det behöver det den svenska nationen i Finland till.⁴⁴⁷ Nationsuppdelningen är även klassuppdelning.

Denna ”bliv vid din läst”-mentalitet är, för Ahrenberg, att föredra gentemot motsatsen: socialism.⁴⁴⁸ I essän om Adam Viskari i *Människor som jag känt* beskrivs Vis-

445 Österut, s. 172. Se även ”I Viborg ’på alla fyra’” i föregående kapitel.

446 *Stockjunkarn*, s. 120.

447 ”Se on sallittu” är bara ett exempel på hur klass- och rastänkande förenas hos Ahrenberg. I kåseriet ”Demokratiseras!” (*Hufvudstadsbladet* 1/2 1903) talar han om fideikommissens minskning i Finland: ”På några ytterst få undantag när är denna aristokrati ingift i alla våra bättre borgerliga familjer. De gamla ättarnas bästa blod är uppsuget af landet i öster, deras förmögaste fröknar exporterade till landet i väster.” Utarmningen av aristokratin är ett resultat av dels nationellt, dels klassmässigt svek.

448 Päivi Lappalainen har noterat hur klassrörlighet är något farligt t.ex. i *Stockjunkarn* (Lappalainen, *Koti, kansa ja maailman tahraava lika*, s. 173).

kari först som ”urtypen för en finsk finne” och därefter kommenteras ”se on sallittu”: ”Han var en skärfva i världsalltet, insatt på sin rätta plats, där blef han, att söka sig en annan, höja sig, det kom aldrig i fråga.”⁴⁴⁹ Visserligen är denna fatalism inte typisk för just karelen, den finländare Ahrenberg kände varmast för, utan för finnen i resten av Finland. Men vissa fördelar har denna mentalitet i Ahrenbergs politiska universum. Är det någon den åldrande memoarförfattaren Ahrenberg föraktar är det socialisten och ”demokraten”. Och socialism och demokratisträvan – klassutjämning – kopplas också till språk.

I *Människor som jag känt* proklamerar Ahrenberg att ”af all despotism är demokratis den outhärdligaste”.⁴⁵⁰ I ett kåseri erkänner han att han omfattar allmän rösträtt med sitt ”alldeles särskildt speciella hat”.⁴⁵¹ Demokrati innebär för Ahrenberg massans tyranni och dumhetens seger.⁴⁵² Och demokratisträvandena kopplar han till språk och framför allt fennomani. Slavofil-fennomani i ”En chauvinist” ur *Bilder, minnen och intryck* talar om ”det finska – – nej, det ryska folkets arbete” när han förfäktar sitt ”Yksi kieli, yksi mieli”: ”vi ha rätten på vår sida, rätten, d.v.s. folkets heliga, klart uttalade vilja, den kompakta majoritetens”.⁴⁵³ Kontentan i Ahrenbergs verklighetsbeskrivning är att det är fennomanierna som är socialister, att fennomani är en form av socialism.⁴⁵⁴

I ”En chauvinist” påminner de finska inslagen om vilka finländare som – enligt Ahrenberg – är socialister. Ett annat exempel på hur upprorsmakarna i klasskampen markeras som finskspråkiga finns i *Infall*. Käsören beskriver några ”inhemska banditer” och rövare, som kallar självaste ”den ädla och stolta rövvarhöfdingen f.d. munken Fra Diavolo” för aristokrat. En av dem säger ”låt den utlänningen gå, det är ju bara en muukalainen. Men hvad säger Ni om vi omat Suomen pojat nu skulle skrida till val af landtdagskandidater”. Och till svar får han ”Hyvä, hyvä!”.⁴⁵⁵ De finska orden demonstrerar omedelbart socialisternas språktillhörighet.

Det ska betonas att Ahrenbergs nidbild av fennomanierna föga motsvarar det mångfacetterade fenomen som fennomani var. Andra gestalter som Ahrenberg tar upp – bland andra Julius Krohn och Kaarlo Bergbom som nämns nedan – antyder något av bredden i de fennomanska strävandena i Finland under andra hälften av 1800-talet.

449 *Människor som jag känt* I, s. 6, 14 f.

450 *Människor som jag känt* V, s. 78. I en liknande formulering i brev till Dan och Annie Åkerhielm 24/12 1911: ”Intet är så odrägligt som det demokratiska tyranniet, det är så naivt öfvertygat om sin förträfflighet och ofelbarhet.”

451 Flanör, ”Demokratiseras!”

452 I essän över Nikolai Adlerberg i *Människor som jag känt* drömmer han sig tillbaka till en tid före Bobrikoff, ”Ja den tiden, då Helsingfors var en småstad, där alla människor kände hvarandra, då den sociala klyftan, där förekomsten af en sådan erkändes, ansågs vara skapad af Gud själf, människorna till luttring och pröfning [...]” (*Människor som jag känt* II, s. 121).

453 *Bilder, minnen och intryck*, s. 169 f.

454 Merete Mazzarella fångar i *Att skriva sin värld* upp denna inställning och menar att fennomani för memoarförfattaren Ahrenberg är en ”galenskap” och demokrati ett ”skällsord” (Mazzarella, *Att skriva sin värld*, s. 65).

455 *Infall*, s. 187.

Ahrenbergs nidbild av demokraten-fennomanen är i stället en grovt huggen stereotyp utan något slags individualitet.

Inte alla fennomaner hade finska som modersmål. I *Kronofogdens pengar* återfinns en ”teoreticerande fennoman och ehuru han talade en jämmerlig finska, var han full-laddad med finska ordspråk, dem han lärt sig af Elias Lönnrot själf”.⁴⁵⁶ När Ahrenberg skriver om svenskspråkiga fennomaner framgår det med all tydlighet att Ahrenberg själv minsann behärskar finska. Om den finskspråkiga teaterns fader Kaarlo Bergbom skriver Ahrenberg hur dennes finska ”lät som när en tysk lärt sig att tala finska. Han skorrade också; hans s-ljud voro mjuka såsom s i franskan mellan två vokaler. I den dåtida robusta finskan, som var folkspråket rätt och slätt, lät detta icke bra.”⁴⁵⁷ Därefter påminner Ahrenberg om att han själv vuxit upp i ett tvåspråkigt hem, vilket implicit berättigar honom att yttra sig om att den (enligt honom) av Bergbom influerade teaterfinskan var ”oförenlig med språkets själ”.⁴⁵⁸ Att Bergbom liksom han själv var född i Viborg, behandlar Ahrenberg inte.

I anslutning till en passage om finnarnas brist på statsbildande egenskaper i *Människor som jag känt* hävdar Ahrenberg uttryckligen ”att klassgränsen hos oss råkar sammanfalla med ras- och språkgränsen”.⁴⁵⁹ På ena sidan har vi alltså svensktalande germaner och överklassmän, på den andra finsktalande, finsk-ugrisk underklass. Å ena sidan beklagar Ahrenberg finnarnas determinism, å andra förefaller han själv föredra ett statistiskt klassamhälle. Samtidigt är demokratiföraktet något som uttrycks explicit i memoarer och artiklar, men inte i lika hög grad i de skönlitterära texterna. Och talet om de lågt utvecklade finnarna rimmar illa med hans stora intresse för östra Finlands finskspråkiga befolkning och deras liv.

Porträtten av svensk- eller viborgsättade fennomaner i *Människor som jag känt* är inga nidbilder, till skillnad från de hastigt tecknade finsktalande fennoman-demokraterna ovan. I samband med Julius Krohn, som var Ahrenbergs finsklärare i ungdomen och som ur en viborgskt nationellt splittrad bakgrund växte upp till fennoman, konstaterar Ahrenberg: ”Språkfrågan är främst en känslsak. Känslorna äro konservatismens fasta borg, oåtkomliga för våldet, makten, ja till och med för det sunda förnuftet. Känslan är oantastlig”.⁴⁶⁰ Känslor kan man inte rå på, och under ungdomsåren i Helsingfors förklarar Ahrenberg att han umgicks med såväl fennomaner som svekomaner.⁴⁶¹ Språkstrid vill han inte ha – om än ”nödvändig, måhända nyttig för kommande generationer” har den ”slitit upp oss, ombildat (delvis fördärfvat) vår nationalkaraktär”.⁴⁶² Att Ahrenberg trots sin känsla för östra Finland ”icke hamnat i

456 *Kronofogdens pengar*, s. 73. Att inte tala god finska väcker löje, romantitels fogde talar ”en ända till löjlighet bristfällig finska” (s. 33).

457 *Människor som jag känt* V, s. 271.

458 *Ibid*, s. 271 f.

459 *Människor som jag känt* IV, s. 101.

460 *Människor som jag känt* VI, s. 116.

461 *Människor som jag känt* V, s. 272.

462 Flanör [Jac. Ahrenberg], ”Något om svenska och svensk-finska poeter, författare, förläggare och bokhandlare”.

det finska lägret” handlar dock enligt honom själv inte om känsla utan om (ett ytterst konservativt) förnuft. Han kommer tillbaka till Gobineau: ”Jag har aldrig för min del – jag säger tyvärr – trott på någon af de finska stammarnas förmåga att bilda en stat. Det som är, är ett resultat af det som varit, och det som varit stöder i allt min tro. Det har aldrig funnits en finsk stat. Jag hänvisar för öfrigt till första delen af detta arbete, se Grefve J. A. de Gobineau.”⁴⁶³

Fennomani och demokratisering förklaras också ha en dålig inverkan på konsten. Som nämnt välkomnade Ahrenberg det nationella i konsten, men detta gäller inte nationalistiska fennomani, och demokratisering är skadligt: I essän om Kaarlo Bergbom beklagar han ”den demokratiska nivelleringen, som fennomanierna i hufvudstaden tagit, som Strindberg säger, ’på entreprenad’. Denna demokratisering skulle naturligtvis rycka ned medelnivån för vår bildning, försvaga och förslappa vår konst”.⁴⁶⁴ Ekelund uttrycker sig mera poetiskt då han beskriver Ahrenbergs konstuppfattning.

I konsten andas ett folk ut doften av sin själ, ger oss sitt hjärtas värme, sitt nervlifs finaste känslorörelser och sina drömmars vackraste spel. Ahrenberg ställde därför också konsten över vetenskapen. Konsten är aristokratisk, man födes till konstnär, men man kan utbilda sig till lärd. Därför är också all demokrati konstfientlig – det var hans yttersta slutsats.⁴⁶⁵

En dylik summering av Ahrenbergs konstsyn stöds av formuleringarna kring Bergbom och fennomani. Men i ett annat sammanhang skymtar tanken att även om konsten är aristokratisk behöver konstnären själv inte komma ur aristokratin; konstnären kan röra sig tvärsigenom klasserna. I essän över Robert Stigell skriver Ahrenberg: ”Gudagåfvan jämnar ut alla stånd- och andra förmåner.”⁴⁶⁶ Talangens gudagåva förefaller alltså vara möjlig att få även för någon ur lägre kretsar.

En alternativ aristokrati finns för Ahrenbergs käraste folk, karelarna. Jägaren Ignoi Wornanen tillhörde ”Karelens blåaste blod”, till ”jordaristokratin i denna bygd” och hade en alldeles särskild ”belevfvenhet”.⁴⁶⁷ Den hederliga karelaren blir fennomaniens motpol, och mötet med honom suddar ut klass-, språk-, och rasgränser: ”Från skilda samhällsklasser, ja raser, med olika bildnings- och kunskapsgrad, kunde vi dock bortom allt det som skilde oss åt förstå och värdera människan hos varandra.”⁴⁶⁸ Kännetecknande för Wornanen är att hans åsikter om det svenska inte är statiska. Efter att först ha haft ”en mindre god tanke om ’umpruotschalaiset’” som besökte hans trakter, inser han vid ett besök i Helsingfors ”att ’Suomenniemen herat ja kupernyörit’ nog voro ett annat slags folk än det att han i sin hembygd sett

463 *Människor som jag känt* VI, s. 116 f.

464 *Människor som jag känt* V, s. 273.

465 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 349.

466 *Människor som jag känt* VI, s. 289.

467 *Människor som jag känt* II, s. 5, 16.

468 *Ibid.*, s. 20.

prof på”.⁴⁶⁹ Wornanen omprövar alltså det som han känt av ”rasinstinkt” då han får empiriska bevis på motsatsen.⁴⁷⁰ Inget ”se on sallittu” här inte. Frågan är om detta möte skulle ha kunnat äga rum om finnen i fråga hade gett prov på en strävan att överskrida gränserna för den rumsliga och klassmässiga hemvist som Ahrenberg anser vara hans naturgivna. Kärleken till Karelen suddar inte ut Ahrenbergs konservativa tankesätt kring klass, men det tycks trots allt kunna uppstå rum där möten över klassgränserna är möjliga.

En fråga om stil? – ”Anor” och *Royalister och patrioter*

Ahrenbergs kvantitativt mest flerspråkiga verk är ”Anor” (1891) och *Royalister och patrioter* (1901). Båda är historiska skildringar: ”Anor” av 1800-talets förra hälft och *Royalister och patrioter* av sent 1700-tal men de centrala gestalterna i ”Anor” var unga ungefär samtidigt som protagonisterna i *Royalister och patrioter*. Bägge verken behandlar frågor om släkt- och nationell lojalitet, om anor och historia. Kännetecknande för bägge är även franskans rikliga förekomst. De har båda karaktäriserats som ”pastischer” och med ord som ”gustaviansk” och ”rokoko”.⁴⁷¹

Det som vid första ögonkastet skiljer verken åt är mottagandet av dem. ”Anor” hyllades såväl i Finland som i Sverige, medan den brutalt nedgörande kritik som *Royalister och patrioter* utsattes för sannolikt medverkade till att Ahrenberg tystnade som författare av skönlitteratur.⁴⁷² En jämförelse verken emellan väcker frågor om flerspråkighetens inverkan på stil, och vad det egentligen innebär att kalla flerspråkighet för ett stilmedel. Den aktualiserar också frågor om status, genre och autenticitetsförväntningar.

”Anor. En korrespondens från seklets förra hälft” publicerades tillsammans med Stockholmsskildringen ”Ungdom” i volymen *Anor och Ungdom. Två berättelser 1891* och har omväxlande beskrivits som (lång)novell och (kort)roman.⁴⁷³ Som tidigare nämnt är den Ahrenbergs första utförliga gestaltning av problematiken kring ”vår

469 Ibid., s. 16, 19. ”Umpruotschalaiset” från ”umpiruotsalaiset”, sv. ”pursvenskar”; ”Suomenniemen herrat ja kupernyörit [”guvernöörit”], sv. ”Suomenniemis herrar och guvernörer”. Skildringen av Wornanen är ett exempel på hur Ahrenberg släpper in (den karelska) finskan också i memoarerna.

470 Ibid., s. 17.

471 Se t.ex. Loman (”Om språkformen i Jac. Ahrenbergs *Samlade berättelser*”, s. 182) om ”Anor”: ”Det är här fråga om en pastisch i 1830-talets brevstil med gustavianska anor”; Ekelund i *Jac. Ahrenberg och östra Finland* s. 247 om rokoko och det gustavianska i ”Anor” samt om *Royalister och patrioter* som ”en sommarsaga i rokoko” (s. 305) och som pastisch (s. 316); Irene Leopold om ”Anors” ”ypperliga tidsfärg, sina eleganta perioder och den läckra, ljusa tonen, som påminner om rokokons finaste ornamentala alster” (I. L.-d., rec. av *Anor och Ungdom*, FT Första halvåret 1892: 3, s. 252).

472 ”Efter det kyliga mottagande, som ’Royalister och patrioter’ röntte, teg Jac. Ahrenberg som diktare (Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 318); Appelberg (”Inledning”, s. xxi) menar att kritiken ”förmödligen” fick Ahrenberg att upphöra med det skönlitterära skapandet. Ahrenberg slutade dock inte att dikta. Romanen *Kronofogdens pengar* gavs ut postumt 1917, redigerad av sonen René Ahrenberg.

473 Ekelund benämner ”Anor” ”brevnovell” (*Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 236, Loman kategoriserar verket som roman (”Om språkformen i Jac. Ahrenbergs *Samlade berättelser*”, s. 182).

landsman”. ”Anor” utgörs av en samling brev skrivna av olika personer mellan 1819–1849 och skildrar den friherrliga släkten Sternstjedts sista generationer. Landsmannen i fråga är Carl Alexander Stjernstedt som träder i imperiets tjänst men dör i en duell p.g.a. sina erotiska eskapader. Den andra huvudpersonen är hans farmor, Marie Louise Stjernstedt, uppvuxen under gustavianskt tidevarv och influerad av franska filosofer med Voltaire i spetsen. När friherrinnan skriver till sin ungdomsvän grevinnan Hegerman-Lindercrona, är övergångarna mellan franska och svenska täta:

”Où peut-on être mieux qu’au sein de sa famille,” säger den spirituelle Marmon-
tel i sin gudomliga Lucile. Han har öfverhufvudtaget rätt, det medger man helst
sedan man hunnit mina år. Dock inom denna famille, denna lilla verld, som är
min, ha stora förändringar inträffat och stormar rasat som ofta starkt uppsakat
mitt känsliga hjärta. Jag ber att här för dig, chère cousine, i korthet få relatera
dem, desto hellre som jag med anledning af hvad som tilldragit sig ser mig nöd-
sakad att anhålla om din secours, din protection i en sak af stor importance, för
mig. Jag kommer i denna min revue att beröra bittra minnen, åter taga till tals
halftförgätna motgångar och désastres, men af kärlek till familjen, dess honneur
och framtid vill jag, för att du fullt må förstå mina motiver och mitt handlings-
sätt framställa toute la verité.⁴⁷⁴

Som jag nämnde i ”Den modersmåslöses lidanden” kan dessa aristokratiska kvinnor ses som exempel på de ”lyckosamt flerspråkiga” hos Ahrenberg. Det står utom tvivel hur djupt införlivad franskan är i deras tänkande och hur den är förknippad med den litteratur och det tankestoff som format deras världsbild. Franskans betydelse för dessa karaktärer innebär ett ifrågasättande av uppsjälkningen av bildnings- och existentiell flerspråkighet. Till skillnad från Fritz i ”Utan modersmål” lider dessa högadliga kvinnor inte av bristande nationell lojalitet – tvärtom – och deras modersmål ifrågasätts inte. Att språken blandas rent konkret i texten tjänar som en ständig påminnelse om hur viktig franskan är, också för deras identitet. Franskan är alltså aktiv som stilmedel då den särskiljer gestalterna, visar på deras kulturella identifikation och väcker ett svunnet tidevarv, det gustavianska, till liv.⁴⁷⁵

Både själva texten ”Anor” och det mottagande som den fick väcker många frågor kring flerspråkighet och autenticitet. Texten består inte uteslutande av de fiktiva breven. ”Anor” inleds med ett förord undertecknat ”J. A.”, där författaren påstår sig ha hittat en brevsamling. Om breven meddelar han:

En del voro skrifna på tyska och franska, ett bref till och med på ryska, flertalet
på svenska. [...]

474 *Anor och Ungdom*, s. 9 f.

475 Ett par inslag av italienska finns även och det kan noteras att Italien, italienska och italienare åter är förknippade med erotiskt förfall hos Ahrenberg (ibid., s. 76 f.). Se även Tidigs om italienskan i *Familjen på Haapakoski, (En allvarsam olägenhet till följd af språket, s. 93 ff.)*.

Med uteslutande af det mindre vigtiga, det betydelselösa, med några nödvändiga namnförändringar och underkastade en välbehöflig ortografisk revision, gifva de i sin helhet en, om ock fragmentarisk, bild – tecknad i tidens något uppstyltade stil, färglagd i dess bleka, ljusa, men harmoniska färg – af ett lif, skenbart tillbragt i landtlig stillhet, men i själfva verket sysselsatt med tankar och planer om släktens framgång och lycka, med drömmar, som omfattade vårt fädernesland och halfva Europa.⁴⁷⁶

Här har vi alltså den beryktade slarvern Ahrenberg som redaktör och korrektör av ortografi! Breven i ”Anor” avbryts senare av en passage där ”uteslutna” brev refereras, och hela texten avslutas med en passage där det meddelas vad den gamle assessorn, hos vilken breven påträffats, sagt om dessa anteckningar.⁴⁷⁷ Dessutom markeras ibland typografiskt att vissa passager skulle vara utdrag ur mera omfattande brev varav delar ”uteslutits”.

För att förtydliga: ”Anor” är Ahrenbergs skönlitterära skapelse, även om vissa av karaktärerna enligt Ahrenberg själf hade verkliga förebilder. Det är osäkert om han verkligen förväntade sig att läsekretsen skulle tro att ”Anor” utgick från en faktisk brevsamling, men faktum är att det fanns recensenter som trodde det.⁴⁷⁸ Ahrenberg blev även kontaktad av en friherre Stjernstedt från Sverige och fick redogöra för verklighetsbakgrunden till ”Anor”.⁴⁷⁹

Förordet och avbrotten i brevflödet både bygger upp och ifrågasätter bilden av breven i ”Anor” som autentiska. Författarinitialerna ”J. A.” står som garant för att breven skulle finnas på riktigt, men kommentarerna om redigeringsprocessen, och framför allt om brevens ”ursprungliga” språk, skapar en diskrepans mellan konkret text och föreställt ursprungsmaterial. Breven var enligt förordet skrivna på svenska, tyska, franska och ryska – men av ryska syns knappt ett spår, och alla brev i ”Anor” är på svenska, med större eller mindre inslag av andra språk.

Kommentarerna skapar ett slags bakomliggande, oåtkomliga original, något som också påverkar läsningen av flerspråkigheten. Läsaren kan inte säkert veta vilka brev som var på svenska, vilka på franska – bara gissa. Att det tyska brevet skrevs av Carl

476 *Anor och Ungdom*, s. 4 f. I originalet står förordet i kursiv.

477 *Ibid.*, s. 42, 117.

478 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 240. I *Finsk Tidskrift* resonerar Irene Leopold: ”Ifall, såsom förf. i företalet låter påskina och som nästan förefaller troligt, dessa bref ega något underlag i verkligheten, är deras redaktion förträfflig; äro åter somliga eller en del af förf:s hand, kan man ej nog rosa deras enhetliga totalvärkan och den charmanta stilen i friherrinnans bref, som tyckas skurna ur memoirer från tredje Gustafs tid” (I. L.-d., rec. av *Anor och Ungdom* i *FT*, s. 252). – Se även den osignerade recensionen i *Finland* 23/11 1891: ”Den tidsbild, hvars stomme vi här skizzerat, är tecknad i en samling bref från särskilda personer, hvilken förf. säger sig ha funnit i en gammal assessors gömmor. Om man också delvis kan få taga förf. på orden, så har han dock svårt att öfvertyga någon om att samlingen skulle förelegat honom i det kompletta skick, den här framträder. Och i sådan händelse är det vanskligt att säga hvar förf:s förfullständigande hand vidtagit. Så mästertligt har han satt sig in i och genomfört sin dramatiska, icke lätt lösta uppgift.”

479 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 240 f.

Alexanders Viborgsfödda mor förklaras i ett annat brev där friherrinnan meddelar att hon ”tillställer [Carl Alexander] härmed brefvet. Det saknar datum, är skrivet på tyska och torde bli svårt att dechifrera för dig.”⁴⁸⁰ Läsaren kan inte heller säkert veta om de franska breven ”egentligen” var enspråkiga eller innehöll språkblandning, och samma sak gäller de svenska. När ska språkblandningen läsas som representation, när som synekdoke?

”Anor” förutsätter å ena sidan att läsaren ska spela med i autenticitetsspelet, å andra sidan att hon inte ska ställa närmare frågor kring skillnaden mellan fiktiva original och konkret text. Det läsaren har att ta ställning till är texten, inklusive språkblandningen, som den är. Det förordets kommentarer gör är att vagga läsaren djupare in i den historiska fiktionen, samtidigt som författaren menar att stilen är den skildrade tidens, inte hans – och därmed riktar uppmärksamhet mot just stil (och språk).

Franskan är tveklöst mest förekommande i Marie Louise Stjernstedts brev och bidrar till karaktäriseringen av henne. Även grevinnan Hegerman-Lindercronas brev innehåller franska men även lite italienska – hon har bott länge i Italien.⁴⁸¹ I general Augustin Palmfelts brev förekommer en del tyska.⁴⁸² Det explicit attribuerade ”tyska” brevet från modern till Carl Alexander innehåller däremot ingen tyska, bortsett från två verktitlar och ett citat: ”Ich habe genossen das irdische Glück, Ich habe gelebt und geliebet.”⁴⁸³

Carl Alexanders fjärmande från fäderneslandet skildras inte språkligt i någon övergripande mening – svenskan i hans brev blir inte inkorrekt i takt med hans ökande avstånd till Finland. Däremot avspeglas hans släkt- och nationella lojalitet i namnbruket, på ett sätt som är bekant från Ahrenbergs senare verk om landsmännen.⁴⁸⁴ Namnet i sig visar på både Finlands svenska förflutna (Carl) och dess ryska nutid (Alexander). När han som gosse lämnar farmodern för krigsskolan i Fredrikshamn signerar han brevet ”Votre petit Charles Alexandre”, ett tecken så gott som något på att han står under friherrinnans inflytande.⁴⁸⁵ Senare, efter en uppväxt där han främst haft tillgång till tyska böcker – vilket implicit anses ha motverkat de ”goda” franska influenserna – är han ”Farmors lydige sonson Carl Alexander”.⁴⁸⁶ Då han avlidit och friherrinnan underrettas om hans död benämns han i brevet ”Alexander Carlowitsch”.⁴⁸⁷ Allt hopp är ute.

Det är tveklöst så att flerspråkigheten bidrar till karaktärsutmejslingen i ”Anor” –

480 *Anor och Ungdom*, s. 44.

481 *Ibid.*, s. 23, 76.

482 T.ex. ”Die todten reiten schnell” (*ibid.*, s. 37) och ”dem Muthigen hilft Gott, säger Wilhelm Tell” (s. 40).

483 *Ibid.*, s. 48. De omnämnda verken är Fichtes *Reden an die deutsche Nation* (1808) och Waldaus *Aus der Junkerwelt* (1850). Carl Alexanders mor, som anges vara död 1819 (*ibid.*, s. 19) nämner här således ett verk utkommet flera decennier efter hennes död.

484 Se ”Finska namn, främmande hjärtan – våra landsmän” i i föregående kapitel.

485 *Anor och Ungdom*, s. 41.

486 *Ibid.*, s. 65.

487 *Ibid.*, s. 105. I samma brev adresseras friherrinnan ”Carolina Carlowna”, ett missförstånd beroende på att Carl Alexander i dödsögonblicket yttrat sin älskades namn, vilket hans sekundant i duellen antog vara farmoderns.

de olika brevskrivarna får delvis därigenom olika röster, och franskan är förbunden med ett liv i det gustavianska Stockholm samt med den livsåskådning som ledsagar friherrinnan. De ”Råd, maximer och principer” som hon sammanställer åt sonsonen innehåller citat av Voltaire, Rousseau och Marmontel. Det var också till stor del frammanandet av denna tid, dess människor och deras språk och uttrycksätt, som har prisats av kritiken samt av senare bedömare.

”Anor” är ett av Ahrenbergs mest hyllade verk och ställdes överlag mycket högre än medberättelsen ”Ungdom”.⁴⁸⁸ ”Den historiska kostymen är i breven förträfflig”, ansåg *Wårt Lands* recensent.⁴⁸⁹ I *Nya Pressen* menade Arvid Schultén att Ahrenberg ”förträffligt lyckats attrappera det gustavianska tidehvarfvets brefstil” och att breven ”sprida en fin, ålderdomlig doft, som gör intryck af att vara äkta”.⁴⁹⁰ I *Finsk Tidskrift* prisade Irene Leopold verkets ”ypperliga tidsfärg” och benämner det ”den första värkligt formfulländade pjes vår unga litteratur frambragt”.⁴⁹¹

Dessa lovord ger indirekt ett godkännande även åt flerspråkigheten, som ju spelar stor roll för stilen och tidsfärgen. Franskan i ”Anor” behandlas även explicit i ett par recensioner – men omdömena går här vitt isär. Tidningen *Finlands* recensent prisar tonen som ”historiskt karaktäristisk” men oroar sig över franskan:

Men en sak. Tror ej förf. att den myckna franskan skall verka menligt för hans arbetes popularitet eller menar han att kunskapen i franska språket är tillräckligt spridd hos oss för att han skall förstås af alla till hvilka han önskar att hans bok skall tränga? Dock detta är i det hela förf:s och förläggarens ensak. För den som är tillräckligt hemma i språket är denna franska krydda, som otvifvelaktigt hör till den skildrade tiden, nog pikant.⁴⁹²

Anmärkningen är intressant med tanke på franskans ställning som bildningsspråk under sent 1800-tal. Fastän franskan är rikligt förekommande är den inte heller så omfattande och, med undantag för några längre citat, inte heller av ett sådant slag att den på allvar stänger ute läsare utan franskkunskaper. Den stämning och ton som franskan förmedlar går säkerligen fram även till sådana läsare.

När Axel Berndtson i *Hufvudstadsbladet* hade anmärkningar som berörde franskan var det tvärtom mer franska han efterlyste. I recensionen benämner han ”Anor” ”litterär kuriositet” och menar att Ahrenberg visserligen ”nått ett visst mästerskap” i reproduktionen av en förgången tids stil men att han avslöjas av anakronismer, bl.a.

488 Den har också lovordats av Ahrenbergforskningen, t.ex. kallar Ekelund ”Anor” för Ahrenbergs ”ur konstnärlig synpunkt helaste verk” (*Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 248). Schoolfield kallar det ”a masterly piece of literary artifice” (*A History of Finland's Literature*, s. 372)

489 ”Jac. Ahrenbergs arbete: Anor och Ungdom anmäles synnerligen fördelaktigt i Wårt land af sign L-n”, *Hufvudstadsbladet* 23/12 1891.

490 Arv. S. [Arvid Schultén], rec. av *Anor och Ungdom*, *Nya Pressen* 22/11 1891. Schultén nämner dock även satsen vars svenska inte är ”mönstergill”.

491 Leopold, [I. L.-d.], rec. av *Anor och Ungdom*, s. 251 f.

492 Rec. av *Anor och Ungdom*, *Finland* 23/11 1891.

friherrinnans ”moderna åsikter” samt något ”modernt slangord eller på den tiden ovan konstruktion”.⁴⁹³ Han ansåg även att korrekturläsningen varit bristfällig.

Ahrenberg gick i svaromål med invändningen att slangord ”äro ord som för en tid dyka upp i det vulgära dagsspråket, för att inom kort åter sjunka i glömska, såsom stiltigt, snobbigt etc. Något sådant finnes icke i berättelsen. Detta är den oriktiga uppgiften.”⁴⁹⁴ Både Ahrenberg och hans recensent, den senare både i recensionen och i det svar som trycktes i samband med Ahrenbergs brev till *Hufvudstadsbladet*, diskuterar alltså stilens trovärdighet in på ordnivå. Efter att vidare ha diskuterat definitionen på slangord, enligt Berndtsons mening även ”ord och uttryck, karaktäristiska för en viss stilsträfvän inom litteraturen – här den moderna realismens jägtan efter egenartade uttryck och friluftsskildring”, kommer Berndtson i svaret till Ahrenberg in på franskan:

Jag kunde vidare nämna några fraser der man i stället för svenska skulle vänta sig franska termer till exempel ”djurens arter genom vård och val förbättras”, ”hyllning åt”, ”skiftade färg”. Här skulle de franska ”soin”, ”hommage”, ”couleur” erbjudit sig sjelfmant.⁴⁹⁵

Berndtsons kritik och den ordväxling den gav upphov till är intressant ur synvinkeln flerspråkighet och autenticitet. Språkblandning i pastischens tjänst var uppenbarligen så pass legitim att man kunde önska sig *mer* franska. Flerspråkighetens betydelse för stilen vilar på föreställningar om en svunnen tids språkbruk ”i verkligheten”. Det handlar om att motsvara *föreställningar*; det viktiga är inte att den är autentisk – förordet skrev ju också in att breven var ”redigerade” – utan att den skapar ett fungerande sken av autenticitet.⁴⁹⁶

”Anor” är märkvärdig som text på så vis att den både är en av de mest ”flerspråkiga” Ahrenbergtexterna och samtidigt den text som enligt Loman klarade sig mest oskadd ur språkkorrigeringen i samband med *Samlade berättelser*:

Det kan också påpekas att brevromanen ”Anor” fått passera förlagets korrektör praktiskt taget utan anmärkning. Det är här fråga om en pastisch i 1830-talets brevstil med gustavianska anor. Förmågan att bemästra denna krävande genre hade Ahrenberg själv förvärvat genom flitig läsning i äldre brev- och memoarlitteratur, och han fick även recensenternas lovord för den träffsäkra stilimita-

493 [Axel Berndtson] A. B., rec. av *Anor och Ungdom*, *Hufvudstadsbladet* 22/11 1891. Åbo Underrättelsers recensent var inne på samma tankegång och påpekade det osannolika i att friherrinnan skulle ha känt till moderna ärfthetsteorier ([osign.], ”Jullitteratur I.”, *Åbo Underrättelser* 25/11 1891).

494 Jac. Ahrenberg, ”Anor och Ungdom”, svar på recension, *Hufvudstadsbladet* 26/11 1891.

495 [Axel Berndtson], ”Recensentens svar”, *Hufvudstadsbladet* 26/11 1891.

496 Se Amy Houston angående franskan hos Conrad: ”Marlow ’retranslates’ as much or as little as he wishes: it is not the exact French wording that is important but *the effect of genuineness* that it creates, as indicated by the variety of phrases picked out for ’retranslation[.]’ (Houston, ”Implicit Translation in Joseph Conrad’s Malay Trilogy”, s. 115 f., min kursiv.).

tionen. Denna text har därför varit omöjlig att angripa utifrån de utgångspunkter som varit aktuella för förlagets korrektör.⁴⁹⁷

”Anors” öde jämfört med övriga Ahrenbergverk är intressant därför att det faktiskt är ett tecken på flerspråkighetens status. Det är utan tvivel av betydelse att ”Anor” till skillnad från folklivsskildringarna skildrar högreståndsmiljöer och att flerspråkigheten involverar bildningsspråket franska – franskan var inte heller ett av de språk vars inflytande Hugo Bergroth uttryckligen vände sig emot. Denna omständighet bidrog sannolikt till att ”Anor” inte tvättades på samma sätt som de andra verken. Andra bidragande faktorer var säkert det mestadels positiva mottagandet och inte att förglömma novelgens genretillhörighet – breven ska uttrycka karaktärernas röster, det vore sannolikt värre om berättaren som ofta identifieras med författaren ständigt växlade språk.

Till dessa faktorer vill jag också lägga flerspråkighetens omfång. Franskans närvaro är så stark, liksom dess integration i svenskan så djup – den markeras inte som främmande, översätts inte och omges så totalt av svenska – att det vore nästintill omöjligt att ta bort den. Detta skiljer ”Anor” från flera andra verk där Ahrenberg skildrar högreståndsmiljöer, som *Familjen på Haapakoski*. Franskans ymniga förekomst implicerar också författarens *medvetna* bruk av den – inslagen är för många för att missas för misstag. Medvetenhet är som bekant en viktig faktor när litterär flerspråkighet värderas, och i fallet ”Anor” lästes verket som en medvetet genomförd pastisch på språkbruket vid en viss tid hos en viss klass. Flerspråkigheten var ett medel med vilket författaren uppnådde både stilistisk och historisk trovärdighet.

”Anor” lovordades inte bara i den finländska pressen. Finska tidningar hade för vana att referera omdömen som finländska författares verk fick i den sverigesvenska pressen, och *Hufvudstadsbladet* och tidningen *Finland* spred följande omdömen, ur en recension i *Dagens Nyheter*, om ”Anor”:

Man har sällan sett säger rec. brefformen behandlad med sådant mästerskap, som i berättelsen ”Anor”. En eller rättare två gångna generationers andliga struktur ligger här blottad, sonderad, uppväckt från de döda; man glömmer sin egen tid, man glömmer att man bläddrar i en bok, som bär årtalet 1891, och tror sig fördjupad i en samling gulnade bref, ”som när de öppnades spred en fin doft af ambra, eau-de-luce och mysk”.⁴⁹⁸

Referatet ger vid handen att brevnovellens historiska trovärdighet godkändes även på andra sidan Bottenviken. Förekomsten av en dylik notis visar också på den vikt som åsikterna i det västra grannlandet gavs. Det är kanske för mycket att säga att de var en garant för kvalitet, men de hade onekligen en legitimerande faktor.

497 Loman, ”Om språkformen i Jac. Ahrenbergs *Samlade berättelser*”, s. 182.

498 ”Jac. Ahrenbergs ’Anor och Ungdom’ anmäles synnerligen fördelaktigt i *Dagens Nyheter*”, *Finland* 14/12 1891; samma referat återfinns med ingressen ”Anor och Ungdom af Jac. Ahrenberg får följande ample loford af en anmälare i *Dag.Nyh.*”, *Hufvudstadsbladet* 12/12 1891.

I fråga om Ahrenbergs verk är kontrasten mellan de svenska omdömena kring "Anor" och de som nästan exakt ett decennium senare gällde *Royalister och patrioter* slående:

Hvem som kan ha något nöje af att studera hr Jac. Ahrenbergs nya voluminösa historiska roman "Royalister och patrioter" förefaller svårt att säga. Det förefaller öfver hufvud svårt att förstå, hur människor kunna finna det roligt att skriva böcker, som äro så tråkiga. "Royalister och patrioter", det är den efter åldrigt och välkändt snitt tillskurna historiska romanen, som åter är ute och går för att med sina bravader och sina godtköpseffekter om möjligt knipa åt sig de applåder, som i så rikt mått bruka tillfalla genrens smarta utöfvare. Den här gången torde det emellertid knappast lyckas [...].

Språket är afskyvärdt i sitt slarf och i sin blandning af pastichestil och tidsjargon.⁴⁹⁹

"Anor" och *Royalister och patrioter* är två historiska skildringar med karaktärer som influerats av samma tidevarv, och de kännetecknas båda av en riklig förekomst av franska. Men det som dög 1891 ansågs verkligen inte räcka till 1901. Inte bara dagspressens kritik utan även forskningen har värderat romanen lägre än brevnovellen, och här är stilen, flerspråkigheten inbegripen, viktig: "Stilistiskt sett är 'Royalister och patrioter' en pastisch. I denna berättelse har Jac. Ahrenberg ännu en gång, som tidigare i "Anor", sökt efterapa 1700-talets säregna stil. Men stilimitationen, som lyckades i den lilla brevromanen, har här ställvis urartat till en karikatyr", menar Erik Ekelund.⁵⁰⁰ Är det som skiljer verken åt faktiskt en skillnad i litterär kvalitet, eller handlar det också om annat?

Undertiteln till *Royalister och patrioter*, "En sommarsaga från 1788", signalerar tydligt vad det är frågan om: fiktion och idyll. Skillnaden är alltså stor från "Anor", där förordet skulle simulera autenticitet. Det slutar också bättre för hjälten i romanen, Gustave François Glansenstjerna, än det gjorde för Carl Alexander i brevnovellen, trots att den förre i sin ungdomliga oskyldighet dras in i Walhallaförbundet och nära på i Anjalaförbundet. Men det kanske redan namnet utvisar – det är en kombination av konungens, Gustav III, och en markör för det galliska arvet, François, då hans mor är fransyska. Den svensk-galliska blandningen orsakar för övrigt inga som helst nationalitetsproblem för den unge hjälten. Trots att romanen heter *Royalister och patrioter* och vår hjälte visserligen förkunnar att "de äro två enögda, som beskylla hvarandra för blindhet", så råder aldrig något riktigt tvivel om vilka som kommer avgå segrande ur striden.⁵⁰¹ Lojaliteten slår upprorsandan.

Romanen är full av franska. Den absoluta merparten av franskan förekommer i

499 "En mordande kritik", *Wiborgs Nyheter* 20/12 1901. Samma passager publicerades även i *Björneborgs Tidning* 21/12 1901.

500 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 316.

501 *Royalister och patrioter*, s. 260.

dialogen och i karaktärernas brev till varandra – det finns alltså en tydlig gräns mellan det språk som tillskrivs karaktärerna, och berättarens. När franska förekommer hos berättaren så utgörs den ofta av namn på klädesplagg eller fasta uttryck, t.ex. ”en hufartad hatt med stora brätten, kallad ’basez-moi!’”, ”robe ronde, en långrockliknande klädning med ett oändligt långsträckt rygglif” och ”en militärstad par préférence”.⁵⁰²

I dialogen är franskan desto ymnigare representerad, men på ett sådant sätt att romanen knappast blir svårförståelig för någon. Den är full av små utrop och ordvändningar, t.ex. olika varianter av ”mon ami”, ”cher père”, ”mon chère amie”, som förekommer ett stort antal gånger.⁵⁰³ De karaktärer vars repliker och brev innehåller mest franska är till viss del Gustave François, men främst modern Antoinette Cordelie, och Gustave François käresta Gabrielle Ulfsparre som tjänar vid Gustav III:s hov efter att ha tillbringat flera år i Frankrike. Språkblandningen i deras repliker och brev liknar adelsdamernas i ”Anor”:

Kriget lär nu icke blifva af, dess bättre, höres det. Om det, o grand ciel, skulle manas fram af våra fienders insolance och omåttliga orgeuil, då kommer jag öfver till Finland för att hämta chère père hit. Han skulle få se och använda prinsessans charmanta lilla Eden. Jag har intet bref haft från chère ami på länge. Nu väntar jag det alla dar. Farväl, ty nu går Esplandian öfver till Finland med den ryska couriren en mr Parfenek, som haft förbindelse med le traiteur [sic] Sprengtporten. Farväl, allra kärestan min.

Soyez fidèle.⁵⁰⁴

Flerspråkigheten är alltså aktiv i särskiljandet av karaktärernas röster; allas repliker innehåller inte franska på samma sätt, även om de flesta vid något tillfälle slänger sig med något franskt ord, t.o.m. de antiroyalistiska Anjalamännen – t.ex. kan Jan Anders Jägerhorn, som enligt uppgift ”är uppfostrad i en kadettcorps i Berlin och som illa uttalar franska”, tala om ”huru landet dans ce soleil d’été är skönt”.⁵⁰⁵ Här finns även en tysk ”coiffeur” och värdshusvärd vars svenska markerar som bruten.⁵⁰⁶ Som exemplen ovan visar är skriv- eller tryckfelen flera och kanske särskilt vanliga gällande accenter och adjektivböjning.

Min genomgång av *Royalister och patrioter* visar att flerspråkigheten i hög grad är begränsad till dialog och brev samt till indirekt anföring, och att olika karaktärens repliker innehåller olika mycket franska. Tidigare bedömare har dock varit av en annan åsikt. Erik Ekelund anser att ”det blir litet för mycket i längden när alla personer i boken uttrycker sig med samma starkt franskt påverkade språk, utan att författaren

502 Ibid., s. [73], 131, 77.

503 T.ex. på sidorna 17, 34, 133, 163, 164, 212, 230.

504 Ibid., s. 126 f.

505 Ibid., s. 38, 58.

506 Se ”Orent tal – ortografisk parodi” i kapitel. 1.

bemödar sig att ge en karakteristik av dem genom en nyansering av tonfallen” – ett omdöme som onekligen ter sig orättvist.⁵⁰⁷

Gemensamt för kritikerna är också en önskan om mindre franska. Ekelund anser:

En bråkdel av de franska glosorna skulle ha räckt till för att ge tidsdoften, fånga det starka franska inslaget i den gustavianska tidens kultur. Stilblommorna har här så flitigt utnyttjats att de förlorat all doft och friskhet. Det rent dekorativa elementet i skildringen har som ett ogräs fått breda ut sig på själva innehållets bekostnad så att stilen urartat till maner.⁵⁰⁸

Även *Hufvudstadsbladets* relativt välvilliga kritiker, som ändå anser dialogen vara ”skickligt gjord”, tycker att ”de ymnigt inströdda franska satserna hade kunnat minskats [sic] på bredden eller ock att litet mera attiskt salt kryddadt den främmande kosten”.⁵⁰⁹ I *Finsk Tidskrift* var Bernhard Estlander inte lika vänlig. Estlanders bild av romanens flerspråkighet skiljer sig även från den som min undersökning har gett:

I otillbörligt öfverflöd har förf. instrött franska ord och talesätt, ja hela mening- ar; fjärde delen hade varit nog för att karakterisera den gustavianska bildning- ens förfranskning. Ej blott de uppträdande tala franska, utan detta främmande språk införes äfven i texten, och naturligtvis, med det vårdslösa korrekturet, grasserar tryckfelsdjäfvulen värst bland de främmande glosorna, så att t.ex. Sprengporten får heta *le traiteur* (traktören) istället för *le traitre* (förrädaren)!⁵¹⁰

Här visas tydligt var toleranströskeln för flerspråkighet går: det är acceptabelt att karaktärerna i den historiska trovärdighetens namn ”talar” franska – men inte att berättaren (och han gör det ändå i liten utsträckning) gör det.

Som Estlander nämner finns i *Royalister och patrioter* en hel del skriv- och tryckfel, bl.a. det snöpliga *traiteur/traître*.⁵¹¹ Även om just det felet eventuellt är författarens, är det vad gäller korrekturfel mycket svårt att säga vilka som är författarens, och vilka som uppkommit i tryckprocessen. I citatet ovan ser vi även felaktiga accenter och ett e som blivit a i ”insolance”. Sannolikt ger *Royalister och patrioter* prov på fel av båda slag. Det enda som säkert kan sägas är att de inte var avsiktliga, d.v.s. att de knappast har som uppgift att gestalta karaktärer med bristfälliga franskkunskaper eller något liknande.

507 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 317.

508 Ibid.

509 Recensenten fortsätter: ”Herr Ahrenbergs skicklighet i att konversera à la gustavian är ändå så stor, att han icke i sin svenska bok behöft inmånga så mycket af det utländska tungomålet” (G. P. B., rec. av *Royalister och patrioter*, *Hufvudstadsbladet* 4/12 1901).

510 B[ernhard]. Estlander, rec. av *Royalister och patrioter*, *Finsk Tidskrift* Förra halfåret 1902: 2, s. 330. Estlander fortsätter: ”Dessa brister äro så mycket förargligare, som förf. med ordentligt korrektur och någon sofring af sitt arbete lätt kunnat göra sin ovanliga berättartalang större rättvisa och bereda den publik, han genom densamma fångslar, en mera odelad njutning” (s. 330 f.).

511 Se även Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 317.

Värt att notera är ändå att Ahrenberg fick stå till svars för felen i *Royalister och patrioter* i mycket större utsträckning än för dem i "Anor". Även i "Anor" förekommer många slarv- och tryckfel, men det verkar inte ha inverkat i någon högre grad på kritikernas uppskattning av verket. En blick på versionen av *Royalister och patrioter* i *Samlade berättelser* (1922) visar att korrektören visserligen rättat accenter ("chèr ami" är nu "cher ami") men att Sprengtporten fortfarande sysslar med restaurangverksamhet, inte förräderi.⁵¹² Franskan finns kvar, och Burmeisters tyska och tyska brytning likaså.⁵¹³

Undantagen bland kritikerna är dels Loman, som anser att Ahrenberg i *Royalister och patrioter* "gör ett rikligt och initierat bruk av franska ord från 1700-talets högre-ståndskultur", dels John Landquist, som i *Modern svensk litteratur i Finland* menar att romanen är "[m]era fyllig" än "Anor", vars hjälte man ser "för fragmentariskt och på för stort avstånd för att hans historia skulle väcka fullt deltagande".⁵¹⁴ Landquist nämner karaktäristiken av Jägerhorn samt skildringen av Gustave François utveckling i positiva ordalag, men tillstår också att "intrigen blir alltmer ordinärt romanaktig".⁵¹⁵

Denna "romanaktighet" som Landquist omnämner är en nyckel till *Royalister och patrioters* öde. Erik Ekelund har träffande beskrivit "[s]tilens nyckfulla brytning mellan romantik och realism" hos Ahrenberg: "Ännu som realistisk diktare nöjde sig Ahrenberg inte med verkligheten; han gav den en ram av sagor och sägner, han fyllde enskilda episoder med romantisk lyrik."⁵¹⁶ Dessa romantiska drag är tydliga i den "sommarsaga" som *Royalister och patrioter* är, med en ädel hjälte, stundtals patetisk diktation och ett lyckligt slut. Vid det här laget hade tiden sprungit ifrån Ahrenberg – det moderna genombrottet låg trots allt redan något decennium tillbaka i tiden. Den nedgörande recensionen i *Svenska Dagbladet* skriver ut vad det handlar om: "den efter åldrigt och välkänt snitt tillskurna historiska romanen, som åter är ute och går för att med sina bravader och sina godtköps effekter om möjligt knipa åt sig [...] applåder".

Huruvida flerspråkigheten spelade någon avgörande roll i fallet *Royalister och patrioter* finner jag fortfarande vara oklart. Eventuellt var klimatet nu på väg att hårdna. Den franskpåverkade stilen, som i fallet "Anor" var ett centralt element för verkets historiska trovärdighet, uppfattades i *Royalister och patrioter* som daterad jargong. Värderingen av litterär flerspråkighet har inte bara att göra med språknormer överlag utan också med litterära normer och genrens popularitet.

Den stora diskrepansen mellan de omdömen som "Anor" och *Royalister och patrioter* fick, är trots allt något märklig. Gestaltningen av Gustave François ökande insikt och mognad står inte efter Ahrenbergs övriga romaner, och tidsskildringen från Helsingfors är färgrik. Det stämmer visserligen att skildringen ibland är anakronistisk

512 *Samlade berättelser* IX–X. *Royalister och patrioter*, *Kronofogdens pengar* (1922), s. 118.

513 *Ibid.*, s. 161 f. Se även kapitel 1, avsnittet "Orent tal – ortografisk parodi".

514 Loman, "Kunde Jac. Ahrenberg skriva korrekt svenska?", s. 54; Landquist, *Modern svensk litteratur i Finland*, s. 62.

515 *Ibid.*, s. 63.

516 Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 368, 367.

– när Finlands plats mellan Sverige och Ryssland diskuteras kunde det egentligen lika gärna handla om sekelskiftet 1900 som om 1788. Men det är alldeles uppenbart också Ahrenbergs avsikt. En historisk roman är också en kommentar över sin egen tid, och en diskussion av samtida frågor i den historiska romanens form hade Ahrenberg försökt sig på redan ett par år tidigare i *Med styrkans rätt* – han var dock inte heller då särskilt framgångsrik.

Tydligt var i alla fall att gustavianen Ahrenberg inte stod högt i kurs 1901. Med *Royalister och patrioter* tystnade Ahrenberg som skönlitterär författare, och romanens slutord är på franska. Det ter sig på sätt och vis passande. När Ahrenberg beskrev sin språkliga osäkerhet nämnde han som bekant ”Anor” som ett undantag – i franskan påstod han känna sig hemma.⁵¹⁷ Kanske detsamma även gällde *Royalister och patrioter*.

517 Se ”Ahrenbergs modersmål”.

AVSLUTNING: SAMLANDE OCH SPLITTRANDE KRAFTER

I avslutningen till *Jac. Ahrenberg och östra Finland* spekulerar Erik Ekelund kring det Ahrenbergska författarskapets öde. Än en gång är Ahrenbergs viborgska uppväxt en förklaringsgrund:

Jac. Ahrenberg växte upp i det gamla Viborg, som var utsatt för inflytanden från fyra olika nationalitetsgrupper: finnar, svenskar, tyskar och ryssar. [...]

Påverkad av denna nationellt splittrade miljö utvecklade sig Ahrenberg till en aristokratisk individualist, till en kosmopolit, redan från början främmande för "folket" i Finlands svenska kustbygder och småningom alltmera fjärrad också från den finska allmogen i Karelen. Hans litterära isolering blev allt större i den mån både den svenska och den finska diktningen i Finland blev mera provinsiell och sökte sig ned till den egna nationalitetens urkällor [...].⁵¹⁸

Å ena sidan är det återigen det nationellt – för att inte tala om språkligt – brokiga Viborg som bär skuld till Ahrenbergs "litterära isolering". Å andra sidan är det en nationalisering av Finlands både finska och svenska diktning som lämnar det Ahrenbergska författarskapet vid sidan av den litterära strömfåran.

Sant är att ett författarskap som Ahrenbergs passade illa in i den "finlandssvenska litteratur" som skulle passa det självständiga Finland, både till motivsfär, genre och språk. Samtidigt fanns det ju även senare författare på svenska i Finland som sysselsatte sig med det finskspråkiga Finland, som på ett helt annat sätt struntade i språknormer och vägrade vara redskap för en svensk samlingsrörelse – som Elmer Diktonius.

Putsningen av språket i *Samlade berättelser*, som kan betecknas som ett krampaktigt försök att pressa in Ahrenbergs prosa i en samtida språknorm, har onekligen en del i det oblida öde författarskapet har gått till mötes. Med tanke på detta är det smått rörande att Jac. Ahrenberg själv, vid flera tillfällen, bad om hjälp med språket och öppet tog ställning för att finländska författares svenska skulle få granskas från sverigesvenskt håll: "Att i detta fall öfverlämna läsningen helt åt författaren är icke alltid möjligt, det kan hända att han till följd af temperament, utbildning, bristande tid och vana als icke är vuxen denna sak. Den hör icke den allmänna medborgerliga bildningen till, den fordrar helt sin man."⁵¹⁹ Samtidigt fanns det hos Ahrenberg en tro att textens litterära kvalitet skulle kunna triumfera över eventuella språkliga "provinsialismer":

Skrifver den finska författaren känsligt och verkligt inspirerad och genomvärdad af geniets eld, så säljas hans böcker – oberoende af hans finska börd – nästan bättre än de svenska författarenas, ty där finnes hos de finska författarna en

⁵¹⁸ Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*, s. 363 f.

⁵¹⁹ "Något om svenska och svensk-finska poeter, författare, förläggare och bokhandlare".

underström som går med egna vågor – enkelheten och känsligheten – en ström som berör det svenska sinnet på ett alldeles särskildt vinnande sätt.⁵²⁰

Men när kåseriet där dessa rader ingår skrevs, hade Ahrenberg redan tystnat som skönlitterär författare – även om det vid den tiden varken stod klart för honom själv eller för omvärlden. Tydligt är åtminstone att författarskapet inte har överlevt, oavsett om vi fokuserar på läsare idag eller på Ahrenbergs kanonisering i Finlands svenska litteraturhistoria – något jag i denna avhandling har försökt rätta till.

I min studie av flerspråkighet i Jac. Ahrenbergs prosa ser jag flerspråkigheten sätta sin prägel på hela författarskapet. Med undantag för ”Anor” och *Royalister och patrioter* är den inte så ymnig att den tvingar sig in i varje läsares medvetande, men den finns där, i nästan varje verk.⁵²¹ Små inskott av franska, finska, tyska, italienska, ryska. Onekligen är de en samlande kraft i författarskapet, en del av det som bygger upp författarskapets världsbild. De är ett led i den litterära konstruktionen av ”östra Finland” och ”Viborg”. De etablerar författaren som guide och expert. De är ett led i skildringen av Ryssland och den problematik Ahrenberg gång på gång utforskar gällande ”våra landsmän” och deras lojaliteter. De bidrar till karaktärsgestaltning, miljö- och tids- skildring.

Med Gilles Deleuze kan man säga att den språkliga mångfalden hos Ahrenberg reterritorialiseras i verklighetsefterbildningens namn. Den hör samman med begrepp som ”äka”, ” trovärdig”, ”etnografisk”, ”folklivsskildring”. Flerspråkigheten reterritorialiseras in i enspråkighetsnormativa diskurser kring ”modersmål”, ”nationalitet” eller ”ras”. Min undersökning är också strukturerad kring dessa för nationalismen så centrala kategorier.

Men det jag har velat visa är att Ahrenberg tampas med alla dessa koncept i författarskapet – från det välvilliga gycklandet kring Viborgs flerspråkighet i skildringarna från östra Finland, via den olycklige polyglotten Fritz i ”Utan modersmål” och de självklart polyglotta gustavianerna i ”Anor” och *Royalister och patrioter*, till landsmännen och de nationellt splittrade männen i *Människor som jag känt*. Tankegodset kring ras, modersmål och nationalitet går långt ifrån alltid ihop med texternas flerspråkiga praxis. Flerspråkigheten är tveklöst även en splittrande, centrifugal kraft. Reterritorialiseringen av den språkliga brokigheten är inte total. Så mycket passar inte in. Det är passande att Hugo Bergroth i sin genomgång av huruvida de finländska författarna anslutit sig till Freudenthals språklära antecknar Ahrenberg som (bl.), d.v.s. blandad, en sådan ”som äj fullt anslutit sig”.⁵²²

Ahrenberg är också ett exempel på ett författarskap där språket – och författaren själv – utsätts för reterritorialisering av läsningar. I en recension av *Jac. Ahrenberg och*

520 Ibid.

521 Undantaget är närmast Stockholmsskildringen ”Ungdom” (1891), något som i sig är värt en undersökning.

522 Hugo Bergroth, ”I vilken utsträckning har nystavningen vunnit teräng i Finnland inom litteraturen ock prässen sedan 1869?” (1892), s. 58.

östra Finland påstår Hjalmar Lenning: ”I själva verket saknade Ahrenberg utvecklad språkkänsla. Han hade vuxit upp i Viborgs språkförbistring och kunde till husbehov betjäna sig av flere språk utan att dock fullt behärska något, svenskan i vårdad och konstnärlig utformning icke undantagen”.⁵²³ Ahrenberg görs här till en ”Fritz”, något även Eino Leino gör sig skyldig till i en minnesteckning över Ahrenberg: ”Luonteenomaista Ahrenbergin kansainvälisyydelle oli, ettei hän koskaan oppinut oikeastaan mitään kieltä. [...] Näin puuttuu häneltä todellakin se pohja kaikelle syvemmälle kaunokirjalliselle tuotannolle [...] kieli ja kansallisuus.”⁵²⁴ Uttalanden som dessa motsvarar mycket väl karaktären Fritz; det bär även en stark likhet med Ahrenbergs omdöme om kosmopoliter som konstnären Wladimir Swertschkoff i *Människor som jag känt*.⁵²⁵ Det är dock märkligt att de ska tillskrivas författaren själv. Grunden för dem tycks vara författarens intresse för nationellt splittrade människoöden, inte omständigheter i hans eget liv.

Ahrenberg, denne frankofil med en förkärlek för gustavianska aristokrater, skrivs om utifrån sin uppväxtort till en nationellt splittrad polyglott med inkorrekt svenska. Han görs till en av de karaktärer han skildrar. Visst är hans språkligt variationsrika prosa full med språkfel, det är sant. Ahrenberg spelar även med språk han inte behärskar särskilt väl. En klassificering av Ahrenberg à la polyglotten Fritz är ett sätt att lägga flerspråkigheten i hans verk tillräta. Den blir ett uttryck för ursprung, och för enspråkighet. Men det är, som min studie visar, djupt orättvist gentemot ett författarskap där flerspråkigheten är så variationsrik och med så varierad innebörd och verkan som Ahrenbergs.

523 Hj[almar]. L[enning]., ”Jac. Ahrenberg i närbild”, rec. av Erik Ekelund, *Jac. Ahrenberg och Östra Finland*, *Hbl* 23/12 1943. Trots att citatet kommer ur en recension är slutsatserna inte Ekelunds utan Lennings egna.

524 Eino Leino, ”Suomen ruotsalaisia runoilioita II. Jac. Ahrenberg”, *Helsingin Sanomat* 3/8 1915. [Utmärkande för Ahrenbergs kosmopolitism var att han egentligen aldrig lärde sig något språk ordentligt. [...] På så vis saknade han faktiskt grunden för all djupare skönlitterär produktion [...] språket och nationaliteten.] Se även ”Ahrenbergs modersmål” för omdömen om hur Ahrenberg på grund av sin uppväxt i Viborg inte kunde korrekt svenska.

525 Se ”En fråga om ras”.

DEL III

Elmer Diktonius: FLERSPRÅKIGHET MELLAN FOSTERLAND OCH KROPP

Hela det där käbblet är för mig, som fysiskt och psykiskt måste räkna mig både till svenskarna och finnarna, Olust med stor bokstav. VÅR SPRÅKFRÅGA ÄR EN RÖKRIDÅ FÖR VÅRA SOCIALA MISSFÖRHÅLLANDEN.

Elmer Diktonius i brev till Henry Peter Matthis, 1935¹

Jaså att en översättning till finskan kräver ingen omdiktning? Försök det, kära det har jag själv gjort och funnit det omöjligt. Därför att mitt språk, när det är bäst, är mitt språk och varken Anttikainens eller Petterssons. / Jag vill uttrycka mig, eller måste, och [det] tycks ske bäst inom det svenska språkets gränser – och över dem.

Elmer Diktonius i brev till Atos Wirtanen, 1936²

Hos Elmer Diktonius (1896–1961) träder såväl en annan estetik som ett annat slags flerspråkighet fram än hos Jac. Ahrenberg. Diktonius debuterade 1921 med dikt- och aforismsamlingen *Min dikt* och som prosaist 1925 med *Onnela. Finsk idyll*. Edith

1 Elmer Diktonius–Henry Peter Matthis 5/7 1935, KB. Brevet ingår även i Diktonius, *Brev*, s. 248 f.

2 Diktonius–Atos Wirtanen 17/9 1936, *Brev*, s. 277.

Södergran och Hagar Olsson hade redan introducerat modernismen på finländsk mark 1916, och den finlandssvenska språknormen hade med kraft slagits fast av Hugo Bergroth ett år senare. Samma år utropade republiken Finland sin självständighet. Diktonius författarskap har sålunda radikalt annorlunda språkliga, litterära och politiska förutsättningar än Ahrenbergs. Liksom hos Ahrenberg är dock flerspråkigheten en genomgripande aspekt av författarskapet.

Undersökningen begränsar sig till Diktonius svenskspråkiga prosa, från *Onnela* till *Höstlig bastu* (1943) och fragmenten i den av Jörn Donner utgivna *Ringar i stubben* (1954). I Diktonius lyrik kan enstaka främmande ord bidra till att levandegöra kosmopolitiska eller främmande miljöer. I vissa fall kan flerspråkighet ge uttryck för en känsla av främlingskap hos diktjaget, särskilt i dikter skrivna utifrån Diktonius erfarenheter i Frankrike och Storbritannien under 1920-talet.³ Språkblandning förekommer dock i mycket högre grad i Diktonius prosa än i hans lyrik. Här är det vanligaste språket otvetydigt finska, men även ryska, engelska, tyska och latin finns med.

Kännetecknande för Diktonius är att flerspråkigheten inte enbart inbegriper hela ord eller sats; spår av andra språk lyser igenom i hybrida ord, atypiska uttryck, ovanliga konstruktioner eller ”översatta” metaforer.⁴ Finlandismer, i den utsträckning de är fennicismers och russicismers, är också relevanta. Ett författarskap som Diktonius gör tydligt att en definition av litterär flerspråkighet som endast omfattar inväxlade ord är otillräcklig; den fångar bara upp en del av inflytandet från andra språk på Diktonius svenska. Utöver ord från andra språk än svenska är hans texter fulla av ”ekon” av andra språk.⁵

Liksom för avhandlingen i stort ligger fokus i undersökningen av Diktonius på flerspråkigheten i hans texter och deras estetiska och politiska effekter. Jag frågar: Vilka effekter har inslagen och spåren av andra språk i Diktonius texter? Hur relaterar sig flerspråkigheten till författarskapets övergripande estetik? Hur kan man läsa Diktonius språk mot bakgrund av mellankrigstidens språkstridigheter och språkkrav på den finlandssvenska litteraturen? En viktig utgångspunkt för min undersökning är att Diktonius litterära flerspråkighet kan peka på den täta förbindelsen mellan estetiskt och politiskt i hans verk.

På ett sätt som förefaller vara typiskt för flerspråkiga författare har Diktonius texter på olika vis kopplats till hans personliga tvåspråkighet. I ett första kapitel diskuterar jag den tidigare forskningens hypoteser om kopplingen mellan texternas språk och Diktonius språktillhörighet, vilket hjälper mig att formulera ett nytt perspektiv på

3 I dikten ”Världsundret Anno Domini 1921” är neologismen ”Världsunder” som Clas Zilliacus påpekar ”but one of many un-Swedish coinages, constructions, and hues in this poem. What they add up to is a kind of linguistic cosmopolitanism” (Zilliacus, ”The Roaring Twenties of Elmer Diktonius”, s. 18).

4 Se *Litterär flerspråkighet – termer och definitioner*, del I.

5 Se Wirth-Nesher, *Call It English*, s. 6 om ”the echoes of another language and culture detected in so-called monolingual prose”.

denna fråga där det litterära språkbruket står i centrum. Här är Diktonius egna tankar om sina band till olika språk också av intresse.

Därefter undersöker jag Diktonius litterära flerspråkighet som en del av hans framskrivande av *Finland*, med både de- och reterritorialiserande effekter som följd. Diktonius prosa är oftast sysselsatt med livet i Finland, ett liv som för det mesta försigår på finska, och finskan är som nämnt det mest framträdande ”främmande” språket i hans prosa. Därmed är det inte sagt att flerspråkigheten endast bör läsas mimetiskt; tvärtom vill jag i detta avsnitt visa hur den även skapar flyktlinjer bort från representation. I det tredje, avslutande kapitlet är det *orden* som står i centrum. Deras svåröversättlighet, förunderlighet och sinnlighet är något som synliggörs av flerspråkigheten i Diktonius prosa.

1 DIKTONIUS ”TUNGOBAND”

Diktonius är och har varit den mest finska av alla finlandssvenska författare [...].

Jörn Donner, ”Efterskrift”, *Ringar i stubben*, 1954⁶

Det är skönt
att höra barn pladdra
på främmande tungomål,
men att de ändå halsar sina mödrar
med samma fjuniga armar.

Elmer Diktonius, *Ringar i stubben*, 1954⁷

I citatet ovan karaktäriserar Jörn Donner Elmer Diktonius som den mest finska av finlandssvenska författare. Hur kan detta uttalande förstås, och i vilken mån stämmer det? I varje fall har Diktonius ”finskhet” inte enbart med författarens bakgrund eller texternas språk att göra – som prosaist är han ju framför allt en skildrare av finskspråkiga miljöer, vilket diskuteras i följande kapitel – men såväl bakgrund som språk är i högsta grad relevanta.

Föreställningar om Diktonius tvåspråkighet har i forskningen legat till grund för olika förklaringsmodeller kring hans litterära språkbruk. I det följande diskuterar jag såväl Diktonius egna uttalanden om olika språk och deras litterära kvaliteter som diskussionen av Diktonius tvåspråkighet och dess inverkan på hans litterära skapande i tidigare forskning. Mitt syfte är inte att bestämma hur Diktonius tvåspråkighet påverkar hans litterära språk. Jag vill i stället utforska både forskningens och Diktonius egna föreställningar kring språktillhörigheten, samt hur dessa föreställningar har påverkat bedömningen av Diktonius prosaspråk – och omvänt, i vilken mån uppfattningar om hans språktillhörighet grundar sig på hans skönlitterära språkbruk.

Kapitelrubrikens ”tungoband”, inspirerat av Gustavo Pérez Firmats bok *Tongue Ties* (2003), är relevanta i flera betydelser: dels handlar det om Diktonius bindningar till olika tungomål, dels om hur dessa bindningar ger utslag i hans litterära skapande.⁸

Diktonius mellan svenskan och finskan

I *Den unge Diktonius* (1946) lyfter Olof Enckell fram Diktonius band till både finskt och svenskt: ”hans arvs massa har tydligen blivit bestämd av den för vår bildnings-

6 Donner, ”Efterskrift”, *Ringar i stubben*, s. 95.

7 Elmer Diktonius, *Ringar i stubben. Dikter och småprosa 1918–1953* (1954), s. 89. Vid hänvisningar till Elmer Diktonius verk i det följande anges enbart verktitel, inte författare.

8 För en utförligare diskussion om bindningar mellan litterär flerspråkighet och författarens språkliga bakgrund, se del I, avsnittet ”Författaren och modersmålet”.

historia viktiga blodsblandningen mellan svenskt och finskt i gränsmarkerna mellan Nyland och Tavastland”.⁹ Diktonius kom från ett svenskspråkigt hem, men hade också finskspråkiga släktingar som han tillbringade somrarna hos, gick i finskspråkig skola, gifte sig med finskspråkiga kvinnor, publicerade sig karriären igenom också på finska samt översatte till och från finska.¹⁰ Gustavo Pérez Firmat påpekar apropå den för-enklande tendensen hos begreppet *modersmål*: ”Mother tongues are forked or folded into father and sister tongues, spouse and lover tongues, friend and enemy tongues. Particularly among bilinguals, language kinship is not restricted to the maternal.”¹¹ För Diktonius var moderns (och faderns) språk svenska, men hustrurnas finska och vännersnas både och.

Flera forskare har tagit upp Diktonius tvåspråkighet och nivån på hans finska diktning. Malmio kallar Diktonius både ”genuint” och ”sant” tvåspråkig.¹² I recensionen ”Diktonius som finsk lyriker” i *Bonniers Litterära Magasin* 1956 talar Kai Laitinen om Diktonius ”tvåtungighet” och menar att Diktonius i sina tidiga finskspråkiga dikter ”använder [...] finskan som om den var hans modersmål”.¹³ En jämförelse mellan Diktonius finska och svenska dikter får Laitinen att utbrista: ”Överensstämmelserna är alldeles överraskande: på många ställen har han översatt så direkt att man skulle kunna använda de svenska och finska dikterna som parallelltexter för finska språkövningar! Alla ordvändningar och detaljer visar att Diktonius fullständigt behärskar finska och är förtrogen med språkets egenart.”¹⁴ Här presenterar Laitinen en bild av Diktonius som balanserat tvåspråkig, med förmåga att bruka finskan *som vore den* hans modersmål. Samtidigt avslöjar formuleringen att finskan trots allt inte anses vara Diktonius modersmål.

Clas Zilliacus drar slutsatser om Diktonius tvåspråkighet utifrån Diktonius *Brev* och *Kirjeitä ja katkelmia* (”Brev och brottstycken”), två samlingsvolymerna utgivna 1995: ”The two tomes together confirm that Diktonius was completely bilingual.”¹⁵ Diktonius tolkningar av den finske poeten Uno Kailas lovordas också av Zilliacus, som menar att det i dem märks att finska var ”ett språk som Diktonius kunde lika bra som svenska”.¹⁶

I en recension av de två volymerna Diktoniusbrev förnekar Sven Willner på intet sätt Diktonius tvåspråkighet eller finskspråkiga litterära influenser, men anser att de

9 Olof Enckell, *Den unge Diktonius* (1946), s. 14.

10 Se t.ex. Enckell, *Den unge Diktonius*, s. 18 ff. Diktonius skrev dikter och journalistiska texter på finska fram till debuten 1921; efter det skrev han journalistik på båda språken men publicerade lyrik och skönlitterär prosa i bokform på svenska. Han slutade dock inte helt att skriva finska dikter (ibid., s. 46). Som Malmio nämner (”Arma lasseliten med kluven tunga”, s. 115) var tvåspråkigheten utbredd i den urbana arbetarklass Diktonius föddes in i.

11 Pérez Firmat, *Tongue Ties*, s. 3.

12 Malmio, ”Min egen tunga, kynnpoikanen”, s. 326 f. Schoolfield kallar Diktonius ”wholly bilingual” (Schoolfield, *Elmer Diktonius*, s. 4).

13 Laitinen, ”Diktonius som finsk lyriker”, *Bonniers Litterära Magasin* 1956: 5, s. 383.

14 Ibid., s. 384.

15 Zilliacus, ”The Roaring Twenties of Elmer Diktonius”, s. 11.

16 Zilliacus, ”Poesi som polemik”, s. 132.

svenska breven är mer vildvuxna och personliga än de finska och att de visar att Diktonius ”stod betydligt närmare det svenska, i vidsträckt mening också den rikssvenska litteraturen och dess författare”.¹⁷ Enligt Raoul Palmgren visar Diktonius diktning på finska att hans grepp om dess uttrycksformer inte var lika gott som om svenskans.¹⁸ I en minnesruna över Diktonius menar Jörn Donner att Diktonius i en ofullbordad finsk prosabok ”experimenterade våldsamt med det finska språket, i en frihet som hans svenska prosa aldrig nådde”.¹⁹

Att Diktonius trots allt valde svenskan som sitt skönlitterära språk har enligt Laitinen åtminstone inte att göra med bristande möjligheter att uttrycka sig på finska. Språkbytet från de tidiga diktförsökens finska till debutens svenska kopplar Laitinen i stället till att ”svenskan i varje fall var Diktonius’ modersmål och hemspråk”.²⁰

I efterordet till volymen *Kirjavia ja kirjaimia* (1956) talar Jörn Donner om toleransen för vänsterförfattare vid Diktonius debut och menar att Diktonius inte hade kunnat ge ut sina böcker på finska under tiden efter inbördeskriget.²¹ Erkki Sevänen nämner i sin omfattande studie av det finländska litterära fältet under mellankrigstiden också Diktonius som exempel.²² Modernismens genombrott på det finlandssvenska fältet förklarar Sevänen bl.a. med att minoritetspositionen medförde att oliktankare

17 Sven Willner, ”Brevskrivaren Diktonius”, *Nya Argus* 1996: 1, s. 27.

18 ”Runonteko käy Diktoniukselta myös suomeksi, joskin on ilmeistä, ettei hän hallitse sen ilmaisu-kieltä yhtä suvereenisesti kuin ruotsin” (Raoul Palmgren, *Kapinalliset kynät. Itsenäisyysajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus I. Kaksi puoluekirjallisuutta ja muotovallankumous (1918–1930)*, 1983, s. 204). Å andra sidan prisar Palmgren Diktonius finska dikt ”Köyhä äiti” (Raoul Palmgren, *Kapinalliset kynät. Itsenäisyysajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus II. Pulan, fasismen ja sodan varjossa (1930–1944)*, 1984, s. 28 f.). Jfr Warburton om att ”det knappt finns någon annan finlandssvensk författare [än Diktonius] som vore kapabel att tolka sin egen prosa till konstnärligt mogen eller ens språkligt felfri finska (*Femtio år finlandssvensk litteratur*, s. 238).

19 Jörn Donner, ”Minnen av Elmer Diktonius” *Dagens Nyheter* 30/9 1961. I ett annat sammanhang finner Donner språkbruket i vissa av Diktonius finska dikter mer traditionellt och sjungande (”perinteellisempää, laulavampaa”, Jörn Donner, ”Diktonius – suomalainen runoilija”, 1956, s. 115).

20 Laitinen, ”Diktonius som finsk lyriker”, s. 383.

21 ”Toisaalta on muistettava se kokonaisvaikutus, joka uhoi Diktoniuksen ensimmäisistä julkaistuista aforismeista, runoista ja artikkeleista: hän oli vallankumouksellinen. Elettii kansalaissodan jälkeistä aikaa. Puhumattakaan siitä häikäisevän uudesta muodosta, johon Diktoniuksen sanoma oli puettu, oli itsestään selvää ettei hän olisi voinut saada teoksia julki suomenkielellä.” (Donner, ”Diktonius – suomalainen runoilija”, s. 111.) [Å andra sidan måste man komma ihåg det helhetsintryck som Diktonius första publicerade aforismer, dikter och artiklar utstrålade: han var revolutionär. Man levde i tiden efter medborgarkriget. För att inte tala om den bländande nya form som Diktonius klädde sin utsaga i, var det uppenbart att han inte skulle ha kunnat få sina verk publicerade på finska.]

22 ”Mikäli Diktonius olisi valinnut ilmaisuvälineekseen suomen kielen, voi vain arvailla, olisivat suomenkieliset porvarilliset kustantajat julkaisseet hänen *Taggiga lägor*-kokoelmansa tapaista teosta” (Erkki Sevänen, *Vapauden rajat, Kirjallisuuden tuotannon ja välityksen yhteiskunnallinen sääntely Suomessa vuosina 1918–1939*, 1994, s. 215). [Hade Diktonius valt finska språket till sitt uttrycksmedel kan vi bara gissa om de finskspråkiga borgerliga förläggarna hade publicerat verk i stil med hans samling *Taggiga lägor*.] Se även Johan Wrede om ett strängare förlagsklimat på finskspråkigt håll i ”The birth of Finland-Swedish modernism. A study in the social dynamics of ideas” (1976), s. 85.

ur de egna leden hellre integrerades än eliminerades, vilket medförde en större pluralism.²³

Olof Enckell kommer med en praktisk förklaring till Diktonius tidiga finska journalistik: de första journalistiska försöken skedde på skolspråket. ”Men som diktare kände han sig bunden vid modersmålet ända från begynnelsen” menar Enckell som dock betonar hur ”bevarade brottstycken [på finska] vittnar om hur säkert öra han hade också för det andra inhemska språkets artistiska möjligheter”.²⁴

Åtminstone hos vissa av dessa bedömare finns det en medvetenhet om att ”genuin” tvåspråkighet inte innebär att båda språken används eller uppfattas likadant. Kristina Malmio kan t.ex. beskriva Diktonius finska som ”krystad” utan att detta på något vis motsäger bilden av honom som fullt tvåspråkig.²⁵ Malmio menar: ”För Diktonius hade de två språken olika identiteter och skilda uppgifter.”²⁶ I vilken mån det är så, vad kriterierna för det är, och i vilken mån det slår igenom i författarens produktion, är intressanta frågor.

En aspekt av Diktonius språkval kan måhända ha varit att han ville bli *modernistisk* diktare. Edith Södergran hade 1916 visat att det var möjligt att skriva modernistisk dikt på (en säregen och av tyska påverkad) svenska; här fanns både en litterär förebild och ett sammanhang att ingå i. Men för Diktonius själv tycks språkvalet ha mindre med sociologiska och mer med sinnliga egenskaper att göra.

Sambandet mellan språkval och modernism är någonting som han året efter debuten berör i den finska artikeln ”Muulla ja meillä” (ung. ”Hos andra och hos oss”) i *Ultra*. Artikeln pläderar för skrivande av modernistisk litteratur på finska, men Diktonius måste också erkänna att finskans långa ord – som sägs bero på språkets ungdom! – och naturliga mjukhet gör det svårt att skapa de ”aforistiska knytnävsslag” som behövs.²⁷ I ett brev till Erik Asklund från 1930 tar Diktonius också upp svårigheterna

23 Därtill fanns det oberoende förlaget Daimon där Diktonius andra bok, *Hårda sånger* (1922), kom ut. Dessutom behövde det relativt nya Holger Schildts Förlag (grundat 1913) – Diktonius förlag från och med *Taggiga lågor* (1924) – författare (Sevänen, *Vapauden rajat*, s. 209). Diktonius debut med *Min dikt* (1921) skedde dock i Sverige.

24 Enckell, *Den unge Diktonius*, s. 46.

25 I en studie av Diktonius essä ”Umajärven kumpareilta” (”Arma lasseliten med kluven tunga”, s. 120) beskriver Malmio essäns finska som ”snarare [...] manierad än innovativ, den är grotesk, vriden, konstig. Barock är kanske det rätta ordet. [...] Medan Diktonius ofta rebelliska behandling av svenskan känns levande och vital, verkar hans finska i essän på sina ställen krystad och klumpig.”

26 Malmio, ”Min egen tunga, kyynpoikanen”, s. 329.

27 ”Myönnettäköön että suomenkielen luontainen pehmeys ja sen nuoruudesta johtuva yksityisten sanojen pituus tuottaa runoilijalle haittaa tänä aikana, jolloin sanontatavan ytimenä ovat aforistiset nyркиniskut, eikä mitkään kautta rantojen soutamiset” (Diktonius, ”Muulla ja meillä”, s. 25). [”Vi får lov att medge [...] att den för finskan utmärkande mjukheten och de enskilda ordens av språkets ungdom beroende längd bereder diktaren olägenheter i denna tid, vars märgfulla uttryck är den aforistiskt hårda, slagkraftiga träffsäkerheten och inte något slags paddlande kring stränderna”, Olof Enckells översättning i *Den unge Diktonius*, s. 191.] T.ex. Atos Wirtanen (”En ny finsk diktare?”, 1936, s. 94) och Bill Romefors (*Expressionisten Elmer Diktonius*, s. 194 i not) har varit inne på detta spår. – Ett år senare hittar Diktonius en finsk diktare som ”bevisar med sin dikt att det svävande-sköna finska språket nog kan användas till expressionismens skarpa och koncisa och fordrande göromål,

med att använda finska för modernism: ”Det vad ordbyggnaden [sic] litet vidlyftiga finska språket har kanske också hindrat finnarna att nå den rätta koncentrationen i sin modernism, som dessutom g[är]na tyr till allehanda exotiska agremanger vad motivbildningen beträffar. Abrakadabrabrakadabradabrakabra!”²⁸ Beskrivningen av finskans brist på koncentration avslutas här med en explosion av konsonanter.²⁹

Formuleringarna ovan är två av många beskrivningar som Diktonius ger av sin syn på, och relation till, olika språk. Med Pérez Firmats terminologi kan man tala om Diktonius ”tongue ties”, hans band till olika språk som influerar skrivandet och har mindre med kunskapsnivå och mer med känslomässiga kopplingar och associationer att göra.³⁰

När Laitinen beskriver Diktonius som finsk diktare medger han att de finska dikterna inte ger ”[n]ågon fullständig uppfattning om Diktonius som ordkonstnär, särskilt som rytmvirtuos och ljudmålare”.³¹ Detta tycks ha med finskans syntetiska snarare än analytiska karaktär samt med finskans fonetiska kvaliteter att göra; ”av finskans mångstaviga ord är [det] svårt att skapa de snabba stackatorytmer och de explosiva, slagkraftiga och vinande ordeffekter som Diktonius annars är en mästare i”.³²

Ordbyggnaden kommenterade Diktonius som nämnt själv, och akustiken är en viktig del av Diktonius egna förklaringar av språkval och språkkaraktäristika. När finskan i ”Muualla ja meillä” betecknas som för mjuk är artikelrubriken ett gott exempel på denna kvalitet. Mjukheten är inte främst auditiv, även om vi vant oss vid att tänka på fonem som mjuka och hårda för örat; mjukheten berör också känslensinnet, tungans rörelser i gommen vid uttalet av ett mjukt ”m” eller ett långt svepande ”ll”. I en aforism i *Ringar i stubben* blir språkens taktila egenskaper åter tydliga: ”Varje språk har en egen, låt oss kalla den bokstavströghet, en klanglös massa genom vilken man måste vada, då man stumt för sig själv läser texten. Tyskans tysta ljud är grötaktigt, engelskans som luft, finskans som grusbemängd lätt olja.”³³ Idén om ”bokstavströgheten” har säkert också att göra med det visuella intryck som de olika språken ger på baksidan.

Här skildrar Diktonius läsakten som en fysisk aktivitet, vilket är alldeles centralt för hans språkupplevelse. Det taktila blandas med det auditiva: tröghet möter klanglöshet, tystnad har olika hög densitet. Fokus i Diktonius beskrivningar ligger över huvud taget på språk som kroppslig verksamhet, det som Pérez Firmat i sitt försök till kategorisering av språkrelationer kallar ”lengua”. *Lengua* är ”tongue”, ”tungomålet”,

om blott den goda viljan och de nödiga kunskaperna finns” – Uno Kailas (Elmer Diktonius i *Arbetarbladet* 6/4 1923, cit. efter Zilliacus, ”Poesi som polemik”, s. 132).

28 Elmer Diktonius, ”Personalia”-artikel åtföljande brev till Erik Askund 13/9 1930, KB. Även tr. i Diktonius, *Brev*, s. 190–194 (stavningen där rättad).

29 Förutom de magiska och bibliska konnotationerna hos abrakadabra kan ordet också ses som en allusion till Gunnar Björklings *Vilande dag* (1922).

30 Se även ”Den modersmåslöses lidanden” i Ahrenbergdelen.

31 Laitinen, ”Diktonius som finsk lyriker”, s. 384.

32 Ibid.

33 *Ringar i stubben*, s. 39.

det är ”language incarnate, as body part, an organ rather than a faculty”. *Lengua* är ”fonocentriskt” och en plats där begär och språk möts, en plats för ”logo-eroticism”.³⁴

Språk som kroppslig verksamhet är centralt i en annan finskspråkig Diktoniustext från ett senare skede av hans liv, ”Umajärven kumpareilta. Mutkelma” (ung. ”Från kullarna i Umajärvi. En slingerkrok”) från 1949.³⁵ Här lyfts svenskans virila konsonantkluster fram, och Frödings ”som mörkgrön brons stå skogarna på bergen” är exemplet framför andra. Det är inte bara koncentrationen av konsonanter – finskan ställer inte fler än två konsonantljudd bredvid varandra och inte mer än ett initialt i klassisk finska – utan också *hur de placerar sig i kroppen*, som skiljer svenskan och finskan åt. Finska konsonanter föds ”någonstans mellan tandraden och gomvalvet” och resulterar i ett ”överreklamerat prrrkeleh!”; svenska, däremot, stiger fram ur ”kärv strupe eller hårigt bröst” eller djupt ner i magen och tar kroppen i besittning på ett helt annat sätt än de finska.³⁶

I ”Umajärven kumpareilta” beskriver Diktonius sig som tvetungad, och i ett brev till Atos Wirtanen, där han förklarar sig stå närmare svenskan än finskan, är tungan central: svenskan är ”min egen tunga”.³⁷ Som Malmio konstaterar: ”Tvåspråkigheten beskrivs som en fysisk egenskap, den utgör en kroppslig aspekt av hans identitet.”³⁸ Kroppen är närvarande också då mellankrigstidens finländska språkstrider kommer på tal. ”Hela det där käbblat är för mig, som *fysiskt och psykiskt* måste räkna mig både till svenskarna och finnarna, Olust med stor bokstav”, skriver han i mitten av 1930-talet.³⁹ Det är som om hans kropp är ett slags mikrokosmos där språken trängs, och som riskerar att slitas itu av stridigheterna.

När Diktonius berör ”tungobandens” koppling till sitt eget författarskap hävdar han att han aldrig *valde* svenskan

ty den motsvarade mina naturligaste uttryck: var min egen tunga. Det finska inom mig är en betydande parentes, men riktigt lös och ledig är jag blott på svenskt håll inom mig. Med min finska diktning har jag fyllt en social plikt; det

34 Pérez Firmat, *Tongue Ties*, s. 14 ff. De andra kategorierna är ”idioma” som har att göra med nationell eller regional lojalitet, och ”lenguaje” som är språk fränkopplat person och plats, språk som struktur. Märk väl är ”lengua” det enda av orden som är feminint. Se även ”Kroppen full av språk” i kapitel 3.

35 Översättningen av rubriken är Malmios. Malmio diskuterar Diktonius fysiska språkupplevelse i essän ”Arma lasseliten med kluven tunga”, s. 112 f.

36 ”Ja ne kerakkeet eivät ole syntyneet jossain hammasrivin ja kitalaen välimaille kuten suomenkielen ylireklamoitu prrrkeleh!, vaan karusta kurkusta tai karvaisesta rinnasta tai vatsan syväpohjukasta – ’rgrl, [’]rrkgr’ [...]”, (Diktonius ”Umajärven kumpareilta”, s. 284). [Och konsonanterna är inte födda någonstans mellan tandrad och gomvalv som finskans överreklamerade prrrkeleh! utan ur karg strupe, hårigt bröst eller bukens djupa botten – ”rgrl”, ”rrkgr”[...].] Mer om logoerotik och synestesi i ”Kroppen full av språk”, i kapitel 3.

37 Diktonius–Atos Wirtanen 17/9 1936 (*Brev*, s. 277). På svenska är formuleringen ovanlig och lägger fokus på språk som något fysiskt – motsvarande uttryck på finska är vanlig finska, där ”kieli” betyder både tunga och språk.

38 Malmio ”Min egen tunga, kyympoikanen”, s. 330.

39 Diktonius–Henry Peter Matthis 5/7 1935. Min kursivering.

är blott social lyrik jag skrivit på finska – som instrument för mina personligare saker duger det språket ej.⁴⁰

Finskan – eller snarare hans finska författarskap – skulle alltså vara en parentes, om än betydande. På ett sätt är ordvalet missvisande; han skriver ju också på finska, och finskan finns ju med skribentkarriären igenom. På ett annat sätt är ordvalet passande – finskan finns med, men i bakgrunden. Trots allt beskrev Diktonius sig som en finlandssvensk författare⁴¹, och han opponerade sig starkt när han tillskrivits finska som modersmål i en recension.⁴² I en intervju hävdar Diktonius apropå svårigheten att översätta de egna verken till finska att ”hur tvåspråkig man än är och hur väl man än kan känna för både svenskt och finskt, så kan man ändå bara fulltonigt ge uttryck för sina tankar på en tunga. [...] Det är så, och det är inget att göra åt den saken – om man vill att uttrycket skall vara fulltonigt, förstås.”⁴³

Även om Diktonius blev en svenskspråkig författare är det tydligt hur mycket han värdesätter finskan.⁴⁴ I prosaskisserna förekommer ibland utläggningar om uttrycksfulla och oöversättliga finska ord, som ”rokuli, ett av dessa typiskt finska uttryck vilka så väl säger något men så missande dåligt kan översättas till ett annat språk” och som Diktonius ägnar ett eget prosastycke i *Ingenting* (1928).⁴⁵ Även finska svordomar föredras framför svenska – ”piruvieköön” och ”saakelisoikoon” är ”funktionsdugligare än tammefan”, lyder omdömet i *Höstlig bastu*.⁴⁶ Som dessa exempel visar är det inte finskan som mjukt eller feminint språk som Diktonius lyfter fram.

Samhällelig tvåspråkighet är onekligen en tillgång enligt Diktonius – för Finland innebär den ”storartade rikedomar [...] man behöver bara bläddra i Finlands litteratur för att få hum om den saken”.⁴⁷ I ett brev till Göran Schildt tackar han också sin

40 Diktonius–Wirtanen 17/9 1936 (*Brev*, s. 277).

41 Om författaren identifierar honom med berättaren i den självbiografiska ”Bakom spegeln”, där han talar om sig själv som ”en föga läst finlandssvensk författare” (*Medborgare. Andra samlingen* [hädanefter angiven som *Medborgare II*], 1940, s. 121).

42 Det gäller Axel Åhlströms recension i *Arbetarbladet* av *Taggiga lågor*, och Diktonius oro har att göra med framtida möjligheter till stipendier: ”Men i en sak slår du slint: mitt modersmål är *icke* finskan, utan svenskan. Min mormor var visserligen finsk bonddotter, men hon var gift med en svensk jäkel. Farsan min även svensk, kanske i ganska många släktled, ehuru även hans släkt bottnar i finsk bondjord. Jag har gått i finsk skola – därav allt. Och jag tycker om ordet perkele, samt den finska sisun. / Kanske det av många skäl är bäst att du dementerar din uppgift i något nummer av bladet; den kan verka hindrande till ex. vid stipendieutdelning o.s.v. Detta är ju så kakkigt land” (Diktonius–Åhlström 18/12 1924, *Brev*, s. 82 f.).

43 ”Elmer Diktonius i Stockholm”, *Svenska Pressen* 6/4 1938.

44 Malmio kommer med det tänkvärda påpekandet att ”hans förklaringar som handlar om varför han valde svenskan slutar i dess motsats, i en hyllning till finskan” (”Arma lasseliten med kluven tunga”, s. 109).

45 Se avnittet ”Översättningens irrvägar” i kapitel 3.

46 *Höstlig bastu* (1943), s. 158.

47 Diktonius, ”Personalialia”-artikel åtföljande brev till Erik Asklund 13/9 1930. Malmio citerar också detta stycke och konstaterar att ”Diktonius uppfattade tvåspråkigheten som resurs” (”Min egen tunga, kyynpoikanen”, s. 329). Hon gör dock ingen skillnad mellan samhällelig och individuell tvåspråkighet i sitt resonemang.

personliga tvåspråkighet för dess kreativa inverkan: ”Att jag från första början behärskat både svenskan och finskan har öppnat ginvägar för bokstavsfantasin; det är en rikedom som jag aldrig kan nog glädjas över.”⁴⁸

Ändå finns det en klivenhet i Diktonius representation av sin egen tvåspråkighet. I ”Umajärven kumpareilta” beskriver han sin tudelade tunga som ett huggormsyngel, ”kyynpoikanen”.⁴⁹ Malmio menar att Diktonius ”sedan födseln klivna ormtunga uppväcker [...] udda associationer till någonting nästan svekfullt”.⁵⁰ Men dessa associationer är, vill jag hävda, fullständigt avsiktligt frammanade. Att vara ”tvetungad” och att ”tala med kliven tunga” är välkända (men förstås inte identiska) uttryck som båda betecknar lögnaktighet och falskhet och har starka bibliska associationer – vem lockade Eva (som i sin tur lockade Adam och därmed hela mänskosläktet) i fördärvet om inte ormen med sin klivna tunga. När Diktonius beskriver sig som ett huggormsyngel är han, mot bakgrund av språkstriderna, fullt medveten om den starka samhälleliga diskurs som fanns kring flerspråkighet och bristande nationell lojalitet.⁵¹

Men tungoband – den vedertagna betydelsen av ”tongue-tie” är tunghäfta – kan visa sig konstnärligt produktiva, och den tvetungade kan tala på ett sätt som en ”vanlig”, enspråkig tunga inte kan. När Diktonius skriver om tvåspråkighet som en rikedom för Finlands litteratur är det sannolikt en nationallitteratur på två språk han avser, men tanken är intressant att applicera på hans eget författarskap – vilka konstnärliga möjligheter ger språkblandningen hans skönlitterära texter? Detta sysselsätter jag mig med i de följande kapitlen.

Innan jag går in på denna fråga bör det nämnas att språktillhörigheten förstås kan påverka ett författarskap på andra vis än rent språkliga. I sina litteratursociologiskt inriktade studier av Diktonius författarskap har Malmio lyft fram hur Diktonius tvåspråkighet och finska kontakter spelade en stor roll för hans inträde på det litterära fältet. Det var finskspråkiga kontakter som hjälpte Diktonius att hitta ett förlag till *Min dikt* i Sverige när de finlandssvenska förlagen refuserat honom.⁵² Tvåspråkigheten gav honom måhända inte kulturellt kapital, men däremot *socialt*; han kunde röra sig över språkgränsen mellan olika litterära fält.⁵³

48 Diktonius–Göran Schildt 13/9 1943 (*Brev*, s. 385). Schildt beskriver i sin tur Diktonius som ett exempel på att tvåspråkighet inte förutsätter någon ”personlighetsklyvning” (Göran Schildt, *Kontrakurs. Essäer*, 1963, s. 77).

49 Diktonius, ”Umajärven kumpareilta”, s. 284. ”Kaksikielinen” på finska kan betyda både tvåspråkig och tvetungad.

50 Malmio, ”Min egen tunga, kyynpoikanen”, s. 330.

51 Jfr Malmio, ”Arma lasseliten med kliven tunga”, s. 110.

52 Malmio, ”Min egen tunga, kyynpoikanen”, s. 334.

53 *Ibid.*, s. 333 f. Där Malmio betonar hur tvåspråkigheten underlättade för Diktonius att etablera sig som författare, menar George C. Schoolfield att tvåspråkigheten gjorde Diktonius karriär ”more complex” (Schoolfield, *Elmer Diktonius*, s. vii).

Tungobanden i skrift?

Vilket utslag har då dessa ”tungoband” ansetts ha på Diktonius författarskap? Hur har de använts som förklaringsgrund till hans litterära språkbruk?

Flera forskare har uttalat sig om Diktonius säregna litterära språkbruk och dess koppling till språken i hans liv. Thomas Warburton hävdar i *Femtio år finlandssvensk litteratur*:

Och vad det egentligen är som ger språket i *Janne Kubik* dess så ofinlandssvenska, rustika liv och svikt, det kommer man bäst på det klara med när man jämför boken med den finskspråkiga version som Diktonius själv har arbetat ut i *Janne Kuutio* (1946). Boken är helt enkelt tänkt på finska från början; vad som är friskt och originellt eller ibland något skruvat på svenska fogar sig lätt och smidigt in i den finska språkdräkten utan att sticka av.⁵⁴

Språkets ovanliga karaktär skulle alltså enligt Warburton vara ett resultat av att Diktonius har tänkt romanen på finska och sedan ”översatt” den på pappret. Warburton jämför med Diktonius självöversättning av romanen, *Janne Kuutio* (1946), som enligt detta resonemang blir ett slags ”återöversättning” till originalet. Denna hypotes stöds delvis av en formulering på omslaget till *Janne Kuutio*, där det står att romanen klätts i sin riktiga dräkt, den finskspråkiga.⁵⁵ Varför Diktonius skrev boken på svenska om han nu tänkte fram den på finska diskuterar Warburton inte, men den tvärspråkliga skapelseprocessens effekt, svenskans ”rustika liv och svikt”, ser han som gynnsam.

Mot Warburtons antagande replikerar Tapani Ritamäki knappt femtio år senare i andra delen av *Finlands svenska litteraturhistoria* (2000):

Enligt Thomas Warburton ligger förklaringen till den språkliga fräschören i *Janne Kubik* i att boken ursprungligen är tänkt på finska. Det friska och originella i språket skulle alltså vara översättningsbiprodukter. Hypotesen rymmer en språkfördom, eftersom detta trots allt lät sig sägas på svenska. I vilket fall som helst är det ofrånkomligt att den första versionen av *Janne Kubik* skrevs och därmed rimligtvis också tänktes på svenska.⁵⁶

54 Warburton, *Femtio år finlandssvensk litteratur*, s. 237 f. Denna formulering återfinns i nästintill oförändrad form i Warburtons *Åttio år finlandssvensk litteratur* (1984, s. 216). I ett annat sammanhang frågar sig Warburton ”om han inte många gånger tänkte på finska när han talade eller skrev på svenska” (Thomas Warburton, ”Inledning”, Elmer Diktonius, *Dikter och prosa*, 1975, s. 9).

55 ”[*Janne Kuutio*] luontaisesti on se teoksistani, jonka kustantajan pyynnöstä ensimmäiseksi ryhdyin vaatehtimaan oikeaan asuunsa, nim. suomenkielelle” (”Tekijän sana”, omslagstext till *Janne Kuutio*, 1946). [*Janne Kubik* ”är naturligt nog det av mina verk, som jag på förläggarens begäran först tog mig för att klä i sin riktiga dräkt, nämligen finska språket”.]

56 Ritamäki, ”Trettioalets misärskildringar”, s. 130. Ritamäki tar först upp frågan i sin licentiatavhandling där han slår fast ”Faktum är ju att den först skrevs på svenska, vilket självfallet också innebär att den tänktes på samma språk” men tillägger: ”Warburtons argument ska förstås inte härklyvas, det är

I sin licentiatavhandling om Diktonius påpekar Ritamäki också att översättningsarbetet med romanen till finska inte var problemfritt för Diktonius, långt därifrån.⁵⁷

Warburton har onekligen en poäng i att det finska språket har en del i svenskans främmande karaktär i *Janne Kubik*, liksom Ritamäki när han betonar det reducerande med att betrakta språkets fräschör som en ”översättningsbiprodukt”. Det olyckliga med deras resonemang är att de – trots Ritamäkis strävan att ta sig ur detta tänkesätt – lägger fokus på litteratur som ”tänkt” på det ena eller det andra språket.

Diktonius egen beskrivning av denna problematik varierar. Å ena sidan finns formuleringar som den ovan om att *Janne Kubik* på finska ”ikläts sin riktiga dräkt”. Å andra sidan protesterade Diktonius till Atos Wirtanen: ”Jaså att en översättning till finskan kräver ingen omdiktning? Försök det, kära det har jag själv gjort och funnit det omöjligt.”⁵⁸ I samma brev hävdar han bestämt att stilen, inklusive påverkan från andra språk, växlar med innehållet i hans verk ”Med vett och vilja!”. Sven Willner betraktar också den fennicistiska prägeln hos Diktonius prosa som medveten:

Hans språk kan också vara fullt av fennicismers och finska vändningar, framför allt hans prosa och kanske mest hans i många avseenden kongeniala men språkligt något osäkra översättning av Seitsemän veljestä. Men när Diktonius använde sig av fennicismers var det medvetet [...].⁵⁹

Kristina Malmio i sin tur föreslår att ”Diktonius överförde det språk som hörde ihop med hans ursprung till en litteratur inom vilken den bildade klassens svenska dominerade”.⁶⁰ Detta språk skulle alltså vara den helsingforsiska arbetarklassens ”slang med inslag och influenser från finska, officiell svenska, finlandssvenska dialekter, engelska, ryska, tyska med mera”.⁶¹ Här presenteras alltså ett slags blandspråk som Diktonius modersmål. Att Diktonius ”helt enkelt” översätter ”sin” flerspråkighet är dock en otillräcklig beskrivning av hans litterära prosastil, vilket jag diskutere-

knappast den kognitiva processen han avser. Anmärkningsvärt är ändå att man ingenstans i Diktonius brevkorrespondens hittar några uppgifter som skulle peka i den riktning Warburton föreslår” (Tapani Ritamäki, *Bondkatt eller jaguar – en analys av Diktonius 30-talspoesi och -prosa*, 1997, s. 129).

57 Ibid., s. 129. Diktonius översättning av Kivis *Seitsemän veljestä* till svenska (*Sju bröder*, 1948) faller utom ramarna för min undersökning, men det är värt att nämna att Diktonius fick utstå en hel del kritik för översättningens språk, däribland för svenskans fennicistiska prägel. Dessutom ansåg E. A. Saarimaa, som i en artikel listade hundratals ”felaktigheter” i översättningen, även att Diktonius i vissa fall inte har förstått Kivis uttryck med rötterna i Nurmijärvidialekt – detta trots att Diktonius alltså hade släktrötter i just Nurmijärvi (E. A. Saarimaa, ”Seitsemän veljeksen uusi ruotsinno”, 1949, s. 105). Se även Ole Torvalds, ”Seitsemän veljeksen’ uusi ruotsinno” (1949). För en presentation av Elmer Diktonius översättargärning (av Clas Zilliacus) samt en översättarbibliografi, se http://www.oversattarlexikon.se/artiklar/Elmer_Diktonius.

58 Diktonius–Wirtanen 17/9 1936 (*Brev*, s. 277).

59 Willner, ”Elmer Diktonius”, s. 139.

60 Malmio, ”Arma lasseliten med kluven tunga”, s. 115. Tesen lanserades först i ”Min egen tunga, kynnpoikanen”, s. 332.

61 Malmio, ”Min egen tunga, kynnpoikanen”, s. 332.

rar nedan.⁶² Om litterär flerspråkighet betraktas som att författaren transponerar sin egen flerspråkighet till pappret förbises flerspråkighetens selektiva förekomst, dess oerhörda variation och överlag dess potential som litterär metod utöver ett slags verklighetsrepresentation.

Medan Malmios hypotes lägger tyngdpunkten på två- och blandspråkighet som tillgång, talar Jörn Donner om osäkerhet:

Jag har ibland undrat om inte Diktonius språkliga uppfinningsrikedom och sär-
egna bildspråk hade att göra med osäkerhet. De två språk som han hanterade
skapade problem och svårigheter som han bara delvis övervann. Det myckna
läsandet hade gett honom många ord, men han visste inte vad som var ”korrekt”,
varken på svenska eller finska.⁶³

Språkliga krumsprång blir i Donners resonemang ett sätt att dölja osäkerhet, en för-
svarsmekanism som visar sig vara konstnärligt produktiv.⁶⁴ Förstås har det yttrats om
Diktonius att hans svenska inte var ”korrekt” – det är ett omdöme som fälls om många
tvåspråkiga författare – men huruvida detta har ansetts vara beklagligt eller inte va-
rierar.⁶⁵ Föreställningen att finskans närvaro i texterna är oavsiktlig antyds också av
formuleringar som att den utgör en ”stilistisk brytning” – det är sällan vi väljer att tala
ett främmande språk med brytning.⁶⁶

Warburton använder ordet ”öfinlandssvensk” i positiv bemärkelse och Schoolfield
talar om ”that ’un-Swedishness’ of his language” som bidrar till att Diktonius är så
svåröversatt.⁶⁷ I stället för negeringar som ”öfinlandssvensk” eller ”osvensk” slår Olof
Enckell fast att Diktonius *Onnela* är ”finsk, omisskännligt och uteslutande finsk”.⁶⁸
Clas Zilliacus använder också positiva termer och för fram att Diktonius svenska är
”subtly fortified by the resources of the Finnish language”.⁶⁹ I *Finlands svenska litte-
raturhistoria* inspireras Zilliacus av Deleuze och Guattari till att föreslå tre sätt för
den finlandssvenska författaren att svara på svenskans deterritorialisering: genom att

62 Malmios tes angående språket i *Janne Kubik* kommenteras utförligare i ”This damned country! – *Janne Kubik*” i följande kapitel.

63 Jörn Donner, *Diktonius. Ett liv* (2007), s. 255.

64 Malmio tar också upp osäkerhet, i relation till ”Umajärven kumpareilta”: ”bakom den överdrivet lösa och lediga stilen [kan man] ana en spänning som skvallrar om språkligt underläge, en kompensering och ett sätt att bemöta kritik som man antar att kommer att bli ett avfärdande eller ett ifrågasättande av ens rättighet att förekomma inom den finska litteraturens domäner” (”Arma lasseliten med kluven tunga”, s. 121). I detta fall anser Malmio inte resultatet vara lyckat.

65 ”Diktonius skrev aldrig under sitt liv en helt ’korrekt’ svenska. Han var en ordens och formuleringarnas omskapare och nyskapare som föga brydde sig om den bergrothska konformismen” (Donner, *Diktonius. Ett liv*, s. 57). Här anger Donner, till skillnad från i den tidigare anförda passagen, inte osäkerhet utan bekymmerslöshet som orsak till Diktonius ordvrängande. Se även Schoolfield, *A History of Finland’s Literature*, s. 461.

66 Warburton, *Femtio år finlandssvensk litteratur*, s. 234.

67 Schoolfield, *Elmer Diktonius*, s. 186, 188.

68 Enckell, *Den unge Diktonius*, s. 240 f.

69 Zilliacus, ”The Roaring Twenties of Elmer Diktonius”, s. 11.

dölja, bota eller göra dygd av den.⁷⁰ Modernisterna, bland dem Diktonius, är parad-exemplet på den sistnämnda reaktionen. *Janne Kubik* kan, menar Zilliacus, vad två språk – svenska och finska – kan.⁷¹ Å ena sidan använder Diktonius sin tvåspråkighet produktivt, å andra sidan gör han ett så kallat bristtillstånd (svenskans tappade mark i Finland, finlandssvenskans avvikelse från den sverigesvenska normen) till en tillgång. För ”mindre litteratur” är som tidigare diskuterats en fråga om *användning*, om *bruk* av språk.

Det är här min undersökning av Diktonius litterära flerspråkighet börjar: i *språkbruket*. För min angreppsvinkel är Diktonius tankeprocesser under skrivandet, huruvida han ”tänkte” på det ena språket eller det andra, inte viktiga. Dels är de omöjliga att säga något säkert om, dels riskerar man att halka in i förklaringsmodeller baserade på avsikt vilket, som bekant, är mycket vanskligt när man ser på flerspråkig – eller varför inte all – skönlitteratur. Men än viktigare är att man riskerar fastna i ett mycket enspråkighetsnormativt tänkande som skymmer snarare än belyser texternas faktiska flerspråkighet och dess effekter.

Tidigare läsningar av Diktonius och hans texters flerspråkighet är däremot intressanta eftersom de avslöjar idéer om och värderingar kring flerspråkighet och litteratur. Diktonius egna formuleringar kring flerspråkighet är ingen tolkningsfacit till hans språkbruk, men i förbindelse med de skönlitterära texterna skapar de ett spänningsfält kring flerspråkigheten.

Oavsett om Diktonius tänkte på finska eller svenska, medvetet fogade in andra språk eller inte hade en aning om i vilken utsträckning han gjorde det, är finska – och ryska, tyska och engelska också för den delen – närvarande i hans prosatexter *samtidigt* som texterna är skrivna på svenska. Den flerspråkiga textens effekter är inte beroende av författarens avsikter, även om den rebelliske Diktonius säkert ville chockera sina läsare, på flera nivåer. Jag frågar i stället: Vad *gör* inslagen av ”främmande” språk med Diktonius litterära svenska, med hans texter?

70 Se ”Tidigare forskning” i inledningen.

71 Zilliacus, ”Finlandssvensk litteratur”, s. 16.

2 ATT ”SKRIVA IHOP” FINLAND PÅ SVENSKA

Fennicistisk prägel. Naturligtvis! – när jag skriver ihop finnar! Vore det ryssar bleve det – ryskigt! Man ska låta tingen tala, och är de finska blir det finskt på något vis.

Elmer Diktonius i brev till Atos Wirtanen, 1936⁷²

Finland är en svår historia att tugga på – och ännu värre att skriva om.

Elmer Diktonius i brev till Erik Askklund, 1930⁷³

När Diktonius författarskap på prosa diskuteras, betonas det ofta hur *finsk* Diktonius är. Olof Enckell kallar Diktonius för ”Nurmijärvis i det finska och folkliga så djupt förankrade son och sångare”.⁷⁴ I *Modern finlandssvensk litteratur* nämner Bengt Holmqvist Diktonius ”*finska* temperament”.⁷⁵ Också Diktonius prosaverk betecknas som finska; Enckell slår som tidigare nämnt fast att *Onnela* är ”[u]r alla synpunkter finsk, omisskännligt och uteslutande finsk”.⁷⁶ Men vad är det som avses med prosaförfattaren Diktonius finskhet? Något som hänför sig till språket, motiven, genrerna, karaktärerna, temperamentet?

Svaret är väl att finskheten har med alla dessa faktorer att göra, och i detta kapitel lägger jag fokus på förbindelserna mellan de två första: språket – eller snarare språken, i plural – och motiven – Finland och dess medborgare. Det är utan tvivel så att den absoluta merparten av Diktonius prosa sysselsätter sig med mer eller mindre explicit uttryckt *finskspråkiga* finländare. Men vilket slags Finland, och vilka slags finska medborgare, är det flerspråkigheten bidrar till att ”skriva ihop”? Sven Willner har lyft fram Diktonius starka ambivalens i synen på folket, och jag kommer att beröra denna ambivalens i förhållande till flerspråkigheten.⁷⁷

Som föregående kapitel visade har det framförts många allmänna synpunkter på den språkliga finskheten i Diktonius prosa. Men hur tar den sig uttryck och vad åstadkommer den, mer än Warburtons ”rustika liv och svikt”?⁷⁸ I artikeln ”En ny finsk diktare?” i modernisternas jubileumsskrift *20 år ung dikt* (1936) lyfter Atos Wirtanen fram finskans djupgående verkan i Diktonius prosa:

72 Elmer Diktonius–Atos Wirtanen 17/9 1936, *Brev*, s. 277.

73 Elmer Diktonius–Erik Askklund 19/9 1930, även i *Brev*, s. 195.

74 Enckell, *Den unge Diktonius*, s. 115.

75 Bengt Holmqvist, *Modern finlandssvensk litteratur* (1951), s. 87. Se även Jarno Pennanen om Diktonius som ”till sin kärnmust Finland. Finländsk botten och Finlands sång, allt förenas i honom, också sommarnattens tärande ljus” (”Diktonius – Finlands diktare”, 1956, s. 105).

76 Enckell, *Den unge Diktonius*, s. 240 f.

77 Willner, *Mellan tvång och frihet*, s. 64.

78 Warburton, *Femtio år finlandssvensk litteratur*, s. 237.

Redan prosan i Janne Kubik och ännu mera i vissa delar av Medborgare i republiken Finland bär till ton och form en omisskännlig fennicistisk prägel. Det är här icke fråga om några ytliga, grammatikaliska finlandismer: själva språket smakar finnbastu. Med en viss överdrift kunde man säga att en översättning av dessa böcker till finskan blott skulle innebära en återgång till naturen!⁷⁹

Finskheten i Diktonius prosa sträcker sig enligt Wirtanen utöver ”ytliga, grammatikaliska finlandismer”. Själva språket smakar finnbastu – en bild som säkert föll Diktonius själv på läppen.

Brevcitaten från Diktonius till Wirtanen i inledningen till detta kapitel skrevs under redigeringsarbetet med *20 år ung dikt*, och här slår Diktonius själv fast ett samband mellan texternas språk och deras karaktärer: när han ”skriver ihop” finner blir språket ”fennicistiskt”, är tingen finska ”blir det finskt på något vis”. Men på vilket vis? Om språket blir finskt och smakar finnbastu, *hur* lyckas Diktonius med detta och vad åstadkommer det för läsningen av texterna?

Även om Diktonius lyfter fram finskan spelar inslag av jiddisch, ryska och engelska också sina roller i Diktonius finländska prosa. En viktig fråga är huruvida språkens relation till Finland och finnarna verkligen handlar om representation eller om det finns andra sätt att förstå flerspråkighetens roll i ”ihopskrivandet” av Finland och finnarna. Dessutom företas en kort exkursion till en utomfinländsk miljö, Cornwall.

Hemmafrämmande i Finland – *Onnela*

Efter aforism- och diktsamlingarna *Min dikt* (1921), *Hårda sånger* (1922), *Brödet och elden* (1923) och *Taggiga lågor* (1924) samt översättningsvolymen *Ungt hav* (1923) be gick Diktonius prosadebut 1925 med *Onnela. Finsk idyll*.⁸⁰ Boken innebar ett kliv in på finskt territorium, i flera bemärkelser. Medan diktsamlingarna bland annat bjöd på Londons underground, torgförsäljerskor och slumliv, befinner vi oss i *Onnela* i Finland, närmare bestämt i Mellersta Finland.

Diktonius gav sin första prosabok en finsk titel. Redan titeln och underrubriken bjuder på ett spel mellan två språk, finska och svenska. På sätt och vis säger den svenska underrubriken ut det som titeln betyder. Dels att den är finsk – *Onnela* är ett ord med en lättigenkännlig finsk klang. Dels att den är en idyll – *Onnela* hänför sig till det finska ordet ”onni”, lycka, och är i själva verket ett *locus amoenus*, ”Lyckoriket” i Michel Ekmans träffande formulering, ”Lyckebo” i Clas Zilliacus.⁸¹ Å ena sidan bju-

79 Wirtanen, ”En ny finsk diktare?”, s. 94. Det sistnämnda påståendet om översättning påminner för övrigt mycket om Warburtons resonemang femton år senare.

80 Det ska påpekas att *Onnela* inte enbart är prosa utan också (delvis prosa-)dikter – merparten är dock prosa.

81 Ekman, *Må vi blicka tillbaka mot det förflutna*, s. 251; Clas Zilliacus, ”Avantgardet i öster – finlands-svensk modernism” (1989), s. 162. Den fonetiska likheten mellan *Onnela* och den plats där Diktonius skrev den, Ollila, är uppenbar.

der Diktonius på ett slags glossering – Onnela är en idyll, på finska.⁸² Å andra sidan har den icke-finsskunniga läsaren ingen möjlighet förstå detta – annat än möjligen genom att läsa boken.

Onnelas Finland är finskspråkigt territorium, och här stannar Diktonius prosaförfattarskapet ut. Även om det i de övriga prosaböckerna inte gäller Mellersta Finland utan det tavastländska Nurmijärvi eller Helsingfors, är Diktonius framför allt sysselsatt med att ”skriva ihop” Finland och dess oftast finskspråkiga medborgare. Flera centrala tendenser, både vad gäller förhållandet till Finland och texternas flerspråkighet, grundläggs i *Onnela* för att vara relevanta författarskapet ut.⁸³

I *Onnela*, i sin idyll, är berättaren en hemmastadd gäst. Han guidar runt läsaren, men är ändå inte ett med den miljö som han leder runt läsaren i: ”Här är jag hemma – här är jag i främmande land.”⁸⁴ Idyllen är inte bara idyll: boken inleds ”Ja, jag älskar detta land”, men deklARATIONEN följs snart av en annan, ”Ja, – jag hatar detta land.”⁸⁵ Vid sidan av närheten och anknytningen mellan berättaren och ett territorium och dess folk, finns avståndet och avvisandet; inledningen uttrycker ett grundläggande spänningförhållande mellan berättaren och ett territorium.⁸⁶ Det ”land” som omtalas är dels Finland i motsats till en tillvaro i utlandet, dels ett specifikt finskspråkigt och ruralt Finland där skogar och gödselstackar fördriver minnen av asfalt och bussavgasers stank.⁸⁷

Hatkärleken och mellanpositionen, eller ”hemmafrämlingskapet”, är två viktiga motsatspar i dynamisk förening i boken.⁸⁸ Diktonius bruk av motsättningar – som inte är ämnade att lösas – har av Göran Printz-Påhlson pekats ut som en konsekvent metod i författarskapet.⁸⁹ Att hemmafrämlingskapet och de genomgripande motsätt-

82 Glossering, d.v.s. olika slags översättningar eller förklarande kommentarer till främmande uttryck. Se avsnittet ”Glossering” i del I, kapitel 2.

83 Att ”det som skulle bli hans kanske viktigaste tema, porträttering av folket, etablerades redan då”, d.v.s. i *Onnela*, har uppmärksammats av Tapani Ritamäki (*Bondkatt eller jaguar*, s. 155).

84 *Onnela. Finsk idyll* (1925), s. 31.

85 *Ibid.*, s. 7 f.

86 I sin undersökning av Diktonius som folklivsskildrare för Michel Ekman ett längre resonemang om hur Diktonius berättarposition i bl.a. *Onnela* präglas ”av distans och iakttagande snarare än av aktivt deltagande” (Ekman, *Må vi blicka tillbaka mot det förflutna*, s. 263, 261). Tidigare har Sven Willner diskuterat Diktonius ambivalens i gestaltningen av folket, karaktäriserad av både främlingskap och solidaritet (Willner, *Mellan tvång och frihet*, s. 53, 64).

87 *Onnela*, s. 7. Betecknande nog kontrasteras den finska landsbygden mot den utländska storstadstillvarons ”stenkolssmuts” – *Stenkol* (1927) är titeln på Diktonius följande bok efter *Onnela*, en återgång till lyriken.

88 Se Jörn Donner, *Kaos och demokrati. Studier i politisk och konstnärlig dialektik hos Elmer Diktonius*, (1958), s. 24. Ett annat, mycket viktigt motsatspar som förenas är ”det sköna” och ”det fula”, som befruktar och besmittar varandra med förändrad innebörd som följd: ”Inte har jag, likt de kräken, dina älsklingsförfattare, lovat dig några rosenidyller, men jag vill visa dig hur skräpet skiner, den mystik som strömmar ur gödselhögen” (*Onnela*, s. 15).

89 ”Motsättningarna finns överallt men inte mellan en tidig och en sen fas utan som en konsekvent metod [...]. Diktonius begär att läsaren accepterar både ömheten och hårdheten, både uppror och stillhet: att påpeka att han inte får det att stämma, som [Bengt] Holmqvist gör, är alltför trångt intellektualistiskt och dessutom onödigt. / Motsättningen mellan den fosterländske Diktonius och

ningarna är högrelevanta även för texternas flerspråkighet, i *Onnela* såväl som i Diktonius andra prosaverk, är något jag visar i detta och följande kapitel.

Onnela är en språkligt brokig bok. Det är viktigt att inledningsvis slå fast att flerspråkigheten bara är en av flera komponenter i denna brokighet. Vid sidan av flerspråkigheten – och ibland överlappande med den – finns vardagsspråk, svordomar, diverse utrop, finlandismer och distinkt finlandssvenska ordvändningar. Alla bidrar de till att göra *Onnela* till en ”finländsk” text också rent språkligt.

George C. Schoolfield nämner *Onnelas* lokalfärg, ”vulgarly Finland-Swedish, suggestive of Finnish”⁹⁰, och konstaterar om bokens roll för Diktonius och i finlandssvensk litteratur:

Onnela establishes him as a writer clearly belonging to Finland both in sentiment and in language – the book reproduces sounds, rhythms, and turns-of-phrase of Finland-Swedish speech. Previously, Finland-Swedish authors had had a nervous concern about the correctness of their language, a concern thought to account for the ”anemia” of so much Finland-Swedish prose – they were like Americans trying to write British English. Diktonius, however, who pays passing tribute to Whitman as he batters his visitor, throws such worries to the winds [...]. [...A]lso, with his idiosyncratic language, he meant to suggest the circumstance that all of his characters are, in reality, Finnish speakers.⁹¹

Här kommer jag inte att ge mig in i diskussionen om huruvida Diktonius karaktärer ”i verkligheten” talar finska; de är ”ihopskrivna” karaktärer på pappret, oavsett om det har funnits utomtextuella förebilder eller ej, och de är mestadels ihopskrivna på svenska. Men både människors och djurs namn – Nelma, Vilppu, Into, Mampseli – är ofta finska, och *Onnela* är som nämnt ett finskt ord. Viktigare är dock att Diktonius inte väljer ”högsvenska” för *Onnelas* repliker, utan en ortografi som signalerar muntlighet och fraser som är distinkt finlandssvenska (i betydelsen icke-sverigesvenska). För en läsare van att vistas i finlandssvenska miljöer klingar fraser som ”dehären”, ”ack jo!”, ”hur jag nu sku säga” och ”ids inte” tydligt ”finländska”, för att inte nämna det finlandssvenska bruket av ordet ”nog”.⁹² Här finns också hybrider som ”kokko-

världsrevolutionären Diktonius är alltså en skenmotsättning som vid närmare granskning visar sig vara två yttringar av en mycket konsekvent inställning, ett mycket konsekvent temperament” (Görran Printz-Påhlson, ”Elmer Diktonius och känslans poetik”, [1958] 1996, s. 67). – Jfr Jörn Donner som talar om *pendeln* som en bild för Diktonius författarskap i *Kaos och demokrati*, s. 4 f.

90 Schoolfield, *Elmer Diktonius*, s. 108, min kursivering. Se även Thomas Warburton om ”frikostig stilistisk brytning på finska” i *Onnela (Femtio år finlandssvensk litteratur)*, s. 234.

91 Schoolfield, *Elmer Diktonius*, s. 108. Schoolfields påståenden om den övriga finlandssvenska litteraturen är hårdtagna, men han har rätt i att Diktonius expressionistiska folklivsskildring omfattar språklig hybriditet vilket var ovanligt vid denna tid, och att de sätt på vilka den gör det är unika.

92 *Onnela*, s. 32, 71, 82. I Finland indikerar ”nog” säkerhet till skillnad från i sverigesvenskan där det mestadels indikerar vaghet, osäkerhet. Andra exempel på hur *Onnelas* svenska är finländsk är ord som ”rökpörten” (s. 31), ”skroppa” (skrodera, skrävla, s. 38), ”leffiskåpet” (biografen, ”leffis” kommer ursprungligen från ”levfande bilder”, s. 68), ”stritsa” (slangbella, s. 107) och ”tuppen” (utedass,

eldarna”, även om ”kokko” (brasa, bål) väl snarast är att betrakta som ett etablerat finskt lånord i finlandssvenskan.⁹³ Gränsen mellan finlandismer, ”översatt finska” och ”främmande inslag” är, som så ofta, otydlig, glidande, men alla inslag bidrar till att ge språket i *Onnela* en för sverigesvenska öron främmande karaktär. Det är alltså viktigt att komma ihåg att inte bara flerspråkigheten gör *Onnela* ”finsk” eller ”finländsk” på en språklig nivå, samt att gränsen mellan svenska och finska inte är vattentät.

Redan titeln, *Onnela*, är som sagt finsk. Men särskilt många finska ord eller fraser återfinns inte i texten – inte mycket mer än de enstaka tyska och engelska fraser som också förekommer (se nedan).⁹⁴ Ord som ”osuuskauppa” och ”reisusälli” [sic] omges av citattecken, men inga finska ord översätts i *Onnela*.

I *Onnela* är djuren lika viktiga karaktärer som människorna. En kategori ord som bidrar till *Onnelas* språkliga finskhet är utrop och läten av olika slag, både då de kommer från gårdens människor och djur. Hunden Tolle skäller ”hauhau” (och ”hiuhiu”), på finskt vis, inte ”vovvov”. Kvinnorna på gården ropar ”aj den Tolle och aijai den Tolle”, och ”fyjfyj”.⁹⁵ Bruket av ”aj” är finländskt – här motsvarande svenskans ”ack” eller ”äh” – men ”aj ja”, (med finsk ortografi ”aijaa”) kan också uttrycka förvåning eller intresse, motsvarande ”jaha”, ”jaså”. I *Onnela* utropas ”tjohei”, ”hijovei” och ”OIJOI!”; det finska märks genom bokstaven ”i” på slutet, i stället för ett svenskt ”j”.⁹⁶ I ”oijoi” och ”aijai” markerar ”ij” det långa ljud som på svenska bara skulle skrivas med ”j” (och då inte vara riktigt lika långt). Vidare jollrar gårdsfolket ”tako-tako päkä-päkä” till det övergivna lilla lammet Nöpö.⁹⁷ Såväl namnet som jollerlätena är stavade på finskt vis så att både vokal- och konsonantljud är korta.

Det finns gott om utrop och svordomar i *Onnela*, och inte alla klingar finskt.⁹⁸ Merparten är trots allt antingen finska eller, där de förekommer på båda språken, markeras ortografiskt som finska. Tendensen är att svordomarna är svenska men de övriga utropen och lätena allt som oftast finska – fast ”hihihi” och ”hehehe” går på båda språken. Det som karaktärernas utrop gör är att etablera, eller åtminstone antyda, finskspråkighet. Karaktärerna skrivs ihop på svenska, men också på finska.

s. 123). – I *Onnela* kallas bondhustrun inte ”husmor” utan genomgående ”värdinna”, en fennicism från finskans ”emäntä”. I huset finns en ”främlingskammare” (gästkammare, s. 19), från finskans ”vieraskamari”. Finskans ”vieras” betyder både främling och gäst.

93 Ibid., s. 7.

94 Förutom ”kokkoeldarna” nämns en ”osuuskauppa” (sv. andelsaffär), en ”reisusälli” [sic] (sv. ”luffare”, ”landstrykare” – här är båda leden i det sammansatta ordet av svenskt ursprung, d.v.s reissu/resa och sälli/sälle) och ”työmies”, namnet på ett rökverk producerat av tobaksfabriken Fennia (ibid., s. 134, 81). ”Työmies” är här närmast en realierferens, även om det finska ordet betyder ”arbetare” (s. 123). – Hästen Pute är inte bara häst utan också ”heppa och humma”, två finska talspråkliga benämningar på häst (fi. ”hevonen”, s. 68). Dessutom förekommer en benämning, ”Parantaisen veljekset” (sv. ”bröderna Parantainen”) och ett par namn, ”Hallin Janne” och ”Anssin Jukka”, med finskt genitiv (”Hallis Janne” och ”Anssin Jukka”, s. 148).

95 Ibid., s. 47 ff.

96 Ibid., s. 26, 70, 112.

97 Ibid., s. 108.

98 Här finns t.ex. också ”Tvi katten” (s. 8), ”sabla” (s. 79) ”javla”, (s. 80) ”hihihi” (s. 133) och ”tammefan” (s 14).

Ytterligare ett par finska ord introduceras i *Onnela* för att sedan bli de oftast förekommande i Diktonius prosa: ”puukko” och ”perkele”.⁹⁹ Merparten av *Onnela* utgörs av livet på gården, den jordiska idyll där berättaren deltar ur sin mellanposition. Tonen är uppsluppen, ibland raljerande. Vissa avsnitt avviker dock. Ett är den inledande ”hatkärleksproklameringen” ”Detta land”, ett annat är ”Hjärtlandet”. Tonen är mera högstämmd, om än på ett distinkt Diktoniuskt vis där stilnivåer fortsatt blandas. Hjärtlandet är ett *bortom* – bortom gårdsgården, bortom gården, men också bortom berättarjaget självt. Det är något annat än idyllen *Onnela*, något mera primitivt, kanske också mer koncentrerat:

Emellanåt ser jag hjärtlandets folk. Männen har byxorna hängande till knäna, luggen på näsan, och deras kvinnor har aldrig haft hatt på huvudet. De dyrkar allttjämt samma religion som för hundra år sedan, femhundra år, offerar till samma avgudar: ”puukko ja perkele”. [...]

Om vardagarna ser man ej till dem, de brottas då med livets tusendjåkla besvär, men på lördagskvällen kan det komma dinglande några stycken av dem, med ena halvan av religionen lös i käften, och den andra halvan lika löst vid svångremmen.¹⁰⁰

Den finska konjunktionen ”ja” (sv. ”och”) markerar att uttrycket finns på finska – det är inte bara författaren som satt ihop det. Både svordomen ”perkele” och den finska puukkoken är ord som de flesta läsare troligtvis känner till – i själva verket har de blivit symboler för en stereotyp uppfattning om finskhet som präglad av våld och svordomar. Om någon läsare mot förmodan inte skulle känna till puukkon ges antydningar om vad den kan vara: den hänger vid svångremmen, och det berättas också om en gubbe som fick en puukko i ögat.

Att Diktonius också alluderar på betydelsen av perkele är desto svårare för icke-finländaren att urskilja. Perkele är ett namn för djävulen och tros ha samband med den finska guden Ukko, som efter kristnandet betraktades som en avgud av kyrkan. Talet om religion och avgudar har alltså mer djupgående betydelse än om svordomen bara skulle stå som en symbol för folkets våldsbenägenhet.¹⁰¹

Finska ord och finskklingande utrop utgör som nämnt en rätt liten del av *Onnelas* språkliga variation. Att skriva ihop en finsk idyll på svenska handlar snarare om sparsamma markörer och vissa betydelseladdade ord – ”puukko ja perkele” blir ett slags emblem för det primitiva finska, något som jag diskuterar nedan i relation till *Janne Kubik*. Diktonius ”skriver ihop” Finland på svenska med finlandismer, däribland fennicism och typiskt finlandssvenska ordvändningar; det är en distinkt finländsk svenska

99 Här räknar jag med de olika verbformer som Diktonius gör av ”perkele”, se nedan. Se även avsnittet ”Puukko ja perkele – flerspråkighet och maskulinitet” nedan.

100 *Ibid.*, s. 56 f.

101 I det (ofullständiga) originalmanuskript av *Onnela* som finns bevarat saknas formuleringen ”offerar till samma avgudar” (*Onnela*, Originalmanuskript, HLA).

som ofta bär finskan inom sig och därmed blir främmande för en icke-finlandssvensk läsare. Närheten till finskan är säkerligen långt ifrån alltid en medveten strategi hos Diktonius. Den är inte alltid ”konstnärligt produktiv” – men den *kan* vara det.

Ett exempel på hur finskan gör svenskan ny är inledningen till ”Hjärtlandet”: ”Ödemark, bakland, avträdesland, hjärtland – här slutar jag, här börjar du.”¹⁰² ”Bakland” är ett gångbart svenskt ord, men används här i en något ovan betydelse. Här anas finskans ”takamaa”, varav ”bakland” är en ordagrann översättning, i bakgrunden. ”Takamaa” kan översättas ”bakland”, men närmare till hands i detta sammanhang skulle ”utmark” ligga. ”Bakland” lyckas dock signalera något som ligger bortom, bakom, och likt lånordsalternativet ”hinterland” stå för något bortom överlag. Vad som är rätt eller fel ordval är inte så enkelt avgjort, men tydligt är att det avvikande ordbruket vidgar betydelsesfären på ett avgörande sätt.

En annan av benämningarna, ”hjärtland”, är en klarare neologism. Finskans ”sydänmaa”, ordagrant just hjärtland, betecknar ”ödemark”, ett ord Diktonius redan har använt.¹⁰³ Stående bredvid de andra benämningarna lyckas ”hjärtland” bidra med konnotationer av centrum och livgivande kärna, något mera innerligt än bara ”ödemark”. Att stycket om denna trakt utanför gården och byn kallas ”Hjärtlandet” befäster traktens betydelse som ett slags urtrakt, om man vill ”Finlands hjärta”, en plats där saker och ting är mer renodlade.

Hjärtlandet är ett exempel på hur Diktonius får svenskan att hemsökas av ett annat språk som därmed förnyar svenskan. Han gör det utan att bryta mot grammatiska regler eller växla till ett annat språk. Som Ronald Bogue påpekar i *Deleuze on Literature*: ”A minor use of language, then, may manifest itself through direct violations of linguistic norms and rules, but also by more indirect means that leave basic conventions intact.”¹⁰⁴ Medan inslag av främmande ord och finlandismer till viss del kan betraktas som språkliga och litterära normbrott, är översättningsneologismer mer indirekta. Men trots allt är finskan med som en impuls.

”Hjärtlandet” är ett exempel på hur närheten till finskan verkar i olika riktningar samtidigt: såväl de- som reterritorialiserande, och på flera sätt. Den språkliga variationsrikedomen, fennicismerna, den ”översatta finskan” innebär en deterritorialisering av den samtida finlandssvenska språknormen. Diktonius förfrämjar svenskan inifrån vid en tidpunkt då den finlandssvenska litteraturen hade ålagts uppgiften att etablera svenskspråkig gemenskap och närma sig sverigesvenskt språkbruk. För att inte tala om att Diktonius undvek de finlandssvenska kusterna och hängav sig åt det finska inlandet.

102 *Onnela*, s. 55. I manuskriptet till *Onnela* nämns inte ”avträdesland” utan i stället ”avstädesland”. Medan ”avstädesland” betonar att trakten ligger ”bortom”, ger ”avträdesland” en antydning om fattigdomen och de primitiva förhållandena i Hjärtlandet.

103 Dessutom finns förstås engelskans ”heartland”, vartill associationer kanske särskilt väcks hos en nutida läsare.

104 Ronald Bogue, *Deleuze on Literature* (2003), s. 103.

Här finns även ett par engelska och tyska inslag.¹⁰⁵ De är mycket få, men ändå så pass många att Olof Enckell nämner dessa ord ”tagna från utländskt lexikon” som en del av Diktonius tröttsamma ”kaskader av ord” i sin recension av *Onnela* i *Hufvudstadsbladet*.¹⁰⁶ Trots sin ringa frekvens utgör de tyska och engelska inslagen ytterligare en ingrediens i *Onnelas* språkliga brokighet. Inslagen är tveklöst också delaktiga i bokens raljanta humor. Kontrasten mellan utländska ord och finsk miljö är helt i linje med de kast mellan högt och lågt, skönt och fult, bekant och främmande som konstituerar *Onnela*. De är också en liten beståndsdel som bidrar till att försvåra läsningar av *Onnela* som en ”genuin folklivsskildring”, en ingrediens som problematiserar förbindelsen mellan språk och territorium i texten.

Samtidigt förhindrar inte flerspråkigheten, varken de få tyska och engelska inslagen eller påverkan från finska, en t.ex. sverigesvensk läsare – som är obekant med finlandssvenska uttryck eller med finländska språkförhållanden – att göra en reterritorialiserande läsning, där *Onnelas* språk ses som det äkta uttrycket för något ”autentiskt” finskt eller finlandssvenskt. *Onnelas* språk möter säkert en icke-finländsk läsare som främmande i högre grad, vilket kan möjliggöra uppfriskande avautomatisering. Men på samma gång har den icke-finländska läsaren sannolikt mindre kunskap om de olika språkregistrens finländska kontext. Språkvariationen kan då uppfattas som genuint folkuttryck, och därmed reterritorialiseras. Ett annat scenario är att Diktonius läses ur ett perspektiv av centrum–periferi, där *Onnela* blir ett uttryck för den tvåspråkiga/halvspråkiga författarens oförmåga att skriva ordentlig svenska. Flerspråkighetens verkan kan inte enbart bestämmas genom texten.

Jordens, territoriets, centrala position i *Onnela* kan inte frångås. Boken består av processen att utforska en plats, dess gränser och dess invånare. I inledningen proklamerar jordens stora makt och starka dragningskraft: ”Blodet är tjockare än vattnet, men starkast är du, karga jord”.¹⁰⁷ Som exemplen ovan – ”hjärtland”, ”puukko ja perkele” – visar är finskans närvaro ett led i utforskandet av finskhet och territorialitet i *Onnela*. Ur en synvinkel är finskans närvaro ett sätt att gräva texten djupare ner i den finska myllan. Det är jorden, bygden, som lockar starkast. Finskan är förstas en viktig beståndsdel av miljön, av idyllen, men *Onnela* är ändå inte främst en kärleksförklaring till finska språket utan till en plats, med alla dess beståndsdelar.

Det är väsentligt att finskan förekommer i en svensk text, till skillnad från om Diktonius hade skrivit *Onnela* på finska, något han i teorin hade haft språkkunskaper nog att göra. Den finska miljön på svenska – med anspelningar på finska – upprättar ett glapp, en ambivalens, mellan textens språk och det språk läsaren igenkänner

105 I staden kan man köpa ”The finest best Toilet-paper” (*Onnela*, s. 14) och gården ”innehåller stuga, sal, matsal, sovrum, främlingskammare – was willst du noch mehr?” (s. 19). Dessutom omtalas en ”divorcehistoria” (s. 72), utropas ”o Liebling” (s. 20), rökande kan även kallas ”smoukande” (s. 69) och att hoppa kallas ”jumpa” (s. 70).

106 O[lof].E[nckell], ”Diktonius skriver idyll”, rec. av *Onnela*, *Hufvudstadsbladet* 19/11 1925.

107 *Onnela*, s. 9. Det lite ovanliga bruket av bestämd form (”blodet”, ”vattnet”) i ett fast uttryck som ”Blod är tjockare än vatten” är karakteristiskt för *Onnela*.

som den skildrade bygdens. Å ena sidan implicerar *Onnela* att Finland också kan skrivas på svenska, vilket deterritorialiserar både den finskspråkiga litteraturens eventuella monopol på Finlandsskildring och den förmodat ”organiska” kopplingen mellan ett språk och ett territorium. Å andra sidan utvidgar *Onnela* den svenskspråkiga litteraturens territorium i Finland, men utan att ställa upp på rådande krav på vad finlandssvensk litteratur borde behandla och hur den borde se ut språkligt. *Onnelas* fennicistiska svenska är både främmande och jordnära – att utnyttja språkvariation och resurser från närliggande språk möjliggör främmandegörande och skapandet av en livsnära, expressionistisk text.

Samtidigt som flerspråkigheten deterritorialiserar tidens litterära finlandssvenska, fungerar den även reterritorialiserande då den samtidigt deltar i konstruktionen av det finska folket. Puukko och perkele – finnen som svär och bär kniv – är knappast en innovativ bild för nationen, och bär dessutom på en viss maskulin romantik.¹⁰⁸

I Diktoniusforskningen har *Onnela* betraktats som en spontan, för att inte säga oarbetad, bok. Olof Enckell påstår att boken skrevs på tre veckor medan Jörn Donners uppgift är drygt två veckor, under sensommaren 1925.¹⁰⁹ Uppgiften härstammar från Diktonius själv, som i ett brev till Axel Åhlström skrivet sent i juli 1925 förtäljer att ”mästerverket” nu är ”tämmligen färdigt, över 150 sidor, på två veckor”.¹¹⁰ Ändå nämner Diktonius redan i maj att han ”är på bondlandet, och skriver en – idyll”.¹¹¹ Och i ett brev till den svenska författarkollegan Harry Blomberg heter det visserligen att Diktonius har ”dundrat ihop” *Onnela*, men också: ”Saken har länge legat mig på hjärtat”.¹¹²

En jämförelse mellan boken och de rester av originalmanuskriptet till *Onnela* som finns bevarade visar att boken, hur snabbt den än kommit till, har genomgått en omfattande redigeringsprocess. Eftersom bearbetade versioner och sättningsmanuskript saknas är det svårt att veta när ändringar har gjorts samt vilka ändringar som utförts av Diktonius själv och vilka som tillkommit på förlagets beväg.¹¹³ När *Onnela* publicerades befann sig Diktonius i Paris, dit bokens redaktör Eric Olsoni skrev till honom: ”Som du såg, hade jag nog ändrat litet här och där; mest sådant, som jag ansåg lukta finska.”¹¹⁴ Senare berättade Olsoni för Jörn Donner, som var den som räddade Dikto-

108 Se avsnittet ”Puukko ja perkele – flerspråkighet och maskulinitet” nedan.

109 Enckell, *Den unge Diktonius*, s. 241; Donner, *Diktonius. Ett liv*, s. 149.

110 Diktonius–Åhlström 25/7 1925, *Brev*, s. 88.

111 Diktonius–Åhlström 16/5 1925, *Brev*, s. 88.

112 Diktonius–Harry Blomberg 16/8 1925, UUB (även i Diktonius, *Brev*, s. 90). Här framgår att Diktonius var medveten om att göra något nytt i samtidens finlandssvenska litteratur, samt att hans relation till ”bygden” var mångfacetterad: ”Ingen av oss svenskar här har på årtionden skrivit om det *finska* bondlandet. Jag är dess son. Jag är dess dotter. Jag är dess smygälskare-kusin.” Kursiv. motsvaras i original av understrykning.

113 Vissa delar av manuskriptet ser ut att vara ur ett renskrivet manuskript eller sättningsmanuskript.

114 Eric Olsoni–Diktonius 18/2 1926, HLA. Redan 1924 underrättar Olsoni Diktonius: ”Tog mig friheten rätta några finlandismer, inte för att vara pedantisk, utan för *rikssvenskarnas* skull. De är ju så noga med dem. Påstå sig missförstå o.s.v.” (Kursiv. motsvaras i originalet av understrykning.) Det manus det här gäller torde vara *Taggiga lågor* som kom ut detta år, något som i så fall visar att även Diktonius lyrik, som överlag är mera högsvensk än hans prosa, korrigerades med tanke på korrekthet i

nius manuskript undan förgängelsen, att han hade rättat så många som ”600 språkfel och fennicismer”.¹¹⁵ Att många av ändringarna har gjorts på förlagshåll torde det alltså inte råda något tvivel om, och desto mera anmärkningsvärt är hur många fennicismer som trots allt finns i *Onnela*.

En blick på manuskriptet ger dock vid handen att många ändringar måste ha gjorts av Diktonius själv, också ändringar av stor betydelse för boken och även sådana som gäller flerspråkigheten. I den version av ”Detta land” som finns bevarad är hatkärleksförklaringen ”bara” en kärleksförklaring; här saknas frasen ”Ja, jag hatar detta land” och den därpå följande motiveringen om ”tjätiga språkgräl”, ”streberkultur och låtsascivilisation”, ”ofördragsamhet, misstänksamhet och småsinne” m.m.¹¹⁶ I stället fortsätter manuskriptet med ”Det lilla jag har, har jag härifrån” och den därpå följande deklARATIONEN ”Jag kan ej förneka min mor, jag vill ej förneka det modersarv du gett mig”.¹¹⁷ Det enda som anas av ”hat”-delen av hatkärleksförhållandet i manuskriptet är de avslutande raderna ”du himmel, / du helvete”.¹¹⁸ Även om *Onnela* skrevs under en kort tidsperiod har det alltså funnits en redigeringsprocess med väsentligt utfall: hatkärleksdeklARATIONEN sätter tonen för hela boken och placerar de fryntliga bylivskildringarna i ett annat perspektiv.

Korrigeringar av underliga ord och finskklingande vändningar syns tydligt mellan manuskript och bok.¹¹⁹ I manuskriptet heter gumman Nelma i stället Selma, och här har flera finskpåverkade vändningar gjorts aningen mindre främmande: ”Varifrån är hon hemma” (fi. ”Mistä hän on kotoisin”, motsvarande sv. ”Varifrån kommer hon?”) blir ”Var är hon hemma?”, ”hamnade till landet” blir ”hamnade på landet”.¹²⁰ Dels handlar rättelserna om att ersätta ovana eller klumpiga ordval med mer gängse sådana, dels om att göra ordvändningar mindre ”finska”. Anmärkningsvärt är ändå att de korrigerade formuleringarna, som ”Var är hon hemma?”, inte alltid klingar helt sverigesvenska de heller.¹²¹

Sverige (Olsoni–Diktonius 17/12 1924, HLA).

Det kan för övrigt nämnas att Olof Enckell, som annars menar att den unge Diktonius mycket sällan visade på okunskap om svenskt språkbruk, också skriver att ”Diktonius’ svenska ortografi var osäker ännu långt in på tjugotalet” och att Enckell därför har korrigerat brevcitaten i biografien (*Den unge Diktonius*, s. 191 i not).

115 Donner, *Diktonius. Ett liv*, s. 151. Tack till Jörn Donner som per e-post (till J.T. 24/3 2011) har klargjort varifrån uppgiften kommer.

116 Originalmanuskript till *Onnela*, jfr *Onnela*, s. 8 f.

117 Manuskript till *Onnela*; *Onnela* s. 9. I boken lyder den förra frasen ”det lilla jag äger, har jag av dig”.

118 Manuskript till *Onnela*; *Onnela*, s. 10.

119 Det kan handla om en ”ramlande gärdesgård” som i boken blir ”fallfärdig”, den ”blaskiga kravatten” som blir ”sjaskig” och en puukko som blir en kniv. De två första exemplen är från ”Hjärtlandet”, det sista från ”Tolle far med Pute till staden” (*Onnela*, originalmanuskript, jfr *Onnela* s. 55, 72). – I boken rycker Hjärtlandets gubbe loss sitt öga, inte ”löst” det som i manuskriptet (jfr *Onnela*, s. 57).

120 *Onnela*, manuskript; *Onnela* s. 80.

121 Med tanke på hur mycket som har ändrats, och hur många ändringar Olsoni själv påstod sig ha genomfört, delar jag Olof Enckells förvåning över att Olsoni inte har korrigerat Diktonius benämning ”märr” på valacken Pute (Enckell tar i *Den unge Diktonius* upp detta exempel som ”ett av de få fall då den unge Diktonius’ [sic] förräder bristande kännedom om svenskt språkbruk”, s. 242 i not). Det

Utan tvivel skulle svenskan i *Onnela* ha haft en betydligt mera främmande karaktär, och befunnit sig närmare finskan, utan dessa korrigeringar. Det betyder dock inte att de nödvändigtvis är boken till förfång och att de ursprungligare formuleringarna alltid skulle ha haft en konstnärlig syftning. Vissa ändringar kan ha utförts av Diktonius, andra kan ha varit rättelser av slarvfel eller ett felaktigt bruk av prepositioner p.g.a. språklig osäkerhet; skrivprocessens snabbhet har säkert också haft med saken att göra. Manuskriptet är som nämnt ofullständigt och det är svårt att veta när och hur ändringar har genomförts.

En intressant tendens vid jämförelsen mellan manuskript och bok är att flerspråkigheten och ibland även talspråkigheten, båda avvikande drag från det högsvenska, på vissa håll har *förstärkts*. Som exempel har "ajai" blivit "ajjai" och "tjänixen" "hijovei"; dessutom har "tio år" i en replik blivit "tie år".¹²² Exempelen visar på att en redigeringsprocess trots allt har ägt rum från Diktonius sida (t.ex. "hijovei" står tecknat i blyerts i Diktonius handstil, och på att de finska inslagen och talspråkigheten inte bara är "olycksfall i arbetet").

En annan anmärkningsvärd omständighet är att det bland pappren till *Onnela* finns en finsk version av prosadikten "En tung arbetsdag", skriven för hand. Den kan ha tillkommit före den svenska versionen, något säkert kan inte sägas. Diktonius skrev vissa dikter på finska, och översatte dem sedan.¹²³ Jörn Donner, som var den som samlade Diktonius manuskript, talar om en kamp mellan de båda språken:

Diktoniuksen käsikirjoituksista havaitsee, kuinka kamppailu kahden kielen välillä on raivonnut hänessä. Usein löytää suomen- ja ruotsinkielisiä runoja samoilla liuskoilla ja aavistaa, että runoilija ehkä olisi halunnut yhdistää nämä kaksi erilaista kieltä. Joka tapauksessa on tuloksena lyriikkaa, jossa suomalainen ilmaisu pyrkii esille.¹²⁴

Vare sig Diktonius hade velat förena språken och känt sig tvungen att välja mellan dem, som Donner föreslår, eller parallellskrev för att nå rätt nyans i den svenska versionen, visar det finska diktfragmentet att skapelseprocessen kring *Onnela* – åtminstone till viss del – försiggick på två språk.

finns ett bruk av märr som skällsord för en manlig person, men det är knappast detta det är fråga om i *Onnela*. Än mer intressant är det att samma misstag förekommer i *Mull och moln*, där "märren" heter Pekka (Elmer Diktonius, *Mull och moln. Nöjd prosa, enkla dikter*, 1934, s. 79).

122 Exempelen är hämtade från "Pute", "Tolle får med Pute till staden" respektive "Hjärtlandet" (*Onnela* s. 62, 70, 57). Se även Ingrid Jansson om talspråkssträvan i *Studier i språk och stil i Diktonius' Onnela*, s. 12–20.

123 Jörn Donner, "Diktonius – suomalainen runoilija", s. 115. I anslutning till detta kan nämnas att finska versioner av dikter återfinns på samma blad som de svenska i originalmanuskriptet till *Mull och moln* (HLA).

124 Donner, "Diktonius – suomalainen runoilija", s. 114. [I Diktonius manuskript kan man iaktta hur en kamp mellan två språk har rasat inom honom. Ofta finner man finsk- och svenskspråkiga dikter på samma papper och anar att diktaren kanske hade velat förena dessa två skilda språk. I vilket fall som helst är resultatet lyrik där en finsk uttrycksform vill komma till synes.]

Onnela fick ett övervägande negativt mottagande i pressen.¹²⁵ ”Betraktad som litteratur ger åtminstone jag icke 5 penni för ’Onnela’”, slog *Borgåbladets* recensent fast.¹²⁶ *Östra Nylands* recensent ifrågasatte huruvida man ens kunde tala om litteratur i fallet *Onnela*.¹²⁷ Det man främst vände sig emot var grovkornigheten, vulgariteten, ja smutsen. I *Hufvudstadsbladet* hade Olof Enckell, som i tiden skulle modifiera sin syn på *Onnela*, också problem med smutsen: ”nästan hela tiden stockar sig andedräkten, ty luften är jolmig och överlastad av osnygga dunster”.¹²⁸ Enckell hade även svårt för det språkligt brokiga, som enligt honom var ett alltför ohämmat ordflöde där ”uttrycksfulla”, ”fula”, ”vulgära” ord samsas med ord ”tagna från utländskt lexikon”. Ändå erkände Enckell *Onnelas* värde som skildring av den finska landsbygden.¹²⁹

År 1925 var modernismen långt ifrån accepterad av det samtida litterära etablissemanget och negativ, t.o.m. nedlåtande kritik är inte överraskande. Mer intressant är att även Diktonius fränder bland kritikerna var ambivalenta eller besvikna. I *Arbetarbladet*, Diktonius främsta uppdragsgivare, prisar Axel Åhlström visserligen Diktonius prosa för att ”den målar i starka färger, den skapar med friskt mod nya ord och ordsammanställningar”.¹³⁰ Att Diktonius inte väjer för smutsen är för Åhlström något lovvärt, men han kallar ändå boken för ett ”mellanspel”.

Hagar Olsson, som efter Diktonius lyrikdebut försvarat hans radikala dikt, blev tydligt besviken på *Onnela*, som hon fann gammalmodigt naturalistisk.¹³¹ Olsson delar inte heller Åhlströms uppskattning av Diktonius nyskapande språkbruk, och hon för faktiskt finskans inflytande på tal:

125 Thomas Warburton kallar *Onnela* för ”en ny chock för den litterära allmänheten, kanske ännu kraftigare än *Hårda sånger*” (*Femtio år finlandssvensk litteratur*, s. 234) medan Tapani Ritamäki anser att det att *Onnela* ”lyckades passera flera av de inför Diktonius samtida poesi så omutliga recensenterna [är] ett av många dystra bevis på den dåtida finlandssvenska litteraturkritikens nivå” (”Diktonius som samtidsförfattare”, s. 33). *Helsingin Sanomats* recensent var mera positiv, något Donner menar kan vara relaterat till finskheten i boken (Donner, *Diktonius. Ett liv*, s. 150).

126 H[elmer]. J. W[ahlroos]., ”Elmer Diktonius: *Onnela*. En finsk idyll”, *Borgåbladet* 3/12 1925.

127 ”Det är kort sagt ett synnerligen grovkornigt litteraturalster, om man nämligen vill vara så beskedlig att man överhuvudtaget alls talar om litteratur i detta sammanhang” (”Elmer Diktonius *Onnela*, finsk idyll”, rec., *Östra Nyland* 5/12 1925).

128 Enckell, ”Diktonius skriver idyll”, *Hufvudstadsbladet* 19/11 1925.

129 I *Den unge Diktonius* tycker Enckell tvärtom att man inte tröttnar på ordramsorna och infallen i boken, och att språkformen är ”renässansartat djärv och nyskapande, frisk och fräck som hos Rabelais” (Enckell, *Den unge Diktonius*, s. 241, cit. s. 245).

130 [Axel] Å[h]lström], ”Diktoniuskt mellanspel”, rec. av *Onnela*, *Arbetarbladet* 18/11 1925.

131 ”Ja, det kan nu inte hjälpas och det må sägas rent ut: Diktonius paradiset är naturalistiskt, enbart naturalistiskt. ’Troget efter naturen.’ Man kunde tro att det är 80-talet självt som här inbjuder läsaren till konfrontation” (Hgr. O., ”Diktonius paradiset”, rec. av *Onnela*, *Svenska Pressen* 28/11 1925). Enckell, Åhlström och särskilt Olsson ställer i kritiken av *Onnela* Diktonius lyrik högre än hans prosa. I motsatt riktning går signaturen H-ström [Håkan Hasselström?] i *Viborgs Nyheter* då han ser ”en stor förtjänst [...] i att Diktonius i sin nya bok helt övergått till prosa, ty vad hans s.k. verser beträffar hade, på få undantag när, utgjorts av ren prosa och ofta nog en icke alltför värdefull sådan” (H-ström, ”Ytterlighetslitteratur”, rec. av *Onnela* i *Viborgs Nyheter* 24/11 1925).

Intrycket av förbistring understrykes här ytterligare av en språkförbistring, som man inte tidigare kunnat konstatera hos Diktonius. Den finska idyllen har tydligen tagit honom så fången, att finskan börjat skina igenom i hans språk. Man kan inte här tala om finlandismer, utan om rena fennicismer – ”hjärtland” – sydänmaa (vildmark), ”bakland” – takamaa (utmark) äro förskräckande exempel. Fortsätter man en tid med sådant ”nyskapande” blir resultatet rotväliska.¹³²

I stället för att se det nyskapande värdet i en svensk neologism som ”hjärtland” och i ett smått avvikande bruk av ”bakland”, upprörs Olsson över Diktonius orena svenska. Detta är förvånande. Dels därför att Olsson långt ifrån var någon språkpuritan – tidigare hade hon protesterat mot en rikssvensk norm för finlandssvenskan.¹³³ Dels därför att hon, just i egenskap av modernismens vapendragare, i detta fall inte ser värdet i det språkligt nyskapande – trots att hon anklagar *Onnela* för att vara alltför traditionell.¹³⁴

Holger Lillqvist har påpekat att ”[d]en nya eller unga dikten [...] under några år [svetsas] samman i kampen för litterärt livsrum och erkännande. I den polemiska situationen tenderar ’modernismen’ att bli ett mera monolitiskt block än vad aktörerna vill kännas vid ett decennium senare.”¹³⁵ Å ena sidan bryter Olssons reaktion mot denna pakt – å andra sidan kan kritiken måhända handla om att den i Finland kämpande modernismen inte hade råd att göra sig sårbar; den anklagades ändå för att försöka låta fult, obegripligt och inkorrekt språk passera som språkligt nyskapande.¹³⁶ Dessutom var Olsson själv tvåspråkig; då hon avfärdar Diktonius ”språkfel” visar hon upp sina egna kunskaper i finska samtidigt som hon tar avstånd från dylik språklig hybriditet och visar att hon kan korrekt svenska.

I *Den unge Diktonius* kallar Enckell som bekant *Onnela* för ”[u]r alla synpunkter finsk, omisskännligt och uteslutande finsk”.¹³⁷ Det stämmer att *Onnela* är finsk såtillvida att den är intensivt sysselsatt med det finska inlandet och dess finskspråkiga be-

132 Hgr. O., ”Diktonius paradis”, *Svenska Pressen* 28/11 1925. Olof Enckell nämner också ”hjärtland” och ”bakland” med finska översättningar i anknytning till Diktonius (sällsynta) okunskap om svenskt språkbruk (*Den unge Diktonius*, s. 242 i not).

133 Om Olssons deltagande i språkdebatten, se Thylin-Klaus, ”*Den finländska svenskan*” 1860–1920, s. 151 ff.

134 Roger Holmström har konstaterat att Olsson visserligen var revoltören Diktonius vapendragare men att hon aldrig förmådde acceptera dennes idylldiktning (Roger Holmström, ”Från morgon till morgon i finlandssvensk modernism. Tankar kring Hagar Olssons Diktoniusuppfattning”, 2000, s. 135 ff.). Se även Michel Ekman om den formella analysens underordnade roll i Olssons kritik, ”Modernisterna i kritik och debatt”, *FSL* II (2000), s. 119.

135 Holger Lillqvist, ”Modernisternas tiotal och tjugotal”, *FSL* II (2000), s. 87.

136 Drygt tjugo år senare finner Karin Boye stilen i *Onnela* ”lätt utsvävande med lustiga snirklar, på ett vis som för rikssvenskar ibland kan synas älskvärt gammaldags, men som i Finland bibehållit sig med friskt liv, tack vare umgänget med den finskspråkiga litteraturen och dess säregna realistiskt-fantastiska vändningar, välbekanta från exempelvis Kivis ’Sju bröder’” (”Dagens krönika: Elmer Diktonius” del I, *Social-Demokraten* 15/6 1936). Det som de samtida finlandssvenska recensenterna ansåg apart och underligt framstår ur Boyes sverigesvenska (von oben-)perspektiv som ett typiskt finlandssvenskt drag.

137 Enckell, *Den unge Diktonius*, s. 240 f.

folkning. Den bär på ett arv från finska folklivsskildringar och förhåller sig – på skilda sätt – till författarskap som Aleksis Kivis och Joel Lehtonens.¹³⁸ På finskspråkigt håll fanns redan en ”folklivsskildringens kris”, en reaktion mot den idealiserande runebergska traditionen.¹³⁹ Men som Michel Ekman har visat är Diktonius i hög grad en del av den runebergsk-topelianska nationella tradition som han degraderar och desakraliserar i *Onnela*.¹⁴⁰

Men *Onnela* är inte ”finsk” ur alla synpunkter. Språkligt är den visserligen skriven på en ovanligt ”finsk” svenska, men denna svenska är, som exemplen ovan visar, också mycket annat än finsk. Enckell betecknar *Onnela* som en *försoning*:

Det har varit ett problem för den internationelle revolutionären och Nurmijärvi-somrarnas till det finska hemvändande son att samsas, och *Onnela* bär vittnesbörd om det sätt på vilket Diktonius lyckades knäsetta och tvinga till försoning de båda stridiga makterna i sitt inre.¹⁴¹

Det stämmer att den kosmopolitiska inriktningen hade varit mera synlig i Diktonius författarskap före *Onnela*, där kärleken till hembygden otvivelaktigt är framträdande. Men snarare än att dessa två riktningar har knäsetts och tvingats till försoning, utgör de en fruktbar dynamik i *Onnela*. Kärleksförklaringen är en hatkärleksförklaring, berättaren är med men ändå inte med, och språkligt rör sig texten också mellan finskt och svenskt och högt och lågt. Språkligt syftar inte *Onnela* till fullständigt igenkännande och hemmahörande – gränstillvaron är i stället, också på det språkliga planet, en drivande princip i texten.

En som har argumenterat *mot* påståendena om Diktonius finskhet är Göran Printz-Påhlson, som menar att det gäller ”att inte missuppfatta Diktonius’ ’finskhet”:

Han är visserligen (enligt [Jarno] Pennanen [i *Diktonius. En bok på 60-årsdagen*]) ”till sin kärnmust Finland”, visserligen förklarar han redan i *Onnela* sin kärlek till ”detta land”, men han har öppen blick för dess avigsidor [...]. Hans definition av fosterlandet är mycket fjärran all högstämnd patriotism: ”Finland är ... en het bastu med ett hopp i snön efteråt”. På två sätt kan han med en viss

138 Se Ekman, *Må vi blicka tillbaka mot det förflutna*, s. 260, 264.

139 Tapani Ritamäki behandlar i sin licentiatavhandling Diktonius närhet till en finsk berättartradition: ”Men inbördeskriget innebar inte bara rasering av ett slags bonden Paavo-myt utan också en återupplivning av den, som en del av försöken att ena nationen. Diktonius tar del också i det projektet, på egna villkor. Han kan jämställa rätt med vitt, finskt med svenskt (icke-markering av språktillhörighet) men snarare i form av ’avidealisering’ som varken är entydig eller utan ambivalens” (*Bondkatt eller jaguar*, s. 114, se även s. 133). Se även Ritamäkis ”Diktonius som samtidsförfattare”, s. 33 f. samt Ekman, *Må vi blicka tillbaka mot det förflutna*, s. 259 f.

140 Michel Ekman visar på Runeberg och Topelius som intertext hos Diktonius (*Må vi blicka tillbaka mot det förflutna*, s. 251 ff.). Se även Zilliacus, ”Diktonius, Runeberg, Masters”, s. 224 f. om Runeberg som intertext i bl.a. *Medborgare i republiken Finland*.

141 Enckell, *Den unge Diktonius*, s. 245 f.

rätt sägas vara ”finsk”; dels är hans språk och därigenom väl också hans temperament i ovanligt hög grad finskt, dels råkar han vara intresserad av finsk natur och finska människor. Delvis var det väl utlandsvistelserna som öppnade honom på allvar för naturen, det är typiskt att hans känsla för Finland skall ha en så reell grund som vanlig hemlängtan [...]. Diktonius är empirist också vad beträffar sin finskhet, det är hans omedelbara erfarenheter och minnen som bestämmer hans fosterlandskänsla, inte något abstrakt nationellt begrepp.¹⁴²

Inte ens Printz-Påhlson förnekar Diktonius intresse för Finland och ”finskheten” hos Diktonius språk. Språket antyds dessutom ha ett kausalt samband med hans ”temperament”. Printz-Påhlsens argumentation går i stället ut på att göra en distinktion mellan en abstrakt nationalism och en empirisk fosterlandskänsla, samt att mer eller mindre indirekt antyda att tidigare forskning inte förmått se att det är just denna senare sorts fosterlandskänsla det rör sig om hos Diktonius, som ”tar avstånd från de slitna fosterlands- och naturkänslorna för att ersätta dem med sina egna mera ’empiriska’”.¹⁴³ På så vis är Printz-Påhlsens argumentation en skenargumentation – det är svårt att urskilja vilka tidigare röster som skulle ha påstått att Diktonius var ”nationalistisk”, varken den omnämnde Pennanen eller t.ex. Olof Enckell påstår något sådant. Tvärtom hör väl Diktonius naturkänsla och anknytning till det tavastländska Nurmijärvi till de mest välkända aspekterna av författarskapet.¹⁴⁴

I *Onnelas* inledning förklarar också berättaren att landets människor är ”avskryvade, tagna i en klump” men ”efterlängtvärda, tagna var för sig, plockade som brokiga djur ur den spräckliga omgivningen”.¹⁴⁵ I *Onnela* framgår klart och tydligt att bindningen till hemlandet framför allt är en bindning till ett landskap och till människor, inte till en abstrakt nation – *Onnela* är trots allt en bok där den runebergska nationalsången ”Vårt land” urartar i ”Våtand”.¹⁴⁶ Att det som Printz-Påhlson påpekar inte finns någon motsättning ”mellan den fosterländske Diktonius och världsrevolutionären Diktonius” är riktigt, men endast på så vis att det varken handlar om att kväsa den ena eller andra tendensen eller att skapa en friktionsfri syntes mellan dem.¹⁴⁷ Finland träder i *Onnela* fram i ett simultant hemma/främmande-perspektiv som också slår igenom på det språkliga planet, genom variation och närheten till finskan: ”Här är jag hemma – här är jag i främmande land.” Ambivalensen sträcker sig genom författarskapet.

142 Printz-Påhlson, ”Elmer Diktonius och känslans poetik”, s. 66.

143 Ibid., s. 72.

144 Se t.ex. Enckell, *Den unge Diktonius*, s. 24.

145 *Onnela*, s. 8.

146 Se Donner i *Kaos och demokrati* (s. 23): ”Fosterlandet är inte mer än summan och växelverkan av de människor som lever där. Diktonius’ fosterlandsdikt blir inte heller mer än en uppräknings av människor som han känt sig besläktad med eller beundrat.” Exemplet med *Vårt land* – ”Våtand” behandlas i ”Kroppen full av språk”.

147 Printz-Påhlson, ”Elmer Diktonius och känslans poetik”, s. 67.

This damned country! – Janne Kubik

I *Onnela* och Diktonius därpå följande prosabok *Ingenting och andra novellistiska skisser* (1928) är det framför allt en bygd som står i centrum: bondlandet utanför Jyväskylä respektive Diktonius (och Aleksis Kivis) barndomstrakt Nurmijärvi i Tavastland. Diktonius tredje prosaverk och enda roman *Janne Kubik. Ett träsnitt i ord* (1932) kretsar kring ett land, nationen Finland före och efter självständighetsblivandet 1917. I en kronologiskt uppbruten form ges glimtar av anti-hjälten Janne då han är hamnarbetare, knivhugger en kärleksrival, är rödgardist under inbördeskriget 1918, sitter i fångläger, smugglar alkohol under förbudstiden och deltar i Lapporörelsens skjutsningar, bland mycket annat. Romanen är alltså sysselsatt med händelser som vid tiden för publiceringen var dagsaktuella.¹⁴⁸

Janne Kubik är det mest utforskade av Diktonius prosaverk; fokus har i hög grad legat dels på kompositionen, dels på *Janne Kubik* som inbördeskrigsskildring och på romanen ur en politisk synpunkt.¹⁴⁹ Även romanens språk har diskuterats, om än i mindre utsträckning. Det är som bekant just *Janne Kubik* som Thomas Warburton ansåg vara tänkt på finska, något Tapani Ritamäki har haft invändningar emot: romanen är, menar Ritamäki, skriven på svenska och därmed tänkt på svenska. Kristina Malmios tes är i sin tur att Diktonius i romanen nyttjar sitt ”ursprungsspråk”, den helsingforsiska arbetarklassens variationsrika språk.¹⁵⁰

I *Finlands svenska litteraturhistoria* lämnar Clas Zilliacus antagandena om författaren därhän och går till själva texten: *Janne Kubik* står ”tätt vid språkgränsen” och ”kan vad två språk kan”.¹⁵¹ Denna karaktärisering av boken sporrar till vidare undersökning: På vilka sätt gör den, kan den detta? Fokus i min behandling av *Janne Kubik* ligger som tidigare nämnt inte på författaren Diktonius ”tankepråk”; i stället undersöker jag vad inslag av olika språk spelar för roll för *Janne Kubik* som en roman om nationen Finland.

148 Tapani Ritamäki har tveklöst rätt då han, i polemik med Johannes Salminens bild av 30-talets Diktonius som spinnande bondkatt, karaktäriserar prosaisten Diktonius som ”en mycket samtidsnära författare”, varpå *Janne Kubik* är ett exempel (Ritamäki, *Bondkatt eller jaguar*, s. 119). För en bild av det sammanhang där Salminen tes fördes fram, se Trygve Söderling, *Drag på parnassen. Två sextitalsstudier II. Modernistdebatten. Sak, person och fält i en finlandssvensk litteraturdebatt år 1965*, (2008). Söderling påpekar att Salminens tes hör samman med ”hans ganska explicita definition av modernismen som något som har med moderniteten att göra”, samt att Salminen ”håller sig till det som formalisterna kallade för diktens material och lämnar dess form utan kommentar – en form som kan vara (eller uppfattas som) modern och just därigenom själv bli en del av moderniteten, ett av dess ’material’” (Söderling, *Drag på parnassen*, s. 89 f.).

149 Se t.ex. Donner, *Kaos och demokrati* (1958); Willner, *Dikt och politik* (1968); Schoolfield, *Elmer Diktonius* (1985); Ritamäki, *Bondkatt eller jaguar* (1997).

150 Se Diktonius ”*tungoband*”.

151 Zilliacus, ”Finlandssvensk litteratur”, s. 16. Karin Petherick har i en presentation av finlandssvenska prosamodernister berört Diktonius flerspråkighet i förhållande till språket i *Janne Kubik*: ”The enormous vitality of Diktonius’ language owes much to his total bilinguality in Finnish and Swedish and the way in which he can transfer Finnish colloquialisms to Swedish” (Karin Petherick, ”Four Finland-Swedish prose modernists. Aspects of the work of Hagar Olsson, Henry Parland, Elmer Diktonius and Rabbe Enckell”, 1976, s. 56).

I romanens ”Inledande efterskrift” förklarar ”författaren” hur han ”satte sig att skriva en modern roman – och hamnade till ett träsnitt i ord”. Romanen är ”det anskrämliga eko[t]” av de ”ljuva harmonier” som ”den moderna romanens store spelat på sina skrivmaskiner ute i den vida världen”.¹⁵²

En blick på originalmanuskriptet och det renskrivna manuskriptet till *Janne Kubik* visar att Diktonius under redigeringsprocessen har uteslutit ett omfattande resonemang om den moderna europeiska romanen ur den inledande efterskriften. I manuskripten är en central tankegång att den moderna romanen ”är en myt om något som skall komma”.¹⁵³ I originalmanuskriptet iscensätter Diktonius ett möte med Thomas Mann och för in en lång tysk mening som ger honom ”andtäppa”; författaren drar slutsatsen att ”om detta är modern[t], så är också binnikemaskarna det”. Koncentrationens, detta diktonianska kännemärkes, stora betydelse för skapande av modernism framgår alltså tydligt.

Vidare besöker författaren Proust och Joyce, ”men den moderna romanen hittade han ej”. I det renskrivna manuskriptet har Gide, Döblin, Unamuno och Dreiser fogats till listan på moderna författare som trots allt inte lyckats prestera ”fullgångna, mönstergilla, riktningssklara” moderna romaner. I sättningsmanuskriptet är passagera om de europeiska författarna och den moderna romanen som myt strukna.¹⁵⁴

Värt att notera i jämförelsen mellan boken och manuskripten är att både anspråkslösheten och anspråksfullheten är större i manuskripten. I manuskripten är resonemanget i termer av misslyckande för egen del vad gäller att skriva en modern roman starkare – men detsamma gäller också författarens dom över den moderna europeiska prosan. Visst blir mötet med Gide m.fl. ”en grundlig tillstuckning, en hälsosam reduktion av de egna dimensionerna” – men likväl misslyckas även de berömda européerna att skapa en fullgången modern roman.¹⁵⁵ Även om författaren betonar sin litenhet i jämförelse med européerna är det med dessa stora namn han sätter sig i förbindelse – och han vågar sig även på att fälla mindre smickrande omdömen om deras verk.

Blygsamheten är alltså skenbar. Förordet/efterskriften är en deklARATION, dels av att författaren har skapat en *modern* roman, dels av att han har skapat en *finsk* modern roman – i själva verket en *finsk expressionistisk* roman. Romanen är inte bara ett eko av något europeiskt, utan en specifikt lokal produkt. Här anger Diktonius inga som helst lokala föregångare – Hagar Olssons modernistiska prosa kvalar uppenbarligen inte in.¹⁵⁶

152 *Janne Kubik. Ett träsnitt i ord* (1932), faksimilutgåva 1996, s. 5 f. ”Inledande efterskrift” är signerad ”Förf.” Med författaren avses alltså denna i texten inskrivna figur, inte personen Diktonius.

153 Originalmanuskript till *Janne Kubik* (HLA). Jfr ”en kompromissprodukt, en myt: en halvtutvecklad aning om det som skall komma” (renskrivet manuskript till *Janne Kubik*, HLA).

154 Sättningsmanuskript till *Janne Kubik* (HLA).

155 Renskrivet manuskript till *Janne Kubik*.

156 Hagar Olssons *På Kanaanexpressen* (1929) innehåller collageartade inskott av t.ex. tyska och franska. Flerspråkigheten i Olssons roman skiljer sig radikalt åt från flerspråkigheten i *Janne Kubik* – inte bara sett till vilka språk som deltar eller till motivkretsen utan även i fråga om de främmande ordens form och förhållande till svenskan. Romanerna är enligt min mening moderna på fullständigt olika sätt, av vilka flerspråkigheten är en del. En jämförelse mellan dessa båda finlandssvenska expres-

Den djupgående, nästan fysiska förbindelsen mellan text och territorium slås fast: *Janne Kubik* är ”hans grovhuggna, ur den karga finska jorden framvuxna prosas osköna elände”.¹⁵⁷ Romanens lokala prägel sammanfattas i dess träsnittskaraktär – som trots allt är något starkt positivt laddat. Trots talet om oskönt elände är det inte de europeiska modernas ”ljuva harmonier” som eftersträvas, tvärtom. ”Träsnitt” blir ett ord för ”finsk”, och för finsk expressionism. Adjektiven ”enkel”, ”sträv”, ”oskön”, ”primitiv”, ”anspråkslös”, ”grovhuggen” och ”karg” är honnörsord i en sedan Runeberg traderad bild av Finland, och ”starkast är du, karga jord” deklamerade Diktonius redan i *Onnela*.¹⁵⁸ Som beskrivning av Diktonius expressionistiska prosa är adjektiven träffande och betecknar knappast ett misslyckande utan ett ideal – eller en belägenhet gjord till dygd, kan man också tänka sig med hänvisning till Zilliacus.¹⁵⁹ Vad innebär då denna finska expressionism (fler)språkligt?

Språket i *Janne Kubik* är rytmiskt, lyriskt och kompakt. Liksom i *Onnela* och flera andra av Diktonius prosaverk är flerspråkigheten bara ett av många sätt på vilka prosan i *Janne Kubik* avviker från det högspråkliga och korrekta. Romanen är fullproppad med finlandismer (såväl fennicismers och russicismers som svecismers), talspråkighet, svordomar, onomatopoesi och slang.¹⁶⁰ Ett exempel på hur det kan se ut ges här:

Se på Trykis-Nestori! skrålar en röst, och där kommer sannerligen Nestori själv med hatten på sned över ögonen och den fyrradiga harmonikan dinglande på ryggen. Musik och spel! fjäskar gubbarna och bereder plats för Nestori mitt på bänken; en kaffeknorr ryker strax framför näsan på honom men Nestori låter den vara – drar vaxduksskyttet av hajdaren och far över tangenterna med fingrarna, som ville han pröva deras flinkhet och bälgarnas täthet: skriumpf-umf. – Förr i världen, säger Nestori sävligt med kaukasian i mungipan, förr i världen, när det fanns bara pipig fiollåt vid begravingar och andra bättre tillställningar, lät det alltid innan dansen började: vadevikari-vadevikari; stronk-stronk-stronk

sionistiska romaner och hur flerspråkigheten i dem relaterar sig till intertextualitet och kontinentala modernismer är motiverad.

157 *Janne Kubik*, s. 6.

158 *Onnela*, s. 9. Se även Ingemar Haag i *Det groteska* om det sköna som ”en skön forms brutenhet” och om fulhetens centrala plats i Diktonius poetik: ”Verkningsfull blir konsten först när den omfattar alla de objekt som tidigare undgått den ’sköna’ konsten; först när också det triviala, fula, vidriga och groteska tillerkänns en plats kan vi komma i verklig beröring med livet, som slutligen är det enda som verkligen berör. Det fula får därmed en alldeles specifik plats i Diktonius’ ’poetik’” (Ingemar Haag, *Det groteska. Kroppens språk och språkets kropp i svensk lyrisk modernism*, 1998, s. 166, 165).

159 Zilliacus, ”Finlandssvensk litteratur”, s. 16. Se även ”Tungobanden i skrift?” i föregående kapitel.

160 I sin språkvetenskapliga studie av avvikelser från högspråket hos Diktonius konstaterar May Eklund att ”*Janne Kubik* är det verk i vilket Diktonius mest ogenerat använder vardags- och vulgärspråkets ohyvlade vändningar” (*Ordstudier i Elmer Diktonius’ prosa. Avvikelser från högspråket*, s. 19). Minna Rautiainen behandlar i sin magisteravhandling hur talspråkigheten i Jannes direkta diskurs märks ”på flera språkliga nivåer, med syntaktiska, lexikala och fonologiska medel” (Rautiainen, *Den pluralistiska stilteorin i manuskriptforskning*, s. 83).

– dom stämde sina stränglådor, si – men nu låter det som så: skriumpf-umf! Och han sveper överlägset knorren i sig, spottar kaukasian i väg och klämmer till.¹⁶¹

Flerspråkigheten är starkt sammanbunden med, och ofta en del av, dessa andra ”avvikelser” från högspråket. Av ord på andra språk än svenska finns det rätt få: några satser på engelska, några på ryska, någon enstaka latinsk och därtill några finska ord.¹⁶² Romanens ”osvenska” karaktär har också mycket att göra med fennicismerna och det icke-idiomatiska.

De få finska ord som förekommer är i ett par fall realiareferenser, namnen på tidningarna ”Työmies” och ”Tiedonantaja” som signalerar politisk tillhörighet hos karaktärerna som läser dem – för den läsare som känner igen dem eller som förstår finska.¹⁶³ De markerar också det finskspråkiga i karaktärernas livsmiljö. Släktingar till denna kategori ord är namn på rökverk eller tobakssorter som blivit finlandismer, som ”beirutski”, ”kaukasia” och ”mahorka”.¹⁶⁴ Dessutom förekommer det finska kvinnonamnet ”Tiltu” som i romanen används som en benämning på de glädjeflickor spritlangaren Janne huserar i sitt krypin.¹⁶⁵

I ett fall uppträder ett halvt ord på finska, då Jannes tankar beskrivs som ”pikkusmå kravlande djur”.¹⁶⁶ Hybriden ”pikkuliten” (i plural ”pikkusmå”) är ett av Diktonius favoritord sett till flerspråkighet; det förekommer också i båda volymerna *Medborgare* samt i *Höstlig bastu*.¹⁶⁷ Den utgör en dubbling – finskans ”pikku” betyder just ”liten” – där adjektivet förstärks, det lilla blir ännu mindre (jfr ”pytteliten” och ”jättestor”). I själva verket är det en del av en finlandssvensk vokabulär.

Det utan tvekan oftast förekommande finska ordet i *Janne Kubik*, och kanske i Diktonius prosaverk överlag, är ”puukko”.¹⁶⁸ Man äter med puukkon, öppnar sardinburkar med den och hugger sin rival med den. Puukko är ett exempel på ett ord som på ett sätt är främmande, på ett annat sätt ett i finlandssvenskt tal gångbart lånord. För läsekretsen i Finland är det mer än bekant, men kanske inte för alla läsare i Sverige. Förekomsten av ”puukko” kan inte förklaras med att ordet är oöversättligt, för ibland

161 *Janne Kubik*, s. 30 f.

162 Ryskan i *Janne Kubik* behandlas dels i ”Engsligt och ryskigt?” nedan i detta kapitel, dels i ”Kroppen full av ord” i kapitel 3.

163 *Janne Kubik*, s. 27, 72; 64. *Työmies* (ung. ”Arbetaren”, från ”työ”, ”arbete” och ”mies”, ”man”) var namnet på Socialdemokratiska partiets tidning fram till inbördeskriget; *Suomen Kansanvaltuuskunnan Tiedonantaja* var det röda partiorganets tidning under inbördeskriget. ”Työmies” var för övrigt också ett cigarettmärke. Se även ”Hemmafrämmande i Finland – *Onnela*” ovan.

164 *Ibid.*, s. 90 f.

165 *Ibid.*, s. 120 ff.

166 *Ibid.*, s. 14. I nutida finlandssvenskt vardagligt språk uttalas ”pikuliten” i regel med ett k-ljud motsvarande finskans enkelkonsonant, men Diktonius skriver det alltid med dubbel-k.

167 Närmare bestämt i ”Ryggtavla” (”pikkusmå flickbyxor”, s. 14) och ”96%” (när du var så pikkuliten”, s. 139) i *Medborgare i republiken Finland. Novelliad* [hädanefter angiven som *Medborgare I*] (1935), i ”Josef och Sussan” (”en pikkuliten läppstiftsstump”, s. 59) i *Medborgare II*, samt i ”Krigssommar” (”pikkusmå bruna och vita prickar”, s. 116) i *Höstlig bastu*.

168 *Janne Kubik*, s. 29, 37, 38, 103, 111, 186, 187. Kniven omnämns i *Janne Kubik* alltid i bestämd form, ”puukkon” (samt i ett fall i ett sammansatt ord, ”puukkodikter”).

används helt enkelt ”kniv” också då det gäller puukkoknivar i romanen.¹⁶⁹ Ordets förekomst hänger snarare samman med dess kulturella laddning och dess funktion som emblem, något som Diktonius etablerade redan i *Onnela*.¹⁷⁰ I *Onnela* stod ”puukkon” främst för hjärtlandet, för den specifika bygd som var bokens motiv. I *Janne Kubik* kan man med Deleuze säga att en territorialisering av puukko äger rum på nationens nivå. Och puukko passar ypperligt i en bok om nationen Finland, om våld, och om män. I *Onnela* dyrkade hjärtlandets folk ”puukko ja perkele”, och det gör Janne och de andra jannarna också.

”Perklar” gör jannarna också: de är ”en perklande, hostande, samfällt gestikulerande massa”; Janne utbrister ”perkele!”¹⁷¹ I *Janne Kubik* illustreras användningen av puukkon och perkele i praktiken, på en utvidgad nivå: den föreställda gemenskapens. ”Perkele” är en av många svordomar och andra interjektioner som klingar finskt i romanen; andra exempel är ”vojvoj” och ”heleja”, ”hej” i betydelsen ”skål”, ”hih”, ”häh” och ”hähäh”.¹⁷² Även här påminner *Onnela* och *Janne Kubik* om varandra och interjektionerna är utan tvivel en del av romanens ”finska smak”. En jämförelse med *Janne Kuutio* visar dock att många utrop har ändrats i den finska översättningen – ”vojvoj” blir ”voivoi” och ”heleja” ”heleijaa”. Sin finska smak till trots har vissa av dem ändå stavats med tanke på den svenskspråkiga läsaren.¹⁷³

Ett annat fall av ett sammansatt flerspråkigt ord (vid sidan av ”pikkusmä”) är ”muilutusbilen” som Janne färdas i mot ryska gränsen tillsammans med sitt kidnappningsoffer. Den finska substantivering ”muilutus” var ett nyord och förknippat med ett högst reellt samtidsfenomen. Det syftar på de politiskt motiverade kidnappningar som utfördes av den högerradikala Lapporörelsen, är bildat från efternamnet på de österbottniska bröderna Muilu och har ingen svensk motsvarighet.¹⁷⁴ Placerat i kapitelrubriken förankrar ”muilutusbilen” på ett effektivt sätt händelserna i tid och rum. Själva kapitlet utgörs av Jannes monolog och innehåller inte någon miljöbeskrivning i traditionell mening eller andra explicit kontextualiserande förklaringar.

I originalmanuskriptet finns i kommentarerna till ”Monolog i muilutusbilen” meningen ”Jaako [sic] Muilu: österbottnisk bondson, vann 1930 herostratisk ryktbarhet som uppfinnare av de politiska enleveringsförsöken” – alltså ett slags glossering för den läsare som inte är bekant med sammanhanget.¹⁷⁵ I den tryckta boken konstateras inledningsvis att kapitlet ”tack vare sin aktualitet ej [är] i behov av långgrandiga

169 I kapitlet ”Finsk tango” förekommer ”puukkon” och ”kniven” på samma sida (s. 103, 111).

170 Se ”Hemmafrämmande i Finland – *Onnela*” samt ”Puukko ja perkele – flerspråkighet och maskulinitet”.

171 *Janne Kubik*, s. 51, 143.

172 *Ibid.*, s. 136, 143, 39, 112, 48, 137.

173 *Janne Kuutio*, s. 164, 161.

174 Juha Siltala, *Lapuan liike ja kyyditykset 1930* (1985), s. 209.

175 Originalmanuskript till *Janne Kubik*. Meningen är omgiven av (svårtydda) renskrivna kommentarer, möjligen signerade T.S. (Thure Svedlin?). I det renskrivna manuskriptet saknas både kapitlet och kommentarerna till det; i sättningsmanuskriptet återkommer både kapitel och kommentarer men meningen om Jaakko Muilu finns inte längre med.

kommentarer”.¹⁷⁶ Romanens samtidskontext gör alltså contextualisering onödig. För dagens läsare, också i Finland, är betydelsen oklarare, även om ordet ”muilutus” levtt kvar i finskan som beteckning för kidnappning och misshandel.

Jannes monolog i muilutusbilen förs på en talspråklig svenska av tydlig finlands-svensk karaktär.¹⁷⁷ Monologen har inte ägnats särdeles stor litteraturvetenskaplig uppmärksamhet, men Ritamäki kallar dess språk ”stadislang”, det vill säga Helsingfors-slang.¹⁷⁸ Enligt ett tänkesätt i termer av representation antar man lätt att monologens svenska ”egentligen” representerar finska.¹⁷⁹ Monologens språk påminner också stort om uttalat finskspråkiga karaktärers repliker i andra Diktoniustexter.¹⁸⁰ Men det är värt att notera avsaknaden av språkmarkering i texten. Som Tapani Ritamäki för-tjänstfullt har lyft fram är det betydelsefullt att Diktonius *inte* skriver ut Jannes språk-tillhörighet, särskilt med tanke på när boken gavs ut, mitt under språkstridigheterna.¹⁸¹ Ritamäki frågar sig:

Vad beror ”språkfrånvaron” på? Den är särskilt markant i *Janne Kubik*, men finns de facto också i Diktonius övriga produktion. Till och med *Onnela*, som ändå utspelas i den finska landsbygdens ”hjärtland”, innehåller en liknande neutralitet. Jag tror att man ska se det som ett slags brobygge, medlingsförsök, som naturligtvis har att göra med Diktonius egen tvåspråkiga bakgrund.¹⁸²

Å ena sidan är ju det som Ritamäki kallar ”språkfrånvaro” bara frånvaro av *explicit* språkmarkering, och språktillhörighet antyds i stället genom flerspråkighet eller annan finsk påverkan. Å andra sidan har Ritamäki en poäng i att frånvaron av explicit språkmarkering är betydelsefull och intressant i samtidskontexten.¹⁸³ Janne *skulle kunna* läsas

176 *Janne Kubik*, s. 194.

177 T.ex. ”Nå sir du nu, att ni int bärgar er långt mot oss me er sakramentskade lag å rätt” (*Janne Kubik*, s. 133) och ”ä is nu int bråka” (s. 142, d.v.s. ”och ids nu inte bråka”). Rautiainen har lagt märke till att talspråkligheten i detta kapitel ökar från originalmanuskript till tryckt bok (Rautiainen, *Den pluralistiska stilteorin i manuskriptforskning*, s. 94). Om talspråklig syntax i kapitlet, se Kallio, *En studie över Elmer Diktonius prosastil i Janne Kubik*, s. 31.

178 Ritamäki, *Bondkatt eller jaguar*, s. 130.

179 Detta förutsätter t.ex. George C. Schoolfield då han menar att ”Janne’s Finnish train-of-thought is rendered in a Swedish shot through with Fennicisms (Schoolfield, *Elmer Diktonius*, s. 141).

180 Se ”De underliga orden” och ”Översättningens irrvägar”. Ett exempel som jag inte behandlar närmare i detta arbete är ”96%” i den första samlingen *Medborgare*. Ivar i ”96%” definieras inte uttryckligen som finskspråkig men det att han är infödd Nurmijärvibo och undrar ”hur i alla finska språkets fansnamn” han har hamnat i plurret pekar mot finskan (*Medborgare I*, s. 141).

181 Ritamäki, *Bondkatt eller jaguar*, s. 127, 130.

182 *Ibid.*, s. 130.

183 Det är även i linje med att denna pacifistiska roman om motsättningen vitt–rött inleds med ett kapitel där den finska flaggans blått och vitt går igen: ”Att Diktonius öppnar [*Janne Kubik*] med blått och vitt och först senare inför det färgspel som är givet i varje skildring av inbördeskriget – rött och vitt – ska man kanske se som en markering av det jag uppfattar som ett genomgående tema i hans prosa ända från debuten med *Onnela* år 1925: ett slags nationellt brobyggande, mellan finskt och svenskt, socialism och borgerlighet, stad och land, individ och kollektiv” (Ritamäki, ”Diktonius som samtidsförfattare”, s. 33).

som svensk- eller finskspråkig – att den senare läsningen dominerade diskuteras nedan.

Viktigare än huruvida Jannes talspråkliga monolog frammanar ett annat, skenbart ”bakomliggande” språk, är i stället själva talspråkligheten. Oavsett vilket språk karaktärerna talar, och vilket språk texten är skriven på, förefaller det viktiga vara att karaktärerna *inte talar högspråk*.¹⁸⁴ När Diktonius översatte kapitlet till *Janne Kuutio* är dess språk fortsatt talspråkligt och dialektalt, men på ett annat sätt än i den svenska versionen.¹⁸⁵ Varje jämförelse mellan *Janne Kubik* och *Janne Kuutio* ger vid handen att båda versionerna avviker från högspråket på en mängd sätt, även om de gör det på olika sätt. I *Janne Kubik* ofta genom att närma sig finskan. I *Janne Kuutio* ofta genom att låna från svenskan.¹⁸⁶

Ritamäki anser att båda versionernas språk förefaller genuint.¹⁸⁷ Men Diktonius fick kritik för språket i just detta avsnitt av *Janne Kuutio*. Recensenten i *Vapaa sana* rosade Diktonius finska som än kraftfullare än hans svenska eftersom den ”suger sin must ur det levande folkspråket i Diktonius Nurmijärvibarndom”.¹⁸⁸ ”Monologi muilutusautossa” fick dock kritik för att kännas för konstruerad; recensenten ansåg att man ingenstans i Finland talar dylik finska, ”varken full eller nykter”.¹⁸⁹ Visst kan vi här ha att göra med en okunnig recensent, men kritiken är ändå intressant. Dels med tanke på att det tavastländska (”nurmijärviska”) uppmärksammas i resten av romanen, dels för att kritiken visar på förväntningar på autenticitet i dialogspråket. En del av språkfrånvaron är den ytterst sparsamma förekomsten av direkt diskurs – med Jannes monolog som det stora undantaget. Måhända för att repliker väcker så starka förväntningar på språklig autenticitet.

184 Se även avsnitten ”Engsligt och ryskigt”, ”De underliga orden” och ”Översättningens irrvägar”.

185 Ritamäki benämner den finska monologens språk tavastländsk dialekt (*Bondkatt eller jaguar*, s. 130) och frågar sig (ibid., s. 191 i not): ”Men varför inte stadifinska i *Janne Kuutio* istället för tavastländska? (att det är fråga om tavastländska har bekräftats av fil.kand. Johanna Paalanen)[.] Att Diktonius måste ha behärskat båda varianterna förefaller troligt. Kan man se valet som en skiftning mot det dokumentariska?”

186 Hans-Georg Grüning diskuterar olika strategier vid översättning av flerspråkig prosa till det språk som flera av de främmande orden i ursprungstexten hör till, och menar: ”Die Grenzen der Übersetzbarkeit werden besonders dann sichtbar, wenn der Text in die Sprache übersetzt wird, aus welcher der Großteil der fremdsprachigen Einfügungen besteht. Um den stilistischen Effekt der Mehrsprachigkeit zumindest teilweise zu erhalten, müsste eine sprachliche Kompensierung versucht werden, oder aber die ursprüngliche Mehrsprachigkeit dem Leser typographisch signalisiert werden” (Grüning, ”Multilinguale Literatur und ihre Übersetzung in der italienischen Nachkriegsliteratur: Curzio Malaparte und Beppe Fenoglio, 2011, s. 113 f.). Den kompenseringsstrategi Diktonius väljer i sin översättning av *Janne Kubik* till *Janne Kuutio* förefaller alltså att vara andra, dialektala eller talspråkliga, brott mot högspråksnormen, när fennicismerna inte längre är möjliga.

187 Ritamäki, *Bondkatt eller jaguar*, s. 130.

188 ”Arki-suomi, jolla Diktonius ’vaatehtii oikeaan asuunsa, nim. suomenkielelle’ Janne Kuution, proosa-kirjoistaan rumimman ja rakkaimman, kuten hän sanoo, on yhtä voimallista kuin kirjailijan arki-ruotsi – ellei voimallisempaa, sillä se imee mehunsa Diktoniuksen nurmijärvellisen lapsuuden elävästä kansanielestä” (okänd skribent, ”Huligaani Janne Kuutio”, *Vapaa sana* 5/1 1947).

189 ”Ainoastaan yksi kohta, ’Monologi muilutusautossa, tuntuu paikoitellen liian konstruoidulta – minun korvissani ainakin. Väittäisin, ettei minkään murrealueen suomalainen puhu sellaista suomea, ei humalassa eikä selvinpäin” (ibid).

”Nu stiger det finska folket fram och heter Janne Kubik”, skrev Eyvind Johnson till Diktonius efter sin läsning av romanen.¹⁹⁰ Nationsmotivet är explicit i romanen, från den inledande efterskriftens formuleringar om prosa sprungen ur den karga finska jorden till bokens avslutande kommentardel. Den nationella tematiken uppmärksammades också av kritiken. *Janne Kubik* recenserades flitigt och fick både beröm och hård kritik. Hur obestämd Jannes språktillhörighet än lämnades i romantexten är det tydligt att han av många kritiker ändå lästes som finskspråkig, och närmare bestämt som ett exempel på *finsk primitivitet*.¹⁹¹ Här reterritoraliseras alltså den språkligt obestämda Janne in i en stereotyp av finsk(språkig) primitivitet.

Janne kan, enligt Axel Åhlström i *Arbetarbladet*, ”inte förväxlas med någon broder från ett annat land, tillhörande ett annat folk”.¹⁹² Både Rabbe Enckell och Erik Ekelund tar också upp hur apart romanen och dess huvudperson är i svenskspråkig litteratur – däremot har Janne ”medbröder” i den finska litteraturen.¹⁹³ Underförstått när det talas om det nationella är att detta nationella finska i detta fall är finskt och inte finlandssvenskt (och därmed inte skadar en finlandssvensk självbild). Detta till skillnad från ”författaren”, som medger att ”stundom, när jag rakade mig och måste betrakta det fula i spegeln, var du fräck nog att titta över min axel och ge min avbild tvenne ansikten, det ena vidrigare än det andra”.¹⁹⁴ Janne är en del av honom själv, han kan inte betrakta detta förkroppsligande av ”massan” som separat från sig själv. Men den finlandssvenska litteraturkritiken kunde utan problem dra en gräns mellan den finska primitiviteten och den egna kretsen.

Vid sidan av finska och ryska ord – de ryska behandlas i ett senare avsnitt – förekommer även ett par engelska fraser i *Janne Kubik*. Förutom enstaka ord varav vissa kan betecknas som svenska lånord gör Diktonius sparsamt men effektivt bruk av engelska i romanens sista kapitel.¹⁹⁵ I ”Lastluckan” faller strejkbrytaren Janne ned i fartygets lastlucka och möter en ärelös död. Han hittas av fartygets styrman:

190 Johnson–Diktonius 2/12 1932, *Och så vill jag prata med dig. Brevväxlingen mellan Eyvind Johnson och Elmer Diktonius* (1997), s. 67.

191 Recensionernas rubriker är talande: ”Ett primitivitetens epos” (Rabbe Enckell i *Hufvudstadsbladet* 27/11 1932), ”Blott barbarit var en gång fosterländskt” (Axel Åhlström i *Arbetarbladet* 9/12 1932), ”Diktonius gör studier i primitivitet” (Hagar Olsson i *Svenska Pressen* 3/12 1932). Enckell talar om ”ett konglomerat av primitiva nationellt betonade anlag och drifter”; Åhlström karakteriserar Janne som ”en inhemsk ’ursjäl’”; i *Ord och bild* (1933) länkar Erik Ekelund *Janne Kubik* till finsk litteratur där ”den finska parian, sådan som Sillanpää och Lehtonen skildrat honom, är knappast en tänkande varelse; det säregna och ’värdefulla’ i denna typ är just hans nära samband med jorden, hans vegetativa själsliv, i vars dunkel föreställningarna glida som fiskar i ett mörkt och grumligt vatten” (Ekelund, ”Svensk skönlitteratur i Finland”, *Ord och bild* 1933, s. 656).

192 Å., [Axel Åhlström], ”Blott barbarit var en gång fosterländskt”, *Arbetarbladet* 9/12 1932.

193 Enckell nämner Kivi, Ekelund dessutom Frans Eemil Sillanpää och Joel Lehtonen.

194 *Janne Kubik*, s. 200.

195 Orden är: ”battens och sleepers, props” (ibid., s. 57), ”browning” (s. 133), ”älrajt” (s. 138) och ”donkeymän” (s. 148).

Det dånar – havet; han svär – styrmannen. Detta jävla land, denna jävla strejk, dessa jävla strejkbrytare! Att kasta sig ned och krepera i hans lastrum! Med flit, förstås: de gamla asen dör med flit! Att ställa till ett sabla krakel med polisen – förhör och papper och sjuhelvetes förklaringar! – försinka båtens avgång ännu en dag eller två! Såna svinpälisar hela högen – to hell med dem allihop! Också en håla, en hamn, ett folk, ett land – this damned country! Och havets då.¹⁹⁶

Styrmannen kallar honom också ”damned fool”.¹⁹⁷ Dessa engelska fraser är ytterligare exempel på hur svordomar och utrop hör hemma på andra språk än svenska i Diktonius prosa. ”This damned country!” svär styrmannen två gånger – den andra gången på berättelsens allra sista rad.¹⁹⁸ Därefter tar bokens kommentardel vid, och den inleds: ”Låt oss till en början enas om att begynnelsen och slutet, de första och de sista raderna är av största betydelse för den verkan en bok utövar – att upptakten och avrundningen är de tvenne punkter vilka bestämmer den mellanliggande linjens namn och värde.”¹⁹⁹ Direkt efter att de engelska fraserna förekommit får vi alltså en läsanvisning som framhäver deras vikt.

Det som engelskan i ”Lastluckan” gör är att rikta strålkastarljuset på en utsägelse om det som är romanens motiv: Finland och dess folk. Närvaron av ett annat språk bidrar till att lyfta fram den nationella tematiken och knyter därigenom an till både ”puukkon” i kapitlet ”Finsk tango” och den inledande efterskriftens kommentarer om finskt färgad prosa. Effekten blir än starkare av att romanen, med undantag för ”Monolog i muilutusbilen”, innehåller mycket få repliker.

Domen över det samtida Finland – ”This damned country!” – förkunnas alltså av en främling och på ett främmande språk. Han svär över detta ”jävla” land. Men ordvalet gör samtidigt Finland till ett ödesdömt land, ett land utsatt för en förbannelse. Att Diktonius engelskkunskaper inte var särskilt goda spelar här ingen roll – mångtydigheten finns där ändå.²⁰⁰

Ett annat exempel där inslag av ett främmande språk för in det nationella är den latinska frasen ”Sic transit gloria patriae!” i kommentarerna till ”Monolog i muilutusbilen”.²⁰¹ Stilvärdet är här ett helt annat, och frasen bär på ironi – Jannes handlingar har ju aldrig länt fosterlandet någon ära. Som sista fras i kommentarerna till detta kapitel bryter det färdiga uttrycket av eventuell högstämndhet, sammanfattar och lyfter fram det nationella motivet: Jannes öde är inte främst ett individuellt sådant, utan Janne som karaktär berättar om republiken Finland.²⁰²

196 Ibid., s. 154 f.

197 Ibid., s. 154.

198 Ibid., s. 151, 155.

199 Ibid., s. 159.

200 Diktonius och engelskan diskuteras vidare i ”Engsligt och ryskigt?”

201 *Janne Kubik*, s. 196.

202 I *Janne Kuutio* saknas ”patriae” och i stället har en finsk avslutning lagts till: ”Sic transit gloria! – eli ’täa maailma on niin kylmää, niin kylmää’ (*Janne Kuutio*, s. 173, ”Sic transit gloria! – alltså ’den här världen är så kall, så kall!’)”

Hittills har jag uppehållit mig vid lexikala inslag av andra språk än svenska. De är relativt lättidentifierbara och som nämnt rätt få till antalet (därmed inte sagt att deras effekt är liten). Men finskan gör sig gällande också på andra sätt i *Janne Kubik*. Här berör jag dels ord och uttryck som har lånats in eller som förefaller ha "direktöversatts" från finskan, dels andra avvikande drag som har koppling till finskan.

Den fennicistiska tendensen är onekligen den starkaste, men först vill jag kommentera russicismerna, som är rätt många i romanen. Här finns "ischare" (slang från ryskans "istvosjik", hyrkusk), "baschlik" (ett klädesplagg med kombinerad kapuschong och halsduk), "smirna" (från "smirno", i militärspråk "giv akt"), och "spiri" (från ryskans "spirit", använt bland spritlangare under förbudstiden).²⁰³ "Naganen", rödgardisternas vapen, är bestämd form av ett namn på en revolvermodell uppfunnen av den belgiske Léon Nagant, men var i användning i Ryssland och efter revolutionen i Sovjetunionen. Dessa russicismer är oftast finlandismer och bidrar även de till romanens *finländska* smak, om än inte finska.

Bland de uppenbara fennicismerna i romanen finns t.ex. "hajdare" från finskans "haitari", ett talspråkligt ord för dragspel, vanligt i finlandssvenskan.²⁰⁴ Olika böjningar av verbet "perkla" har redan behandlats. Dylka fennicismer är en del av den finlandssvenska svenska *Janne Kubik* till stor del är skriven på, där "tuppar" syftar på utedass och man har "filtossor", det vill säga filtstövlar, på fötterna.²⁰⁵ Därtill finns också uttryck som är fennicism, som "annars bara", från finskans "muuten vain".²⁰⁶

Finskan är närvarande i konstruktioner med ett från sverigesvenskan avvikande prepositionsbruk. När det står "går förbi" i betydelsen "går över", kommer det från finskans "mennä ohi". Uttrycket "slippa av med någon" kommer troligtvis från finskans "päästä jostakusta".²⁰⁷ Det mer poetiska namnet för hembränt, "ödegranens tårar", har sin finska parallell i "korpikuusen kyyneliä".²⁰⁸ Att Diktonius översätter finska idiomatiska uttryck har observerats av Thomas Warburton, men vad dessa "översättningar" har för effekt har inte ägnats litteraturvetenskapligt studium.²⁰⁹

Återigen är dessa ordvändningar ofta inte unika för Diktonius text – man kan återfinna dem i vardagligt finlandssvenskt tal, också nutida sådant. Att det har skrivits lärdomsprov där "avvikelser från högsspråket" i Diktonius prosa listas visar att exemplen är mångtliga. För vissa finlandssvenska läsare kanske språket i *Janne Kubik* inte framstår som särdeles främmande – eller så är det främmande att påträffa finlandismerna och fennicismerna i en litterär text. För en sverigesvensk läsare är chansen större att det gör det, men huruvida läsare attribuerar språkets främmande karaktär

203 *Janne Kubik*, s. 164, 166; 13, 18; 138; 115, 123, 142. Se även Eklund, *Ordstudier i Elmer Diktonius' prosa*.

204 *Janne Kubik*, s. 31, 112.

205 *Ibid.*, s. 62, 12.

206 Ung. "utan särskild orsak", "i största allmänhet", *ibid.*, s. 45.

207 Eklund, *Ordstudier i Elmer Diktonius' prosa*, s. 131, 139.

208 *Janne Kubik*, s. 48. Se även "Översättningens irrvägar".

209 Se Warburton, *Femtio år finlandssvensk litteratur*, s. 238 om att Diktonius översätter "många finska idiomatiska vändningar ogenerat ordagrant".

till finskan och inte till en främmande tid eller till författarens idiolekt kan inte avgöras på förhand.

I diskussionen av hur Kafka gör mindre litteratur listar Deleuze och Guattari, med hänvisning till Kafkakännaren Klaus Wagenbach, olika sätt på vilka pragtyskan har påverkats av tjeckiskan:

[...] felaktig användning av prepositioner; pronominalmissbruk; användning av universalverb (som *Giben* för serien ”lägga, sätta, ställa, lyfta bort” som följaktligen blir intensiv); mångfaldigandet och uppradandet av adverb; användning av smärtkonnotationer; betoningens betydelse som en inre spänning i ordet, och fördelningen av konsonanter och vokaler i en inre disharmoni. Wagenbach insisterar på att alla dessa drag av språklig torftighet återfinns hos Kafka, men tagna i konstnärligt bruk... i tjänst för en ny nykterhet, en ny uttrycksfullhet, en ny flexibilitet, en ny intensitet.²¹⁰

Utan att lägga in de värderingar som ordvalet ”fattigdom” lätt leder till, kan konstateras att liknande drag återfinns både i svenskan i *Janne Kubik* och i finlandssvenska, särskilt urban sådan. Och de fennicistiska dragen får kreativa effekter. Prepositionerna har redan nämnts, liksom de många svordomarna och andra känslouttryck som vetter mot finskan. Ibland tappas artiklarna ”den” och ”det” bort i romanen, artiklar som inte har någon motsvarighet i finskan. På svenska främjar artikellösheten språkets oerhörda expressionistiska koncentration i romanen. Detta stämmer i sin tur mycket väl överens med författarens ambitioner i det utelämnade resonemanget om europeisk modernism som jag diskuterade tidigare i detta avsnitt.

Ett annat språkligt drag som även förekommer i Diktonius andra prosaverk är frånvaron av ”så” (eller i andra fall ”för” och ”därför”) i fraser som ”det gäller att stå, hålla vakt, vara påpasslig som självaste jehu, att inte de vita djävlarerna smyger sig på en i sina snökåpor, ja”. I finskan kan dylika avsiktssatser inledas med *jotta/että*.²¹¹

Att ordet ”jag” är sällsynt i *Janne Kubik* är förstas helt i linje med bokens uppdrag. Janne är en av ”jannarna”, ett förkroppsligande av nationen och en i massan. Rent språkligt har det att göra dels med det flitiga bruket av ”man”, dels med bruket av passivformer, vilket också klingar väl med Jannes oförmåga till handling och tendens att drivas med av samtidskeendena. Huruvida detta har hämtats från finskan är mindre viktigt; väsentligare är att det korrelerar med det flitiga bruket av verb i passiv i vardaglig finska.²¹²

Sammantaget blir effekten en svenska som är subtilt främmande, naturligtvis i olika grad för olika läsare. För en sverigesvensk läsare kan också finlandismer och

210 Deleuze & Guattari, *Kafka. För en mindre litteratur*, s. 49.

211 *Janne Kubik*, s. 13 f. Se Jansson, som hänvisar till Bergroth, i *Studier i språk och stil i Diktonius' Onnela*, s. 22.

212 Det gäller både passiv presens, med t.ex. ”mennään” för ”låt oss gå” eller ”nu går vi”, ”tehdään näin” för ”så gör vi”, och passiv imperfekt t.ex. ”siellä sanottiin” för ”där sades”, ”där sade man”.

realirefererenser som kräver viss kunskap om kontexten bidra till att göra texten mera främmande och finländsk, om än inte uttryckligen finsk. I fråga om *Janne Kubik* är det enligt min mening mindre fruktbart att tänka ”detta försiggår egentligen på finska”, ”detta är uttänkt på finska”. Texten använder sig av språkgränser och har en förkärlek för det språk som rör sig närmast, eller tvärs över, språkgränserna: fennicism och russicism utgör språkelement som har färdats från ett språk till ett annat, som bär flera språk i sig. Ibland är de så välbekanta att de inte längre igenkänns som främmande. Men för vissa läsare gör de det.

Romanens språk uppmärksammades i rätt hög grad av den samtida kritiken, men med högst varierande omdömen – från det fördömande till det lovordande.²¹³ I Sverige fick Diktonius beröm för sin prosastil av Anders Österling som i *Svenska Dagbladet* menade att ”[i]ngen av hans svenska kollegor inom samma grupp har samma rytmiska sving och kraft i de korthuggna satserna.”²¹⁴ I *Dagens Nyheter* ansåg Bo Bergman att Diktonius ”expressionistiska stil, som behandlar syntaxen som den vill, lämpar sig bra för att återge tillståndet i en primitiv hjärna”.²¹⁵ *Borgåbladets* recensent varnar å sin sida för gödselstanken.²¹⁶ Ett par recensenter påtalade förekomsten av slang och finlandismer i romanen som i ett fall ansågs bestå ”nästan uteslutande [...] av mycket starka slang- och en del andra sällsamma, i litteraturen inte förr påträffade uttryck”.²¹⁷ En kritiker ifrågasatte möjligheten för en sverigesvensk läsare att förstå romanen:

Det är mycket ruskigt på en gång, och författaren understryker ruskigheten genom att använda ett saftigt och rättfram språk, i vilket det f. ö. förekommer så mycket finlandssvensk slang och så många i Finland gängse men i Sverige säkerligen okända finska och ryska lånord att begripligheten här och där torde äventyras.²¹⁸

Recensionen aktualiserar frågor om förväntningar hos läsaren på förståelse och igenkännlighet. Romanens ”ööversättlighet” har också behandlats av George C. Schoolfield, men på andra grunder. Schoolfield tar i stället upp romanens nationella kontext:

213 I ett brev till Eyvind Johnson svor Diktonius över kritiken som han menade mest var ”spyor av varierande sort som rinner över mitt arma huvud” (Diktonius–Johnson 6/12 1932, *Och så vill jag prata med dig*, s. 69).

214 A[nders]. Ö[sterling]., ”Böcker från Finland”, *Svenska Dagbladet* 22/12 1932.

215 B. B-n. [Bo Bergman], ”Ryskt och finländskt”, *Dagens Nyheter* 20/12 1932.

216 ”Bra skriven, det måste man säga. Diktonius är språkkonstnär i sin speciella genre. Hans språk är mustikt [sic], starkt, det kan måla stämningar bra och det är med sin grova slang ibland uttrycksfullt nog. Men den, som inte är van vid gödselstanken, mår nog inte väl därav. Diktonius överdriver i sin förkärlek för språkets grovheter – det blir inte sällan en kväljande stank från bladen, som är fullkomligt avskräckande” (H. J. W. [Helmer J. Wahlroos], ”Ingen bra bok, men originell - - -”, *Borgåbladets* 13/12 1932).

217 Tomas [Hugo Georg Nygård], rec. av *Janne Kubik*, *Viborgs Nyheter* 3/12 1932.

218 H. S-m, rec. av *Janne Kubik*, *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 12/5 1933.

”too much special knowledge is required of the ’wild region’ in which it takes place”.²¹⁹ Just det att boken är så fast i den ”karga finska jord” som den enligt författaren är framvuxen ur, blir alltså ett hinder för framgång internationellt.

Malmios tes kring Diktonius flerspråkighet är som nämnt att Diktonius överför sitt flerspråkiga ”ursprungsspråk” till text:

Arbetarna talade slang med inslag och influenser från finska, standardsvenska, finlandssvenska dialekter, engelska, ryska, tyska och så vidare. Vilket också, intressant nog, är det språk Diktonius använder i sin roman *Janne Kubik*. Man kan säga att Diktonius överförde det språk som hörde ihop med hans ursprung till en litteratur inom vilken den bildade klassens svenska dominerade och på det sättet även förändrade den språkliga maktfördelningen på det litterära området – åtminstone för en tid.²²⁰

Impulsen att föra fram mångfald och flerspråkighet som utgångspunkt är en begriplig reaktion på den enspråkighetsnormativitet som har präglat tänkandet kring litterär flerspråkighet. I Malmios resonemang lämnas antaganden om det ena/det andra språket och om författarens tankeprocesser äntligen därhän. Icke desto mindre har varje resonemang kring modersmål eller ”ursprungsspråk” som ”överförs” till skrift sina problem.

För det första omfattar ”avvikelserna” från högspråket i *Janne Kubik* en mängd olika stilregister, finska, ryska, stadislang, arkaismer, bygdemålsfärgade ord m.m. Inte alla dessa varieteter och språkregister tillhör författarens språkliga ursprung. Språket i *Janne Kubik* kan följaktligen inte reduceras till en samhällsgrupps språkliga verklighet överförd i skrift.

Dessutom är inte *hela* romanen skriven på *ett* slags språk, något som flera av recensenterna missade när de påstod att *Janne Kubik* var skriven på slang. Texten i sig utgör språklig mångfald, men den språkliga variationen är inte jämnt distribuerad. Graden av både talspråkighet och flerspråkighet varierar stort i olika delar av romanen. De mest allvarstygda och högstämda kapitlen i boken, ”Lasset stjälpel” och ”Janne tuggar gräs”, är de minst flerspråkiga och mest högspråkiga.²²¹

Framför allt medför resonemang om till boksidan överfört ursprungsspråk – vare sig det är ett modersmål eller flerspråkighet – en reterritorialisering och en homogenisering av den litterära textens språkliga mångfald och särskilda modus. Den rika språkliga mångfalden och dess destabilisering av språkliga normer och gränser re-

219 Schoolfield, *Elmer Diktonius*, s. 141.

220 Malmio, ”Arma lasseliten med kluven tunga”, s. 115.

221 Med undantag för den ryske matrosens repliker i ”Lasset stjälpel” som jag behandlar i ”Engsligt och riskigt?” samt i ”Kroppen full av ord”. Man kan se en minskning av talspråkligheten mellan originalmanuskript och tryckt bok vad gäller ”Lasset stjälpel” (Rautiainen, *Den pluralistiska stilteorin i manuskriptforskning*, s. 85 f.), medan talspråkligheten som tidigare nämnt ökade i ”Monolog i mailutubilen”.

duceras till något som har överförts från ”verkligheten” och är länkat till författarens ursprung, vilket ger det ett sken av ”naturlighet”. Flerspråkigheten som *litterärt* grepp med förbindelser till romanens motiv och som en del av dess *modus*, dess sätt att skriva finsk expressionism, hamnar i skymundan.

Det innebär förstås inte att element av samtida talspråk inte förekommer – ”hos vem annan än hos Diktonius finns [...] det finlandssvenska talspråket i trettioalets Helsingfors”, påpekar Tapani Ritamäki.²²² Förvisso berikar Diktonius samtidens finlandssvenska litteraturspråk – det är en viktig poäng i föreliggande arbete. Men mottagandet visar också att den inifrån och utifrån förfrämligade svenskan utan vidare lästes reterritorialiserande, som uttryck för en primitiv finsk hjärna, det vill säga Janes.

Trots de reterritorialiserande läsningar som *Janne Kubik* möttes av i kritiken är det av stor betydelse att nationen i romanen varken skrivs på finska eller på högsvenska utan på en variationsrik, brokig och ofta fennicistisk svenska. Språkgränserna monteras inte ned – men de naggas i kanten, destabiliseras. Deras genomsläpplighet blir synlig.

Ronald Bogue betonar hur Deleuze och Guattaris uppfattning om ett ”mindre” språkbruk förmår koppla samman minoritetens litteratur och modernism:

It is through the concept of a minor usage of language that Deleuze and Guattari bring together the linguistic inventions of a minority inhabiting a majority's tongue and the experimentations with language of the modernist avant-garde. [...] Modernism is often seen as an apolitical movement, and experiments with language are commonly treated as mere formal innovations. But in linking minority and modernist practices, Deleuze and Guattari insist that such writers as Artaud and Beckett are political writers, that *cris-souffles* and fragmenting iterations are forms of social invention and interactions with power. Minority literatures, for their part, are frequently conceived of in terms of group identity, and Deleuze and Guattari's effort here is to support experimental tendencies within the writings of minorities and to critique sentimental appeals to a lost ethnic unity or a future homogeneous totality.²²³

En läsning av flerspråkigheten i *Janne Kubik*, och i Diktonius prosa överlag, utifrån detta perspektiv visar på den politiska kraften i hans expressionistiska språkbruk. Men språket reterritorialiseras inte till uttryck för en minoritär identitetspolitik. I inledningen av *Janne Kubik* kopplas språket visserligen till den karga finska jorden, en koppling jord–ord som är en av nationalismens hörnstenar. Det att den finska jorden och finskspråkiga miljöer kopplas till det svenska språket deterritorialiserar emellertid anspråk på en organisk koppling ord och jord emellan. En ytterligare ambivalens

222 Ritamäki, ”Diktonius som samtidsförfattare”, s. 32.

223 Bogue, *Deleuze on Literature*, s. 112 f.

kommer sig av att flerspråkigheten både är delaktig i att skapa och förstärka det nationella motivet i romanen *och* i att destabilisera nationalismens heliga treenighet språk, folk och territorium.

Att svenskan i *Janne Kubik* inte är hel och ren drabbar förstås de svenska språkrenhetssträvandena, och indirekt den idé om finlandssvenskhet som dessa strävanden i viss utsträckning var sammanlänkade med. Men framför allt nyttjas denna ”orenhet” och närheten till finskan kreativt – till att teckna och problematisera nationen, till främmandegöring, expressionistisk koncentration och musikalitet.

Puukko ja perkele – flerspråkighet och maskulinitet

Diktonius Finland är som vi har sett byggt av män. När han skriver ihop den finska mannen som hårt arbetande (men också en latmask), hårt supande och benägen till våldsamheter tar han del av en litterär tradition från 1800-talet, med Aleksis Kivi som kanske främsta namn.

När Diktonius prisar svenska språkets konsonantkluster stiger de, som jag diskuterade i *Diktonius ”tungoband”*, fram ur *hårigt* bröst. Svenskan är otvetydigt ett *könat* språk för Diktonius. Här är motsatsparet hårt och mjukt dominerande – föga förvånande när motsatsparet är centralt för hela författarskapet. ”Because we tend to think about bilingualism in terms of the dichotomy ‘mother-other,’ we sometimes overlook that the ‘other’ also has a gender (there are she-tongues as well as he-tongues)”, påpekar Pérez Firmat.²²⁴ I Diktonius beskrivningar är svenskan viril och förmögen till ”knytnävsslag”. Svenskans konsonanter stiger fram ur ”kärv strupe eller hårigt bröst” och är uppenbart förankrade i en mans kropp. Konceptionen av svenska språket som ett manligt språk är förstås ingen ny sådan: i Tegnér’s ”Språken” är svenskan ”Ärans och hjeltarnas språk! Hur ädelt och manligt du rör dig!”²²⁵

I motsats till svenskan påstås den mjuka finskan i ”Muualla ja meillä” (1922) vara ett språk som bara de mest virila av män kan göra en man av.²²⁶ Mannen tycks vara Aleksis Kivi – och, om vi läser in författarens eget val av skönlitterärt medium, *inte* Diktonius. Uppenbarligen behövs denna virilitet för skapandet av modernistisk lyrik.²²⁷ Språk, kropp och kön ingår i en logoerotisk härva typisk för just språk som *lengua*, ”tungomål”.²²⁸

Med tanke på detta könande av språk är det intressant att lyfta fram vilka för-

224 Pérez Firmat, *Tongue Ties*, s. 3 f.

225 Esaias Tegnér, *Samlade dikter II. 1809–1816* (1968), s. 139.

226 ”Mutta kyllä mies kielestä miehen tekee [...]. Vaan ehkä meiltä puuttuu – miehiä” (Diktonius, ”Muualla ja meillä”, s. 25). [Men visst kan en man göra en man av språket [...]. Hos oss fattas kanske bara – män.]

227 Musik däremot verkar vara mera förenligt med finskan. ”Med finskan kan man skriva musik, med svenskan måla. Och jag är glad att man unnat mig två språk och ett litet land” (Diktonius cit. efter Donner, *Diktonius. Ett liv*, s. 87.)

228 Se *Diktonius ”tungoband”*.

eningar flerspråkigheten i Diktonius prosa ingår med föreställningar om kön, och särskilt maskulinitet.²²⁹

Diktonius språk har ofta karaktäriserats som manligt eller med andra attribut som är maskulint laddade.²³⁰ När Kai Laitinen framhäver finskans livskraft i Diktonius finskspråkiga texter sker det i termer som traditionellt är maskulint förknippade: ”Den finske Diktonius är framför allt en den breda penselns man, som musten och kraften inte tryter för.”²³¹ *Kraft* är just en av dessa återkommande beteckningar, också i anknytning till *Janne Kubik*: romanen är ”jordisk prosa, bräddfull av kraft och mærg”; det finns ”kraft i de korthuggna satserna” o.s.v.²³² Kön är än synligare då Artur Lundkvist prisar *Janne Kubiks* ”komprimerade virilitet och andlösa rytm”.²³³ Det maskulinas motsats, femininiteten, är osynlig eller förekommer som negation, som i Atos Wirtanens version av Diktonius språkval:

När Diktonius började sin bana, kunde han även ha valt att bli en finskspråkig författare: skola, språkkunskaper och barndomsmiljö (somrarna i Nurmijärvi) skulle ha gjort ett sådant val möjligt. Svenskan blev hans uttrycksmedel. Det motsvarade bättre hans konstnärliga intentioner, låg honom närmare: den konkreta *slagkraften*, det sinnligt åskådliga och *manligt preciserade* i svenska språket lockade hans på en gång anti-abstrakta och *anti-feminina ingenium*.²³⁴

Kraft, manlighet, virilitet och (olika) språk diskuteras alltså både av Diktonius själv och av kritiker i förhållande till Diktonius verk.

Könandet av språk är ett exempel på hur författarens uttalanden och hans skönlitterära praxis ingår i ett spänningsfyllt förhållande. Diktonius uttalanden om språk i artiklar skiljer sig också åt. I Diktonius svenska prosa är det lätt att konstatera att finskan ofta träder fram när det handlar om män – vilket som sagt är ganska ofta. Även om finskan skulle vara för mjuk för att skriva modernistisk lyrik på tycks den vara

229 Jag följer här R. W. Connells syn på maskulinitet som relationellt och något som *görs*: ”Rather than attempting to define masculinity as an object (a natural character type, a behavioural average, a norm), we need to focus on the processes and relationships through which men and women conduct gendered lives. ‘Masculinity’, to the extent the term can be briefly defined at all, is simultaneously a place in gender relations, the practices through which men and women engage that place in gender, and the effects of these practices in bodily experience, personality, and culture.” (R. W. Connell, ”The social organization of masculinity”, 2001, s. 33 f.) *Hegemonisk maskulinitet* är sådan som svarar mot kulturella förväntningar och det finns således inte en utan flera maskuliniteter och de är historiskt föränderliga (ibid., s. 38 f.).

230 T.ex. formuleringen ”det robust manliga drag som utmärkt det mesta av hans alstring” (B[ertel].K[ihlman]), ”Diktonius och hans nöjda prosa, enkla vers”, *Nya Argus* 1934: 18).

231 Laitinen, ”Diktonius som finsk lyriker”, s. 284. I samma artikel nämner Laitinen Diktonius ”kraftfulla” finska och ”slagkraftiga” ordeffekter.

232 Axel Åhlström om *Janne Kubik* i *Arbetarbladet* 9/12 1932 resp. Anders Österling om *Janne Kubik* i *Svenska Dagbladet* 22/12 1932.

233 Artur Lundkvist, ”Explosivt romanförsök” (1956), s. 60.

234 Atos Wirtanen, ”En ny finsk diktare?”, s. 94. Min kursiv.

nödvändig för att skildra män. Här är det inte finskans mjukhet som är framträdande – tvärtom.²³⁵

I ”Umajärven kumpareilta” från 1949 hävdar Diktonius att finskans konsonanter föds ”mellan tandraden och gomvalvet” och att det ”prrrrkeleh!” som pressas fram är ”överreklamerat”.²³⁶ Nästan tre decennier tidigare hade Diktonius lyft fram samma finska svordom, men med andra resultat, i den programmatiska artikeln ”Manicur och negerkragar” i *Arbetarbladet*:

Man tror naturligtvis att ett folk som uttryckt urgrunden av sitt väsen i det skorrande men aforistiskt hoppresade ordet ”perkele” skall ha en motsvarande litteratur. Men någon eller några gamla herrar fann engång att en mera utdragen tankemening bättre beskriver och karakteriserar det finska språkets skönhet och egenart, och det är i den stilen den finska litteraturen nu går. Satsen lyder: aja hiljaa sillalla – kör sakta på bron – och det köres sannerligen djävligt sakta och stillsamt med de finska hästarna på litteraturens knaggliga vägar i detta nu.²³⁷

Här är ”perkele” både skorrande och aforistiskt, ett paradexempel på att finskan inte bara är ”mjukhet” som Diktonius lyft fram i ”Muulla ja meillä”, en artikel som publicerades samma år som ”Manicur och negerkragar”. Om dessa två artiklar läses ihop kan ”perkele” ses som en väg ut ur mjukheten och trögheten och mot den expressionism Diktonius efterlyste.

Applicerat på Diktonius egen skönlitterära produktion ger det utslag på flera sätt. Den maskulint laddade konsonanttätheten och det aforistiska staccatot är en central aspekt av hans prosas expressionism och som allra synligast i *Janne Kubik*, där slutkapitlet ”Lastluckan” utgör språkligt klimax:

Maskiner, kättingar, män – allt i gång, hetsig fart, hastar-frustar-rasslar, stönar – ett par ångare sida vid sida, svarta skrov som stundtals glider samman med det övriga mörkret, stiger-faller, bryggan gnisslar, trossarna, pollarna, allt.²³⁸

Man är stum eller svär, inga saftiga, oborstat ludna svordomar som blankpolerat kajens balkar med sin och pikanellens must –: å herrejess, och sablar anagga, fy fadren och i helskotta: – matta, anemiska svordomar som fötts i vedkällare

235 Ett undantag är den sista texten i *Höstlig bastu*, om ”tuijuns” sken. Se ”Översättningens irrvägar” nedan.

236 Diktonius, ”Umajärven kumpareilta”, s. 284. Se även Diktonius ”*tungoband*”.

237 Diktonius, ”Manicur och negerkragar” [1922] i *Meningar* (1957), s. 245. Maskulinitetsretoriken är flagrant i artikeln: Diktonius ”föraktar de manliga drönare, som med sin impotens hjälper till att grundlägga ett andens matriarkat” (s. 243) och litteraturen är självfallet en patriarkal historia där Kivi är ”urpappan” (s. 245). Se Zilliacus om att Diktonius 20-talsdiktning ”connoted virility as he thought good art must” (”The Roaring Twenties of Elmer Diktonius”, s. 13). Jfr Anders Olsson om den virile mannen som jag-mask i Diktonius lyrik (”Jagets maskspel i Diktonius lyrik”, 2000, s. 67).

238 *Janne Kubik*, s. 148.

av yxovana gossar, skjutit upp utan rotstärkande ruskningar av väder och vind.
Deras högsta potens: nå men kyss mig i –.²³⁹

Gäll vissling: damned fool! – skorrstopp i maskinen, hit med lyktan! ned i last-
rummet, för fan! stege, tre par fötter klättrar – där i vrån med kärnan över sig,
nå men lys då på ansiktet! trettio par ögon mot ett enda ansikte, från tjuftarmun:
sipprar blod, läpp skälver, glider upp som till morrnig – stelnar i ett grin.²⁴⁰

Konsonantkluster, allitteration, assonans, staccato, en hetsig, andlös rytm, svor-
domar – och män: allt detta ger citaten ovan prov på.²⁴¹ Här försiggår just ett sådant
utnyttjande av konsonanterna som Diktonius talade om för finskans del i ”Muual-
la ja meillä”. Maskulinitet, konsonanter, hårdhet, flerspråkighet och expressionism fö-
rekommer inte alltid tillsammans och direkt sammanbundna, men de ingår i rhizo-
matiska förbindelser, i en härva. Den expressionistiska prosan blir en konsonant- och
svordomsrik, manlig och flerspråkig historia.

Svordomar är, oavsett språk och prosaproduktionen igenom, ett av de sätt på vilka
Diktonius prosa undkommer högsvenskan. De signalerar livsnärhet. Svordomar hör
som nämnt också till de ord som ofta är på andra språk än svenska, vilket även drar
in flerspråkigheten i denna livsnärhet-expressionism. Medan passagen ovan nämner
olika svenska svordomar som exempel, är det i praktiken perkele som används av
Janne och jannarna. ”Puukko ja perkele” är som nämnt de kanske viktigaste finska or-
den i Diktonius skönlitterära prosa. I själva verket är ”puukko ja perkele” en sinnebild
för den finska *mannen*. I passagen om hjärtlandets folk nämns visserligen kvinnorna
som ”aldrig haft hatt på huvudet”, men genom Diktonius prosa är det männen som går
med perkele ”lös i käften” och puukkon ”lika löst vid svångremmen”.²⁴²

Janne Kubik är, som diskuterades i föregående avsnitt, en roman om nationen
Finland. I kapitlet ”Finsk tango” försöker den berusade och svartsjuka Janne våldta
flickvännen Elin, som bedragit honom, men det slutar med att Janne i stället för att
fullfölja våldtäkten knivhugger sin rival med puukkon. I kommentarerna till kapitlet
”Finsk tango” utvecklas puukkon som finskt emblem:

Otvivelaktigt betecknar denna finska tango kulmen i J.K:s liv, dess sängbaraste
och mest dramatiska moment. Att han ristade sin runa med puukkon berodde
på lynnet och omgivningen – i Spanien skulle han ha dräpt en svart tjur på en

239 Ibid., s. 149 f.

240 Ibid., s. 154.

241 Se Kerstin Stjärne-Nilsson: ”Den traditionella verslärans klangmedel, assonans och allitteration, använder sig Diktonius flitigt av genom hela sin produktion. Särskilt påtagligt är detta i de för Diktonius mycket karaktäristiska ordsammansättningarna, som överflödar i både vers och prosa.” Hit hör såväl inrim (t.ex. ”glödröd”), allittererande sammansättningar (t.ex. ”bredbringad”, ”linluggslen”) och exempel på både assonans och allitteration (”sommarslummerlo”), (”Musiken i Elmer Diktonius diktning” [1962] 1969, s. 60).

242 *Onnela*, s. 56 f.

solröd arena, i U.S.A. strypt en storstad med en bankkrasch. Handling-handling! Då man är ung och sekretens jäser. Att störta sig i det förlösande raseriet – det rensar! Vad man än säger, hur man ock tänker: våra finska puukkodikter kan i enstaka fall ha sina monumentala ögonblick – annars hade väl ej heller denna hedniska blodkult kunnat existera så länge.²⁴³

”Författaren” fortsätter genom att kommentera spritens roll i våldet och spekulerar att ”knivningarna” utan spriten kanske inte blir ”färre, men säkert bättre motiverade, av en etiskt resonablare art”.²⁴⁴ Romantiseringen av den finska puukkokulturen gränsar till det klichéartade och är anmärkningsvärd i en så pass pacifistisk bok som *Janne Kubik* också är.²⁴⁵ ”Aldrig mer krig! – och i synnerhet: aldrig mer inbördeskrig!” avslutas kommentarerna till det föregående kapitlet ”Janne tuggar gräs”.²⁴⁶

I *Janne Kubik* är puukkon, än tydligare än i *Onnela*, den finske *mannens* kännetecken. Nationen och mannen länkas samman, nationen görs manlig. Tanken om romanen som en specifikt finsk variation på den moderna europeiska romanen från den inledande efterskriften går också igen. Men det ska inte glömmas bort att *Janne Kubik* också är en roman om fallerad eller sönderfallande maskulinitet.²⁴⁷

Mellan *Onnela* och *Janne Kubik* ligger novellen ”Häng dej pojkfän!” ur *Ingenting* (1928):

Den låga men vida bondstugan är proppfull med folk, tobaksrök och andra mänskliga dunster – traktens hela manliga befolkning har samlats i en klump för att vara med om ”Bröderna Lemminkäinen kraft- och agrobotiföreställning”. Sällan bjudes ödemarkens folk på något i den vägen; den fordran på handlingens dramatik som ligger i dess under den sävliga ytan kyttande heta lynne, tillfredställes ynkligt med knutdansernas samt brölloppens och begravingarnas obligatoriska slagsmål.²⁴⁸

Av de inledande meningarna ovan står det klart att novellen har ”ödemarkens folk” gemensamt med *Onnela*. Liksom oftast i Diktonius prosa är det den manliga befolk-

243 *Janne Kubik*, s. 186 f. Bland pappren till originalmanuskriptet till *Ingenting* återfinns följande aforistiska formulering: ”Het är den finska lidelsen, puukoröd [sic], blodsprutande, / Men den spanska är än ett dyft hetare: den förkolnar allt, bränner till svart sot. / Se spanjorenas målningar!” (HLA)

244 *Janne Kubik*, s. 187.

245 Se även Ilona Lindhs opublicerade magisteravhandling *Kansallisuus metafiktiossa. Elmer Diktoniuksen Janne Kuutio ja itesreflektiivisyden kaksi tasoa* (1997), s. 73.

246 *Janne Kubik*, s. 185.

247 Ilona Lindh ger flera exempel på detta (*Kansallisuus metafiktiossa*, s. 75 f., 80) och Tapani Ritämäki har uppmärksammat hur ”Monolog i muilutus bilen” både förnedrar Lapporörelsens självbild och mera bestämt dess mansbild (*Bondkatt eller jaguar*, s. 150). Se även Pia Maria Ahlbäck och Ann-Catrin Östman om manlighetsretoriken i det finlandssvenska nationsbygget och det tidiga 1900-talets litteratur (”Manlighetsretorik, kropp och konstitution av sociala positioner. Exemplet det svenska Finland under 1910-talet”, 2008).

248 *Ingenting och andra novellistiska skisser* (1928), s. 19.

ningen som deltar. Likheterna med *Janne Kubik* är många: likt romanen är ”Häng dej pojkefan!” en studie i fylla, våld och den perklande massan. Den unge pojken hetsas i sin storebrors frånvaro att försöka sig på det ultimata mandomsprovet, en livsfarlig skenhängning. Även i denna text är ”puukkon” flitigt nämnd. Här finns ”spritdoftande huligantyper med lömska ögon och ännu lömskare puukkor vid svängremmarna”, ”spritdoftande fulla karlar med sina puukkor och skrämmande svordomar”.²⁴⁹

Om *Onnela* bjöd på deklARATIONEN om ödemarkens folk och dess ”puukko ja perkele” är ”Häng dej pojkefan!” detta omsatt i praktik. Men puukkon är också det som förlöser, som skär av repet och räddar gossens liv. Då är all demonstrativ maskulinitet som bortblåst – massan tystad, och storebrodern gråter ”som en kvinna”.²⁵⁰

Skissen ”Dräng” ur *Höstlig bastu* avslutas med funderingen ”Vad blir det av alla finska drängpojkar, sympatiska i sig själva, men med kroppar som våldsamt protesterar mot kulturens bättre välsignelser? Hur klarar de sist och slutligen livsfrågorna med lukttvål och en blottad puukko i fickan?”²⁵¹ Åter är puukkon symbolen för det finska primitiva, i kontrast till lukttvålen, det ytliga civilisationslagret.

Vad har det för betydelse att det maskulina finska samlas i ett finskt ord? Puukko kan, som tidigare diskuterats, på sätt och vis ses som en benämning på en viss typ av kniv, en ööversättlig benämning. Men ”puukko” och ”kniv” används omväxlande i ”Finsk tango”. Det ”puukko” förmår göra är att åberopa en hel nationell mytologi och en såväl nationell som litterär tradition. Att denna våldsamma maskulinitet, på sätt och viss klichéartad, samlas i ett finskt ord underlättar även reterritorialiserande läsningar av den som just finsk i motsats till finlandssvensk – åtminstone visar mottagandet av *Janne Kubik* att den våldsamma jannen lästes som varande på tryggt avstånd från den svensk-språkiga läsekretsen. Hur besläktad med honom själv Diktonius än ansåg honom vara.

Kärlek på jiddisch – ”Josef och Sussan”

Diktonius andra samling *Medborgare* utkom i slutet av 1940, mitt emellan vinter- och fortsättningskrig och vid en tidpunkt då andra världskriget pågick och antisemitismen i Hitlertyskland var fullt synlig. Samlingens andra berättelse, ”Josef och Sussan”, sticker ut i Diktonius prosa som en av de mest expressionistiska samt ur flerspråkighetssynpunkt mest intressanta texterna.²⁵² Novellen är mycket ovanlig även på så sätt att den dels är en Diktoniusnovell med en finlandssvensk huvudkaraktär, dels bär på inslag av jiddisch samt svenska med ”judisk brytning”.

249 Ibid., s. 20, 24.

250 Ibid., s. 31.

251 *Höstlig bastu*, s. 143.

252 ”Josef och Sussan” skrevs flera år innan *Medborgare II* kom ut. Ole Torvalds nämner i recensionen av *Medborgare II* att han ”för ett par år sen” hört Diktonius läsa upp ”Josef och Sussan” (O. T.-s., rec. i *Västra Nyland* 19/12 1940). I Elmer Diktonius samling ingår ett tidningsurklipp av ”Josef och Sussan. Helsingforsnovell”, ur okänd publikation nr 2/1938. Novellen bör alltså ha skrivits allra senast i början av 1938.

Novellen kan läsas som en berättelse om ungdomlig optimism. Kontorsflickan Sussan från Sjundea på landsbygden ser Josef i skyltfönstret till klädesaffären, ”judelafkan”, där han arbetar.²⁵³ Hon kliver in och ljuva känslor uppstår. När Sussan blir arbetslös ger Josef henne pengar till hyran och så småningom visar det sig att han har pantsatt tyg från affären där han arbetar, åkt fast och polisanmälts. Sussans kärlek och optimism tar inte slut för det.

Tonfallet i novellen är viktigt för att kunna avstämna den inställning som skrivs in gentemot de unga tu, men också i förhållande till textens flerspråkighet. Berättaren är, som Eva E. Johansson visar i sin narratologiska analys av novellen, medkännande.²⁵⁴ I novellens inledning betraktas ungdomen med mild, både sorgsen och överseende, ironi. I *Modern finlandssvensk litteratur* kallar Bengt Holmqvist tonen ”vemodigt gycklande”.²⁵⁵ Ungdomen ”nitschevår sig genom allt med det kommandes färska tugga i munnen; och man hasar sig i väg som en trepucklig kamel med sitt möjliga bröd, sin luftstinna betydelse, sin skadskjutna världsåskådning”.²⁵⁶ Här gör ryskan ett litet gästspel i form av det uttrycksfulla hybridordet ”nitschevår”, som även finns med i *Mull och moln* (1934).²⁵⁷ I ett enda ryskt ord, som stavats på svenska och gjorts till ett verb, kan ungdomens bekymmerslösa ”spelar ingen roll”-attityd sammanfattas. Redan då berättaren syftar på sin egen ”skadskjutna världsåskådning” markeras en medvetenhet om vilka hinder som står i vägen för Josef och Sussan, hinder som den samtida läsaren också måste ha varit medveten om, världskrig eller inte. Inte heller Sussan är omedveten: ”och så hamnar man förstås mitt bland judarna, rena ghettot, det vet man från Meyrinck, för man läser, o tralala”.²⁵⁸

När läsaren görs bekant med Sussan deltar tyska och latin, båda i form av musikaliska referenser som bildar en eklektisk blandning. Tyskan träder in i form av en sångrad, ”o tralala, hast du noch Mut mit mich [sic] in ein [sic] Sintflut, zu schwimmen”.²⁵⁹ Detta mod har Sussan; tyskan berättar om något som strax därefter demonstreras genom huvudkaraktärens handlingar, men visar också på hennes romantiska föreställningar som förbundna med samtida populärkultur. Josef och Sussans kärlek i sig

253 Lafka, för en bod eller butik, är en finlandism och ett lånord från ryskan.

254 Eva E. Johansson, doktorsavhandling under arbete (litteraturvetenskap, Åbo Akademi) om kontorsflickan som motiv och realismen i finlandssvensk 1930-talsprosa.

255 Holmqvist, *Modern finlandssvensk litteratur*, s. 103. Tonen i *Medborgare II* behandlades även i flera recensioner. Ole Torvalds nämner det löje Diktonius betraktar sina medborgare med, men tillägger att ”detta löje är inte satiriskt. Han förstår dem och därför ler han, godmodigt” (rec. av *Medborgare II*, *Västra Nyland* 19/12 1940). Även Olof Enckell tar upp tonen i boken: ”I själva verket är hans grundinställning till sina hjältar – fattiga, syndfulla hjältar – kärleksfull. Men kärleksfullheten är lustigt raljerande” (O[lof].E[nckell]., ”Diktonius medborgare”, *Hufvudstadsbladet* 13/12 1940).

256 *Medborgare II*, s. 29 f.

257 Från ryskans ”nitjto”, ”ingenting”, som i denna genitivform ofta får betydelsen ”det spelar ingen roll” (Eklund, *Ordstudier i Elmer Diktonius' prosa*, s. 109, 136 f.). I *Mull och moln* är stavningen ”nitsjevå” (*Mull och moln*, s. 106).

258 *Medborgare II*, s. 31. Gustav Meyrinks populära skräckroman *Golem* (1915) utspelar sig i Pragghettot och hade när *Medborgare II* kom ut både filmatiserats flera gånger och bränts på bål av nazisterna.

259 Ung. ”o tralala, har du ännu mod att simma med mig i en syndaflod”, (*Medborgare II*, s. 31). Enligt Schoolfield kommer frasen ur en ”German popular song” (Schoolfield, *Elmer Diktonius*, s. 210 i not).

är inte syndfull, men på sätt och vis förebådas Josefs handlingar och den diskussion om vad moral, synd och skam är, som förs längre fram i novellen.

Tyskan har också introducerat judeo-kristet kulturarv i texten med ”Sintflut”, syndafloeden. De bibliska associationerna förstärks i och med nästföljande främmandespråkliga inslag, på latin. Det Sussan först lägger märke till hos Josef är hans stora ögon, som hon först jämför med ”fårögon i mörkret” och sedan beskriver som ”de där underbara ögonen, som ett lamms med vargen inom sig, o agnus Dei qui tollis peccata mundi, oo-o agnus Dee-i, för man kan ju sin Bach, altstämman, från kören”. Josef är ”det lilla judelammet”.²⁶⁰ Denna gång är referensen till kristet sakral musik, och från svenskans ”lamm” till latinets ”agnus”. Genom associationen blir Josef implicit till guds lamm, liksom hans folk är guds utvalda folk. Den fulla vidden av associationen kan vi anta att Sussan själv inte är medveten om – även om hon inser att det inte är okomplicerat att träffa en jude, hon tänker på ”den dubblett man aldrig hyr och den bröllopsäng man aldrig bäddar – han är ju jude” – men novellen är det.²⁶¹ Då frasen ur den katolska mässan kombineras med Josef framkallas både judarnas utvaldhet och en jämförelse mellan lammet Josef och guds lamm, juden Jesus som korsfästes. Lammet bär världens synder: ”tollis peccata mundi”. Detta både förebådar Josefs uppoffring för Sussan och anspelar på samtidskontexten: just då hade Hitler utsett judarna att bära världens synder. De var syndabockar (Josefs ögon jämförs också med en getabocks).²⁶² De två främmandespråkliga citaten presenterar alltså den problematik som utvecklas i resten av novellen och placerar den i ett historiskt sammanhang.

Tyskan och latinet visar på bredden i Sussans kulturella referensfär, något som förstärks i hennes övriga associationer kring Josef. Sussan är initiativtagerskan, och hon namnger Josef upprepade gånger: först Mosches, sedan Absalon, Adolphe och Josef. ”Mosches” står för det mosaiska arvet och syftar på släktet – Josef kallas inledningsvis ”lille Mosches” och affärsföreståndaren är ”en annan och grå Mosches”.²⁶³ Detta gäller även för ”Absalon” (eller Absalom), Davids son och kung av Israel. ”Adolphe” är en referens till hollywoodstjärnan Adolphe Menjou – ”så han menjouar sig, den adolphen!” tänker Sussan. Namnet Josef får också en betydelsemättnad genom sina bibliska associationer; liksom sin bibliske namne är Josef en drömmare – ”ja Josef ska du heta, si drömmaren kommer där”.²⁶⁴

260 *Medborgare II*, s. 31 f.

261 *Ibid.*, s. 43.

262 Jfr Hana Wirth-Nesher som visar hur Henry Roth i *Call It Sleep* spelar på den dubbla betydelsen hos engelskans ”kid”, d.v.s. ”barn” och ”killing”, och det arameiska ”Chad godya”, ”En killing”, som sjungs i samband med firandet av den judiska påsken. I spelet mellan det mångtydiga ”kid” och ”chad godya” skapas en komplex associationsväv där huvudkaraktären, pojken David, blir pojke, den kristne gudens son och det judiska offerlammet, vilket i sin tur speglar Davids svåra fadersrelation (där fadern alltså skulle offra sonen), för att bara nämna en del i detta flerspråkiga betydelsekluster som även innehåller ”No kiddin!” (Wirth-Nesher, *Call It English*, s. 84–95).

263 *Medborgare II*, s. 32 f.

264 *Ibid.*, s. 33, 34.

Men också Sussan är en drömmerska, av Hollywooddrömmar. De främmande namnens olika kulturella fält synliggör inte bara Sussans referensvärld – och att hon lockas av allt exotiskt – utan också det som kännetecknar Josef. Inte alla av namnen är judiska – skådespelaren Menjou var inte jude. Josef är judelammet, men han är också någonting annat; hans hår är blont och det berättas längre fram att hans mor är en ”holländsk oschtflicka”. Det är just denna blandning av ”blont hår och mörka ögon” som fascinerar Sussan.²⁶⁵

Ytterligare en främmandespråkig samtidskulturell referens hittas i slutet av novellen, med ”ack Josef, o Josef (wie bist du so keusch, das Küssen tut so gut wie kein Geräusch)”, en något travesterad rad från operetten *Madame Pompadour*.²⁶⁶ Franskan kommer, likt ryskan, in i form av ett hybridverb (som egentligen är en realireferens), då Sussan undrar när hon nästa gång ska ha råd att ”houbiganta sig igen” – Houbigant var en känd parisisk parfymtillverkare.²⁶⁷ Referenserna placerar Sussan i världen och i nuet; Sussan är urban, hon är modern. Det smått patetiska (”ach Josef, o Josef”, ”o tralala” i samband med syndafloden) är en del av det milda löje som Sussans ungdomliga oskuld betraktas med.

Men flerspråkigheten åstadkommer mycket mer i ”Josef och Sussan”, och här är det jiddischord och en ortografiskt skapad brytning som spelar huvudrollerna. Här vill jag genast påpeka att jiddisch och den ”judiska brytningen” är två vitt skilda fenomen och inte bör förväxlas med varandra. De har dessutom högst olika positioner i novellen. Den ”judiska brytningen” innebär f.ö. att en främmande ”brytning” skrivs in med ortografiska medel, utan egentliga inslag av främmande språk.

Det är lafkans föreståndare, den gamle Mosches, som står för nästan all ”bruten” eller blandspråklig svenska i novellen. Mosches ”konverserar om schene kapper, freken, siste mode, haha Siste möde” och ger först ett löjligt intryck.²⁶⁸ Novellens peripeti kommer då Mosches avslöjar vad Josef har gjort för Sussans skull i sju repliker på bruten svenska i följande stil:

– Freken tiker, ja jak har heller inte lätt att fertelje tessa micke opehaklike noviteter, Josef var ju som en son för mik, liper son, och en så klippsker schpelevink i affärer. Nu är alles ferschtert, hans schtällnink, tri packer kläte – nu sitter han hos polisen och kråter, och tet plir nok Khackola.²⁶⁹

Sussan svarar mest i termer av ”O-o-o”, ”Nej, nej-nej” eller tystnad. Hon är uppenbart

265 Ibid., s. 55, 33.

266 Ibid., s. 57. ung. ”Ack Josef, o Josef (varför är du så blyg, kyssar hörs ju knappt alls)”. Originallet lyder ”Josef, ach Josef, was bist du so keusch? / Das Küssen macht so gut wie kein Geräusch”. (Operetten komponerad av Leo Fall med libretto av Rudolf Schanzer und Ernst Welisch uruppfördes i Berlin 1922.)

267 Ibid., s. 52.

268 Ibid., s. 33.

269 Ibid., s. 54. ”Khackola” är Mosches version av namnet på det ökända fängelset i Åbo, Kakola. Mer om replikens språk nedan.

skärrad, men biter till slut tillbaka och skriker ”O tig då äntligen!”²⁷⁰ Hon tar inte Moses på fullt allvar, och tänker på honom som en gubbe hon kan koka välling åt i hans ålderdom. För detta spelar hans brutna svenska en betydande roll.

Judars svenska har parodierats i Finlands svenska litteratur åtminstone sedan Topelius libretto till Pacius opera *Kung Carls jagt* (1852).²⁷¹ Vid tiden då operan skrevs befann sig ytterst få judar i Finland, då storfurstendömet vidmakthållit förbudet för judar att bosätta sig i landet från svensktiden. Vid den tid operan skildrar, Karl XI:s, var antalet nästintill obefintligt. Parodiering av judars uttal av svenska är alltså lika gammalt som deras möjligheter att över huvud taget bosätta sig i Finland.²⁷² Här bör också nämnas den tradition av antisemitism som finns i svensk litteratur, i Strindbergs *Det nya riket* (1882) och hos många fler författare.²⁷³

Parodiering av judisk-svensk brytning, s.k. ”judesvenska”, är en del av en antisemitisk fåra i den litterära traditionen.²⁷⁴ Lars M. Andersson sammanfattar:

Bilden av ”juden som låter judisk” är en seglivad stereotyp som går tillbaka till kyrkans demonisering av ”juden” i samband med att kristendomen avskilde sig från judendomen. ”Juden” hävdades antingen behärska alla tungomål eller sakna ett eget språk. Han anklagades för att ha ett dolt språk som avspeglade hans perversa eller udda natur, för att vara oförmögen att verkligen behärska de nationella språken eller för att inte ens kunna ett den sanna uppenbarelseens språk såsom hebreiskan.²⁷⁵

270 Ibid., s. 53, 55.

271 I tredje aktens marknadsscen konverserar ”Första Juden” och ”Andra Juden” omväxlande på tyska och bruten svenska. Helt enligt antisemitisk gestaltningstradition talar de om pengar och det drivs med att de anser sig vara av svensk respektive finsk nationalitet: ”Lieber Freund wo komst du hier / S’ist ja eine Schande” / ”Lieber Freund, ich bitte sehr, / Bin im Vaterlande.” / ”Jach är Schwede” / ”Jach är Finne” / ”Ack wie schen zu leben / Im theurem Vaterlande!” (Z. Topelius, *Sångpartierna i Kung Carls Jagt*, Andra uppl., 1852). Lars M. Andersson visar i sin doktorsavhandling om juden i svensk skämtpress att ”judesvenskan” utöver brytningen även innefattar ”en hel diskurs om kapitalism och kommers”; juden talar om ”affärer, utgifter och profit” (Andersson, *En jude är en jude är en jude...*, s. 115). – För mer om Topelius antisemitism, se Nils-Erik Forsgård, *I det femte inseglets tecken. En studie i den åldrande Zacharias Topelius livs- och historiefilosofi*.

272 I slutet av 1700-talet gjordes ett första undantag för judiska skådespelartrupper att få stanna i det svenska Finland. Under 1800-talet kom judar till Finland i samband med tjänstgöring i den ryska militären och 1858 utfärdades en bestämmelse om att de hade rätt att stanna efter slutförd militärtjänstgöring och bedriva handel. Fulla medborgerliga rättigheter beviljades judar först i samband med Finlands självständigblivande. Se t.ex. Harviainen, ”Judarna i Finland”, s. 53 ff; Simo Muir, *Yiddish in Helsinki. Study of a Colonial Yiddish Dialect and Culture* (2004), s. 1 ff.

273 För en genomgång av antisemitiska drag i t.ex. Strindbergs, Heidenstams och Vilhelm Ekelunds författarskap samt av forskningens behandling av dessa drag, se Andersson, *En jude är en jude är en jude...*, s. 52–61.

274 ”’Juden’ vars språk avslöjar honom som ’jude’ är ett stående inslag i den antisemitiska propagandan, i vitssamlingar och i skönlitteraturen” (Andersson, *En jude är en jude är en jude...*, s. 114). Se även Lena Johannesson, ”’Schene Rariteten’. Antisemitisk bildagitation i svensk rabulistpress 1845–1860” (1988), s. 183.

275 Andersson, *En jude är en jude är en jude...*, s. 114.

I ”Josef och Sussan” kan Mosches brutna svenska vid första anblicken tyckas vara en del av denna tradition av förlöjligande av judars sätt att tala. Hans brytning skapas ortografiskt på ett nästintill identiskt vis som den ”judesvenska” Lars M. Andersson funnit i sin undersökning av juden i svensk skämtpress under 1900-talets första decennier: ”Det språk ’judarna’ i skämtpressen talar utmärks av att y blir till i, b till p, g till k, d till t samt av att s ofta ersätts av sch och att o, ö och a inte sällan byts ut mot e”.²⁷⁶ Hos Mosches har ”mycket” blivit ”micke”, ”obehagliga” blivit ”opehaklike”, ”det” blivit ”tet”, ”ställning” blivit ”schtällnink” och ”fröken” blivit ”freken”.²⁷⁷ Att använda denna typ av brytning i en novell som argumenterar *mot* antisemitism är minst sagt riskabelt. Inget förhindrar en läsning där Mosches bara är en löjlig figur, den stereotypa juden. Namnet Mosches, i högre grad än ett egennamn ett namn för ”rasen”, för ”juden”, underlättar också det en dylik läsning.²⁷⁸ Dessutom talar han om pengar, vilket som bekant är ett stående inlag i den antisemitiska diskursen.

Judesvenskan i Anderssons undersökning saknar jiddischismer men bär i stället på tyska inslag och ”den språkliga koden” för jude skiljer sig knappt alls från den för tysk eller utlänning i största allmänhet.²⁷⁹ I ”Josef och Sussan” är de tyska dragen i Mosches repliker uppenbara, t.ex. i ”ställning” som blivit ”schtällnink” och där ”st” uttalas på tyskt vis som ”scht”. Inslag av jiddisch finns inte i Mosches repliker, däremot ”liper” från tyskans ”lieber”.²⁸⁰ ”Judesvenskans” tyska karaktär i novellen betyder inte att Diktonius avser signalera att Mosches modersmål skulle vara tyska. Snarare jiddisch i så fall, men tyska och jiddisch bär på många likheter och tyska var ett språk både Diktonius och stora delar av hans läsekrets kände till från skolan. Vi får inte veta något om Mosches bakgrund, men Josef kommer från S:t Petersburg och kan tänkas ha talat ryska.

Språket som markör för judens annorlundaskap är uppenbart i fallet Mosches, vid sidan av en eventuell strävan efter ”realism” vad gäller en invandrad judes helsingforsiska.²⁸¹ Den raljerande tonen är likaså ofrånkomlig. Likväl komplicerar ett närmare studium av novellen Mosches-gestalten som antisemitisk. Först och främst betraktas Sussan med lika mycket löje av berättaren som hon själv finner Mosches löjlig. Och det budskap som förs fram på Mosches brutna svenska har flera för novellen mycket viktiga poänger: ”Men tet kläter mej, att Josef inte är en rätter jute, för mamma Brotski

276 Ibid., s. 115.

277 *Medborgare II*, s. 54.

278 Det judiska namnet ”är ett stigma som avslöjar bärarens identitet och natur. Förnamnen är huvudsakligen bibliska. Männen bär namn som Abraham, Moses, Isak, Jakob, Sebulon och Isaskar” (Andersson, *En jude är en jude är en jude...*, s. 112). ”Moses” är namnet på ”juden” i Strindbergs *Det nya riket*. Det är Sussan som namnger Mosches: han är ”en annan och grå Mosches” till skillnad från ”lille Mosches” (*Medborgare II*, s. 32) – namnet är en beteckning på ”rasen” och det är i själva verket osäkert om den äldre Mosches faktiskt bär detta namn som sitt eget.

279 Andersson, *En jude är en jude är en jude...*, s. 115.

280 Sv. ”käre”, *Medborgare II*, s. 54, 59.

281 Många helsingforsiska judar valde svenskan snarare än finskan vilket i sin tur har resulterat i finlandssvensk påverkan på helsingforsjiddisch, något som Simo Muir visar i sin doktorsavhandling (Muir, *Yiddish in Helsinki*, s. 175–192).

var en holländsk oschtflicka, schweizer unt etamer, så fanhetern kan teles jämnt mellan kristna och judar, om tet nu plir nåkon affär.”²⁸² Vanhedern är inte större på judiskt än på kristet håll.

Repliken är typisk för novellen på flera sätt: dels blandas en rätt låg humor, ”schweizer und etamer”, med en sorglig sanning, dels kommenteras på olika sätt de fördomar judar utsätts för. Mosches är inte dum – han vet att om en jude begår ett brott kommer hans judiskhet att betonas starkt. Han får också slutordet i diskussionen med den indignerade Sussan: ”Min unka tam har inte set ten liffslefente schkammen.”²⁸³ Det kan vi anta att Mosches har, genom den behandling han och andra judar utsätts för.

”Den judiska brytningen” kommenteras också i en replixväxling mellan Sussan och hennes med sin kärlek frikostiga hyresvärdinna Ebba, som en gång haft en judisk älskare.

– Att hurudan han var? Nå vet du: alla män är lika varann, i vissa saker, men eljes tycker jag judar är bra, vad man nu sett av dem, propra och renhåriga, bara att de talar så där ”micke” och ”ticke” och hajmele-kajmele.

– Men kan man inte vänja dem av med det?

– Försök om du kan – och förresten hade vi roligare att göra. Och så inbillar de sig att alla människor tycker illa om dem och tittar snett på dem, och jämrar sig över det när de blir god vän med en, men jag sa honom, jefreitern, att du är mig lika kär antingen du är omskuren eller inte – ja men det borde jag inte ha berättat för dig, Sussan lilla.²⁸⁴

Fastän Ebba klagar på brytningen, och Sussan föreslår avvänjning, så konstateras slutligen att det finns roligare – och viktigare – saker än en brytning hit eller dit. På så vis kommenterar novellen på sätt och vis bruket av jiddisch-svenska samt läsarens eventuella fördomar mot den.

Ebbas judiska vän var, verkar det som, rysktalande polack. Medan han ville gå på opera förklarar Ebba på klingande finlandssvenska: ”att sitta och jutta ’ja ljublu tebja’ med lilla vännen sin i en varm kammare på en mjuk schäslong – det är allt mera morgens än såna där vråliga operor och annat bimbom”.²⁸⁵ Den kantiga, brutna judiska svenskan i dialogen står inte mot skriftspråklig högsvenska utan mot Sussans (och Ebbas) distinkta finlandssvenska, med ”Nå hurudan var han då”, ”Att hurudan han var? Nå vet du”, ”för si kärleken”, ”skakota”, ”heteka”.²⁸⁶ Svenskan är lokal, och till det

282 *Medborgare II*, s. 55. ”Fanhetern” avser främst ”vanhedern” men skapar även associationer till ”fanheter”, d.v.s. ”fanskap”. Se även nedan i ”De underliga orden” om ”En skomakares äreminne” där sanningar yttras på brutnen och skenbart ”löjlig” svenska.

283 *Ibid.*, s. 56.

284 *Ibid.*, s. 38 f. ”Jefreiter” kommer från tyskans ”Gefreite(r)”, ungefär korpral, underbefäl.

285 *Ibid.*, s. 41. ”Ja ljublu tebja” är ryska för ”jag älskar dig”. Fennicismen ”jutta” kommer från finskans ”jutella”, småprata, snacka.

286 *Ibid.*, s. 41, 59, 36. Akronymen ”heteka” avser en säng tillverkad av Helsingin Teollisuuskaluste. ”Skakota” betyder ”skakiga”.

hör också Diktonius favorithybrid ”pikkuliten”.²⁸⁷ Det är alltså inte så att den ”judiska” svenskan skulle vara lågspråk mot svenskans högspråk i dialogen. Novellens svenska är lokal och variationsrik och innehåller även svordomar.²⁸⁸

Det är främst gamle Mosches vars repliker är på bruten svenska, vilket vid en första anblick kunde signalera en generationsskillnad där den unge Josef är språkligt ”assimilerad” i högre grad. Denna förklaringsmodell kompliceras dock av att Josef presenterar sig som ”Josef Brodsky från Petersburg” och kan antas ha invandrat till Finland i stället för att ha fötts där.²⁸⁹ Men framför allt problematiseras ett resonemang om svenskbrytningen som sociolingvistisk realismmarkör av att Josef också företräds av repliker på bruten svenska, vilket i sin tur kastar nytt ljus på det brutna språket som strategi för juden i Finland.

När Josef och Sussan först möts ”menjouar” sig Josef, vilket delvis innebär att han talar bruten svenska.²⁹⁰ ”Freken ticker om den, småler” Josef, men effekten hos Sussan blir här inte löjlig. Hon möter hans blick och plötsligt höjs novellens stilläge dramatiskt: ”det är som en corona kring dem, som vid solförmörkelse, med protuberanser, men det känns som en månförmörkelse, om den nu har nån corona”. Sussan befäller allvar, ”och han stannar mitt i sitt menjouande och svarar eller medger: ja Josef, Josef Brodsky från Petersburg”.²⁹¹ Därefter är brytningen försvunnen.

Att Josef växlar från ”judisk svenska” till ”normalspråk” visar att brytningen kan vara en antagen roll. Josef spelar ”juden”, spelar på finländarens förväntningar men upprätthåller distansen mellan sig och majoritetsbefolkningen.²⁹² Även om Mosches repliker ger uttryck för hans svenska accent, gör Josefs växling mellan bruten och icke-bruten svenska det möjligt att tänka sig Mosches accent som en markör för att han aldrig sänker garden inför Sussan.

Josef sänker däremot garden, och resten av den direkta eller indirekta svenska anföringen kopplad till honom är omarkerad, på ett undantag när (vilket behandlas nedan). Däremot talar han även jiddisch, när han och Sussan vilar tillsammans i Brunnsparken:

287 Ibid., s. 59.

288 In på caféet i Brunnsparken halvspringer plötsligt en man som ”sprutar ur sig ”Ssa(tan), Ffa(n), Hhel(vete)” flera gånger om (ibid., s. 46 f.).

289 Ibid., s. 34.

290 Verbet ”menjoua” kommer från den ovan nämnde skådespelaren Adolphe Menjou. När Ebba beskriver judiska män som ”stolta [...] men samtidigt så förekommande och artiga – och näpna, sku jag säga, så där nästan kvinnligt sirliga” tänker Sussan på Menjou (*Medborgare II*, s. 38). För både Ebba och Sussan förefaller judiska män representera en mjukare maskulinitet på ett positivt sätt. Den andra sidan av denna koppling mellan judiskhet och kön är den antisemitiska stereotypen om den feminina manliga juden (se Andersson, *En jude är en jude är en jude...*, s. 120–126). På Sussan verkar Josefs judiskhet lockande, den är exotisk.

291 *Medborgare II*, s. 33 f.

292 Simo Muir diskuterar i en artikel om mellankrigstidens jiddischspråkiga revy i Helsingfors att judarna själva parodierade judiskt blandspråk, också i föreställningar som visades för en icke-judisk publik, och frågar sig om stereotypierna uppfattades som harmlös underhållning eller satir av majoritetsbefolkningens antisemitiska föreställningar. Se Muir, ”Jac Weinstein ja jiddiäinkielinen revvyy Helsingissä” (2011), s. 148.

- Josef, hörs hennes grumliga röst: säg något om kärlek – på jiddisch.
- Taibele main, du meidele du fains, du meidele du scheins.
- O så vackert! Och det betyder?
- Duvan min, du fina flicka, du sköna flicka.
- Säg mera; man nästan begriper det – det liknar ju tyska.
- Main krein, main gold, du bist schein wie der laichtender sun; min krona, mitt guld, du är skön som den strålande solen.
- O laichtender sun! Mera, kära Josef, mera! Så vackert det låter!
- Det finns inget mera. Vi stackars fattiga judar har inte haft mycken tid över för kärlekskutter – såsom man hatat oss på jorden. Mosches säljer pillikt allt mellan himmel och jord, men sin kärlek slår han inte till slantar, inte ens till ordmynt. Den spar han för sig själv, och för dig – men nu går vi till Veduttan och får oss en kopp kaffe.²⁹³

Replikernas jiddisch är korrekt jiddisch med en germaniserad latiniserad ortografi som var bruklig i helsingforsjudisk press vid tiden då ”Josef och Sussan” skrevs.²⁹⁴ I och med att Josef översätter sin jiddisch för Sussan översätts den också för läsaren, men också den germaniserade stavningen gör den delvis förståelig för en tyskkunnig läsare.

I replikskiftet framgår att Josef inte är lika ungdomligt optimistisk som Sussan. Han lyfter fram förföljelsen av judar (”såsom man hatat oss på jorden”) och han spelar, sarkastiskt, på fördomen mot judar som besatta av tanken på pengar.²⁹⁵ Här växlar han åter till bruten svenska: ”Mosches säljer pillikt”. Mosches är ”juden” såsom stereotyp i finländarens ögon, ”pillikt” ett exempel på främlingskap i form av accent, en stereotyp om hur judar talar.²⁹⁶ Det är precis som när han vid första mötet med Sussan ”menjouade sig”. Josefs sarkasm kommer även in senare i novellen, då han ironiserar om att ”det är ju av procent vi judejävlar lever”.²⁹⁷ Kommentarererna är ytterligare exempel på hur novellen med hjälp av flerspråkighet talar utåt mot läsaren, hur det i texten finns inskriven en medvetenhet om läsarnas fördomar. Därigenom blir den en kritisk kommentar till samtida skeenden.²⁹⁸

293 *Medborgare II*, s. 44 f.

294 Inslagen av jiddisch är korrekt helsingforsjiddisch med undantag för den maskulina böjningen av ”sun”, sol. Tack till Simo Muir som har kommenterat dessa rader (per e-post till J.T. 10/6 2013). Om germaniserad translitterering av jiddisch, se Muir, *Yiddish in Helsinki*, s. 126 f.

295 Denna föreställning tacklas också i dialogen mellan Sussan och Ebba, då Ebba talar om att judar är ”så måna om sig och blodhundar till bankirer som tillsammans med marxisterna regerar över världen”, varpå Sussan replikerar ”Det där har du allt läst nånstans” och Ebba erkänner att ”han, polackjuden, var då inte alls snål på sina slantar, utan lät dem rulla värrigare än nån av mina fina magistrar” (*Medborgare II*, s. 40).

296 Jfr det Aleksis Kiviska ”rookas pillit”, se ”De underliga orden” i följande kapitel.

297 *Medborgare II*, s. 48.

298 Marit Lindqvist för i en studie av Diktonius trettioårsjournalistik ett övertygande resonemang kring Diktonius hängivna antifascistiska engagemang, som också ledde till ett åtal mot *Arbetarbladet* (Marit Lindqvist, ”I demokratins tjänst – nedslag i Diktonius trettioårsjournalistik”, s. 95 f.). Jörn

”Josef och Sussan” har både anklagats för att vara judefientlig och kallats för ett övertygande argument mot antisemitism.²⁹⁹ Min studie av novellens flerspråkighet visar att även om Diktonius använder sig av en ”judisk brytning” som är bekant från en antisemitisk tradition, skriver han också in en medvetenhet om detta. Han påminner läsaren om rådande antisemitism. Han både spelar på och avslöjar stereotypa uppfattningar om ”juden”. Och framför allt är jiddisch en högstatusvarietet i novellen.

I recensionerna av *Medborgare II* lyfts inte det judiska i ”Josef och Sussan” fram i någon högre grad, men Bertel Kihlman kommenterar det särpräglade språket i novellen och ”avråder från efterbildning” men tillägger:

Författarens vidunderliga språkbehandling är ett kapitel för sig; den vore säkert värd en specialundersökning någon gång av en därtill skickad litteraturhistoriker eller filolog. Diktonius skriver knaggligt och melodiöst, slarvigt och utsökt, vulgärt och subtilt allt på en gång, men alltid uttrycksfullt, koncentrerat och märkligt friskt.³⁰⁰

Språket i ”Josef och Sussan” är modernt, populärkulturellt, lokalt och urbant. De främmande inslagen förankrar texten i tiden genom att föra in samtidskulturella referenser: Sussan är *modern*, med moderna drömmar. De förmår breda ut en religions- och idéhistorisk klangbotten genom judisk-kristna referenser. De spelar på, och problematiserar, fördomar mot judar. Samtidigt får vi en mycket annorlunda Helsingforsskildring än de allra flesta i finlandssvensk litteratur, där det judiska Helsingfors också finns med.

Som Tapani Ritamäki har lyft fram är ”Josef och Sussan” ett strålande exempel på hur samtidsnära Diktonius är i sin 1930-talsprosa. Ritamäki kopplar Diktonius till T. S. Eliot som en annan modernist som för in ”staden, vardagen, talspråket” i sin diktning och frågar mycket riktigt: ”Och hos vem annan än Diktonius finns de judiska köpmännens idiolekt avbildad – eller överhuvudtaget talspråket i det förkrigstida Helsingfors?”³⁰¹ En annan modernist ”Josef och Sussan” har kopplats

Donner benämner Diktonius en av ”den nazistiska regimens skarpaste kritiker i Finland” (*Kaos och demokrati*, s. 168). Samtidigt ska det inte stickas under stol med att man i Diktonius korrespondens vid ett par tillfällen kan stöta på ett skämtsamt och ibland ironiskt men likväl unket bruk av ”jude” i betydelsen ”girig”. Se även Diktonius brev till Torger Enckell där han påminner Enckell om sitt judiska påbrå: ”då får jag plicka på de schene tafler herr artisen har malet” (Diktonius–Torger Enckell 17/9 1927, *Brev*, s. 140).

299 Det förre av Raoul Palmgren i *Kapinalliset kynät II* (s. 34), det senare av George C. Schoolfield som kallar novellen ”a persuasive argument against the anti-semitic program of the Nazis” (Schoolfield, *Elmer Diktonius*, s. 165) och kallar Josef ”a weak but lovable man” och Mosches ”an implacable but admirable one” (ibid., s. 168).

300 B[ertel].K[ihlman]., ”Bryskt och ömt”, rec. av *Medborgare II* i *Nya Argus* 1941: 1–2.

301 Ritamäki, *Bondkatt eller jaguar*, s. 119. Ritamäkis resonemang är ett led i vederläggandet av Johannes Salminens tes (i essäer om Diktonius i t.ex. *Pelare av eld och Levande och död tradition*) om Diktonius som jaguaren som blev en spinnande bondkatt föga intresserad av samtidskeenden. Här

till är James Joyce, för vilken det judiska också är centralt i *Ulysses* (1922).³⁰²

Det är betydelsefullt också i ett vidare historiskt perspektiv att jiddisch står för några av de mest högstämda inslagen i ”Josef och Sussan” – det är ett högspråk i texten. I ett judiskt kulturellt sammanhang var jiddisch det vardagliga språket i förhållandet till det religiösa ceremonielets hebreiska – jiddisch var den kvinnliga motparten till det manliga ordet, hebreiska.³⁰³ Jiddisch är dessutom ett eklektiskt språk, med sina starka element av bl.a. tyska, slaviska språk, hebreiska och arameiska.³⁰⁴ I Diktonius kärlekshistoria blir jiddisch det renaste uttrycket för kärlek, och ett språk den älskade belyses i: ”hon strålar ju, det strålar ju kring henne, o laichtender sun, tänker Josef stolt”.³⁰⁵

Genom de roller språken spelar i ”Josef och Sussan” vänds traditionella hierarkier om högt och lågt upp och ner: ett slags språkstatusinversion. Dialogen mellan Josef och Sussan i parken får också ett sorgset skimmer av de poetiska kärleksfraserna på jiddisch, ett språk som Hitler – inte i karaktärernas värld, där sägs ingenting om tredje riket, men i läsarens – höll på att försöka utrota tillsammans med dess talare.

Engsligt och ryskigt?

Som prosaist är Diktonius som nämnt koncentrerad på att ”skriva ihop” Finland och främst dess finskspråkiga medborgare. Undantag finns dock, som vi såg i ”Josef och Sussan” i föregående avsnitt. Här behandlar jag dels en exkursion till främmande territorium, nämligen Cornwall, dels ryskans närvaro i *Janne Kubik*.³⁰⁶

Diktonius företog under 1920-talet två längre utlandsresor. Den första av dem (hösten 1920–hösten 1921) förde honom till England och Frankrike och har av Jörn Donner karaktäriserats som en av ”de mest produktiva [perioderna] i hans litterära

ställer Salminen Diktonius mot just Eliot som ”hänsynslöst [blandar] tragiskt och komiskt, nutid och tradition, hög stil och låg” (Salminen, *Levande och död tradition*, s. 122). Precis som Ritamäki visar förutsätter Salminens resonemang att man helt bortser från Diktonius urbana prosa (Salminen behandlar däremot *Onnela* och *Ingenting*).

302 ”I dessa berättelser [i *Medborgare II*] sker också ett unikt sammanträffande: Aleksis Kivi, folkpsykologen Diktonius själsfrände framom andra, möter på neutral och självständig mark James Joyce. Men det är omöjligt att avgöra om Diktonius t.ex. i upptakten till den vemodigt gycklande berättelsen om ’Josef och Sussan’ är en James Joyce *sui generis* eller om han har gått i irländarens skola” (Holmqvist, *Modern finlandssvensk litteratur*, s. 103).

303 Wirth-Nesher, *Call it English*, s. 6.

304 Moderna varianter av jiddisch i t.ex. Israel och Östeuropa skiljer sig också stort åt. Harold Bloom kommenterar variationsrikedom hos jiddisch och menar: ”Yiddish perpetually demonstrates that the normative – the upholding of standards – whether deriving from the Jewish covenant or personal beliefs, truly is a shifting series of masks. What is masked is change, and the necessity of change. Endlessly metamorphic, like Franz Kafka, Yiddish survived by its openness, but no language can survive the destruction of the small children who had begun to speak it” (Harold Bloom, ”The glories of Yiddish”, 2008, s. 26).

305 *Medborgare II*, s. 46.

306 Engelskan i *Janne Kubik* behandlas i ”This damned country!”.

liv”.³⁰⁷ Men signifikativt är att Diktonius under sin utlandsvistelse var koncentrerad på lyrik och aforismer. Som prosaist debuterade han först fyra år senare, och de kontinentala resornas miljöer är inte särskilt synliga i hans prosa. Ett par undantag finns dock, och här behandlar jag prosaskissen ”Mitt paradisi” ur *Ingenting och andra novelistiska skisser* (1928).

Förekomsten av ord från främmande språk är förstås inte avhängig att en prosatext skulle skildra miljöer där dessa språk talas ”i verkligheten”. Engelska, ett språk Diktonius enligt egen uppgift ”laser och ’spikar’” under sin tid i London, förekommer som nämnt mycket sporadiskt i *Onnela* och har trots sin ringa frekvens en viktig funktion i *Janne Kubik*.³⁰⁸ Engelskan är också ett exempel på att litterär flerspråkighet inte förutsätter goda kunskaper i de berörda språken hos författaren; Diktonius är i själva verket ett strålande exempel på att ”[y]ou don’t have to know a language well in order to play with it”.³⁰⁹

Som Clas Zilliacus visar i sin studie av Diktonius översättningar från engelskan i antologin *Ungt hav* (1923) var Diktonius engelskkunskaper inte särskilt goda. I *Ungt hav* resulterar det i ”talrika missar [som] tär på stora sjok” av antologin:

Några av [Edgar Lee] Masters fiktiva avlidna [i *Spoon River Anthology*] skulle rotera i sin grav, så t.ex. ”Zenas Witt”. Ett nervsjukt livsöde, klart gestaltat hos Masters, blir genom en räkka oprecisa ordval mest bara ett virrigt liv hos Diktonius. Men i huvudsak är misstagen inte systematiskt intressanta, bara beklagliga. De är lexikalisk-semantiska eller består av otympliga konstruktioner, och de kan sällan ursäktas med en strävan efter att berika svenskan med källspråkets resurser.³¹⁰

Zilliacus poäng om att misstag inte behöver vara konstnärligt produktiva utan tvärtom bara vara misstag är värd att hålla i åtanke också gällande litterär flerspråkighet, på flera sätt. Ett avvikande språkbruk är inte nödvändigtvis produktivt eller deterritorialisering och detsamma gäller inslag av andra språk. Det gäller att inte ha en övertro på flerspråkighetens effektfullhet. Men flerspråkighet och avvikelser *kan* förstås ha dessa effekter, det är ju föreliggande arbetes premisser. Och en poäng är att inslag av ett språk som författaren kan dåligt, som i Diktonius fall engelska, också kan vara produktiva. Dyliga inslag är ju inte heller nödvändigtvis felaktiga inslag.

307 Det omedelbara resultatet av vistelsen var *Brödet och elden, Hårda sånger* och *Taggiga lågor* (Donner, *Diktonius. Ett liv*, s. 118).

308 I ett brev till modern (författat på en skrivmaskin som saknar bokstäverna å, ä och ö) berättar Diktonius att han ”laser och ’spikar’ engelska med en vacker estlandsk miss – det ar ej sa farligt. Kan annars lasa engelska, ganska bra redan, ehuru vi ej laste det i skolan” (Elmer Diktonius–Adelaide Diktonius 22/5 1921, *Brev*, s. 38).

309 Sommer, *Bilingual Aesthetics*, s. 188.

310 Zilliacus, ”Poesi som polemik”, s. 127. Zilliacus hänvisar också till George C. Schoolfields granskning av dikttolkningarna (Schoolfield, ”Elmer Diktonius and Edgar Lee Masters”, 1971). Både Zilliacus och Schoolfield ser f.ö. även många förtjänster med Diktonius dikttolkningar.

Härnäst vill jag se på engelskan i en text som berättar om en miljö där engelska talas, närmare bestämt Padstow i Cornwall. Finns här ett dylikt samband mellan språk och karaktärer som Diktonius antydde i det brev till Atos Wirtanen som inleder *Att skriva ihop Finland på svenska*; om det blir fennicistiskt när det handlar om finnar och ”ryskigt” när det handlar om ryssar, blir det då ”engsligt” när det handlar om engelsmän? I *Onnela* dök enstaka engelska ord upp utan någon koppling till en engelsk karaktär. I *Janne Kubik* däremot har de engelska orden koppling till den engelske styrmannen på fartyget där Janne dör.³¹¹

Den korta skissen ”Mitt paradys” skrevs flera år efter Diktonius vistelse i Cornwall.³¹² Berättaren tar sin läsare till Padstow, orerar över havet och presenterar ”miss Hanna och Old Frede”. De engelska inslagen är få. Värt att notera är att de främst inte är förknippade med de engelsmän berättaren talar om utan med berättaren själv. Det är berättaren – en besökare i dessa trakter – som svänger sig med svengelska som ”tegelstenscottaget”, ”bungalown”, ”good-night”, ”suitcasens” och ”succésfulla”.³¹³ Förekomsten av blandord och svenska böjningar av engelska ord påminner här om engelskan i Diktonius brev.³¹⁴ Det är ett sätt att visa på förtrogenhet och ett ”självklart” förhållningssätt till språket – utan att behöva bruka särskilt mycket av det. Och förstås markerats att vi befinner oss i en engelskspråkig miljö.

Vad gäller karaktärerna, miss Hanna och Old Frede, så förekommer bara en engelskspråkig replik: ”to give wrecks!”, som omedelbart åtföljs av en översättning ”att ge vrakfynd!”³¹⁵ Därefter följer en längre utläggning om yttrandets sammanhang – till traktens seder hör att vrakfynd inte får ges i gåva. Å ena sidan görs mycket för att den icke engelskkunniga läsaren inte ska känna sig utestängd. Å andra sidan visar både den engelska repliken och de åtföljande förklaringarna på kännedom om språket och trakten, vilket förstärker ett slags guide- eller expertroll hos berättaren.

Märk väl förekommer dock en längre replik före det engelska inslaget, när Hanna berättar:

– Ji [sic] si de är så, att int simmar vi just mycke. Å ja ha simma bara en gång i min levnad, å då höll ja på att drunkna. Men si de ä så att Frede-styggingen hitta den här på stranden, si di badar ju med kläderna på, di fina mänskona, å int simmar han heller å som ha ä kar, så hämta han hit den si, å vi ä gamla vänner å ha haft vårt för oss me, jo si så ä de. Å si så ga ja honom ett helt pund tobak som ja hadde i lådan, riktigt med ankare på, å int röker ja ju si, bara brukar lite tugga

311 Se avsnitten ”Hemmafrämmande i Finland” resp. ”This damned country!”.

312 Enligt Jörn Donner skrevs den 1928, samma år som *Ingening* kom ut (Donner, *Diktonius. Ett liv*, s. 118).

313 *Ingening*, s. 62, 64, 66, 69.

314 T.ex. ”Jahah; pärmen bra, first class”, ”Leino blir ett av mina standard works” och ”Hennes konst är helt egenartad och programmet first class” (Diktonius–Erik Asklund 19/12 1930 resp. 23/1 1933, KB; det förstnämnda brevet även i Diktonius, *Brev*, s. 198 f.). Engelska ord förekommer sporadiskt i Diktonius brev.

315 *Ingening*, s. 68.

på den när de regnar å ryggen värker si. Å så fick ja den si, å den ä så fin å mjuk
å riktigt siden å den ha bara lite blackna.³¹⁶

I stället för att välja antingen en replik på (dialektal eller standardspråklig) engelska – något många läsare skulle ha svårt att förstå och som Diktonius egen engelska sannolikt inte räckte till – introducerar Diktonius talspråklig svenska.³¹⁷ Notera att detta är exakt samma strategi som gäller skildringen av finskspråkiga karaktärer i andra delar av *Ingenting*, i *Onnela* och *Medborgare* för att nämna några exempel.³¹⁸ Den har alltså inte att göra med författarens, eller ens nödvändigtvis publikens, språkkunskaper. Däremot är den ett led i den Diktoniuska prosans ständiga avsteg från högspråksnormen.

Flerspråkigheten i texter som behandlar engelskspråkiga miljöer är överlag mycket sparsmakad. I skissen ”Bröd”, också den ur *Ingenting*, nämns ”6-pennyslimpan” och utropas ”please!”, men annars är texten enspråkig.³¹⁹ Dikter som skrevs i anslutning till Englandsvistelsen bär på enstaka ord.³²⁰ Nämns i sammanhanget kan Diktonius krönikor från London i den kommunistiska tidningen *Stormklockan*. Hans premiär i tidningen, ”Om storstaden London just nu”, bär inte på engelska inslag.³²¹

I brevet till Atos Wirtanen hävdade Diktonius att det, om han sysselsatte sig med ryssar, skulle bli ”ryskigt”, en ordvits med tydlig anspelning på ”rysligt” och ”ruskigt”.³²² Rysslandsskildringar bjuder Diktonius prosa inte på, men ett par ryssar förekommer i *Janne Kubik*. Här ska på en gång sägas att inslag av ryska, precis som gällande andra språk, inte är begränsat till ryskspråkiga karaktärer – det finns inget skenbart organiskt samband mellan språk och person eller territorium i Diktonius prosa.

Bland rödgardisterna i *Janne Kubik* finns Jelisejev:

Tjusig jänta, skroderar Jelisejev; krasivaja flikuschka, Nevski prospekt, krasnaja lampa, votvot! Ingen vet vad han menar men fint måtte det vara; är ju nästan ryss, est, eldare i ryska flottan, sett Svarta havet och hela världen. Säger schkål, inte hej eller kippis som de övriga. Så han pladdrar, ryssjäkeln: vi ruskij matrosi

– ³²³

316 Ibid., s. 67 f.

317 Man kan diskutera vilken regional förankring replikens språk har. ”Int”, ”mänskona”, ”si” och ordföljden (”int röker ja ju si”) klingar för mig finlandssvenskt.

318 Se t.ex. ”De underliga orden” och ”This damned country!”. Utan att fästa alltför stor uppmärksamhet vid Diktonius intentioner anser jag att man kan tala om strategi här; replikernas språk skiljer sig både från berättarens språk och från det språk karaktärerna har (vilket framgår av kontexten).

319 *Ingenting*, s. 54, 56.

320 Som ”lovely” i sviten ”Rachel” i *Hårda sånger* och ”china” i sviten ”London” i *Taggiga lågor*. Det vanligaste sätt som engelska märks på i dessa diktsamlingar är genom platsbestämningar och vissa realiareferenser.

321 Edis. [Elmer Diktonius], ”Konstnärsvärd till Stormklockan I. Om storstaden London just nu”, *Stormklockan* 22/1 1921.

322 Diktonius–Wirtanen 17/9 1936, *Brev*, s. 277

323 *Janne Kubik*, s. 39. I fallet ”krasivaja flikuschka” föregår den svenska glosseringen ”tjusig jänta”

I kommentaren till "Låna oss amatjonen" påstår författaren: "Vad balalajkan Jelisejev har där att göra vet inte ens fåglarna."³²⁴ Språkligt är det som karaktären Jelisejev åstadkommer dels att visa på rysk närvaro i det röda gardet, dels är det genom honom som ryska introduceras i den svenska texten. Att de ryska orden inte översätts kan förklaras med att de andra karaktärerna ändå inte förstår honom – dessutom är orden en del av en fyllemonolog. Jelisejev "lallar" också "ah ti tjornaja! ah ti tjornaja!" och det är han som orerar om "svabåda, svabåda, åh!"³²⁵ Typiskt för de ryska inslagen är att de utgör en del av utrop. "Svabåda", alltså (den post-revolutionära) friheten, är ett ord Janne verkar snappa upp eftersom han själv använder det i "Monolog i muilutusbilen", när han uppmanar sitt kidnappningsoffer att "hälsa då Manner å Kuusinen från mej å säg att svabåda kaputt, haha!"³²⁶

Den andra ryska karaktären i romanen är en icke namngiven rysk matros som utmattad försöker upplysa om Tammerfors fall. Matrosen

ojar och vojar och ställer till ett helsikes böj: vita-vita! komma-komma! ajaj skjuta kanon, tyska pojken, slut med revolutsija! Ligger där och bölar, lipar och jämrar sig, ingen fäster sig vid honom, vakten frågar blott: har du solkare, tavarisch, solrosfrön att tugga på? – Slut med revolutsija, jej bohu; inga solrosfrön, skjuta kanon.³²⁷

Den ryske matrosen för in ordet "revolutsija" – när Janne tuggade sönder ordet i romanens inledning var det i dess svenska form, "revolution". Men även den sannolikt finska rödgardist han talar med slänger in det ryska "tavarisch", kamrat – vilket kan antas ha varit ett välbekant ord även för läsekretsen.

Den ryske matrosens repliker fortsätter i liknande staccato-stil.³²⁸ Visst kan de läsas i termer av representation och information, men det finns flera fallgropar med dylika läsningar. I vissa fall kan enstaka främmande ord i en replik verka synekdokeiskt och markera vad hela replikens språk "egentligen" ska läsas som. I andra fall kan det främmande ordet läsas som just ett främmande ord i en replik på t.ex. svenska. I fallet med den ryske matrosen i *Janne Kubik* leder kunskaper om kontexten "i verkligheten" i kombination med replikens uppbrutna språk med dess avvikande grammatik, dess "brytning", till en läsning där matrosen "egentligen", det vill säga i en genom texten

ryskan. Flikuschka förefaller vara en hybrid mellan svenska "flicka" och ryskans "devusjka", flicka; "krasnaja lampa" betyder "den röda lyktan", "votvot!" här ung. "ser man på". Tack till Tobias Bernander för hjälp med ryskan.

324 *Janne Kubik*, s. 174.

325 *Ibid.*, s. 47 f. ("ack du svartal!"), 46. Svabådan talas det också om i "Älgkulan" i *Medborgare I*, s. 183.

326 *Janne Kubik*, s. 135. Janne refererar här till de finska kommunisterna Kullervo Manner och Otto Ville Kuusinen, varav den senare var den unge Diktonius musikelev och ett slags mentor.

327 *Ibid.*, s. 69 f. Här företas som nämnt inga utförliga jämförelser mellan flerspråkigheten i *Janne Kubik* och *Janne Kuutio*. Jag vill ändå nämna att fraser som dessa i den finska versionen är än talspråkligare, t.ex. "onks sul sulkkareit, tavarish, siemenii purtavaks" (*Janne Kuutio*, s. 86).

328 *Janne Kubik*, s. 14 f. För mer om denna passage, se "Kroppen full av språk".

framskriven ”berättelse”, frampustar sitt budskap på en av ryska bruten finska.

Textuell flerspråkighet är ofta ett tvetydigt sätt att markera språkval på – i *texten* står ingenting om att det ”egentligen” talas finska här. I stället är det eventuella kunskaper hos läsaren om språksituationen i det röda gardet som föder tankegångar om vilket språk ”egentligen” kan vara, ”bakom” texten. Det enda sätt på vilket språket kommenteras är att det är ”Svårt att reda sig med språket – ro och hopa och tolka och gå bröstgänges och genvägsmt till väga.”³²⁹ Uppmärksamhet påkallas alltså till det att språkkunskaperna skiljer karaktärerna åt.

Enligt min mening är det i stället en helt annan läsning som hamnar i förgrunden i detta exempel. Matrosens repliker fortsätter i samma stil: på en upphuggen, grammatiskt ofullständig svenska avbruten av slarvigt translittererade ryska ord.³³⁰ Ryskigt blir det alltså i samband med de ryska karaktärerna i *Janne Kubik*, men det centrala här är inte språksituationen i det röda gardet utan textens rytm: staccatot, textens brutna andhämtning som gör språket till musik och leder bort från meningen – något jag diskuterar vidare i denna avhandlings följande kapitel.

329 Ibid., s. 71.

330 Här kan åter noteras att den finska versionen är än talspråkligare och dessutom med flera ryska ord, jfr *Janne Kubik*, s. 71 och *Janne Kuutio*, s. 87.

3 DE ÄLSKLIGA BOKSTÄVERNA

Det verkar ibland som om Diktonius skulle stå i ett rent fysiskt förhållande till orden, som om deras logiska innebörd vore alldeles underordnad deras för poeten uppenbarade kött, senor och blod.

Bengt Holmqvist, *Modern finlandssvensk litteratur*, 1951³³¹

Att jag från första början behärskat både svenskan och finskan har öppnat ginvägar för bokstavsfantasin; det är en rikedom som jag aldrig kan nog glädjas över. Senare, vid min ålder, börjar man inse det oerhörda i bokstävernas under; blir ödmjuk och varsammare i umgänget med dem.

Elmer Diktonius i brev till Göran Schildt, 1943³³²

Om jag i föregående kapitel närmade mig frågan om flerspråkighetens roll när Diktonius skriver ihop Finland och dess medborgare från olika håll, är det i detta kapitel *orden* som står i centrum. Det handlar både om vilka ord som förses med kommentarer, ”översättningar” eller liknande, och om orden som underverk och underligheter.

Redan föregående kapitel visade att flerspråkighetens roll när Diktonius skriver ihop Finland inte är så enkel som att den bidrar till att efterbilda språkförhållanden, markera språktillhörighet och ”kommunicera” detta till läsaren. Saker är mer komplicerade än så. Det blir än synligare i ”Översättningens irrvägar”, där jag går in på de passager där främmande ord eller uttryck ”glosseras”, det vill säga ”översätts” eller på andra sätt kommenteras.³³³ Här kommer diskussionen in på bl.a. muntlighet, auktoritet och grader av översättlighet.

Gång på gång förundras karaktärerna i Diktonius prosa över främmande ord. Orden är ”underliga” och tål att grubblas över – och karaktärernas grubblerier leder till en problematisering av språk som efterbildande, av språkliga och samhällsliga hierarkier och av språkgränser. Men orden är också ”under” och fascinerande i sig själva: underbara, älskliga ting. Här är deras smak, känsla, klang, fysiska gestalt och kanske t.o.m. lukt – deras sinnlighet – central. Diktonius karaktärer ljudar dem, smakar på dem, hackar sönder dem. I det sista avsnittet ”Kroppen full av språk”, är det flerspråkigheten som kropp och språken i kroppen som står i fokus.

331 Holmqvist, *Modern finlandssvensk litteratur*, s. 100.

332 Diktonius–Göran Schildt 13/9 1943, *Brev*, s. 385.

333 För en definition och diskussion av glossering, se del I, kapitel 2.

Översättningens irrvägar

Merparten av de icke-svenska orden hos Diktonius översätts inte till svenska. I jämförelse med Jac. Ahrenbergs prosa används glossering i lägre grad, och när så sker blir effekterna ofta mycket annorlunda än hos Ahrenberg. Fallet Diktonius visar att den glosserande författaren inte nödvändigtvis alltid intar rollen av undervisande expert. Det pekar också på bredden i glosseringens effekter, och problematiserar i förlängningen ”översättning”.

Diktonius prosaspråk är som bekant brokigt och variationsrikt också på andra vis än genom flerspråkighet. Vid sidan av ett tätt, rytmiskt och poetiskt mättat språk finns talspråk, slang, svordomar, finlandismer av olika härkomst och dialekt. Diktonius avoghet mot standardspråkighet och förkärlek för vardagligt språk märks också i glosseringen av främmande uttryck. I skissen ”Fönsterhaken” (ur *Höstlig bastu*) glosseras för ovanlighetens skull en finsk replik: ”Vännen Aarre, fem år, Kivis Eero i västficksformat, yttrade visserligen vid förfrågan om krigshändelserna bara, att ’no kyllähän ne ryssäät pikkasen yritti meitit peljättää’ – no sökte di där ryssjäklana skrämma oss lite; jojo.”³³⁴ Att svenskan med ortografiska medel avviker från standardspråkliga skriftnormer är förenligt med den finska repliken, men detta vägval vad gäller glossering är långt ifrån självklart för alla författare – talspråk hade kunnat glosseras på högspråk.³³⁵

Ett annat exempel på hur Diktonius förmår förklara ett främmande uttryck utan att ”hemfalla” till högspråk finns i novellen ”Taklagskolina” (*Medborgare II*). Här fastslås att ”modedryckerna för närvarande” är ”tenttun, det denaturerade, och kolinan, ådökolonjen”.³³⁶ Glosseringen ”ådökolonjen” är ju svenska, snarast en försvenskad stavning av det franska lånordet ”eau de cologne”. Ordet förklaras på svenska, men inte på en korrekt standardsvenska.

Att ”kolina” på finska dessutom betyder ”skrammel”, ”oväsen”, får den icke-finsk-kunniga läsaren inte veta, detta trots att ordets båda betydelser är väsentliga för novellen. Byborna samlas för att tillsammans bygga ett tröskmagasin med lada, varefter det bjuds på dans. Inmundigandet av för mycket ”kolina” (i den explicit uttryckta bemärkelsen) under arbetet leder till en massa ”kolina” (i den implicita bemärkelsen) både under slutförandet av arbetet och senare under danskvällen.

Ett spel med ett ords mångstämmighet i finskan kan även ske utan att det finska ordet ens nämns – flerspråkighet kan alltså kommenteras utan att texten blir flerspråkig. I ”Häng dej pojkfän!” (*Ingenting*) lyder en replik: ”Si såna jassar mäktar int kronan mycke me! Di sparkar bara håll i slottsväggen (fängelset är ju den finska rallarens slott) – å visar rumpen åt överheten.”³³⁷ Reflektionen i parenteserna är inte en del av repliken

334 *Höstlig bastu*, s. 93.

335 Jfr Ahrenbergs standardsvenska översättningar av dialektal finska, se ”En guide till främmande platser – hemma och utomlands” i del II.

336 *Medborgare II*, s. 72 ff.

337 *Ingenting*, s. 21.

utan snarare en förklarande fingervisning från berättarens håll. Frågan är dock huruvida den icke-finskkunniga läsaren begriper att fångelset är den finska rallarens slott på så vis att finskans ”linna”, på svenska ”slott”, också bär på betydelsen ”fängelse” (jfr svenskans ”kåken”). Här har spelet mellan språk å ena sidan en exkluderande, mystifierande effekt för den icke-finskkunniga läsaren, å andra sidan en inkluderande effekt för läsarna som känner igen anspelningsen.

Den alternativa, för den icke-finskkunniga mer dolda betydelsen hos ett ord kan dock även lyftas fram och göras synlig, som i den lilla skissen ”Törnrosflickan” (*Mull och moln*). En späd tiggarflicka, ”törnrosflickan”, kommer till berättarens gård och sjunger en sång om ”orjanruusu” för pengar. Först talas om ”orjanruusu, törnrosen”, vilket är ett känt, om än mer poetiskt svenskt ord för den vildros det handlar om.³³⁸ Längre fram erbjuds dock ett annat, mer bokstavligt och i sammanhanget mera betydelsemättat alternativ: ”orjanruusu, trälrosen”.³³⁹ Finskans ”orja” betyder ”slav” eller ”träl”, en betydelse som tiggarflickans uppenbarelse pockar på att uppmärksamma. Sången lyder ”Mä olen orjanruusu / ruusuista kaunehin –” vilket i parentes översätts ”jag är törnrosen, den skönaste bland rosor”.³⁴⁰ I skissens slut förenas så de båda översättningarna, både den som följer svenskans bruk och den som ligger närmare finskan: ”törnrosen, trälrosen”.³⁴¹ Flickan sjunger om det sköna hos rosen, berättaren finner flickan och denna sång vara det skönaste, och med den alternativa glosseringen ”trälrosen” förmår han koppla blommans och sångens skönhet till ett resonemang om att den största lindringen ”kommer nedifrån”, från den som står lägst i alla hierarkier, ”i en trasig flickas skepnad på en smutsig gård; man väntar intet och får plötsligt allt”.³⁴²

Överlag tenderar Diktonius glossering att vara tämligen subtil, det finns knappt någon formulering i stil med ”detta ord, vilket på svenska betyder...”. Ibland ligger glosseringen nära ordleken (som jag behandlar närmare i följande kapitel). I en betraktelse över Edith Södergran heter det att makterna ”slungade [...] Södergran till Raivola, denna krigsförstörda villaidyll med raseriet, diktarnas heliga vrede gömt i sitt namn”.³⁴³ Finskans ”raivo” betyder ”raseri”, och raseriet går från ortnamnet över diktarvreden till kriget. I fallet Raivola anges att raseriet är en beståndsdel i ortsnamnet, i andra fall ger reflektioner över främmande ord vagare ledtrådar.

I vissa fall bjuder Diktonius på längre resonemang kring ”främmande” ord; i det följande behandlas två sådana exempel, ”rokuli” och ”tuiju”. I *Ingenting och andra novellistiska skisser* finns en liten skiss betitlad ”Rokuli”, ett ord som hela skissen ägnas åt exemplifiera. Diktonius kommenterar utförligt när ”gårdsfolket håller ’rokuli’”:

338 *Mull och moln*, s. 69. ”Orjanruusu” (lat. *Rosa dumalis*) heter på svenska ”nyponros”, men nyponrosen och sten- eller törnrosen (lat. *Rosa canina*, fi. ”koiranruusu”) förväxlas ofta med varandra, och alla dessa rosor har törnen.

339 *Ibid.*, s. 70.

340 *Ibid.* Notera det talspråkliga pronominet ”Mä” i stället för det skriftspråkliga ”Minä”.

341 *Ibid.*, s. 71.

342 *Ibid.* Hållningen i ”Törnrosflickan” har många likheter med den i ”En skomakares äreminne”, som behandlas i följande avsnitt.

343 *Mull och moln*, s. 41.

Ett underligt ord detta rokuli, ett av dessa typiskt finska uttryck vilka så väl säger något men så missande dåligt kan översättas till ett annat språk. Det betyder den ungefärliga motsatsen till det ord som skalden Jarl Hemmer upptäckt och som tyder ”solskenslättja” – alltså; grävaderssysselsättning, regnstök, slaskjobb. När dagens femtioelfte molntapp börjat stänka sin fukt över nejden säger husbonden: hej pojkar, nu skall vi hålla rokuli (pidetään rokulia)!³⁴⁴

Det som inte nämns är att detta ”typiskt finska uttryck” är en russicism, från ryskans ”progúl”.³⁴⁵ Troligtvis visste Diktonius inte något om ordets etymologi. Oavsett detta är etymologin en påminnelse om hur ord färdas över språkgränser och förändras, och hur något som upplevs som typiskt nationellt kan ha ett annat ursprung.

Rokuli förklaras alltså som ”grävaderssysselsättning, regnstök, slaskjobb” av den tvåspråkige Diktonius, och den icke-finskkunnige läsaren tror honom förstås. Den lilla skissen bjuder på en mängd exempel på hur gårdens olika invånare håller rokuli: ”Man lappar seldon, täljer yxskaft, förser räfsan med nya pinnar, torkar sina våta slarvor vid spiseln, jagar löss i barnens lugg.” En småflicka läser katekesen inför skolstarten, en häst vältrar sig på åkern för att bli av med ohyra, och berättaren själv håller ”med böcker och papper rokuli långt in i natten”.³⁴⁶

Finskans ”rokuli” kan ge en klang av gräväder, höst och regn. Men den gängse betydelsen är inte sysselsättning eller arbete utan tvärtom: en bortslösad arbetsdag, eventuellt en ”dagen efter”, en dag då man skolkar från arbetet.³⁴⁷ Den enda i ”Rokuli” som ägnar sig åt något motsvarande denna betydelse av rokuli är den halvsovande hunden, som nästan snarkar och på sin höjd morrar ilsket mot en fluga.

Det finns inget skäl att anta att Diktonius med flit vilseleder sin läsare. Inomhusarbetet var ändå en omväxling från utomhusarbetet på åkrarna, rokuli innebär hos Diktonius att ”dyrka arbetets svettiga gud med denna mindre pustande offertjänst”.³⁴⁸ Det kan mycket väl ha funnits ett sådant bruk av ordet, enligt vilket en rokulidag är en dag vikt åt allt möjligt pyssel. Författaren som håller rokuli skriver då en skiss som ”Rokuli”, i stället för att ägna sig åt romanbyggen. Men tveklöst skulle Diktonius version av rokuli slå många som apart. I slutändan är ”Rokuli” ytterligare en påminnelse om hur utlämnad läsaren av en text med inslag av flera språk kan vara, om hon inte behärskar dem alla.

Det som Diktonius förmår göra med sin definition av rokuli är att ställa ordet mot den samtida finlandssvenska diktaren Jarl Hemmers ”solskenslättja”. Som det

344 *Ingenting*, s. 108.

345 *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 3 R-Ö* (2000), s. 89.

346 *Ingenting*, s. 109.

347 I *Suomen sanojen alkuperä*, där det hänvisas till Elias Lönnrot, lyder definitionen: ”lyhyt omavaltainen poissaolo työsta / kurzes eigenmächtiges Fernbleiben von der Arbeit’ [sv. kort egenmäktigt frånvaro från arbetet]: pitää *rokulia* ’olla poissa’ [sv. ’vara borta’ el. ’vara frånvarande’]”, motsvarande ryskans ”*progúlnyj den* ’laiminlyöty työpäivä, rokulipäivä’ [sv. ’försummad arbetsdag, rokulidag]” (*Suomen sanojen alkuperä* 3, s. 89).

348 *Ingenting*, s. 109.

finlandssvenska litteraturetablissemangets älskling var Hemmer Diktonius älsklingsfiende.³⁴⁹ När rokuli ställs mot solskenslättja ställs det (enligt Diktonius) typiskt finska mot det typiskt svenska, Diktonius i motsatsförhållande till Hemmer och även till hela det finlandssvenska kulturetablissemang som det var så viktigt för honom att revoltera mot.³⁵⁰ En mer gängse definition av rokuli, med associationer till skolk och lättja, hade förstört en sådan dikotomi. Samtidigt ledde *Ingenting* till ett första godkännande av Diktonius från det finlandssvenska litteraturetablissemangets sida, då den var den första av hans böcker som fick pris av Svenska litteratursällskapet i Finland (1929). Jämfört med hans revolutionärt präglade lyriksamlingar är *Ingenting* en relativt stillsam samling betraktelser över finskt lantliv.

Kommentarer kring främmande ord kan alltså ha långtgående effekter och användas i polemiska syften. I Diktonius författarskap handlar det inte främst om att etablera en expertroll. Viktigare är intrycket av *förtrogenhet*, av att vara *hemma* i folkliga finskspråkiga miljöer, vilket inte är riktigt samma sak som att vara expert.³⁵¹ Att skriva det finska Finland på svenska och vara förtrogen med det var Diktonius egen nisch i den samtida finlandssvenska litteraturen.³⁵²

Men Diktonius böcker visar också upp en medvetenhet om översättningsproblematik, och en lek med den.

I ”Rokuli” förklaras verbvalet ”hålla rokuli” med det finska ”pidetään rokulia” i parentes, men det hör till ovanligheterna hos Diktonius att det anges varifrån dylika uttryck kommer. En icke-finskkunnig läsare tolkar dem kanske bara som Diktonius egna påhitt. Och det är det intrikata – Diktonius kommer också med egna neologismer, utan förebilder i andra språk. Den läsare som kommer den mer subtila flerspråkigheten, de knappt synliga spåren av finska, på spåren kanske börjar tolka neologismer som översättningar från finska. Texten kan ge sken av att vara en översättning fastän den är skriven på svenska.

I titeltexten i *Höstlig bastu* (1943) kontempleras det finska ordet ”tuiju”, som på flera nivåer står för värme och trygghet i en mörk värld. Liksom ”rokuli” blir ”den höstliga finnbastuns tuiju” en sinnebild för något oöversättligt finskt:

Fåfängt letar man hos Lönnrot, den makalösa överdängaren i allt vad det kära finska heter, efter det ordets betydelse, men har man språkligt fina morrhår kan man tyda sig till ungefär något som heter ”tuike”, som betyder ”flämtande”. Men

349 George C. Schoolfield har lagt fram hypotesen att den nyskapande språkliga brokigheten i *Onnela* är ett skönlitterärt svar på Hemmers mer traditionella versepos *Rågens rike* (Schoolfield, *Elmer Diktonius*, s. 108).

350 Se även Kristina Malmio, ”Narren Elmer Diktonius. Det parodiska imiterandet av maktens språk” (2007); ”Rebelliskhet och skapandet av auktoritet i Elmer Diktonius’ *Min dikt* (2008).

351 Jfr Ritamäki om *Onnelas* ”karaktär av turistguide” (*Bondkatt eller jaguar*, s. 132).

352 ”I sitt författarskap använde han dessa anknytningar [till finska miljöer och finsk kultur] för att vinna både legitimitet som kritiker av de urbana, kulturella och svenskspråkiga sammanhang där han som svenskspråkig Helsingforsbo befann sig, och trovärdighet i sin folkliga förankring” (Ekman, *Må vi blicka tillbaka mot det förflutna*, s. 264).

”tuijun” är ett mycket mildare ord, och likaså den belysning som tuijun skänker. Nog flämtar den visserligen, när man slår ånga till, kryper nästan till golvet, för att säga det med en poets alla tillbehörigheter, men håller ändå lågan levande och klarar sig emedan den inte har något sprickfärdigt glas på sig. Bara en sådan där vanligen rund fotogenburk av bleckplåt med en liten veke i sig.³⁵³

”Tuiju” är en liten oljelampa utan glas som brinner med öppen veke, och ordet har kopplats etymologiskt till verbet ”tuijottaa”, stirra.³⁵⁴ Men en dylik förklaring skulle knappast ha tillfredsställt Diktonius. Någon adekvat översättning finns inte, för det är inte bara ljusskenets mjukhet som ”tuiju” bär på. Den alltid sinnessammanblandande och logoerotiserande Diktonius talar också om ordets mjukhet, känslan i munnen och ljudet av det. Översättning handlar inte längre om kompetens. Han förklarar och förklarar men det finska ordet bär på så mycket oöversättligt och han är medveten om det.

Utan att ha företagit en systematisk genomgång av Diktonius bevarade prosamanuskript kan jag urskilja en tendens till minskad glossering mellan manuskript och tryckt bok.³⁵⁵ I den tryckta versionen av *Janne Kubik* uppmärksamgörs läsaren på att uttrycken ”skogsskrap” och ”ödegranens tårar” (för hembränd sprit) har en förbindelse med finskan: ”skogsskrap, ödegranens tårar, som det så vackert heter på det mjuka folkspråket”.³⁵⁶ Denna formulering är identisk med formuleringen i sättningsmanuskriptet; i ett renskrivet manuskript har bestämningen skrivits in med blyertspenna.³⁵⁷ I originalmanuskriptet ser passagen annorlunda ut – här kommer finskan först: ”hembrän[sic] vara, ’korpirojua’, som det kallas, eller ännu mer poetiskt: ’korpikuusen kyyneliä’ – ödemarksgranens tårar”.³⁵⁸ Från ett originalmanuskript som burit på finska

353 *Höstlig bastu*, s. 183 f.

354 ”[P]ieni avoliekillä palava lasiton öljylamppu” (*Suomen sanojen alkuperä* 3, s. 320 under uppslagsordet ”tuijottaa.”) Verbet ”tuijottaa” har i sin tur härletts till ryskan.

355 Jag har inte genomfört någon systematisk genomgång av manuskripten ur detta hänseende, säkerligen finns även fall då glosseringen ökat från originalmanuskript till tryckt bok.

356 *Janne Kubik*, s. 48.

357 *Janne Kubik*, sättningsmanuskript respektive renskrift I.

358 Originalmanuskript till *Janne Kubik*, löst blad. Överst på sidan ”Janne hugger puukkon genom sardinburkslocket”, ”locket” sedan överstruket med blyerts och ändelsen ”-en” tillfogad. Baksidan av bladet bär på en rubrik, ”Knut Hamsun 70 år”, varför denna betydligt utförligare och traditionellare version av ”Låna oss amatjonen” eventuellt kan tänkas vara från 1929. I *Janne Kuutio* har Diktonius översatt ”ödegranens tårar” till ”korpikuusenkyyneliä”, men ”skogsskrap” är inte ”korpirojua” som i det svenska originalmanuskriptet, utan ”metsänraapetta” (*Janne Kuutio*, s. 58). ”Metsänraape” förefaller att vara en nybildning, varför May Eklund i sin genomgång av avvikelser från högspråket hos Diktonius klassar ”skogsskrap” som ”möjlig Diktonius’ nybildning” (Eklund, *Ordstudier i Elmer Diktonius’ prosa*, s. 90). I artikeln ”Upplösta språkgränser? Flerspråkighet i Elmer Diktonius *Janne Kubik*”, skriven innan jag tagit del av Diktoniusmanuskripten, antar även jag att ”skogsskrap” är en neologism (Tidigs, ”Upplösta språkgränser?”, s. 689). Så torde fortfarande vara fallet, men manuskriptet visar alltså på en vedertagen finsk förebild för ordet – ”korpiroju” är ingen neologism utan ett slangord för hembränd sprit. Det är precis på detta vis Diktonius lyckas skriva fram Finland på en ny och annorlunda finska.

uttryck som delvis glosseras, leder redigeringsprocessen till en version med enbart de svenska översättningarna, neologismer, samt en anspelning på det finska ursprung-
et.³⁵⁹ Hänvisningen är dessutom vag och anger inte tydligt om båda eller bara ett av
uttrycken härrör sig från finskan.

Men vägen från finskt inslag med glossering till en text där den finska impul-
sen suddats ut är inte självklar. Bland de papper som utgör originalmanuskriptet till
Onnela finns ett löst blad med en del av "Låna oss amatjonen" ur *Janne Kubik*, vari
formuleringen om skogsskrap och ödegranens tårar återfinns. Dateringen är okänd.
Här lyder formuleringen: "skogsskrap, ödemark ödegranens tårar, som det så vackert
heter".³⁶⁰ Här finns varken finska eller hänvisningar till finskan med. Men i slutändan
stannade Diktonius alltså för en hänvisning till finskan, och läsaren uppmärksamgörs
alltså på att ett annat språk är delaktigt även om språket inte är direkt företrätt i texten.

Några exempel där det främmande ordet bevarats men förändringar har skett i
glosseringen mellan manuskript och bok ska ytterligare behandlas. Ovan nämndes
glosseringen av "kolina" som "ädökolonjen" i "Taklagskolina". I originalmanuskriptet
till *Medborgare II* finns en bit av ett manuskriptark med titeln "TAKLAGSEAUDE-
COLOGNE" och inledningen till novellen.³⁶¹ Här syns alltså hur Diktonius går från en
måhända tydligare glossering – eudecologne är betydligt genomskinligare än kolina
– till ett ordval som aktiverar ett lägre stilregister. Att avvika från skriftspråksnormer
är mer i linje med novellen, som så starkt präglas av talspråklighet. Dessutom bär
"Taklagskolina", som tidigare nämnts, på en dubbeltydighet som "Taklagseau deco-
logne" inte gör.

När det gäller kapitlet "Monolog i muilutus bilen" i *Janne Kubik* förklaras förledet
"muilutus" varken i själva kapitlet (som är en enda lång fyllemonolog från Jannes
sida) eller i bokens kommentardel. I originalmanuskriptet återfinns dock en förklar-
ing av ordet i kommentardelen: "Jaako [sic] Muilu, österbottnisk bondson, vann
1930 herostratisk ryktbarhet som uppfinnare av de politiska enleveringsförsöken".³⁶² I
boken konstateras bara att kapitlet "tack vare sin aktualitet ej [är] i behov av långran-
diga kommentarer".³⁶³ Visst kan det vara så att kontexten var tillräckligt tydlig för den
samtida publiken (som till största delen var finländsk, inte sverigesvensk), och ordets
etymologi bedömdes måhända inte vara tillräckligt relevant. Men för läsaren utan
kännedom om ordets kontext och/eller ursprung förblir ordet opakt.

Minskningen av glossering hänger samman med strävan till koncentration. Av en
blick på originalmanuskriptet till *Janne Kubik* att döma har Diktonius gått från en
mer utförlig, även traditionell romanprosa mot boken *Janne Kubiks* täta, rytmiseran-

359 "Korpiroju" kunde också översättas "skogsskräp" eller "ödemarksskräp", men det är enligt min
mening tydligt i originalmanuskriptet att "skogsskrap" just är en översättning av "korpiroju".

360 Löst blad med maskinskriven text och anteckningar i blyerts, den första maskinskrivna meningen
lyder "Tystnad i köket: så tyst" (manuskript till *Onnela*).

361 *Medborgare II*, originalmanuskript. I sättningsmanuskriptet lyder titeln "Taklagskolina".

362 Originalmanuskript till *Janne Kubik*. Se även "This damned country!"

363 *Janne Kubik*, s. 194.

de expressionism. Den ökade koncentrationen sker på flera plan: hela ord eller fraser stryks och syntaxen tätas ihop, men också enskilda ord kan koncentreras, som då ”ödemarksgranens tårar” blir ”ödegranens” i exemplet ovan. Bortlämnandet av glossering gör prosan tätare, mer kompakt.

Glossering av främmande ord betraktas inte alltid med blida ögon.³⁶⁴ I *The Empire Writes Back* menar Ashcroft m.fl. å ena sidan att glossering i form av översättning i parentes (något tämligen ovanligt hos Diktonius) aktualiserar kulturellt avstånd mellan den skildrade och den läsande världen.³⁶⁵ Å andra sidan lyfts valet att lämna främmande ord oöversatta fram som en politisk akt, ”because while translation is not inadmissible in itself, glossing gives the translated word, and thus the ’receptor’ culture, the higher status”.³⁶⁶ Att översätta eller förklara främmande ord skulle alltså innebära att premiera en i Diktonius fall sverigesvensk publik, att anpassa sig till en högsvensk norm i stället för att stå upp för en finlandssvensk eller ”finländsk”.

Denna syn på glossering är förenklande och missvisande på flera sätt. Dels därför att glosseringen, som Ashcroft m.fl. också säger, ju lämnar glappet mellan två språk synligt. Dels därför att resonemanget förutsätter två skenbart enhetliga ”kulturer”. Men framför allt därför att glosseringen ges sken av att uttömmande förklara, på något vis nästan ”döda” det främmande ordet. I själva verket är ofullständighet och motstånd essentiella karaktäristika för översättning. Som Fredrik Hertzberg deklarerar med hänvisning till Antoine Berman: ”no text can be understood in any final sense, not because there is no text, but because there is no ’final sense.’ Therefore, any translation is partial, temporary [...] a text always resists translation, to some extent [...]”.³⁶⁷ Detsamma gäller för främmande element och glosseringen av dem. Detta är ingen brist, tvärtom.

Glossering kan tvärtemot vad Ashcroft m.fl. menar tjäna till att uppmärksamma det främmande ordet såsom *främmande*; hur mycket det än förklaras står det främmande ordet ändå där. Dessutom kan glosseringen vara gäckande och till och med förleda läsare som inte ”förstår”, samtidigt som flerspråkiga läsare eventuellt ser vilket spel som spelas. Detta är något glossering *kan*, men inte måste, göra. Säkerligen kan glossering även användas neutraliserande, hierarkiserande och placera de främmande orden i en position av nätta exempel på något främmande och primitivt. Men Diktonius författarskap visar med tydlighet att så inte måste vara fallet.

Införseln av främmande ord som kommenteras kan hos Diktonius ske på annat än högspråk, möjliggöra positioneringar, utveckla resonemang om finskhet och inte minst om översättningens möjligheter. Ofta är glosseringen subtil eller vag, och en förklaring kan de facto dölja lika mycket av ett ords betydelse som den förklarar.

I *Det dialogiska ordet* konstaterar Michail Bachtin: ”ett språk kan ju se sig självt

364 Se del I, kapitel 2, avsnittet ”Glossering”.

365 ”[S]uch glosses foreground the continual reality of cultural distance” (Ashcroft et al., *The Empire Writes Back*, s. 61).

366 Ibid., s. 66.

367 Hertzberg, *Moving Materialities*, s. 6.

endast i belysning av ett annat”.³⁶⁸ Det som Diktonius kommenterar kring (åtminstone för vissa läsare, om inte för honom själv) främmande ord visar är just hur glossering inte bara är en översättning från ett språk till ett annat, utan hur det är ett spel *mellan* språk, där språken kommenterar varandra på olika sätt. Hellre än att vara uttömmande, kan kommentarerna gäcka, leda fel, vara otillfredsställande, visa på asymmetri, dölja det som de utger sig för att visa och i slutändan rubba på föreställningen om symmetriska och från varandra klart avgränsade språk.

De underliga orden

Besläktade med – men även distinkta från – glossering är passager där karaktärer, framför allt finskspråkiga sådana, rådbråkar för dem obekanta eller svåruttalade ord. Ofta är orden sådana som kommit till finskan från andra språk, ibland via svenskan, och som bär på ”ofinska” språkljud. Dessa ord kan sägas ligga på gränsen mellan språk, och väcker frågor om glapp mellan muntligt och skriftligt samt om möjligheter till översättning.

Ovanligt eller icke-korrekt uttal av främmande ord är något som tas upp i många av Diktonius prosaböcker, från *Onnela* till *Höstlig bastu*, med varierande grad av komplexitet. I ”Kärlek på jiddisch – Josef och Sussan” har jag redan behandlat hur Diktonius med ortografins medel introducerar en ”judisk” brytning i Mosches repliker. Som bekant är ett slags talspråklig finlandssvenska det vanligaste sättet för Diktonius finskspråkiga karaktärer att tala i prosatexterna. Det som är specifikt för så gott som alla exempel i detta avsnitt är de mer eller mindre utförliga metaresonemang som omger det ovanliga uttalet av ord och som bidrar till att markera uttalet som ovanligt. I passagera med ”de underliga orden” förenas Diktonius förkärlek för muntlighet, flerspråkighet och icke-normenligt språkbruk. En förebild har Diktonius även här i Aleksis Kivi – ett av Diktonius favorituttryck, som återkommer i både böcker och brev, är Kivis ”rookas pillit” – ett slags finsk brytning, i skrift, av ”frågas billigt”.³⁶⁹

I Nurmijärvbrevet i *Ingenting* berättas om barndomskamraten Nestori som rest till Amerika, och berättaren säger: ”Det skulle roa mig att höra hans styva finnmun kämpa med engelskan, men kanske han klarar sig, han var ovanlig redan då.”³⁷⁰ Något exempel på hur Nestoris ”styva finnmun” skulle ha behandlat engelskan förekommer inte, men i flera andra böcker visar Diktonius upp mer eller mindre främmande ord som förvandlas i karaktärernas munnar.

I *Onnela* presenteras i den raljerande om än inte illvilliga skissen ”Nelma vänder baken mot solen” en gumma som efter många äventyr hamnat på gården:

368 Michail Bachtin, *Det dialogiska ordet* (1991), s. 173.

369 ”Här ’rookas pillit’ – såsom Kivi sade – vad en blomma egentligen är”, (*Ingenting*, s. 96; *Meningar*, s. 324); ”Men – ’rookas pillit’, sade [Kivi] själv” (*Höstlig bastu*, s. 108). Jfr ”Frookas pillit, sanoo ruotsalainen” (Aleksis Kivi, *Kihlaus*, 1866, <http://www.helsinki.fi/hum/kotim.kirjallisuus/kivijalka/tekstit/kihlaus.htm>).

370 *Ingenting*, s. 88.

Hon kan mycket, ärkegumman, hon vet mycket, förstår ganska mycket, – aj så finurliga tankar hon kommit på i trädgården! Dessutom har hon ”läst all världens romaner och noveller”, – noveller med långt e, som hon sade för att riktigt stuka mig, ynkliga bokmal.³⁷¹

Själva poängen ligger förstås i att Nelma har fel då hon försöker stuka författaren-berättaren. Liksom på svenska uttalas finskans ”novelli” med kort e och är Nelma läskunnig är det egentligen underligt att hon utläser en enkelvokal som ett långt vokalljud, något som egentligen aldrig sker i finskan. Sannolikt försöker hon tjusa till det och tänker sig att vokalljudet är långt i det språk ordet hämtats ifrån – det blir ett slags hyperkorrektion. Skissen avslutas med ”Nelmas triumfsång över livets, mänskornas, och i synnerhet alla låtsasförfattares (som ej kan skriva så vackra noveller som dem hon läst) småsinne och elände”.³⁷² Spelet med novel/novell fungerar oavsett språk och förefaller kanske handla om annat än flerspråkighet, men är trots allt ett fall av ett i finskan nyare och mera främmande lånord som denna finska kvinna av folket inte förmår hantera.

Nelma står med händerna i jorden och baken i vädret och sjunger om ”Stackars Nemma” – berättaren sitter i sin ”kajuta” och skriver om den finska kvinnan av folket för en publik som minsann vet att det heter ”noveller”. Återigen är en viktig funktion hos det avvikande ordet att fästa uppmärksamhet vid glappet mellan muntligt och skriftligt. Därigenom introduceras också glappet mellan högt och lågt, bildat och obildat, författare och folk, betraktare och betraktad, på ett sätt som tycks svära mot Diktonius återopande av samhörighet med den miljö han behandlar men som också är symptomatiskt för ambivalensen i relationen till ”folket”.³⁷³

Ett humoristiskt betraktelsesätt är inte ovanligt när det gäller finskt uttal av främmande ord. I ”En skomakares äreminne” i *Höstlig bastu* talas ömt om den avlidne skomakaren Salminen, och berättaren erinrar sig hur Salminen ”ofta berättat hur hans

371 *Onnela*, s. 80 f.

372 *Ibid.*, s. 82.

373 Michel Ekman menar att det ”visserligen individualiserade men också distanserade och halvt groteska sätt” som både djur och människor skildras på i *Onnela* resulterar i att de ”hänförs [...] till en och samma grupp av lägre stående varelser och kontrasteras mot den vältalige berättaren (*Må vi blicka tillbaka mot det förflutna*, s. 259) samt att det parodiska greppet ”rent av kan få Diktonius att inta samma nedlåtande hållning till den folkliga lantbefolkningen som han själv gärna kritiserade hos samtida svenskspråkiga kolleger” (*ibid.*, s. 265). Jfr Sven Willner som å ena sidan pekar på Diktonius ”behov att betrakta landsbygdens torpare, småbrukare och drängar, mera än städernas arbetare, som primitiva naturvarelser som befinner sig någonstans bortom gott och ont, människor som helt regeras av sina drifter och instinkter”, å andra sidan menar att det hos Diktonius finns en ”djup och äkta solidaritet med samhällets små, förtryckta och förkrympta varelser” (Willner, *Mellan tvång och frihet*, s. 59 f.). – Den raljerande tonen är uppenbar i flera av exemplen jag behandlar i detta avsnitt, men inte i alla – se t.ex. ”En skomakares äreminne” nedan. Även om den parodiska tendensen i Diktonius folklivsskildringar är fullt synlig vill jag inte gå så långt som Ekman i min värdering av dem. Att djur och människor behandlas lika i *Onnela* är innebär inte nödvändigtvis att det är *människorna* som flyttas ner i hierarkin (i djurvännens Diktonius världsordning). Se även ”Hemmafrämmande i Finland – *Onnela*”.

mor på sin tid lärt honom svenska, men att han numer bara mindes ett par ord av den lärdomen: 'Kuut som haaver paarnen säär.'³⁷⁴

Skissen lyfter fram det värdefulla i det oansenliga, lågt skattade och lilla, samt att insikter kan komma "bara man bemödar sig att titta lite lägre ned. Om det nu ligger lägre. / – 'Kuut som haver paarnen säär.'³⁷⁵ I slutändan ifrågasätts alltså givna samhällshierarkier. De fromma orden skrivs med en ortografi som tydligt påvisar skomakarens finska modersmål på ett för läsaren igenkännligt sätt. Den form orden tar sig är på alla vis i överensstämmelse med prosaskissens poäng. Finskbrytningen av de höga orden hade i ett annat sammanhang kunnat framkalla löje; här blir den ytterligare en aspekt av hur det verkligt höga och sanna står att finna i det som anses stå lägre, det som inte får erkännande – som barnen, mitt i kriget. Den av muntligheten präglade, i texten avvikande formuleringen – det "lägre" språket – uttrycker detta. Att något uttalas med brytning gör det inte mindre trovärdigt eller viktigt, tvärtom.

"En skomakares äreminne" publicerades första gången i *Nya Argus* 1942. Stavningen av skomakarens svenska fras är här annorlunda. Till skillnad från i *Höstlig bastu*, där både "haaver" och "haver" förekommer, finns i *Nya Argus* enbart "haver". På flera punkter skiljer sig ortografin från den senare versionen: "Kot som haver parnen sär" (mot "Kuut som haaver paarnen säär").³⁷⁶ I båda fallen finns vissa distinkta kännetecken på att uttalet är finskt: "p" som ersätter den "ofinska" bokstaven "b" och sje-ljudet som blir ett "s" i "kär"/"sär". Men där ortografin i *Nya Argus*-versionen följer ett "svenskspråkigt perspektiv" – "Kot" är en svenskspråkig persons stavning av finns uttal av "Gud" – har versionen i *Höstlig bastu* ett "finskspråkigt perspektiv" – "uu" i "Kuut" skulle i svenskan kallas ett långt "ö". Likaså markeras i "haaver" och "paarnen" på finskt vis det långa vokalljudet med vokaldubbling, något som svenskan inte skriver ut på detta vis. Utan kännedom om korrekturprocessen för de olika versionerna kan konstateras att den senare av dem, i *Höstlig bastu*, rör sig längre bort från det svenska mot det finska, på ett sätt som är i linje med flera andra förändringar från svenskt till främmande och från skriftspråkligt till talspråkligt i Diktonius prosa.

I novellen "Taklagskolina" i *Medborgare II* är miljön preciserad till Tavastland, känt som finskspråkigt för finländska läsare samt för läsarna av Diktonius många tidigare Nurmijärviböcker. Karaktärernas namn, som "Santeri", "Nestori" och "Raili", indikerar även de att språkmiljön är finsk, liksom det i tidigare avsnitt behandlade "tenttun", vars dubbel-t är osvenskt. Men Santeris finskspråkighet framgår redan på novellens första sida, då han får en idé:

– Ja si de va tammetusingen en tusenfoting ti idé! myser Santeri [...]. En idé, en lysmask ti idé! myser han fortfarande, visserligen uttalande det främmande or-

374 *Höstlig bastu*, s. 132.

375 *Ibid.*, s. 133.

376 Elmer Diktonius, "En skomakares äreminne", *Nya Argus* 1942: 14, s. 178 f.; *Höstlig bastu*, s. 132. Inget originalmanuskript till "En skomakares äreminne" finns bevarat i Elmer Diktonius arkiv och i sättningsmanuskriptet saknas senare delen av skissen, där uttrycket förekommer.

det, som han fått lite hum om i radion, som ”ité”, för d:t är en bokstav som Gud skapat efter finnarna och förresten är det hans ensak.³⁷⁷

Den här passagen är skenbart enspråkig – här förekommer ingen finska. I stället spelar Diktonius på ett finskt uttal av det svenska ”idé”, med ursprung i grekiskan. Diktonius förmår alltså kommentera och exemplifiera med finska konsonantljud utan att ett finskt ord ens finns i texten.

Santeris ”ité” är ett gott exempel på hur dessa passager skapar snåriga förbindelser mellan språk. Resoneras det i termer av text och berättelse är ”ité” inte ett ord den finskspråkiga Santeri skulle använda – i stället säger han väl ”itea” från ”idea”, den finska lånordsformen för ”idé”. Själva glosseringen, att ”d:t är en bokstav som Gud skapat efter finnarna”, fäster uppmärksamhet vid att Santeris modersmål är finska. Ett annat språks fonetik introduceras i texten, och ett glapp introduceras mellan textens svenska och karaktärens finska – om vi nu accepterar att Santeri talar finska, teoretiskt sett kan ”det främmande ordet, som han fått lite hum om i radion” ha nått honom på svenska eller på vilket språk som helst. Detta förefaller dock mindre sannolikt, eftersom ”itén” dyker upp i Santeris inre monolog, som rimligtvis försiggår på finska – hans finska modersmål är just det som ordet påminner om.³⁷⁸

Enligt ett resonemang i termer av representation, text och berättelse, blir ”ité” svårt att placera. Liksom Nelmas ”noveler”, i debutverket femton år tidigare, fungerar resonemanget kring Santeris ”ité” oavsett språk. Hur det än är, på finska eller svenska, förmår ”ité” öppna upp ett glapp mellan muntligt och skriftligt språk, mellan normenligt och icke-normenligt uttal. Det förmår också rubba illusionen om texten som ett verklighetsavtryck.

Finnars hantering av underliga ord kan alltså tjäna personkaraktäristik och humor, berätta om en persons modersmål eller sammanfatta en texts övergripande resonemang. I samtliga fall medför det att ett slags talspråkighet markeras i texten, en talspråkighet som öppnar gränser mellan språk. De ovannämnda exemplen kommenteras alla – i själva verket samverkar kommentarerna och de underliga orden i högsta grad.

Följande exempel åtföljs inte av kommentarer, men hör ändå hit som ett exempel på den ”styva finnmunnens” rådbråkande av främmande bokstäver. Det tredje kapitlet av *Janne Kubik* är titulerat ”Låna oss amatjonen!”. Uttrycket börjar som en ”from bön” hos Janne då han i rödgardistbaracken skådar befälets ståtliga rödakorssyster till sällskap. Det slutar med att jannarna ”hojtar, bölar, bräker som en skock brunstiga djur: låna oss den där amatjonen! låna oss! låå-oss! – ööh!”³⁷⁹ ”Amatjonen” spelar på

377 *Medborgare II*, s. 63.

378 Att det rör sig om en finskspråkig miljö skrivs inte ut explicit, men antyds på flera sätt. Bland annat förekommer här ”en kör av perkele och hela hans finska följe, och det är en ganska bastant kohort och tämligen lurvig i fällen” (ibid., s. 75). Kommentaren syftar förstås på perkele och andra finska svordomar, men anspelar dessutom på att perkele är ett namn för hin håle.

379 *Janne Kubik*, s. 50.

svenskans ”amason”, på finska ”amatsoni” – rödakorssystemen är ståtlig och Janne tror sig till och med se sporrar på hennes högskaftade snörkängor. Ortografin för åter i muntlighet, ett uttal som definitivt inte är svenskt – i det svenska lånordet har z blivit s i enlighet med uttalet – men inte heller standardiserat finskt. I sitt sätt att rådbräka z-ljudet ligger det dock närmare finskan (”ts”) än svenskan, och det tjocka tj-ljudet signalerar säkerligen också Jannes (och jannarnas) höga grad av berusning.³⁸⁰

I fallet med ”amatjonen” spelar det återigen ingen roll huruvida repliken ”egentligen” skulle försiggå på finska, det ter sig snarare föga relevant. Ortografin påminner, vagt, om finskan. Men för läsaren kan det faktiskt vara oklart att ”amatjon” syftar på ”amazon”. I sammanhanget, livet i rödgardistbaracken mitt under brinnande inbördeskrig, kan ”amatjon” även väcka associationer till ett ord som ”ammunition”. Inte på så vis att läsaren behöver tvivla om vad det är jannarna åtrår då de brölar ”Låna oss amatjonen!” – det är tveklöst kvinnan – men en avvikande ortografi kan öppna upp för andra, simultana, betydelsebelastningar.

I Diktonius prosa möter karaktärerna främmande ord, och i deras munnar förändras och förfrämligas de svenska orden. Det är betydelsefullt att språket avstandardiseras i *munnen* – språk som fysisk aktivitet står i fokus, liksom så ofta hos Diktonius.³⁸¹ Hur karaktärerna i exemplen ovan har kommit i kontakt med orden varierar. I flera fall har de uttryckligen hört dem, som då Santeri stött på ordet idé genom radion. I andra fall kan de snubblat över dem i skrift, som med Nelmas noveller.

Exemplen ovan gäller karaktärer som på olika vis markeras ha finska som modersmål, och de möter ord på främmande språk eller som lånats in till finskan från främmande språk. Men det att Diktonius fäster uppmärksamhet just vid sådana tvärspråkliga exempel betyder inte att han bara skulle göra sig lustig över finnar språkinlärning.³⁸² Snarare förmår just rörelserna över språkgränser och mellan språk lyfta fram något som är mera grundläggande i människans möte med språk, såväl muntligt som skriftligt sådant.

I den självbiografiska skissen ”Bakom spegeln” i *Medborgare II* behandlar Dikto-

380 Jag föreställer mig uttalet av ”tj” i ”amatjonen” mer som ett finlandssvenskt ”tj” än ett rikssvenskt, d.v.s. med affrikata [tʃ], liknande engelskans ”ch” (i t.ex. change) eller det tjeckiska ”č”.

381 Det är kännetecknande för Diktonius att han beskriver sin metod i *Medborgare* som att han ”[f]rodigt, slagkraftigt och humoristiskt skildrar [...] inifrån sett, med deras språk och munnar vissa tidstyper, karakteristiska för vår självständighets rappakalja” (Kopia av brev Diktonius–Thure Svedlin 22/7 1935, HLA. Originalen vid Handskriftsavdelningen vid Åbo Akademiens bibliotek, Schildts förlagsaktiebolags samling. Citatet återges även i Zilliacus, ”Diktonius, Runeberg, Masters”, s. 220.).

382 Ett undantag utgör Diktonius kåseri om ”Finnen i Paris”, publicerat i *Allas Krönika* 1926: 6. Här raljerar ivrigt över finnen som kommer till Paris med orden ”’ankre’ och ’silvoplä’ och ’havdojodo’” i fickan, som säger ”Bonschur madam å bonschur mösjö silvoplä”. Här ges ingen nåd, till viss del på grund av Parisfinnens hyckleri. Han klagat först: ”Hit kommer man för att parlara franska, å hör nu va publiken talar här – svenska, finska, norska, danska, engelska, amerikanska, tyska, spanska”, men snart visar det sig att han längtar efter ”flikar av älskat modersmål”. Ett av exemplen på modersmålet är återigen ”perkele”, och senare visar det sig att han försöker tala ”äkta aitosuomalainen [sv. ”äkt-finsk”] finska” med parisarna.

nius den lilla pojken övergång från en ”bokstavsfri” till en bokstavsfull tid.³⁸³ Den bokstavs fria tiden tycks ha hört samman med ett slags flerspråkig frihet – ”så läste man alltså den ena veckan tyska, den andra ryska, och den därpå följande antagligen fransyska. Med samma lilla stuss på samma varma trappa.” När man inte vet vad man läser kan man bestämma att man läser vad, och vilket språk, som helst. ”Och sedan följde bilderböckerna och pappa las att ’Murmeltier kann tanzen’, som lät lustigt och tankeväckande och fortfarande lämpar sig som motto för livets allehanda skiften”.³⁸⁴ Det lilla barnet ”förstår” inte den tyska frasen, men orden förmår ändå väcka reaktioner och tankar – ljudmässiga kvaliteter behandlas kreativt av barnet. Därpå följer tillägandet av skriften:

Det första egentungigt ihopstavade ordet bestod av den konservativa konsonanthinderlöpningen HUF-VUD-STADS-BLA-DET, vars H var en söndrig takstege från vilken V:t hade ramlat ned på huvudet och förbi vilket elände den fete farbror D sedan spatserade med magen i vädret, och den första riktiga boken av BARON VON MÜNCHAUSENS ÄFVENTYR – för evigt sammanknippad med julgransdoft.

(Männe ej bokstäverna spinner av hemlig förnöjelse, när ett ovant barnaöga från alla kanter och håll söker locka det mesta möjliga ur dem – och det växer till något ännu större och sagolikare i den stavandes fantasisugna inre?)³⁸⁵

Här kopplar barnet samman ljud med bokstav, grafiskt tecken. Den sinnliga upplevelsen av språket genomsyrar passagen. Ordet är ”egentungigt” ihopstavat – läsningen sker fortfarande högt, det muntliga finns kvar, och ordvalet fäster uppmärksamhet vid tungans ljudande av orden när de färdats från baksidan in i munnen. Ordet bjuder dessutom på en ”hinderlöpning”. Bokstäverna är konkreta ting, deras former väcker starkare associationer till den högst konkreta världen runtomkring barnet än till de ljud de ska symbolisera. Den första boken väcker doftassociationer.

Här är det än tydligare hur mötet med skriftspråket ännu inte är automatiserat, hur skriften möter barnet som alldeles ny och obekant, hur barnet läser kreativt och med alla sinnen. Bokstäverna ”växer till något ännu större och sagolikare i den stavandes fantasisugna inre”. Läskunnigheten är en stor och fantastisk sak i sig, men hos det barn som ännu upplever (både det muntliga och det skrivna) språket fysiskt, blir det än större.

I den parentetiska reflektionen föreställer sig Diktonius hur bokstäverna själva uppskattar barnets fantasifulla ibruktagande av dem: de spinner som katter, Diktonius favoritdjur. Passagen är i själva verket ett ytterligare försvar av bokstävernas sinnlighet och mystik, där den vuxne författaren ställer sig på barnets sida gentemot konventio-

383 En del av första avdelningen av ”Bakom spegeln”, ”Visit hos barndomen” trycktes redan i *20 år ung dikt* 1936.

384 *Medborgare II*, s. 100.

385 *Ibid.*, s. 100 f.

nen. Lojaliteten framgår av att han fortsatt talar om bokstäverna som levande ting, förmögna till känslor.

Likt de flerspråkiga ordvitsarna och de glosserande passager som pekar på en medvetenhet om språks asymmetri, visar de underliga orden i karaktärernas munnar och resonemanget i ”Bakom spegeln” på att trots att vi föds in i språk, är språk i början främmande för alla. Först det muntliga, sedan det skriftliga, och nya och främmande ord och språk som människan kommer i kontakt med under livets gång. Att gå via tillägnet av främmande ord är bara en, distinkt och igenkännlig, väg att nå fram till detta på. Men där tillägnet av nytt och främmande språk leder till förvrängningar – för barn som hittar på ord eller böjer ord på ett icke-auktoriserat vis, eller för språkinlärare som talar med brytning – visar sig dessa förvrängningar vara kreativa. Och när språk fortfarande är nytt är det kanske enklare att bevara den sinnliga upplevelsen av det.³⁸⁶

Kroppen full av ord

I *Diktonius "tungoband"* diskuterade jag hur Diktonius förankrade språk i kroppen, och olika språk på olika platser i kroppen. Med Gustavo Pérez Firmats terminologi är det språk som *lengua*, tunga, som står i fokus när Diktonius uttalar sig om sin egen tvåspråkighet. *Lengua* är språk som del av kroppen, som fysisk aktivitet. *Lengua* är också fonocentriskt, *ljudet* står i fokus.³⁸⁷ Tungan är också en begärets plats: ”the mesh between desire and language, Eros and Logos, incarnates in tongues rather than languages. The site of logo-eroticism is the tongue.”³⁸⁸

Som jag diskuterade i *Diktonius "tungoband"* är det också språk i plural som Diktonius placerar inuti kroppen: svenskans konsonanter i buken, finskans i gommen. Jag har tidigare diskuterat mjukhet och hårdhet i förbindelse med språken, och de spänningar som finns mellan Diktonius uttalanden om språk och hans bruk av dem. Finskans ”tuiju” kan inte översättas eftersom det förkroppsligar, fonetiskt, det ljus det är avsett att beteckna. Det betyder inte bara mjukhet, det *är* mjukhet.³⁸⁹

386 I *Vid språkets gränser. Svenska 1900-talslyriker och frågan om ordens förmåga* (1995), s. 205 tar Bernt Olsson upp ”frågan om ordens möjlighet att låta tingen själva komma till tals” hos de finlands-svenska modernisterna: ”Hos Diktonius bara skymtar problemet”, menar Olsson. Man kan bara spekulera i huruvida det har ett samband med Diktonius tvåspråkighet, som från första början gör den bristande identiteten mellan ord och ting uppenbar; i vilket fall är problemställningen en annan hos Diktonius. Se Sommer, *Bilingual Aesthetics*, s. xix: “[...O]verloaded systems unsettle meaning. When more than one word points to a familiar thing, the excess shows that no one word can own or be that thing.” – Också Anders Nilsson har tagit upp frågan om Diktonius tilltro till ordet, i ”Så är vi två, min dikt och jag. Språk och poetik hos Diktonius” (1999).

387 Se *Diktonius "tungoband"*.

388 Pérez Firmat, *Tongue Ties*, s. 14. Pérez Firmat skiljer mellan *lengua*/tongue som är intimt, *idioma*/idiom som är nationellt/regionalt och *lenguaje*/language som är språket som struktur. Jag använder mig inte av denna kategorisering men finner *lengua* vara en användbar term för ett slags upplevelse av språk.

389 I mjukhet och hårdhet resonerar Diktonius också i ”Musiken med stort M” (*Höstlig bastu*, s. 58 f.) där han svär över översättningar av kompositionstitlar: ”För att hålla oss till populära saker kan en titel som An der schönen, blauen Donau kalfatras blott av möjligast ociviliserade barbarer. Den är

I detta sista avsnitt om Diktonius går jag närmare in på språkupplevelsen i hans texter, och mer specifikt på flerspråkighet och det sinnliga. När barnet i ”Bakom spegeln” tillägnar sig skriften framträder språkupplevelsen i all sinnlighet, och jag vill hävda att denna sinnlighet är central för Diktonius språkförståelse. Till flerspråkighetens sinnlighet hör den sinnliga upplevelsen av ord och en fokusering på språkets materiella aspekter, men också att ta orden bokstavligt, i all sin konkretion.

I både prosaverk och brev experimenterar Diktonius med ord och hänger sig åt flerspråkig ordlek. Ovan nämndes exemplet Raivola/raseriet, där finskans ”raivo” är mellanledet. I *Onnela* sägs det att kon Mampseli ”egentligen [borde] heta Matami eller något ditåt, ty hon har ren kalvat åtminstone tolv gånger, men bönderna är emellanåt omedvetet artiga”.³⁹⁰ Poängen med vitsen slår i detta fall kanske igenom också för den icke-finskkunniga läsaren eftersom likheten mellan Mampseli/Matami och svenskans mamsell/madam är så stor. Mindre genomskinligt är det när de från arbetet skolkande gossarna i ”En tung arbetsdag” ironiskt nog avnjuter en cigarett med namnet ”työmies” (ung. ”arbetare”, från ”työ”, ”arbete” och ”mies”, ”man”).³⁹¹ Det finns många flera exempel på hur Diktonius spelar med ord och betydelser från flera språk.³⁹² I ett brev till Göran Schildt från 1943 skriver Diktonius att hans tvåspråkighet öppnat ”ginvägar för bokstavsfantasin”.³⁹³

Exemplen ovan är främst en lek med betydelser, men i andra fall är det en ljudmässig likhet som leder över från ett språk till ett annat. I ett brev skrivet i London under den första utlandsresan anger Diktonius att han ”spikar’ engelska” – en lek med den ljudmässiga likheten mellan engelskans verb ”to speak” och svenskans ”spikar”, som ju avser både aktiviteten att spika och spikarna själva.³⁹⁴ Att ”spika engelska” är inte bara att tala språket utan att hamra med det och göra språket till hammare. Här är både svenskan och engelskan närvarande, simultant. Flerspråkigheten gör fysisk aktivitet av talakten.

I exemplet speak/spikar kan vi se hur språkets sinnliga aspekter, akustiken och det visuella, går före semantiken – och tillåts förvandla den. Det här är ett av många exempel på det som Erik Ekelund i samband med *Janne Kubik* så träffande benämner ”Diktonius’ visuellt auditiva läggning”.³⁹⁵ I det ovan citerade brevet till Göran Schildt nämner Diktonius ”orden (som är den värsta mystiken bara man tränger djupare in i

mer än en titel: ett ööversättligt ordspråk kunde man säga, levandegjort i Wien, medan Kauniilla, sinisellä Tonavalla – heipparalla! – med ymnigaste välvilja kan benämnas bara en misslyckad fadäs. [...] Förresten: om det är så oherrans motbudande att lyssna till något så mjukt i ord- och musikkväg som An der schönen, varför då inte också omdöpa dess skapare till herra Kameelikurki och i samma veva uppsnygga Beethoven till Juurikasmaa? Varom dumma men görom det logiskt!”

390 *Onnela*, s. 85.

391 *Ibid.*, s. 123.

392 T.ex. leken med Kupikki och kubister (*Onnela*, s. 87), Aleksis Kivi och sten (*Ingenting*, s. 94), eno och morbror (*Mull och moln*, s. 11, 17) och namnet Forsvirta (*Höstlig bastu*, s. 171).

393 Diktonius–Göran Schildt 13/9 1943, *Brev*, s. 385.

394 Diktonius–Adelaide Diktonius 22/5 1921, *Brev*, s. 38.

395 Ekelund, ”Svensk skönlitteratur i Finland”, s. 656.

bokstäverna”), och gång på gång tränger Diktonius just in i orden, in i ljuden.³⁹⁶ Han upplever dem fysiskt.

I en studie av musiken i Diktonius diktning har Kerstin Stjärne-Nilsson uppmärksammat detta intresse för bokstavsljud och akustik: ”Grunden för Diktonius’ artikulatoriska uppfinningsrikedom är hans intensiva intresse för det enskilda ordet, dess innehåll och klangverkan. [...] Man kan ofta iaktta, hur Diktonius avsmakar det enskilda ordet.”³⁹⁷ Det är inte bara bonden i ”Krigssommar” som talar om ”älskliga bokstäver”, om att skriva ”kultusilla kirjaimilla”.³⁹⁸ I författarskapet är bokstäverna både älskliga och älskande. Här äger ett försinnligande och erotiserande av språket rum – Diktonius *avsmakande* av orden kan läsas högst bokstavligt.

Hos Diktonius finns alltså en fokusering på språkets materiella aspekter. Här förstår jag språklig materialitet i samma anda av sinnlighet som Fredrik Hertzberg strävar till i sin avhandling:

I want to take the term 'materiality of language' in a direction where the *visual* and *acoustic* aspect of language have a primary bearing on meaning. This points towards an aesthetics of language, 'aesthetic' (etymologically) indicating 'in the senses, of the body.' In part, it means that words may be chosen, phrases uttered, for reasons that are not reducible to rationalizable criteria: some words taste better than others, or sound or look more interesting than others.³⁹⁹

Ljuden, och bokstävernas fysiska uppenbarelser på baksidan, uppmärksammas gång på gång av Diktonius. Som framgår av mina läsningar av Diktonius prosa är textens ”ljusbild”, bl.a. vad gäller konsonantsammanstötningar, central i *Janne Kubik*. Den stora betydelsen av ordens smak, deras akustik och fysiska gestalt är en ledstjärna i exemplen som jag behandlar nedan.

Erik Ekelund nämner också hur Diktonius ”leker med sinnesanalogier; han strör omkring sig ljudhärmande uttryck, som förefalla som en okynnig pojkes missbruk av ord, men som ofta äro förbluffande välträffande”.⁴⁰⁰ Båda dessa aspekter, synesthesierna och det onomatopoetiska, är giltiga för Diktonius prosa överlag.

Synesthesierna är en aspekt av den sinnlighet som präglar den Diktoniuska språkupplevelsen. Språkupplevelsen är inte bara sinnlig, sinnena blandas också. Ljud antar

396 Diktonius–Göran Schildt 13/9 1943, *Brev*, s. 385.

397 Stjärne-Nilsson, ”Musiken i Elmer Diktonius diktning”, s. 61.

398 *Höstlig bastu*, s. 118.

399 Hertzberg, *Moving Materialities*, s. 44 f., min kursiv. Detta är inte hela innebörden av begreppet ”materialitet” för Hertzberg. Förutom att syfta på ”the social and aesthetic physicality of language” har konceptet även att göra med ”the social, i.e., the institutional and historical setting and the technical means of producing and transmitting culture” (s. 41). Jag är väl medveten om att termen materialitet har en annan betydelse för Deleuze och Guattari, men anser att det begränsade bruk jag gör av termen (som sammanbunden med akustik och visualitet, språkets konkreta sinnlighet) går väl ihop med mitt bruk av vissa deleuzianska termer i avhandlingen.

400 Ekelund, ”Svensk skönlitteratur i Finland”, s. 656.

kroppsliga drag: musik kan beskrivas som vattendroppar på ett papper, en doft kan ha färg och en smak kan vara ”blåsöt”.⁴⁰¹ Synesthesierna är ett relativt välutforskat ämne, särskilt i Diktonius lyrik och i anknytning till musikens inflytande på Diktonius diktning.⁴⁰² Både Matti Vainio och Bill Romefors har diskuterat synesthesierna som en aspekt som länkar Diktonius till europeiska expressionister med Kandinskij i spetsen.⁴⁰³

De ljudhärmande uttryck som Ekelund uppmärksammar är ju också karaktäristiska för Diktonius prosa, som jag visade i bl.a. ”Hemmafrämmande i Finland”. De har en klar koppling till det muntliga och icke-högspråkliga. Som Staffan Björck diskuterar i anknytning till musiken i Diktonius diktning kan onomatopoesin vara en väg ut ur kravet på efterbildning:

Den elementära onomatopoetiska skapelsen – det är barnets triumferande ”plask!”, då det släpper faderns kamera i badvattnet. Här har ljudhärmingen ännu ingen logisk betydelse eller meddelande funktion. I det tillståndet bevarar den sig sällan hos vuxna människor, men det finns likväl några typer av ljudmålning, som hävdar sin meningslöshet och inte så gärna går under det grammatiska oket. En sådan grupp är den språkliga översättningen av djurlätena. Här utbildar sig tidigt nationella konventioner, som visserligen då och då ifrågasättes av poeter och andra ljudbildsstormare.⁴⁰⁴

Onomatopoesin är både, som vi tidigare sett, en väg bort från högspråksnormen, och en väg ut ur det mimetiska tvånget. Språkets sinnlighet, dess materialitet som en flyktväg från meningen, förekommer på flera olika sätt i Diktonius författarskap. Ibland inom ramarna för ett språk, ibland över språkets gränser – här kommer alltså flerspråkigheten in. Här tillåts jag kanske nämna att detta även förekommer i lyriken, i ”Maskinsång” och ”Dynamons sång” ur *Stark men mörk* (1930), där onomatopoesin inte bara är en illustration av maskinens ljud utan också gör dikten till en rytmiskt dunkande maskin.⁴⁰⁵

401 ”Musik är vatten, fastkittade vattendroppar. Riv dem, please!” (Diktonius–Hagar Olsson 4/6 1923, *Brev*, s. 70); ”blåsöt” i *Medborgare* II, s. 8. Diktonius kan även beskriva musik i termer av ”syrlig klangvätska”, och en violinton kan beskrivas som ”tillstramat siden” (*Opus 12. Musik*, 1933, s. 134; 115).

402 Staffan Björck (”Klanger och ord”, 1968, s. 182 ff.) tar upp synestesier och associationer mellan musik och mat hos Diktonius. Se även Clas Zilliacus, ”Den modernistiska dikten”, *FSL II* (2000), s. 84 f., Romefors, *Expressionisten Elmer Diktonius*, s. 42 ff., samt Ola Nordenfors, ”Ett instrument jag är” (2000), s. 52 om ”dragningen till färgsynestesier” och George C. Schoolfield (”Elmer Diktonius as a music critic”, 1976, s. 32) om kopplingen färg–musik i Diktonius musikkritik.

403 Matti Vainio, *Diktonius. Modernisti ja säveltäjä* (1976), s. 175–182; Romefors, *Expressionisten Elmer Diktonius*, s. 35.

404 Staffan Björck, ”Klanger och ord”, s. 175 f.

405 Jfr Anders Olsson om den ”lekfullt härmande antropomorfismen” i dessa dikter och hur de placeras sig mellan å ena sidan strävan till en ”opersonlig, musikaliskt strukturerad dikt” och å andra sidan mimesis (”Jagets maskspel i Diktonius lyrik”, s. 79). Se även Olssons läsning av dikten ”Beethoven i Hammarby”, där Olsson uppmärksammar: ”Det låter som en skiva som hakat upp sig, och kanske

I vissa fall stödjer den sinnliga fokuseringen semantiken. I *Janne Kubik* upplever Janne ordet ”torped”, ”ett så underligt ord! Något som först borrar sig fast [”tor”] och sedan skrevar med benen, blir så vitt – och splittrar [”ped”].”⁴⁰⁶ Här skapas en grotesk bild där destruktion och avlelse förenas. Bilden är egentligen avhängig ordets betydelse, men den rörelse den beskriver återspeglas i munnens rörelser vid artikulationen av vokalljuden, från det runda o:et till det breda e:et. Ordet ”revolution” hugger Janne till bitar: ”Re, re, revo. Re, revo”.⁴⁰⁷

Ett underligt ord det där ”revolution”! – och underligast just den där lutionsvansen; just en svans, en våt svans; just våt, hängande, med fuktiga, sammanklibbande hårstrån. Janne ser hela revolutionen framför sig som ett vått djur med slokande, av vatten drypande svans; nån har väl velat dränka det arma kräket, kastat det i sjön – men det kravlar sig upp på landbacken igen, är en vild best med rest ragg och ilsket morrande käftar. Janne känner sig rörd, närmar sig den stackars besten och klappar den i andanom på huvudet: var du lugn så länge jag lever!⁴⁰⁸

Man kunde tala om en besjälning av språket här men det skulle bli sällsamt missvisande. Det är i stället snarast ett *förkroppsligande* av språket det handlar om: ordet föreställs som djur och blir djur. Janne yttrar det, i bitar, det tar gestalt och han rör till slut vid besten.

I *Janne Kubik* är detta sönderhackande av ordet revolution enspråkigt, men i *Janne Kuutio* leder den sinnliga språkupplevelsens företrädare till flerspråkighet. I stället för finskans ”vallankumous” tuggar Janne här på det (translittererade) ryska ”revolutsija”.⁴⁰⁹ Tapani Ritamäki har anmärkt att också finskans ”vallankumous” kan anses ha en svans.⁴¹⁰ Men ”vallankumous” är ett alldeles för mjukt ord för denna skadade best, till skillnad från svenskans och ryskans version med det rivande ”re” och skällande ”vo”. De är ord som med sina många korta stavelser passar utmärkt att hacka sönder. Ljudbilden går först och ger upphov till den flerspråkliga impulsen. ”Revolutsija” är ett ord som låter, smakar, ser bättre ut.

mimar här dikten musikens repetitiva rytmer, ett grepp som Diktonius använt förr. Det är ingen tanke hos jaget som återges utan ett stammande utan mening, en allittererande upprepning av två stavelser som till slut landar, med det betonat vardagliga ’o s s å’, i det dubbelt prosaiska örat” (Anders Olsson, *Läsningar av Intet*, 2000, s. 288 f.). Olsson tar även upp finlandismen ”pipilisingaste” och dess effekt i dikten (s. 287).

406 *Janne Kubik*, s. 16.

407 *Ibid.*, s. 14.

408 *Ibid.*, s. 15.

409 Dessutom förekommer glossering både i form av en översättning, ”revolutsija, vallankumous” (*Janne Kuutio*, s. 16) och en förklarande kommentar: ”Revolutsija, koska sakissa on myös ryssän matruuseja” (*Ibid.*, s. 14, ung. ”Revolutsija, för i sjacket finns också ryssematroser”).

410 Ritamäki, *Bondkatt eller jaguar*, s. 166. Vallankumous är sammansatt av ”valta”, sv. makt, och ”kumous” från verbet ”kumota”, sv. stjalpa, kullkasta, upphäva.

Det finns en tydlig linje mellan Jannes sönderhackande av ord och den konsonant-hinderlöpning som ordet Hufvudstadsbladet gav upphov till för den lille gossen i ”Bakom spegeln”. För båda är den sinnliga upplevelsen av ordet kraftfull.

Ibland är det alltså onomatopoesin som får språket att stamma. Ibland sker det på andra vis – som genom det muntliga. Ett enspråkigt fall av språk som urartar i ljud kan här nämnas. Det är det öde som nationalhymnen ”Vårt land” råkar ut för i *Onnela*, där den i författarens fantasi om hur den efterblivne Vilppu skulle sjunga den urartar till ljud:

Våtand våtand, våfotetand
lud högt odyra od.
Ej finnt etand etand etand,
nej finnt etand etand etand,
me tand, etand etand etand,
etand etand, etand – ⁴¹¹

Här blir vårt land en våt and, också det ett tämligen simpelt parodiskt exempel med djurbliande. Men det är också ett exempel på detronisering av ett högt koncept genom fokus på språkets materialitet, här akustiken.⁴¹² Och det sker i ett verk som både deltar i och utgör en uppgörelse med den runebergiska traditionen, samt brottas med hatkärleken till hemlandet.

I *Janne Kubik* återfinns exemplet med den ryske matrosens ”tal” som jag tog upp i ”Engsligt och ryskigt?” – en upphackad, staccaterad, bruten flerspråkig passage:

Svårt att reda sig med språket – ro och hopa och tolka och gå bröstganges och genvägsmit till väga. – Tammerfors? – Ajaj Tammerfors! – inga Tammerfors, skjuta bombom, Tammerfors brinna, vita Tammerfors, röda springa, skjuta, springa, vot väldiga högar döda, såhär höga, man och kvinna och lilla pojke död – Tammerfors kaputt. Panimajte paschalusta: kaputt! Röda springa, vita efterspringa, jag skida-skida, anarkistbataljon kaputt, alla heroj kaputt, jag skida natt och dag, dag och natt, inga äta mata, inga dricka vatten, vot här, slut, ajaj kaputt. Revolutsjia och Rossija – allt långt borta, kaputt.⁴¹³

411 *Onnela*, s. 100.

412 Se även Ingemar Haag, *Det groteska*, s. 186 om en annan passage i *Onnela* där en litterär mästaress namn förvandlas: ”Konventionen överskrids tillika i den sonora kvalitets överföring av Shakespeares namn (’checkspirer’) till skrift, en omgestaltning som inte böjer sig för namnets auktoritet utan närmast döljer och maskerar det bakom den sinnliga gestalten. Det får oss att tvivla på språkets avbildande funktion och likhetens skenbara överensstämmelse.”

413 *Janne Kubik*, s. 71. ”Panimajte pashalusta” (ponimajte pazjalujsta) betyder ”var vänlig och förstå”. ”Heroj”, hjälte från ryskans ”geroj” (Eklund, *Ordstudier i Elmer Diktonius’ prosa*, s. 35).

Man skulle kunna läsa detta exempel mimetiskt men går då miste om mycket. Det som här står i förgrunden är inte flerspråkighet som representation av tal utan språkets brutenhet, stammandet. Som Deleuze säger: "Creative stuttering is what makes language grow from the middle, like grass; it is what makes language a rhizome instead of a tree, what outs language in perpetual disequilibrium".⁴¹⁴ Återigen skapar flerspråkighet och muntlighet en väg ut ur högsspråket och mot livsnärhet.

I *Kafka. Pour une littérature mineure* behandlar Deleuze och Guattari språket som en deterritorialisering av munnen, tungan och tänderna, som har sin "primitiva territorialitet" i födan.⁴¹⁵ De fortsätter:

Det finns alltså en viss disjunktion mellan att äta och att tala – och dessutom, skenet till trots, mellan att äta och att skriva [...] skriften förvandlar i desto högre grad orden till ting kapabla att rivalisera med näringen. Disjunktionen mellan innehåll och uttryck. Att tala, och framför allt att skriva, är att fasta.⁴¹⁶

Vanligtvis sker dock en reterritorialisering genom meningen: "När den [tungan] upphör att vara sinnesorgan, blir den istället Meningens instrument [*instrument du Sens*]."⁴¹⁷ Enligt detta synsätt, hur kan vi förstå sönderhackandet av orden som sedan intar fysisk gestalt? På sätt och vis är de upphackade orden exempel på en inhiberad reterritorialisering i meningen. När orden hackas sönder går de från meningsbärande ljud till oljud som i stället innebär en deterritorialisering av språket som förnuftsverktyg, ett språk "som har befriats från meningen, segrat över meningen".⁴¹⁸

Men ljuden blir inte bara upprepat oljud som i vårt land/våtand-exemplet. Som "torped" och "revolution" visar lämnar ljuden meningen och blir *kropp*, ja rent av djur. I stället för att *betyda* något är de något, i kraft av akustiska och visuella, det vill säga materiella egenskaper. Samtidigt är den konkreta gestalt som orden metamorferas till både i fråga om "torped" och "revolution" på sätt och vis förbundna med ordens betydelse. Ingen absolut deterritorialisering äger rum, inte heller i den ryske matrosens replik där brutenheten och vildheten till viss del reterritorialiseras som illustrativ för kaoset och vettlösheten i den situation som skrivs fram i "Lasset stjalper".⁴¹⁹

Slutligen ytterligare ett exempel på ett sönderhackat ord. Rytmen och konso-

414 Deleuze, "He stuttered", *Essays Critical and Clinical*, s. 111.

415 "Vare sig det är rikt eller fattigt, innebär varje språk alltid en deterritorialisering av munnen, av tungan och av tänderna. Munnen, tungan och tänderna finner sin primitiva territorialitet i födan" (Deleuze & Guattari, *Kafka. För en mindre litteratur*, s. 42).

416 Ibid.

417 Ibid., s. 43.

418 Ibid., s. 45.

419 Ronald Bogue uttrycker något påminnande om detta angående mindre litteratur: "What is crucial about a minor usage of language is that it deterritorializes sound, 'detaches' it from its designated objects and thereby neutralizes sense. The word ceases to mean and becomes instead an arbitrary sonic vibration. Yet something does subsist from the sense, a means of directing lines of flight" (Bogue, *Deleuze on Literature*, s. 104).

nanternas betydelse i *Janne Kubik* har tidigare diskuterats (i avsnitten ”This damned country!” och ”Puukko ja perkele”). I kapitlet ”Lastluckan”, vilket som tidigare nämnt är konsonantstinnhetens och koncentrationens höjdpunkt i romanen, är männens arbete en andlös, ständigt dunkande rytmisk maskin: ”Pa-ter-nos-ter-pa-ter-nos-ter från magasinet till lastluckan, lastluckan till magasinet.”⁴²⁰ Före denna passage har ett paternosterverk nämnts, så läsaren vet vad det handlar om. Men upphuggningen och upprepningen får ordet att fly denna benämning och bli något mer. Från den industriella kontexten blir det en rytmiserande bild för det aldrig upphörande arbetet, ekorrhjulet Janne är fast i, där han bär tills han stupar. Och så återaktiveras latinet och den religiösa sfär som orden ursprungligen har hämtats ifrån, genom att upphuggningen skapar ett slags mässande. Det som är gemensamt för paternosterverket och radbandet är ändlösheten, det fortsätter runt runt runt, för Jannes del in i döden.⁴²¹

Som mina exempel visar kan både ordlek och sönderhackande av ord ske på ett eller genom flera språk hos Diktonius. Dessa aktiviteter är alltså inte förbehållna flerspråkigheten. Men de visar att språkgränserna är enkla att kliva över för att få åtkomst till rätt ljudbild eller ortografi. Och ibland är det just spänningen mellan likhet och skillnad (speak/spikar) som är väsentlig – här är själva flerspråkigheten, att det finns gränser och att de går att överskrida, omistlig.

En annan aspekt av språk och kropp hos Diktonius är det som Ingemar Haag i *Det groteska. Kroppens språk och språkets kropp i svensk lyrisk modernism* (1998) har uppmärksammat om att ”fatta orden i deras mest gripbara bokstavlighet”.⁴²² Också här är flerspråkigheten relevant.

Diktonius hyser en förkärlek för ordspråk och idiomatiska uttryck.⁴²³ Ett som återfinns i prosa, tidningskåseri och brev är det finska ”Oma maa mansikka, muu maa mustikka”, med betydelsen ”Borta bra men hemma bäst”. Bokstavligen lyder den assonans- och allitterationsrika frasen ”eget land smultron, annat land blåbär” – fast finskans ”mustikka” är en avledning av färgen svart, inte blå. Det syftas på uttrycket i novellen ”Mamma” ur *Medborgare I*, när den motvillige fosterlandsförrädaren Emil säger till sin mer övertygade mor att ”ens fosterland, si det är dock smultronet bland blåbären som man läste i folkskolan – vårt dyra fädernesland”.⁴²⁴

420 *Janne Kubik*, s. 151.

421 Ytterligare en digression till *Janne Kuutio* kan måhända tillåtas. Här är nämligen pa-ter-nos-ter utbytt mot ”Kou-ru-ket-ju-nos-tu-ri” (*Janne Kuutio*, s. 182, 179). De religiösa dimensionerna saknas här helt, liksom flerspråkigheten; riktningen mellan den svenska och den finska versionen är den helt motsatta jämfört med revolution/revolutsija som jag diskuterade ovan. Men ”förenspråkligandet” tyder på att det åter är de sinnliga, materiella aspekterna, här fonetiken, som står i fokus: kouruketjunosturi består av kraftfulla konsonanter och u-ljudets trefaldiga upprepning, som i en pendelrörelse.

422 Haag, *Det groteska*, s. 184.

423 ”Ordspråk är jordspråk – jag älskar dem” lyder en aforism i *Brödet och elden*, s. 28.

424 *Medborgare I*, s. 92.

När Diktonius använder uttrycket nedan, i ett resekåseri i *Arbetarbladet* 1925, hamnar den bokstavliga betydelsen i förgrunden:

Den ordspråk och liknelser älskande finnen jämför det främmande landet med det torftiga, mulet mörka blåbäret, medan hemlandet och husknutarna får bära det saftigt röda och genomskinliga smultronets doftrika namn – hellidudan ändå! Kanske det beror på den sabla smultronfebern med uppkastningar och grymma plågor, vilken överfaller mig vid minsta och lättaste beröring med nämnda namiga skogsgåvor (de luktar sannerligen vägglus i mina känsliga näsborrar!) som gör att jag alltid trots reglerna föredragit de torftiga o.s.v. blåbären, alias alla främmande land.⁴²⁵

Ingetdera av exemplen skriver ut det finska ordspråk som ligger till grund för resone- manget; det finns däremot med i ett brev till Gunnar Castrén från 1933 apropå Diktonius pekuniära bekymmer, och här återkommer konkretiseringen av ordspråket: ”Vad är att göra? Flytta till Sverige eller Sovjet eller annars kasta sin yxa i sjön? Men: oma maa mansikka, fastän min mage icke tål smultron”.⁴²⁶

Från finskan hämtas ett ordspråk med en bild som på svenska är obekant och därmed inte automatiserad. Diktonius tar uttrycket på orden, och det kastas därmed tillbaka till det kroppsliga planet. Sakledet, hemlandet, placeras inuti kroppen på samma sätt som bildledet, smultronet. Bokstavligttagandet av bilden möjliggör skapandet av en öppen kropp i den bachtinska groteska realismens anda, förmögen att detronisera det upphöjda och abstrakta till det kroppsliga planet.⁴²⁷ Möjligheten till förtärande eller åtminstone avsmakning av fosterlandet finns förstås inbyggd i själva ordspråket, men har om inte dött så åtminstone försvagats som bild.

Inte nog med att fosterlandet blir uppätet – författaren är uppenbarligen allergisk mot det, hans kropp förmår inte smälta det och han kastar upp. Här förmår Diktonius ge uttryck för sitt avståndstagande från knutpatriotism liksom föreställningen att nationalism inte kan ge någon konstnärlig näring.

Det ”försinnligande av uttryck”, den ”fysiologiska tolkning” som sker med ”oma maa mansikka” äger också rum inom ramarna för svenskan i Diktonius författarskap, vilket Ingemar Haag har visat.⁴²⁸ De återuppväckta bilderna ”exploaterar språkets konkreta skikt och iscensätter en överföring mellan abstrakt och konkret genom att söka sig tillbaka [till] det abstrakta begreppets rötter”. Haag menar att ”konventionaliserade fraser är särskilt sårbara för avantgardistiska attacker och utgör ett lätt mål genom

425 Elmer Diktonius, ”En ’modernists’ reseintryck. En brokig uvertyr: – blåbäret – Ariadne – Estland – Stettin – Berlin – Köln – Belgien – franskt landskap – Paris”, *Arbetarbladet* 28/10 1925.

426 Diktonius–Gunnar Castrén 8/8 1933, *Brev*, s. 239.

427 Michail Bachtin, *Rabelais och skrattets historia. François Rabelais’ verk och den folkliga kulturen under medeltiden och renässansen* (1986), s. 29. Se även Haag, *Det groteska*, s. 58, 63.

428 Haag, *Det groteska*, s. 187 f.

sin orörlighet”.⁴²⁹ Men ”oma maa mansikka” visar att införseln av ett etablerat men i svenskan okänt uttryck gott kan tjäna samma syfte. Transponeringen av metaforer som i och med språkbytet väcks till liv och förmår förnya det språk de förts över till är i själva verket en av de första effekter av litterär flerspråkighet som forskningen behandlade på 1970-talet, och som har återkommit gång på gång sedan dess.⁴³⁰

Den flerspråkiga ordleken hos Diktonius är alltså inte bara en resa *genom* ett annat språk, utan också en *returresa* tillbaka till det konkreta och kroppsliga planet. Bokstavligttagandet och försinnligandet är en del av det groteska materialet, som i sin tur engageras i den expressionistiska strävan att ruska liv i det förstelnade språket.⁴³¹ I andra fall, som med ”spikar”, handlar det om att skriva ”fel” och låta fonetik gå före semantik, för att uppnå samma förkroppsligande av språket.

Fokuseringen på det sinnliga innebär inte att andra aspekter förnekas: ”Att undersöka jordmånen för varje begrepp är inte liktydigt enbart med ett utplånande av språkets eteriska sida – man återuppväcker också dess slumrande baksida och frilägger därmed ett annat skikt hos uttrycket; man inandas språkets hela rymd av aktualitet och förgångenhet, abstraktion och sinnlighet.”⁴³² Exemplet ”oma maa mansikka” visar hur försinnligandet öppnar uttrycket på nytt. Det tar inte död på metaforen, tvärtom.

Till den fysiska språkupplevelsen hör att Diktonius placerar ljud, bokstäver och text, likt det fosterländska smultronet, inuti kroppen. Nu är ju talakten en högst fysisk aktivitet som tar mun, strupe och lungor i bruk, men dels glöms detta ofta bort, dels ligger fokus ofta på det skrivna och det tänkta. Inte så för Diktonius. Men hans återförkroppsligande av språket sträcker sig utöver det talade språket – även bokstäver och texter slukas av hans mot världen öppna kropp.

Till Erik Asklund skriver Diktonius 1930 om att Janne Kubik ”mognar ren i min lilla håriga mage”, vilket väcker associationer till både ätande och havandeskap.⁴³³ Det groteska bildspråket är än mer utvecklat i en passage om *Medborgare*:

I samma mage har också ett par nya medborgare bosatt sig och sällskapet kommer väl ytterligare att föröka sig mot höstkanten, som är mina tiders tid, men med en några veckors motsträvig Kilpi framför mig fruktar jag att de färska medborgarna ej blir mogna i god tid, och missfall eller kejsarsnitt ingår ej i planen.⁴³⁴

429 Ibid., s. 185 f.

430 Se del I, *Flerspråkighet, normbrott och effekt* samt kapitel 4, avsnittet ”Stil”.

431 Se Haag, *Det groteska*, s. 67.

432 Ingemar Haag, ”Rörelser utöver orden – aforism och dikt hos den tidige Elmer Diktonius” (2000), s. 156.

433 Diktonius–Erik Asklund 16/5 1930, KB.

434 Diktonius–Thure Svedlin 28/7 1936, kopia i HLA.

Upptagenheten med födan och att föda, som Ingemar Haag har postulerat som central för den groteska bildens ursprung hos Diktonius, är anslående.⁴³⁵ I *Janne Kubik* kallas kapitlet "Låna oss amatjonen" omväxlande blodplättar, förstoppning och ett romantiserat köttstycke.⁴³⁶ Diktonius "tuggar alfabetet".⁴³⁷ Uppkastningen är en del av detta bildspråk: liksom han kräker ur sig fosterlandet, kräker han ur sig böcker.⁴³⁸ Men det är inte bara författaren som kräks: hans skrivmaskin "spyr", och själva bokstäverna "kräks", varigenom de intar fysisk gestalt.⁴³⁹ Bokstäver kan även para sig.⁴⁴⁰ Här blir, som Haag observerat i Diktonius aforismer, tydligt "hur kroppen tillskrivs en teckenstatus och blir ett språk, hur den fysiska och konkreta sidan av språket tillåts dominera och hur påtagligt fysisk sägandets konst tycks vara".⁴⁴¹

Vad innebär upptagenheten med språket som föda och foster hos Diktonius i termer av re- och deterritorialisering? Deleuze och Guattari ser de skrivna orden som en deterritorialisering av språket eftersom de blir föremål som kan rivalisera med födan. "Att tala, och framför allt att skriva, är att fasta", säger de och tar upp Kafkas besatthet av både födan/djuret/köttet och fastandet.⁴⁴²

Men vad händer om man äter ord i stället för mat? Är skriften då verkligen fasta? Diktonius verk och korrespondens är fulla av ord som tuggas, sväljs, kräks upp, och texter som växande foster i magen. På sätt och vis innebär det en drastisk *reterritorialisering* där språket åter görs till kropp. Munnen är till för att äta, och nu äter den ord. Men samtidigt sker ändå en deterritorialisering av en språkförståelse som bygger på förnuft och mening, ett radikalt avsteg från en ordning där språket är tanke och inte fysisk aktivitet. I stället för en uppspjälkning av betecknande/betecknat *blir* ordet själv föda, med kapacitet att födas. Snarare än statiska föremål är det som något levande eller som aktivitet som bokstäverna, orden, texterna tar form: den skrevande kroppen (torpeden), det skadade djuret (revolutionen), ett hamrande (spikar), det svällande fostret (texten i magen).

I "Bakom spegeln" kan vändningen om att det "gudskelov också [finns] en bokstavsfri tid i mänskolivet" ge sken av att den förskriftliga tiden skulle vara en paradissisk tillvaro före syndafallet.⁴⁴³ Skriften blir då i förlängningen ett slags dödande av en

435 Haag, *Det groteska*, s. 157.

436 *Janne Kubik*, s. 172.

437 Diktonius – Lars Forssell 1/9 1951, *Brev*, s. 433.

438 Inför Atos Wirtanen kallar han sig "arbetardiktaren Diktafonius, den där utom att ha kräkt ur sig somliga böcker av betänkligt värde också bidragit till att sprida oro i republiken, dessutom görande det både på finska och svenska, och på finska både mest och bäst" (Diktonius–Wirtanen 29/7 1936, *Brev*, s. 267).

439 "Att tala med finnar om reducering av finskan [i *Ultra* är det] samma som att språka med svin om inställande av svinaktigheterna. Jag vet ju själv att min maskin spyrt vid det språket." (Diktonius–Hagar Olsson 4/10 1922, *Brev*, s. 62); "mina bokstäver har trängt och får uppkastningar" (Diktonius–Thure Svedlin 28/7 1936).

440 Diktonius–Olof Enckell 28/8 1928, kopia i HLA.

441 Haag, *Det groteska*, s. 185.

442 Deleuze & Guattari, *Kafka. För en mindre litteratur*, s. 42.

443 *Medborgare II*, s. 100.

ursprunglig, fysisk förnimmelse av orden. Men det som Diktonius författarskap (och brev) – i de en- och flerspråkiga ordlekarna, i Jannes tuggande av ord, i konkretiseringen av det abstrakta, i synestesier och besatthet med fonetik och ortografi – visar är att vägen till den sinnliga, fysiska språkupplevelsen inte försvinner utan ständigt förblir tillgänglig om man är beredd att hänge sig åt experiment, avvika från högspråket. Flerspråkighetens sinnlighet handlar både om erotiseringen av språkljud och om att flerspråkigheten är ett av flera sätt med vilka man kan återfå den sinnliga kontakten med språket hos Diktonius.

AVSLUTNING:

INOM OCH ÖVER DET SVENSKA SPRÅKETS GRÄNSER

I *Critique et Clinique* menar Deleuze som tidigare nämnt att mindre litteratur inte handlar om två- eller flerspråkighet, där de inblandade språken förblir homogena system i balans och blandas i talet.⁴⁴⁴ I stället handlar det om att uppfinna ett mindre bruk av ett större språk *inom vilket* man uttrycker sig *helt och hållet*.⁴⁴⁵ Det är denna bild av språket som slutet rum att röra sig i, en bild som stämmer illa med uppfattning av språk som mångfald och språkgränser som reterritorialiseringar av dylik mångfald, som jag har tampats med detta arbete igenom. För Diktonius prosa visar att det *visst* är möjligt att röra sig som en främling i språket, genom flerspråkighet, genom att dra nytta av närheten till andra språk.

Nyckelordet här är kanske ekvilibrium – balans eller jämvikt. Det finns många exempel på en relativt simpel litterär flerspråkighet i finlandssvensk och annan litteratur, t.ex. sådan där inskott på andra språk begränsas till dialogen, glosseras på ett explicit vis och det inte förekommer annan flerspråklig påverkan. Men flerspråkigheten i Diktonius prosa är inte sådan. Här finns inte två homogena språkliga system i balans – här finns språk som läcker in i och ut ur varandra.

I efterordet till volymen *Kirjaimia ja kirjavia* (1956), ett urval av Diktonius finska dikter, fångar Jörn Donner upp något mycket viktigt kring Diktonius språkbruk:

Jos tarkastelemme Diktoniuksen kielenkäyttöä (sekä suomeksi että ruotsiksi), havaitsemme, kuinka hän pystyy rikastuttamaan molempia kieliä sillä, että hän samalla kun tuntee ne, on niille vieras. Hän pystyy antamaan uutta, se ei aina ole sovussa kieliopin pyhien oppilauseiden kanssa, mutta siinä on kaiken suuren kirjallisen kielenkäytön raikkautta ja elävää kosketusta sanaan – lihaan ja elämään.⁴⁴⁶

Som Donner så väl lyfter fram hör språkets rikedom och expressivitet hos Diktonius samman med hans förmåga att röra sig som hemmastadd och som främling i båda ”sina” språk. Det som mina resonemang i de tre föregående kapitlen förhoppningsvis visar är hur, på vilka varierade och intrikata vis han gör det i sitt prosaförfattarskap på svenska, med hjälp av flerspråkighet och med andra språks inflytande.

När Bengt Loman diskuterar toleransnivån för avsteg från vårdad högsvenska under mellankrigstiden drar han gränsen vid ”någon enstaka kort replik på finska [...]”

444 Se del I, avsnittet ”Författaren och modersmålet”.

445 Deleuze, *Essays Critical and Clinical*, s. 109.

446 Donner, ”Diktonius – suomalainen runoilija”, s. 114. [Om vi granskar Diktonius språkbruk (både det finska och svenska) märker vi hur han förmår berika båda språken genom att han samtidigt som han känner dem också är främmande inför dem. Han förmår skapa nytt, det är inte alltid i linje med grammatikens heliga teser men där finns hela det stora litteraturspråkets fräschör och levande beröring med orden – med köttet och livet.]

eller något prov på bildad helsingforsslang [...] eller något instucket dialektord”.⁴⁴⁷ Här torde det stå klart att Diktonius, även om flerspråkigheten kanske vid första anblicken inte sticker läsaren i ögonen, går mycket längre.

Huvudfåran i Diktonius författarskap är svensk och som Sven Willner mycket riktigt har påpekat var Diktonius ”i hög grad medveten om att det var i den svenska litteraturen, också den sverigesvenska, hans litterära revolt ägde rum, att det var den svenska dikten han förnyade”.⁴⁴⁸ Diktonius klev in på den finlandssvenska litterära arenan som rebell och revoltör, och det utsträckte sig även till språkrenhetsaspekten. Hans likgiltighet ”för de finlandssvenska språkrenhetsträvandena” är omvitnad.⁴⁴⁹ Både medvetenheten om och avståndstagandet från den bergrothska språknormen är explicita:

Jag hugger i svenska och låter mig i originalform /förlagen har sina språkrensa-
re, så sist och slutligen svarar de för mina ’finlandismer’/ inga bergrothar hindra
mig, vilka förresten, om man låter dem husera som de vill, kan bli till större ska-
da för vår litteratur än alla provinsialismer. Som går för sig i rikssvensk litteratur
men kantänka inte gillas här. Finns det något blötare, befriare och snöptare än
normalprosan må Bergroth pinka på mig; johoh!⁴⁵⁰

Visst kan man tala om en regel om att bryta mot regeln hos rebellen Diktonius. Som mina läsningar visar, är avvikelser från högspråket på sätt och vis hans prosas konstnärliga modus.⁴⁵¹ Utan tvivel är flerspråkighet i det mellankrigstida finlandssvenska litteraturklimatet att betrakta som avsteg från de litterära och språkliga normer som hade ställts upp. Men det är samtidigt viktigt att inte enbart betrakta flerspråkigheten och den övriga språkliga hybriditeten som just normbrott eller avvikelser. Därigenom riskerar man att göra normen till det primära. Ett entydigt fokus på normbrott innebär ett slags enspråksnormativitet som löper risken att naturalisera föreställningen om hela, avgränsade språk. Men vi kan i stället välja att börja i mångfalden, i variationen.

Citatet ovan ur Diktonius brev till Atos Wirtanen föregicks av passagen: ”Jag vill

447 Loman, ”Högspråk och lågspråk i finlandssvensk prosadiktning”, s. 130. Lomans resonemang om att dylika inskott handlar om markering av en ”autentisk språkmiljö” bortser jag ifrån här – mitt intresse är toleransnivån för flerspråkighet och andra brott mot högspråket, oavsett eventuella mimetiska effekter.

448 Willner, ”Elmer Diktonius”, s. 140.

449 Se t.ex. Warburton, *Femtio år finlandssvensk litteratur*, s. 238.

450 Diktonius–Wirtanen 17/9 1936, *Brev*, s. 277.

451 Se Monika Schmitz-Emans (”Literatur und Vielsprachigkeit. Aspekte, Themen, Voraussetzungen”, s. 19) om flerspråkigt normbrott som ett centralt karakteristikum för modernismen: ”Brüche mit sprachlichen Konventionen, wie sie im Gebrauch gleich mehrerer Sprachen innerhalb eines Textes liegen, sind eine charakteristische Verfahrensweise der Moderne: einer Moderne, die mit allem, was anderen heilig war, so respektlos verfährt, daß sie damit herumspielt, bis es nicht mehr widerstandslos zu gebrauchen ist – auch mit der Muttersprache, mit der sprachlichen Norm, mit der Regel, daß man sich verständlich ausdrücken und sich dazu einer verstehbaren Sprache bedienen soll.”

uttrycka mig, eller måste, och [det] tycks ske bäst inom det svenska språkets gränser – och över dem.”⁴⁵² Det är inte så att språkgränserna ignoreras i Diktonius prosa, tvärtom utnyttjas de till fullo. De möjliggör ordlek, choceffekter, stilbrott, resonemang om hierarkier, översättlighet och mycket annat. Men flerspråkigheten i Diktonius prosa rör sig nära gränserna och visar på gränsernas genomsläpplighet.

När jag läser flerspråkigheten i Diktonius prosa står det klart att språk är dynamisk, föränderlig mångfald. Detta är inte något abstrakt utan högst sinnligt och förankrat i våra kroppar, i våra munnar. Språk är både underlighet och underverk, och flerspråkighet är ett sätt på vilket detta kommer till uttryck.

452 Diktonius–Wirtanen 17/9 1936, Brev, s. 277.

Slutord:

ATT SKRIVA SIG ÖVER SPRÅKGRÄNSERNA

I denna avhandling har jag undersökt flerspråkigheten i Jac. Ahrenbergs och Elmer Diktonius prosa, samt fört en mera övergripande diskussion av villkoren för läsning av litterär flerspråkighet, med särskild hänsyn till prosa. Litterär flerspråkighet förstår jag i första hand som inslag av ord och fraser från olika språk t.ex. finska, franska, tyska, engelska och ryska – men även annan påverkan av andra språk, på det syntaktiska, semantiska eller ortografiska planet, räknar jag in bland flerspråkigheten.

Det är således själva de litterära texternas flerspråkighet som står i centrum för min undersökning. Även andra beröringspunkter mellan flerspråkighet och litteratur blir dock föremål för intresse. Jag undersöker också flerspråkighet som motiv och problem i författarskapen samt hur författarnas flerspråkighet har använts som förklaringsgrund till flerspråkigheten i deras verk och vice versa.

Jag läser författarskapen mot bakgrund av det svenska nationalitetsmedvetande som växte fram i Finland under slutet av 1800-talet och som under åren kring Finlands självständigblivande 1917 resulterade i termer som ”finlandssvensk” och ”Svenskfinland”. För den nya finlandssvenska identiteten blev litteraturen av central betydelse, och det uppstod förväntningar på finlandssvenska författare att skriva språkligt och nationellt föredömlig litteratur.

*

Avhandlingens första del *Litterär flerspråkighet – utgångspunkter* är en fristående teori- och metoddel. Forskningen kring litterär flerspråkighet uppvisar en växlande och snårig begreppsapparat, varför jag ägnar ett första kapitel åt en kritisk terminologidiskussion och argumenterar för en definition av litterär flerspråkighet som omfattar såväl lexikal flerspråkighet som flerspråkighet på det syntaktiska, semantiska och ortografiska planet.

Därefter fäster jag uppmärksamhet vid formmässiga kriterier för litterär flerspråk-

kighet, med särskild tyngdpunkt på prosan: flerspråkighetens förekomst i relation/dialog, glossering (d.v.s. olika slags översättningar eller kommentarer av främmande inslag), de främmande inslagens grad av integration, deras kvantitet/distribution samt på vilket språkligt plan (lexikon, syntax, semantik, ortografi) flerspråkigheten förekommer. För en förståelse av flerspråkighetens effekter är ett noggrant studium av flerspråkighetens form omistligt. Samtidigt är en ”flerspråkighetens funktion” inte direkt utläsbar ur den form flerspråkigheten tar sig på textsidan. Hänsyn måste tas till flerspråkighetens kontext, både inom och utanför den konkreta texten.

I ett tredje kapitel diskuterar jag *hur* flerspråkigheten skapar effekt i texten. Här ställer jag tidigare forsknings fokus på normbrott och aktualisering mot Gilles Deleuzes och Félix Guattaris begreppspar de- och reterritorialisering, i ett försök att frigöra flerspråkighetsstudiet från enspråkighetsnormativa premisser. Jag behandlar därefter olika slags effekter av litterär flerspråkighet: stilistiska, narrativa och tematiska. En viktig slutsats är att även skenbart ”inomtextuella” effekter alltid står i förbindelse med världen som texten är en del av, och således är kontextuella i viss mån.

Avslutningsvis problematiseras i det femte kapitlet den textuella flerspråkighetens komplexa relation till omvärlden, till författaren och till olika slags läsare. Jag ifrågasätter ingrodde föreställningar om litterär flerspråkighet som representativ för den skildrade världens flerspråkighet, om litterär flerspråkighet som betingad av författarens språkkunskaper och modersmål, och problematiserar förståelse och begriplighet i relation till den flerspråkiga texten.

Del II, *Flerspråkighet mellan nationalism och kosmopolitism*, är en studie av flerspråkigheten i Jac. Ahrenbergs författarskap fördelad på de tre kapitlen ”Modersmål”, ”Territorier” och ”Anor”. Kapitelrubrikerna knyter inte bara an till nationalismens nyckelbegrepp utan fångar även upp en stor del av flerspråkigheten och flerspråkighetsproblematiken i Ahrenbergs prosa.

”Modersmål” inleds med en studie av novellen ”Utan modersmål” (Österut, 1890), där den modersmålslöse polyglotten, en central figur i författarskapet, introduceras. Följande avsnitt behandlar Ahrenbergs markering av brutet tal med avvikande ortografi och dess förbindelse till ras, samt temat modersmål och kommunikation hos Ahrenberg. Jag ägnar ett separat avsnitt åt diskussionen om och bilderna av författaren Jac. Ahrenbergs modersmål, flerspråkighet och språksvårigheter i den samtida kritiken, i forskningen och hos författaren själv, något som förmår exponera enspråkighetsnormer inom litteraturkritiken och forskningen. Slutligen behandlas motivet modersmålsförlust i termer av territorieförlust i Ahrenbergs verk.

”Territorier” utforskar texternas flerspråkighet i relation till olika geografiska territorier. Ahrenbergs serie av verk med undertiteln ”Skildringar från Östra Finland” är en huvudfåra i författarskapet. Det var som Karelenskildrare Ahrenberg fick sitt genombrott och i formeringen av territoriet Karelen på baksidan är flerspråkigheten en viktig aspekt. På andra sidan sekelskiftet 1900 medförde Ahrenbergs fokusering på östra Finland problem med att inlemma honom i den finlandssvenska litteraturhisto-

rieskrivningen, eftersom hans motivkrets både språkligt och geografiskt förde honom utanför den finlandssvenska rörelsens föreställda gemenskap och den finlandssvenska litteraturens gränser.

Därefter diskuterar jag Ahrenbergs Viborgsskildringar, centrala för författarskapet. I dem finns en spänning då Viborg å ena sidan etableras som ett lustfyllt Babel och då detta Babel å andra sidan föder rotlösa kosmopoliter och förefaller dömt till undergång. Från Viborg fortsätter jag österut i spåren av ”våra landsmän”, finska adelsmän i ryska arméns tjänst, som Ahrenberg skildrar i verken ”Anor” (1891), *Familjen på Haapakoski* (1893) och ”Vår landsman” (1897). Landsmannen är en personifikation av territorie- och nationell förlust, en förlust som i vissa – men inte alla – fall markeras (fler)språkligt, något som i sin tur får konsekvenser för hur nationellt (il)lojal landsmannen anses vara. Slutligen tar jag upp flerspråkighet i Ahrenbergs Rysslandsskildringar.

I det sista kapitlet, ”Anor”, behandlas flerspråkighet och ras, flerspråkighet och klass samt flerspråkighet och stil. Flerspråkigheten både bygger upp och stör rasresonemangen i Ahrenbergs skönlitterära texter, krönikor och memoarer. Klass och språk har även förbindelser hos Ahrenberg, och dessutom står klass och ras i förbindelse. I det avslutande avsnittet diskuteras de franskpåverkade verken ”Anor” och *Royalister och patrioter* (1899), där nationella och klassmässiga anor står under lupp och markerar flerspråkligt. Verken, som i mångt och mycket påminner om varandra men som fick radikalt olika mottagande, fungerar också som exponenter för det förändrade språk- och litteraturklimatet under sent 1800-tal.

Sammantaget för jag fram en bild av flerspråkigheten som en både samlande och splittrande kraft i Jac. Ahrenbergs prosa. Texternas flerspråkighet understöder utformningen av territorier, utforskandet av ämnen som modersmål och modersmålslöshet, är delaktig i konstruktionen av ras, klass och kön. På samma gång utgör den ett störningsmoment och fungerar splittrande av samma territorier, ämnen och kategorier. Flerspråkigheten är ett uttryck för spänningsfältet mellan en språkbaserad nationalism på frammarsch och en språkligt brokig kosmopolitism, ett spänningsfält där Jac. Ahrenberg rör sig författarskapet igenom.

Del III, *Flerspråkighet mellan fosterland och kropp*, behandlar flerspråkigheten i Elmer Diktonius prosa i tre kapitel. Det första, ”Diktonius ’tungoband’”, ägnas bilderna av och diskussionen kring författaren Elmer Diktonius tvåspråkighet, hans texters flerspråkighet och förbindelserna dem emellan i kritiken, forskningen och hos Diktonius själv. Diskussionen visar dels på bilden av ett slags ideal, fullkomlig och äkta tvåspråkighet, dels på att författarens språktillhörighet har fått förklara hans litterära språkbruk. Diktonius själv har deltagit i att formulera dessa frågeställningar genom att beskriva sitt förhållande till finskan och svenskan, det förra språket mjukt och kvinnligt, det senare konsonantrikt och virilt. Om man ser till flerspråkigheten i de skönlitterära texterna, som jag gör i de följande kapitlen, blir frågan dock mera komplicerad.

I stället för frågor om vilket språk författaren Diktonius ”tänkte” sina böcker på,

en frågeställning som har präglat forskningen sedan Thomas Warburtons *Femtio år finlandssvensk litteratur* (1951), föreslår jag att utgångspunkten är texternas flerspråkighet. Då blir skenet av att de skulle ha "tänkts" på ett språk eller annat snarare en effekt av flerspråkigheten i dem, än tvärtom.

Det andra kapitlet, "Att 'skriva ihop' Finland på svenska", är det mest omfattande. Här behandlas ur olika perspektiv hur den textuella flerspråkigheten är delaktig i Diktonius skildringar av Finland och dess medborgare. Den Diktoniuska formuleringen "skriva ihop", d.v.s. sätta samman, konstruera, är central. Det handlar inte om hur flerspråkigheten återger, utan om hur den bidrar till att sätta samman olika Finland och olika finska medborgare. Inledningsvis tar jag upp Diktonius prosadebut *Onnela. Finsk idyll* (1925), där brotten mot högspråksnormen, varav flerspråkigheten är en del, är en central beståndsdel i Diktonius expressionistiska estetik och när han etablerar sitt hatkärleksförhållande till fosterlandet.

Därefter diskuteras romanen *Janne Kubik. Ett träsnitt i ord* (1932) som en granskning av nationen Finland, "this damned country!", uttryckt genom en flerspråkighet som inte bara är lexikal utan också syntaktisk och semantisk. I en vidareutveckling behandlar jag kopplingarna mellan finska, maskulinitet och nation hos Diktonius. Jag ägnar den expressionistiska novellen "Josef och Sussan" ur andra samlingen *Medborgare* (1940) ett eget avsnitt med tonvikt på flerspråkighet och ortografiskt markerad "judesvenska" som intrikat utnyttjade medel för tematisering av antisemitism i novellen och för konfrontation med antisemitism hos läsekreten. Avslutningsvis tar jag upp ryskan och engelskan i Diktonius prosa.

Det avslutande kapitlet, "De älskliga bokstäverna", närmar sig texternas flerspråkighet som något som förmår fästa uppmärksamhet vid språk i sig och på språk som sinnlig och kroppslig erfarenhet. Först diskuterar jag den mån i vilken Diktonius översätter och kommenterar icke-svenska ord och uttryck, och hur fokus ofta hamnar på den (partiella) oöversättligheten mellan språk eftersom språkets materialitet – ordens utseende, ljud och smak – är så central för Diktonius. Därefter tar jag upp det återkommande motivet med finska karaktärer som avsmakar och funderar över för dem underliga och främmande ord, samt hur karaktärernas ordbrottning visar vägen mot ett återupptäckande av språket som något sinnligt och konkret. Slutligen undersöker jag i "Kroppen full av ord" hur ordlek, bokstavligttagandet av metaforer hämtade från ett annat språk och en fokusering på ordets akustik alla är en del av återförkroppsligandet av språket hos Diktonius, något som även möjliggör meningsflykt och en deterritorialisering av nationen.

Sammantaget för jag fram flerspråkigheten i Diktonius prosa som ett av flera sätt på vilka Diktonius rebellerar mot språk- och litterära normer, ett sätt att komma livet närmare, och en väg till återupptäckandet av språkets sinnlighet. Jag menar även att Diktonius prosa ger prov på just en sådan deterritorialisering av högspråket som Deleuze och Guattari menar präglar mindre litteratur, en benämning de dock förbehåller enspråkig litteratur. Diktonius litterära flerspråkighet resulterar i själva verket i en svenska som ständigt beblandar sig med andra språk, som ständigt är oren, otät

och många, och som avnaturaliserar föreställningen om hela, från varandra tydligt avgränsade språk.

*

Att skriva sig över språkgränserna är något både Jac. Ahrenberg och Elmer Diktonius gör, men på olika sätt och i olika betydelse. Titeln på detta arbete kan förstås på flera sätt. Den signalerar på sätt och vis ett slags intention: att någon i sitt skrivande strävar efter att ta sig över språkgränser av olika slag, kanske för att de upplevs som begränsande. På samma gång har jag ägnat ansenligt utrymme åt att problematisera författarintentionen med hänsyn till litterär flerspråkighet. Jag har velat föra fram att för läsningen av flerspråkighetens effekter är en eventuell intention oväsentlig. Flerspråkigheten finns där, på textsidan, oavsett författarens avsikter eller grad av medvetenhet. Det är flerspråkighets effekt, dess form och möte med världen och läsare, som är viktiga.

På samma gång är det uppenbart i ett författarskap som Elmer Diktonius, att det finns en strävan efter att ta sig över språkgränser. Det betyder inte att varje förekomst av språkblandning, eller varje avvikelse från en högsvensk norm, är medveten. Men som jag gång på gång återvänder till i mina läsningar är en central aspekt av Diktonius prosa strävan att slå sig ur högsvenskens bojar för att öppna upp för variation och därigenom komma livet närmare.

Det handlar här inte bara om en strävan att skriva över språkgränserna i bemärkelsen ta in andra språk, utan också om att envist sätta sig över språkgränser i form av finlandssvenska språknormer. Diktonius uttrycker sig inom svenska språkets gränser – eller över dem, ”inga bergrothar hindra mig”.¹ Diktonius fastställer trotsigt skrivandets kreativa primat. Huruvida författaren håller sig inom gränserna eller överskrider dem är hans bekymmer, tycks han säga. Gränsdragningarna är sekundära för denna anspråksfulla rebell.

Dylika kraftyttringar är det kanske lätt att le åt. Å ena sidan var Diktonius säkerligen inte fullt medveten om all flerspråkighet som ryms i hans prosa. Å andra sidan var språkgränserna i betydelsen normerna för det finlandssvenska litteraturspråket, självfallet något han kände till, och förhöll sig till. Den som säger sig strunta i alla bergrothar vidgår i samma stund att de finns. Man kan också iaktta en medvetenhet om modersmålets stora roll, och olika språkliga varieteteters status, i Diktonius kommentarer kring sina egna språk finska och svenska.

När Yasemin Yildiz beskriver det hon kallar ”enspråkighetsparadigmet” poängterar hon att enspråkighet och fantasin om det enda modersmålet visserligen är historiska fenomen, men framhåller trots det att vi, också idag, måste förhålla oss till dem för att förstå flerspråkiga kulturyttringar. Yildiz talar om att ”*work through the mother tongue*”.² Detta är också vad Ahrenberg och Diktonius gör. Flerspråkigheten i

1 Diktonius–Wirtanen 17/9 1936, *Brev*, s. 277.

2 Yildiz, *Beyond the Mother Tongue*, s. 13 f.

deras verk, och deras verk överlag, förhåller sig till begrepp som fosterland, modersmål och folk. Min studie är som nämnt också – i olika stor utsträckning vad gäller de två författarskapen – strukturerad efter dessa begrepp. Min avsikt har varit att öppna dem, och visa hur de samtidigt är centrala och högst problematiska i författarskapen. Begreppen, och texternas flerspråkliga praxis, står i ett mångtydigt och spänningsfyllt förhållande till varandra.

I Yildiz resonemang är modersmålet som enspråkighetsparadigmets paradbegrepp något som man aldrig kan bortse ifrån, och till viss del är jag av samma åsikt. Ändå närmar jag mig frågan från ett annat håll. Medvetenheten om uppställda, naturaliserade gränser mellan språk som föreställs som helheter får inte skymma det faktum att dessa gränser har dragits utifrån en språklig verklighet som präglas av mångfald och variation. Att denna avhandlings titel talar om språkgränser ska således inte uppfattas som en indikation på att dessa gränser tas för givna, att de löper där de alltid löpt och att texternas språkbruk enbart ska förstås utifrån dem.

Min utgångspunkt är i stället språkbruket, som inte ska reduceras till avvikelser och som ständigt rubbar, förskjuter och deterritorialiserar gränser. För att tala med Edward W. Said: ”there is always something beyond the reach of dominating systems, no matter how deeply they saturate society, and this is obviously what makes change possible”.³ Varje deterritorialiseringsrörelse ger visserligen upphov till en reterritorialiseringsrörelse, men även det motsatta gäller. Diktonius trotsiga bekymmerslöshet har trots allt sin giltighet. Det finns möjlighet att skriva sig över gränserna – att sätta sig över dem, strunta i dem åtminstone för stunden, och därigenom destabilisera dem, något hans prosa ger prov på.

Men det finns även andra, mer ofrivilliga sätt att skriva sig över språkgränserna. Också i fråga om Jac. Ahrenberg är resonemang om avsikt och medvetenhet trassliga och föga givande. Ahrenbergs litterära bruk av franska var helt säkert avsiktligt – genom det knyter han an till litterära traditioner och visar på sin bildning. Jag har även visat hur flerspråkigheten, det vill säga både inslag av andra språk och de svenska översättningarna av och kommentarer kring dem, skänker auktoritet till hans skildringar från östra Finland. Detta till trots betraktar jag inte Ahrenberg som en författare som *vill* skriva sig över språkgränserna, åtminstone inte om man med språkgränser förstår gränser för korrekt språk.

Till viss del sker Ahrenbergs gränsöverskridande så att säga i efterhand. Genom anakronistiska läsningar pådyvlas honom, som Bengt Loman påpekar, en sentida norm postumt. Ur ett annat perspektiv *råkar* Ahrenberg skriva sig över språkgränserna. Hans skildringar av östra Finland, av frankofila aristokrater och av Ryssland tycks kräva kliv över svenskans gräns för att hämta in något utifrån. Detta var bara delvis något som kritiserades i negativa ordalag. Som nämnt påtalades främst brister i Ahrenbergs svenska.

Jac. Ahrenbergs författarskap är också ett gott exempel på att litterär flerspråkighet

3 Edward W. Said, ”Traveling theory” ([1983] 1984), s. 246 f.

inte nödvändigtvis är subversiv, inte ens i ett litterärt klimat där (en)språklig renhet är dygd. Förstås är själva förekomsten av litterär flerspråkighet betydelsefull, men om den till stor del fungerar reterritorialiserande – av språkgränser, nationer, modersmål – är den inte revolutionär. Samtidigt är en av förjänsterna med Deleuzes och Guattaris de- och reterritorialisering (såsom de diskuterar begreppen i förhållande till mindre språk och litteratur) som Scott Spector påpekar att dessa begrepp förmår synliggöra det litterära språkets politiska potential utan att vi för den skull har att göra med tendenslitteratur eller uttryckliga subversiva avsikter hos författaren.⁴ Det politiska är direkt förankrat i språkbruket. En text kan mot författaren uttryckta avsikt bidra till deterritorialiseringen av språkliga eller nationella gränser, något som sker i Ahrenbergs verk.

Det har påståtts att den finlandssvenska prosan under åren kring millennieskiftet har lyckats spränga det trånga rummets gränser, också i fråga om hur finlandssvenskt litteraturspråk får se ut.⁵ I vilken mån detta stämmer, och vilka uttryck denna påstådda nya frihet tar sig för uttryck, återstår att utforska. Jag ställer mig fortsatt tveksam till idén om en plötslig ökning av flerspråkighet i finlandssvensk litteratur, främst på grund av att den tidiga finlandssvenska och den ”förfinlandssvenska” litteraturen talar ett annat språk, eller snarare flera språk, som jag har velat lyfta fram med Jac. Ahrenberg och Elmer Diktonius. Utanför gränserna för det trånga rummets historieskrivning har det, som jag nämnde i detta arbetes inledning, funnits en mängd författare vars svenska givit rum för både inom- och utomspråklig variation. Att kvantitet och kvalitet inte nödvändigtvis går hand i hand behöver knappast påpekas, och det gäller såväl då som nu. Men också i tidigare svenskspråkig prosa från Finland finns litterär flerspråkighet som är både riklig, variationsrik och litterärt effektiv.

Med min avhandling vill jag kasta nytt ljus över Ahrenbergs och Diktonius författarskap. Undersökningen är även ett argument för mångfalden och variationsriken hos flerspråkighet som litterärt fenomen också under en relativt begränsad tidsperiod och på en viss plats. Som jag nämnde i avhandlingens inledning undersöker jag inte dessa båda författarskap som två, varandra motsatta exempel, det ena traditionellt/reterritorialiserande, det andra modernistiskt/reterritorialiserande. Författarskapen är, som mina läsningar har visat, fyllda av inre spänningar och dynamik. De visar inte upp de alternativ som står till buds vad gäller litterär flerspråkighet – de visar istället på ett par av oändligt många uttryck flerspråkigheten kan ta sig.

Själva flerspråkighetens förekomst, att den finns, är betydelsefull. Med mina läsningar vill jag dock hävda nödvändigheten av att se till den litterära flerspråkighetens

4 ”What *Kafka* [*Pour une littérature mineure*] enables is a critical reading of a specific potential political operation of literature, or the ways in which writing works with and against history. The analysis offers the opportunity to read political effects of works without identifying revolutionary (rather than aesthetic) authorial intention” (Spector, *Prague Territories*, s. 28).

5 ”Mitt intryck är ändå att flerspråkigheten varit ett tämligen marginellt fenomen i finlandssvenska romaner under en stor del av 1900-talet, och att kodväxlingen som litterär strategi blivit allt mer använd, synlig och utbredd under 1990- och 2000-talen” (Malmio, ”Ut i vida världen”, s. 294).

hur, dess konkreta uttryck, i stället för att utläsa någon automatisk funktion utgående från en viss form, eller från författarens språkliga bakgrund. Dessutom hävdar jag nödvändigheten av att se politiken i estetiken i studiet av litterär flerspråkighet. Här är det viktigt *var*, i vilka sammanhang, flerspråkigheten äger rum – *vem* som står bakom den, och inte minst vem som läser. Litterär flerspråkighet är en både samlande och splittrande kraft, ett fenomen som inte nödvändigtvis innebär ett ifrågasättande av enspråkighet som samhällelig, språklig och litterär norm, men som *kan* utgöra en radikal kritik av enspråkighetsnormen och dess konsekvenser.

SUMMARY

Crossing Linguistic Borders in Writing. Multilingualism in the Prose of Jac. Ahrenberg and Elmer Diktonius

In my thesis I study multilingualism in the prose of Jac. Ahrenberg (1847–1914) and Elmer Diktonius (1896–1961). By use of the term literary multilingualism I primarily mean the insertion of words and phrases from several languages; for example Finnish, French, German, English or Russian, into the main language, Swedish, of the fictional texts, and also other influences from other languages, for instance in the form of hybrid words, deviating syntax, or orthography. Thus my focus is on the multilingualism of the actual texts themselves.

My secondary interest lies in other aspects of multilingualism and literature. I therefore also explore ways in which the (multi)linguistic backgrounds of the authors have been used by critics, researchers and the authors themselves as an explanation for their literary multilingualism, and the other way around: how the multilingualism of the texts has impacted on perceptions of the author's linguistic background and competence. Furthermore, I focus on the issue of multilingualism as a motif and concern in the works of both of the authors under scrutiny here by particularly studying the taut relationship between the multilingualism of the texts and what is said *about* multilingualism in the texts.

Ahrenberg and Diktonius both wrote in Swedish, in Finland, and their works are read against the backdrop of an arising of a Swedish national consciousness that emerged in Finland during the late 19th century, and which in the years around the Finnish declaration of independence of 1917 was channelled into terms such as 'Finland-Swedish' and 'Swedish Finland'. During this nationalisation process, Swedish literature in Finland was both cherished and scrutinised; both of these attitudes being reflected in the linguistic forms which were being produced. In his book *Finlands-svenska.Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift* ('Finland-Swedish. A Guide to Avoiding Provincialisms in Speech and Writing'; 1917), the philologist Hugo Bergroth declared that authors should learn to write standard Finland-Swedish. This version of standard Swedish was defined on the basis of the Swedish of the learned class and was to be as free as possible of provincialisms and of Finnish and Russian influences. Expectations developed with respect to Finland-Swedish authors which required them to write literature that was exemplary in both a linguistic and political sense. The demands for purity also affected earlier works, such as those of Ahrenberg, and new, revised editions of these early writings were published.

The first part of my thesis, *Litterär flerspråkighet – utgångspunkter* ('Literary Multilingualism – Points of Departure'), forms a discrete presentation of the theory and methods deployed by the study. The body of research into literary multilingualism exhibits a varied and diverse set of concepts, which is why my first chapter contains a critical discussion of terminology, where I argue for an understanding of literary multilingualism as comprising both lexical multilingualism and multilingualism at the syntactic, semantic and orthographic levels. In the next chapter, I focus on formal criteria for literary multilingualism, particularly as it appears in prose; the occurrence of multilingualism in narration/dialogue, glossing (i.e. various types of translations of or comments on foreign elements), integration, quantity/distribution, and the linguistic level (lexical, syntactical, semantic, orthographic) at which multilingualism occurs.

A thorough study of the forms of multilingualism is essential to an understanding of its effects, while, nonetheless, a 'function of multilingualism' is not directly readable from its forms. The context of the multilingualism, both within the text and outside of it, must also be taken into consideration.

In the third chapter I go on to discuss ways in which multilingualism creates effects in the text. I do this by juxtaposing the focus of earlier research on the breaching of norms and foregrounding against Gilles Deleuze's and Félix Guattari's notions of deterritorialization/reterritorialization, in an attempt to free the study of multilingualism from the normative premises of monolingualism. In the chapter following, I explore various kinds of effects of literary multilingualism; stylistic, narrative and thematic. An important conclusion is that effects seemingly internal to the text are always connected to the world of which the text is a part, and thus these effects are always contextual to a certain extent.

Finally, in the fifth chapter on literary multilingualism and context, I discuss the relationship between textual multilingualism and the surrounding world, the author and the reader. I challenge ingrained notions of literary multilingualism as a representation of the multilingualism of the world depicted, and of literary multilingualism as being determined by the author's mother tongue and knowledge of other languages. Furthermore, I problematise aspects of intelligibility and meaningfulness in relation to the multilingual text.

If the aim of a study of literary multilingualism is to be able to make a statement relevant for the field of comparative literature – on the texts, the authors, a phase in literary history, or the nature of literary multilingualism – then one must follow the lines laid out by the multilingualism of the text, based on certain criteria and a problematised understanding of text and context. This is a process of reading literary multilingualism in relation to the text as a whole, to the authorship as a whole, to the time, and not least to various possible readers. It is also a concern of tracing the painful spots, the places of abrasion between multilingualism and the rest of the text, between the multilingual text and its surroundings – and then exploring these spots in more detail.

The second part of the thesis, *Flerspråkighet mellan nationalism och kosmopolitism* ('Multilingualism between Nationalism and Cosmopolitanism') is a study of multilingualism in Jac. Ahrenberg's works, and it is divided into three chapters, entitled "Modersmål" ('Mother Tongue'), "Territorier" ('Territories') and "Anor" ('Ancestry') respectively. The titles of the chapters not only allude to the key concepts of nationalism – people, language and territory – but also encapsulate the key aspects of multilingualism, and the problems connected to it in the writings of Ahrenberg.

The chapter on mother tongue starts with a study of the short story "Utan modersmål" ('Without a Mother Tongue') in the collection *Österut* ('Eastwards'; 1890), where the figure of the polyglot who lacks a mother tongue, a central one in Ahrenberg's works, is introduced. This is followed by an analysis of how Ahrenberg marks broken speech by using contrasting orthographies, which is connected to the racialisation of the fictional characters, and of the themes of mother tongue and communication in Ahrenberg. One section is dedicated to a discussion of Jac. Ahrenberg's mother tongue and its representation in the context of issues of multilingualism and linguistic difficulties in contemporary criticism, in research and in the author's own writings. This exposes how monolingualism forms the basis of norms followed in literary criticism and research. Finally I focus on the motif of the loss of the mother tongue in terms of territorial loss in the authorship.

The chapter on territories explores the multilingualism of the texts in relation to various geographic territories. Ahrenberg's "Skildringar från Östra Finland" ('Stories from Eastern Finland') constitute some of the main works in his literary production. Ahrenberg's writings first achieved popularity as depictions of Karelia, and multilingualism, with elements of Karelian Finnish and Russian, is an important aspect in the formation of the territory of Karelia on the written page. Ahrenberg's focus on Eastern Finland also entailed a problem as to his inclusion in the canon of writings about Finland-Swedish literary history after his death, as his motifs, both linguistically and geographically, took him outside of what was to become the imagined community of the Finland-Swedish movement and the boundaries of Finland-Swedish literature. I also demonstrate how elements of various languages, paired with translations or explanations of them, establish the figure of the author as an expert; someone who is able to guide the readers through an exotic territory.

Next, I discuss Ahrenberg's stories of Viborg, which form a key part of his work. They contain a certain tension, as the city of Viborg on the one hand is described as a pleasurable Babel, while on the other this Babel creates rootless cosmopolites and seems to be doomed to destruction. Here, literary multilingualism plays an essential role in illustrating this tension. From Viborg, I continue eastwards in the footsteps of 'our fellow countrymen', Finnish noblemen in Russian military service, whom Ahrenberg depicts in his works "Anor" ('Ancestry'; 1891), *Familjen på Haapakoski* ('The Family at Haapakoski'; 1893) and "Vår landsman" ('Our Fellow Countryman'; 1897). The 'fellow countryman' is a personification of territorial and national loss. The loss is in some – but not all – cases marked (multi)linguistically, which has an impact

on the compatriot's conceived degree of national (dis)loyalty. Finally I analyse multilingualism in Ahrenberg's texts which are set in Russia.

The themes of the last chapter, 'Ancestry', include multilingualism in relation to race, class and style in the works of the author. Race is an important concept in Ahrenberg's literary production, and multilingualism both supports and disturbs the argumentations about race in his fictional texts, columns and memoirs. Class and language are also closely connected in Ahrenberg's writing. In the concluding section I discuss the works "Anor" and *Royalister och patrioter* ('Royalists and Patriots'; 1901). They have a French influence, and in them national and class ancestry are the objects of scrutiny, marked by multilingual elements. These two works, which display many similar traits, but were received radically differently, also function as exponents of the changing linguistic and literary climate of the late 19th century.

My overall conclusion is that multilingualism is a force which has both unifying and divisive effects in the prose of Jac. Ahrenberg. The presence of multilingualism in the texts supports the formation of territories and the exploration of subjects such as the mother tongue and its lack as well as revealing how it contributes to the construction of race, class and gender. At the same time, it has a splitting effect and constitutes a disturbing element within the same territories, subjects and categories. As such, multilingualism is an expression of the field of tension between an emerging language-based nationalism and a linguistically diverse cosmopolitanism; a field of tensions where Jac. Ahrenberg's entire literary production is situated.

The subject of the third part of my thesis, *Flerspråkighet mellan fosterland och kropp* ('Multilingualism between Fatherland and Body'), is multilingualism in the prose of Elmer Diktonius. This section is made up of three chapters, the first of which, "Diktonius 'tungoband'" ('The 'tongue ties' of Diktonius'), focuses on the images and discussions of the bilingualism of the author Elmer Diktonius; the presence of multilingualism in his texts; and the connections between these in criticism, research and in Diktonius' own works. My analysis shows, on the one hand, an ideal image of a kind of perfect and genuine bilingualism, and, on the other, the fact that the linguistic origin of the author has been used to explain his literary use of language. Diktonius himself contributed to formulating these issues by describing his relationship to Finnish and Swedish; he experienced the former as a soft and feminine language, whilst the latter was experienced as rich in consonants and virile. However, when studying multilingualism in his fictional texts, as I do later on in the section on Diktonius, the issue becomes more complicated.

Instead of asking questions as to which language the author Diktonius 'thought' his books in, which have characterised research since Thomas Warburton's *Femtio år finlandssvensk litteratur* ('Fifty years of Finland-Swedish Literature'; 1951), I suggest that the point of departure should be the language which is actually used in the texts. This approach turns the appearance of the texts as having been 'thought' in another language into an effect of their multilingualism.

Chapter Two, called “Att ‘skriva ihop’ Finland på svenska” (“Writing together Finland in Swedish”), is the most extensive in this part of the thesis. Using various perspectives, here I look at how Diktonius uses textual multilingualism in his depictions of Finland and its citizens. Diktonius’ expression of ‘writing together’; that is, putting together, constructing through language, is central to the understanding of this – the issue is not how multilingualism describes, but how it constructs various Finlands, and Finnish citizens, in the prose of Diktonius. I start by studying Diktonius’ prose debut *Onnela. Finsk idyll* (‘Onnela. A Finnish Idyll’; 1925), where breaches of the standard language norms – multilingualism being one such breach – form a central component in his expressionist aesthetics and when establishing his love-hate attitude towards his fatherland.

The focus of my next section is Diktonius’ novel *Janne Kubik. Ett träsnitt i ord* (‘Janne Kubik. A Woodcut in Words’; 1932), as a scrutiny of the nation of Finland, “this damned country!”, expressed by means of a multilingualism which is not only lexical, but also syntactic and semantic. In a further development of this theme, I discuss the connections between the Finnish language, masculinity and nation in the works of Diktonius. I devote a separate section to the expressionist short story “Josef och Sussan” (‘Josef and Sussan’) from Diktonius’ second collection *Medborgare* (‘Citizens’; 1940), concentrating on multilingualism and ‘Jewish-Swedish’ as intricately applied methods for thematising anti-Semitism in the story, and for confronting anti-Semitism among its readers. I conclude the chapter by discussing elements of Russian and English in the prose of Diktonius.

The final chapter, “De älskliga bokstäverna” (‘The Lovable Letters’), approaches the multilingualism of the texts as an aspect which emphasises language as such, and language as a sensuous and bodily experience. First I discuss the extent to which Diktonius translates and comments on non-Swedish words and expressions, and how the focus therefore often ends up on the (partial) untranslatability between languages, since the materiality of language – the look, sound and taste of words – is so important for Diktonius. After that, I turn to the recurring motif in the works of Finnish characters who savour and ponder on strange, foreign words, and how their wrestling with words shows the way to a rediscovery of language as something sensuous and concrete.

In the final section, “Kroppen full av ord” (‘The Body Full of Words’), I discuss how the sensuality of language in Diktonius to some extent enables a liberation from meaning and a dismantling of the nation; but how he is also able to metaphorically consume and throw up his fatherland by taking metaphors from another language literally.

My overall argument is that multilingualism in the prose of Diktonius is one of the many ways in which he rebels against linguistic and literary norms; a way of getting closer to real life and a way of approaching the sensuality of language. I also find that the works of Diktonius provide an example of the kinds of deterritorialization of standard language which, according to Deleuze and Guattari, characterise ‘minor’

literature; albeit limiting it to monolingual literature. As a matter of fact, the literary multilingualism of Diktonius results in a Swedish which constantly blends into other languages, is constantly impure, leaky and manifold, and which, in turn, denaturalises the notion of languages as closed entities clearly separated from each other.

My thesis throws new light on the literary production of Ahrenberg and Diktonius. By means of a study of two very different authors, I also argue for a recognition of the diversity and variety of effect of multilingualism as a literary phenomenon, even during the space of a relatively limited period of time and in a certain place.

Based on my readings of Ahrenberg and Diktonius, I wish to assert that it is absolutely necessary to explore the *how* of literary multilingualism – its concrete expression – instead of interpreting an automatic function of a certain form, a certain language variety, or the author's linguistic background. Furthermore, I want to argue for the necessity of discerning the political implications of aesthetics in the study of literary multilingualism. I demonstrate that literary multilingualism is a unifying and divisive force, a phenomenon which does not necessarily entail a questioning of monolingualism as a social, linguistic and literary norm, but which *may* constitute a most radical challenging of monolingualism and its consequences.

Translation: Heidi Granqvist & Sarah Bannock

Förteckning över använda förkortningar

FSL	Finlands svenska litteraturhistoria
FT	Finsk Tidskrift
Hbl	Hufvudstadsbladet
HLA	Historiska och litteraturhistoriska arkivet vid Svenska litteratursällskapet i Finland
HLS	Historiska och litteraturhistoriska studier
KB	Kungl. biblioteket
SKST	Suomen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia
SLS	Svenska litteratursällskapet i Finland
SLSA	Svenska litteratursällskapets i Finland arkiv
SSLS	Skrifter från Svenska litteratursällskapet i Finland
UUB	Uppsala universitetsbibliotek

KÄLLOR OCH LITTERATUR

OTRYCKT MATERIAL

Helsingfors universitetsbibliotek

- Donner, Jörn, *Kaos och demokrati. Studier i politisk och konstnärlig dialektik hos Elmer Diktonius*, laudaturavhandling, Helsingfors universitet 1958
- Hirn, Sven, *Karelen i finlandssvensk litteratur från viborgska smällen till Tranans skri. En kulturgeografisk kartläggning*, licentiatavhandling, Helsingfors universitet 1956
- Kallio, Marja-Liisa, *En studie över Elmer Diktonius prosastil i Janne Kubik*, laudaturavhandling, Helsingfors universitet 1967
- Lindh, Ilona, *Kansallisuus metafiktiossa. Elmer Diktoniuksen Janne Kuutio ja itsereflektiivisyyden kaksi tasoa*, pro gradu-työ, Helsingin yliopisto 1997
- Rautiainen, Minna, *Den pluralistiska stilteorin i manuskriptforskning. En studie i Elmer Diktonius roman Janne Kubik*, avhandling pro gradu, Helsingfors universitet 1994
- Ritamäki, Tapani, *Bondkatt eller jaguar – en analys av Diktonius 30-talspoesi och -prosa*, licentiatavhandling, Helsingfors universitet 1997

Kungl. biblioteket, Stockholm

Autografsamlingen

- Brev från Elmer Diktonius till Henry Peter Matthis 5/7 1935
- Erik Askunds arkiv (KB₁/Ep. A 18)
- Brev från Elmer Diktonius till Erik Askund 16/5 1930, 19/9 1930, 19/12 1930 och 23/1 1933
- Elmer Diktonius, "Personalialia", artikelmanuskript åtföljande brev till Erik Askund skrivet 13/9 1930
- Ernst Jacobsons efterlämnade papper (Lo197)
- Brev från Jac. Ahrenberg till Ernst Jacobson 12/1 1892
- Gösta Mittag-Lefflers arkiv (KB₁/L 62)
- Brev från Jac. Ahrenberg till Gösta Mittag-Leffler 10/11 1906
- G. G. Nordensvans arkiv (KB₁/Ep. N 1a)
- Brev från Jac. Ahrenberg till Georg Nordensvan 15/1 1896
- Annie Åkerhielms arkiv (KB₁/Ep. Å 4)
- Brev från Jac. Ahrenberg till Annie Åkerhielm 18/3 1908, 28/10 1908 och 17/3 1914
- Brev från Jac. Ahrenberg till Dan Åkerhielm 5/9 1914
- Brev från Jac. Ahrenberg till Annie och Dan Åkerhielm 18/12 1912 och 24/12 1911

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors
Historiska och litteraturhistoriska arkivet (HLA)

Ahrenbergska släktarkivet (SLSA 600)

Brev från Jac. Ahrenberg till Widolfa von Engeström 10/3 1875 och 15/11 1875
”Den glada skraddaren”, odaterat pjasmanuskript

Jac. Ahrenbergs arkiv (SLSA 294)

Brev från Jac. Ahrenberg till K. A. Tavaststjerna 12/2 1894
Brev från Jac. Ahrenberg till René Ahrenberg 22/8 1914
Brev inkluderande odaterad promemoria med rättelseförslag till *Familjen på Haapakoski* från R. F. von Willebrand till Jac. Ahrenberg 23/3 1894
Brev från R. F. von Willebrand till René Ahrenberg 11/6 1923
”Carl Woldemar von Daehn”, manuskript
”Poesie”, handskrivet diktalbum

Jac. Ahrenbergs manuskript (SLSA 430)

Brev från Jac. Ahrenberg till Emmanuel Deutsch trol. nyåret 1884
Brev från Jac. Ahrenberg till Werner Söderhjelm [odaterat]
”Det finska språkets begränsning. (Några reflexioner af en icke-lingvist)”, sign.
”Sylvester”, tidningsurklipp
”Talia i trångmål eller Den olyckliga teaterdirektören”, odaterat pjasmanuskript
”Vi Helsingfors fattiga judar...”, odaterat brevutkast

Elmer Diktonius arkiv (SLSA 568)

Brev från Eric Olsoni till Elmer Diktonius 17/12 1924 och 18/2 1926
Brev från Elmer Diktonius till Olof Enckell 29/8 1928 (kopia)
Brev från Elmer Diktonius till Thure Svedlin 22/7 1935 och 28/7 1936 (kopior)
”Josef och Sussan. Helsingforsnovell”, tidningsurklipp
Manuskript till *Onnela, Ingenting, Janne Kubik, Mull och moln, Medborgare II, Höstlig bastu*

R. F. von Willebrands brevsamling (SLSA 378)

Brev från Jac. Ahrenberg till R. F. von Willebrand 19/2 1900
”Chevalier”, diktmanuskript ”Till Svenska klubben den 6:te november 1913”

Uppsala universitetsbibliotek

Harry Blombergs efterlämnade papper (UUB/REA000105556)

Brev från Elmer Diktonius till Harry Blomberg 16/8 1925

Åbo Akademi bibliotek

Eklund, May, *Ordstudier i Elmer Diktonius' prosa. Avvikelser från högspråket*, avhandling pro gradu, Åbo Akademi 1962

Jansson, Ingrid, *Studier i språk och stil i Diktonius' Onnela*, avhandling pro gradu, Åbo Akademi 1990

ELEKTRONISKT MATERIAL (kontrollerat 21/1 2014)

- Brages pressarkivs signaturförteckning, <http://www.bragespressarkiv.fi/start/tidningar/signaturer/>
- Historiska tidningsbiblioteket, <http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/secure/main.html>
- af Hällström-Reijonen, Charlotta, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*, diss. (Nordica Helsingiensia 28, Helsingfors universitet 2012), <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-7598-8>
- Kivi, Aleksis, *Kihlaus* [1866], <http://www.helsinki.fi/hum/kotim.kirjallisuus/kivijalka/tekstit/kihlaus.htm>
- Kreuzmair, Elias, "Die Mehrheit will das nicht hören. Gilles Deleuze' Konzept der *littérature mineure*", *Helikon. A Multidisciplinary Online Journal* 2010: 1, s. 36–47, www.helikon-online.de
- Nationalbibliotekets digitala tidskriftsdatas, <http://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/secure/main.html>
- Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi*, Andra upplagan, tjugonionde bandet, Stockholm 1919, <http://runeberg.org/nfci/>
- Pedersen, Ulla, "Soffa för mjuk, icke sover bra. Några språkdrag hos en rysk Madam", *Svenskans beskrivning* 24, red. Linda Jönsson et al., Studies in Language and Culture 2, Linköping Electronic Conference Proceedings 6, Linköping: Linköping University Electronic Press 1999, s. 207–216, www.ep.liv.se/ecp_home/index.en.aspx?issue=006
- Thylin-Klaus, Jennica, "Den finländska svenskan" 1860–1920. *Tidig svensk språkplanering i Finland ur ett idéhistoriskt perspektiv*, diss., Åbo Akademi 2012, <http://www.doria.fi/handle/10024/74848>
- Topelius, Z[acharias]., *Sångpartierna i Kung Carls Jagt*, Andra upplagan, Helsingfors: Finska Litteratur-Sällskapets Tryckeri 1852, <http://www.topelius.fi/faksimil.php?id=4>
- Zilliacus, Clas, "Elmer Diktonius", *Svenskt översättarlexikon*, http://www.oversattarlexikon.se/artiklar/Elmer_Diktonius

TRYCKT MATERIAL

- Adorno, Theodor W., *Noten zur Literatur* [1974], Gesammelte Schriften 11, Hrsg. Rolf Tiedemann, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2003
- Ahlbäck, Pia Maria & Ann-Catrin Östman, "Manlighetsretorik, kropp och konstitution av sociala positioner. Exemplet det svenska Finland under 1910-talet", *Feminist Dialogues – motstånd, möten och möjligheter*, red. Marina Lassenius et al., Meddelanden från ekonomisk-statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi, Kvinnovetenskap Ser. A:555, Åbo 2008, s. 74–97
- Ahrenberg, Jac., *Alb. Edelfelt*, Stockholm: Ljus, Helsingfors: Söderström & C:o, København & Kristiania: Det nordiske forlag 1902
- Ahrenberg, Jac., "Anor och Ungdom" [svar på recension], *Hufvudstadsbladet* 26/11 1891
- Ahrenberg, Jac., *Anor och Ungdom. Två berättelser*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1891
- Ahrenberg, Jac., *Bilder, minnen och intryck*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1895

- Ahrenberg, Jac., ”Brokiga bilder från Östra Finland I. De nödtvungna II. Kejsarinnans jagt”, *Finsk Tidskrift* Senare halfåret 1883: 5, s. 340–346
- Ahrenberg, Jac., ”Brokiga bilder från Östra Finland III. Hämnden IV. Nya bojor”, *Finsk Tidskrift* Senare halfåret 1883: 6, s. 430–439
- Ahrenberg, Jac., ”Brokiga bilder från Östra Finland V. Osip”, *Finsk Tidskrift* Senare halfåret 1884: 6, s. 424–428
- Ahrenberg, Jac., ”Brokiga bilder från Östra Finland VI. Kuisma”, *Finsk Tidskrift* Förra halfåret 1887: 1, s. 49–55
- Ahrenberg, Jac., ”Brokiga bilder från Östra Finland VII. Vid gränsen”, *Finsk Tidskrift* Senare halfåret 1887: 1, s. 39–45
- [Ahrenberg, Jac.] Flanör, ”Demokratiseras!”, *Hufvudstadsbladet* 1/2 1903
- Ahrenberg, Jac., ”Ett kapitel ur andra delen af ’Vår landsman’”, *Finsk Tidskrift* Förra halfåret 1900: 3, s. 208–214
- Ahrenberg, Jac., *Familjen på Haapakoski*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1893
- Ahrenberg, Jac., *Familjen på Haapakoski*, Andra upplagan, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1894
- Ahrenberg, Jac., *Familjen på Haapakoski*, Tredje upplagan, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1894
- Ahrenberg, Jac., *Från Karelen. Vald samling berättelser och kulturbilder*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1894
- Ahrenberg, Jac., *Från Östra Finland. Ett urval noveller och berättelser*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1919
- Ahrenberg, Jac., *Hemma. Skildringar från Östra Finland*, Helsingfors: G.W. Edlunds förlag 1887
- Ahrenberg, Jac., *Hihuliter. Skildringar från Östra Finland*, Borgå: Werner Söderströms förlag 1889
- [Ahrenberg, Jac.] Chevalier, ”Höst dagar. En Helsingforshistoria av Gustav Alm”, *Hufvudstadsbladet* 30/5 1907
- [Ahrenberg, Jac.], ”I den stora trätans dagar”, *Hufvudstadsbladet* 29/1 1908
- [Ahrenberg, Jac.], *Infäll. Expectorationer i dagens frågor af Chevalier*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1908
- Ahrenberg, Jac., *Kronofogdens pengar*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1917
- Ahrenberg, Jac., *Med styrkans rätt. Äfventyr och strider i österled*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1899
- [Ahrenberg, Jac.], ”Monsieur Jean Bonhomme de Chauvin †”, *April-album. Ett dussin berättelser och en*, Helsingfors: Söderström & C:o 1893
- Ahrenberg, Jac., *Människor som jag känt. Personliga minnen, utdrag ur bref och anteckningar*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1904
- Ahrenberg, Jac., *Människor som jag känt. Personliga minnen, utdrag ur bref och anteckningar. Andra delen*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1907
- Ahrenberg, Jac., *Människor som jag känt. Personliga minnen, utdrag ur bref och anteckningar. Tredje delen*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1908
- Ahrenberg, Jac., *Människor som jag känt. Personliga minnen, utdrag ur bref och anteckningar. Fjärde delen*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1909

- Ahrenberg, Jac., *Människor som jag känt. Personliga minnen, utdrag ur bref och anteckningar. Femte delen*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1910
- Ahrenberg, Jac., *Människor som jag känt. Personliga minnen, utdrag ur bref och anteckningar. Sjätte delen*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1914
- [Ahrenberg, Jac.] Flanör, ”Något om svenska och svensk-finska poeter, författare, förläggare och bokhandlare”, *Hufvudstadsbladet* 2/4 1903
- Ahrenberg, Jac., *På främmande botten. Tre berättelser*, Helsingfors: G.W. Edlunds förlag 1880
- [Ahrenberg, Jac.] J. A-g, *På studieresor. Illustrerade små berättelser och anteckningar*, Helsingfors: G.W. Edlunds förlag 1878
- Ahrenberg, Jac., *Royalister och patrioter. En sommarsaga från 1788*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1901
- Ahrenberg, Jac., *Samlade berättelser IX–X. Royalister och patrioter. Kronofogdens pengar*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1922
- [Ahrenberg, Jac.], ”Skildringar från Östra Finland II. Ett företal som kommer efteråt”, *Helsingfors Dagblad* 8/8 1878
- [Ahrenberg, Jac.], ”Skildringar från Östra Finland III. Språkforskning IV. Huru man reste fordomtida”, *Helsingfors Dagblad* 27/9 1878
- [Ahrenberg, Jac.], ”Skildringar från Östra Finland VI. Märkeliga män inom vårt samhälle”, *Helsingfors Dagblad* 17/10 1878
- [Ahrenberg, Jac.], ”Skildringar från Östra Finland VII. Kejsaren kommer”, *Helsingfors Dagblad* 5/11 1878
- Ahrenberg, Jac., *Stockjunkarn. En berättelse från Karelen*, Helsingfors: Söderström & Co. 1892
- Ahrenberg, Jac., ”Vår landsman”, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1897
- [Ahrenberg, Jac.] J. A., ”Yankee Doodle”, *Hufvudstadsbladet* 9/7 1903
- Ahrenberg, Jac., *Österut. Berättelser*, Borgå: Werner Söderströms förlag 1890
- Alhoniemi, Pirkko, *Idylli särkyy. Kansallisromanttisten ideaalien mureneminen jälkiromanttikan ja realismin kauden kirjallisuudessamme*, SKST 305, Helsinki 1972
- Allardt, Erik & Christian Starck, *Språkgränser och samhällsstruktur. Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv*, Stockholm: AWE/Gebbers 1981
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Revised Edition, London & New York: Verso 1991
- Andersson, Erik, ”Språkmöte i finlandssvenska sjöfartsskildringar”, *Folkmålsstudier* 32, Meddelanden från föreningen för nordisk filologi, Åbo: Åbo Akademi 1989, s. 179–195
- Andersson, Erik, ”Språkvård genom litteratur”, *Finlands svenska litteraturhistoria* II, s. 21–22
- Andersson, Lars M., *En jude är en jude är en jude... Representationer av ”juden” i svensk skämtpress omkring 1900–1930*, diss., Lund: Nordic Academic Press 2000
- ”Anor och Ungdom af Jac. Ahrenberg får följande ampla loford af en anmälare i Dag. Nyh.”, *Hufvudstadsbladet* 12/12 1891
- Aparicio, Frances R., ”La vida es un Spanglish disparatero. Bilingualism in Nuyorican poetry”, *European Perspectives on Hispanic Literature of the United States*, ed. Geneviève Fabre, Houston: Arte Publico Press 1988, s. 147–160
- Appelberg, Bertel, ”Inledning”, Jac. Ahrenberg, *Från Östra Finland. Ett urval noveller och berättelser*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1919, s. i–xxxii
- Arteaga, Alfred (ed.), ”An other tongue”, *An Other Tongue. Nation and Ethnicity in the Linguistic Borderlands*, Durham & London: Duke University Press 1994, s. 9–33
- Arteaga, Alfred, *Chicano Poetics. Heterotexts and Hybridities*, Cambridge Studies in American

- Literature and Culture 109, Cambridge, New York & Oakleigh: Cambridge University Press 1997
- Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths & Helen Tiffin, *The Empire Writes Back. Theory and Practice in Post-colonial Literatures*, London: Routledge 1989
- "Auswahlbibliographie" [sammanställd av K. Alfons Knauth], *Literatur und Vielsprachigkeit*, Hrsg. Monika Schmitz-Emans, Hermeia. Grenzüberschreitende Studien zur Literatur- und Kulturwissenschaft 7, Heidelberg: Synchron 2004, s. 291–305
- Bachtin, Michail, *Det dialogiska ordet*, övers. Johan Öberg, Gråbo: Anthropos 1991
- Bachtin, Michail, *Rabelais och skattets historia. François Rabelais' verk och den folkliga kulturen under medeltiden och renässansen*, övers. Lars Fyhr, Gråbo: Anthropos 1986
- Bassnett, Susan, *Comparative Literature. A Critical Introduction*, Oxford & Cambridge: Wiley-Blackwell 1993
- [Bergman, Bo] B. B.-n., "Ryskt och finländskt", *Dagens Nyheter* 20/12 1932
- Bergroth, Hugo, *Finlandssvenska.Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*, Faksimilupplaga av andra reviderade och tillökade upplagan (1928), Esbo: Schildts Förlags Ab 1992
- Bergroth, Hugo, "I vilken utsträckning har nystavningen vunnit teräng i Finnland inom litteraturen ock prässen sedan 1869?", del III av "Berättelse över förhandlingarna vid rättstavningsmötet i Stockholm den 17 ock 18 augusti 1892", *Nystavaren* 4 (1892–1897), s. 39–118
- [Berndtson, Axel] A. B., "Anor och Ungdom. Två berättelser af Jac. Ahrenberg", *Hufvudstadsbladet* 22/11 1891
- [Berndtson, Axel] A. B., "Recensentens svar", *Hufvudstadsbladet* 26/11 1891
- Björck, Staffan, "Klanger och ord", *Svenska litteraturstudier. Ny samling*, red. Carl Fehrman & Evald Palmlund, Lund: Gleerups 1968, s. 175–188
- Bloom, Harold, "The glories of Yiddish" [recension av Max Weinreich, *History of the Yiddish Language*], *The New York Review of Books* 6/11 2008, s. 24–26
- Bogue, Ronald, *Deleuze on Literature*, New York & London: Routledge 2003
- Bosinelli, Rosa Maria Bolettieri, "Joyce slipping across the borders of English. The stranger in language", *James Joyce Quarterly* (38) 2001: 3–4, s. 395–409
- Boye, Karin, "Dagens krönika: Elmer Diktonius" del I, *Social-Demokraten* 15/6 1936
- Bruce-Novoa, [Juan,] "Dialogical strategies, monological goals. Chicano literature", *An Other Tongue. Nation and Ethnicity in the Linguistic Borderlands*, ed. Alfred Arteaga, Durham & London: Duke University Press, s. 225–245
- Candelaria, Cordelia, "Code-switching as metaphor in Chicano poetry", *European Perspectives on Hispanic Literature of the United States*, ed. Geneviève Fabre, Houston: Arte Publico Press 1988, s. 91–97
- Colliander, Börje, "Ett hundraårsminne. Bekantskapen mellan makarna Ahrenberg och Arthur de Gobineau", *Från medeltid till 1900-tal. Festskrift till Oscar Nikula 31 maj 1977*, Skrifter utgivna av Historiska Samfundet i Åbo IX, Åbo 1977, s. 31–47
- Concha Emmrich, Susanne, "'Du unga land' – Jac. Ahrenbergs grekiska upplevelser", *Det svunna Grekland. Finska reseskildringar före massturismen*, red. Björn Forsén & Erkki Sironen, SLS 683, Helsingfors 2006, s. 85–113

- Connell, R. W. "The social organization of masculinity", *The Masculinities Reader*, eds Stephen M. Whitehead & Frank J. Barrett, Cambridge: Polity 2001, s. 30–50
- Cric-crac, "Helsingforsbref", *Nya Pressen* 30/11 1897
- Crowley, Tony, "Bakhtin and the history of the language", *Bakhtin and cultural theory*, eds Ken Hirschkop & David Shepherd, Manchester & New York: Manchester University Press 1989
- Dasenbrock, Reed Way, "Intelligibility and meaningfulness in multicultural literature in English", *Publications of the Modern Language Association of America* (102) 1987: 1, s. 10–19
- Deleuze, Gilles, *Essays Critical and Clinical* [*Critique et Clinique*, Paris: Les Éditions de Minuit, 1993], translated by Daniel W. Smith & Michael A. Greco, Minneapolis: University of Minnesota Press 1997
- Deleuze, Gilles & Félix Guattari, *Kafka. För en mindre litteratur* [*Kafka. Pour une littérature mineure*, Paris: Les Éditions de Minuit 1975], övers. Vladimir Cipciansky & Daniel Pedersen, Göteborg: Daidalos 2012
- Deleuze, Gilles & Félix Guattari, *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia* [*Mille Plateaux. Capitalisme et Schizophrénie*, Paris: Les Éditions de Minuit 1980], translated by Brian Massumi, London & New York: Continuum [2004] 2011
- Derrida, Jacques, *Den Andres enspråkighet eller den ursprungliga protesen* [*Le monolinguisme de l'autre ou la prothèse d'origine*, Paris: Galilée 1996], övers. Lars Fyhr, Göteborg: Daidalos 1998
- Diktonius, Elmer, *Brev*, utg. Jörn Donner & Marit Lindqvist, SLS 595, Helsingfors 1995
- Diktonius, Elmer, *Brödet och elden*, Helsingfors: Holger Schildts förlagsaktiebolag 1923
- Diktonius, [Elmer.] "En 'modernists' reseintyck. En brokig uvertyr: – blåbäret – Ariadne – Estland – Stettin – Berlin – Köln – Belgien – franskt landskap – Paris", *Arbetarbladet* 28/10 1925
- [Diktonius, Elmer] D–s, "En skomakares äreminne", *Nya Argus* 1942: 14, s. 178–179
- [Diktonius, Elmer], "Finnen i Paris. Tecknad av Diktonius", *Allas Krönika* 1926: 6, s. 142
- Diktonius, Elmer, *Hårda sånger*, Helsingfors: Daimon 1922
- Diktonius, Elmer, *Höstlig bastu*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1943
- Diktonius, Elmer, *Ingenting och andra novellistiska skisser*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1928
- Diktonius, Elmer, *Janne Kubik. Ett träsnitt i ord*, Faksimiltryck efter originalutgåvan 1932, Nya klassikerserien, Helsingfors: Schildts 1996
- Diktonius, Elmer, *Janne Kuutio. Puupiirros sanoin*, Helsinki: Tammi 1946
- Diktonius, Elmer, *Kirjaimia ja kirjavia. Runoja*, Helsinki: Tammi 1956
- Diktonius, Elmer, *Kirjeitä ja katkelmia*, toim. Jörn Donner & Marit Lindqvist, Helsinki: Otava 1995
- [Diktonius, Elmer] Edis., "Konstnärsvärd till Stormklockan I. Om storstaden London just nu", *Stormklockan* 22/1 1921
- Diktonius, Elmer, *Medborgare i republiken Finland. Novelliad*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1935
- Diktonius, Elmer, *Medborgare. Andra samlingen*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1940
- Diktonius, Elmer, *Meningar*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1957
- Diktonius, Elmer, *Mull och moln. Nöjd prosa, enkla dikter*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1934

- Diktonius, [Elmer,] ”Muualla ja meillä”, *Ultra* 1922: 2, s. 24–25
- Diktonius, Elmer, *Onnela. Finsk idyll*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1925
- Diktonius, Elmer, *Opus 12. Musik*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1933
- Diktonius, Elmer, *Ringar i stubben. Dikter och småprosa 1918–1953*, red. Jörn Donner, Stockholm: FIB:s Lyrikklubb 1954
- Diktonius, Elmer, *Taggiga lågor*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1924
- Diktonius, Elmer, ”Umajärven kumpareilta. Mutkelma”, *Näköala. Suomen kirjallisuuden vuosikirja* 2, 1949, s. 282–286
- Diktonius, Elmer, ”Visit hos barndomen”, *20 år ung dikt*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag, s. 59–64
- Diller, Hans-Jürgen, ”Code-switching in medieval English drama”, *Comparative Drama* (31) 1997–98: 4, s. 506–537
- Donner, Jörn, *Diktonius. Ett liv*, Stockholm: Alfabet 2007
- Donner, Jörn (toim.), ”Diktonius – suomalainen runoilija”, Elmer Diktonius, *Kirjaimia ja kirjavia. Runoja*, Helsinki: Tammi 1956, s. 111–116
- Donner, Jörn (red.), ”Efterskrift”, Elmer Diktonius, *Ringar i stubben. Dikter och småprosa 1918–1953*, Stockholm: FIB:s Lyrikklubb 1954, s. 94–95
- Donner, Jörn, ”Minnen av Elmer Diktonius”, *Dagens Nyheter* 30/9 1961
- [Ehrnrooth, Adelaïde] A-ï-a, ”Familjen Wärnsköld”, *Bilder ur familjekretserna i Finland. Berättelser*, Uppsala: W. Schultz förlag 1866
- Ekelund, Erik, *Finlands svenska litteratur 2. Från Åbo brand till sekelskiftet*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1969
- Ekelund, Erik, *Jac. Ahrenberg och östra Finland. En litteraturhistorisk studie med politisk bakgrund*, Helsingfors: Söderströms 1943
- Ekelund, Erik, ”Svensk skönlitteratur i Finland”, *Ord och bild* 1933, s. 652–660
- Ekman, Michel, ”I novembers tröstlösa nätter – om Helsingforsskildringen hos några yngre finlandssvenska prosaister”, *Rudan, vanten och gangstern. Essäer om samtida finlandssvensk litteratur*, red. Michel Ekman & Peter Mickwitz, Helsingfors: Söderströms 1995, s. 209–231
- Ekman, Michel, ”Modernisterna i kritik och debatt”, *Finlands svenska litteraturhistoria* II, s. 115–122
- Ekman, Michel, *Må vi blicka tillbaka mot det förflutna. Svenskt och finskt hos åtta finlandssvenska författare 1899–1944*, SLS 749, Helsingfors 2011
- ”Elmer Diktonius i Stockholm”, *Svenska Pressen* 6/4 1938
- ”Elmer Diktonius Onnela, finsk idyll” [osignerad recension], *Östra Nyland* 5/12 1925
- ”En mördande kritik” [referat av recension av Jac. Ahrenberg, *Royalister och patrioter* i *Svenska Dagbladet*], *Wiborgs Nyheter* 20/12 1901
- Enckell, Olof, *Den unge Diktonius*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1946
- [Enckell, Olof] O. E., ”Diktonius medborgare” [recension av Elmer Diktonius, *Medborgare* II], *Hufvudstadsbladet* 13/12 1940
- [Enckell, Olof] O. E., ”Diktonius skriver idyll” [recension av Elmer Diktonius, *Onnela*], *Hufvudstadsbladet* 19/11 1925
- [Enckell, Rabbe] R. E., ”Ett primitivitetens epos” [recension av Elmer Diktonius, *Janne Kubik*], *Hufvudstadsbladet* 27/11 1932

- Engman, Max, *Ett långt farväl. Finland mellan Sverige och Ryssland efter 1809*, Stockholm: Atlantis 2009
- Engman, Max, "Landsmännens dubbla lojaliteter", *Finsk Tidskrift* 2000: 7–8, s. 375–396
- Estlander, B[ernhard]., "Jac. Ahrenberg, *Royalister och patrioter*", *Finsk Tidskrift* Förra halfåret 1902: 2, s. 328–331
- Finlands svenska litteraturhistoria I. Åren 1400–1900*, utg. Johan Wrede, red. Rainer Knapas, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Atlantis 1999
- Finlands svenska litteraturhistoria II. 1900-talet*, utg. Clas Zilliacus, red. Michel Ekman, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Atlantis 2000
- Firchow, Peter, "Literary multilingualism and modernity: The Anglo-American perspective", *Multilinguale Literatur im 20. Jahrhundert*, Hrsg. Manfred Schmeling & Monika Schmitz-Emans, Saarbrücker Beiträge zur Vergleichenden Literatur- und Kulturwissenschaft 18, Würzburg: Königshausen & Neumann 2002, s. 59–67
- Form och struktur. Texter till en metodologisk tradition inom litteraturvetenskapen*, red. Kurt Aspelin & Bengt A. Lundberg, Stockholm: PAN/Norstedts 1971
- Forsgård, Nils-Erik, *I det femte inseglets tecken. En studie i den åldrande Zacharias Topelius livs- och historiefilosofi*, diss., SLS 616, Helsingfors 1998
- Forssell, Pia, "Kvinnliga folklivsskildrare", *Finlands svenska litteraturhistoria I*, s. 412–413
- Forster, Leonard, *The Poet's Tongues. Multilingualism in Literature*, London & New York: Cambridge University Press 1970
- G. P. B., "Ny litteratur. Jac. Ahrenbergs *Royalister och patrioter*", *Hufvudstadsbladet* 4/12 1901
- Garvin, Paul L. (ed.), "Introduction", *A Prague School Reader on Esthetics, Literary Structure, and Style*, Washington D. C.: Georgetown University press 1964, s. vii–xi
- Gillespie, Gerald, "Multilingualism in the High Modernist novel and poem", *Multilinguale Literatur im 20. Jahrhundert*, Hrsg. Manfred Schmeling & Monika Schmitz-Emans, Saarbrücker Beiträge zur Vergleichenden Literatur- und Kulturwissenschaft 18, Würzburg: Königshausen & Neumann 2002, s. 51–57
- Gordon, Elizabeth & Mark Williams, "Raids on the articulate. Code-switching, style-shifting and post-colonial writing", *Journal of Commonwealth Literature* (33) 1998: 2, s. 75–96
- Granqvist, Kalevi, "Diktonius – litteraturkritiker i *Arbetarbladet*", HLS 46, SLS 445, Helsingfors 1971, s. 310–335
- Grüning, Hans-Georg, "Multilinguale Literatur und ihre Übersetzung in der italienischen Nachkriegsliteratur: Curzio Malaparte und Beppe Fenoglio", *Translation & Multilingual Literature/Traduction & Littérature Multilingue*, ed. K. Alfons Knauth, Literatur Forschung und Wissenschaft Band 23, Berlin: LIT Verlag 2011, s. 95–115
- Grünthal, Satu, "Multilingual features in contemporary Finnish poetry: two examples", *Multilingualism and Multiculturalism in Finno-Ugric Literatures*, eds Johanna Laakso & Johanna Domokos, Finno-Ugric Studies in Austria 8, Wien, Zürich, Berlin: LIT Verlag 2011, s. 93–106
- Grästen, Ernst, [recension av Jac. Ahrenberg,] "*Familjen på Haapakoski*", *Nya Pressen* 16 & 17/12 1893

- Gråsten, Ernst, "Jac. Ahrenbergs nya bok" [recension av Jac. Ahrenberg, "Vår landsman"], *Nya Pressen* 28/11 1897
- Gråsten, Ernst, "Vår svenska skönlitteratur 1890–1891", *Finsk – Julrevy 1891*, red. Jac. Ahrenberg, Helsingfors, s. 4–8
- Gröndahl, Satu (red.), "Den kurdiska litteraturens situation i Sverige. Kurdisk litteratur och Kulturrådets provöversättningsstöd 1999–2000", *Litteraturens gränsland. Invandrar- och minoritetslitteratur i nordiskt perspektiv*, Uppsala Multiethnic Papers 45, Uppsala: Uppsala universitet 2002, s. 333–363
- Gröndahl, Satu (red.), "Inledning. Från 'mångkulturell' till 'mångspråkig' litteratur?", *Litteraturens gränsland. Invandrar- och minoritetslitteratur i nordiskt perspektiv*, Uppsala Multiethnic Papers 45, Uppsala: Uppsala universitet 2002, s. 11–34
- Grönstrand, Heidi, "Eeva suomeksi ja Eva ruotsiksi. Kirjailija-kääntäjä Kersti Bergroth kielikiistojen sovittelijana", *Både och, sekä että. Om flerspråkighet. Monikielisyydestä*, red. Heidi Grönstrand & Kristina Malmio, Helsingfors: Schildts 2011, s. 81–100
- Grönstrand, Heidi, "Kjell Westö – kielisiltojen rakentaja ja kulttuurisen järjestyksen uudelleen muotoilija", *Sananjalka* 54, 2012, s. 143–159
- Grönstrand, Heidi, "Language choice as a strategy of resistance and solidarity: the case of the author-translator Kersti Bergroth", *Multilingualism and Multiculturalism in Finno-Ugric Literatures*, eds Johanna Laakso & Johanna Domokos, Finno-Ugrian Studies in Austria 8, Wien, Zürich, Berlin: LIT Verlag 2011, s. 84–92
- H. S-m, [recension av Elmer Diktonius,] "Janne Kubik", *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 12/5 1933
- Haag, Ingemar, *Det groteska. Kroppens språk och språkets kropp i svensk lyrisk modernism*, diss., Stockholm: Aiolos 1998
- Haag, Ingemar, "Rörelser utöver orden – aforism och dikt hos den tidige Elmer Diktonius", *Gudsöga, djävulstagg. Diktoniusstudier*, utg. Agneta Rahikainen, Marit Lindqvist & Maria Antas, SLS 619, Helsingfors 2000, s. 145–158
- Haapamäki, Saara & Harriet Eriksson, "Att analysera litterär flerspråkighet", *Svenskan i Finland* 12, red. Sinikka Niemi & Pirjo Söderholm, Reports and Studies in Education, Humanities and Theology 2, Joensuu: University of Eastern Finland 2011, s. 43–52
- Harviainen, Tapani, "Judarna i Finland", *Judiskt liv i Norden*, red. Gunnar Broberg, Harald Runblom & Mattias Tydén, Studia Multiethnica Upsaliensia 6, Uppsala: Uppsala universitet 1988, s. 53–69
- [Hasselström, Håkan?] H-ström, "Ytterlighetslitteratur" [recension av Elmer Diktonius, *Onnela*], *Wiborgs Nyheter* 24/11 1925
- Havráněk, Bohuslav, "The functional differentiation of the standard language" [1932], *A Prague School Reader on Esthetics, Literary Structure, and Style*, ed. Paul L Garvin, Washington D. C.: Georgetown University press 1964, s. 3–16
- Hedengren, Johannes, "Några ord om den svenska litteraturens framtid", *Finsk Tidskrift* Förra halfåret 1903: 2, s. 142–155
- Heller-Roazen, Daniel, *Echolalias. On the Forgetting of Language*, New York: Zone Books 2005
- Henrikson, Thomas, *Romantik och marxism. Estetik och politik hos Otto Ville Kuusinen och Diktonius till och med 1921*, diss., Stockholm: Cavefors förlag 1971

- Hertzberg, Fredrik, *Moving Materialities. On Poetic Materiality and Translation, with Special Reference to Gunnar Björling's Poetry*, diss., Åbo Akademi University Press 2002
- Hoenselaars, Ton, "English literature and the other languages. A select bibliography", *English Literature and the Other Languages*, eds Ton Hoenselaars & Marius Buning, DQR Studies in Literature 24, Amsterdam & Atlanta, GA: Rodopi 1999, s. 343–386
- Hoenselaars, Ton, "English literature and the other languages. An introduction", *English Literature and the Other Languages*, eds Ton Hoenselaars & Marius Buning, DQR Studies in Literature 24, Amsterdam & Atlanta, GA: Rodopi 1999, s. xi–xxi
- Holmqvist, Bengt, *Modern finlandssvensk litteratur*, Helsingfors: Söderström & Co Förlagsaktiebolag 1951
- Holmström, Roger, *Att ge röst. Omvärld och identitet i några nyländska folklivsberättelser*, SSLS 678, Helsingfors 2005
- Holmström, Roger, "Från morgon till morgon i finlandssvensk modernism. Tankar kring Hagar Olssons Diktoniusuppfattning", *Gudsöga, djävulstagg. Diktoniusstudier*, utg. Agneta Rahikainen, Marit Lindqvist & Maria Antas, SSLS 619, Helsingfors 2000, s. 129–142
- Houston, Amy, "Implicit translation in Joseph Conrad's Malay trilogy", *English Literature and the Other Languages*, eds Ton Hoenselaars & Marius Buning, DQR Studies in Literature 24, Amsterdam & Atlanta, GA: Rodopi 1999, s. 109–122
- "Huligaani Janne Kuutio" [recension av Elmer Diktonius, *Janne Kuutio*], *Vapaa sana* 5/1 1947
- Hultin, Arvid, "Jac. Ahrenberg såsom hembygdsskildrare. Ett hittills otryckt företal till hans novellsamling 'Österut'", *Finsk Tidskrift* Senare halfåret 1914, s. 355–361
- Huss, Markus, *Motståndets akustik. Språk och (o)ljud hos Peter Weiss 1946–1960*, diss., Lund: ellerströms 2014 [under utgivning]
- af Hällström-Reijonen, Charlotta, "Tavaststjerna i provinsialismernas snårskog. Det sverigesvenska förlagsargumentet i finlandssvensk språkvård", *Språk & stil* 17, 2007, s. 152–192
- Höckert, Esther & Ingrid Borenius, *Människor och minnen från Wiborg vid sekelskiftet*, Helsingfors: Söderströms 1940

Illustrerad svensk litteraturhistoria VII. Den nya tiden (1870–1914), red. Henrik Schück, 3 uppl., Stockholm: Gebers 1932

- "Jac. Ahrenberg" [osignerad minnesruna], *Hufvudstadsbladet* 11/10 1914
- "Jac. Ahrenberg: Anor och Ungdom" [osignerad recension], *Finland* 23/11 1891
- "Jac. Ahrenbergs 'Anor och Ungdom' anmäles synnerligen fördelaktigt i Dagens Nyheter", *Finland* 14/12 1891
- "Jac. Ahrenbergs arbete: Anor och ungdom anmäles synnerligen fördelaktigt i Vårt land af sign. L–n", *Hufvudstadsbladet* 23/12 1891
- Johannesson, Lena, "'Schene Rariteten'. Antisemitisk bildagitation i svensk rabulistpress 1845–1860", *Judiskt liv i Norden*, red. Gunnar Broberg, Harald Runblom & Mattias Tydén, Studia Multiethnica Upsaliensia 6, Uppsala: Uppsala universitet 1988, s. 179–208
- Johansson, Anders, *Avhandling i litteraturvetenskap. Adorno, Deleuze och litteraturens möjligheter*, diss., Göteborg: Glänta produktion 2003
- Jonsson, Carla, *Code-switching in Chicano Theater. Power, Identity and Style in Three Plays by Cherríe Moraga*, diss., Skrifter för moderna språk 17, Umeå: Umeå universitet 2005

”Jullitteratur I.” [signerad recension av *Anor och Ungdom*], *Åbo Underrättelser* 25/11 1891

- Keller, Gary D., ”The literary strategems [sic] available to the bilingual Chicano writer”, *The Identification and Analysis of Chicano Literature*, ed. Francisco Jiménez, New York: Bilingual Press/Editorial Bilingüe 1979, s. 263–316
- Keller, Gary D., ”Toward a stylistic analysis of bilingual texts. From Ernest Hemingway to contemporary Boricua and Chicano literature”, *The Analysis of Hispanic Texts. Current Trends in Methodology*, eds Mary-Ann Beck et al., New York: Bilingual Press/Editorial Bilingüe 1976, s. 130–149
- Kellman, Stephen G., *The Translingual Imagination*, Lincoln & London: University of Nebraska Press 2000
- Kemiläinen, Aira, *Suomalaiset, outo pohjolan kansa. Rotuteoriat ja kansallinen identiteetti*, Historiallisia Tutkimuksia 177, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1993
- [Kihlman, Bertel] B. K., ”Bryskt och ömt” [recension av Elmer Diktonius, *Medborgare II*], *Nya Argus* 1941: 1–2
- [Kihlman, Bertel] B. K., ”Diktonius och hans nöjda prosa, enkla vers” [recension av Elmer Diktonius, *Mull och moln*], *Nya Argus* 1934: 18
- Kirri, Arto, ”Språk i språk”, *Folkmålsstudier* 32, Meddelanden från föreningen för nordisk filologi, Åbo: Åbo Akademi 1989, s. 129–147
- Klintborg, Staffan, ”Switch it, magistern, switch it’ – för kodväxling i samtidens prosa är framtidens melodi”, *Universitet 2000*, red. Christina Angelfors, Rapporter från Växjö universitet. Humariora 3, Växjö 1999, s. 48–58
- Knapas, Rainer, ”Språkstrid och högerextremism”, *Finlands svenska litteraturhistoria II*, s. 140–142
- Knauth, K. Alfons, ”Multilinguale Literatur”, *Literatur und Vielsprachigkeit*, Hrsg. Monika Schmitz-Emans, Hermeia. Grenzüberschreitende Studien zur Literatur- und Kulturwissenschaft 7, Heidelberg: Synchron 2004, s. 265–289
- Knauth, K. Alfons (ed.), ”Translation & Multilingual Literature as a new field of research in between Translation Studies and Comparative Literature”, *Translation & Multilingual Literature/Traduction & Littérature Multilingue*, Literatur Forschung und Wissenschaft Band 23, Berlin: LIT Verlag 2011, s. 3–24
- Koli, Mari, ”Folkklivsskildringens folk och litteraturhistoriens borgerskap. Om etnisk självporträttering i litteratur och litteraturvetenskap”, *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*, red. Derek Fewster, SLS 626, Helsingfors 2000, s. 47–66
- Kongslin, Ingeborg, ”Translingval fantasi – nordiske forfattarer som skriv på andrespråket”, *Nordand. Nordisk tidsskrift for andraspråksforskning* (4) 2009: 1, s. 31–52
- Koskimies, Rafael, *Suomen kirjallisuus IV. Minna Canthista Eino Leinoon*, Helsinki: SKS & Otava 1965
- Laakso, Johanna, ”Linguistic approaches to Finno-Ugric literary multilingualism”, *Multilingualism and Multiculturalism in Finno-Ugric Literatures*, eds Johanna Laakso & Johanna Domokos, Finno-Ugric Studies in Austria 8, Wien, Zürich, Berlin: LIT Verlag 2011, s. 26–36

- Laicus, "Våra judar och deras nya synagoga. Ett intervju med herr Jac. Ahrenberg", *Veckans krönika* 1906: 13, s. 196–203
- Laitinen, Kai, "Diktonius som finsk lyriker" [recension av Elmer Diktonius, *Kirjaimia ja kirjavia*], *Bonniers Litterära Magasin* 1956: 5, s. 383–384
- Laitinen, Kai, *Finlands litteratur*, övers. Kerstin Lindqvist & Thomas Warburton, Helsingfors: Söderströms 1988
- Lalla, Barbara, "Registering woman. Senior's zig-zag discourse and code-switching in Jamaican narrative", *ARIEL. A Review of International English literature* (29) 1998: 4, s. 83–98
- Landquist, John, *Modern svensk litteratur i Finland*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1929
- Languages of Exile. Migration and Multilingualism in Twentieth-Century Literature*, eds Axel Englund & Anders Olsson, *Exilstudien* 13, Oxford: Peter Lang 2013
- Lappalainen, Päivi, *Koti, kansa ja maailman tahraava lika. Näkökulmia 1880- ja 1890-luvun kirjallisuuteen*, SKST 789, Helsinki 2000
- Larsson, Jörgen, *Poesi som rörelse i tiden. Om vers som källa till kognitiv rytmisk respons. Exemplet Elmer Diktonius*, diss., Skrifter utgivna av Centrum för Metrisk Studier 10, Göteborg 1999
- Laurén, Christer, *Normer för finlandssvenskan. Från Freudenthal till 1970-tal*, Helsingfors: Schildts 1985
- Leino, Eino, "Suomen ruotsalaisia runoilioita II. Jac. Ahrenberg", *Helsingin Sanomat* 3/8 1915 [Lenning, Hjalmar] Hj. L, "Jac. Ahrenberg i närbild" [recension av Erik Ekelund, *Jac. Ahrenberg och östra Finland*], *Hufvudstadsbladet* 23/12 1943
- [Leopold, Irene] I. L.-d., [recension av] "Jac. Ahrenberg, *Anor och Ungdom*", *Finsk Tidskrift* Förra halfåret 1892: 3, s. 251–254
- Lilius, Pirkko, "Om språkval i den finlandssvenska litteraturen", *Folkmålsstudier* 32, Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi, Åbo: Åbo Akademi 1989, s. 111–128
- Lilius, Pirkko, "Om språkväxling i finlandssvensk skönlitteratur", *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 7 II, eds J. Louis-Jensen & J. H. W. Poulsen, Tórshavn: Føroya fróðskaparfelag 1992, s. 369–378
- Lillqvist, Holger, "Modernisternas tiotal och tjugotal", *Finlands svenska litteraturhistoria* II, s. 87–99
- Lindqvist, Marit, "I demokratins tjänst – nedslag i Diktonius trettiotaljournalistik", *Gudsöga, djävulstagg. Diktoniusstudier*, utg. Agneta Rahikainen, Marit Lindqvist & Maria Antas, SLS 619, Helsingfors 2000, s. 85–107
- Lindqvist, Rafael, "Om orsakerna till vår svenska literaturs ringa spridning", *Helsingfors-Posten* 29/3 1903
- Lipski, John M., "Spanish-English language switching in speech and literature. Theories and models", *Bilingual Review/Revista bilingüe* (9) 1982: 3, s. 191–212
- Lives in Translation. Bilingual Writers on Identity and Creativity*, ed. Isabelle de Courtivron, New York: Palgrave Macmillan 2003
- Loeffler, James, "'Neither the King's English nor the Rebbetzin's Yiddish'. Yinglish literature in the United States", *American Babel. Literatures of the United States From Abnaki to Zuni*, ed. Marc Shell, *Harvard English Studies* 20, Cambridge & London: Harvard University Press 2002, s. 133–162
- Loman, Bengt, "Högspråk och lågspråk i finlandssvensk prosadiktning", *Språken i vårt språk*.

- Språkstudier samlade av Inge Jonsson och utgivna av Svenska Akademien*, Stockholm: Pan/Norstedts 1980, s. 119–139
- Loman, Bengt, "Kunde Jac. Ahrenberg skriva korrekt svenska?", *Ord och struktur. Studier i nyare svenska tillägnade Gun Widmark den 31 juli 1980*, red. Valter Jansson, Bengt Nordberg & Mats Thelander, Nysvenska studier 59–60, Uppsala: Lundequistska bokhandeln 1980, s. 43–56
- Loman, Bengt, "Om språkformen i Jac. Ahrenbergs *Samlade berättelser*", *Festskrift till Carl-Erik Thors* 8.6.1980, *Studier i nordisk filologi* 62, SSLS 490, Helsingfors 1980, s. 177–192
- Loman, Bengt, "Perspektiv på Bergroth", *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860*, red. Max Engman & Henrik Stenius, SSLS 511, Helsingfors 1983, s. 71–97
- Londen, Anne-Marie, *Litterärt talspråk. Studier i Runar Schildts berättarteknik med särskild hänsyn till dialogen*, diss., SSLS 557, Humanistiska avhandlingar 3, Helsingfors 1989
- Lukkarinen, Ville, *Classicism and History. Anachronistic Architectural Thinking in Finland at the Turn of the Century. Jac. Ahrenberg and Gustaf Nyström*, diss., Finska fornminnesföreningens tidskrift 93, Helsinki 1989
- Lundkvist, Artur, "Explosivt romanförsök", *Diktonius. En bok på 60-årsdagen den 20 januari 1956*, red. Stig Carlson, Jörn Donner & Artur Lundkvist, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1956, s. 58–67
- Lönnqvist, Bo, "Myten om den finlandssvenska familjen", Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist & Yrsa Lindqvist, *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv*, SSLS 633, Folklichsstudier 21, Helsingfors 2001, s. 26–36
- Lönnqvist, Bo, "Retoriken i den etniska mobiliseringen", Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist & Yrsa Lindqvist, *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv*, SSLS 633, Folklichsstudier 21, Helsingfors 2001, s. 16–25
- Malmio, Kristina, "Arma lasseliten med kluven tunga. Elmer Diktonius och den tvåspråkigas identitet", *Både och, sekä että. Om flerspråkighet. Monikielisyydestä*, red. Heidi Grönstrand & Kristina Malmio, Helsingfors: Schildts 2011, s. 103–125
- Malmio, Kristina, "'Fork-tongued like the best young snake'. Elmer Diktonius and Finno-Swedish bilingualism", *Scandinavian Studies* (82) 2010: 1, s. 37–52
- Malmio, Kristina, "Min egen tunga, kynnpoikanen. Elmer Diktonius' tvåspråkighet som en form av kulturellt och socialt kapital i 1920-talets Finland", *Finsk Tidskrift* 2009: 6–7, s. 326–336
- Malmio, Kristina, "Narren Elmer Diktonius. Det parodiska imiterandet av maktens språk", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2007: 4, s. 63–76
- Malmio, Kristina, "Rebelliskhet och skapandet av auktoritet i Elmer Diktonius' *Min dikt*", *Perspektiv på svenska språket och litteraturen*, red. Piotr Bukowski, Iwona Kowal & Grażyna Pietrzak-Porwiz, Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2008, s. 21–30
- Malmio, Kristina, "Ut i vida världen. Flerspråkighet i några finlandssvenska romaner på 1990- och 2000-talen", *Både och, sekä että. Om flerspråkighet. Monikielisyydestä*, red. Heidi Grönstrand & Kristina Malmio, Helsingfors: Schildts 2011, s. 293–316
- [Mattsson, Guss] Ung-Hans, "Helsingfors-bref", *Helsingfors-Posten* 29/3 1903
- Mazzarella, Merete, *Att skriva sin värld. Den finlandssvenska memoartraditionen*, Helsingfors: Söderströms 1993

- Mazzarella, Merete, "Memoarer och självbiografier", *Finlands svenska litteraturhistoria I*, s. 467–472
- Mazzarella, Merete, "Vad är finlandssvensk litteratur?", *Litteraturens gränsland. Invandrar- och minoritetslitteratur i nordiskt perspektiv*, Uppsala Multiethnic Papers 45, Uppsala: Uppsala universitet 2002, s. 224–230
- Mitten durch meine Zunge. Erfahrungen mit Sprache von Augustinus bis Zaimoğlu*, Hrsg. Brigitta Busch & Thomas Busch, Klagenfurt: Drava 2008
- Mohnike, Thomas, "Doppelte Fremdheit. Zur Verschränkung und Konstitution von poetischer und kultureller Alterität in Alejandro Leiva Wengers *Till vår ära* und seiner Rezeption", *Der Norden im Ausland – das Ausland im Norden. Formung und Transformation von Konzepten und Bilden des Anderen vom Mittelalter bis heute*, 25. Tagung der IASS (International Association for Scandinavian Studies) in Wien, 2–7.8.2004, Hrsg. Sven Hakon Rossel, Wiener Studien zur Skandinavistik (WSS) 15, Wien: Praesens Verlag 2006, s. 150–158
- Muir, Simo, "Jac Weinstein ja jiddišinkielinen revvy Helsingissä", *Både och, sekä että. Om flerspråkighet. Monikielisydestä*, red. Heidi Grönstrand & Kristina Malmio, Helsingfors: Schildts 2011, s. 129–151
- Muir, Simo, *Yiddish in Helsinki. Study of a Colonial Yiddish Dialect and Culture*, diss., Studia Orientalia Published by the Finnish Oriental Society 100, Helsinki 2004
- Mukařovský, Jan, "Standard language and poetic language" [1932], *A Prague School Reader on Esthetics, Literary Structure, and Style*, ed. Paul L. Garvin, Washington, D.C.: Georgetown University Press 1964, s. 17–30
- Mustelin, Olof, "Finlandssvensk' – kring ett begrepps historia", *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860*, red. Max Engman & Henrik Stenius, SLS 511, Helsingfors 1983, s. 50–70
- [Mörne, Arvid] A. M-e, "Jac. Ahrenbergs berättelser i urval" [rec. av Jac. Ahrenberg, *Från Östra Finland*], *Dagens Press* 10/5 1919
- Nilsson, Anders, "Så är vi två, min dikt och jag. Språk och poetik hos Diktonius", *Horisont* (46) 1999: 3, s. 21–27
- Nordenfors, Ola, "Ett instrument jag är", *Gudsöga, djävulstagg. Diktoniusstudier*, utg. Agneta Rahikainen, Marit Lindqvist & Maria Antas, SLS 619, Helsingfors 2000, s. 43–62
- Nordin, Svante, *Från tradition till apokalyps. Historieskrivning och civilisationskritik i det moderna Europa*, Stockholm/Stehag: Symposion 1998
- Ny illustrerad svensk litteraturhistoria IV. Åttiotal, nittiotal*, huvudred. E. N. Tigerstedt, Stockholm: Natur och kultur 1957
- [Nygård, Hugo Georg] Tomas, [recension av] "Elmer Diktonius, *Janne Kubik*", *Wiborgs Nyheter* 3/12 1932
- Och så vill jag prata med dig. Brevväxlingen mellan Eyvind Johnson och Elmer Diktonius*, red. Örjan Lindberger, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1997
- Olsson, Anders, "Jagets maskspel i Diktonius lyrik", *Gudsöga, djävulstagg. Diktoniusstudier*, utg. Agneta Rahikainen, Marit Lindqvist & Maria Antas, SLS 619, Helsingfors 2000, s. 65–83

- Olsson, Anders, *Läsningar av Intet*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 2000
- Olsson, Anders, *Ordens asyl. Inledning till den moderna exillitteraturen*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 2011
- Olsson, Bernt, *Vid språkets gränser. Svenska 1900-talslyriker och frågan om ordens förmåga*, Lund: ellerströms 1995
- [Olsson, Hagar] Hgr O., ”Diktonius gör studier i primitivitet” [recension av Elmer Diktonius, *Janne Kubik*], *Svenska Pressen* 3/12 1932
- [Olsson, Hagar] Hgr O., ”Diktonius paradiset” [recension av Elmer Diktonius *Onnela*], *Svenska Pressen* 28/11 1925
- Palmgren, Raoul, *Kapinalliset kynät. Itsenäisyysajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus I. Kaksi puoluekirjallisuutta ja muotovallankumous (1918–1930)*, Porvoo, Helsinki & Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö 1983
- Palmgren, Raoul, *Kapinalliset kynät. Itsenäisyysajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus II. Pulan, fasismen ja sodan varjossa (1930–1944)*, Porvoo, Helsinki & Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö 1984
- Pedersen, Ulla, ”Förlåt... Anteeksi! Om språkmöten i några finlandssvenska barnböcker”, *Svenskans beskrivning* 23, red. Lars-Gunnar Andersson et al., Lund: Studentlitteratur 1999, s. 336–345
- Pennanen, Jarno, ”Diktonius – Finlands diktare”, *Diktonius. En bok på 60-årsdagen den 20 januari 1956*, red. Stig Carlson, Jörn Donner & Artur Lundkvist, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1956, s. 103–106
- Pérez Firmat, Gustavo, *Tongue Ties. Logo-Eroticism in Anglo-Hispanic Literature*, New Directions in Latino American Cultures, New York: Palgrave Macmillan 2003
- Petherick, Karin, ”Four Finland-Swedish prose modernists. Aspects of the work of Hagar Olsson, Henry Parland, Elmer Diktonius and Rabbe Enckell”, *Scandinavica* (15) 1976: 1, *Supplement*, s. 45–62
- Printz-Påhlson, Göran, ”Elmer Diktonius och känslans poetik”, *Solen i spegeln. Essäer om lyrisk modernism* [1958], Stockholm: Albert Bonniers förlag 1996, s. 62–76
- Rahikainen, Agneta, ””Tyskan är mitt bästa språk. Om Edith Södergrans språkliga verklighet”, *Både och, sekä että. Om flerspråkighet. Monikielisyydestä*, red. Heidi Grönstrand & Kristina Malmio, Helsingfors: Schildts 2011, s. 61–78
- Rask, Hedvig, ”Topelius Boken om vårt land”, *Finlands svenska litteraturhistoria* I, s. 424–425
- Refsum, Christian, ”Flerspråkighet i nyere skandinavisk litteratur. Jonas Hassen Khemiri og Øyvind Rimbereid”, *Edda* (110) 2010: 1, s. 81–96
- [Reuter, Odo Morannal] O-o, ”Familjen på Haapakoski af J. Ahrenberg”, *Hufvudstadsbladet* 9/12 1893
- Reuter, O.M., ”Skriftställarelogens beslut beträffande den literäre ryktmästaren”, *Helsingfors-Posten* 2/4 1903
- Ripatti, Anna, ”The architect Jac. Ahrenberg and studies on Turku Castle at the turn of the 20th century”, *The Shaping of Art History in Finland*, eds Johanna Vakkari & Renje Suominen-Kokkonen, *Studies in Art History* 36, Helsinki: Taidehistorian Seura/Society of Art History 2007, s. 53–65

- Ripatti, Anna, *Jac. Ahrenberg ja historian perintö. Restaurointisuunnitelmat Viipurin ja Turun linnoihin 1800-luvun lopussa*, diss., Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 118, Helsinki 2011
- Ritamäki, Tapani, ”Diktonius som samtidsförfattare”, *Gudsöga, djävulstagg. Diktoniusstudier*, utg. Agneta Rahikainen, Marit Lindqvist & Maria Antas, SLS 619, Helsingfors 2000, s. 29–41
- Ritamäki, Tapani, ”Trettioalets misärskildringar”, *Finlands svenska litteraturhistoria* II, s. 123–130
- ”Rojalister och patrioter” [referat av recension i *Svenska Dagbladet*], *Björneborgs Tidning* 21/12 1901
- Romaine, Suzanne, *Bilingualism, Language in Society* 13, Oxford & New York: Blackwell 1989
- Romefors, Bill, *Expressionisten Elmer Diktonius. En studie i hans lyrik 1921–1930*, diss., SLS 479, Helsingfors 1978
- Ruuth, J. W., *Viborgs stads historia*, Helsingfors 1906
- Saari, Mirja, ”Kodbyte och lån”, *Folkmålsstudier* 32, Meddelanden från föreningen för nordisk filologi, Åbo: Åbo Akademi 1989, s. 197–209
- Saarimaa, E. A., ”Seitsemän veljeksen uusi ruotsinno”, *Valvoja* 69, 1949, s. 99–109
- Said, Edward W., ”Traveling theory”, *The World, the Text, and the Critic* [1983], London & Boston: Faber and Faber 1984, s. 226–247
- Salminen, *Den blå stenen. Anteckningar om öst och väst*, Helsingfors: Söderströms 1994
- Salminen, Johannes, *Levande och död tradition*, Andra upplagan, Helsingfors: Söderströms 1963
- Salminen, Johannes, *Pelare av eld*. Helsingfors: Söderströms 1967
- Sandén, Gabriel, *Blod. En revolutionsroman*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1918
- Sandén, Gabriel, *Money. En amerikansk roman I & II*, Borgå: Holger Schildts förlagsaktiebolag 1916
- Sandström, Caroline, ”Från ’svensk språkdialect’ till ’svenska folkmål’”, *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*, red. Derek Fewster, SLS 626, Helsingfors 2000, s. 177–187
- Sarajas, Annamari, *Tunnuskuvia. Suomen ja Venäjän kirjallisen realismin kosketuskohtia*, Porvoo & Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö 1968
- Savin, Ada, ”Bilingualism and dialogism. Another Reading of Lorna Dee Cervantes’s poetry”, *An Other Tongue. Nation and Ethnicity in the Linguistic Borderlands*, ed. Alfred Arteaga, Durham & London: Duke University Press 1994, s. 215–223
- Schildt, Göran, *Kontrakurs. Essäer*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1963
- Schmitz-Emans, Monika (Hrsg.), ”Literatur und Vielsprachigkeit. Aspekte, Themen, Voraussetzungen”, *Literatur und Vielsprachigkeit*, Hermeia. Grenzüberschreitende Studien zur Literatur- und Kulturwissenschaft 7, Heidelberg: Synchron 2004, s. 11–26
- Schoolfield, George C., *Elmer Diktonius*, Contributions to the Study of World Literature 10, Westport & London: Greenwood Press 1985
- Schoolfield, George C., ”Elmer Diktonius and Edgar Lee Masters”, *Studies in Scandinavian-American Interrelations Dedicated to Einar Haugen*, eds Harald S. Næss & Sigmund Skard, Americana Norvegica vol. III, Oslo: Universitetsforlaget 1971, s. 307–327

- Schoolfield, George C., "Elmer Diktonius as a music critic", *Scandinavica* (15) 1976: 1, *Supplement*, s. 29–44
- Schoolfield, George C. (ed.), *A History of Finland's Literature*, Histories of Scandinavian Literature IV, Lincoln & London: Univeristy of Nebraska Press 1998
- [Schultén, Arvid] Arv. S., [recension av] "Jac. Ahrenberg, *Anor och Ungdom*", *Nya Pressen* 22/11 1891
- Sevänen, Erkki, *Vapauden rajat. Kirjallisuuden tuotannon ja välityksen yhteiskunnallinen sääntely Suomessa vuosina 1918–1939*, diss., SKST 612, Helsinki 1994
- Sihvo, Hannes, *Karjalan löytäjät*, Helsinki: Kirjayhtymä 1969
- Siltala, Juha, *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*, diss., Helsinki: Otava 1985
- Smeds, Kerstin, *Helsingfors – Paris. Finland på världsutställningarna 1851–1900*, diss., SSLS 598, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Finska Historiska Samfundet 1996
- Sollors, Werner, "Cooperation between English and foreign languages in the area of multilingual literature", *Proceedings of the Modern Language Association* (117) 2002: 5, s. 1287–94
- Sollors, Werner, "Introduction", *The Multilingual Anthology of American Literature. A Reader of Original Texts With English Translations*, eds Marc Shell & Werner Sollors, New York & London: New York University Press 2000, s. 1–11
- Sommer, Doris, *Bilingual Aesthetics. A New Sentimental Education*, Durham & London: Duke University Press 2004
- Sommer, Doris, "Contrapuntal languages. The games they play in Spanish", *American Babel. Literatures of the United States from Abnaki to Zuni*, ed. Marc Shell, Harvard English Studies 20, Cambridge & London: Harvard University Press 2002, s. 263–282
- Sommer, Doris (ed.), "Introduction", *Bilingual Games. Some Literary Investigations*, New York & Houndsmills: Palgrave Macmillan 2003, s. 1–18
- Sommer, Doris, *Proceed With Caution, When Engaged By Minority Writing in the Americas*, Cambridge & London: Harvard University Press 1999
- Spector, Scott, *Prague Territories. National Conflict and Cultural Innovation in Franz Kafka's Fin de Siècle*, Weimar and Now: German Cultural Criticism 21, Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press 2000
- Steiner, George, *After Babel. Aspects of language and translation*, Second Edition, Oxford & New York: Oxford Univeristy Press 1992
- Sternberg, Meir, "Polylingualism as reality and translation as mimesis", *Poetics Today. Theory and Analysis of Literature and Communication* (2) 1981: 4, s. 221–239
- Stjärne-Nilsson, Kerstin, "Musiken i Elmer Diktonius diktning" [1962], *Musiken i dikten*, red. Carl Fehrman, Stockholm: Pan/Norstedts 1969, s. 40–69
- Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 3 R–Ö*, SKST 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62, Helsinki 2000
- Switching Languages. Translingual Writers Reflect on Their Craft*, ed. Stephen G. Kellman, Lincoln & London: University of Nebraska Press 2003
- Syväoja, Hannu, "Suomen tulevaisuuden näen". *Nationalistinen traditio autonomian ajan historiallisessa romaanissa ja novellissa*, diss., SKST 694, Helsinki 1998
- [Söderhjelm, Werner] Mr. Halifax, "En engelsmans intervju hos våra författare", *Hufvudstadsbladet* 14/1 1894
- Söderling, Trygve, "Den fiktiva stadens fiktiva språk", *Hufvudstadsbladet* 6/3 2005
- Söderling, Trygve, *Drag på parnassen. Två sextiotalstudier II. Modernistdebatten. Sak, person och fält i en finlandssvensk litteraturdebatt år 1965*, diss., Meddelanden från avdelningen för nordisk litteratur nr 19, Helsingfors 2008

- Tandefelt, Marika, *Tänk om... Svenska språknämndens förslag till handlingsprogram för svenskan i Finland*, Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken 2003
- Tandefelt, Marika (red.), *Viborgs fyra språk under sju sekler*, Esbo: Schildts 2002
- Tegnér, Esaias, *Samlade dikter II. 1809–1816*, red. Fredrik Böök & Åke K. G. Lundquist, Lund: C W K Gleerup 1968
- Thylin, Jennica, "Norm och nationalitet. Tidig svensk språkplanering i Finland ur ett idéhistoriskt perspektiv", *Historisk Tidskrift för Finland* (91) 2006: 4, s. 392–427
- Tidigs, Julia, "Babels storhet och förbistring. Jac. Ahrenberg, flerspråkigheten och modersmålet", *Både och, sekä että. Om flerspråkighet. Monikielisyystä*, red. Heidi Grönstrand & Kristina Malmio, Helsingfors: Schildts 2011, s. 35–59
- Tidigs, Julia, *En allvarsam olägenhet till följd af språket. Kodväxling och språklig rollfördelning i Jac. Ahrenbergs Familjen på Haapakoski*, Meddelanden nr. 29 från litteraturvetenskapliga institutionen vid Åbo Akademi, Åbo 2003
- Tidigs, Julia, "En äkta rysk barina. Flerspråkighet och makt i Jac. Ahrenbergs *Familjen på Haapakoski*", *Finsk Tidskrift* 2006: 1, s. 20–32
- Tidigs, Julia, "Flerspråkighet som tema och litterärt grepp i Jac. Ahrenbergs Viborgsskildringar. Genus, kommunikation och nationalitet", *Perspektiv på svenska språket och litteraturen*, (red.) Piotr Bukowski, Grażyna Pietrzak-Porwisz & Iwona Kowal, Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 61–67
- Tidigs, Julia, "Here I am at home – here I am in a foreign land.' Multilingualism, modernism and (de)territorialization in the works of the Finland-Swedish writer Elmer Diktonius", *Europa! Europa? The Avant-Garde, Modernism and the Fate of a Continent*, eds Sascha Bru et al., Berlin & New York: Walter de Gruyter 2009, s. 359–372
- Tidigs, Julia, "'Här är jag hemma – här är jag i främmande land.' Språkblandning som ett avantgardistiskt och (de)territorialiserande drag i Elmer Diktonius prosa", *Synteesi. Taitaidenvälisen tutkimuksen aikakauslehti* 2009: 2, s. 74–79
- Tidigs, Julia, "Upplösta språkgränser? Flerspråkighet i Elmer Diktonius *Janne Kubik*", *Gränser i nordisk litteratur/Borders in Nordic Literature. IASS XVII 2006 II*, utg. Clas Zilliacus, red. Heidi Grönstrand & Ulrika Gustafsson, Åbo: Åbo Akademis förlag 2008, s. 685–692
- Tidigs, Julia, "Viborgska anor. Jac. Ahrenberg i kritik och praktik", *Medvandrare. Festskrift till Roger Holmström den 13 november 2008*, red. Michel Ekman, Julia Tidigs & Clas Zilliacus, Åbo: Åbo Akademis förlag 2008, s. 93–103
- Timm, Lenora A., "Y se hinchá into armor. The pragmatics, metapragmatics, and aesthetics of Spanish/English code-switching poetry", *Southwest Journal of Linguistics* (19) 2000: 2, s. 91–114
- Topelius, Zacharias, "Gamla baron på Rautakylä", *Vinterqvällar. Tredje cykeln*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1897
- Topelius, Zacharias, "Konungens handske" [1863], *Vinterqvällar. Första cykeln*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1880
- Topelius, Zacharias, "Tant Mirabeau", *Vinterqvällar. Första cykeln*, Stockholm: Albert Bonniers förlag 1880
- Torres, Luis A., "Bilingualism as satire in nineteenth century Chicano poetry", *An Other Tongue. Nation and Ethnicity in the Linguistic Borderlands*, ed. Alfred Arteaga, Durham & London: Duke University Press 1994, s. 247–262
- [Torvalds, Ole] O. T-s., [recension av] "Elmer Diktonius, *Medborgare II*", *Västra Nyland* 19/12 1940

Torvalds, Ole, ”’Seitsemän veljeksen’ uusi ruotsinnos”, *Näköala* (1) 1949: 1, s. 58–63

- [Wahlroos, Helmer J.] H. J. W., ”Elmer Diktonius: Onnela. En finsk idyll”, *Borgåbladet* 3/12 1925
- [Wahlroos, Helmer J.] H. J. W., ”Ingen bra bok, men originell - - -” [recension av Elmer Diktonius, *Janne Kubik*], *Borgåbladet* 13/12 1932
- Vainio, Matti, *Diktonius. Modernisti ja säveltäjä*, diss., Acta musicologica fennica 8, Helsinki: Suomen musiikkiteollinen seura/Musikvetenskapliga sällskapet i Finland 1976
- Valdés Fallis, Guadalupe, ”Code-switching in bilingual Chicano poetry”, *Hispania* (59) 1976: 4, s. 877–886
- Valdés Fallis, Guadalupe, ”The sociolinguistics of Chicano literature. Towards an analysis of the role and function of language alternation in contemporary bilingual poetry”, *Point of Contact* 1977: 4, s. 30–39
- Warburton, Thomas, *Femtio år finlandssvensk litteratur*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1951
- Warburton, Thomas (red.), ”Inledning”, Elmer Diktonius, *Dikter och prosa*, Stockholm: Rabén & Sjögren 1975, s. 9–13
- Warburton, Thomas, *Åttio år finlandssvensk litteratur*, Helsingfors: Schildts 1984
- Wiik, Barbro & Jan-Ola Östman, ”Skriftspråk och identitet”, *Struktur och variation. Festskrift till Bengt Loman 7.8.1983*, Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut 85, Åbo 1983, s. 181–216
- Villanueva, Tino, ”Brief history of bilingualism in poetry”, *The Multilingual Anthology of American literature. A Reader of Original Texts With English Translations*, eds Marc Shell & Werner Sollors, New York & London: New York University Press 2000, s. 693–710
- von Willebrand, R. F., ”Jac. Ahrenberg” [minnesruna], *Finsk Tidskrift* Senare halfåret 1914, s. 221–231
- Willner, Sven, ”Brevskrivaren Diktonius” [recension av Elmer Diktonius, *Brev*], *Nya Argus* 1996: 1, s. 27–29
- Willner, Sven, *Dikt och politik*, Helsingfors: Söderströms 1968
- Willner, Sven, ”Elmer Diktonius”, *Finländska gestalter VI. På scen och estrad*, Ekenäs: Ekenäs tryckeri aktiebolags förlag 1967, s. 127–143
- Willner, Sven, *Mellan tvång och frihet*, Helsingfors: Boklaget 1989
- Virtanen, Anna Maija, ”Jac. Ahrenberg ja Gobineau”, *Kansallisuuskysymyksiä ja rotuasenteita*, toim. Aira Kemiläinen, Jyväskylän yliopiston historian laitos Yleisen historian tutkimuksia 6, Jyväskylä 1986, s. 213–225
- Wirtanen, Atos, ”En ny finsk diktare?”, *20 år ung dikt*, Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1936, s. 93–98
- Wirth-Nesher, Hana, ”Between mother tongue and native language. Multilingualism in Henry Roth’s *Call It Sleep*”, *Prooftexts. A Journal of Jewish Literary History* (10) 1990, s. 297–312
- Wirth-Nesher, Hana, *Call It English. The Languages of Jewish American Literature*, Princeton: Princeton University Press 2006
- Wrede, Johan, ”The birth of Finland-Swedish modernism. A study in the social dynamics of ideas”, *Scandinavica* (15) 1976: 1, *Supplement*, s. 73–103
- Wrede, Johan, ”K. A. Tavaststjerna – den hårda verkligheten”, *Finlands svenska litteraturhistoria* I, s. 437–445

Wrede, Johan, "Karl August Tavaststjerna", *Den svenska litteraturen III. De liberala genombrotten 1830–1890*, red. Lars Lönnroth & Sven Delblanc, Stockholm: Bonnier Alba, s. 197

Yildiz, Yasemin, *Beyond the Mother Tongue. The Postmonolingual Condition*, New York: Fordham University Press 2012

Zilliacus, Clas, "Avantgardet i öster – finlandssvensk modernism", *Den svenska litteraturen V. Modernister och arbetardiktare 1920–1950*, red. Lars Lönnroth & Sven Delblanc, Stockholm: Bonnier Alba 1989, s. 149–176

Zilliacus, Clas, "Den finlandssvenska litteraturens korta, lyckliga liv", *On the Threshold. New studies in Nordic literature*, eds Janet Garton & Michael Robinson, Norwich: Norvik Press 2002, s. 62–74

Zilliacus, Clas (utg.), "Den modernistiska dikten", *Finlands svenska litteraturhistoria II*, s. 80–86

Zilliacus, Clas, "Diktonius, Runeberg, Masters. Om *Medborgare i republiken Finland*", *Det öppna rummet. Festskrift till Merete Mazzarella den 4 februari 2005*, red. Anna Biström et al., Helsingfors: Söderströms & Stockholm: Atlantis 2005, s. 219–230

Zilliacus, Clas (utg.), "Finlandssvensk litteratur", *Finlands svenska litteraturhistoria II*, s. 13–18

Zilliacus, Clas (utg.), "Nittonhundratalet", *Finlands svenska litteraturhistoria II*, s. 5–8

Zilliacus, Clas, "Poesi som polemik. Elmer Diktonius tolkningsantologi *Ungt hav* (1923)", HLS 86, SSLS 756, Helsingfors 2011, s. 119–136

Zilliacus, Clas, "The Roaring Twenties of Elmer Diktonius. A centenarian as wonder boy", *Gudsöga, djävulstagg. Diktoniusstudier*, utg. Agneta Rahikainen, Marit Lindqvist & Maria Antas, SSLS 619, Helsingfors 2000, s. 9–27 [tidigare tr. i *Scandinavian studies* (69) 1997: 2, s. 171–187]

Zilliacus, Konni, *Indiankriget. Amerikanske gränsmarkshistorier*, Helsingfors: Wentzel Hagelstam 1898

Zilliacus, Konni, *Mariquita och andra historier från världens utkanter*, Wiborg: N. A. Zilliacus 1890

Zilliacus, Konni, *Vandringsår I*. Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag 1920

[Åhlström, Axel] Å., "Blott barbarit var en gång fosterländskt. Elmer Diktonius *Janne Kubik*. En bok om en avskalad själ", *Arbetarbladet* 9/12 1932

[Åhlström, Axel] Å., "Diktoniuskt mellanspel" [recension av Elmer Diktonius, *Onnela*], *Arbetarbladet* 18/11 1925

[Österling, Anders] A. Ö., "Böcker från Finland", *Svenska Dagbladet* 22/12 1932

PERSONREGISTER

- Adlerberg, Nikolai 195
Adorno, Theodor W. 28, 87
Ahlbäck, Pia Maria 261
Aho, Juhani 132
Ahrenberg, Carl Wilhelm 116, 133
Ahrenberg, Gaston 112
Ahrenberg, Jac. (Johan Jacob), (sign. Chevalier, Flanör, J. A., J. A-g.) 14–21, 23–25, 27, 30, 32–36, 42 f., 48, 56 f., 60 f., 69, 78, 80 f., 84, 89, 91, 93, 98, 99, 104, 107–212, 213 f., 220, 279, 307–309, 311–313
Ahrenberg, Märtha 112
Ahrenberg, René 112, 130, 191, 198
Ahrenberg, Signe (g. Tandefelt) 112
Ahrenberg, Widolfa 136
Alexander II 161
Alhoniemi, Pirkko 35, 134, 153, 171
Allardt, Anders 21, 152, 158
Allardt, Erik 91
Alm, Gustav (pseud. för Richard Malmberg) 128
Anderson, Benedict 30
Andersson, Erik 14 f., 40, 113
Andersson, Lars M. 121 f., 266 f., 269
Aparicio, Frances R. 76, 81, 83
Appelberg, Bertel 33, 108, 129, 131 f., 146, 152, 168, 170, 198
Artaud, Antonin 256
Arteaga, Alfred 31, 46, 70 f., 90
Ashcroft, Bill 31, 52, 59–61, 79, 87, 150, 158, 285
Asklund, Erik 219 f., 220, 222, 228, 274, 301
Aspelin, Kurt 89
Auden, W.H. 15
Auer, Peter 62, 64
Augustinus 242
Baal-Makhshoves (pseud. för Isidor Elyashev) 52
Bach, Johann Sebastian 264
Bachtin, Michail 32, 46, 86, 126, 285 f., 300
Backlén, Marianne 18, 41, 81
Backman, Sigrid 18
Bassnett, Susan 13
Beckett, Samuel 95, 99, 256
van Beethoven, Ludwig 293, 295
Behm, Oscar 152
Bengts, Josefina 21
Bergbom, Kaarlo 139, 195–197
Bergman, Bo (sign. B. B-n.) 254
Bergroth, Hugo 13, 20, 26, 119, 138 f., 169, 204, 211, 214, 253, 305, 311
Bergroth, Kersti 41
Berman, Antoine 285
Bernander, Tobias 276
Berndtson, Axel (sign. A. B.) 134, 171, 202 f.
Björck, Staffan 295
Björling, Gunnar 38, 60, 220
Blanche, August 164
Blomberg, Harry 236
Bloom, Harold 272

- Bobrikoff, Nikolaj 171, 173, 195
 Bogue, Ronald 234, 256, 298
 Borenius, Ingrid 165
 Bosinelli, Rosa Maria Bolettieri 79, 81, 103 f.
 Bourdieu, Pierre 70
 Boye, Karin 240
 Brandes, Georg 152, 160
 Bruce-Novoa, Juan 46, 71
 Buchman, Johan Reinhold 161 f.
 Burciaga, Jose Antonio 90
 Busch, Birgitta 98
 Busch, Thomas 98
- Cahan, Abraham 57, 76
 Candelaria, Cordelia 73, 81
 Castrén, Gunnar 35, 300
 Celan, Paul 99
 Cepciansky, Vladimir 28
 Cervantes, Lorna Dee 46
 Chomsky, Noam 93
 Christie, Agatha 58, 101
 Cleve, Anders 18
 Colliander, Börje 34, 192
 Concha Emmrich, Susanne 34, 159
 Connell, R. W. 258
 Conrad, Joseph 86, 203
 Corander, Axel Gabriel 184
 de Courtivron, Isabelle 98
 de Crébillon, Claude Prosper Jolyot 183
 Cric-crac (sign. i *Aftonbladet*) 131
 Crowley, Tony 126
- von Dæhn, Woldemar Carl 171, 173
 Dante Alighieri 93
 Dasenbrock, Reed Way 104 f., 155
 Delblanc, Sven 35
 Deleuze, Gilles 27–30, 32, 37 f., 41, 54, 68 f., 71
 f., 87, 94–97, 104, 211, 226, 234, 247, 253,
 256, 294, 298, 302, 304, 308, 310, 313
 Derrida, Jacques 97
 Deutsch, Emmanuel 113, 167
 Diktonius, Adelaide 273, 293
 Diktonius, Elmer (sign. D-s ,Edis.) 15–22,
 24–27, 29–32, 36–42, 48, 51 f., 56 f., 59–63,
 69, 75, 78, 80, 84, 89, 91, 93 f., 98 f., 104,
 210, 213–307, 309–313
- Diller, Hans-Jürgen 60
 Donner, Jörn 26 f., 39, 214, 216, 218, 226, 230
 f., 236–239, 242 f., 257, 271–274, 304
 Dreiser, Theodore 244
 Döblin, Alfred 244
- Edelfelt, Albert 181
 Ehrnrooth, Adelaïde (sign. A-ï-a) 18
 Ekelund, Erik 21, 24, 32 f., 35 f., 108, 110 f.,
 129–136, 146, 149–155, 159–161, 164, 166–
 169, 171, 174 f., 181, 187, 197 f., 200, 202,
 205–208, 210, 212, 250, 293–295
 Ekelund, Vilhelm 266
 Eklund, May 39, 245, 252, 263, 283, 297
 Ekman, Michel 15, 19, 39, 41, 77, 140, 152, 229
 f., 230, 240 f., 282, 287
 Eliot, T. S. 15, 22, 90, 271 f.
 Enckell, Olof (sign. O. E.) 38, 216 f., 219, 226,
 228, 235–237, 239–242, 263, 302
 Enckell, Rabbe (sign. R. E.) 243, 250
 Enckell, Torger 271
 von Engeström, Widolfa, se Ahrenberg, Wi-
 dolfa
 Englund, Axel 99
 Engman, Max 34, 167, 170 f., 175
 Eriksson, Harriet 40, 46 f., 50, 56, 59, 61, 76
 f., 100
 Estlander, Bernhard 207
 Estlander, Carl Gustaf 151, 185
- Fagerholm, Monika 18
 Fall, Leo 265
 Fenoglio, Beppe 249
 Fichte, Johann Gottlieb 201
 Firchow, Peter 15
 af Forselles, Gustaf Edvard 111, 170
 Forsgård, Nils-Erik 185 f., 189, 266
 Forssell, Lars 302
 Forssell, Pia 152
 Forster, Leonard 13, 18, 46, 91, 99
 Freudenthal, Axel Olof 20, 140, 142, 185, 211
 Fröding, Gustaf 119, 221
 Furuholm, Johan Hampus 170
- G. P. B. (sign. i *Hufvustadsbladet*) 207
 Garvin, Paul L. 65

- Gellner, Ernest 30
 Gide, André 244
 Gillespie, Gerald 13, 15
 de Gobineau, Joseph Arthur 34, 182–185, 187–189, 192, 194, 197
 Gordon, Elizabeth 57–61, 85, 88, 101
 Granqvist, Kalevi 26
 Greco, Michael A. 28
 Griffiths, Gareth 31
 Gripenberg, Alexandra 18
 Grüning, Hans-Georg 249
 Grünthal, Satu 41
 Gråsten, Ernst (sign. E. G.) 134, 154, 174
 Gröndahl, Satu 80, 84, 87
 Grönstrand, Heidi 41, 47
 Guattari, Félix 28–30, 32, 37 f., 54, 68 f., 71 f., 87, 94–97, 104, 226, 253, 256, 294, 298, 302, 308, 310, 313
 Gumperz, John J. 48
 Gustav III 200, 205 f.
- H. S-m. (sign. i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*) 254
 Haag, Ingemar 39, 245, 297, 299–302
 Haapamäki, Saara 40, 46 f., 50, 56, 59, 61, 76 f., 100
 Hamann, Johann Georg 92
 Hamsun, Knut 283
 Hansegård, Hans-Erik 92
 Harviainen, Tapani 190, 266
 Hasselström, Håkan (sign. H-ström) 239
 Havránek, Bohuslav 65–67
 Hedengren, Johannes 134
 von Heidenstam, Verner 119, 266
 Heller-Roazen, Daniel 32, 91–95, 126
 Hemingway, Ernest 46, 50, 52, 63
 Hemmer, Jarl 39, 281 f.
 Henrikson, Thomas 38
 Herder, Johann Gottfried 13, 91–93
 Hertzberg, Fredrik 60, 285, 294
 Hirn, Sven 33 f., 130, 153 f.
 Hoenselaars, Ton 28, 32
 Holmqvist, Bengt 228, 230, 263, 272, 278
 Holmström, Johanna 18
 Holmström, Roger 21, 158, 240
 Houston, Amy 86, 203
- Hultin, Arvid 33, 146, 151, 153 f., 166
 von Humboldt, Wilhelm 92 f.
 Huss, Markus 41
 af Hällström-Reijonen, Charlotta 19, 32, 100 f., 135
 Höckert, Esther 165
- Isherwood, Christopher 15
- Jacobson, Ernst 190
 Jandl, Ernst 105
 Jansson, Ingrid 39, 238, 253
 Johannesson, Lena 266
 Johansson, Anders 28 f., 68, 88
 Johansson, Eva E. 233
 Johnson, Eyvind 250, 254
 Jonsson, Carla 32, 49, 53, 56, 61 f., 64, 70, 73, 75 f., 79, 101, 155 f.
 Joyce, James 79, 81, 96, 99, 103, 244, 272
 Juslin, Emma 18, 41
 Jägerhorn, Johan (Jan) Anders 206, 208
- Kafka, Franz 28 f., 31, 38, 54, 95 f., 175, 253, 272, 298, 302, 313
 Kailas, Uuno 217, 220
 Kallio, Marja-Liisa 39, 248
 Kandinskij, Vasilij 295
 Karl XI 266
 Karlfelt, Erik Axel 119
 Keller, Gary D. 46, 50–52, 63 f., 66 f., 73–76, 78–81, 84–86, 121
 Kellman, Stephen G. 46, 93, 98
 Kemiläinen, Aira 34
 Khemiri, Jonas Hassen 41, 87 f., 96
 Kihlman, Bertel (sign. B. K.) 258, 271
 Kirri, Arto 40
 Kivelä, Malin 18, 41
 Kivi, Aleksis 38, 118, 225, 240 f., 243, 250, 257, 259, 270, 272, 279, 286, 293
 Klintborg, Staffan 48
 Knapas, Rainer 20
 Knauth, K. Alfons 13, 15, 18, 28, 31, 46 f., 51, 99 f.
 Koli, Mari 21, 152
 Kongslien, Ingeborg 41, 80
 Koskimies, Rafael 35

- Kreuzmair, Elias 29
 Krohn, Julius 111, 116, 149, 195 f.
 Kuusinen, Otto Ville 38, 276
 Körner, Theodor 118
- L-n (sign. i *Wårt Land*) 202
 Laakso, Johanna 47, 50 f., 53 f., 58, 83, 86, 101 f.
 Laicus (sign. i *Veckans krönika*) 189 f.
 Laitinen, Kai 35, 217 f., 220, 208
 Lalla, Barbara 61
 Landquist, John 35, 129 f., 175, 208
 Lange, Ina 18, 21, 152, 158
 Lappalainen, Päivi 36, 177, 194
 Larsson, Jörgen 38 f.
 Laurén, Christer 20
 Lautiainen, Lena 133
 Lehtonen, Joel 241, 250
 Leino, Eino 212, 274
 Leiva Wenger, Alejandro 84
 Lenning, Hjalmar (sign. Hj. L.) 212
 Leopold, Irene (sign. I. L.-d.) 198, 200, 202
 Lessing, Gotthold Ephraim 118
 Levertin, Oscar 119
 Lilius, Pirkko 40, 48, 61, 73, 76, 79, 83, 85, 100
 Lillqvist, Holger 240
 Lindblad, Kjell 41
 Lindh, Ilona 261
 Lindqvist, Marit 26, 39, 270
 Lindqvist, Rafael 135
 Lipski, John M. 49, 67, 88
 Loeffler, James 57
 Loman, Bengt 34, 36, 40, 54, 85, 111, 113 f., 129–
 134, 137–139, 158, 198, 203 f., 208, 304 f., 312
 Londen, Anne-Marie 40, 52 f., 77 f.
 Londén, Lilly 152
 Lukkarinen, Ville 33
 Lundberg, Bengt A. 65
 Lundkvist, Artur 258
 Löfgren, Erik Johan 121
 Lönnqvist, Bo 14, 19, 92, 150
 Lönnrot, Elias 196, 281 f.
 Lönnroth, Lars 35
- Malaparte, Curzio 249
 Malmö, Kristina 18, 37, 39, 41, 47, 76, 81, 217,
 219, 221–223, 225 f., 243, 255, 282, 313
- Mann, Thomas 244
 Manner, Kullervo 276
 Marinetti, Filippo Tommaso 15
 Marmontel, Jean-François 199, 202
 Massumi, Brian 28
 Masters, Edgar Lee 38, 241, 273, 290
 Matthis, Henry Peter 213, 221
 Mattsson, Gustaf (Guss), (sign. Ung-Hans)
 18, 134
 Mazzarella, Merete 34 f., 100, 170, 195
 Menjou, Adolphe 264 f., 269
 Meyrink, Gustav 263
 Milton, John 91
 Mittag-Leffler, Gösta 186
 Mohnike, Thomas 84, 87
 Montoya, Richard 90
 Moraga, Cherríe 32, 75
 Muilu, Jaakko 247, 284
 Muir, Simo 266 f., 269 f.
 Mukařovský, Jan 62, 66
 Mustelin, Olof 19
 Mörne, Arvid (sign. A. M.) 15, 19, 139
- Nagant, Leon 252
 Nikolaj I 161
 Nilsson, Anders 292
 Nordenfors, Ola 295
 Nordensvan, Georg Gustaf 110, 132 f., 136 f.
 Nordin, Svante 13, 91 f.
 Nygren, Anders Johan 21
 Nygård, Hugo Georg (sign. Tomas) 254
 Nyström, Gustaf 33
- Olsoni Erik 236 f.
 Olsson, Anders 96, 99, 259, 295 f.
 Olsson, Bernt 292
 Olsson, Hagar (sign. Hgr. O.) 20, 214, 239,
 240, 243 f., 250, 295, 302
- Paalanen, Johanna 249
 Pacius, Fredrik 122, 266
 Palmgren, Raoul 218, 271
 Parland, Henry 243
 Pedersen, Daniel 28
 Pedersen, Ulla 40, 76
 Pennanen, Jarno 228, 241 f.

- Pérez Firmat, Gustavo 81, 97 f., 216 f., 220 f.,
257, 292
- Petherick, Karin 243
- Pettersson, Joel 39
- Pound, Ezra 15, 22, 90
- Printz-Påhlson, Göran 230 f., 241 f.
- Procopé, Victor Napoleon 170
- Proust, Marcel 244
- Rabelais, François 230, 300
- Rahikainen, Agneta 18
- Rask, Hedvig 146
- Rautiainen, Minna 245, 248, 255
- Refsum, Christian 41, 46 f., 87 f., 96
- Reuter, Odo Morannal (sign. O-o) 134 f.
- Rimbereid, Øyvind 41, 87, 96
- Rinne, Cia 15, 18
- Ripatti, Anna 33
- Ritamäki, Tapani 37, 39, 224 f., 230, 230, 239,
241, 243, 248 f., 256, 261, 271 f., 282, 296
- Romaine, Suzanne 48 f., 53, 92
- Romefors, Bill 38, 219, 295
- Roth, Henry 46, 52 f., 76, 80, 264
- Rousseau, Jean Jacques 202
- Runeberg, Johan Ludvig 14, 28, 146, 152 f.,
193, 241, 245, 290
- Ruuth, Johan Wilhelm 161
- Saari, Mirja 40, 48
- Saarimaa, Eemil Arvi 225
- Sachs, Nelly 99
- de Sade, (Markis) Donatien Alphonse
François 183
- Said, Edward W. 312
- Salminen, Johannes 34 f., 37, 170, 192, 243, 271
f., 287
- Sandén, Gabriel 20 f., 160
- Sandström, Caroline 53
- Sapir, Edward 92 f.
- Sarajas, Annamari 35, 133 f.
- Savin, Ada 46
- Schanzer, Rudolf 265
- Schildt, Göran 222 f., 278, 293 f.
- Schildt, Runar 20, 40, 52, 77
- Schiller, Friedrich 125
- Schmitz-Emans, Monika 15 f., 28, 46 f., 53 f.,
60, 67–69, 95, 104 f., 305
- Schoolfield, George C. 18, 35 f., 39, 111, 202,
217, 223, 226, 231, 243, 248, 254 f., 263, 271,
273, 282, 295
- Schück, Henrik 35
- Schultén, Arvid (sign. Arv.S.) 202
- Schwartz, Delmore 52
- Sebald, W.G. 99
- Sederholm, Carl Robert 111, 170
- Sevänen, Erkki 218 f.
- Shakespeare, William 297
- Sihvo, Hannes 35, 159
- Sillanpää, Frans Eemil 250
- Siltala, Juha 247
- Simberg, Guido 21
- Sjklovskij, Viktor 102 f.
- Smeds, Kerstin 33
- Smirnoff, Karin 18
- Smith, Daniel W. 28
- Snellman, Johan Vilhelm 142
- Snoilsky, Carl 119
- Sollors, Werner 46
- Sommer, Doris 46, 60, 62, 69, 74–76, 89, 93 f.,
102–104, 119, 273, 292
- Spector, Scott 175, 313
- Sprengtporten, Göran Magnus 206–208
- Starck, Christian 91
- Steiner, George 13, 32, 60, 92 f., 119, 126
- Sternberg, Meir 40, 46, 51–53, 76–80
- Stigell, Robert 197
- Stjernstedt, August 200
- Stjärne-Nilsson, Kerstin 260, 294
- Strindberg, August 119, 164, 197, 266, 267
- Svedlin, Thure 247, 290, 301 f.
- Swertschkoff, Wladimir 111 181 f., 212
- Sylvester (sign., sannolikt Jac. Ahrenberg)
127
- Syväoja, Hannu 35 f.
- Södergran, Edith 18, 20, 214, 219, 280
- Söderhjelm, Werner (sign. Mr. Halifax) 131
f., 150 f.
- Söderling, Trygve 101, 243
- Tandefelt, Marika 85 f., 114, 145, 163, 165 f.
- Tavaststjerna, Karl August 34 f., 100 f., 131 f.,
138, 171

- Tegnér, Esaias 247
 Thylin-Klaus, Jennica 19, 142, 185, 240
 Tiffin, Helen 31
 Tigerstedt, Eugène Napoleon 35
 Timm, Lenora A. 46, 64, 67, 76, 79 f., 85, 101
 Tolstoj, Lev 142
 Topelius, Zacharias 14 f., 18, 138, 144, 146, 153,
 185 f., 188–190, 241, 266
 Torres, Luis A. 76, 123
 Torvalds, Ole (sign. O. T-s.) 225, 262 f.

 de Unamuno, Miguel 244

 Wagenbach, Klaus 253
 Wahlroos, Helmer J. (sign. H. J. W.) 239, 254
 Vainio, Matti 38, 295
 Waldau, Max 201
 Valdés Fallis, Guadalupe 28, 46, 48, 65 f., 73,
 83–85
 Warburton, Thomas 25 f., 36 f., 175, 218, 224–
 226, 228 f., 231, 239, 243, 252, 305, 310
 Weckström, Kim 18
 Wegelius, Martin 159
 Weinreich, Max 53 f.
 Weinreich, Uriel 68
 Weinstein, Jac 269
 Weiss, Peter 41
 Welisch, Ernst 265
 Westö, Kjell 18, 41, 47, 77, 100
 Whorf, Lee Benjamin 92 f.
 Wiik, Barbro 54
 Villanueva, Tino 13, 18, 46, 74 f., 90 f.
 von Willebrand, R. F. 33, 124, 129 f., 132–136,
 139, 190

 Williams, Mark 57–61, 85, 88, 101
 Willner, Sven 39, 217 f., 225, 228, 230, 243, 287,
 305
 Virtanen, Anna Maija 34, 192
 Wirtanen, Atos 213, 219, 221 f., 225, 228 f., 258,
 274 f., 302, 305 f., 311
 Wirth-Nesher, Hana 46, 51–53, 73, 76, 78–82,
 86, 98, 121–123, 137, 173, 178, 214, 264, 272
 Viskari, Adam 146, 194 f.
 Wittgenstein, Ludwig 69
 Voltaire (François-Marie Arouet) 199, 202
 Wornanen, Ignoi 144, 149, 151, 197, 198
 Wrede, Johan 35, 171, 218

 Yildiz, Yasemin 14, 31, 51, 71, 87, 92, 98, 311 f.

 Zaimoğlu, Feridun 98
 Zilliacus, Clas 14 f., 18 f., 22, 26, 37–39, 41,
 58, 77, 104, 113, 119, 214, 217, 220, 225–227,
 229, 241, 243, 245, 259, 273, 290, 295
 Zilliacus, Konni 20 f., 160
 Zincke, Johann 161

 Åhlström, Axel (sign. Å.) 222, 236, 239, 250,
 258
 Åkerhielm, Annie 129, 136, 169, 173, 175, 184,
 191, 195
 Åkerhielm, Dan 175, 191

 Österling, Anders (sign. A. Ö.) 254, 248
 Östman, Ann-Catrin 261
 Östman, Jan-Ola 54

Julia Tidigs

Att skriva sig över språkgränserna

Flerspråkighet i Jac. Ahrenbergs och
Elmer Diktonius prosa

Vad gör inskott av främmande språk med en skön-
litterär text? Vilka uttryck kan litterär flerspråkighet
ta sig – och vilka konsekvenser får det för stil, berät-
tande, tematik och inte minst textens politiska ladd-
ning och verkan? Hur förhåller sig den flerspråkiga
texten till sin omvärld?

I *Att skriva sig över språkgränserna* utforskar Julia
Tidigs förutsättningarna för läsning av flerspråkighet i
skönlitteratur. I undersökningen av flerspråkighetens
effekter i Jac. Ahrenbergs (1847–1914) och Elmer
Diktonius (1896–1961) prosa blottläggs flerspråkig-
hetens spänningsfyllda förbindelser med föreställ-
ningar om modersmål, territorier och folk i Finlands
svenska litteratur. På vägen ifrågasätts invanda
föreställningar om språk, översättning och förståelse.

E 41340 110853 REGISTRATION CERTIFICATE No. 110853	
ISSUED AT <u>San Jose</u>	
ON <u>19 May 1921</u>	
NAME (Surname first in Roman Capitals) <u>DIKTONIUS Elmer Rafael</u>	
ALIAS	
Left Thumb Print (if unable to sign name in English Characters).	PHOTOGRAPH
Signature of Holder <u>Elmer Diktonius</u>	

Nationality <u>W/S Finnish</u>
Born <u>20/11/1896 Helsinki</u>
Previous Nationality (if any)
Profession or Occupation <u>Composer</u>
Address of Residence <u>25 Blagdeny Ad. W. Kensington</u>
Arrived in United Kingdom on <u>19 3 1921</u>
Address of last Residence outside U.K. <u>5 Skogata Helsinki</u>
Government Service <u>Finnish Army 1918 to</u>
Passport or other papers as to <u>Finnish 27/5/20</u>

